

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé Straně zelených: diskursivní analýza.

Disertační práce

Autor: Martin Valenta

Obor: Moderní dějiny

Dokončeno: 2010

MÍSTOPŘÍSEŽNÉ PROHLÁŠENÍ:

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.“

V Praze 30. března 2010

A handwritten signature in black ink, consisting of several loops and a long diagonal stroke extending upwards and to the right.

Poděkování

Srdečně bych chtěl poděkovat všem, bez kterých by tato práce nevznikla: rodičům, Hance, školiteli práce dr. Miroslavu Kunštátovi, Katedře německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií FSV UK, dr. Michaelu Hauserovi, DAAD, Česko-německému fondu budoucnosti, prof. Rainerovi Hudemannovi (Saarbrücken), prof. Detlefu Brandesovi (Düsseldorf), prof. Siegwardovi Lönnendonkerovi (Berlín), frankfurtské univerzitě, pracovníkům archivů: *APO-Archiv*, *Archiv Grünes Gedächtnis* a *Adorno Archiv* a mnoha dalším, kteří mi byli nápomocni radou a podporou.

Obsah

1. ÚVOD.....	1
1.1 ÚVOD DO TÉMATU	1
1.2 KE STAVU DEBATY V NĚMECKU: EMOCE A MEDIALIZACE NEBO HISTORIZACE?.....	7
1.3 METODOLOGICKÉ ZÁZEMÍ A METODOLOGICKÝ POSTUP	10
1.4 STRUKTURA A STRUČNÝ ROZBOR	17
1.5 KRITIKA PRAMENŮ A ODBORNÉ LITERATURY	19
1.5.1 PRAMENY	19
1.5.2 ODBORNÁ LITERATURA	24
2. POJMY KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH.....	29
2.1 POJMY „KRITICKÁ TEORIE“ A „FRANKFURTSKÁ ŠKOLA“ V HUMANITNÍCH VĚDÁCH.....	29
2.2 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA VE FILOZOFII	29
2.3 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V SOCIOLOGII	33
2.4 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V HISTORICKÝCH VĚDÁCH.....	35
2.5 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V PSYCHOLOGII	37
2.6 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V POLITOLOGII, EKONOMII A TEOLOGII	40
2.7 KRITICKÁ TEORIE A FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V ČASOPISE GESCHICHTE UND GESELLSCHAFT	43
2.8 SHRNUÍ RECEPCE POJMŮ „KRITICKÁ TEORIE“ A „FRANKFURTSKÁ ŠKOLA“ VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH.....	46
3. FRANKFURTSKÁ ŠKOLA. K DĚJINÁM „INSTITUTU PRO SOCIÁLNÍ VÝZKUM“ 1923-1969	49
3.1 FRANKFURTSKÁ ŠKOLA VE 20. LETECH: PRVNÍ DEKÁDA.....	49
3.2 BIOGRAFICKÉ SOUVISLOSTI	52
3.3 FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V 30. LETECH: DRUHÁ DEKÁDA	54
3.4 FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V 40. LETECH: TŘETÍ DEKÁDA	59
3.5 FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V 50. LETECH: ČTVRTÁ DEKÁDA	65
3.6 FRANKFURTSKÁ ŠKOLA V 60. LETECH: PÁTÁ DEKÁDA	70
4. REKONSTRUKCE KRITICKÉ TEORIE.....	76
4.1 POJEM KRITICKÁ TEORIE. ANALÝZA ZEITSCHRIFT FÜR SOZIALFORSCHUNG	76
4.2 POZNÁMKY K REKONSTRUKCI KRITICKÉ TEORIE.....	80
4.3 KRITICKÁ TEORIE ERICHA FROMMA	80
4.3.1 RANÉ STUDIE Z ZEITSCHRIFT FÜR SOZIALFORSCHUNG A STUDIEN ÜBER AUTORITÄT UND FAMILIE	80
4.3.2 ESCAPE FROM FREEDOM – STRACH ZE SVOBODY	89
4.4 EXKURZ 1: WALTER BENJAMIN JAKO AVANTGARDA KRITICKÉ TEORIE	103
4.5. KRITICKÁ TEORIE MAXE HORKHEIMERA A THEODORA W. ADORNA	106
4.5.1 HORKHEIMEROVY ESEJE Z 30. A 40. LET	107
4.5.2 EXKURZ 2: POLLOCKŮV POJEM „STÁTNÍ KAPITALISMUS“	114
4.5.3 DIALEKTIK DER AUFKLÄRUNG - DIALEKTIKA OSVÍCENSTVÍ.....	116
4.5.4 ADORNO A HORKHEIMER V 60. LETECH - KRAFT ZUM NICHT-MITMACHEN A EINE WELT OHNE UNTERSCHLUPF	137

4.6.KRITICKÁ TEORIE HERBERTA MARCUSE	143
4.6.1 EROS AND CIVILIZATION – EROS A CIVILIZACE	146
4.6.2 ONE DIMENSIONAL MAN - JEDNOROZMĚRNÝ ČLOVĚK	165
4.6.3 ESEJE Z 60. LET: (REPRESSIVE TOLERANZ, DAS PROBLEM DER GEWALT IN DER OPPOSITION, SUBVERTING FORCES – IN TRANSITION).....	175
5. REKONSTRUKCE NĚMECKÉHO PROTESTNÍHO LEVICOVÉHO Hnutí LET 1967-1969.....	183
5.1 KE KONTEXTŮM ŠEDESÁTÝCH LET: POJMOVÁ MAPA, ČASOVÉ VYMEZENÍ.....	183
5.2 PŘEDPOKLADY VZNIKU PROTESTNÍHO Hnutí: ROKY 1958-1966	185
5.2.1 SOZIALISTISCHER DEUTSCHER STUDENTENBUND, ODLUKA OD SPD, Hnutí PROTI ATOMOVÝM ZBRANÍM.....	185
5.2.2 SKUPINA SUBVERSIVE AKTION.....	187
5.2.3 VYBRANÉ VNITROPOLITICKÉ A MEZINÁRODNÍ KONTEXTY: NOUZOVÉ ZÁKONY, VELKÁ KOALICE, VIETNAM	188
5.3 ZROD PROTESTNÍHO Hnutí: ROKY 1966-1967	190
5.3.1 SETKÁNÍ NA KOCHELSEE A UNIVERZITY	190
5.3.2 EXKURZ 3: LITERATURA, HUDBA A ŽIVOTNÍ STYL, SCÉNY V USA A FRANCII	193
5.4 PROTESTNÍ LEVICOVÉ Hnutí LET 1967-1969.....	194
5.4.1 PRVNÍ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (ČERVEN 1967 – BŘEZEN 1968) I.: SMRT BENNA OHNESORGA 2. ČERVNA 1967	194
5.4.2 PRVNÍ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (ČERVEN 1967 – BŘEZEN 1968) II.: VZNIK REVOLUČNÍCH KOMUN	196
5.4.3 PRVNÍ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (ČERVEN 1967 – BŘEZEN 1968) III.: KRITICKÉ ALTERNATIVNÍ UNIVERZITY.....	198
5.4.4 PRVNÍ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (ČERVEN 1967 – BŘEZEN 1968) IV.: VÝVOJ V SDS A NÁSTUP „DUTSCHKISTŮ“	199
5.4.5 DRUHÁ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (DUBEN A KVĚTEN 1968) I.: ATENTÁT NA DUTSCHKA	200
5.4.6 DRUHÁ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (DUBEN A KVĚTEN 1968) II.: SCHVÁLENÍ NOUZOVÝCH ZÁKONŮ A GENERÁLNÍ STÁVKA VE FRANCII	201
5.4.7 TŘETÍ FÁZE PROTESTNÍHO Hnutí (KVĚTEN 1968 – LISTOPAD 1969): ROZKLAD A NÁSILÍ	202
5.4.8 VYBRANÉ KAMPANĚ PROTESTNÍHO Hnutí I: SPRINGER-PRESSE.....	207
5.4.9 VYBRANÉ KAMPANĚ PROTESTNÍHO Hnutí II.: VYROVNÁNÍ S NACISMEM A NEONACISMUS	209
6. KRITICKÁ TEORIE A NĚMECKÉ PROTESTNÍ Hnutí ŠEDESÁTÝCH LET: DISKURSIVNÍ ANALÝZA I.	212
6.1 K METODOLOGII KAPITOLY „KRITICKÁ TEORIE A NĚMECKÉ PROTESTNÍ Hnutí ŠEDESÁTÝCH LET“	212
6.2 KRITICKÁ TEORIE V SOZIALISTISCHER DEUTSCHER STUDENTENBUND.....	213
6.2.1 KRITICKÁ TEORIE V PERIODIKU DAS ARGUMENT	214
6.2.2 KRITICKÁ TEORIE V PERIODIKU NEUE KRITIK	222
6.2.3 KRITICKÁ TEORIE V ZÁPADOBERLÍNSKÉM SDS A NA KRITISCHE UNIVERSITÄT	227
6.2.4 KRITICKÁ TEORIE U RUDIHO DUTSCHKA	232
6.2.5 KRITICKÁ TEORIE U HANSE-JÜRGENA KRAHLA	243
6.3 AUTOŘI KRITICKÉ TEORIE A PROTESTNÍ LEVICOVÉ Hnutí: OD ADORACE KE STŘETU (PŘÍMÉ RECEPCE).....	254
6.3.1 PROTESTNÍ Hnutí A HORKHEIMER: STARÝ PÁN HORKHEIMER	255
6.3.2 PROTESTNÍ Hnutí A MARCUSE: PÁD PROROKA	257

6.3.3	PROTESTNÍ HNUTÍ A ADORNO: SMRT TEDDYHO.....	258
6.3.4	PROTESTNÍ HNUTÍ A HABERMAS: „AKADEMICKÝ FÍZL“ HABERMAS	260
6.3.5	PROTESTNÍ HNUTÍ A INSTITUT FÜR SOZIALFORSCHUNG: KONEC RECEPCE KRITICKÉ TEORIE.....	263
6.4	KRITICKÁ TEORIE A REVOLUČNÍ KOMUNY	265
6.4.1	DIETER KUNZELMANN A SUBVERSIVE AKTION: UNVERBINDLICHE RICHTLINIEN A ANSCHLAG (1962-1964); SETKÁNÍ NA KOCHELSEE.....	266
6.4.2	KRITICKÁ TEORIE A KOMMUNE I.....	277
6.4.3	KRITICKÁ TEORIE A KOMMUNE 2	283
6.4.4	KRITICKÁ TEORIE V ROZKLADNÉ A PRE-TERORISTICKÉ FÁZI PROTESTNÍHO HNUTÍ: BERLÍNSKÝ BLUES A TUPAMAROS WESTBERLIN (1968-1970).....	287
7.	KRITICKÁ TEORIE A ROTE ARMEE FRAKTION (RAF): DISKURSIVNÍ ANALÝZA II.	291
7.1	ROTE ARMEE FRAKTION – FRAKCE RUDÉ ARMÁDY (1970-1998)	291
7.2	K METODOLOGII KAPITOLY KRITICKÁ TEORIE A ROTE ARMEE FRAKTION	294
7.3	ULRIKE MEINHOFOVÁ A ČASOPIS KONKRET (1959-1969).....	295
7.4	RECEPTIVNÍ VZTAH ROTE ARMEE FRAKTION A KRITICKÉ TEORIE V POČÁTEČNÍ FÁZI (ROK 1970).....	300
7.5	RECEPTIVNÍ VZTAH ROTE ARMEE FRAKTION A KRITICKÉ TEORIE V POKROČILÉ FÁZI (1971-72).....	303
7.6	RECEPTIVNÍ VZTAH 3. GENERACE ROTE ARMEE FRAKTION KE KRITICKÉ TEORII	312
8.	KRITICKÁ TEORIE A DIE GRÜNEN (STRANA ZELENÝCH): DISKURSIVNÍ ANALÝZA III.	315
8.1	K METODOLOGII RECEPTIVNÍHO VZTAHU KRITICKÉ TEORIE A DIE GRÜNEN.....	315
8.2	SPOLEČENSKÉ A POLITICKÉ KONTEXTY VZNIKU STRANY ZELENÝCH: NEUE SOZIALE BEWEGUNGEN (1970-1979)	316
8.3	RECEPTIVNÍ VZTAH KRITICKÉ TEORIE A POLITICKÉHO USKUPENÍ SONSTIGE POLITISCHE VEREINIGUNG – DIE GRÜNEN	324
8.4	RECEPTIVNÍ VZTAH KRITICKÉ TEORIE A STRANY ZELENÝCH NA SJEZDECH V KARLSRUHE, SAARBRÜCKENU A DORTMUNDU.....	325
8.4.1	SJEZD V KARLSRUHE: LEDEN 1980.....	325
8.4.2	SJEZD V SAARBRÜCKENU A SPOLKOVÝ PROGRAM DIE GRÜNEN: BŘEZEN 1980.....	327
8.4.3	SJEZD V DORTMUNDU, VOLEBNÍ PROGRAM: ČERVEN 1980.....	339
9.	ZÁVĚR A SHRNUÍ	342
9.1	DISKURSIVNÍ A RECEPTIVNÍ ANALÝZA	342
9.1.1	DISKURS KRITICKÉ TEORIE	342
9.1.2	DISKURSY PROTESTNÍHO LEVICOVÉHO HNUTÍ ŠEDESÁTÝCH LET, FRAKCE RUDÉ ARMÁDY A STRANY ZELENÝCH	346
9.1.3	PRAVIDLA DISKURSIVNÍ KOMUNIKACE A ZLOMY	351
9.1.4	RECEPTIVNÍ ANALÝZA	353
9.2	INTERPRETAČNÍ ROVINY	357
9.3	POKLÁDANÉ OTÁZKY A JEJICH ZODPOVĚZENÍ	361
10.	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	364
11.	RESUME	376
12.	SEZNAM ZKRATEK	378
13.	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	380

1. Úvod

1.1 Úvod do tématu

„Rok 1968“ se stal pojmem, ke kterému se vztahuje v odborné i laické veřejnosti celá řada kontextů a kontoverzí. Svým způsobem je projekčním plátnem, do kterého si každý může promítnout své: víru a iluzi (marxistické) revoluce, rozvrat tradičních hodnot, vznik občanské společnosti, demokratizaci demokracie, transcendenci, pokus o socialismus s lidskou tváří, atd. Konečná shoda vzhledem k vnitřní povaze „roku 1968“ jako „bodu dějinného přelomu“ (*Wendepunkt*)¹ není ani požadována, ani předpokládána.

Heslo „rok 1968“ má odlišné významy v Československu a na (tehdejším) Západě. Když leader protestního levicového hnutí v západním Německu Rudi Dutschke přijel v březnu 1968 na pozvání M. Machovce do Prahy, se svým publikem si příliš neporozuměl. Zatímco zdejší nositelé Pražského jara usilovali spíše o demokratizaci a myšlenkovou pluralitu, Dutschke a jeho radikální generace na západě požadoval nový (nesovětský) marxismus.² Předmětem této studie tak nebude „osmašedesátý“ v Československu³, ale na nekomunistickém západě, konkrétně v západním Německu. Odlišné prožití tohoto kulturně-sociálního – a ve výsledku i politického – dějinného zlomu, dodnes představuje jeden z hmatatelných rozdílů v mentalitě „západní“ a „postkomunistické“ společnosti, zejména proto, že i přes mnohé excesy „roku 1968“ na západě v této době došlo k vytvoření kořenů moderní občanské společnosti.⁴ Analýza

¹ K aktuálnímu zájmu historiografie o „body dějinného přelomu“ o metodologický přístup k nim viz např.: BRANDES, Detlef. KOVÁČ, Dušan, PEŠEK Jiří (edd.), *Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848-1989*, Essen, Klartext Verlag, 2007. K metodologii zejména potom závěrečný příspěvek: CORNELIßEN, Christoph. *Wendepunkte der Geschichtswissenschaft: Zur Historiographie der deutsch-tschechisch-slowakischen Beziehungen seit 1848*; in: tamtéž, str. 307-328.

² K některým kontextům Dutschkeho návštěvy v Praze viz: KRAUSHAAR, Wolfgang, *Das 20. Jahrhundert ist vorüber*; in *Die Tageszeitung*, 25. 7. 2008 (profilový rozhovor s předním německým historikem o Pražském jaru z pohledu německého protestního hnutí šedesátých let). K protichůdnosti obou „roků 1968“ (československého-západního) je tamtéž citována vzpomínka Miloše Formana, který v roce 1968 pobýval ve Francii a byl frustrován skutečností, že v Paříži jsou vyvěšovány rudé vlajky, zatímco v Praze strhávají.

³ K československému Pražskému jaru i v mezinárodních kontextech nejnověji viz: PAŽOUT, Jaroslav, *Mocným navzdory*, Prostor, Praha, 2008.

⁴ Viz např.: KOCKA, Jürgen, *Neubestimmung des Verhältnisses von Geist und Politik*, in: *Frankfurter Hefte*, 3/2008.

(západo)německého rebelského „roku 1968“ tak poskytne v českých podmínkách zatím stále poměrně neznámý vhled do zajímavého úseku mentalitního a politického vývoje na západě v době studené války.

Výzkumným záměrem je mimo jiné odhalení intelektuálního pozadí levicových bouří v šedesátých letech. V (západo)německém kontextu (a nejen v jeho rámci), je badatel neomylně veden do myšlenkového prostoru kritické teorie Frankfurtské školy. Studie je zaměřena na podrobnou analýzu recepce této dodnes vlivné školy a jejího myšlení v prostředí německého neomarxismu (nové levice), které bylo dominantním elementem „roku 1968“.

Po vzniku Sovětského svazu a po postupném zrození sovětských podob marxismu – marxismu-leninismu (trockismu) a později stalinismu – se začal rozvíjet v západní Evropě tzv. nedogmatický marxismus, později nazývaný neomarxismus. V Německu byli jeho průkopníky G. Lukács, E. Bloch a K. Korsch. Cílem nedogmatických marxistů bylo ochránit původní Marxovu emancipační myšlenku před devalvací a mocenským ohýbáním v nepříliš rozvinuté civilizaci: v Rusku. Kritická teorie Frankfurtské školy na tento typ myšlení – na právě vznikající západní marxismus – kontinuálně navázala a rozvinula jej. Intelektuálové spojení s *Institutem pro sociální výzkum* v třicátých a čtyřicátých letech systematicky vypracovali (v Německu i v emigraci) neomarxistické koncepty a teorie, které se staly teoretickou oporou protestního levicového hnutí šedesátých let na západě.⁵

Události „roku 1968“ se neodehrály náhle a nečekaně jako *Deus ex machina* a ani poté naráz a v rychlosti neodezněly. Proto je zde také pojem „rok 1968“ dáván do uvozovek. Německý „rok 1968“ sahal svými kořeny minimálně do konce padesátých let, kdy se začala seskupovat „fronta nalevo od sociální demokracie“ vlivem modernizačního procesu SPD po godesberském sjezdu. První ucelené revoluční levicové koncepty – již přímo vycházející z kritické teorie –

⁵ Tím jsou myšleny i USA, kde v šedesátých letech existoval velmi silný vliv kritické teorie, zejména Marcuseho, který zůstal po válce v USA a působil na tamních univerzitách. K Marcusovi jako „spojce“ mezi protestním hnutím šedesátých let v USA a v Evropě viz: MARCUSE, Herbert, *Das Problem der Gewalt in der Opposition*, in: MARCUSE, Herbert, *Das Ende der Utopie, Vorträge und Diskussionen in Berlin 1967*, Verlag neue Kritik, Frankfurt, 1967.

vznikaly v roce 1962.⁶ A „rok 1968“ ani neskončil v roce 1968 a v letech následujících. Protestní hnutí a skupiny se pouze přeskupily a rozštěpily na mnoho často protichůdných formací: ta nejpočetnější se pokusila integrovat pod Brandtovým reformním heslem *Mehr Demokratie wagen* („odvahu k hlubší demokratizaci“), početně nepatrná minorita (reprezentovaná ale nemalou částí elit) se upsala levicovému terorismu nejviditelněji reprezentovanému RAF, větší část se přeskupila do alternativních kulturně specifických subkultur⁷ a opět nemalý počet učinil nečekaný obrát: namísto (celospolečenské) emancipace komunistické zvolila emancipaci zcela jinou – transcendentální – a odebrala se do meditačních center v Indii či Nepálu. Ti, kteří neodešli na Východ nebo do ilegality terorismu, se v sedmdesátých letech – spolu s novými nastupujícími generacemi, které „nestihly rok 1968“ – stali páteří vznikajících *neue soziale Bewegungen* („nových sociálních hnutí“), která občanským aktivismem usilovala o práva a emancipaci ve smyslu ekologickém, feministickém, pacifistickém, z hlediska práv homosexuálních menšin, atd. Zde – často v porodních bolestech – vznikala moderní občanská společnost a „nové občanství“ (*neue Bürgerlichkeit*).⁸ Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se „nová sociální hnutí“ a i jiné elementy „roku 1968“ reintegrovaly pod hlavičkou nově založené strany Zelených. Zde se neomarxistický myšlenkový a společenský proud institučně a politicky etabloval a saturoval.⁹

Po prvotním přiblížení sledovaného diskursu je třeba vymezit centrální problematiku a otázky této studie: *Jaký byl receptivní vztah německého protestního hnutí levicového šedesátých let, Frakce Rudé armády (RAF) a strany Zelených v době vzniku (1980) ke kritické teorii Frankfurtské školy? Jaké bylo*

⁶ Viz níže analýza teoretického konceptu skupiny *Subversive Aktion* a analýza levicového periodika *Das Argument*.

⁷ Jednalo se zejména o velkoměstské a městské subkultury, např. berlínský tzv. *Blues* nebo známější frankfurtskou *Sponti-Szene* (viz níže).

⁸ Přerod významné části radikálů z šedesátých let v pozdější oporu německé moderní občanské společnosti a demokracie s odstupem analyticky zpracoval např.: HOCKENOS, Paul, Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic. An Alternative History of Postwar Germany, Oxford University Press, Oxford-New York, 2008. Esezisticky in: HOCKENOS, Paul, The 1968 Debate in Germany, in: *Open Democracy*, 2. 5. 2008. K tématu a pojmu *neue Bürgerlichkeit* (nebo *Citizen*) je vedena široká mediální debata.

⁹ Jedním z dokladů je zánik radikálně komunistických *K-Gruppen* („K-skupin“) přímo vzešlých z událostí let 1967-69, které buď se stranou Zelených splynuly jako její radikální křídlo (*Fundies*), nebo ji nebyly schopny politicky konkurovat a zanikly (viz níže).

mentální zázemí německé nové levice jako celku a jaký další typ myšlení mimo kritickou teorii a v jaké míře a v kontextech byl recipován? Má myšlení kritické teorie i dnes co říci a je stále aktuální nebo je spíše předmětem dějin myšlení?

Výzkumné téma a takto postavené otázky jsou relativně průkopnické v prostředí společenských věd. Kritická teorie Frankfurtské školy měla tu „smůlu“, že po pádu Pražského jara byla označena za ideologicky nebezpečnou revizionistickou úchylku a způsob nakládání s teoriemi Frankfurtské školy byl určován dokonce přímo z Moskvy.¹⁰ O kritické teorii se mlčelo samozřejmě i v NDR.¹¹ Tak byly ukončeny pokusy o představení myšlení Frankfurtské školy domácím českému publiku,¹² ale i myšlenkový vývoj k československé verzi neomarxistického a kritického myšlení.¹³ Normalizační ticho zavřelo dveře před západním marxismem a ten se zde stal téměř neznámý, dodnes nejčastěji vnímaný jako obtížně pochopitelná avantgarda a intelektuální hazardérství, a to i přesto, že v západoevropské societě sehrál vysokou, jen obtížně změřitelnou společenskou, kulturní a politickou úlohu, nadto dodnes vysoce aktuální.

¹⁰ Akademie společenských věd při ÚV KSSS (ed.), *Sociální filozofie Frankfurtské školy*, nakl. Svoboda, Praha, 1977.

¹¹ To nejlépe dokládá západoněmecký levicový časopis *Konkret*, jehož přední redaktorkou byla Ulrike Meinhofová a který byl úzce spojen s ilegální západoněmeckou KPD a do poloviny 60. let financován z východního Německa od SED. *Konkret* – i přes svoji levicovost – o Frankfurtské škole důsledně mlčel, jako by neexistovala.

¹² Od roku 1965 se v CSSR začaly objevovat první překladové práce a úryvky ve skriptech Mileny Tlusté: TLUSTA, Milena (ed.), *Antologie textů soudobé západní filozofie*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1965 a TLUSTA, Milena (ed.), *Antologie textů soudobé západní filozofie V.*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1969. Před nástupem normalizace stihl být vydán výbor Marcuseho přednášek a esejů (překladem Lubomíra Sochora): MARCUSE, Herbert, *psychoanalýza a politika*, nakl. Svoboda, Praha, 1969. Z předních autorů kritické teorie začal být vydáván Erich Fromm, nicméně spíše jeho pozdější díla, která se více věnovala obecně psychologickým problémům, než neomarxistické kritické teorii: viz FROMM, Erich, *Umění milovat*, Orbis, Praha, 1967; FROMM, Erich, *Člověk a psychoanalýza*, nakl. Svoboda, Praha, 1967, FROMM, Erich, *Lidské srdce*, Mladá fronta, Praha, 1969. Osobně Prahu také navštívil Herbert Marcuse při příležitosti hegelovské konference v září 1966.

¹³ V této souvislosti je třeba v první řadě uvést Karla Kosíka, zejména jeho dílo *Dialektika konkrétního*. KOSÍK, Karel, *Dialektika konkrétního*. Studie o problematice člověka a světa, Praha, Akademie věd, 1965. Československý intelektuální diskurs 60. let ale kroužil okolo myšlenkového světa kritické teorie v mnohem větší šíři. Dialog mezi (nedogmatickým) marxismem a křesťanstvím, aktuální jak pro 60. léta obecně, tak pro pozdní kritickou teorii, např. Horkheimera, rozvíjel, v přímé osobní spolupráci s Frommem, Milan Machovec a také Vítězslav Gardavský: viz MACHOVEC, Milan, *Svatý Augustin*, Orbis, Praha, 1967, GARDAVSKÝ, Vítězslav, *Bůh není zcela mrtev*. Československý spisovatel, Praha, 1967. Dílčí recepce kritické teorie probíhaly v 60. letech také v periodikách *Filozofický časopis* a *Divadlo* (zde recepce Adorna). Spíše odmítavě komentoval některá díla kritické teorie Robert Kalivoda. Více k recepci kritické teorie Frankfurtské školy v Československu šedesátých let: SIOSTRZONEK, Pavel, *Česká recepce Frankfurtské školy. Ohlédnutí za třicátými, šedesátými a sedmdesátými léty*, in: *Filozofický časopis*, č. 5/2007.

Naznačený deficit zdejšího (nejen) intelektuálního diskursu začíná být pozvolna napraven. Hlavním průkopníkem re-etablování daného tématu v českém prostředí je Michael Hauser, mimo jiné autor původní filozofické práce o Adornovi, vůdčím duchu kritické teorie¹⁴. Téma je sledováno také na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK.¹⁵ V posledních letech vznikla i některá další původní i překladová významná díla¹⁶, která naznačují, že návrat ztraceného tématu právě započal.

Předkládané téma rozhodně není kompilací ve smyslu tlumočení původních německých či jiných debat a odborné produkce. V následujících pasážích bude přiblíženo obtížné a bolestivé domácí (myšleno německé) nakládání s touto nedávnou historií. Někteří aktéři se dnes dožívají podzimu svého života (nejčastěji se jedná o ročníky 1940-1950) a veřejná debata na téma „roku 1968“ v Německu rozhodně není uzavřena, ba vrcholí. Odborné zpracování tématu se i zde teprve rodí. K tématům „roku 1968“, RAF, *neue soziale Bewegungen* či Zelených sice existuje nemalé množství společenskovední literatury, edic a jiných pramenů, nicméně zdaleka ještě nedošlo k opravdové historizaci či snad dokonce uzavření tématu. Jak ukázaly ostré diskuse z let 2007-08 při výročích Frakce Rudé armády (RAF) a roku 1968 (viz níže), emoce a zakalení pohledu vlivem vlastní subjektivní zkušenosti je stále přítomno v hojně míře, a to i u odborníků.

Na každý pád je téma „roku 1968“ a nové levice v německém i anglickém jazykovém prostředí zpracováno lépe než v jazyce českém. Německá odborná debata ke zde pokládaným otázkám se nachází ve stádiu vydávání pramenných

¹⁴ HAUSER, Michael, Adorno: moderna a negativita, *Filosofia* – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha, 2005. Dále také HAUSER, Michael, *Prolegomena k filosofii současnosti*, Filosofického ústavu AV ČR, Praha, 2007.

¹⁵ Viz např.: ŠAFARÍK, Petr, *Die Rolle der Frankfurter Schule bei der Entwicklung der Sozialwissenschaften und der intellektuellen Landschaft der BRD in den Jahren 1948-1968*, Fakulta sociálních věd, Praha, 2008.

¹⁶ Myšleny jsou zejména nové překlady: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektika osvícenství*, Filozofické fragmenty, Oikoymenh, Praha, 2009, ADORNO, Theodor, W., *Minima Moralia*, *Reflexe z porušeného života*, Academia, Praha, 2009. Nově překládán je ovšem i Fromm, např.: FROMM, Erich, *Obraz člověka u Marxe*, nakl. L. Marek, Brno, 2004. O československém roku 1968 také: PAŽOUT, Jaroslav, c. d. K dílčím kontextům tématu také: MYERS, Tony, *Slavoj Žižek*, Svoboda servis, Praha, 2008.

edic k problematice vztahu Frankfurtské školy a APO¹⁷ (německá zkratka pro „rok 1968“ jako *auserparlamentarische Opposition*: „mimoparlamentní opozice“). V Německu existuje několik pracovišť, které se výzkumem nastíněné tematiky systematicky zabývají. Jedná se zejména o *Hamburger Institut für Sozialforschung* („Hamburský institut pro sociální výzkum“), který se spojen s nejznámějším badatelem k danému tématu, s profesorem Wolfgangem Kraushaarem¹⁸. V Berlíně sídlí *Archiv APO und soziale Bewegungen*¹⁹ („Archiv APO a sociální hnutí“) a při *Freie Universität* a archiv strany Zelených – *Archiv Grünes Gedächtnis* („Archiv zelené paměti“) – který seskupuje záznamy nejen k Zeleným jako politické straně, ale i ke kořenům a kontextům jejího vzniku. Z jiného hlediska – více teoretického – uchovává paměť a vzpomínání k danému tématu *Adorno Archiv* („Adornův archiv“) sídlem ve Frankfurtu. Z angloamerického prostředí německé „studentské hnutí“ a jeho dlouhodobé dopady zpracoval (pod mírně zavádějícím názvem) Paul Hockenos.²⁰ K zde sledovaným tématům Frankfurtské školy, „studentského hnutí“ 60. let, RAF, Zelených, aj. byla publikována celá řada monografických studií a pramenů, z nichž některé se již staly standardní²¹ (více viz kritika pramenů a literatury).

17 Myšlen je významný Kraushaarův editorský počín: třísvazková edice ke vztahu Frankfurtské školy a „studentského hnutí“. V prvním díle Kraushaar sestavil kroniku k dané tematice, v druhém poskládal vybrané dokumenty kritické teorie a protestního hnutí. Třetí svazek je koncipován jako sborník různých autorů k sledovanému okruhu. Kniha ale na druhou stranu není monografickou autorskou prací k dané tematice, pouze k ní rozšiřuje zázemí a prostor. KRAUSHAAR, Wolfgang. *Frankfurter Schule und die Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995*. Bande 1- 3. Gogner& Bernhard, Hamburg, 1998.

¹⁸ Kraushaar se tématu věnuje systematicky a je v Německu vnímán jako hlavní znalec tématu. Často jeho názor zaznívá v médiích. Je propagátorem liberalizačně-empanciální teze, tj. postojů, že protestní levicové hnutí 60. let ve výsledku přispělo – i přes násilné excesy - k emancipaci a modernizaci společnosti. Mimo výše citované edice publikoval k otázce „studentského hnutí“ několik studií a monografií, poslední svstematizující jako: KRAUSHAAR, Wolfgang. *Achtundsechzig. Eine Bilanz*, Propyläen, Berlin, 2008.

¹⁹ Tzv. *APO-Archiv* je naopak svázán s okruhem autorů standardní monografie k SDS (viz níže). Jeho odborným garantem je spolu-autor zmiňované publikace Siegward Lönnendonker.

²⁰ HOCKENOS, Paul, *Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic*.

²¹ Standardní monografie k dějinám Frankfurtské školy: WIGGERSHAUS, Rolf. *Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988, JAY, Martin, *Dialektische Phantasie. Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozialforschung*, Fischer Taschen, Frankfurt am Main, 1976, KELLNER, Douglas, *Critical Theory, Marxism and Modernity*, Polity Press, Oxford, 1989. Standardní monografie k německému „studentskému hnutí“ mimo citovaných Kraushaara a Hockenose: zejména FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegward, *Kleine Geschichte des SDS, Der Sozialistische Deutsche Bund Studentenbund von Helmut Schmidt bis Rudi Dutschke*, Klartext Verlag, Essen, 2007 a i do českého jazyka přeložená: GILCHER-HOLTEYOVÁ, Ingird, *Hnutí '68 na Západě. Studentské bouře v USA a západní Evropě*, Vyšehrad, Praha 2004.

Zde úzce vymezené téma teoretického receptivního vztahu kritické teorie Frankfurtské školy a výše uvedených aktérů německého neomarxismu a nové levice však monograficky dosud zpracováno nebylo ani v Německu. V tomto usiluje předkládaná studie alespoň malým dílem přispět k výzkumu i na poli mezinárodním.

1.2 Ke stavu debaty v Německu: emoce a medializace nebo historizace?

Převažující většina historických a obecně odborných témat, pokud nejsou do vědeckých diskursů vnesena jako zcela nová, mívají svou odbornou debatu spočívající v soupeřících a doplňujících se interpretačních rámcích, v postojích, konceptech, modelech, dále na konferencích, v sbornících a edičních počinech. Takový diskurs mívá svou ustálenou podobu, ale i dynamiku. Receptce zkoumaných událostí a fenoménů živě reagují na měnící se společenské a politické trendy a epochy. Jak je tomu v případě Frankfurtské školy, německého „studentského hnutí“, RAF a Zelených? Standardní „výzkumný provoz“ lze konstatovat pouze u dějin Frankfurtské školy v její první generaci. K tomuto tématu jsou pořádány konference, vycházejí nové interpretační studie²², atd. První generace Frankfurtské školy prošla standardní historizací a stala se předmětem historického (a filozofického, politologického, sociologického, aj.) výzkumu. Částečně jinak je tomu ale u hlavního zde sledovaného tématu: receptivního vztahu kritické teorie Frankfurtské školy a německé nové levice (viz výše).

Odlišná situace panuje ve věci historizace protestního levicového hnutí, RAF, a částečně i u Zelených. Německé protestní hnutí šedesátých let a jím vyvolaný emancipační proces, který vyvrcholil etablováním politického proudu

Standardní práce k RAF: AUST, Stefan. Der Baader Meinhof Komplex, Goldmann Verlag, München. 1998. nově také například: WINKLER, Willy. Die Geschichte der RAF, Rowohlt, Berlin, 2007. K neue soziale *Bewegungen*: ROTH, Roland, RUCHT, Dieter, Die sozialen Bewegungen in Deutschland seit 1945, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2008 a k Zeleným zejména: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., Der lange Weg der Grünen, Verlag C. H. Beck, München 2003 a RASCHKE, Joachim, Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind, Bund Verlag, Köln, 1993.

²² Nejnověji viz např.: WHEATLAND, Thomas, The Frankfurt School in Exile, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2009. EITLER, Pascal, "Gott ist tot - Gott ist rot". Max Horkheimer und die Politisierung der Religion um 1968, Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2009 a konference: Ideentransfers zwischen Ost und West. Kritische Theorie in der Bundesrepublik Deutschland und jugoslawische Praxis-Philosophie 1963-1974 (Berlin 12/2009) a Hannah Arendt und die Frankfurter Schule (Frankfurt am Main 01/2010).

Zelených na parlamentní a později i na vládní úrovni, je dodnes předmětem emocemi podbarveného střetu. Kdo sledoval německou mediální „krajinu“ v posledních letech – zejména v letech 2007-08 – mohl být až „unaven“ či „přesycen“ konjunkturou tematiky RAF, zejména v roce 2007 k třicátému výročí „německého podzimu“ 1977 a v souvislosti s propouštěním některých prominentních vězňů RAF z 70. a 80. let na svobodu (Brigitte Monhauptová, Christian Klar) a s novým otevřením některých zločinů RAF (např. vražda Siegfrieda Bubacka), ale i s podmínkami věznění členů RAF v stuttgartském vězení *Stammheim*.²³ Vrcholem mediální konjunktury RAF byl celosvětově promítaný Edelův film *Der Baader-Meinhof Komplex*, ale i on vyvolal protesty pozůstalých po obětech činů RAF.²⁴ Nejinak tomu bylo o rok později, v roce 2008, kdy proběhlo čtyřicáté výročí roku 1968 a opět byla rozpoutána bouřlivá mediální i odborná diskuse a emotivní rozepře o interpretaci „roku 1968“. I v současné době pokračuje záplava vzpomínkových knih a biografí aktérů „roku 1968“ a RAF, kteří bilancují.²⁵

²³ Tématu RAF se stabilně – s mimořádnou konjunkturou v roce 2007 – věnují všechna německá média, pravicová, levicová i bulvární. Vůdčí roli v aktualizaci RAF sehrál *Der Spiegel*, který uveřejnil dlouhou řadu chronologicky stavěných dlouhých článků o RAF, v jejichž rámci měly být částečně odhaleny „záhady“ o RAF: například kdo z teroristů vystřelil z motocyklu v dubnu 1977 na Siegfrieda Bubacka (v srpnu 2009 byla v této věci zadržena ex-teroristka RAF Verena Becker) a zda byli prominenti RAF – Baader, Ensslinová, Meinhofová, Raspe – ve vězení odposloucháváni. Téma RAF výrazně rezonovalo ve všech médiích a dotklo se i nejvyšších míst: za vysoké mediální pozornost německý prezident Kohler řešil, zda udělit milost některým vězňům RAF. Viz např.: Spiegel Serie RAF, in: *Der Spiegel*, Nr. 37-44/2007. Mimořádná pozornost tématu panovala ve všech politických médiích. Srovnej např. s „Dossier RAF“; in: *Welt am Sonntag*, Nr. 7/2007, dále i 9/2007.

²⁴ Jednalo se zejména o pozůstalé po Jürgenu Pontovi. Vdova o Pontovi na protest proti dotaci na film vrátila státní vyznamenání. Obecně se ozývala kritika, že se z teroristů RAF dělají mediální hvězdy *in memoriam* a „hrdinové“. Viz např.: *Ponto-Witwe gibt Bundesverdienstkreuz zurück*, in: *Die Welt*, 7. 10. 2008. Srovnej např. s: *Ponto-Witwe scheitert mit Klage gegen RAF-Film*; in: *Der Spiegel*, Nr. 1/2009. Celkově se v Německu na v letech 2008-09 rozhorel *Streit und Debatte um RAF-Film* („kontroverze a debata o filmu o RAF“).

²⁵ Memoárová literatura k „roku 1968“ a RAF je poměrně bohatá. Již dříve vydané, informačně nesmírně cenné, memoáry Dietra Kunzelmana a Michaela Baumanna, jsou doplňovány vzpomínáním celé řady dalších „osmašedesátníků“: Gretchen Dutschové, která dala k dispozici Dutschovy deníky, z *Kommune I* Rainera Langhansa a Ulricha Enzensbergera. Dále vyšly nové knihy Baumanna, biografie Meinhofové, kniha Cohn-Bendita, rozhovorová kniha Karl-Heinze Dellwa a mnohé vzpomínky „bezejmenných“ osmašedesátníků. Viz: KUNZELMANN, Dieter. *Leisten Sie keinen Widerstand. Bilder aus meinem Leben*, Transit, 1998, BAUMANN, Michael, *Bommy, Wie alles anfing*, Rotbuch Verlag, Berlin, 1975, ENZENSBERGER, Ulrich, *Die Jahre der Kommune I*, Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2004, LANGHANS, Rainer, *Ich bin 's. Die ersten 68 Jahre*, Blumenbar Verlag, 2008, DUTSCHKE-KLOTZOVÁ, Gretchen (Hrsg.), *Rudi Dutschke: Jeder hat sein Leben ganz zu leben. Die Tagebücher 1963-1979*, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2003, DUTSCHKE-KLOTZOVÁ, Gretchen, *Rudi Dutschke. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben. Eine Biographie*, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1996,

Německý vztah k protestnímu hnutí šedesátých let a RAF není možné posuzovat jako uzavřenou debatu, ale jako emocemi podbarvenou diskusi i rozepři. Aktéři událostí stále žijí a aktéry (či dílčími aktéry) byli dokonce i odborníci, kteří by dnes měli debatu historizovat (např. Wolfgang Kraushaar, Götz Aly, Jürgen Kocka, aj.). Někteří tak činí více, jiné méně a obecně platí, že čas na přesun sledovaných událostí do historie a s ní spojeného odstupu nenastal: téma je stále příliš živé.²⁶ V Německu tradičně soupeřila dvě interpretační paradigmaty v hodnocení protestního hnutí: 1) konzervativní obraz, který „roku 1968“ vyčítal nebezpečné (pro-sovětské či pro-čínské) levičáctví a rozbití tradičních hodnot a společnosti (rodina, úcta k autoritám, tradiční pracovní a společenské ctnosti a normy). Tento postoj byl hluboce zakotven ve voličské klientele a médiích spjatých s CDU a CSU. Tento proud se mimo mnohonásobný a dramatický nesouhlas a odpor pokusil i intelektuálně rozbít ideové zázemí neomarxismu: kritickou teorii Frankfurtské školy. V úzké vazbě na bádenskou CDU sepsal počátkem 70. let Günter Rohrmoser obžalobu kritické teorie²⁷; 2) modernizační obraz, který, zdá se, dnes převládá, a dlouhodobě označuje protestní hnutí za „demokratizaci demokracie“, které i přes zavrženíhodné excesy (levicový terorismus), podpořilo emancipační a modernizační procesy a učinilo ze západního Německa otevřenou občanskou společnost. V souvislosti s vypjatou veřejnou debatou let 2007-08 přišel historik Götz Aly s třetím interpretačním paradigmatem: „studentské hnutí“ kontinuálně navázalo na tradici nacistického totalitarismu, v odmítání parlamentarismu, násilném akcionalismu a v neschopnosti vyrovnat se s vlastní minulostí.²⁸ Aly postavil paralelu Goebbles-

DITFURTHOVÁ, Jutta, Ulrike Meinhof. Die Biografie, Ullstein, Berlin, 2007, COHN-BENDIT, Daniel, 1968. Die Revolte, Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 2007, DELLWO, Karl-Heinz, Das Projekt sind wir, Nautilus, Hamburg, 2007, BAUMANN, Michalel, Bommy, MEYER, Till (Hrsg.), Radikales Amerika. Rotbuch, Berlin, 2007, HANNOVER, Irmela, SCHNIBBEN, I Can t Get No. Ein paar 68er treffen sich wieder und rechnen ab, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2007, SPIES, Miriam, Acid, Mao und I Ging. Erinnerungen eines Haschrebells, Gonzo Verlag, 2008.

²⁶ V Německu tím kontinuálně pokračuje emotivní a kontroverzní hodnocení protestního hnutí a terorismu RAF, jak se projevilo již například v letech 2003-05 v souvislosti s berlínskou výstavou o RAF. Viz např.: DANKOVÁ, Šárka. RAF – Frakce Rudé armády, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006, str. 144-150.

²⁷ ROHRMOSER, Günter, Das Elend der kritischen Theorie. Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau, 1970.

²⁸ ALY, Götz, Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück, Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 2008. Esezisticky hlavní teze v: ALY, Götz, Machtübernahme, Die Väter der 68er, in: *Frankfurter Rundschau*, 30. 1. 2008.

Dutschke a za jediný rozdíl mezi nacistickou revolucí a „rokem 1968“ označil míru úspěšnosti: nacisté moc uchopili, protestní hnutí naopak mocensky „pohořelo“. Proti knize a jí doplňujícím esejům Alyho se rozpoutala reakce zastánců modernizačně-emancipační teze (Kraushaar, Kocka, Hockenos, aj.)²⁹. Alyho závěry byly v dnešním stavu debaty označeny mnohými oborovými autoritami za „nesmyslné“, „ahistorické“ a dokonce „perverzní“.³⁰ Emocemi nabitá debata o Alyho knize jen potvrdila, že témata protestního levicového hnutí, *neue soziale Bewegungen* a RAF v Německu zatím ještě nemohou být standardně historizována. Tyto debaty naopak jen prohloubily otázky: Jak ovlivnila „generace roku 1968“ – iniciátor protestního levicového hnutí šedesátých let, RAF, aktivismu sedmdesátých let, občanské společnosti, ekologismu a později strany Zelených - německou společnost a politiku? Jak se tato generace vyrovnala s dosažením nejvyšších exekutivních funkcí v podobě spolkové vlády SPD-Zelení v letech 1998-2005 a čeho dosáhla? Jiným diskursem zůstává, jak vnímá a hodnotí tato generace revolucionářů s plakáty Marxe, Mao Ce Tunga a Che Guevary doma kdesi vzadu ve skříni sebe sama. (Nutno dodat, že často hořce a s pocitem zklamání).³¹

1.3 Metodologické zázemí a metodologický postup

²⁹ Srovnej např. s velmi zajímavým rozhovorem k danému tématu s Jürgenem Kockou, předním německým historikem: KOCKA, Jürgen. Neubestimmung des Verhältnisses von Geist und Politik. in: *Frankfurter Hefte*, 3/2008. Kocka Alyho teze stroze odmítl jako: „(...) mit 1933 hat 1968 im Grunde nichts zu tun.“; in: tamtéž, str. 22. Podobně se k Alyho tezím postavil také Paul Hockenos, který zdůraznil, že protestní hnutí vedlo nejen k levicovému terorismu, který byl minoritním „odpadovým“ úkazem (viz Böllovo heslo „šest proto šesti miliónům“), ale hlavně k širokému hnutí občanského aktivismu a k společnosti, která Německo naopak demokratizovala a modernizovala. Viz HOCKENOS, Paul, *The 1968 Debate in Germany*. Proti Alyho tezím, ještě před samotným vydáním knihy, byla napsána velká řada polemických článků, které jeho paralelu odmítají a Alymu předkládají obvinění z promyšleného marketinkového tahu. Viz např. reakce emeritních profesorů politologie berlínského *Otto-Suhr Institut* a autora monografie k *neue soziale Bewegungen* Rotha: GROTTIAN, Peter, NARR, Wolf-Dieter, ROTH, Roland: Erwiderung auf Götz Aly. Keinerlei Ähnlichkeit; in: *Frankfurter Rundschau*, 9. 2. 2008.

³⁰ Toto hodnocení lze nalézt ve výše odkazovaném eseji Grottiana, Narra a Rottha, kde je zmínka o „Der perverse Erkenntnisgewinn Alys (...)“, což je samozřejmě na akademické úrovni silné odsouzení. Viz GROTTIAN, Peter, NARR, Wolf-Dieter, ROTH, Roland: Erwiderung auf Götz Aly. Keinerlei Ähnlichkeit; in: *Frankfurter Rundschau*, 9. 2. 2008. Dále se k Alymu vysoce kriticky vyjádřil Kraushaar: „Seine Thesen sind im Kern unzutreffend“, in: KRAUSHAAR, Wolfgang, Das 20. Jahrhundert ist vorüber; in: *Die Tageszeitung*, 25. 7. 2008.

³¹ Viz reportáže *die tageszeitung* o bývalých „osmašedesátnících“ a členech *Kommune 1: Die Übriggebliebenen* nebo *Meine Schüler finden es irre, dass ich Hippie war*; in: *die tageszeitung*, 12. 10. 2009 a 14. 4. 2008.

Einsteinova obecná teorie relativity, poprvé publikována v roce 1915, nejenže rozbila systém tradiční newtonovské fyziky, ale také naznačila, například s Freudovým psychoanalytickým *Traumdeutung* („Výklad snů“; 1901) a později s jungiánským konceptem kolektivního nevědomí a archetypů, že karteziánsko-baconovský a později racionalistický pozitivistický obraz světa a poznání není tak samozřejmý a pravdivý, jak se soudilo ve „věku páry a rozumu“. ³² Nová poznání o stavu světa a člověka se promítly také do vědních metodologií. ³³ Také zde – na rozdíl od objektivisticky-verifikačních pojetí pozitivismu – se od poloviny 20. století prosadil tzv. ne-axiomatický interpretativní relativismus, jinak řečeno: metodologický pluralismus. Co to znamená pro psaní humanitně-vědní odborné práce? Metodologie nebude odvozena „objektivně“ z dobově platného metodologického vědeckého obrazu (který dnes ani neexistuje), ale subjektivně, nikoliv však ve smyslu autorské svévole, ale subjektivně zvolenou vhodnou metodologií či kombinací několika metodologií, které nejvíce vyhovují zpracovávanému tématu, pokládaným otázkám a stanoveným cílům studie. S takovou metodologií autor nese „kúži na trh“ a musí být schopen její účinné obhajoby. Se skutečností metodologického pluralismu se nakonec neochotně smířil i pozitivismus, který se ve svých *neo* a *post* podobách sám přiblížil svému opaku: subjektivismu. ³⁴ Ne náhodou veřejně známý neopozitivistický Karl R. Popper znejistil předpoklad pozitivistické „objektivní“ teorií falzifikovatelnosti a výroky typu „věda je hádání“ a poznání je „navždy zkusmé“. ³⁵

Pokud se přesuneme o úroveň níže, z roviny obecné vědní metodologie, k metodologii konkrétní disciplíny – zde moderní historie – nalezneme mnoho paralel, neboť historie jako vědní obor nemohla ignorovat obecný vývoj vědy a

³² V oblasti metodologie věd je v této souvislosti možné zmínit dílo Gastona Bachelarda, například jeho pojednání *Le Nouvel esprit scientifique* (Nový duch vědy; 1934).

³³ K vývoji metodologie věd viz např.: OCHRANA, František. Metodologie vědy. Úvod do problému, Karolinum, Praha, 2009.

³⁴ Viz např. FEYERABEND, Karl, Paul. Rozprava proti metodě, Aurora, Praha, 2001 (poprvé publikováno jako *Against Method*; 1975). Dobře je to ovšem viditelné již na díle Ludwiga Wittgensteina. Zatímco v *Tractatus logico-philosophicus* (1922) Wittgenstein požadoval zcela exaktní, objektivní a pozitivní jazyk (viz Vídeňský kruh), ve svém pozdním díle *Philosophische Untersuchungen* (Filozofická zkoumání; 1953, psáno v letech 1936-46) již intuitivně přejímal dekonstrukci a jazyk označil za dětskou hru, která je navíc hrána špatně a podle pochybných pravidel. K dějinám a vývoji pozitivismu viz např.: OCHRANA, *Metodologie vědy*, str. 66-92.

³⁵ Viz: POPPER, Karl, R., Logika vědeckého bádání. Oikoymenth, Praha, 1997 (poprvé publikováno jako *Logik der Forschung*, 1934).

poznání. Ani historické disciplíny dnes nevytváří „historické objektivní pravdy“ v rankovském stylu „*Wie es eigentlich gewesen?*“ („Jak to skutečně bylo?“) a rezignovaly na monumentální národní (a nacionální) „velká vypravování“. Zde není prostor a vhodné místo k převyprávění, jak sociální dějiny, francouzská škola *Annales* a antropologii ovlivněná každodennost rozbily historismus a pozitivismus v dějepisectví. Nutno však říci, že tento proces byl úzce spojen s nástupem strukturalistického myšlení³⁶, z kterého metodologicky vychází i tato práce (viz níže), a s lingvisticko-filozofickým odhalením autonomie jazyka a řeči. Při analýze práce historika s textem, je naráženo na trojnásobné subjektivní lomení, které vylučuje „objektivitu“: 1) záznam: událost zaznamenávající svědek ji vnímá svou subjektivitou, neobjektivně, a v materializované podobě (jazyková výpověď - text) se subjektivní odcizení prohlubuje, vzniká autonomie textu; 2) práce historika se záznamem: samotný historik se dostává do kontaktu s již interpretací, nikoliv objektivitou a se záznamem dále nakládá s nevyhladitelnou subjektivitou, jeho výsledný text vycházející z práce se záznamy je další jazykovou autonomií; 3) čtenář: do rukou se mu dostává již dvojnásobně subjektivně opracovaná interpretace a s historickým textem dále nakládá i on subjektivně podle svých preferencí a pre-konceptů.³⁷

Historie jako obor – vlastně s jistým zpožděním – v 70. a 80. letech zareagovala na epistemologickou změnu (a na atak ze strany lingvistiky, strukturalistické filozofie a literární vědy), což vedlo k „lingvistickému obratu“: poznání, že definitivní a objektivní historická pravda neexistuje. Historie jako obor byla na čas uvalena do krize své identity, ze které vyšla posílena: obohacena o nové metodologické postupy, rozšířena o nové oblasti a témata zkoumání,

³⁶ Myšlenkovým předchůdcem strukturalismu byl Ferdinand Saussure a jeho dílo *Course de linguistique générale* (Kurz obecné lingvistiky, 1916). částečně i pražský strukturalistický kroužek Jacobsona a Mukařovského. Později strukturalismus přejímal Claude Lévi-Strauss: *La pensée sauvage* (Myšlení přírodních národů: 1955). Definitivně se strukturalistické myšlení zformovalo v 60. a 70. letech a s různými akcenty a přístupy je rozvíjeli Roland Barthes např. v *Eléments de sémiologie* (Základy sémiologie:1967), Michel Serres, *Hermès I, la communication* (Hermés I. Teorie komunikace; 1969), Gilles, Deleuze: *L'Anti-Édipe* (Anti-Oidipus; 1972), Lacan Jean-Francois Lyotard: *Economie libidinale* (Libidální ekonomie; 1974) nebo Jacques Derrida: *De la grammatologie* (Gramatologie; 1967) zde dále výrazně zastoupený Michel Foucault v: *Les Mots et les Choses* (Slova a věci: 1966) a *L'Archéologie du savoir* (Archeologie vědění: 1969).

³⁷ Poukázání na autonomii jazyka a textu patří k obecně sdíleným myšlenkám strukturalismu. V přímém kontextu s historií jako oborem bylo rozvedeno např. v: FOUCAULT, Michel. Archeologie vědění. Herrmann&synové. Praha, 2002, str. 119-201 (kapitola Výpověď a archiv).

zbavena leckdy až šovinistického euro-centrismu a nacionalismu³⁸ a lépe schopna a připravena k interdisciplinárním výzkumným postupům.³⁹ Jako příklad za všechny mohou být uvedena díla Ginzburgova⁴⁰ nebo Foucaultův průnik na pole historie.⁴¹ Celkově se ani historie nevyhnula (a vyhnout nemohla) centrální epistemologii druhé poloviny 20. a 21. století: interpretativní otevřenosti, která ale ani zde neznamenal subjektivní nihilismus. Zejména na příkladech výzkumu nacismu, holocaustu a totalit 20. století historie doložila své místo v odborných disciplínách a obhájila se proti výtce z vytváření „literárních fikcí“⁴². Nebýt historie, mohla by dnes být společnost a veřejnost zavalena konjunkturou svévolných vykladačů totalit 20. století, popíračů holocaustu, atd.

Vzhledem k tomu, že historickému vědění a poznávání jsou jen výjimečně otevřeny dveře husserlovského fenomenologického *Wesenschau* („zření podstaty“), poskytujícímu intuitivní vhled (vědecké *satori*),⁴³ musí se badatel rozhodnout pro přizemnější výzkumně-metodologický postup, který poskytne doložitelný a obhajitelný výklad své tematiky a otázek, které jsou pokládány. V případě této studie – a tím je postoupeno k poslední metodologické rovině, k metodologii zvolené pro tuto práci – byla vybrána cesta komparativní diskursivní analýzy, teoreticky inspirované filozofickým strukturalismem a foucaultovským pojetím diskursu.⁴⁴ Než bude přistoupeno k podstatnému – vysvětlení a obhájení zvolené metodologie – je třeba krátce přiblížit strukturalismus (post-strukturalismus) a jeho metodologii. Co je strukturalismus? Pokud by bylo

38 Významným příspěvkem k rozbití euro-centrismu, přesvědčení, že euro-americká civilizace je nadřazená zbylým, byly antropologické výzkumy Claude Léviho-Strausse. Viz STRAUSS, Claude, Lévi, *Myšlení přírodních národů* dále např.: STRAUSS, Claude, Lévi, *Smutné tropy*, Odeon, Praha, 1966 (z it. originálu *Tristes Tropiques*: 1955).

39 K přehledu o vývoji historie a její metodologie jako oboru lze doporučit: IGGERS, Georg, G., *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Nakladatelství Lidové noviny, 2002 nebo CORNELIBEN, Christoph (Hg.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Fischer Verlag, 2000. Srovnej také s: KRĚN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Agro, Praha, 2005.

40 Viz např. bestsellerové historické pojednání: GINZBURG, Carlo, *Sýr a červi*, Argo, Praha, 2000 (z it. originálu *Il formaggio e i vermi*, 1976).

41 FOUCAULT, Michel, *Dějiny šílenství v době osvícenství*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1993 (z fr. originálu *L'histoire de la folie a l'âge classique*; 1964) a *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha, Dauphin, 2000 (z fr. originálu *Surveiller et punir*; 1975).

42 Historiografie se vyrovnávala zejména s díly Hydena White (zejména s *Metahistory*, 1973) nebo Rolanda Barthese.

43 Pojem vědecké *satori* pochází od Michaela Polanyi.

44 FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění*: tato kniha je chápána jako výchozí metodologická inspirace: FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, Computer Press, Brno, 2007 nebo FOUCAULT, Michel, *Myšlení vnějšku*, Herrmann&synové, 2003 (výbor esejů a rozhovorů).

doslova akceptováno derridovské pojetí „autonomie jazyka“, mohla by být uplatněna námitka, že strukturalismus je tím, jak jsou čteny a interpretovány texty, které se za strukturalistické považují. Tak jednoduché to ale není. Zaprvé zvolení strukturalistické metodologie pro konkrétní výzkumný záměr neznámá, že zde je přijímán strukturalistický výklad světa jako celek. Tak tomu není. Ani Derrida zřejmě nebyl nadšen z toho, že z komunikace s – často pouze přetlumočenými – strukturalistickými texty dnes vzniká řada mytologií. Například pojem *dekonstrukce* bývá často ve vztahu k strukturalismu nepřesně vnímán jako rozbití nepojmenované tradované jednoty a řádu, přičemž strukturalismus – od slova „struktura“ či od slova *arché*⁴⁵ jako princip (archeologie) – neusiluje o nic jiného, než o odhalení a stanovení struktury, řádu a pravidel na pozadí věcí a jevů.⁴⁶ Dekonstrukce byla míněna jako rozklad subjektivního fenomenologického a existencialisticky-humanistického „*Já-Boha*“⁴⁷ a osvícenské absolutizace rozumu, které si neuvědomovaly, že předpokladem zdánlivé absolutní autonomie subjektu jsou předem dané struktury a vzory: jazykové, společenské (*epistémé*), psychologické (nevědomí, archetypy) a další. Pak se jeví spojování vulgárně označovaného (post)strukturalismu jako tzv. *postmoderny* s chaosem a nihilistickým zmatkem jako omyl. Nakonec ani Derridova *singulární diference* nevybízela k chaosu, pouze nově interpretovala lingvistické objevy⁴⁸ o na subjektu autonomních strukturách jazyka a řeči a o odlišném (diferentním) přístupu každého subjektu k textu a jazyku.

V této fázi je možné navrátit se k odůvodnění, proč aplikovat foucaultovskou diskursivní metodu na tuto studii. V situaci, kdy ve vědě obecně zavládl interpretativní pluralismus a relativismus a kdy někteří strukturalisté a

45 Výstižný pojem *arché* („princip“) ve vztahu k strukturalismu pochází od Jana Patočka, který jako první recenzoval českému publiku Foucaultova *Slova a věci* v roce 1966. Viz PATOČKA, Jan, Recenze Foucaultových *Slov a věcí*, in: *Světová literatura* (1966), in: FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, 2007, str. 298-309 (doslov).

46 Blíže k strukturalistické filozofii viz např.: LYOTARD, Jean-Francois, O postmodernismu. Posmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace, Filosofický ústav AV ČR, Praha 1993 (z fr. originálu *Le postmoderne expliqué aux enfants*, 1986) nebo DESCOMBES, Vincent, Stejně a jiné. Čtyřicetpět let francouzské filosofie (1933-1978), OIKOYMENH, Praha, 1995 (z fr. originálu *Le meme et l'autre*, 1979) nebo PETŘÍČEK, Miroslav, Úvod do (současné) filosofie, Herrmann a synové, Praha, 1992.

47 Viz např. DESCOMBES, Vincent, c. d., str. 21-78.

48 Výsostnou autoritou strukturalismu byl citovaný Saussure.

literární vědci (Barthes, Whyte) označili historii za literární fikci (existuje jen jazyk a text a autonomní struktury, dále bylo poukazováno na civilizace bez evropsky pojímaných dějin: například na Indii), Foucault dějepisectví možná nevědomky pomohl a metodologickou aplikací strukturalismu v korpusu historie naznačil její nové možnosti. Foucault – nejprve v knize *Dějiny šílenství* a později ve *Věznit a trestat* a teoreticky v *Slovech a věcech* a *Archeologii vědění* – vyvinul postup diskursivního odhalování struktur z pozadí určujících dějinné vztahy a události. Foucaultovský diskurs je technikou rekonstrukce.⁴⁹ Odborný postup s vytyčenými pravidly, jak odhalit struktury v pozadí zkoumaného jevu a jak odhalit vztahy a pravidla mezi uzlovými body – signifikanty, kódy, reprezentacemi či znaky⁵⁰ – v dané struktuře, jak vyhodnocovat jednotlivé záznamy a přiřazovat je do relevantních kontextů a jak určovat vztahy a pravidla mezi sousedícími a souvztažnými strukturami. Právě odhalování kontextů, vztahů a pravidel komunikace ve zkoumané struktuře a mezi příbuznými strukturami je vnímáno jako pramen poznání: pramen historického vědění. Foucaultův diskurs je svou povahou pozitivní nenormativní metodologický postup. Pozitivní, nikoliv pozitivistický. Na rozdíl od pozitivismu odmítá nadřazenost rozumového poznání a předpoklad objektivní možnosti subjektu (rozumu) poznat jsoucno. Dále, jak je rozvedeno níže, nevnímá historický dokument sám o sobě jako pramen poznání, ale pouze jako jednotku své struktury, která získává výpovědní hodnotu až v kontextu jiných sousedních struktur a fenoménů. Jak vzniká diskursivní analýza?⁵¹ Nejprve je stanoveno téma, dále je zařazeno do předmětného diskursu (struktury), v rámci tohoto diskursu jsou odhaleny jeho uzlové body (reprezentace, signifikanta) a odhalovány jejich vzájemné vztahy a pravidla komunikace. Takto definovaná struktura je stavěna do vztahu k sousedícím strukturám, identicky stanoveným. Jejich porovnáváním a zkoumáním vzniká poznání a pochopení: historické vědění. Technika diskursivní analýzy sděluje, že historicita dokumentu (pramene) vzniká až s odhalením jeho kontextů, konotací,

⁴⁹ Zejména citované pojednání *Archeologie vědění* je jasně strukturovaným rozvedením strukturální diskursivní analýzy jako historické metodologické techniky.

⁵⁰ Strukturalisté se předbílali ve vymýšlení příhodných pojmů pro uzlový bod struktury: pojem *signifikant* je nejvíce lacanovský, pojem *re prezentace* deleuzovský, *kód* má původ zejména u Léviho Strausse, *znak* u Saussura. Viz DESCOMBES, Vincent, *Stejně a jiné*.

⁵¹ Viz FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění* a FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*.

korelací a vztahů a umístěním jeho domácí struktury v síti sousedících diskursivních struktur. Zároveň je každé zkoumání pouze výsekem a nepřesnou rekonstrukcí: nikdy se nedozvíme, jaké podstatné prameny, dokumenty a záznamy nepřekročily *práh pozitivivity* (nebyly materializovány do podoby zápisu, knihy atd.) a zůstaly nadobro ztraceny v „oceánu mlčení“.⁵²

Popsaná metodologická technika diskursivní analýzy (pojem diskurs je v celé studii vnímán jako téma definované jednou či několika příbuznými strukturami) se ukázala vhodná k zvolenému tématu. Bylo by nelogické analyzovat kritickou teorii Frankfurtské školy pomocí například pozitivistické metodologie, když se kritická teorie jako typ myšlení vymezovala právě proti pozitivismu a Horkheimerův pojem „kritická teorie“ má svůj původ ve vymezení a překročení karteziánské tradiční (pozitivistické) teorie poznání.⁵³ Ani by nebylo adekvátní zkoumat kritickou teorii fenomenologicky, když se sama opírala o materialismus a neomarxismus. Naopak se myšlení Frankfurtské školy stalo jedním z výchozích pramenů samotného strukturalismu a i Foucault opakovaně přiznával ovlivnění Frankfurtskou školou.⁵⁴ Slovy strukturalismu by bylo možné říci, že kritická teorie a strukturalismus jsou příbuzné struktury a diskursy. Proto jsou kompatibilní i z hlediska metodologických přístupů a technik. Tím ale vhodnost metodologické aplikace diskursivní analýzy nekončí. Tato studie je koncipována jako receptivní studie. Slovo *recepce* a *recipovat* znamená „přijetí“ a „vnímat“ a „přejímat“. Jedná se tedy o formu vztahu a hledání pravidel pro takto vymezené vztahy. Není tedy lepší metodologie než strukturalismus a diskurs k určování a odhalování komunikace, ohlasů, ovlivňování a pravidel tohoto dvoustranného i vícestranného provozu.

Pokud by měla být aplikace diskursivní analýzy v této studii vysvětlena konkrétně, bude se zde jednat o odhalení a rekonstrukci jedné centrální struktury – kritické teorie Frankfurtské školy – a tří k ní se vztahujících struktur (z nichž se některé dále větví do podstruktur): protestního levicového hnutí

⁵² Tamtéž.

⁵³ HORKHEIMER, Max, Traditionelle und kritische Theorie, in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang VII/1937.

⁵⁴ Viz FOUCAULT, Michel, Co je to Osvícenství?, in: FOUCAULT, Michel, *Myšlení vnějšku*, str. 240. Foucault zde staví myšlení Frankfurtské školy do jedné řady s Hegelem, Nietzschem a Weberem, které měly společně podněcovat strukturální myšlení. Dialektika osvícenství někdy dokonce bývá považována za první pre-strukturalistický text.

šedesátých let, RAF a strany Zelených v době vzniku (1980). Jim společnou *nadstrukturu* definují synonymní pojmy *neomarxismus* a *nová levice*. Vzájemný receptivní vztah výše vymezených diskursů bude odhalován jako vztah vzájemně vztahovaných struktur a podstruktur, budou odhalovány jejich uzlové body (signifikanta, re-representace), pravidla a zlomy vzájemné komunikaci, jejich přibližování a oddalování i odmítání a pravidla těchto dostředivých a odstředivých pohybů. Touto metodologickou technikou vznikne pochopení a vědění o sledované tématice, naplnění výzkumného úkolu a zodpovězení položených otázek.

V rámci historických věd se tato studie dále hlásí k modernímu dějepisectví po lingvistickém obratu, k intelektuálním dějinám (*Intellectual History*)⁵⁵ a částečně k dějinám mentalit.⁵⁶ Svým způsobem má blízko i ke Koselleckovým *Begriffsgeschichte* („dějiny pojmů“) ve smyslu neideologické pozitivní (ne však pozitivistické) definice historických pojmů.⁵⁷

1.4 Struktura a stručný rozbor

Studie je členěna do úvodu, sedmi kapitol a závěru. V první kapitole jsou definovány klíčové pojmy: „kritická teorie“ (je podstatné její ohraničení na první generaci bez typologicky jiného a dosud neuzavřeného myšlení Habermase, nemluvě o post-habermasovské třetí generaci), „Frankfurtská škola“ a „*Institut für Sozialforschung*“ („Institut pro sociální výzkum“; instituční základna kritické teorie) a vymezeny jejich rozdíly a způsob nakládání s těmito pojmy. Dále je kritická teorie představena jako interdisciplinární humanitní disciplína. V druhé kapitole jsou představeny dějiny Frankfurtské školy (osob a instituce) v kontextu tehdejší doby, která významným způsobem určila povahu kritické teorie.

55 Intelektuální dějiny reagují na poznatky poststrukturalistického myšlení. Sledují dějiny myšlení a myšlenek, mají blízko ke kulturním dějinám a dějinám mentalit. Za jejich představitele bývají někdy považováni i historikové školy Annaes (Bloch, Braudel) a zmiňovaný Ginzburg.

56 Také dějiny mentalit v opoře o tradici Luciena Febvra a školy *Annales* hledají kolektivní strukturální zázemí zkoumané epochy. Viz např.: KŘEN, Jan, *Dvě století*, str. 41-51. Srovnej s: KESSEL, Martina, *Mentalitätsgeschichte*; in: CORNELIBEN, Christoph (Hg.), *Geschichtswissenschaften*, str. 235-243.

57 Klíčovým dílem tohoto metodologického postupu je dlouhá léta sestavovaný slovník: BRUNNER, Otto, CONZE, Werner, KOSELLECK, Reinhard (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1972-1997.

Následující kapitola vytváří podkladový pilíř práce. Na zvolených autorech a pramenech – předběžně může být uveden Marcuse, Adorno, Horkheimer a Fromm (exkurzivně Benjamin a Pollock) a *Zeitschrift für Sozialforschung* („Časopis pro sociální výzkum“), *Studien über Autorität und Familie* („Studie o autoritě a rodině“; 1936), *Escape from Freedom* („Strach ze svobody“; 1940), *Dialektik der Aufklärung* („Dialektika osvícenství“; 1947), *Eros and Civilization* („Eros a civilizace“; 1955), *One Dimensional Man* („Jednorozměrný člověk“; 1965) či pozdní Marcuseho eseje (např. *Repressive Tolerance* a *Das Problem der Gewalt in der Opposition*; „Represivní tolerance“ a „Problém násilí v opozici“; 1965 a 1967) – je rekonstruováno myšlení kritické teorie, vytvořena jeho základní kostra a stanoveny signifikantní a re-prezentující motivy tohoto myšlení. V této kapitole je zkonstruován ústřední diskurs, vůči kterému budou stavěny diskursy kritickou teorií recipující: protestní levicové hnutí, RAF a Zelení. Čtvrtá kapitola je kapitolou kontextuální. Čtenáře zavádí do členité problematiky německého protestního hnutí šedesátých let. V jejím rámci je rozveden jeho vznik, vývoj a rozpad. Zároveň jsou zde provedeny definice pojmů: „studentské hnutí“, „protestní levicové hnutí“, „rok 1968“, „nová levice“, a *Außerparlamentarische Opposition* („mimoparlamentární opozice“; APO). Kapitola pátá, šestá a sedmá tvoří výzkumné jádro práce. Zde je provedena analýza a odhalen receptivní vztah ke kritické teorii. Z těchto tří diskursů – protestního levicového hnutí šedesátých let, RAF a Zelených (v roce vzniku) – se ukázalo protestního levicové hnutí jako analyticky nejsložitější jednotka. Po dlouhou dobu se formovalo (nejpozději od počátku šedesátých let) dále se mnohonásobně vnitřně štěpilo, a to i v době svého největšího rozkvětu, aby se v letech 1969-70 rozpadlo na mnoho vzájemně nesouvisejících i protikladných částic. Analyticky byl zvolen následný postup: nejprve bude diskursivně (v odhalování receptivního vztahu ke kritické teorii) rekonstruován společný fundus protestního hnutí (periodikum *Das Argument*, uskupení *Subversive Aktion*; léta 1962-65, jména Kunzelmann, Dutschke), později budou stejným způsobem sledovány dvě centrální větve protestního hnutí a jejich vnitřní vývoj: zaprvé *Sozialistischer Deutscher Studentenbund* („Socialistický svaz německých studentů“; SDS): vnitřní vývoj v linii: *neue kritik* (periodikum SDS) – Dutschke – Krahl a zadruhé revoluční komuny: vnitřní vývoj

v linii: *Kommune 1* („Komuna 1“) – *Kommune 2* („Komuna 2“) – *Blues* a *Tupamaros Westberlin* („*Tupamaros* západní Berlín“; první teroristické uskupení vzniklé z protestního hnutí). Zároveň bude ukázán vztah (a vývoj tohoto vztahu) protestního hnutí k tehdy v Německu působícím tvůrcům a nastupujícím dědicům kritické teorie: Marcusovi, Adornovi, Horkheimerovi a Habermasovi. Analyticky snadnější situace nastala při vymezení receptivního vztahu RAF ke kritické teorii. RAF na rozdíl od protestního hnutí sebe samu ideologicky definovala a produkovala poměrně jasné ideové manifesty. Poslední kapitola sledující receptivní vztah strany Zelených ke kritické teorii bude omezena rokem vzniku této strany, rokem 1980. U Zelených nastala specifická situace. Zaprvé se zde po deseti letech reintegrovalo protestní levicové hnutí šedesátých let, ale zadruhé se ekologické téma pokoušela uchopit i některá politická uskupení napravo od CDU. V případě Zelených budou - po kontextuálním přiblížení okolností vzniku - analyzovány v receptivním vztahu ke kritické teorii jednotlivé zakladatelské programy a sjezdy Zelených z let 1979-80. V závěru bude dokončena aplikace metodologického strukturalismu a zopakováno, jaké strukturální sítě a pojmové architektury byly rekonstruovány a v jakém vzájemném poměru, a následně bude provedena analýza vztahů a pravidel mezi zkoumanými strukturami a podstrukturami. Dále budou zodpovězeny úvodem pokládané otázky. Závěr bude také doplněn interpretacemi a komentáři k dílčím aspektům zkoumaného tématu.

1.5 Kritika pramenů a odborné literatury

1.5.1 Prameny

Předkládaná studie je založena na práci s primárními prameny. Ty vytvářejí základ a osu konstruovaných diskursů. Pokud se badatel rozhodl postupovat podle pravidel strukturalismu, musí si – spolu se strukturalisty – pokládat otázky: Co je historický pramen? Co je dokument a co záznam a co výpověď? Co je archiv? Do jaké míry lze pramenům důvěřovat? V této studii je specifické (byť nikoliv výjimečné), že se tu významným pramenem stává myšlení. Materializované myšlení ve smyslu systematicky zaznamenávané úvahy o civilizaci a jejích možnostech, jak tomu činila i kritická teorie. Kdy se myšlení

stává předmětem dějin? Často. Vždyť jen obtížně lze stanovit epochální vliv například křesťanského myšlení na středověkou a i pozdější evropskou a evro-americkou civilizaci. Také „století rozumu a páry“ se zrodilo z myšlení: z osvícenského myšlení. Ne jinak tomu bylo s totalitami 20. století: s nacismem v myšlenkové opoře v nacionalismu a sociálním darwinismu devatenáctého století a s komunismem v opoře v marxismu. Myšlení – potažmo jazyk a slovo - se tak stává jedním z výchozích pramenů dějin. Nakonec i v Evangelii sv. Jana stojí, že: „*Na počátku bylo slovo*“. Zhmotněné slovo a myšlení se mění v záznam, záznam v dokument a dokument v historický pramen. Proces toho rození je jistě provázen několikanásobným subjektivním lomením, přesto se nejedná o „literární fikci“. Pokud zhmotněné zaznamenané myšlení vzniká systematicky, podle opakovaných a definovatelných pravidel a ve svém dějinném kontextu – celkově ve své unikátní struktuře – pak je spíše než „fikcí“ „výpovědí“: výpovědí a záznamem aktérů o své době a epoše, o postojích a představách. Práce s výpověďmi pak umožňuje historickou rekonstrukci a interpretaci a je pramenem historického poznání.

Z reprezentativních pramenů kritické teorie Frankfurtské školy je třeba na úvod uvést *Zeitschrift für Sozialforschung* (dále ZFS).⁵⁸ Zde se v letech 1932-41 rodila kritická teorie, zde byly publikovány původní studie a eseje, které kritickou teorii předznamenávaly⁵⁹ a ustanovovaly⁶⁰. Význam ZFS pro kritickou

⁵⁸ *Zeitschrift für Sozialforschung* vycházel nejprve v Německu, později v emigraci. Jeho vydavatelem byl *Institut für Sozialforschung*, později osobně Max Horkheimer. ZFS publikoval původní odborné eseje a recenze z celé škály společenských věd. Od roku 1939 do roku 1941 vycházel v anglicko-jazyčné podobě jako *Studies in Philosophy and Social Science* („Filozofické a společenskovedné studie“).

⁵⁹ Chronologicky viz: FROMM, Erich, Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang I/1932, FROMM, Erich, Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie; in: tamtéž, MARCUSE, Herbert, Der Kampf gegen den Liberalismus in den totalitären Staatsauffassung; in: tamtéž, Jahrgang III/1934, HORKHEIMER, Max, Zum Problem der Wahrheit; in: tamtéž, Jahrgang IV/1935, BENJAMIN, Walter, Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit; in: tamtéž, Jahrgang V/1936; ADORNO, Theodor, W. (pod pseudonymem Hektor Rottweiler), Über Jazz; in: tamtéž, FROMM, Erich, Zum Gefühl der Ohnmacht; in: tamtéž, Jahrgang VI/1937, HORKHEIMER, Max a MARCUSE, Herbert, Philosophie und kritische Theorie; in: tamtéž, NEUMANN, Franz, Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft; in: tamtéž, HORKHEIMER, Max, Die Juden und Europa; in: tamtéž (již jako *Studies in Philosophy and Social Science*), Volume VIII/1939, ADORNO, Theodor, W., On Popular Music; in: tamtéž (jako *Studies in Philosophy and Social Science*), Volume IX/1940-41, MARCUSE, Herbert, Some Social Implications of Modern Technology; in: tamtéž, POLLOCK, Friedrich, State Capitalism; in: tamtéž.

teorii nelze přecenit: zde se nachází kořeny kritických teorií Adorna, Horkheimera, Marcuse a Fromma pozdějších velkých pojednání jako *Dialektik der Aufklärung* (Adorno-Horkheimer), *One Dimensional Man* (Marcuse), *Escape from Freedom* (Fromm) a dalších. Kritická teorie a ZFS byly významně poznamenány svou dobou: nástupem nacismu a jeho gradací. ZFS začal být vydáván v Lipsku, později v první emigraci v Paříži a ještě později v New Yorku. K prvnímu období kritické teorie spadá také dílo *Studien über Autorität und Familie*⁶¹ („Studie o autoritě a rodině“), které předznamenal „anti-autoritativní“ vzpouru a v jejichž rámci krystalizovala „intelektuální osa“ první fáze kritické teorie v obsazení Fromm-Horkheimer-Marcuse. Tato fáze byla dovršena první monografickou verzí kritické teorie, Frommovým *Escape from Freedom*,⁶² který shrnoval myšlení kritické teorie k roku 1940. Poté se těžiště kritické teorie přesunulo k Adornovi a Horkheimerovi a jejich významné *Dialektik der Aufklärung*⁶³ (dále DA), která spolu-iniciovala revizi evropského myšlení od pozitivismu i z druhé strany subjektivistické fenomenologie. DA ale ještě nešlo o „zbourání“ osvícenského racionalismu, ale naopak o „dokonání“ osvícenství. Ne nadarmo Jürgen Habermas – dědic kritické teorie – i po obratu od Adorna označoval jeho myšlení a myšlení DA za „zadní voj osvícenství“.⁶⁴ Po Adornovi a Horkheimerovi přišla řada v 50. a 60. letech na Marcuse, který novým explicitně freudo-marxistickým způsobem systematizoval kriticko-teoretické myšlení zejména v *Eros and Civilization*⁶⁵ a později bestesellerově v *One Dimensional Man*.⁶⁶ Zároveň se Marcusovo myšlení stalo výchozím zdrojem pokusu proměnit kritickou teorii v (revoluční) společenskou praxi. Byl to Marcuse, kdo „razil“

⁶⁰ Za ustanovující text kritické teorii je považována studie: HORKHEIMER, Max, Traditionelle und kritische Theorie; in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang VI/1937.

⁶¹ Institut für Sozialforschung (Hrsg.), Studien über Autorität und Familie, Libraire Félix Alcan, Paris, 1936.

⁶² FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, Rinehart&Comapany, New York-Toronto, 1941.

⁶³ ADORNO, Theodor. W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1984 (první vydání Amsterdam, 1947).

⁶⁴ Např. viz HABERMAS, Jürgen. Moderna – nedokončený projekt. in: Gál, Egon, Marcelli, Miroslav (ed.), *Za zrkadlom moderny*, nakl. Archa, Bratislava, 1991, s. 308.

⁶⁵ MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization*, Beacon, Boston, 1956. V německém vydání (poprvé vyšlo o rok později než anglický originál pod názvem *Eros und Kultur*) je používán překlad: *Triebstruktur und Gesellschaft. Ein philosophischer Beitrag zu Sigmund Freud*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979.

⁶⁶ MARCUSE, Herbert, *One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, London, 1964.

pojem „nová levice“⁶⁷ a kdo oslovoval nejen studenty, ale také významné části evro-americké intelektuální obce a obecně levicově orientovanou veřejnost, která odmítala sovětské ohýbání marxismu i „kapitalistický“ reformismus sociálních demokracií.

Pramenným výchozím bodem v recepci kritické teorie v protestním levicovém hnutí let bylo periodikum *Das Argument* („Argument“)⁶⁸: přímo a smluvně svázané s SDS⁶⁹ a jedna z jeho teoretických platform. Vliv profesorem Haugem vydávaného *Das Argument* (dále ARG) na přenos a překlad kritické teorie do protestního hnutí lze označit za centrální a určující. Na stránkách ARG – koncepčně vědomě pojatého jako ZFS – byla kritická teorie v letech 1962-67 rekonstruována systematicky a dokonce dvojmo, po tématech a po jménech (včetně Benjamina a Pollocka) a nadto sledovala i spíše doplňující produkci kritické teorie (Löwenthal, Neumann, Wittvogel, aj.) a opět velmi systematicky i nastupující druhou generaci kritické teorie (Habermas, Negt, Friedeburg, Schmidt). ARG ale nebyl jedinou platformou komplexní recepce a kritické teorie v prostředí nastupující generace šedesátých let. Paralelně s ARG byla kritická teorii zásadním způsobem recipována v prostředí *Subversive Aktion* (dále SA), ze kterého pocházeli oba „vůdčové“ německého protestního hnutí: Dutschke a Kunzelmann. SA vydala v letech 1962-65 několik velmi zásadních malotirážních tisků – *Unverbindliche Richtlinien I. a II.*⁷⁰ („Nezávazné směrnice“) – a několik

67 Zejména v známých esejích a přednáškách jako *Repressive Toleranz* (1965) a *Das Problem der Gewalt in der Opposition* (1967); in: MARCUSE, Herbert, Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969. Versuch über die Befreiung, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984 a MARCUSE, Herbert, Das Ende der Utopie, Vorträge und Diskussionen in Berlin 1967, Verlag neue Kritik, Frankfurt, 1980.

68 Periodikum *Das Argument* vzniklo v roce 1959 a jeho vydavatelem je od počátku až dodnes Wolfgang F. Haug. Zejména v šedesátých letech se ARG stal centrální teoretickou základnou německé nové levice. Viz např. HAUG, Wolfgang, Fritz (Hrsg.), *Argument Reprint 1-17*, Argument-Verlag, Berlin, 1974.

69 Haug byl členem SDS. Vznikla písemná smlouva mezi jím jako zástupcem ARG a s ním svázaného *Argument-Klub* a SDS o úzkém svázání ARG s SDS (více viz kapitola 6.2.1).

70 *Unverbindliche Richtlinien I. a II.* byly základním teoretickým pramenem *Subversive Aktion*, plně formovaným myšlením kritické teorie. Z prostředí SA později vznikly revoluční komuny *Kommune 1* i *Kommune 2*. Členem SA byli také Rudi Dutschke a Bernd Rabehl: pozdější významné osobnosti protestního hnutí a SDS. *Unverbindliche Richtlinien I. a II.* byly publikovány v edici: BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, *Subversive Aktion. Der Sinn der Organisation ist ihr Scheitern*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1976 (více viz kapitola 6.4.1).

čísel časopisu *Anschlag* („Úder“).⁷¹ Později (od roku 1965) pronikala kritická teorie i do oficiálního „stranického“ periodika SDS *neue kritik*; do té doby spíše tradičně marxistického. A ještě později (po rozpuštění protestního hnutí v letech 1967-69) se její recepce projevovaly dennodenně: v písemných a rétorických projevech předáků SDS,⁷² v hojných manifestech a oběžnících (tzv. *Flugblätter*, dále FB),⁷³ v tiskovinách revolučních komun *Kommune 174* a *Kommune 275*, v písemnostech a sylabech studenty vedené alternativní *Kritische Universität* („kritická univerzita“), v nelegálních tiscích základních teoretických knih (tzv. *Raubdrucke*)⁷⁶ a již jen ohlasově dokonce i v pamfletech prvních levicových pre-terroristických⁷⁷ a terroristických⁷⁸ uskupení.

Přehlednější pramenná situace panuje u RAF, která pravidelně vydávala ideová a ideologická prohlášení a manifesty⁷⁹, ve kterých se – ústy Ulriky Meinhofové – věnovala i teoretickým záležitostem a tedy i receptivnímu vztahu ke kritické teorii a neomarxismu. Z hlediska Meinhofové (spolu s Mahlerem vůdčí ideoložky RAF) je zajímavé nahlédnout do ideového prostoru krajně levicového

⁷¹ Časopis *Anschlag* byl mimo jiné první publikační tribunou Dutschka. I zde pokračovaly systematické recepce kritické teorie. Jednotlivá čísla *Anschlag* jsou k dispozici rovněž v citované edici: BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, *Subversive Aktion*.

⁷² Komplexní výbor z Dutschových a Krahlových projevů a textů viz: DUTSCHKE, RUDI, *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1980 a KRAHL, Hans-Jürgen, *Konstitution und Klassenkampf*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1971.

⁷³ *Flugblätter* byly amatérské tiskové zprávy, někdy v podobě manifestu či satiry. Více k v šedesátých letech velmi rozšířené kultuře *Flugblätter* viz: FAULSTICH, Werner, *Die Kultur der sechziger Jahre*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2003.

⁷⁴ Také *Kommune 1* využívala FB ke komunikaci s okolím. Poměrně netypické je, že pro poznání německého protestního hnutí poměrně velmi významné FB z dílny *Kommune 1* zatím nebyly edičně vydány a jsou k dispozici pouze v archivech. Viz Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune 1*. Pouze některé FB jsou k dispozici in: LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, *Klau mich*, Edition Voltaire, 1968.

⁷⁵ Ke *Kommune 2* viz: KOMMUNE 2 (Hrsg.), *Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums*, Oberbaumverlag, Berlin 1969.

⁷⁶ *Raubdrucke* byly ilegální tisky, pomocí kterých aktivisté protestního hnutí šířili podstatné, jinak nedostupné, teoretické i beletristické texty. Z prostředí kritické teorie byli takto tištěni všichni její aktéři: Horkheimer, Adorno, Fromm, Marcuse, Habermas, aj.

⁷⁷ Tím je myšleno berlínské subkulturní uskupení *Blues* (více viz kapitola 6.4.4). Původní dokumenty k *Blues* otištěny také v: BAUMMAN, Michael, Bommy, *Wie alles anfing*.

⁷⁸ Myšlena je skupina *Tupamaros Westberlin*. Více viz: tamtéž (kapitola 5.4.4. a dokumentačně též Baumann).

⁷⁹ Primární prameny k RAF edičně in: SCHEIDEROVÁ, Christiane (Hg.), *Ausgewählte Dokumente der Zeitgeschichte: Bundesrepublik Deutschland – Rote Armee Fraktion*, Verlagsgesellschaft Politische Berichte, Köln, 1988 a HOFFMANN, Martin (Hg.), *Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF*, ID-Verlag, Berlin, 1997.

periodika *Konkret*⁸⁰, jehož byla po celá šedesátá léta přední i vedoucí redaktorkou.

Podobná pramenná situace existuje u strany Zelených. Zelení jako politická strana (instituce) ze své podstaty byli nuceni produkovat a disponovat písemnými i rétorickými teoretickými prameny: programy⁸¹, odbornými skupinami, projevy a tiskovinami distribuovanými na sjezdech⁸², atd., ze kterých lze odhalovat jejich nakládání s kritickou teorií.

1.5.2 Odborná literatura

Jen málokterá výzkumná studie může vzniknout bez zázemí dosud publikované odborné literatury a bez znalosti vědního diskursu a aktuálně platného stavu bádání a interpretačního stádia k danému tématu.

Téma Frankfurtské školy jako instituce – myšleno v její první generaci – je obecně monograficky svým způsobem uzavřené a bádání se zabývá dílčími otázkami a novými interpretacemi⁸³. První průkopnickou monografickou studií k Frankfurtské škole napsal Martin Jay.⁸⁴ Mimo přiblížení instituce a osobností Jay usiloval o rekonstrukci myšlení kritické teorie, což je ale i úkolem zde předkládané studie, který ale nemůže být naplněn s oporou v sekundární Jayově interpretaci. Při zkoumání stejné materie nebyl Jay tak podrobný jako autor ústřední monografické publikace k tématu, Rolf Wiggershaus.⁸⁵ Wiggershaus provedl rozsáhlý archivní výzkum (nejen) v Německu a USA a vytvořil prozatím nepřekonané dějiny Frankfurtské školy od počátků ve 20. letech 20. století až do roku 1969; i on se věnoval především první generaci Frankfurtské školy. Za třetí

⁸⁰ *Konkret* vycházel od roku 1955 a byl levicovým žurnálem ilegální KPD podporovaný z východního Německa. Později se (po ztrátě finanční podpory z východu) bulvarizoval. Více viz kapitola 7.3.

⁸¹ Politické a volební programy strany Zelených nejsou edičně jednotně pohromadě. Jsou však volně dostupné na internetu v péči berlínského *Archiv Grünes Gedächtnis* (více viz kapitoly 8.3 a 8. 4).

⁸² Veškeré dění k ustanovujícímu sjezdu v Karlsruhe (1980) včetně přepisu zvukového záznamu viz: SCHROEREN Michael (Hrsg.), *Die Grünen. 10 bewegte Jahre*, Ueberreuter Verlag, Wien, 1990. Naopak k ideově podstatnějšímu sjezdu v Saarbrückenu pramenné edice chybí a je třeba využít archivní prameny, in: *Archiv Grünes Gedächtnis*, Bestand B I, 1 (viz kapitola 8.4.2).

⁸³ Viz např.: WHEATLAND, Thomas, *The Frankfurt School in Exile*, EITLER, Pascal, *"Gott ist tot - Gott ist rot"*.

⁸⁴ JAY, Martin, *Dialektische Phantasie. Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozial Forschung*, Fischer Taschen, Frankfurt am Main, 1976.

⁸⁵ WIGGERSHAUS, Rolf, *Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988.

hlavní monografií lze označit Kellnerovu *Critical Theory, Marxism and Modernity*⁸⁶ („Kritická teorie, marxismus a modernita“), u které ovšem platí podobná omezení jako u Jaye: důraz na rekonstrukci myšlení kritické teorie, jehož (Kellnerova) interpretace zde nemůže být uplatněna. Ze zcela jiného pohledu se tématu věnuje kolektivní monografie *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule* („Intelektuální založení Spolkové republiky. K vlivu Frankfurtské školy“).⁸⁷ Za problém této publikace lze považovat, že vznikala v okruhu Horkheimerova asistenta Haralda Tenbrucka, což nepřispělo k dostatečnému odstupu autorů od materie. Jedním z cílů autorského kolektivu byla i obhajoba poněkud problematické teze o „umělosti“ pojmu kritická teorie. Ta – pohledem této publikace – sama o sobě neexistovala a měla být jen volným neuzavřeným myšlenkovým směrem. Kodifikována měla být „uměle“ v letech 1967-69 pod tlakem protestního hnutí, které kritickou teorii kanonizovalo pro své politické účely a tím její tvůrce donutilo k vymezení pojmu.⁸⁸ S touto tezí je možné polemizovat. Také proto, že kritická teorie byla Horkheimerem poměrně explicitně ustanovena a zformulována v eseji *Traditionelle und kritische Theorie* (1937)⁸⁹ a Adorno – další z duchovních otců – se držel pojmu kritická teorie až do smrti.⁹⁰ Také Marcuse ve svých knihách vědomě navazoval a rozvíjel myšlení ZFS, *Studien über Autorität und Familie* a zejména *Dialektik der Aufklärung*.⁹¹ Nehledě na to, že pojem „kritická teorie“ je dnes pevně etablován ve společenských vědách (viz kapitola 2). Na druhou stranu autoři provedli velmi cenné původní analýzy k mnoha kontextům existence *Institut für Sozialforschung* po roce 1950. Na této knize je třeba dále ocenit, že si jako jediná

⁸⁶ KELLNER, Douglas, *Critical Theory, Marxism and Modernity*, Polity Press, Oxford, 1989.

⁸⁷ ALBRECHT, Clemens, BEHRMANN, Günter, C., BOCK, Michael, HOMANN, Harald, TENBRUCK, Friedrich, H., *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 2000..

⁸⁸ Tamtéž, str. 25-30.

⁸⁹ HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und kritische Theorie*.

⁹⁰ Viz např. Adornův rozhovor pro *Süddeutsche Zeitung* z roku 1969 (rok Adornovy smrti), ve kterém pokládal pojem „kritická teorie“ za etablovaný a identifikoval se s ním, jako s typem myšlení, který spolurozvíjel. Viz ADORNO, Theodor, W., *Kritische Theorie und Protestbewegung – rozhovor se Süddeutsche Zeitung 1969*, in: ADORNO, Theodor, W., *Gesammelte Schriften*, Bd 20.1. Surkamp, 1986, str. 338-401.

⁹¹ Známa je Marcusova korespondence s Horkheimerem v době psaní *Eros and Civilization* a jeho fascinace *Dialektik der Aufklärung*, kterou plánoval teoreticky rozvést, což také v *Eros and civilization* učinil. Viz např. WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 553-560.

všimá nejednotnosti pojmů „Frankfurtská škola“ a „kritická teorie“ a pokouší se o jejich (byť spornou) redefinici. K problematice kritické teorie a Frankfurtské školy dále existuje řada dalších méně závažných monografií, úvodů a příruček.⁹² V českých podmínkách, se myšlením a kontexty kritické teorie, jak bylo výše uvedeno, systematicky zabývá Michael Hauser.⁹³

Oproti „uzavřenému“ odbornému zpracování první generace Frankfurtské školy, čekají všechna další tematizovaná pole – protestní hnutí, RAF a strana Zelených – na své nové historiky a dokončení procesu historizace. Prozatím jsou tato témata předmětem jak odborných studií, tak leckdy vyhrocené mediální a veřejné diskuse. To ovšem neznamená, že na těchto polích nebyly publikovány výrazné a zajímavé monografie, studie, sborníky a edice. K oblasti německého protestního hnutí a druhé poloviny šedesátých let je třeba znovu jmenovat knihy Kraushaara⁹⁴ a jeho monumentální kroniku, edici a sborník zároveň k této tématice.⁹⁵ Kvalitní příspěvek k dějinám SDS nabízí již citovaná publikace dvojice Fichter-Lönnendonker⁹⁶ (ale i ta je podprahově zabarvena osobním aktérstvím obou autorů v APO). Cenný pohled nezúčastněného představuje monografie o generaci mladšího badatele Paula Hockenose.⁹⁷ Za standardní práci je považována komparativní studie Gilcher-Holteyové⁹⁸, která ale naráží na nesnadný úkol komparace amerického, francouzského a německého protestního hnutí, zde navíc na pro tento úkol ne zcela postačujících sto padesáti stranách. Velmi užitečnou prací je edice k uskupení *Subversive Aktion*⁹⁹, i ta je ale psána jeho bývalými členy. Jak bylo výše rozvedeno, k tématu se vztahuje celá řada často velmi poučné memoárové literatury. Také německé protestní hnutí má své

92 Viz např.: TÜRCKE, Christoph. BOLTE, Gerhard. Einführung in die kritische Theorie, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1994. WASCHKUHN, Arno. Kritische Theorie. Politikbegriffe und Grundprinzipien der Frankfurter Schule. R. Oldenburg Verlag, München/Wien, 2000.

93 HAUSER, Michael. *Adorno: moderna a negativita*, HAUSER, Michael. *Prolegomena k filosofii současnosti*.

94 KRAUSHAAR, Wolfgang. *Achtundsechzig*, Autor dále k tématu publikoval např.:

KRAUSHAAR, Wolfgang, 1968 als Mythos, Chiffre und Zäsur, Hamburger Ed., Hamburg, 2000.

95 KRAUSHAAR, Wolfgang. *Frankfurter Schule und die Studentenbewegung*.

96 FICHTER, Tilman. LÖNNENDONKER, Siegfward, c. d.

97 HOCKENOS, Paul, c. d.

98 GILCHER HOLTEYOVÁ, Ingird, c. d.

99 BÖCKELMANN, Frank. NAGEL, Herbert, c. d..

příručky, přehledy a úvody¹⁰⁰ a leckdy podnětné doplňující práce sledující jeho dílčí diskursy (např. kultura šedesátých let).¹⁰¹

Také diskurs RAF čeká na svoji historizaci a zde to platí v porovnání s protestním hnutím šedesátých let dvojnásob. RAF nakonec ukončila svoji činnost relativně nedávno: v roce 1998. A ještě počátkem devadesátých let provedla dokonané vraždy a ničivé ataky na veřejné budovy.¹⁰² Členové a aktivní podporovatelé RAF dodnes – mnohdy neodhaleni – žijí. RAF logicky byla také objektem mimořádného zájmu zpravodajských služeb a archiválie k RAF zatím nebyly zpřístupněny. Standardní monografií – psanou ovšem žurnalistou a bez poznámkového aparátu – je nedávno zfilmovaná stále znovu vydávaná kniha *Der Baader Meinhof Komplex*.¹⁰³ Nově vyšla také kniha Williho Winklera.¹⁰⁴ V odborném zacházení s RAF bývají často využívané komentované edice k dokumentům RAF: Scheiderové¹⁰⁵ a Hoffmana.¹⁰⁶ V případě Hoffmanovy edice je třeba brát na zřetel, že se jedná o edici nakladatelství *ID-Verlag*, které mělo a má blízko k RAF a krajní levici obecně a vyloučeno není ani jeho přímé spojení s některými členy RAF. Zde komentované prameny k RAF tak často pocházejí od „insiderů“, což jednak nabízí zajímavé informace a kontexty k tématu, jednak ale opět neguje – zde výrazně – potřebný autorský odstup. Nové poznatky k spoluzakladatelce RAF Meinhofové přinesla nedávno publikovaná biografie Jutty Ditfurthové¹⁰⁷, ale ani Ditfurthová – jako bývalé přední členka Zelených radikálních *Fundies* – není vzorovým garantem badatelské nezávislosti. V českém prostředí se prosadila svou knihou o RAF Šárka Daňková.¹⁰⁸

V německém jazykovém prostředí existuje poměrně bohatá sekundární literatura ke vzniku strany Zelených, také proto, že Zelení – na rozdíl od protestního levicového hnutí a RAF – jsou dodnes úspěšně existujícím politickým

¹⁰⁰ BAUSS, Gerhard, *Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin*. Handbuch, Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1977. Srovnej s: RENNERT, Jens, 1968, *Europäischer Verlagsanstalt*, Hamburg, 2001.

¹⁰¹ Viz např.: FAULSTICH, Werner, c. d.

¹⁰² Například vraždu šéfa *Treuhandanstalt* Detlefa Karstena Rohweddera a vypálení nově postaveného vězení ve Weiterstadtu (více viz kapitola 7.1).

¹⁰³ AUST, Stefan, c. d.

¹⁰⁴ WINKLER, Willy, c. d.

¹⁰⁵ SCHEIDEROVÁ, Christiane (Hg.), c. d.

¹⁰⁶ HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d..

¹⁰⁷ DITFURTHOVÁ, Jutta, c. d.

¹⁰⁸ DAŇKOVÁ, Šárka, c. d.

fenomémem a přitahují tak i zvýšenou pozornost sociologů a politologů. Nejnověji problematiku Zelených monograficky sleduje publikace dvojice Klein-Falter,¹⁰⁹ velmi komplexní je i Raschokova monografie dřívějšího data.¹¹⁰ Mnohé zajímavé pohledy a kontexty nabízí disertace Franze Dormanna.¹¹¹ Ediční materiály a úplný přepis zakladatelského sjezdu Zelených v Karlsruhe sestavil Michael Schroeren.¹¹² K dalším standardním studiím k Zeleným patří také knihy Schmidtové¹¹³ a Münterova publikace¹¹⁴ o evropském kontextu strany Zelených.

¹⁰⁹ KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., *Der lange Weg der Grünen*, Verlag C. H. Beck, München 2003.

¹¹⁰ RASCHKE, Joachim, *Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind*, Bund Verlag, Köln, 1993.

¹¹¹ DORMANN, Franz, *Die Grünen. Representationspartei der Neuen Linken*, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Bonn, 1992.

¹¹² SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d.

¹¹³ SCHMIDT, Giselher, *Die Grünen: Portrait einer alternativen Partei*, Sinus-Verlag, Krefeld, 1986.

¹¹⁴ MÜNTER, Michael, *Grüne Alternativen für Europa? Die Europapolitik der Grünen bis 1990*, Berlin, Logos Verlag, 2001.

2. Pojmy kritická teorie a Frankfurtská škola ve společenských vědách

2.1 Pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ v humanitních vědách

Hledána je odpověď na otázku, jakým způsobem zasáhla kritická teorie Frankfurtské školy protestní levicové hnutí šedesátých let a fenomény jako *Rote Armee Fraktion* (RAF) a německou Stranu zelených. Co je kritická teorie? Co byla Frankfurtská škola? Jsou tyto pojmy identické? Lze je zaměňovat? Jaké myšlenky a jaký typ uvažování je za nimi ukryt? Byla kritická teorie jednotnou školou, nebo jednotící pojítka neexistuje? Hledání odpovědí na tyto pokládané otázky bude předmětem následující kapitoly.

Pokud se ptáme na obsah obou pojmů, nabízí se práce s encyklopediemi, slovníky a lexikami relevantních disciplín. Tímto způsobem bude provedena analýza pojmů „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“. Vzhledem k povaze nastoleného tématu přihlédneme k recepcím v následujících disciplínách: filozofii, sociologii, historiografii, psychologii, politologii, ekonomii a teologii. Každý z nich interpretuje zkoumané pojmy svou vlastní optikou. Pomocí této metody budou získány zajímavé diferentní náhledy, které napomohou v rekonstrukci obou pojmů v jejich nejobecnější rovině. Zároveň nebude přistoupeno k práci s kompendii a úvody do uvedených oborů, neboť by se jednalo o redundanci: aplikaci stejného typu pramene.

Kritická teorie a Frankfurtská škola bývají nejčastěji označovány jako sociologie a filozofie, nejobecněji řečeno teorie vycházející z marxismu¹¹⁵ a revidující tento (tradiční) marxismus v tzv. neomarxismus či západní marxismus.

2.2 Kritická teorie a Frankfurtská škola ve filozofii

Monumentální šestisvazkový *Handbuch der Geschichte der Philosophie*¹¹⁶ („Příručka k dějinám filozofie“) recipuje předmětné pojmy následujícím způsobem. Filozofie 20. století je rozčleněna na osm proudů. Třetí z nich je

¹¹⁵ K výchozímu bodu marxistické struktury myšlení kritické teorie z mnoha Marxových děl základní: MARX, Karel, Marx, ENGELS, Bedřich, Manifest komunistické strany, Svoboda, Praha, 1950.

¹¹⁶ TOTOK, Wilhelm (Hg.), *Handbuch der Geschichte der Philosophie* (VI Bd.), Klostermann, Frankfurt am Main, 1990.

označen jako „*Frankfurtská škola – kritická teorie*“. Označení je vsutku trefné, neboť vhodně naznačuje spojitost, nicméně neidentičnost, obou pojmů. Takový přístup není samozřejmostí. Tato příručka rozlišuje tyto základní proudy filozofie 20. století: (1) analytickou filozofii, (2) existencionální filozofii, (3) Frankfurtskou školu – kritickou teorii, (4) marxisticko-leninskou filozofii, (5) neotomismus, (6) fenomenologii, (7) pragmatismus a (8) strukturalismus. Vzhledem k tomu, že kritická teorie je svébytnou neomarxistickou variací a Adornova díla jsou považována za iniciaci poststrukturalismu, a dále že první generace kritické teorie stála nikoliv zcela vzdálena od existencialismu, vztahuje se tak či onak ke čtyřem ze zde osmi uváděných filozofických proudů. Tato příručka uvádí čtyřicet monografických prací o kritické teorii a Frankfurtské škole v mnoha jazycích. Odkazuje na sborníky, srovnávací studie, bibliografie, apod. a celkově dokládá pevné ukotvení kritické teorie Frankfurtské školy ve filozofii.

*Handwörterbuch Philosophie*¹¹⁷ („Příruční slovník filozofie“) zná pouze heslo „kritická teorie“. Heslo „Frankfurtská škola“ neuvádí. Kritickou teorii vymezuje jako typ myšlení, které prezentovali zejména Max Horkheimer, Theodor W. Adorno a Herbert Marcuse:

*„Philosophische Denkrichtung, als deren Begründer und Hauptvertreter Horkheimer, Adorno und Marcuse zu nennen sind.“*¹¹⁸

Slovník zmiňuje Jürgena Habermase jako reprezentanta 2. generace, který začlenil Frankfurtskou školu do postmoderních diskursů. Jako spolutvůrci kritické teorie jsou jmenováni Erich Fromm, Friedrich Pollock, Walter Benjamin a Leo Löwenthal. Je zmíněn význam mateřské instituce - *Institut für Sozialforschung* („Institutu sociálního výzkumu“; dále jen IFS). Hlavní duchovní zdroje kritické teorie mají být marxismus, psychoanalýza a německý idealismus. Jmenovitě Marx, Freud, Hegel a Lukács. Je akcentován interdisciplinární charakter kritické teorie. Za ustanovující programový spis byl označen Horkheimerův esej *Traditionelle und kritische Theorie* („Tradiční a kritická teorie“; publikována 1937). Za hlavní myšlenky kritické teorie (dále jen KT)

¹¹⁷ REHFUS, Wulf. D. (Hg.), *Handwörterbuch Philosophie*, Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 2003.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 432-433.

autoři slovníku považují polemiku s osvícenstvím, pohledem KT „ztroskotaným projektem“:

„Ihre (die Aufklärung) Vernünftigkeit erweist sich in letzter Konsequenz als irrational.“¹¹⁹

Kritická teorie stanovuje, že tradiční kritika založená na rozumu nemá být výchozím bodem zkoumání a poznání, které se chce označovat za pravdivé. Je poukázáno na skepticismus kritické teorie, jejíž (někteří) tvůrci nevěřili v možnost nápravy. Autorům neunikl vliv kritické teorie na protestní levicové hnutí 60. let.

Čtyřsvazková *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*¹²⁰ („Evropská encyklopedie filozofie a věd“) považuje pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ za synonyma. Heslo „kritická teorie“ odkazuje na heslo „Frankfurtská škola“. Autoři obecně považují kritickou teorii za vlivnou filozofickou školu:

„Ihre (kritische Theorie) Einflüsse auf Philosophie, Soziologie, Pädagogik, Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaften sowie auf politische Programmatiken fortschrittlicher Organisationen sind erheblich.“¹²¹

Jsou zde podány stručné dějiny IFS s akcentem na neomarxistický charakter Frankfurtské školy (dále FŠ) s kořeny sahajícími do 20. let 20. století. Za jádro kritické teorie je považován nedogmatický marxismus odpoutaný od stranického doktrinářství. Za klíčové období konec 30. let (také zde je odkaz na esej *Traditionelle und kritische Theorie*). Za hlavní myšlenku KT autoři označují kritiku racionálního poznání. Jsou zmíněny empirické výzkumy IFS, zejména výzkum autoritářského charakteru jako mentální podstaty nacismu, při kterém byly pod vedením Ericha Fromma aplikovány psychoanalytické metody. Ke konci 30. let má kritickou teorii definovat obecná kritika průmyslové kapitalistické společnosti:

¹¹⁹ Tamtéž, str. 434.

¹²⁰ SANDKÜHLER, Hans, Jörg (Hg.), *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften* (IV Bd.), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990.

¹²¹ Tamtéž, str. 110.

„Der Geschichtsverlauf seit dem Ende der frühbürgerlichen Epoche mußte, so meinten Sie, demnach als Kulturverfall interpretiert werden.“¹²²

Je připomenuto angažmá IFS ve Spojených státech v průběhu druhé světové války a okolnosti návratu Horkheimera a Adorna do Spolkové republiky Německo. Neopomenut nezůstal ani zajímavý moment - přerod do té doby neznámé kritické teorie v polovině 60. let v populární filozofii se značným vlivem na protestní levicové hnutí a politiku. V této souvislosti je zmíněn Habermas a jeho myšlení, z kritické teorie sice vycházející, nicméně po své vlastní ose směřující novými cestami. Za hlavního aktéra kritické teorie v souvislosti se protestním levicovým hnutím a politizací kritické teorie je označen Herbert Marcuse. Kritická teorie se měla stát tzv. neomarxismem. Autoři tohoto slovníku, který kritickou teorii - Frankfurtskou školu pojednává velmi důkladně, považují za elementární texty kritické teorie: E. Fromm, *Autorität und Familie* („Autorita a rodina“), M. Horkheimer, *Traditionelle und kritische Theorie*, M. Horkheimer, T. Adorno, *Dialektik der Aufklärung* („Dialektika osvícenství“), H. Marcuse, *One-Dimensional Man* (Jednorozměrný člověk).

Anglický slovník *Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers*¹²³ („Biografický slovník filozofů 20. století“) uvádí Theodora W. Adorna, který je označen za vůdčího myslitele FS a za kritického teoretika a sociálního filozofa, který spojil marxismus s nemarxistickým myšlením, filozofii se sociologií, muzikologií a potažmo s kulturologií. Vysoce je zde hodnocena *Dialektik der Aufklärung* („Dialektika osvícenství“) – jako „one of the central books of the 20th century“ („jedna z klíčových knih dvacátého století“). Oproti Adornovi je Horkheimer vnímán zejména jako organizátor. Do kategorie „kritický teoretik“ a „sociální filozof“ spadá také Marcuse, u kterého je poukázáno na propojení marxismu, psychoanalýzy a fenomenologie. Zmíněny jsou práce *One Dimensional Man* a *Eros and Civilization* („Eros a civilizace“) a jeho vliv na politický směr *New Left* (nová levice, *neue Linke*).

¹²² Tamtéž, str. 111.

¹²³ BROWN, Stuard, COLLINSON, Diané, WILKINSON, Robert (Ed.), *Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers*, Routledge, London-New York, 1996.

Co vyplývá z analýzy filozofických slovníků a encyklopedií? Filozofie je kritickou teorií oslovována. KT označuje buď za samostatný proud filozofie 20. století s hlavními představiteli Adornem a Marcusem, nebo za naddisciplinární myšlení vycházející z (neo)marxismu a psychoanalýzy. Za jednotící byt zjednodušené heslo obecně popisující kritickou teorii by mohl být použit pojem „nedogmatický neomarxismus“.

2.3 Kritická teorie a Frankfurtská škola v sociologii

Jak s oběma pojmy pracuje sociologie? Receptivní analýza ukázala zajímavou skutečnost - kritická teorie vstoupila (nejen) do sociologické vědy teprve ve druhé polovině 60. let na základě její tehdejší společenské rezonance. Monumentální sociologické slovníky z 50. let (editované nestory německé sociologie A. Vierkandtem a W. Ziegenfussem) *Handwörterbuch der Soziologie*¹²⁴ („Příruční slovník sociologie“) a *Handbuch der Soziologie*¹²⁵ („Sociologická příručka“) ani jeden z pojmů nezmiňují nebo je stroze začleňují do německé předválečné a poválečné sociologie.¹²⁶

Novější slovníky a encyklopedie analyzují oba pojmy již pečlivě. *Soziologie-Lexikon*¹²⁷ („Lexikon sociologie“) rozlišuje „kritickou teorii“ a „Frankfurtskou školu“ do dvou samostatných hesel. Pojem kritická teorie je obsáhle rozveden, více než marxismus. Pojem „kritická teorie“ podle autorů vzniká v roce 1937 s Horkheimerovým esejem *Kritische und traditionelle Theorie*. Autoři stručně podávají dějiny IFS a upozorňují na roli *Zeitschrift für Sozialforschung* („Časopis

¹²⁴ VIERKANDT, Alfred (Hg.), *Handwörterbuch der Soziologie*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1959.

¹²⁵ ZIEGENFUSS, Werner (Hg.), *Handbuch der Soziologie*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1956.

¹²⁶ Vzhledem ke konzervativnímu charakteru 50. let v Německu, zde může mít vliv nejen relativní neznámost kritické teorie do druhé poloviny 60. let, ale i skutečnost, že ve výmarském Německu neměla marxistická levice přístup na univerzity. Protože některá komponenta nejen výmarského, ale i vilémovského a nacistického Německa zůstala v padesátých letech jen málo pozměněna, nabízí se i hypotéza, že „ignorance“ kritické teorie v 50. letech může mít částečně i tyto kontexty. Ke konzervatismu 50. let v SRN viz např.: GLASER, Hermann, *Deutsche Kultur 1945-2000*, Carl Hanser Verlag, München, 1997, JASPERS, Karl, *Wohin treibt die Bundesrepublik? Tatsachen. Gefahren. Chancen.*, CO Verlag, München, 1966 nebo HERBERT, Ulrich, *Liberalisierung als Lernprozeß. Die Bundesrepublik in der deutschen Geschichte - eine Skizze*, In : Herbert, U. (Hrsg.), *Wandlungsprozesse in Westdeutschland. Belastung, Integration, Liberalisierung 1945-1980*, 2002.

¹²⁷ REINHOLD, Gerd (Hg.), *Soziologie-Lexikon*, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1997.

pro sociální výzkum“; dále také ZFS). KT označují za „psychologizující marxismus“. Upozorňují, že vkladem Ericha Fromma došlo k obohacení marxismu o psychoanalýzu. Frommův odchod z IFS v roce 1939 je interpretován jako milník ve vývoji KT. Autoři tvrdí, že zatímco výzkumům 30. let dominovala – pod vedením Fromma – témata autority a autoritářského charakteru, 40. letům již (také pod vlivem politických událostí) témata antisemitismu a kritiky kapitalismu, která byla rozvedna v *Dialektik der Aufklärung*. Autoři zmiňují Marcuse a jeho studie *One Dimensional Man* a *Eros and Civilisation*. Za pokračovatele kritické teorie, který ji ale vedl novým směrem, je vnímán Habermas. Na závěr je rozveden společensko-politický vliv KT. Pod heslem „Frankfurtská škola“ nalézáme výčet pracovníků IFS a ideové kořeny, z kterých vycházeli: historický materialismus, marxismus, psychoanalýza a německá idealistická filozofie (zejména Hegel) a Weber. Jednotícím pojítkem FŠ má být kritika industriálního kapitalismu.

*Lexikon zur Soziologie*¹²⁸ (Sociologický lexikon) rozlišuje pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ a jsou uvedeny jako dvě samostatná hesla. Pojem „kritická teorie“ je opět nadprůměrně obsáhlý, kritická teorie je vnímána jako „marxistické variace“. KT je začleněna do kontextu německé sociologie. Zajímavé je poukázání na odklon Horkheimera a Adorna od marxismu po 2. světové válce. Heslo „Frankfurtská škola“ označuje společenské badatele sdružené v IFS pod vedením Horkheimera. IFS má být interdisciplinární pracoviště s tiskovým orgánem ZFS. Za hlavní představitele Frankfurtské školy jsou chápáni Horkheimer, Adorno, Fromma, Marcuse, Pollock a Löwenthal. Za představitele poválečného IFS – mimo Horkheimera a Adorna – Habermas a Oskar Negt jako druhá generace KT.

V anglickojazyčné *Encyclopedia of Sociology*¹²⁹ („Encyklopedie sociologie“) je heslo „kritická teorie“ vnímáno synonymně k „Frankfurtské škole“. KT je vykládána jako nedogmatický marxismus s hlavními představiteli

¹²⁸ FUCHS-HEINRITZ, Werner (Hg.), *Lexikon zur Soziologie*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994.

¹²⁹ BORGATTA, Edgar, F., (Ed.), *Encyclopedia of Sociology* (IV Ba.). Macmillian Publishing Company, New York, 1992.

Horkheimerem, Adornem, Frommem, Marcusem a Löwenthalem. Nový marxismus KT je popsán takto:

*„By stressing the importance and semiautonomy of culture, consciousness and activism, they developed an innovative, humanistic and open-ended version of Marxist theory that avoided the determinism and class reductionism of much of marxist theory.“*¹³⁰

Je akcentována mezidisciplinarita IFS a KT a za nejvýznamnější přínos KT označena *Dialektik der Aufklärung*. Autoři poukazují, že KT ovlivnila protestní levicové hnutí a politiku. Je jmenován Marcuse a vliv jeho díla na *New Left*. Z dalších pramenů kritické teorie je vyzdvížen Frommův *Escape form Freedom*. KT má být v USA významně recipována, což je dáno skutečností, že IFS zde sídlil v době emigrace ve 30. a 40. letech a Marcuse a Fromm v USA zůstali natrvalo a oba zde veřejně působili. Pokračovatelem KT má být Habermas.

Poslední sociologickou encyklopedií, kterou se zde budeme zabývat, je původně francouzský prestižní *Dictionnaire Critique de la Sociologie*¹³¹ („Kritický slovník sociologie“). Je zajímavé, že zatímco v německé a americké sociologii našla kritická teorie potažmo Frankfurtská škola pevné místo, tento velmi standardní slovník francouzské sociologie, o obou pojmech mlčí. Není zde jmenován ani Adorno, ani Horkheimer, ani Marcuse, ani Fromm, ani *Dialektik der Aufklärung*, ani *One Dimensional Man*.

Jaké závěry vyplývají z analýz sociologických slovníků a encyklopedií? V německé a americké sociologii oba pojmy zdomácněly podobně jako ve filozofii. Kritická teorie je zde vnímána jako etablovaný proud německé sociologie a nedogmatického marxismu se specifickým vztahem k psychoanalýze a s přesahem do USA.

2.4 Kritická teorie a Frankfurtská škola v historických vědách

Jaká je situace v historických vědách? Tiskový orgán IFS *Zeitschrift für Sozialforschung* přinášel v každém čísle mimo sociologických, filozofických a

¹³⁰ Tamtéž, str. 384.

¹³¹ BOUDON, Raymond (Hg.), *Soziologische Stichworte* (z fr. originálu *Dictionnaire Critique de la Sociologie*), Westdeutscher Verlag, Opladen, 1982.

psychologických recenzí také recenze historických knih. IFS historické vědy recipoval.

Obecně řečeno, historiografie sleduje oba pojmy pouze okrajově. Není divu, ani jeden není její přímou součástí. Pohled do respektovaného německého historického slovníku - osmisvazkového *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*¹³² („Základní historiografické pojmy. Historický lexikon německého politicko-sociálního jazyka“) – ukazuje, že je recipován jen pojem „kritická teorie“, stranou je ponechán pojem „Frankfurtská škola“. Ale i kritická teorie má pouze „podheslo“ v rámci pojmu „marxismus“. KT je organizačně přímo sjednocena s marxismem, i když je konstatováno:

*„Das Programm und die Analysen der Frankfurter Schule unterschieden sich von Anfang an in wesentlichen Punkten von traditionellen Formen des Marxismus.“*¹³³

Autorům neuniká, že KT ovlivnila doba jejího vzniku v druhé polovině 30. let, kdy procházel na jedné straně SSSR proměnou ke stalinismu - definitivně zdeformovanému marxismu (hesla „výstavba socialismu v jedné zemi“, „kult osobnosti“) - a na druhé straně padaly evropské demokracie a upadaly v fašismus a nacismus. Tato zkušenost má být jedním ze zdrojů skepticismu KT. Autoři konstatují, že vlastní kritické teorie vyvinuli Adorno, Marcuse a Fromm.

Pojem „kritická teorie“ se dále objevuje u několika dalších hesel. Například u hesel *Fortschritt* („Pokrok“), kde je KT spojena se skeptickým pohledem na pokrok a s jeho souvislosti s odcizením, *Kritik* („Kritika“), *Ideologie* („Ideologie“), *Öffentlichkeit* („Veřejnost“), *Soziologie* („Sociologie“), *Terror, Terrorismus* („Teror, terorismus“) a *Utopie* („Utopie“).

Jak se jeví pojmy KT a FŠ jiným historickým slovníkům a lexikám? *Lexikon der deutschen Geschichte*¹³⁴(„Lexikon německých dějin“) naopak zná jen

¹³² BRUNNER, Otto, CONZE, Werner, KOSELLECK, Reinhard (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1997, VIII Bd.

¹³³ Tamtéž, Bd. III, str. 970.

heslo „Frankfurtská škola“, ale ne „kritická teorie“. FŠ považuje za „marxisticky orientovanou sociologii“, kritickou teorii za samostatné myšlení vycházející z marxismu. Autoři zdůrazňují vliv FŠ na protestní levicové hnutí šedesátých let a v tomto kontextu jmenují Marcuse a Habermase. K Frankfurtské škole volně přiřazují neomarxistické intelektuály Ernsta Blocha a György Lukáče.

Klasická historiografická encyklopedie *Wörterbuch der Geschichte*¹³⁵ („Historiografický slovník“) pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ neuvádí, stejně jako *Das Fischer Lexikon Geschichte*¹³⁶ („Fischerův dějepisný lexikon“), který Adorna a Horkheimera zmiňuje pouze v rámci hesla „osvěcenství“ a jeho kritici.

Pokud máme shrnout recepce obou zkoumaných pojmů v historiografii, docházíme k závěru, že historiografie si s kritickou teorií a Frankfurtskou školou tak trochu neví rady. Vnímá ji na okraji svého zájmu, v rámci svých mnoha kontextuálních polí. Pokud je kritická teorie nějak klasifikována, pak jako autonomní forma marxismu, která revidovala některá z jeho paradigmat. Nadstandartně si všímá historických a společenských kontextů jejího vzniku, které její konečný tvar v mnohém ovlivnily. Později ale uvidíme, že některé historické časopisy (např. *Geschichte und Gesellschaft*), které se zaměřují na společenskovědnou mezidisciplinaritu, recipují oba pojmy mnohem více.

2.5 Kritická teorie a Frankfurtská škola v psychologii

Jak nakládá s pojmy KT a FŠ psychologie? Význam pojmů se odvíjí od významu Sigmunda Freuda a psychoanalýzy v KT, která vytváří - v první generaci KT, ne u Habermase - po marxismu její druhý elementární ideový kořen.

V encyklopedii *Die Brockhaus Psychologie*¹³⁷ („Psychologie“- encyklopedie nakladatelského domu Brockhaus“) nalézáme pod heslem „Frankfurtská škola“ proud německé sociologie, který vytvořil „kritickou teorii“ spočívající ve spojení marxismu a psychoanalýzy. Popularizační formou se měl o její rozšíření nejvíce

¹³⁴ BEHNEN, Michael (Hg.), *Lexikon der deutschen Geschichte. Ereignisse, Institutionen, Personen in geteilten Deutschland. Von 1945 bis 1990*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Stuttgart, 2002.

¹³⁵ BARTEL, Horst (Hg.), *Wörterbuch der Geschichte*, Pohl-Rugenstein Verlag, Köln, 1984.

¹³⁶ DÜLMEN, Richard, von, *Das Fischer Lexikon Geschichte*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

¹³⁷ HOGEN, Hildegard, *Die Brockhaus Psychologie*, F. A. Brockhaus, Mannheim-Leipzig, 2001.

zasloužit Erich Fromm. Autoři uznávají, že v 70. letech získala kritická teorie široký ohlas v psychologii a dokonce se pod jejím vlivem zformovala kritická psychologie.¹³⁸ Dále zmiňují vliv KT na protestní hnutí konce 60. let. Habermas je vnímán jako představitel druhé generace KT – KT ochuzené o psychoanalytický segment.

*Enzyklopädie der Psychologie*¹³⁹ („Encyklopedie psychologie“) si všímá výzkumu autority a autoritativního charakteru v 30. letech, nesprávně je však spojuje se jménem Adornovým.¹⁴⁰ Samostatná hesla „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ zde nejsou.

Patnáctisvazková encyklopedie *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*¹⁴¹ („Psychologie 20. století“) ani jeden z pojmů neuvádí. KT a její autoři jsou nicméně recipováni u jiných hesel. Zmíněn je Marcuse a jeho varianta sloučení marxismu a psychoanalýzy. I zde jsou analyzovány výzkumy IFS o autoritativním charakteru, které našly vyjádření v práci *Studien über Autorität und Familie* („Studie o autoritě a rodině“, publikována 1936). V této souvislosti je – zde správně – jmenován Fromm. Autoři poukazují na sociální psychologii – psychologicko-sociologický proud, který na IFS počátkem 30. let vyvinul Erich Fromm. V souvislosti s vývojem pedagogiky je připomenuto, že koncem 60. a v 70. letech získala kritická teorie takový společenský vliv, že vznikly samostatné proudy „kritická pedagogika“ a „kritická psychologie“. Kritická pedagogika existuje dodnes.

¹³⁸ Podle toho slovníku je „kritická psychologie“ proud psychologie existující v 60.- 90. letech v Německu spojený s *Freie Universität Berlin* a se jménem Klause Holzkampa (1927-1995). Kritická psychologie odmítá exaktně-empirický výzkum, kapitalismus označuje za z psychologického hlediska zhoubný. Její vliv upadl v 90. letech 20. století. Viz tamtéž, str. 324.

¹³⁹ TROMMSDORF, Gisela, *Enzyklopädie der Psychologie. Theorien und Methoden der kulturvergleichenden Psychologie*, Verlag für Psychologie, Göttingen-Bern-Wien-Toronto-Seattle-Oxford-Prag, 2007.

¹⁴⁰ Výzkumy IFS v 30. letech vedl Fromm. Adorno v této době nebyl členem IFS, pracoval v Anglii na disertaci o fenomenologii. To platilo i o empirickém a teoretickém výzkumu IFS o autoritě a autoritářství - *Studien über Autorität und Familie* (vedoucí postavení Fromma). Adorno psal k tématu autoritářství později v rámci výzkumů o americkém antisemitismu a v mnohém se v nich opíral o metody a pojmosloví, které vyvinul v třicátých letech Fromm. Viz Institut für Sozialforschung (Hrsg.), *Studien über Autorität und Familie*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1936 a FROMM, Erich, *The Fear from Freedom*, Routledge, London, 1941. Srovnej s: WIGGERSHAUS, Rolf, *Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988, str. 124-201.

¹⁴¹ *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts* (XV Bd.), Kinder Verlag, Zürich, 1981.

V psychologii nejlépe sleduje pojmy KT a FŠ heidelberský pětisvazkový *Lexikon der Psychologie*¹⁴² („Lexikon psychologie“). Kritická teorie má vlastní heslo a je synonymně používána s pojmem Frankfurtská škola. Je označena za mezidisciplinární společenskou vědu spojenou se jmény Horkheimera, Adorna, Fromma a Marcuse. Pro psychologii mají být podnětné empirické výzkumy IFS o autoritativním charakteru v 30. letech a pokus sjednotit marxismus a psychoanalýzu. Autoři encyklopedie poukazují na vliv KT na protestní hnutí 60. let. KT měla inspirovat kritickou psychologii.

Kritické psychologii a společenskému vlivu KT se věnuje také anglická *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*¹⁴³ („Mezinárodní encyklopedie společenských a behaviorálních věd“), která ale obe pojmy dále neanalyzuje.

Menší a střední encyklopedie a slovníky psychologie oba pojmy vůbec nezaznamenaly. Jedná se například o *Psychologie-Lexikon*¹⁴⁴ („Lexikon psychologie“) z oldenbourgské řady nebo *Lexikon der Psychologie*¹⁴⁵ („Lexikon psychologie“), kde je okrajově zmíněna kritická psychologie.

Shrnutí recepcí pojmů KT a FŠ v psychologii dokládá, že se psychologie kritické teorii a Frankfurtské škole věnuje výsekově. Zaujímají ji empirické výzkumy o autoritativním charakteru, které v 30. letech vedl Fromm a snaha KT skloubit psychoanalýzu s marxismem. Míru společenského vlivu kritické teorie na konci 60. let naznačuje skutečnost, že pod vlivem KT vznikly v 60. a 70. letech samostatné proudy „kritické psychologie“ a „kritické pedagogiky“.

Byla provedena receptivní analýza pojmů „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ ve filozofii, sociologii, historiografii a psychologii. Kritická teorie ale přesahovala tyto společenskovědní disciplíny, a proto bude přiblížen její ohlas i politologii, ekonomii a teologii.

¹⁴² WENNINGER, Gerd (Hg.), *Lexikon der Psychologie* (V Bd), Akademischer Verlag, Heidelberg, Heidelberg, 2001.

¹⁴³ SMELSER, Neil, BALTES, Paul (Hg.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (XXVI Bd), Elsevier, Amsterdam, Paris, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, 2001.

¹⁴⁴ TEWES, Uwe, WILDGRUBE, Klaus (Hg.), *Psychologie Lexikon*, Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1990.

¹⁴⁵ STÄDTLER, Thomas, *Lexikon der Psychologie*, Kröner Verlag, Stuttgart, 2003.

2.6 Kritická teorie a Frankfurtská škola v politologii, ekonomii a teologii

Jak ke KT a FŠ přistupuje *politologie*? Oba pojmy jsou pozorně recipovány, není divu vzhledem k jejímu politickému dopadu. Oldenburgský *Politik-Lexikon*¹⁴⁶ („Politický lexikon“) rozlišuje pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ a pro oba má vlastní hesla. KT označuje za „společensko-vědní teorii“, vycházející z Hegela, Marxe a Freuda a také zde je vyzdvížena esej *Traditionelle und kritische Theorie*. Pojem „Frankfurtská škola“ je spojován s IFS s manažerskou rolí Horkheimera.

Pětisvazkový *Staatslexikon*¹⁴⁷ („Státovědný lexikon“) analyzuje pojem kritická teorie v dlouhém několikastránkovém hesle. KT synonymně spojuje s Frankfurtskou školou. Znamená pro ně humanitně zaměřenou teorii, která se dostala na pozice skepticismu. Poukazují, že odpůrci KT v ní spatřovali oporu německého terorismu (RAF) v 70. a 80. letech. Je označena jako „západní marxismus“. Heslo sahá ze všech analyzovaných nejhluběji a ve stručnosti rozvádí i dialektické pojetí racionality v KT, které se rozvinulo ke komplexní kritice pozitivisticky pojatého instrumentálního rozumu. Je rozlišena KT Adornova a Marcusova. Adorno měl v *Dialektik der Aufklärung* spolu s Horkheimerem polemizovat s osvícenstvím a kritizovat instrumentální rozum, Marcuse se naopak zaměřil na otázku vědotechniky a její souvztažnosti s lidskými potřebami, s mírou a možnostmi jejich uspokojování či neuspokojování. Je upozorněno i na další rozdíl mezi Adornem (a Horkheimerem) a H. Marcusem - prvně jmenovaní po 2. světové válce nerozvíjeli (neo)marxismus, Marcuse naopak v letech 1967-1969 organizoval levicové protestní politické aktivity, a proto měl mnohem větší vliv na *New Left*.

*Lexikon der Politik*¹⁴⁸ („Politický lexikon“) neuvádí KT a FŠ jako samostatná hesla, ale autoři o KT referují v rámci hesla *Wissenschaftstheorie* („vědecká teorie“). KT považují za rekonstrukci marxismu, za boj proti pozitivismu a instrumentálnímu rozumu.

¹⁴⁶ HOLTMAN, Everhard (Hg.), *Politik-Lexikon*, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 2000.

¹⁴⁷ Görres-Gesellschaft (Hg.), *Staatslexikon. Recht. Wirtschaft. Gesellschaft* (Bd. V), Verlag Herder, Freiburg, Basel, Wien, 1987.

¹⁴⁸ DRECHSLER, Hanno, HILLIGEN, Wolfgang, NEUMANN, Franz, *Gesellschaft und Staat, Lexikon der Politik*, Verlag Franz Vahlen, München 1992.

Autoři *Handlexikon zur Politikwissenschaft*¹⁴⁹ („Politologický příruční slovník“) řadí KT pod heslo politické sociologie. KT označují za utopii, která neomarxistickým pohledem kriticky nahlíží osvícenství.

Obecně řečeno, politologie sleduje pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ poměrně podrobně. Nahlíží je z hlediska neomarxismu a z hlediska kritického vztahu k pozitivizmu a instrumentalitaci rozumu. Připomíná dopad KT na protestní hnutí a *New Left*.

Unikátní je recepcí obou pojmů v *ekonomii*. KT byla ovlivněna marxismem, který byl i ekonomickou teorií. Proto by bylo možné očekávat, že pojmy KT a FS budou v ekonomii recipovány. Ale až na okrajovou výjimku tomu tak není. Oba pojmy a ani odkazy na ně chybí jak ve dvanáctisvazkovém *Wirtschaftslexikon*¹⁵⁰ („Ekonomický lexikon“), tak ve čtyřdílném *The New Palgrave Dictionary of Economics*¹⁵¹ („Slovník ekonomie nakladatelství Palgrave“). Čtyřsvazkový *Gabler Wirtschaftslexikon*¹⁵² („Ekonomický lexikon nakladatelství Gabler“) udává krátké heslo „Frankfurtská škola“, která splývá s KT. Autoři připomínají střet KT s pozitivizmem Karla Poppera, známý střet v německé sociologii. Tvůrci *Handbuch der Wirtschaftsethik*¹⁵³ („Příručka ekonomické etiky“) - spíše okrajové ekonomické příručky - jako jediní v oboru ekonomie výsekově recipují dílčí myšlenky KT. Dílo Marcusovo staví do kontextu potřeb v moderní konzumní společnosti a jejich „opravdovosti“ „falešnosti“. KT je označena jako „neomarxismus“.

Shrnující pohled je následující. Ekonomické vědy KT a FS v podstatě ignorují.

Exkurz do světa *teologie* (a religionistiky) by se mohl jevit jako již nadbytečný, ale není tomu tak. Ukazuje se, že teologie má v sobě zakódován hlubší vhled do zkoumaných jevů a vztahů než jiné vědní disciplíny. Tato dispozice společně s postavením „mimo hmotný svět“ poskytuje ve vztahu k

¹⁴⁹ GÖRLITZ, Axel, *Handlexikon zur Politikwissenschaft*. Ehrenwirth, München, 1972.

¹⁵⁰ Handelsblatt (Hg.), *Wirtschaftslexikon* (XII Bd.), Schäfer-Poeschel Verlag, Stuttgart, 2006.

¹⁵¹ EATWELL, John (Ed.), *The New Palgrave Dictionary of Economics* (IV Bd., Macmillan Press), London, 1987.

¹⁵² ALISCH, Katrin (Hg.), *Gabler Wirtschaftslexikon* (IV Bd.), Gabler Verlag, Wiesbaden, 2004.

¹⁵³ KORFF, Wilhelm (Hg.), *Handbuch der Wirtschaftsethik* (IV Bd.), Gütersloher Verlaghaus, 1999.

pojmu KT a FŠ cenné reflexe. Katolický *Lexikon für Theologie und Kirche* ¹⁵⁴ („Lexikon pro teologii a církve“) to potvrzuje. Lexikon uvádí heslo „kritická teorie“. Autoři KT recipují ze zcela jiného úhlu pohledu. Zahrnují ji pod pojem „negativní teologie“, čímž jsou myšleny materialistické společenskovední teorie odmítající existenci Boha a jeho zasahování do běhu světa. Oceňují stálé tázání KT po spravedlnosti v lidské společnosti. KT označují jako „nedogmatický marxismus“. Přibližují pojem „politické teologie“, který měla KT významně ovlivnit. Politická teologie se, stejně jako KT, zabývala osvícenstvím a jeho odkazem pro moderní svět.

Osmisvazkový *Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* ¹⁵⁵ („Příruční slovník teologie a religionistiky“) také poskytuje nové recepty KT. Pod heslem KT, synonymním k FŠ, je poukázáno na Adornovu negaci, kdy v *Negative Dialektik* označil poměry za nedobré a zároveň nezměnitelné, čímž měl upadnout do apatie. Lépe než v jiných slovnících je vysvětleno Adornovo dialektické pojetí rozumu - rozumu osvobozujícího i poutajícího. Autoři sledují „únik“ Adorna do říše hudby a estetiky. Také zde zmíněn vliv KT na politickou teologii.

Také Eliadeho šestnáctisvazková *The Encyclopedia of Religion* ¹⁵⁶ („Encyklopedie náboženství“) recipuje KT a FŠ v souvislosti s politickou teologií. Téma je zde nastoleno v souvislosti s II. vatikánským koncilem (1962-1965). Přední teologové 2. poloviny 20. století Johann Baptist Metz¹⁵⁷ a Jürgen Moltmann studovali *Dialektik der Aufklärung* a některé její pohledy na osvícenství začlenili do politické teologie.

Šestisvazkový *Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe* ¹⁵⁸ („Nová příručka základních teologických pojmů“) hesla KT a FŠ neuvádí.

¹⁵⁴ KASPER, Walter (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* (XI Bd.), Herder, Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1997.

¹⁵⁵ BETZ, Hans, D., BROWNING, Don, S., JANOWSKI, Bernd, JÜNGEL, Eberhard (Hg.), *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* (VIII Bd.), Siebeck, Tübingen, 2001.

¹⁵⁶ ELIADE, Mircea (Hg.), *The Encyclopedia of Religion* (XVI Ba.), Macmillan Publishing Company, New York, 1987.

¹⁵⁷ Za hlavní dílo moderní politické teologie bývá označována kniha: METZ, Johann Baptist., *Glaube und Gesellschaft. Studien zu einer praktischen Fundamentalthologie*, Matthias Grünewald Verlag, Mainz, 1977.

¹⁵⁸ EICHER, Peter (Hg.), *Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe* (VI Bd.), Kösel, München, 2005.

Při shrnutí recepcí KT a FŠ na poli teologie se ukazuje, že pojmy KT a FŠ dobře zná. KT je považována za nedogmatický marxismus, který se - podobně jako ona sama - pokusil o vyrovnání s osvícenstvím a racionalismem. Teologie v této souvislosti navíc využila KT - dílo *Dialektik der Aufklärung* -, které spoluovlivnilo podobu politické teologii. Teologie si jako jediná povšimla solidárního rozměru KT, neboť jejím konečným tématem byla (marxistická) otázka, zda je možné vytvořit lepší spravedlivou společnost.

2.7 Kritická teorie a Frankfurtská škola v časopise *Geschichte und Gesellschaft*

Byla provedena analýza encyklopedií a lexik. Vzhledem ke zvláštnímu zřeteli na recepci KT a FŠ v historických vědách (práce je psaná jako historická studie) bude nyní proveden exkurz - receptivní analýza časopisu německé soudobé (sociální) historiografie *Geschichte und Gesellschaft* („Dějiny a společnost“). Aby tato kapitola nebyla nadbytečně přetížena, nebude přistoupeno k rozboru dalších odborných periodik.¹⁵⁹

Časopis *Geschichte und Gesellschaft* (dále také GG) vychází od roku 1975. Stal se předním periodikem moderních sociálních dějin spjatých s tzv. Bielefeldskou školou.¹⁶⁰ Přispívali a přispívají do něho významní němečtí historikové jako Hans-Ulrich Wehler, Jürgen Kocka, Reinhard Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Heinrich A. Winkler, Reinhard Rürup, později Paul Nolte nebo Hans-Peter Ullmann. GG se profilovaly jako periodikum otevřené interdisciplinarity a podporují kooperaci společenských věd. Pro účely této studie budou provedeny rešerše k pojmům „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ ve všech ročnících GG. Bude tak přiblíženo, jak byly pojmy KT a FŠ vnímány v německých společenských vědách se zřetelem k moderní historiografii.

Ve druhém čísle GG (1976) proběhla rozsáhlá polemika Jürgena Habermase s Niklasem Luhmanem¹⁶¹ o vztahu dějin a evoluce. V jejím rámci byli

159 V úvahu by přicházel politologický časopis *Leviathan*.

160 Bielefeldská škola je směr německé sociálně směřované historiografie („*historische Sozialwissenschaft*“), který se rozvinul v 70. letech 20. století na univerzitě v Bielefeldu. Jejím zakladateli byli historici Hans-Ulrich Wehler a Jürgen Kocka. Jejich pojetí historie je otevřeno sociologickým i psychologickým - celkově mezidisciplinárním - badatelským metodám. Byla ovlivněna francouzskou školou *Annales*, později se otevřela i diskurzivním kulturním dějinám.

161 Niklas Luhmann (1927-1998) byl významný německý sociolog a filozof, který se - oproti Habermasovi - řadil spíše do konzervativního tábora. Byl žákem Helmuta Schelskeho, který

odkazování Adorno a Horkheimer a kritická teorie vůbec.¹⁶² V pátém ročníku (1979) pak bylo nastoleno téma *Antisemitismus und Judentum* („antisemitismus a židovství“), které otevřel Martin Jay textem o vztahu Frankfurtské školy k židovství (členové IFS byli židovského původu – viz níže)¹⁶³. Tato otázka pak byla rozvedena i ve většině zbylých článků. Následovala pauza (v letech 1980-1985), v které byl ale sledován Jürgen Habermas.¹⁶⁴ Ve dvanáctém čísle GG (ročník 1986) se KT a FŠ navrátily do kurzu a staly se předmětem bouřlivé debaty v GG, která byla později recipovaná i v dalších společenských vědách. Polemiku vyvolala Ellen Kennedyová esejí *Carl Schmitt und die „Frankfurter Schule“*. *Deutsche Liberalismuskritik im 20. Jahrhundert*¹⁶⁵ („Carl Schmitt a „Frankfurtská škola“. Německá kritika liberalismu ve 20. století“), ve kterém ukázala, že německý konzervativní myslitel Carl Schmitt, který podporoval národní socialismus, a neomarxistická KT používaly dílčí společné myšlenkové figury v kritice liberální demokracie. V tomto ročníku byla analyzována (a oslavována) Habermasova výše odkázaná kniha *Theorie des kommunikativen Handels*¹⁶⁶ („Teorie komunikačního jednání“, publikována 1981) a v podstatě tomuto ročníku téma KT a FŠ dominovalo. Následující třináctý ročník (1987) byl stále ve znamení doznívající polemiky o vztahu KT a konzervativního myšlení

spolu s Arnoldem Gehlenem a zmiňovaným Karlem R. Popperem tvořili jádro intelektuální pravice.

¹⁶² LUHMANN, Niklas, Evolution und Geschichte. HABERMAS, Jürgen, Zum Thema: Geschichte und Evolution. in: *Geschichte und Gesellschaft* II/1976, str. 310-357 a 284-309.

¹⁶³ JAY, Martin, Frankfurter Schule und Judentum. Die Antisemitismusanalyse der Kritischen Theorie, in: *Geschichte und Gesellschaft* V/1979, str. 439-454. Srovnej s: HELDIGE, Hans, Dieter, Generationskonflikt, Selbsthaß und die Entstehung antikapitalistischer Positionen im Judentum, in: tamtéž, str. 476-518 a s: LOEWENBERG, Peter, Antisemitismus und jüdischer Selbsthaß, in: tamtéž, str. 455-475.

¹⁶⁴ J. Habermas vydal na počátku osmdesátých let vrcholné dílo *Theorie des kommunikativen Handels* (1981). V této době se zapojoval do celoevropských intelektuálních debat o postmodernismu a o hodnocení evropského osvícenství. Viz HABERMAS, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handels*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1981.

¹⁶⁵ KENNEDYOVÁ, Ellen, Carl Schmitt und die „Frankfurter Schule“. *Deutsche Liberalismuskritik im 20. Jahrhundert*, in: *Geschichte und Gesellschaft* XII/1986, str. 380-419. Srovnej s: SÖLLNER, Alfons, *Jenseits von Carl Schmitt. Wissenschaftsgeschichtliche Richtigstellungen zur politischen Theorie im Umkreis der „Frankfurter Schule“*, in: tamtéž, str. 502-529

¹⁶⁶ NOLTE, Paul, Soziologische Theorie und Geschichte. Was können Historiker von Jürgen Habermas' „Theorie des kommunikativen Handels“ lernen?, in: tamtéž, str. 530-548 a GROH, Dieter, „Spuren der Vernunft in der Geschichte“. Der Weg von Jürgen Habermas zur „Theorie des kommunikativen Handels“ im Schatten Max Webers, in: tamtéž, str. 443-476.

Carla Schmitta.¹⁶⁷ Poté následovala odmlka a v osmnáctém ročníku GG (1992) bylo v rámci recipování Maxa Webera dáno jeho dílo do kontextu s Adornem a Habermasem. Nová recepce KT a FŠ nastala v druhé polovině 90. let v rámci rozsáhlých debat o změně paradigmatu v metodologii historických věd – o *Linguistic Turn* („lingvistický obrat“, *linguistische Wende*). KT byla vnímána jako předchůdce post-strukturalistického myšlení, které tento metodologický zlom iniciovalo.¹⁶⁸ Prozatím poslední obsáhlejší záznam o KT a FŠ nastal v letech 2006-07, kdy byl sledován odkaz roku 1968 a role intelektuálů ve společnosti.¹⁶⁹

Co vyplývá z provedených rešerší? Pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ byly a jsou v *Geschichte und Gesellschaft* pevně ukotveny. GG se ke KT a FŠ periodicky navrácí po celou dobu své existence v nejrůznějších souvislostech a konotacích. Za zajímavou (a nečekanou) může být považována skutečnost, že i když jednou z neměnných domén GG byl výzkum společenských tříd, KT nebyla v tomto kontextu nikdy zmíněna. Pokud GG sledovaly společenské třídy nebo marxismus, byl recipován k Marx, Engels nebo k Weber, nikdy však kritická teorie. Co víc, pokud byla řeč o osvícenství, hovořilo se o Kantovi nebo opět o Weberovi.

Oproti analýze encyklopedií a lexik, které definovaly KT a FŠ jako „nedogmatický marxismus“, který se pokusil o sjednocení marxismu a psychoanalýzy, a který s pomocí těchto ideových kořenů provedl kritiku osvícenství a kapitalismu, KT a FŠ byla v GG vnímána jako intelektuální společenství, které ovlivnilo protestní levicové hnutí a kulturní a politické

¹⁶⁷ JAY, Martin, Les extremes ne se touchent pas. Eine Erwiderung auf Ellen Kennedy: Carl Schmitt und die Frankfurter Schule, in: *Geschichte und Gesellschaft* XIII/1987, str. 542-558 a PREUSS, Ulrich, K. Carl Schmitt und die Frankfurter Schule: Deutsche Liberalismuskritik im 20. Jahrhundert. Anmerkungen zu dem Aufsatz von Ellen Kennedy, in: tamtéž, str. 400-418.

¹⁶⁸ BRIELER, Ulrich, Foucaults Geschichte, in: *Geschichte und Gesellschaft*, XXIV/1998, str. 248-282. Srovnej s: GILCHER-HOLTEY, Ingrid von, Plädoyer für eine dynamische Mentalitätsgeschichte, in: tamtéž, str. 476-497.

¹⁶⁹ MALINOWSKI, Stephan, SEDLMAIER, Alexnader, „1968“ als Katalysator der Konsumgesellschaft, in: *Geschichte und Gesellschaft* XXXII/2006, str. 238-267. ABROSIMOV, Kirill, Die Genese des Intellektuellen im Prozess der Kommunikation, in: *Geschichte und Gesellschaft* XXXIII/2007, str. 163-197. Srovnej s: MÜLLER, Tim, B., Die gelehrten Krieger und Rockefeller-Revolution. Intellektuelle zwischen Geheimdienst, Neuer Linken und dem Entwurf einer neuen Ideengeschichte, in: tamtéž, str. 198-227 a FORNER, Sean, A., Für eine demokratische Erneuerung Deutschlands: Kommunikationsprozesse und Deutungsmuster engagierten Demokraten nach 1945, in: tamtéž, str. 228-257.

procesy konce 60. let. Byla recipována v souvislosti s antisemitismem, kritikou liberalismu a historiografickou metodologií - lingvistickým obratem. Pokud provedeme analýzu klíčových slov a spojení k recepci pojmů KT a FŠ v GG, dostaneme následnou pojmovou mapu: Habermas, antisemitismus, židovství, kritika liberalismu. Adorno, *Lingvistic Turn*, 1968, „intelektuálové“. Specifikem GG oproti analýze encyklopedií byla výrazná recepce Jürgena Habermase, což souviselo s jeho veřejným působením v letech vydávání GG. Podle zde zavedené definice KT a FŠ (viz níže) GG recipovaly více Frankfurtskou školu než kritickou teorií, což je vzhledem k historické povaze tohoto periodika logické.

2.8 Shrnutí recepce pojmů „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ ve společenských vědách

Byla dokončena konstrukce receptivního pole pojmů „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ v encyklopediích a lexikách relevantních společenských disciplín a v periodiku *Geschichte und Gesellschaft*. Z receptivní analýzy vyplynulo, že pojmy KT a FŠ jsou často používány synonymně, což nelze považovat za metodologicky správné. KT a FŠ zdomácněly nejvíce v sociologii a filozofii. Důkladně jsou recipovány v politologii a teologii. Méně v psychologii a historiografii. Ekonomie si jich nevšímá. Lze tak konstruovat kritickou teorií jako sociologicko-filozofické (či naopak) myšlení, které ovlivnilo společnost a politiku ve 2. polovině 20. století, a proto se promítlo do oblasti politologie, historiografie a teologie. O vlivu KT ve společenských vědách od 60. let 20. století svědčí skutečnost, že se pod jejím přímým a nepřímým vlivem zformovaly samostatné vědní disciplíny „kritická psychologie“, „kritická pedagogika“ a „politická teologie“.

Při vytvoření klíčových slov a slovních spojení je získána tato pojmová mapa: Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Karl Marx, Sigmund Freud, Johann G. Hegel, německá filozofie 19. století, György Lukács, Max Weber, *Dialektik der Aufklärung*, *Zeitschrift für Sozialforschung*, marxismus, psychoanalýza, nedogmatický marxismus, osvícenství, kritika racionality, kritika kapitalismu, protestní hnutí 60. let, *New Left*, německá sociologie, mezidisciplinarita.

Nyní budou upřesněny, definovány a (re)konstruovány leckdy zmatečně a nejednotně používané pojmy „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“. Z uvedených receptivních analýz vyplynulo, že kritická teorie byla myšlením, které ve svém jádru kombinovalo nedogmatický marxismus a psychoanalýzu. Byla kvalitou duchovní a myšlenkovou – nehmotnou. Frankfurtská škola byla oproti tomu složka institutivní a personální. Zahrnovala „Institut pro sociální výzkum“ a badatele, kteří zde působili. Byla hmotnou kvalitou. Pokud je možné některé z pojmů používat synonymně, pak „Frankfurtskou školu“ a „Institut pro sociální výzkum“. Mohlo by se zdát, že uvedené rozdělení není nezbytné. Nepovažujeme tuto případnou námitku za oprávněnou. Pokud si položíme otázku, kdo byl hlavní postavu KT a kdo klíčovou postavou FS, dostaneme vždy jinou odpověď. Organizační hlavou Frankfurtské školy byl ředitel IFS Max Horkheimer, který jej reprezentoval navenek. Horkheimer ale nebyl elementárním tvůrcem KT. Tím byli Adorno, Marcuse a v 30. letech také Fromm.

Dalším možná podstatnějším důvodem proč neslučovat tyto dva pojmy je skutečnost, že po 2. světové válce existovala Frankfurtská škola a IFS, ale dle mnohých¹⁷⁰ ve Frankfurtu se na IFS již příliš nepěstovala kritická teorie. *Institut für Sozialforschung* se po válce ve Frankfurtu věnoval novým tématům, která ne vždy lze zahrnout pod pojem kritická teorie. Po druhé světové válce KT nejvíce rozvíjel Herbert Marcuse v USA, ale již bez zázemí v IFS. Pokud by byla analyzována první generace kritické teorie po 2. světové válce, nejednalo by se primárně o frankfurtský IFS, ale o působení Marcuse v USA.¹⁷¹ S tím také souvisely recepce KT na konci 60. let. Zatímco se frankfurtský IFS se v letech 1967-69 od kritické teorie a protestního hnutí, které se kritickou teorií nejprve zaštiťovalo, distancoval, Marcuse hlásal KT po Evropě a USA a nebyl členem IFS. Co z toho vyplývá? Podstatná informace – protestní hnutí šedesátých let silně

170 Viz WIGGERSHAUS, Rolf, *Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988, str. 492-500 a ALBRECHT, Clemens, BEHRMANN, Günter, C., BOCK, Michael, HOMANN, Harald, TENBRUCK, Friedrich, H., *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 2000, str. 25-30.

171 Ve Frankfurtu kritickou teorií později rozvedla druhá generace Frankfurtské školy, zejména Habermas, který ale její myšlení odvedl jiným směrem a není předmětem této analýzy (viz níže).

recipovalo KT, ale zdrženlivě až odmítavě se stavělo k IFS, k instituci, která byla označována jako Frankfurtská škola.

Je nadbytečné, dále se dlouze rozepisovat o tom, že synonymní používání pojmů KT a FŠ by bylo zavádějící i z hlediska zeměpisného. Bylo skutečným paradoxem, že KT, v nadsázce řečeno, vznikla všude jinde jen ne ve Frankfurtu. IFS byl z Frankfurtu vyhnán nacisty ještě před vznikem samotné KT. Ta se utvářela v Ženevě, Paříži, New Yorku, Londýně, Kalifornii, nikoliv v německém Frankfurtu. A jak bylo řečeno, když se IFS do Frankfurtu v roce 1950 vrátil, KT v tradiční podobě již příliš nepěstoval. Jistě by bylo možné a částečně oprávněné mluvit o „duchu Frankfurtu“, o mentálním, sociálním, intelektuálním a jiném zázemí, které autory v době mládí a mladé dospělosti formovalo. Nicméně problémů a nepřesností v synonymním používání pojmů „kritická teorie“ a „Frankfurtská škola“ je přespříliš. Dále bude nakládáno s pojmy KT a FŠ odděleně v rámci výše uvedených definic.

3. Frankfurtská škola. K dějinám „Institutu pro sociální výzkum“ 1923-1969

3.1 Frankfurtská škola ve 20. letech: první dekáda

Co byla Frankfurtská škola a jak vznikla? Kdo ji založil? A proč vznikla? Jaké cíle sledovala? To všechno otázky, které nyní budou sledovány. Příběh vzniku a založení *Institutiut für Sozialforschung* je poutavý a pro rozměr KT charakteristický. IFS byl založen v roce 1923 Felixem Weilem - synem zámožného obchodníka židovského původu s obilím. V rámci vzniku IFS je nutné vzít v potaz dobu založení. V roce 1918 skončila první světová válka. Rozpadly se kontinentální konstituční monarchie. V Rusku uchopili moc Leninovi bolševici, vznikl Sovětský svaz. Komunismus a marxismus znamenaly pro část evropské společnosti odpověď na neduhy průmyslové kapitalistické společnosti. Po celé Evropě se zkonstituovaly marxistické komunistické strany, které usilovaly o revoluční změnu. V mnoha městech, oblastech a dokonce státech (např. Maďarsko) dočasně vznikly komunistické republiky rad. Komunismus byl progresivní společenská nauka, která se etablovala nejen v nižších společenských třídách, ale i v části intelektuálních (a uměleckých) elit.

Felixu Weilovi bylo v roce 1918 21 let a byl zapálený socialistický intelektuál. Na univerzitě v Tübingenu napsal práci *Wesen und Wege der Sozialisierung* („Povaha a cesty socializace“) a i proto byl rozčarován z konečného vyznění revolučních let 1918 a 1919. Čelní němečtí komunisté Karl Liebknecht a Rosa Luxemburgová byli zabiti, vládnoucí sociální demokraté z SPD neprovedli zestátnění výrobních prostředků a v mnohém navázali na konzervativní vilémovské Německo. Středopravicové strany se zanedlouho znovu podílely na moci, a to navíc společně se SPD v rámci „Výmarské koalice“ katolického Centra, SPD a DVP . Samotný Weil byl navíc za svou činnost ve prospěch věci socialismu vyloučen z univerzity a vykázáán z Württenberska.

Weil byl vzhledem ke svým finančním možnostem pro pravicové kruhy nebezpečný. Navázal kontakty s komunistickou stranou (KPD) a finančně podporoval vydávání odborné komunistické a marxistické literatury. Podporoval berlínské nakladatelství *Malik Verlag*, které vydalo v roce 1923 přelomovou

knihu neomarxismu *Geschichte und Klassenbewußtsein* („Dějiny a třídní vědomí“) György Lukácese. Weil financoval kruh elitních marxistických teoretiků, který navštěvoval nejen Lukács, ale také druhý guru neomarxismu Karl Korsch¹⁷² a mladý Friedrich Pollock – pozdější kmenový člen IFS a celoživotní přítel Horkheimerův. Weilem iniciovaný kruh dospěl k závěru, že pro rozvoj marxismu je třeba založit na politických stranách nezávislou instituci pro jeho další teoretické zkoumání a rozvoj.

Weil získal pro myšlenku vzniku a finančního zabezpečení plánované instituce – pozdějšího IFS a FŠ - svého otce, který byl ve Frankfurtu ctěnou postavou a mecenášem (nejen) univerzity. Souhrou pozitivních okolností se Felixu Weilovi podařilo v roce 1923 dohodnout s představiteli frankfurtské univerzity, města a ministerstva školství vznik autonomního institutu organizačně svázaného s frankfurtskou univerzitou, který měl v zakládajících listinách napsáno: výzkum sociálních otázek a marxismu.¹⁷³

Tato skutečnost by mohla zarazit znalce německé Výmarské republiky, neboť marxismus a socialismus nebyl v německých univerzitních kruzích absolutně etablován - nebyl tzv. *salonfähig*. Socialisticky smýšlející univerzitní profesori až na výjimky neexistovali. Levice byla na univerzitách potírána (viz vyloučení Weila z univerzity a vykazání ze země). Ve Frankfurtu ale vznikla ojedinělá společenská a politická konstelace. Frankfurt byl jedním z hlavních kulturních center Německa. Žila zde početná židovská komunita a rodina Weilů byla její vlivnou součástí. Univerzitě se v poválečném rozvratu nedostávalo financí. Díky této konstelaci vznikl IFS, jehož vznik byl „vykoupen“ bohatou finanční výpomocí Weila frankfurtské univerzitě. Weil postavil pro IFS novou kubistickou budovu, která byla otevřena již v červnu 1924 (institut pracoval od roku 1923). V této době se Weil obklopil mladými socialistickými intelektuály, mezi kterými již figuroval například Max Horkheimer. Volba ohledně vedení institutu padla na austrosocialistu židovského původu Carla Grünberga.

¹⁷² Karl Korsch (1886-1961) teoreticky ovlivnil nejen KT, ale i německé levicové hnutí konce 60. let. Korschovou hlavní teoretickou prací byl *Marxismus und Philosophie* („Marxismus a filozofie, publikováno 1923).

¹⁷³ WIGGERSHAUS, Ralf., c. d., str. 19-49. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph. BOLTE, Gerhard, c. d., str. 1-20. ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 30-56, JAY, Martin., c. d., str. 21-62.

Grünberg se zavázal vést IFS podle směrnic Weila a jeho kolegů. IFS se stal centrem výzkumu marxismu. V pozadí ovšem stál Weilův nenaplněný revoluční apetit z let 1918-19. IFS koncipoval jako intelektuální centrum, které mělo vybudovat teoretickou bázi, o kterou by bylo možné opřít hypotetický revoluční převrat. Centrum, které mělo být v takový moment schopno nabídnout propracované teze a teorie o fungování socialistické společnosti. Vzorem IFS byl existující *Marx-Engels-Institut* v Moskvě, kam později jezdili pracovníci IFS na studijní pobyty.¹⁷⁴

Grünberg IFS orientoval k výzkumu marxistické teorie a dělnického hnutí. Vybudoval knihovnu, která měla v roce 1927 37 000 svazků a archiv. Na IFS působili Friedrich Pollock (jako asistent Grünberga) Max Horkheimer, Leo Löwenthal, Karl A. Wittvogel a Henryk Grossmann – členové pozdějšího horkheimerovského kruhu. IFS vydával řadu *Schriften des Instituts für Sozialforschung* („Spisy Institutu pro sociální výzkum“). Část kmenových pracovníků měla vazby na komunistickou stranu (KPD). IFS byl v druhé polovině 20. let policejně prošetřován, neboť vznikla obava, že opustil výzkumnou nezávislost, která vyplývala ze zakládajících listin, a navázal politicky orientované styky s KPD. Vyšetřování dospělo k závěru, že IFS včetně samotného Weila je navázáno na KPD a že kmenoví pracovníci jsou komunistického smýšlení a velká většina původem Židé. IFS ale nebyl i přes doložené vazby na KPD uzavřen a pokračoval ve své činnosti.

Grünberg z IFS vytvořil komplexní výzkumnou instituci, která jako jediná v Německu na univerzitní půdě studovala marxismus a dělnické hnutí a disponovala promočním právem na diplomové práce, které by, takto tématicky orientované, jinde v Německu nemohly vzniknout. V roce 1928 Grünberga postihl infarkt. V roce 1930 byl jmenován jako novým ředitelem IFS jmenován mladý Max Horkheimer.¹⁷⁵

174 Spolupráci obou institucí se věnuje také publikace *Erfolgreiche Kooperation: Das Frankfurter Institut für Sozialforschung und das Moskauer Marx-Engels-Institut*. Argument-Verl., Hamburg, 2000.

175 WIGGERSHAUS, Rolf., c. d., str. 19-49. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 1-20, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 30-56, JAY, Martin., c. d., str. 21-62.

3.2 Biografické souvislosti

Za hlavní reprezentanty kritické teorie Frankfurtské školy jsou považováni Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm a Max Horkheimer. Nyní budou v krátkosti přiblížena jejich základní životopisná data.

Theodor W. Adorno (1903-1969) pocházel z vysoce postavené rodiny částečně židovského původu (přes otce).¹⁷⁶ Od dětství projevoval mimořádné intelektuální nadání, na univerzitu nastoupil již v sedmnácti letech. Zabýval se filozofií a muzikologií, později také psychologií, sociologií a estetikou. Jeho myšlení formovala četba klasiků – Kanta a Hegela – stále výrazněji ale také Marxe a Freuda a soudobých intelektuálů jako byli například György Lukács, Ernst Bloch a Max Weber. Adorno ovšem nejvíce inklinoval k hudbě: ke kompozici i teorii.¹⁷⁷ Proto v roce 1925 podnikl cestu do Vídně, kde se pokusil prosadit v kruzích okolo skladatele Arnolda Schönberga¹⁷⁸. Zde se osobně setkal i s Lukáčsem¹⁷⁹. Z Adorna se nakonec klavírista a skladatel nestal a navázal na svoji promoční filozofickou práci o transcenci u Husserla rozvinutím myšlenek Kierkegaarda. V této době se blízce spřátelil s Waltrem Benjaminelem a seznámil s Bertoldem Brechtem. Po nástupu nacistů k moci emigroval nejprve do Oxfordu a až v roce 1938 do USA, kde byl přijat do Horkheimerova Institutu pro sociální výzkum (k dalším osudům Adorna: viz níže).¹⁸⁰

Také Herbert Marcuse (1898-1979) pocházel ze zámožné rodiny židovského původu, narodil se v Berlíně. Politicky byl angažován v sociální demokracii, ze které ale vystoupil pod vlivem revolučních událostí let 1918-19 (zakládání revolučních republik rad, vražda Luxemburgové a Liebknechta). Také Marcusovo myšlení spolufirmoval Lukács a dobově aktuální téma: nezvratný nástup moderní průmyslové společnosti a její dopad na jednotlivce. Po vydání *Sein und*

¹⁷⁶ Adornova matka pocházela původem z katolické korsické šlechty.

¹⁷⁷ Nejvýraznější Adornovo pojednání k teorii hudby: *Die Philosophie der neuen Musik* („Filozofie nové hudby“; 1949).

¹⁷⁸ Mimo něho byl také ovlivněn kompozicí Albana Berga.

¹⁷⁹ Zejména Lukáčsova kniha *Geschichte und Klassenbewußtsein* („Dějiny a třídní vědomí“; 1923) a Blochův *Geist der Utopie* („Duch utopie, 1918) výrazně formovaly nedogmatické levicové myšlení dvacátých let.

¹⁸⁰ Adornova biografie je dobře provedena in: WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 82-113. Dále viz: SCHEIBLE, Hartmut, Theodor W. Adorno, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 2003 a RITTER, Martin, Adornova minimální dialektika, in: ADORNO, Theodor W., *Minima Moralia* (předmluva), Academia, Praha, 2009, str. 9-13.

Zeit („Bytí a čas“; 1927) odešel za Heideggerem¹⁸¹ do Freiburgu a načas se stal jeho asistentem. Nastupující nacismus a Marcuseho zájem (mimo fenomenologii) i o marxismus vedly k oddálení od Heideggera, který navíc nepodporoval přijetí Marcuseho habilitace (o Hegelovi). Díky vlivu Edmunda Husserla Marcuse zakotvil v roce 1933 v Institutu pro sociální výzkum, v té době již ale v emigraci v Ženevě (a později v New Yorku; dále k Marcusovi viz níže v textu).¹⁸²

Biografie Ericha Fromma (1900-1980) se liší od ostatních hlavních protagonistů Frankfurtské školy tím, že Fromm pocházel z frankfurtského ortodoxního rabínského prostředí. Toto zázemí do značné míry ovlivnilo jeho působení. Fromm studoval od roku 1919 v Heidelbergu filozofii, sociologii a psychologii. Do poloviny 20. let se pohyboval v hluboce náboženském chasidském prostředí a experimentoval s freudovskou psychoanalýzou. V druhé polovině dvacátých let se přiklonil k ateistickému humanismu a marxismu, které ale u něho i tak skrývaly mnoho z judaistické tradice. Frommovu kritickou teorií by bylo možné s jistou mírou nadsázky označit jako „sekularizovaný Talmud“. V této době se Fromm seznámil s Wilhelmem Reichem, otevřel si psychoanalytickou praxi a vytvářel první koncepty freudomarxismu. Dále stál u zrodu frankfurtského psychoanalytického institutu, který navázal úzké vztahy s IFS (sídlil ve stejné budově). Takto a i přes letité přátelství s Leo Löwenthalem se Fromm seznámil s Horkheimerem, který jej povolal roku 1930 jako vedoucího analytika na IFS. Po odchodu z IFS (1939) Fromm pracoval v USA jako psychoanalytik a spolupracoval s Karen Horneyovou a Harry Sullivanem. V roce 1949 odešel do Mexika, kde obdržel profesuru a žil až do sedmdesátých let. I po válce zůstal angažovaným „socialistickým humanistou“, odpůrcem jaderného zbrojení a také propagátorem (zen)buddhismu, který i praktikoval.¹⁸³

Max Horkheimer (1895-1973) pocházel z průmyslnické ctihodné rodiny židovského původu. Od mládí se složitě vyrovnával se svým privilegovaným postavením a s kontrastem životních podmínek dělníků jeho otce. Horkheimera

¹⁸¹ Heidegger byl ročník 1889 a byl tak jen o cca desetiletí starší než hlavní reprezentanti kritické teorie Frankfurtské školy, kteří se narodili v rozmezí let 1895-1903.

¹⁸² WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 113-121. Srovnej s: URBÁNEK, Eduard, Důsledná cesta Herberta Marcuse, in: MARCUSE, Herbert, *Jednorozměrný člověk* (předmluva), str. 7-23.

¹⁸³ FUNK, Rainer, Erich Fromm. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1994 (z něm. stejnojmenného originálu, 1994), str. 22-55, 84-118. Srovnej s: WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 67-75.

formovala četba Schopenhauera, Zoly, později marxismu a neomarxismu. Od mládí navázal celoživotní přátelství s Freidrichem Pollockem¹⁸⁴. Společně studovali filozofii, psychologii a národohospodářství nejprve v Mnichově a poté ve Frankfurtu. V Mnichově zažili události revoluční republiky rad, které je hluboce zasáhly a ovlivnily. Ve Frankfurtu se již v studentských dobách (1924) poznali s Löwenthalem a Adornem. Sebe sama považovali za komunisty¹⁸⁵. Horkheimer studoval dva semestry také u Husserla a Heidegera ve Freiburgu. Po návratu do Frankfurtu získal Horkheimer asistentké místo na univerzitě a v roce 1930 převzal vedení IFS.¹⁸⁶

3.3 Frankfurtská škola v 30. letech: druhá dekáda

30. léta byla pro kritickou teorii, jak ji dnes známe, elementární a ustanovující. Také proběhly závažné společensko-politické události a jevy. V roce 1929 vypukla v USA ekonomická krize, která se rozšířila do Evropy a uvrhla velkou část nižších a středních tříd v nezaměstnanost a chudobu. Krize otrásla nepevným Versaillským systémem, který se rozsypal jako domeček z karet. Mladé neukotvené evropské demokracie padaly jedna za druhou a nahrazovaly je fašizující a fašistické autoritativní režimy. V tomto zlomovém historickém okamžiku nebyly levicové strany – sociální demokracie a komunisté – schopny jednotného postupu a postavit hráz šíření fašismu a nacismu. Část proletariátu – teoretické opory marxismu – se přiklonila k fašismu a nacismu. Dílčí marxistické teze se v praxi ukázaly jako neplatné. V Německu byla rozložena demokratická Výmarská republika a k moci nastoupil Hitler.

Jmenování Maxe Horkheimera novým ředitelem IFS (a profesorem sociální filozofie) bylo poměrně překvapivé. Ve svém nástupním projevu se navrátil k německé idealistické filozofii – zejména k Hegelovi. Poukázal na nutnost naddisciplinárního postupu IFS, ve kterém se měla spojit filozofie, sociologie,

¹⁸⁴ Pollock se ze všech protagonistů Frankfurtské školy projevoval jako nejzapálenější (revoluční) marxista a komunista. Aktivně se zapojil do mnichovské republiky rad a byl i v této souvislosti vyšetřován. Byl to on, kdo jako první navázal vztahy s Weilem. V roce 1927 odcestoval do SSSR. V IFS poté figuroval zejména jako organizátor a manažer, i když se i on zapojoval do výzkumné práce. Viz: WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 76-80.

¹⁸⁵ Löwenthal psal o Horkheimerovi a Pollockovi v roce 1924 Adornovi: „*Beide sind übrigens Kommunisten und wir hatten langwierige und leidenschaftliche Gespräche über materialistische Geschichtsauffassung*“; in: WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 60.

¹⁸⁶ Viz: WIGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 55-67.

psychologie, národohospodářství a historie. Svá slova dodržel. Znamenalo to důležitý obrát od Grünbergova tradičně pojímaného marxismu k jeho novému vymezení. To odpovídalo dobovému duchu, neboť marxismus se ocital v krizi - politicky oslaboval na úkor fašismu a nacismu.

Horkheimer sestavil analytický tým, kterému odborně dominoval psychoanalytik Erich Fromm (jako jediný získal exkluzivní doživotní smlouvu). Na IFS pracovali již z dob Grünberga Friedrich Pollock a Leo Löwenthal, nyní nastoupil Herbert Marcuse (byl povolán z Freiburgu, kde byl asistentem Heideggera), o pevný pracovní poměr neúspěšně usiloval Theodor W. Adorno, který zůstal s Horkheimerem v pravidelném písemném styku a přispíval do ZFS. Z Paříže dopisoval Walter Benjamin. Na IFS působili také K. A. Wittvogel, Henryk Grossmann, Franz Neumann a Julian Gumperz.

Prvním významným činem Horkheimera bylo založení *Zeitschrift für Sozialforschung* („Časopis pro sociální výzkum“, dále i ZFS), který IFS vydával v letech 1932 až 1941. Poslední ročníky byly anglickojazyčné jako *Studies in Philosophy and Social Sciences* („Filozofické a společenskovědné studie“). Zde byly publikovány odborné studie a analýzy z oborů filozofie, sociologie, psychologie, ekonomie a dějin umění (literární teorie a muzikologie – doména Adorna) a prezentovány výzkumy IFS. Na stránkách ZFS vznikala kritická teorie.¹⁸⁷

IFS do roku 1934 unikal před triumfujícím nacismem. Již v roce 1930 otevřel Weil odloučené pracoviště v Ženevě, kam se IFS v letech 1930-1933 přesouval. V lednu 1933 se stal německým kancléřem Adolf Hitler, do března opustili zemi kmenoví členové a externisté IFS (s výjimkou Adorna). Převládající většina byla židovského původu a levicově (komunisticky) smýšlející. Taková kombinace v nacistickém Německu neposkytovala dobré perspektivy. Budova IFS byla zkonfiskována a IFS ocejchován jako instituce židobolševismu. Ale ani ve Švýcarsku IFS dlouho nepobyl, i zde sílil antisemitismus a Weil založil nové pobočky v Paříži a Londýně. Vydávání ZFS bylo přesunuto do Paříže, ZFS ale zůstal německojazyčný. Antisemitské štvání, které hnalo IFS Evropou a do USA,

¹⁸⁷ WIGGERSHAUS, Ralf., c. d., str. 124-146. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph. BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 63-113

se bezesporu promítlo do povahy KT. Nakonec ani Paříž se nejevila dostatečně bezpečná a z iniciativy Horkheimera byla zahájena jednání s newyorskou Kolumbijskou univerzitou. Horkheimerovi se zde podařilo smluvit model volného propojení IFS s tamní univerzitou. Díky úspěšným jednáním došlo k posílení Horkheimerovy pozice a stal se nezpochybnitelnou managerskou hlavou. Koncem roku 1934 se kmenoví pracovníci IFS přesunuli do New Yorku. IFS se přejmenoval na *Institut of Social Reserach* ("Institut sociálního výzkumu").¹⁸⁸

Analytická práce ve 30. letech byla spojena zejména se jménem Ericha Fromma (Fromm obdržel na *Columbia University* hostující profesuru a v New Yorku si vedle činnosti v IFS otevřel soukromou psychologickou praxi). Pod jeho vedením byly provedeny teoretické pokusy o skloubení marxismu a Freudovy psychoanalýzy. Vyhotovil koncept sociální psychologie (viz níže). Fromm se také postavil do čela empirických výzkumů (v Evropě a USA), které mapovaly mentalitu společenských tříd. Jejich účelem byl výzkum proletariátu a střední třídy (zaměstnanců). Měl ověřit platnost elementární Marxovy teze o roli a úloze proletariátu.

Poté se - vlivem silícího nacismu a fašismu - teoretické a empirické analýzy obrátily od společenských tříd ke vzniku totalitarismu na základě výzkumu autoritativního charakteru a rodiny, kde měl mít kořeny. Výzkum opět pracoval psychoanalytickou metodou a stále byl veden Frommem. I v tomto případě IFS prováděl dotazníková šetření o roli autorit v rodinách s akcentem na proletariát, nižší střední stav a mládež.

Výsledky výzkumů a analýz ukazovaly, že proletariát jako společenská třída měl disponovat srovnatelnými charakterovými znaky jako střední maloměstská třída a proletariát se stal v podstatě střední třídou a jako samostatná skupina a se unikátní psychologickou strukturou zanikl (nebo neexistoval). Tím byla značně zproblematizována Marxova teze o roli proletariátu.¹⁸⁹ Druhým závěrem, opět doloženým empirickým výzkumem, bylo

¹⁸⁸ WIGGERSHAUS, Ralf., c. d., str. 152-170. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70 56, JAY, Martin., c. d., str. 63-112.

¹⁸⁹ Fromm na IFS vytvořil systematickou psychologickou typologii inspirovanou psychoanalýzou (více viz níže). Zavedl pomocnou osu mezi submisivním (po autoritě toužícím) a revolucionářským charakterem, kam zasazoval modelové chování jednotlivých společenských tříd. Pro jejich popis

konstatování, že autoritativní výchova zejména v rodinách nižších a středních společenských tříd je předpokladem pro vznik autoritativních a totalitních režimů. Fromm tuto zkoumanou psychickou strukturu pojmenoval jako autoritářský charakter. I zde panovala mentální shoda mezi střední třídou a proletariátem.

IFS otálel s publikací výsledků výzkumů. Jejich část byla zveřejněna v obsažném sborníku IFS *Studien über Autorität und Familie* („Studie o autoritě a rodině“), který vyšel v roce 1936 a sumarizoval bádání z 30. let. *Studien über Autorität und Familie* nesly rukopis Fromma, který stál za nimi myšlenkově a metodologicky. Horkheimer a Marcuse byli autory dalších kapitol.¹⁹⁰ Marcuse se tím etabloval jako přední analytik IFS.¹⁹¹

V roce 1934 nastal nový vývoj ve vztazích Horkheimer a Adorna. Adorno žil v Oxfordu, kde psal disertaci. Vnímал jako nespravedlnost, že nebyl přijat do IFS. Na kmenové badatele IFS žárlil a podněcoval Horkheimera k navázání společné úzké spolupráce. Ten nacházel nedostatky v Adornově charakteru, ale přesto došlo k naplnění Adornových návrhů, neboť Horkheimer plánoval nový badatelský obzor pro sebe i pro IFS. Měly být opuštěny empirické výzkumy a akcentována teorie (měl v úmyslu psát o dialektice logiky). Adorna považoval za geniálního teoretika, který by s ním mohl na tomto záměru spolupracovat. O Adornovi napsal Pollockovi:

aplikoval Freudovy pojmy o análním, genitálním a orálním charakteru. Z empirických výzkumů vyšlo najevo, že jen minoritní část dělnictva (cca 15%) vykazuje radikálně revoluční (genitální) charakter, který mu připisoval Marx. Fromm naopak u dělnictva rozpoznal tendence k submisivnímu po autoritě toužícímu charakteru, který odpovídal Freudově „anální“ charakterologii a býval připisován nižší střední třídě („maloměšťáctvu“). Viz WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 172-177 a 194-197. Srovnej s: FROMM, Erich, Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie, Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang 1/1932. Institut für Sozialforschung Frankfurt a. M. (Hrsg.), C. L. Hirschfeld Verlag, Leipzig, str. 28-54, FROMM, Erich, Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie, in: tamtéž str. 253-277 a FROMM, Erich, Zum Gefühl der Ohnmacht, in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang VI/1937, Librairie Felix Alcan, Paris, str. 95-118.

¹⁹⁰ Autoři hlavních částí *Studien über Autorität und Familie*: M. Horkheimer, Allgemeiner Teil („obecná část“), E. Fromm, Sozialpsychologischer Teil („sociálně-psychologická část“), H. Marcuse, Ideengeschichtlicher Teil („filozofická část“). Viz: Institut für Sozialforschung (Hrsg.), Studien über Autorität und Familie, Librairie Félix Alcan, Paris, 1936.

¹⁹¹ WIGGERSHAUS, Ralf., c. d., str. 147-164, 171-177. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 113-174.

„Trotz einer Reihe störender Momente, die in seiner Persönlichkeit begründet sind, scheint es mir notwendig zu sein, daß ich mit ihm zusammenarbeite. Der ist der einzige Mann (...) der an dem Umstandekommen der Logik mitarbeiten kann“¹⁹²

Horkheimer u Adorna také cenil jeho autentickou zlobu vůči společensko-politické realitě a vůči kapitalismu, kterou postrádal u Fromma. Horkheimer – tehdy stále plnokrevný komunista – nebyl spokojen, ba byl znepokojen Frommovými empirickými výzkumy a některé z nich odmítl publikovat. Spolupráce mezi Horkheimerem a Adornem se projevila záúkolováním Adorna, aby vypracoval návrhy k zlepšení metodologických postupů v IFS. Adorno dále publikoval v ZFS.¹⁹³ Od roku 1934 Horkheimer v náznacích kritizoval Fromma, jak je patrné z korespondence s Pollockem:

„Es ist zwar ganz angenehm, sich mit ihm (mit Fromm) zu unterhalten, aber ich habe den Eindruck, daß das für sehr viele Leute angenehm ist“¹⁹⁴

V roce 1936 nastal postupný odklon Horkheimera od Fromma a jeho akcentu na empirický a teoretický výzkum a konečný příklon k Adornovi a teorii. Adorna doporučil do projektu kolumbijské univerzity *Priceton Radio Research Projekt* („Pricetonský projekt pro výzkum rádia“). Pozici v IFS mu nenabídl, ale přesto byl Adorno zapojen do jeho činnosti. Do New Yorku připlul v únoru 1938.¹⁹⁵

Koncem 30. let v USA končila „levicová éra“ iniciovaná Rooseveltovým programem *New Deal*. Vlivem politických událostí v Evropě nastupoval nedlouho trvající trend antikomunismu - do vstupu USA do války v roce 1941. IFS čelil podezření z komunistické činnosti a byl – stejně jako kdysi ve Frankfurtu - policejně prošetřován. Pracovníci IFS byli konfrontováni se novými společensko-

¹⁹² Dopis M. Horkheimera F. Pollockovi z roku 1935. Citováno z: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 182.

¹⁹³ Esejem *Über Jazz* („O jazzu“) v ročníku 1936 pod pseudonymem Hektor Rottweiler. Tato studie byla základem Adornova konceptu masové kultury, který později tvořil podstatnou část *Dialektik der Aufklärung*.

¹⁹⁴ Dopis M. Horkheimera F. Pollockovi ze 4. 6. 1934. Citováno z: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 185.

¹⁹⁵ WIGGERSHAUS, Rolf., c. d., str. 178-187, 266-277. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 143-174.

politickými událostmi jevy – posilujícím německým nacismem, rozpoutáním druhé světové války a prohloubenou stalinizací SSSR, který navíc uzavřel pakt s nacisty (smlouva Molotov-Ribbentrop).

Léta 1938 a 1939 charakterizoval útlum činnosti. Horkheimer odmítal Frommovy náměty k pokračování empirických výzkumů, ale ještě neformuloval nové teoretické směřování. V roce 1939 přestal vycházet německojazyčný *Zeitschrift für Sozialforschung*, byl nahrazen *Studies in Philosophy and Social Sciences* (dále SPSS). IFS se také dostal do finančních potíží. Pravidelně vyplácel až 25 pracovníků (analytici, externisti, pomocné vědecké síly) Malými stipendii podporoval některé exulanty.

Po rozpoutání války v letech 1939 a 1940 nastala v IFS celková nejistota, kterou Horkheimer vyřešil tak, že IFS v podobě, ve které existoval od roku 1923, rozpustil. S kmenovými zaměstnanci rozvázal pracovní poměr a přesídlil do Kalifornie. To také znamenalo rozchod Fromma a IFS, který byl konečný. Fromm za 20 000 dolarů v září 1939 odstoupil od doživotní smlouvy a s Horkheimerem rozvázali vzájemný kontakt, který nebyl obnoven. IFS zůstal zachován jen symbolicky jako malá kancelář v New Yorku, kterou spravoval Leo Löwenthal.¹⁹⁶

3.4 Frankfurtská škola v 40. letech: třetí dekáda

Jak se vyvíjel IFS a rámcově KT? Tato otázka bude nyní sledována. V v 40. letech IFS nefungoval v podobě z 20. a 30. let. V této době lze spíše mluvit o činnostech Horkheimerera a Adorna a tzv. *Horkheimerkreis* („Horkheimerův kruh“). Z finančních prostředků, které měl IFS k dispozici, byl vyplácen mimo Horkheimerera a Pollocka pouze Adorno. Do *Horkheimerkreis* se ale započítávali Marcuse, Löwenthal a Neumann, kteří se dále titulovali jako členové IFS a všichni byli s Horkheimerem v kontaktu.

Jaká byla politická konstelace počátku 40. let? V roce 1941 Německo zaútočilo na SSSR a v této souvislosti došlo k vystupňování antisemitismu až ke genocidě osob židovského původu. Do války vstoupily USA. Válka se osobně dotkla okruhu IFS, když v roce 1940 pod tlakem situace spáchal sebevraždu

¹⁹⁶ WIGGERSHAUS, Ralf., c. d., str. 276-305. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 143-174.

Walter Benjamin, respektovaný dopisovatel ZFS.¹⁹⁷ Americké vládní a vojenské kruhy nyní poptávaly znalce německých poměrů, a nebylo divu, že mnozí z nyní již bývalých badatelů IFS získali pozice v amerických zpravodajských službách. Jako analytici amerických tajných služeb nyní pracovali Marcuse, Neumann, Löwenthal, Grossmann a dokonce i Pollock. *Horkheimerkreis* se tak fyzicky rozpadl - část setrvala na východě a Horkheimer s Adornem (a Pollockem) přesídlili do Kalifornie. *Horkheimerkreis* zůstal v písemném styku.¹⁹⁸

Ve 40. letech *Horkheimerkreis* zaprvé pracoval na *Dialektik der Aufklärung* (dále DA) a později na analýze amerického antisemitismu. Jak vznikala DA? Zejména v roce 1942 v jednom z temných momentů dějin - za války a počínajícího holocaustu. Byla psána dvěma německými intelektuály židovského původu, kteří byli před nacismem hnáni Evropou. Tyto konotace by neměly být opominuty. Také proto Horkheimer odstoupil od zamýšlené práce o logice a pod intelektuálním vedením Adorna byla zahájena interpretace evropské civilizace od jejích počátků. Dílo bylo dokončeno počátkem roku 1944. Autoři nepočítali s jejím vydáním, měla být neveřejným textem *Horkheimerkreis* a IFS. Nakonec vyšla jako „*Philosophische Fragmente*“ („Filozofické fragmenty“) v květnu 1944 v počtu 500 výtisků při příležitosti 50. narozenin Pollocka. Později, zřejmě pod vlivem mccarthysmu a štvanic proti komunistům prošla *Dialektik der Aufklärung* lingvistickou úpravou. Termíny, které vycházely z marxistického pojmosloví, byly změněny. Z pojmu „*Kapitalismus*“ se stal pojem „*das Bestehende*“ („stávající“), z „*Kapital*“ „*Wirtschaftssystem*“ („hospodářský systém“), z „*Monopol*“ „*Wirtschaftsapparatur*“ („hospodářský aparát“), z „*Klassengesellschaft*“ („třídní společnost“) „*Herrschaft*“ („panství“), z „*kapitalistischen Ausaugern*“ („kapitalističtí vykořisťovatelé“) „*Industrieritter*“ („rytíři průmyslu“), z „*Monopolherren*“ („vlastníci monopolů“) „*Generaldirektoren*“ („generální ředitelé“), apod. Dvakrát použitá věta „*Das wäre eine klassenlose Gesellschaft*“ („to by byla beztřídní společnost“) byla vypuštěna a bylo dbáno na to, aby se

¹⁹⁷ W. Benjaminovi byla v památce dedikována *Dialektik der Aufklärung*.

¹⁹⁸ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 307-337. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-67, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 144-177.

neobjevovala slova kapitál a monopol.¹⁹⁹ DA byla rozšířena o kapitulu *Elemente des Antisemitismus* („Elementy antisemitismu“) a v podobě, v jaké vychází i dnes, publikována v Amsterdamu v roce 1947 již jako *Dialektik der Aufklärung*.

DA byla naplněním činnosti IFS z 30. let. Dílčí pasáže byly konzultovány s Marcusem, Löwenthalem i Pollockem. Byla prezentována jako první příspěvek k *opus magnum* IFS, které mělo obsahovat ekonomickou a psychologickou část. Navrátil se koncept naddisciplinarity z 30. let. K pokračování ale nedošlo, neboť po rozvázání smluv IFS neměl kapacity pro tak náročný badatelský záměr.

Na DA navazoval sborník *Eclipse of Reason* („Úpadek rozumu“), který vydal pod svým jménem Horkheimer v roce 1946, i když na něm spolupracovali Adorno a Löwenthal. Jednalo se o výbor z Horkheimerova přednáškového cyklu pro *Columbia University* v roce 1944.²⁰⁰

Druhou aktivitou, kterou *Horkheimerkreis* v 40. letech realizoval, byl rozsáhlý výzkum antisemitismu, který trval od roku 1943 až do roku 1950. Projekt financoval *American Jewish Comitee* („Židovský americký výbor“, dále AJC). Když Horkheimer v roce 1940 rozpustil IFS, společně s Pollockem, Adornem, Marcusem, Neumannem a Löwenthalem podali projekt analýzy antisemitismu a nacismu na instituce, podporující společenskovední výzkum (*Rockefeller Foundation*, AJC). Rockefellerova nadace navrhované projekty zamítla, AJC váhal. Nejistota *Horkheimerkreis* zdržovala, navíc v *Horkheimerkries* probíhal spor o tezi *Staatskapitalismus* („státní kapitalismus“), kterou publikoval v posledním ročníku SPSS Pollock²⁰¹. S publikací nesouhlasil Franz L. Neumann, teze považoval za málo podložené. Horkheimer trval na uveřejnění, myšlenka *Staatskapitalismus* se o rok dříve

¹⁹⁹K některým aspektům změny pojmosloví v DA viz: REIJEN, Wilhelm, van, BRANSEN, Jan. Das Verschwinden der Klassengeschichte in der „Dialektik der Aufklärung“. Ein Kommentar zu den Textvarianten der Buchausgabe von 1947 gegenüber der Erstöffentlichung von 1944. in: Max Horkheimer. Gesammelte Schriften, Band 5: „Dialektik der Aufklärung“ und Schriften 1940-1950, str. 453-457.

²⁰⁰ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 338-363 a 424-453. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph. BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-67. ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 209-261 a 297-327.

²⁰¹ POLLOCK, Frederick. State Capitalism: Its Possibilities and Limitations, *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-1941, str. 200-225.

v názvacích objevila v jeho známém eseji *Die Juden und Europa*²⁰² („Židé a Evropa“). Spočívala v postoji, že kapitalismus se proměnil v monopolismus a fúzoval s totalitárním státem. Měl vzniknout státní kapitalismus, který podvazoval svobodu nejen stran ekonomiky, ale i stran politiky. Neumann oproti tomu publikoval knihu *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialisms* („Behemoth: Struktura a praxe národního socialismu“) - z analytické činnosti IFS taktéž vycházející -, ve které formuloval jiné závěry.

Rok 1941 byl dále zajímavý tím, že Fromm vydal monografii *Escape from Freedom*, v které zobecnil poznatky z výzkumů na IFS z 30. let.²⁰³ Tato kniha vzbudila v *Horkheimerkreis* silný ohlas a byla na ni byla otištěna rozsáhlá pochvalná recenze²⁰⁴ v posledním ročníku ZFS 1940-41.²⁰⁵

V mezidobí v roce 1942 schválil AJC pomocí Neumannových kontaktů projekt analýzy antisemitismu. Jednalo se o teoretický a empirický výzkum antisemitismu a totalitarismu v USA s nevysloveným záměrem americké židovské obce ověřit, zda je možné, aby v USA nastal vývoj jako v nacistickém Německu. *Horkheimerkries* byl explicitně zapojen na dvou místech - na východě s centrem v New Yorku byl provozován teoretický výzkumu totalitarismu, který vedli Löwenthal a Pollock. Na západě vedl Adorno (v kooperaci s Horkheimerem) a v kooperaci s psychoanalytiky univerzity *Berkeley* empirický výzkum, který kontinuálně navazoval na práci IFS v 30. letech s využitím Frommem vyvinutých

202 HORKHEIMER, Max, *Die Juden und Europa*, in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume VIII/1939: zde citováno z: Max Horkheimer. *Gesammelte Schriften*, Band 4: *Schriften 1936-1941*, str. 162-216.

203 Z tohoto hlediska je možné z pohledu IFS a kritické teorie interpretovat rok 1941 rozličně. Na jednu stranu byl dokončen rozklad starého IFS a zastaveno vydávání ZFS, na druhou stranu byly podniknuty kroky směrem k systematizaci KT: Fromm vydal *Escape from Freedom*, Marcuse napsal esej *Operational Thinking and Social Domination* („Operacionalizace myšlení a sociální dominance“), ve které se objevovaly myšlenky směřující k *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man*, a na konci roku začali psát Horkheimer s Adornem *Dialektik der Aufklärung*. Viz např. WIGGERSHAUS, c. d., str. 314-335.

204 E. Schachtel - recenzent Frommovy knihy ji jednoznačně začlenil do kontextu IFS: „*In the discussion of authoritarianism Fromm has broadened his earlier studies on the authoritarian character („Studien über Autorität und Familie“; ed. Max Horkheimer (...), and has added new insights.*“ (str. 493), a práci nakonec zhodnotil slovy: „*Fromm has made a most outstanding and challenging contribution to the social and individual psychology of modern man*“ (str. 495). Viz: Ernest, G. Schachtel, Erich, Fromm. *Escape from Freedom*, *Studies in Philosophy and Social Sciences*, Volume IX/1941, str. 491-495.

205 WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 307-337. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph. BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-67. ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 175-209.

pojmu a metodologie. Zatímco analýzy Pollockovy skupiny nebyly přelomové, empirická práce na západě přinesla cenné poznatky. Adorno ve spolupráci s psychoanalytiky z Berkeley provedl experimentální sociologický a psychologický výzkum amerických společenských tříd a vrstev se zaměřením na odhalení míry antisemitismu a totalitního smýšlení. Adornova skupina dospěla pomocí dotazníkových šetření k závěru, že sklon k antisemitismu je přímo úměrný „autoritářskému charakteru“, jak jej v 30. letech zavedl Fromm. Západní skupina dále dospěla k identickému zjištění jako Fromm, že psychická struktura střední třídy a dělnictva (proletariátu) se v podstatě neliší. Dalším závěrem bylo zjištění, že americký (latentní) antisemitismus koresponduje s rasistickým postojem vůči černochům. Nositelé etnocentrismu, antisemitismu a stoupení politického totalitarismu se měli ve znatelné míře překrývat a jejich pojítkem byl autoritářský charakter. Celkově došla Adornova skupina k závěru, že latentní antisemitismus a politický totalitarismus je v USA relativně rozšířený, a to v podstatě ve všech společenských třídách. Adorno psychoanalyticky rozvedl Frommův pojem *autoritářský charakter*, který nově popsal pojmem *Usurpatorcomplex* („usurpátorský komplex“) a zavedl škálu měřící stupeň autoritářského smýšlení. Závěry byly publikovány jako *The Authoritarian Personality* („Autoritářská osobnost“, 1950)²⁰⁶ jako první část celkem pětidílného shrnutí celého projektu, který AJC pod editorskou patronací Horkheimera vydal jako *Studies in Prejudice* („Studie o předsudcích“, 1950)²⁰⁷. *Studies in Prejudice* získaly postavení respektované dodnes citované studie a *Horkheimerkreis* se napevno etabloval v amerických společenských vědách.²⁰⁸

Poslední poválečnou fázi 40. let charakterizoval pozvolný návrat Horkheimera, Adorna a Pollocka do Frankfurtu. Elementární událostí byla dílčí změna myšlenkového paradigmatu Horkheimera a Adorna. Badatelé z *Horkheimerkreis* se stali v USA ve druhé polovině 40. let etablovanými

²⁰⁶ ADORNO, Theodor, W., FRENKEL-BRUNSWIK, Else, LEVINSON, Daniel J., SANFORD, Nevitt, R., *The Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York, 1950.

²⁰⁷ *Studies in Prejudice* vyšly jako pět samostatných knih. Dalšími částmi mimo *The Authoritarian Personality* byly *Dynamics of Prejudice* („Dynamika předsudečného smýšlení“), *Anti-semitism and Emotional Disorder* („Antisemitismus a emoční poruchy“), *Rehearsal for Destruction* („Nácvik k destrukci“) a *Prophets of deceit* („Proroci podvodu“).

²⁰⁸ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 390-414 a 454-466. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-67. ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 261-297.

společenskými vědci. Horkheimer a Adorno, oba již občané USA, patrně pod vlivem dobového štvavého antikomunismu - mccarthysmu – upravili pojmosloví DA tak, aby nemohli být obviněni z komunistického smýšlení (a případně vykázáni z USA). Z dopisů mezi Horkheimerem a Marcusem v letech 1945 a 1946 však lze vytušit hlubší obrat smýšlení. Marcuse po válce zastával tezi, že se svět rozděluje na dva tábory: kapitalistický – dle Marcuse neofašistický - a sovětský – marxismus a komunismus diskreditující. Tvrdil, že IFS by se měl v takovémto světě stát pevností autentického marxismu. Horkheimer a Adorno ale přestali používat slova „komunismus“, „socialismus“ a „kapitalismus“ a od explicitního marxismu se spíše přiklonili k obecně pojímanému humanismu. Dodávali, že svět po druhé světové válce není již možné popisovat pouze pomocí marxistických kategorií. Zda bylo za tímto světonázorovým pohybem osobní přesvědčení nebo se jednalo o racionální tah, jak se uchytit v poválečném mccarthismem sevřených USA, popřípadě v USA ovládaném poválečném západním Německu, není na místě spekulovat. Jako neomarxista typu starého IFS setrval jen Marcuse. Nicméně i on pokračoval v rozvíjení a revizi marxistických tezí, jak činil IFS ve 20. a 30. letech a Adorno a Horkheimer zejména v první verzi *Dialektik der Aufklärung*. Vydal se na cestu, na jejímž konci stály *Eros and Civilization* („Eros a civilizace“) a *One Dimensional Man* („Jednorozměrný člověk“), vliv na politický směr *New Left* a celosvětová sláva. V poválečných letech celkově vyšlo najevo, že Horkheimer nemá zájem o obnovení starého IFS ani o spolupráci s Marcusem. Od roku 1946 podnikal sondážní cesty do Frankfurtu, kde jednal o vytvoření nového IFS. Horkheimer se vracel do postnacistického Německa jako ctěný profesor ani smítkem nezašpiněný kolaborací s nacismem, nadto s exkluzivními kontakty v zemi nového německého protektora. Dohoda ve Frankfurtu byla snadná. Horkheimer se ujal vedení katedry sociální filozofie a s finanční pomocí americké okupační moci obnovil IFS. Horkheimer, Adorno a Pollock se s rodinami vrátili do Frankfurtu. O rok později v roce 1951 byl Horkheimer ve Frankfurtu jmenován rektorem.²⁰⁹

²⁰⁹ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 424-466. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-67, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 57-70, JAY, Martin., c. d., str. 327-347.

3.5 Frankfurtská škola v 50. letech: čtvrtá dekáda

Jaká byla nová politická konstelace? Německo bylo v bipolárním světě rozděleno, panovaly vážné obavy z rozpoutání třetí (atomové) války mezi oběma bloky. SRN byla poraženým státem s omezenou suverenitou okupovaným spojenci. Německá společnost měla projít denacifikací, která v praxi selhávala, neboť nastupující studená válka postavila nové priority – obranu proti šíření moci SSSR. Personální kontinuita s nacismem byla v mnoha oblastech veřejného života obrovská, o univerzitách to platilo dvojnásobně. 50. léta byla konzervativní, charakterizovala je dominace CDU a posílení církevního vlivu.

Horkheimer rozvinul své organizační, taktické a reprezentační dovednosti. Vsadil na kontakty z USA a vstoupil do jednání s velitelstvím americké okupační moci v Německu vysokým komisařem Johnem McCloyem. IFS se stal pohledem USA pilířem demokratizace a převýchovy německé společnosti. Americká vláda uvolnila pro nový IFS nemalou sumu peněz, podruhé bylo možné vybudovat novou budovu IFS ve Frankfurtu. Horkheimer se stal prominentem s kontakty do nejvyšších pater německé politiky včetně kancléře Adenauera a prezidenta Heusse. Nebyla to špatná kariéra na nedávného představitele radikálního intelektuálního neomarxismu v konzervativním kapitalistickém a silně antikomunistickém Německu.²¹⁰

Z odborného hlediska IFS zahájil sociologické výzkumy a kritickou teorii v mnohém opustil. Mnoho se o starém IFS a KT nevědělo a Horkheimer s Adornem tradice neoprašovali. Navíc nacisté vyčistili německé knihovny od ZFS a *Studien über Autorität und Familie*. Horkheimer velmi dovedně pěstoval nový mediální obraz IFS jako prestižního pracoviště, které pedagogickou prací a výzkumy napomáhá německé společnosti k vyrovnání s nacistickou minulostí, poválečné obnově a demokratizaci. Ihned po návratu navázal úzké kontakty s vedením levicově katolických *Frankfurter Hefte*, které mediálně podporovaly IFS, dále s konzervativními FAZ i levicovými *Frankfurter Rundschau*. Výborné kontakty měl i v Američany založených *Neue Zeitung*. Inicioval založení studentského časopisu *Diskus*. Podstatné mediální prezentace IFS a recenze svých

²¹⁰ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 479-500, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

a Adornových děl nechával psát své doktorandy. Představitelé IFS se etablovali v hesenském rádiu. Horkheimer se stal (a později také Adorno) častým hostem pořadu *Abendstudio*. Po spuštění televizního vysílání radil až do smrti televiznímu řediteli Clementu Müsterovi. Nechával provádět monitoring médií v Německu a USA. Jako rektor univerzity zval na IFS prominentní hosty, jejichž návštěvu uměl mediálně prodat. Založil ediční řadu *Frankfurter Beiträge zur Soziologie* („Frankfurtské příspěvky k sociologii“, FBS) – publikační platformu IFS – která nahrazovala ZFS, který již nevycházel. Horkheimer vytvořil dokonalé pilíře obrazu IFS, v německém prostředí výjimečné, které se naplno zhodnotily v 60. letech, ale již v roce 1955 při šedesátce Horkheimera bylo publikováno mnoho oslavných textů. Horkheimerova taktika zahájená koncem 40. let v USA zafungovala.

Adorno se oproti Horkheimerovi - organizátorovi a reprezentantovi - profiloval filozoficky a umělecky. Navázal kontakty s předními světovými intelektuály a umělci jako například s Igorem Stravinským, jehož dílo teoreticky rozebíral v knize *Philosophie der neuen Musik* („Filozofie nové hudby“, publikována 1949). Mimo rutinní práci v IFS publikoval dvoudílné *Noten zur Literatur* („Poznámky k literatuře“, publikovány 1958 a 1961) komentující dílo Friedricha Hölderlina, Gottfrieda Benny a Samuela Becketta. Ceněny byly jeho na DA navazující aforismy *Minima Moralia* (publikováno 1950). Rozvinul se génus Adorna, který zasahoval filozofii, sociologii, estetiku, muzikologii a literární vědy. Pro IFS vedl semináře, které byly konzervativním ústupem k politicky nekonfliktním myslitelům jako Kantovi, Hegelovi nebo Husserlovi. Naopak Marx, Lukács nebo Korsch – dřívější guru - nebyli aktuální. V roce 1956 se Adorno stal řádným profesorem. Také jeho strategie – sázka na Horkheimera – slavila úspěchy.²¹¹

Obnovený IFS začal výzkumnou činnost v projektu *Gruppenexperiment* („Pokusem se skupinami“) v letech 1950-51.²¹² Pod odborným vedením Adorna bylo zkoumáno politické smýšlení Němců po válce. Metodologicky byl sloučen

²¹¹ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 479-491, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

²¹² POLLOCK, Friedrich (Hg.), Gruppenexperiment, Europa Verlag-Anstalt, Frankfurt am Main, 1955.

individuální a skupinový přístup a metoda přímých otázek a volných asociací, což navazovalo na americké analýzy o antisemitismu a totalitarismu. Adorno usiloval dovést dotazované osoby k spontánním reakcím. Z *Gruppenexperiment* vyplynula data, která se nehodila do strategií IFS. Ukázalo se, že většina účastníků ze všech společenských skupin měla negativní postoj k demokracii a okupačním mocnostem, sdílela antisemitismus a také odpor ke komunismu a SSSR. Nejvíce rozvinutý antisemitismus a antidemokratické smýšlení se vyskytovalo v sociálních skupinách akademiků a sedláctva. Akademický antisemitismus se blížil 90%. Horkheimer publikoval dílčí výsledky až v roce 1955, a přesto nastalo, čeho se obával. *Gruppenexperiment* vyvolal veřejnou polemiku a kritiku zejména ze strany intelektuální pravice. Metodologie výzkumu byla označena za omylnou a zpochybněny byly i výsledky. Horkheimer nikdy více nepovolil podobný empirický výzkum a zkušenost z *Gruppenexperiment* se promítla do negativního postoje k mladému Habermasovi (viz níže).

Po nezdaru s *Gruppenexperiment* se obrátila empirická práce IFS ke komerčním sociologickým průzkumům, jako byl výzkum mezi zaměstnanci koncernu *Mannesmann*, který jej objednal v návaznosti na debaty o *Mitbestimmungsgesetz* („zákon o spolurozhodování“) v roce 1954, který posiloval kompetence odborů a zaměstnanců ve velkých podnicích. IFS se začal orientovat na moderní „podnikovou sociologii“. Stinnou stránkou této zakázky byla skutečnost, že *Mannesmann* byl bývalým donátorem NSDAP.²¹³

V první polovině 50. let IFS pocítoval nedostatek mladých analytiků. Horkheimer váhal spolupracovat s nastupující generací intelektuálů, kteří tendovali tak či onak pokračovat v kritické linii starého IFS. Jednalo se o Alexandra Mitscherlicha a Ralfa Dahrendorfa, kteří se oba mihli IFS, ale nezakotvili zde. Zejména Mitscherlich mohl být pro IFS velice nadějný, neboť se vyprofiloval talentovaným spojením freudovské psychoanalýzy s aplikací na společenské vědomí a podvědomí, přesně tím, co na starém IFS rozvinul Fromm. Nicméně Mitscherlich pobouřil německou veřejnost knihou o Norimberském tribunálu *Medizin ohne Menschlichkeit* („Lékařství bez lidskosti“, publikováno

²¹³ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 519-553. Srovnej s: ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

1948) a pro IFS také z tohoto důvodu nepřicházel v úvahu.²¹⁴ Mitscherlich se později prosadil, což dokládala skutečnost, že s ním Horkheimer osobně spolupracoval na přednáškovém cyklu k 100. výročí Freudova narození (1956), který Mitscherlich organizoval. Zde se Horkheimer setkal s Marcusem, který byl mezi pozvanými. Horkheimer s Marcusem, který zůstal v USA, jednal o návratu na IFS. Marcuse byl svolný, ale věc zkrachovala na nesouhlasu Adorna a Horkheimerově akademické politice, který i etablovanému Marcusovi nabídl jen spolupráci na dílčích projektech a nikoliv pevný pracovní poměr. Vazby mezi IFS a Marcusem přesto nabyly intenzity, neboť Marcuse dokončoval svoji stěžejní teoretickou práci *Eros and Civilization* („Eros a civilizace“, publikována 1956), která byla jeho vlastní verzí KT a variacemi na DA. Horkheimer zvažoval publikaci německého překladu v IFS, požadoval ale úpravy textu. Na tom se s Marcusem nedohodli a v SRN byla studie vydána u *Klett Verlag* jako *Eros und Kultur* („Eros a kultura“, 1957), později v nakl. *Suhrkamp* pod názvem *Triebstruktur und Gesellschaft* („Struktura pudových sil a společnost“, 1965). IFS publikoval jen upravený závěr ve sborníku *Sociologia* v roce 1955.²¹⁵

Přelom nastal až s nástupem Jürgena Habermase na IFS v roce 1956. Habermas se narodil v roce 1929 v Düsseldorfu v středostavovské rodině. Habermas studoval filozofii, historii, psychologii, literaturu a ekonomii. Počátkem 50. let publikoval ve FAZ, *Handelsblatt* a v intelektuálních listech jako *Frankfurter Hefte* a *Merkur*. Zaujal kritickou recenzí Heideggerovy poválečné knihy *Einführung in die Metaphysik* („Úvod do metafyziky“, publikováno 1953), kterou otiskly FAZ. Habermas odsoudil freiburského mága z pokusu o rehabilitaci národního socialismu. Jeho postoj k Heideggerovi překvapil, neboť mladý Habermas Heideggera studoval a jeho existencionální filozofie a zejména *Sein und Zeit* stály v pozadí Habermasovy disertace o

²¹⁴ Mitscherlich se později proslavil knihou napsanou společně s manželkou Margaretou *Die Unfähigkeit zu trauern* („Neschopnost k truchlení“, poprvé publikováno 1967), která se vyvolala ohlas v letech 1967-68. Mitscherlichovi použili dodnes užívaný pojem „die Bewältigung“ („přemožení, zdolání“) ve vztahu Němců k jejich minulosti. Název *Die Unfähigkeit zu trauern* vyplynul z Mitscherlichových psychoanalytických pozorování, která dokládala, že Němci odmítali uvěřit, kolik obětí měly válka, nacismus a holocaust. Viz MITSCHERLICH, Alexander a Margareta, *Die Unfähigkeit zu trauern*, R. Piper Verlag, München, 1969.

²¹⁵ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 501-530 a 553-560, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

Schellingovi. Habermas se dostal na levicové intelektuální pozice až četbou Lukáče a jeho *Geschichte und Klassenbewußtsein* a Adornovy a Horkheimerovy *Dialektik der Aufklärung*, se kterou se později kriticky vyrovnával, a systematickou četbou Marcuse. To mu nebránilo, aby dále studoval americký pragmatismus a hermeneutiku Heideggerova žáka Hanse-Georga Gadamera.²¹⁶ Adorno rozpoznal v Habermasovi génia²¹⁷ a usiloval o jeho přijetí na IFS. Habermas nastoupil na IFS jako Adornův asistent a společně s Ludwigem von Friedeburgen²¹⁸ pracovali na empirických výzkumech. Výsledkem jejich výzkumů byla publikace *Student und Politik* („Student a politika“, publikována 1961)²¹⁹, která sledovala smýšlení studentů. Habermas pozměnil metodologii výzkumu a došel k závěru, že polovina studentů smýšlí demokraticky a polovina autoritářsky. Autoritářská část se opět měla rekrutovat z akademických rodin. Horkheimer odmítl tento výzkum, jehož výsledky mu připomínaly *Gruppenexperiment*, zveřejnit (kniha vyšla mimo IFS, viz odkaz výše a také později, výzkumy byly prováděny v roce 1957). Označil Habermasem použitou metodologii za diletantskou a podrobil jej kritice z levicového radikalismu. Na „obhajobu“ Horkheimera lze uvést, že Habermas udržoval styky s levicovým *Sozialistischer Deutscher Studentenbund* („Socialistický svaz německých studentů“, dále SDS), který později sehrál elementární roli v rámci protestů konce šedesátých let a aktivně se podílel na *Kampf dem Atomtod* („boj proti atomové smrti“), na které se začínala redefinovat německá levice na umírněnou (SPD) a radikální (SDS) – viz níže. Horkheimer napsal Adornovi:

²¹⁶ Hans-Georg Gadamer (1900-2002) byl významným německým myslitelem 20. století. Řazen bývá do demokraticky konzervativních intelektuálních kruhů. Je znám jako tvůrce filozofické hermeneutiky v díle *Wahrheit und Methode* („Pravda a metoda“, publikováno 1960), která rozvíjela heideggerovskou hermeneutiku.

²¹⁷ Adorno měl neomylný „čich“ na rozpoznání nadaných autorů: byl to on, kdo inicioval spolupráci IFS s Benjaminem – jedním z dnes nejvíce recipovaným myslitelům z okruhu kritické teorie. Přesně také odhadl organizační vlohy Horkheimera a vysoký intelekt Habermase.

²¹⁸ Ludwig von Friedeburg (*1924) je považován spolu s Habermasem za představitele druhé generace Frankfurtské školy. Habilitoval na IFS v roce 1960 u Adorna, dlouhá léta byl ředitelem IFS (1975-2001). Friedeburg se rovněž angažoval v politice. Jako člen SPD byl v letech 1969-74 zemským ministrem vzdělávání v Hesensku. Jeho reforma osnov a kroky k zavedení jednotné školy ale rozvířily polemiky a patřily k nejradiálnějším v SRN.

²¹⁹ HABERMAS, Jürgen, *Student und Politik*. Luchterhand Verlag, Neuwied, 1961. (V některých citacích bývají uváděni jako autoři i také L. Friedeburg, C. Oehler a F. Weltz).

„Wahrscheinlich hat er als Schriftsteller eine gute, ja glänzende Karriere vor sich, dem Institut würde er großen Schaden bringen.“²²⁰

Jeho vliv byl očima Horkheimera o to zhoubnější, že Habermas našel tichého spojence v Adornovi, který tušil, že budoucnost patří Habermasovi, nikoliv stárnoucímu Horkheimerovi. Adorno ostatně nikdy úzkostlivě nedodržel konformní linii IFS bez výhrad. V roce 1951 pobouřil německou společnost citátem: *Nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch* („Je barbarské psát po Osvětimi báseň.“). Animosita Horkheimera a Habermase vyústila odchodem druhého z IFS v roce 1961, poté co Horkheimer dlouhodobě blokoval jeho habilitaci.

Horkheimer se stal v roce 1961 čestným občanem Frankfurtu, koupil dům u Luganského jezera (vedle domu Pollocka) a stal se ctěným profesorem, který nestál o návrat ostré kritiky na půdu IFS. Na druhou stranu také on – zejména v šedesátých letech - rozvíjel perspektivu spravedlivějšího světa a představu nového světa připouštěl již nejen v rámci neomarxistických diskursů, ale také v dimenzi ducha a náboženství.²²¹

3.6 Frankfurtská škola v 60. letech: pátá dekáda

V 60. letech (zejména v druhé polovině) se na IFS do jisté míry navrátila KT. V roce 1964 se vrátil Habermas, který se v mezidobí proslavil knihami *Strukturwandel der Öffentlichkeit* („Změna struktury veřejnosti“, poprvé publikována 1962)²²² a *Student und Politik*. Habermas převzal po Horkheimerovi vedení IFS a katedru filozofie a sociologie. Zformovala se druhá generace IFS a KT, které intelektuálně dominoval Habermas a dále do ní spadali bývalí asistenti Adorna a Horkheimera von Friedeburg, Alfred Schmidt a Oskar Negt. Z první generace zůstal aktivní Adorno, Horkheimer se stahoval z akademického a veřejného života.

Také politický a společenský vývoj nahrával obrodě KT. Hospodářská obnova byla dokončena, Německo dosáhlo stabilního hospodářského růstu a

²²⁰ Dopis Horkheimera Adornovi z roku 1958. Citováno z: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 617.

²²¹ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 597-627. TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

²²² HABERMAS, Jürgen, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Luchterhand Verlag, Neuwied, 1962.

politicko-ekonomické stability. Souběžně se rýsovaly první kontury občanské společnosti, což se projevilo v rámci „*Spiegel Affäre*“ v roce 1962, kdy se část společnosti a médií postavila proti praktikám ministra obrany Franze Josefa Strausse (CSU). Došlo také k prvním závažnějším krokům v reflexi nacistické minulosti. Na Godesberském sjezdu v roce 1959 se sociální demokracie (SPD) vzdala marxistických východisek - což Habermas a Adorno nesli nelibě - a nastoupila na cestu, jejímž (prvním) vrcholem byl vznik velké koalice CDU a SPD v roce 1966. Světové politice dominovala válka ve Vietnamu a pokračující studená válka.²²³

Počátek 60. let probíhal také ve znamení *Positivismusstreit* („boje o pozitivismus“) neboli *Adorno-Popper Kontroverse* („kontroverze Adorno-Popper“), která do značné míry vymezovala linii mezi německou intelektuální levicí a pravicí. Na dvou kongresech německých sociologů v Berlíně (1959) a Tübingenu (1961) se rozpoutala ostrá polemika mezi sociology o logice a racionalitě v poznání a o možnostech zkoumat společenský celek. Adorno, Habermas a Horkheimer stáli proti „konzervativnímu táboru“, který mimo Karla R. Poppera reprezentovali zejména Arnold Gehlen a Helmut Schelsky. Obě strany se napadaly ze sklonů k totalitarismu. IFS vinil konzervativce z inklinace k nacismu - Gehlen a Schelsky byli členové NSDAP - a konzervativci IFS z marxismu a sociálního inženýrství. Tento střet byl mediálně sledován a vyvolal rozruch.

Duo Habermas-Adorno určovalo dynamiku IFS. Adorno vydal *Jargon der Eigentlichkeit* („Žargon původnosti“; 1964) a v roce 1966 *Negative Dialektik* („Negativní dialektika“, dále ND), která vznikala od roku 1959. ND je hlavním filozofickým dílem Adorna, v některých aspektech rozvíjela DA. Byla také polemikou a vyrovnáním s filozofií Hegela a Heideggera.²²⁴ Plodný byl rovněž

²²³ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 628-646 a 663-665. Srovnej s. ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 238-246, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

²²⁴ Vztah členů IFS k Heideggerovi – jako výraznému intelektuálovi - byl ambivalentní. Byť stál Heidegger vždy na opačných, konzervativních, pozicích než IFS, přesto se stal pro autory kritické teorie jednou z identifikačních osob, což bylo dané zejména významem jeho knihy *Sein und Zeit* („Bytí a čas“), kterou Heidegger vydal v roce 1927, v době, kdy budoucí členové IFS dozrávali a četbě Heideggera se nemohli vyhnout. Marcuse byl přímým Heideggerovým žákem a asistentem ve Freiburgu a z této pozice také přišel na počátku třicátých let do IFS. Horkheimer se s Heideggerem setkal v roce 1920 a o tomto zážitku později napsal: „*Ich weiß heute, daß*

Habermas, kterému v roce 1968 vyšly *Erkenntnis und Interesse* („Poznání a zájmy“), a *Technik und Wissenschaft als Ideologie* („Technika a věda jako ideologie“). Habermas se vyrovnával s komponenty KT - neomarxismem a psychoanalýzou – a pokračoval na cestě k vlastní podobě KT.

IFS byl v 60. letech zcela etablován ve veřejném prostoru. Bohatě těžil ze systematické práce, kterou odvedl Horkheimer. Analytici IFS se stali celebritami *sui generis*, mediálně nejvíce reflektovanými německými společenskými vědci.²²⁵ Tuto skutečnost lze dokreslit i tím, že když v roce 1965 televize vysílala jeden z prvních pořadů o Hitlerovi: *Hitler und das Deutsche Volk* („Hitler a německý lid“), mimořádně citlivé téma, byl to Horkheimer (a Mitscherlich), kteří vedli odbornou debatu, která pořad doprovázela.²²⁶

Nyní bude proveden exkurz ukazující nezadatelnou roli Marcuse při pozvolném znovuoobjevení KT v polovině 60. let. V 60. letech se celkové těžiště autentické KT přesunulo na stranu Marcuse, který zůstal v USA, působil ve státních službách a na univerzitách (zejména *Brandeis*, kde získal profesuru). Ideově se držel KT a neomarxismu. Po *Eros and Civilization* publikoval v roce 1964 přelomovou studii *One Dimensional Man* („Jednorozměrný člověk“; dále i ODM) a v roce 1965 esej *Repressive Toleranz* („Represivní tolerance“). Oba tyto texty se staly teoretickou oporou protestních levicových hnutí po celém světě a také jedním z ideových pramenů vznikající nové levice (*New Left, neue Linke*).

Heidegger eine der bedeutendsten Persönlichkeiten war, die zu mir gesprochen haben.“ (dopis z 30.11 1921). Adorno se ve 20. a 30. letech zabýval dílem Heideggerova učitele Husserla, o kterém napsal disertaci. O Heideggerově knize *Holzwege* („Na scestí“) napsal počátkem padesátých let Horkheimerovi, že má blízko ke KT. Nicméně v *Negative Dialektik* Adorno odmítl Heideggerovu ontologii. Viz: WIGGERSHUAUS, R., c. d., str. 55-60, 113-121, 597-602 a 657-662. Srovnej s: HAUSER, Michael, Adorno: moderna a negativita, Filosofía, Praha, 2005, str. 55-132.

²²⁵ Horkheimer a Adorno (a Mitscherlich) „ovládli“ německá rádia a televizi a s vysokým náskokem předstihli „konzervativní tábor“: Gehlen, Golo Mann, Schelsky i filozofy Jasperse a Heideggera. Albrecht a kol. poskytli tato data: Adorno 194 rádiových výstupů (R) a 24 televizních (TV), Horkheimer 119 (R) a 35 (TV), Mitscherlich 111 (R), 37 (TV), G. Mann 82 (R), 45 (TV), Schelsky 14 (R), 4 (TV), Gehlen 31 (R), 4 (TV), Jaspers 41 (R), 15 (TV), Heidegger 46 (R), 16 (TV). Byť k zde prezentovaným datům lze vyslovit určité metodologické námitky (např. byl opomenut Habermas, který by ale mohl tabulkám dominovat a nedostatečně byla vysvětlena metodologie sběru dat), přesto naznačovala vysokou míru společenské recepce okruhu IFS. Viz: ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249.

²²⁶ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 203-249. Srovnej s: WIGGERSHUAUS, R., c. d., str. 597-627, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

Marcuse dosáhl proslulosti mezi americkými revoltujícími studenty (nejviditelněji na kalifornské univerzitě *Berkeley*), kteří se bouřili proti Vietnamu, americkému rasismu a konvenčním americkým hodnotám. Také v Německu v nakladatelství *Suhrkamp* začaly vycházet nonkonformní levicové knihy, teoretické i umělecké (vyšel mimo jiné výbor z Adorna nebo z Blocha: myslitele, který ovlivňoval kritickou teorii).²²⁷ Zlomovým vydáním byl ale výbor z Marcuse pod názvem *Kultur und Gesellschaft* („Kultura a společnost“), kde byly publikovány také jeho eseje z ZFS z 30. let. Oklikou přes Marcuse a jeho vliv v USA objevovala německá veřejnost neznámou až utajovanou (ostře kritickou) neomarxistickou tradici IFS, ZFS a *Horkheimerkreis*. Marcuse se stal obecně známou postavou nejen v USA a západní Evropě, ale i v socialistických státech.²²⁸ Jeho dílo vycházelo v desetitisícových nákladech.²²⁹

Doba celkově dospívala do bouřlivého konce 60. let. V Německu v roce 1966 vznikla velká koalice CDU a SPD, která ovládla politický prostor. Kulminačním bodem této konstelace byly *Notstandgesetze* („zákony o výjimečném stavu“ dále NG; více o dobové politice viz kapitola 5).²³⁰

Habermas se v této situaci zúčastnil kongresu marxistického SDS *Demokratie vor dem Notstand* („Demokracie před stavem nouze“) se kterým udržoval styky od konce 50. let. O rok později (1966) pořádal SDS kongres *Vietnam – Analyse eines Examples* („Vietnam – analýza jednoho příkladu“) a hlavní referát zde měl Marcuse a k účastníkům opět patřil Habermas a Oskar Negt a cirká 2000 studentů. Kongres se volně proměnil v do té doby největší

²²⁷ Ernst Bloch byl význačný levicový intelektuál a nedogmatický marxista, který bývá spolu s Gyorgy Lukáčsem řazen do širšího myšlenkového okruhu IFS a KT. Proslavil se prací *Geist der Utopie* („Duch utopie“, 1918), která patřila k hlavním identifikačním knihám starého IFS třicátých let. S Blochem spolupracoval i Habermas, když v roce 1964 převzal vedení IFS. Více k Blochovi viz např.: GEOGHEGAN, Vincent, Ernst Bloch. Routledge, London 1996.

²²⁸ Zúčastnil se osobně konferencí v jugoslávské Koršule (1964) a hegelovské konference v Praze (1966).

²²⁹ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 306-311. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 667-704, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

²³⁰ Například významný filozof Karel Jaspers sepsal v této době práci *Wohin treibt die Bundesrepublik* („Kam míří Spolková republika“), ve které zavedl pojem „stranická oligarchie“ pro popis politické situace v Německu a vyslovil obavu, že Německo je na cestě k autoritativnímu státu či k nové totalitě. Podobné závěry učinil také sociolog Ralf Dahrendorf v práci *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland* („Společnost a demokracie v Německu“). Demokracii v SRN označil pouze za „institucionální“. Viz: Jaspers, Karl. *Wohin treibt die Bundesrepublik? Tatsachen. Gefahren. Chancen.*, CO Verlag, München, 1966. Srovnej s: DAHRENDORF, Ralf. *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, Piper Verlag, München, 1965.

demonstraci proti válce ve Vietnamu. Starý IFS a KT jakoby znovuožíval na půdě SDS. Tak se okolo roku 1966 se v Německu začala formovat levicová intelektuální fronta volně zahrnující SDS, Marcuse, habermasovský IFS, *Neue Kritik* (periodikum SDS) a *Frankfurter Hefte*, nakladatelství *Suhrkamp* a *Fischer*. S touto frontou sympatizoval také vlivný politicko-společenský týdeník *Der Spiegel*. Symbolem návratu IFS ke kritickým kořenům bylo Habermasovo prohlášení, že je třeba návratu k myšlenkám Horkheimerovy *Traditionelle und kritische Theorie*.²³¹

2. červenec 1967 byl na demonstraci proti šáhovi Pahlávímu policií zastřelen student Benno Ohnesorg. Tato událost byla katalyzátorem vzniku protestního hnutí. V jeho rámci kolovalo velké množství textů KT, zejména Marcuse, Horkheimerovy články z ZFS jako *Traditionelle und kritische Theorie*, *Die Juden und Europa* či *Der Autoritärer Staat* („Autoritativní stát“), Adorno, Habermas (např. *Student und Politik*) a další. Došlo i k dílčí recepci Fromma, jak lze doložit analýzou nelegálních tisků mezi studenty (viz pozn. 115). Studenti samozřejmě nečetli pouze KT, kolovala mezi nimi celá marxistická, neomarxistická a další literatura.²³² Širokou recepci KT protestním levicovým hnutím doložila také kniha Petera Moslera *Was wir wollten, was wir wurden* („Co jsme chtěli, jací jsme byli“, 1977), která byla psána aktérem tehdejších událostí a spoluvytváří německou recepci PH. Mosler uvedl seznam knih, které měly ovlivňovat PH.²³³ Jednalo se o zejména o literaturu neomarxistickou,

²³¹ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 312-322. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 667-704. TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

²³² V této souvislosti je možné odkázat na tabulku počtu nelegálních tisků jednotlivých autorů. Pro PH je signifikantní, že jí dominovali neomarxističtí a psychoanalytičtí autoři. Na prvním místě se umístil W. Reich s 81 nelegálními tisky, na druhém místě již Horkheimer (39 tisků). Na 6. místě Adorno (24), na 7. Habermas (18) a hned za ním Fromm (17). V první desítku nalezneme Trockého, Lukáče, Korsche a Stalina - marxisty, byť nesrovnatelného ražení a zázezí. V tabulce figurovali všichni kmenoví pracovníci IFS včetně 2. generace (Negt, Schmidt). Tabulka nicméně nemůže sloužit jako nosný pramen pro analýzu toho, co opozice opravdu četla, neboť do nelegálních tisků se promítlo, jak byly které knihy dostupné (viz např. absence Marcuse). Viz: ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 378.

²³³ Mosler uvedl tyto knihy (chronologicky): Habermas, J., *Student und Politik*, 1961, Bloch, E., *Erbschaft dieser Zeit*, 1962., Adorno, T., *The Authorian Personality*, 1964, Sartre, J.-P., *Marxismus und Existentialismus*, 1964, Marcuse, H., *Triebstruktur und Gesellschaft*, 1965, Korsch, K., *Marxismus und Philosophie*, 1966, Marcuse, H., *Der Eindimensionale Mensch* 1967, Marcuse, H., *Das Ende der Utopie* 1967, Horkheimer, M., *Kritische Theorie*, 1968, Horkheimer, M., Adorno, T., *Dialektik der Aufklärung*, 1968, Lukács, G., *Geschichte und Klassenbewußtsein*,

psychoanalytickou a existencialistickou a v čele ale stála kritická teorie (Marcuse, Adorno, Horkheimer, popř. Habermas). Mimoparlamentární opozice začala vnímat kritickou teorii a „Frankfurtskou školu“ jako svou ideovou a teoretickou základnu.²³⁴ Tato situace se ovšem zlomila vlivem osobního poměru autorů kritické teorie k protestnímu hnutí (viz kapitola 6.3).

1968, Mao Ce Tung, Worte des Vorsitzenden Mao Tse-Tung, 1968, Sartre, J.-P., Kolonialismus und Neokolonialismus, 1968, Camus, A., Der Mensch in der Revolte, 1969, Reich, W., Die Funktion des Orgasmus, 1970, Reich, W., Die sexuelle Revolution, 1970. Viz MOSLER, Peter, Was wir wollten, was wir wurden. Studentenrevolte – zehn Jahre danach, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1977, str. 296-299.

²³⁴ ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 327-329, 373-385. Srovnej s: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 667-704, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

4. kapitola - rekonstrukce kritické teorie

4.1 Poznámky k pojmu kritická teorie. Analýza *Zeitschrift für Sozialforschung*

Z analýz slovníků, encyklopedií a lexik vyplynulo, že KT je společenskými vědami považována za neomarxismus obohacený o psychoanalýzu, polemiku s tradičním osvícenstvím a kulturní kritiku, která kritizovala liberální kapitalistický systém.

Na tomto místě je třeba definovat metodu, jak bude (re)konstruována „kritická teorie“ či „kritické teorie“. V první řadě je zde provedena receptivní analýza pouze první generace kritické teorie: Adorna, Marcuse, Horkheimera a Fromma (popř. Pollocka a Benjamina). Proč nebude analyzována také druhá habermasovská a třetí honnethovská²³⁵ generace KT a proč není pojetí obou jmenovaných autorů zakomponováno do (zúženého) pojmu KT, jak je zde definován? Je to z důvodu zatím neukončeného myšlenkového vývoje kritické teorie zejména u Habermase. Habermas ve své verzi KT rozvinul nový směr kritického myšlení, které se značně odklonilo od výchozích bodů adornovské a marcusovské generace: například zdrženlivostí k psychoanalýze nebo odlišnou interpretací osvícenství (Habermas ve výsledku Adorna odsoudil jako iracionalistu)²³⁶. Receptivní analýza habermasovské kritické teorie by vyžadovala samostatnou monografickou práci. Receptivní analýza druhé a třetí generace KT bude celkově ponechána stranou, což ale nepopírá, že pojem „kritická teorie“ je někdy ve filozofii a sociologii chápán obsáhleji: v komplexnosti první, druhé a třetí generace.²³⁷ Pojem kritická teorie je zde i pluralizován v „kritické teorie“. Tím je vyjádřeno faktum, že i když autoři z okruhu IFS vycházeli ze stejného intelektuálního zázemí, přesto každý z nich vytvořil specifickou podobu kritické teorie (myšlení jsou zejména Adorno, Horkheimer, Marcuse a Fromm).

Pramenem, s jehož pomocí lze sledovat genezi kritické teorie, byl *Zeitschrift für Sozialforschung*, vydáván v letech 1932-41. Za stěžejní

²³⁵ Axel Honneth (*1949) je soudobým ředitelem IFS (od roku 2001) a obecně je považován za vedoucího představitele třetí generace kritické teorie. Žák Habermase.

²³⁶ Viz: HABERMAS, Jürgen. *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.

²³⁷ Metodologický přístup, který KT omezuje na první generaci, není nijak výjimečný, ba naopak a zejména u historických přístupů je běžný. Stejně byly koncipovány elementární studie k tématu Wiggershause, Jaye i dvojice Türcke-Bolte.

monografické prameny jsou pokládány studie předních myslitelů KT: *Dialektik der Aufklärung* Horkheimera a Adorna, *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* Marcuse a *Escape from Freedom* Fromma. Tyto budou analyzovány a využity ke konstrukci receptivních analýz.

Zeitschrift für Sozialforschung - pod editorským dohledem Horkheimera - byl tribunou, vývojovou základnou a laboratoří KT. Byly zde publikovány odborné studie a recenze z oblastí filozofie, sociologie, psychologie, historie, sociální politiky, ekonomie a kultury (zejména literatury a muzikologie). Jeho naddisciplinarita odpovídala vědecké naddisciplinaritě IFS. ZFS udržoval mezinárodní okruh dopisovatelů, kteří publikovali recenze a výjimečně i odborné studie. ZFS byl v tomto směru do jisté míry výjimečným odborným periodikem, které nabízelo velmi solidní přehled o vývoji celého spektra společenských věd.

Nyní bude sledováno, jaká témata a studie dominovaly jednotlivým ročníkům ZFS a kteří tvůrci a myšlenkové školy byli recipováni. V prvním ročníku (1932) byly publikovány některé velmi podstatné analýzy - zejména z hlediska prvních pokusů o sloučení neomarxismu a psychoanalýzy. Autorem obou studií *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie* („O metodě a úkolu analytické sociální psychologie“) a *Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie* („Psychoanalytická charakterologie a její význam pro sociální psychologii“) byl Erich Fromm, který zde zformuloval koncept freudomarxistické „sociální psychologie“. Později budou obě studie podrobně analyzovány. Horkheimer publikoval první myšlenkové předobrazy KT v esejích *Bemerkungen über Wissenschaft und Krise* („Poznámky k vědě a krizi“) a jeho verzi spojení marxismu a psychoanalýzy v *Geschichte und Psychologie* („Dějiny a psychologie“). KT byla v latentní podobě skoro kompletní, neboť segment neomarxistický a psychoanalytický obohacovaly muzikologické a literárněvědní studie Adorna a Löwenthala.²³⁸ Ročníky 1933 a 1934 recipovaly ekonomickou

²³⁸ FROMM, Erich, *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*, FROMM, Erich, *Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie*; HORKHEIMER, Max, *Bemerkungen über Wissenschaft und Krise*, HORKHEIMER, Max, *Geschichte und Psychologie*, ADORNO, Theodor, *Wiesengrund, Zur gesellschaftlichen Lage der Musik*, LÖWENTHAL, Leo, *Zur geschichtlichen Lage der Literatur*; in: *Zeitschrift für*

krizi²³⁹ a poskytly filozofické a na kulturu orintované analýzy. V ZFS již publikovali Marcuse a Benjamin.²⁴⁰ Obdobné byly roky 1935²⁴¹ a 1936.²⁴² Z hlediska KT byl zlomem rok 1937 (podobně jako první ročník 1932). Byly otištěny prameny, které ustanovovaly KT. V první řadě se jednalo o Horkheimerovu esej *Traditionelle und kritische Theorie* případně studii *Philosophie und kritische Theorie* („Filozofie a kritická teorie“), kterou publikoval společně s Marcusem. Fromm shrnul empirické poznatky studií předznamenávající *Escape from Freedom* (viz níže).²⁴³ V roce 1938 se autorsky prosazoval Adorno - Fromm již nepublikoval -, což odpovídalo postupným personálním změnám v IFS (viz výše).²⁴⁴ Ročníku 1939 dominovala Horkheimerova esej *Die Juden und Europa* („Židé a Evropa“) a eseje Adorna a Benjamina.²⁴⁵ A zlomové byly také SPSS 1940-41, neboť analýzy Horkheimera a Adorna předvíдалy DA, která kontinuálně navazovala na myšlenkový kvas ZFS, a Marcuse studii *Some Social Implications of Modern Technology* („Některé sociální

Sozialforschung, Jahrgang I/1932, Institut für Sozialforschung Frankfurt a. M. (Hrsg.), C. L. Hirschfeld Verlag, Leipzig.

²³⁹ Viz např.: POLLOCK, Friedrich. Bemerkungen zur Wirtschaftskrise, in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang II/1933, Institut für Sozialforschung Frankfurt a. M. (Hrsg.), Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴⁰ Viz.: MARCUSE, Herbert. Der Kampf gegen den Liberalismus in den totalitären Staatsauffassung, BENJAMIN, Walter, Zum gegenwärtigen gesellschaftlichen Standort des französischen Schriftstellers, HORKHEIMER, Max, Zu Bergsons Metaphysik der Zeit, HORKHEIMER, Max, Zum Rationalismusstreit in der gegenwärtigen Philosophie, LÖWENTHAL, Leo, Die Auffassung Dostojewski im Vorkriegsdeutschland; in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang III/1934, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴¹ Viz např.: HORKHEIMER, Max. Bemerkungen zur philosophischen Anthropologie, FROMM, Erich, Die gesellschaftliche Grundlagen der mechanistischen Philosophie und die Manufaktur z oblasti sociální filozofie a např. MANDELBAUM, Kurt, Neue Literatur zum Planwirtschaft z oblasti ekonomické. In: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang IV/1935, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴² RÖTTWEILER, Hektor (pseudonym T. ADORNA, autorem byl tedy Adorno), Über Jazz, LÖWENTHAL, Leo, Bemerkungen über Ibsen; in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang V/1936, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴³ Viz HORKHEIMER, Max, Traditionelle und kritische Theorie, HORKHEIMER, Max a MARCUSE, Herbert, Philosophie und kritische Theorie; FROMM, Erich, Zum Gefühl der Ohnmacht; in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang VI/1937, Institut für Sozialforschung Frankfurt, Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴⁴ Viz ADORNO, Theodor, W., Über den Fetischcharakter in der Musik. Do tohoto rčení se také prosadil Karl Wittvogel studii o Číne, viz WITTVOGEL, K., A., Die Theorie der orientalischen Gesellschaft, WITTVOGEL, K., A., Die sozioökonomische Struktur China; in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang VII/1938, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris.

²⁴⁵ HORKHEIMER, Max, Die Juden und Europa, ADORNO, Theodor, W., Fragmente über Wagner, ADORNO, Theodor, W., On Kirkegaard's Doctrine of Love, BENJAMIN, Walter, Über einige Motive bei Baudelaire; in: Studies in Philosophy and Social Science, Volume VIII/1939, Institute of Social Research, New York.

dopady moderní technologie“²⁴⁶) nastínil myšlenky, které rozvedl v *Eros and Civilization* a ODM.²⁴⁶ A Pollock rozvinul tezi o státním kapitalismu (viz níže).²⁴⁷

Shrnutí geneze KT v ZFS ukazuje zlomové ročníky 1932, 1937 a 1940-41. V roce 1932 vyvinul Fromm freudomarxistický koncept sociální psychologie. Počátkem následující fáze byly roky 1936 a 1937, kdy byly mimo ZFS vydány *Studien über Autorität und Familie* a Horkheimer postuloval KT filozofickou esejí *Traditionelle und kritische Theorie*. Tyto roky byly obratem od frommovského empirického IFS k více teoreticky zaměřenému adornovskému. Druhá vývojová fáze KT vrcholila v letech 1940-41. Ve studiích posledního ročníku ZFS (SPSS) nalézáme myšlenky později rozvedené v DA a ODM. ZFS doložitelně sloužil jako vývojová základna syntetických studií KT. Fromm, Horkheimer a Adorno a Marcuse zde zformulovali teze *Escape from Freedom* (1941), *Dialektik der Aufklärung* (1944), *Eros and Civilization* (1955) a *One Dimensional Man* (1964).²⁴⁸

Při zaměření pozornosti na celkovou publikační činnost vyplývá, že Horkheimer publikoval 21 studií, Adorno 8 - zejména v ročnících 1938 až 1941 - Marcuse 7, Fromm 6 - do roku 1937 -, Löwenthal 6, Benjamin 5 a Pollock 4. I to napovídá o struktuře IFS potažmo KT. Kdo byl v ZFS recenzován? R. Aron, N. Berdajew, H. Bergson²⁴⁹, A. Bernstein, L. Blum, C. Bruckhardt, R. Carnap, F. Deák, J. Dewey, W. Dilthey, E. Durkheim, S. Freud, G. Friedmann, A. Gehlen, N. Hartmann, F. A. Hayek, M. Heidegger, E. Husserl, K. Jaspers, E. Jünger, C. G. Jung, K. Kautsky, H. Lévy-Bruhl, T. Litt, B. Malinowski, L. von Mises, J. Piaget, B. Russell, C. Schmitt, G. B. Shaw, O. Spann, O. Spengler, E. L. Thorndike. Ze starších osobností G., W., F. Hegel, J., G. Fichte, O. Cromwell, R. Descartes, K. Marx, F. Engels.

²⁴⁶ Toto číslo bylo významné pro recepci KT v PH. Zejména Marcusova studie *Some Social Implications of Modern Technology* sehrála roli v objevování KT pro Dutschka – viz kapitola 6.2.4.

²⁴⁷ ADORNO, Theodor, W. On Popular Music, HORKHEIMER, Max. Art and Mass Culture, HORKHEIMER, Max. The End of Reason, MARCUSE, Herbert. Some Social Implications of Modern Technology, POLLOCK, Frederick, State Capitalism; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-41, Institute of Social Research, New York.

²⁴⁸ Viz *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang 1932-1938 a *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume 1939-1940-41, Institut für Sozialforschung Frankfurt a. M. (Hrsg.), C. L. Hirschfeld Verlag, Leipzig, Librairie Félix Alcan, Paris, a Institute of Social Research, New York.

²⁴⁹ Bergsonovo jméno bylo v ZSF recipováno doopravdy často, i to dokládá určující vliv Bergsona na intelektuální diskurz 30. let.

V intencích Horkheimerova naddisciplinárního IFS byla recipována filozofie, psychologie, sociologie, ekonomie a antropologie, a ze starších myšlenkových tradic německý idealismus, osvícenství a marxismus.²⁵⁰

4.2 Poznámky k rekonstrukci kritické teorie

Jakým způsobem bude rekonstruována KT? Metodologickou nesnází v práci s KT je její proměnlivost zaprvé v čase a zadruhé u každého z hlavních autorů. Proto byla zvolena metoda chronologická a individuální. Geneze KT tak bude sledována v čase u jednoho autora. Rekonstrukce bude chronologicky započata Frommem. Následovat bude rekonstrukce Horkheimerovy a Adornovy KT, kteří vytvořili osu KT a jako poslední bude zrekonstruována kritická teorie Marcuse, neboť byla dotvořena až v 50. a 60. letech. Tím je stanoveno období geneze KT. Vytyčené rozmezí lze ohraničit roky 1932 - poprvé byl vydán ZFS a Fromm formuloval freudomarxismus - a rokem 1964, kdy byla vydána poslední syntetická práce KT první generace – *One Dimensional Man*. Variantním mezníkem by mohl být také rok 1969, útlum protestního hnutí a smrt Adorna. Elementárním časovým úsekem KT bylo desetiletí 1932 - 1942, kdy byl formulován její myšlenkový půdorys a naplňoval se dějinný rámec zahrnující ekonomickou krizi, nacismus, stalinismus, světovou válku a holocaust.

Myšlení kritické teorie, v rámci této kapitoly rekonstruované, bude poté aplikováno k určení recepčního vztahu vůči vybraným fenoménům nové levice (protestní hnutí šedesátých let, RAF, strana Zelených) v kapitolách šest až osm.

4.3 Kritická teorie Ericha Fromma

4.3.1 Rané studie z *Zeitschrift für Sozialforschung* a *Studien über Autorität und Familie*

Frommova KT se začala formovat studií *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*, publikovanou v ZFS v roce 1932. Fromm zde přesvědčoval o nutném sjednocení (neo)marxismu a Freudovy psychoanalýzy. Osvoji si psychoanalytickou tezi, že za lidským vědomím a chováním stojí

²⁵⁰ Viz *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang 1932-1938 a *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume 1939-1940-41, Institut für Sozialforschung Frankfurt a. M. (Hrsg.), C. L. Hirschfeld Verlag, Leipzig, Librairie Félix Alcan, Paris. a Institute of Social Research, New York.

nevědomé pudy – personifikované jako *Eros* a *Thanatos*. Přijal předpoklad, že lidská psychika se formuje v raném dětství a podstatou psychického zdravého jednatelce je uspokojení pudových potřeb spojené se zdařilou socializací. Na tomto základě Fromm postavil koncept *sociální psychologie* jako podpůrné vědy marxismu a historického materialismu. Vycházel z hypotézy, že pokud platí psychoanalytická východiska pro jednatelce, jsou aplikovatelná také na celé společenské třídy:

*„Wenn sie (Psychoanalyse) im Triebleben, im Unbewußten, den Schlüssel zum Verständnis menschlichen Verhaltens gefunden hat, so muß sie auch berechtigt um imstande sein, Wesentliches über die Hintergründe gesellschaftlichen Verhaltens auszusagen.“*²⁵¹

Za pojítka Freudovy psychoanalýzy a marxismu označoval materialistické (biologické) východisko a přesvědčení, že vědomí není primárně formováno subjektem, ale odjinud – nevědomím v psychoanalýze a společenskými silami v marxismu. Vzhledem k tomu, že Freud opakoval, že společenský a sociální rozměr jsou podstatnými body jeho učení, Fromm se domníval, že koncept *sociální psychologie* na Freuda navazuje, ba jej rozvíjí. Sám zformuloval možnou výtku vůči sociální psychologii - Freud stanovil, že se psychika rozvíjí v raném dětství. Ale jaké rané dětství měla mít společnost jako celek? A jednotlivé společenské třídy? Klíčem k transmisi měl být rodina. Fromm rodinu označil za médium společenské třídy, do které je situována. Zcela tedy vycházel z Marxova pojetí společnosti jako společnosti třídní. Jinak řečeno, společenská třída měla významně formovat vědomí rodiny, která k ní třídně spadala, a tím také psychiku v této rodině vychovávaného dítěte:

*„Die Familie ist das Medium, durch das die Gesellschaft, bzw. die Klasse die ihr entsprechende, für sie spezifische Struktur dem Kind und damit dem Erwachsenen aufprägt; die Familie ist die psychologische Agentur der Gesellschaft.“*²⁵²

²⁵¹ FROMM, Erich. *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang I/1932, str. 31

²⁵² Tamtéž, str. 35.

Pro Fromma byl tento složitý a odvážný konstrukt postačující jako základna k elementárnímu tématu, jak obohacuje psychoanalýza a sociální psychologie marxismus. Předložil tezi, že Marx a Engels v zaujetí společenským celkem zapomněli zakomponovat psychologii:

„Das Bewußtsein der Menschen ist für Marx nur zu verstehen aus ihrem gesellschaftlichen Sein, aus ihrem irdischen, realen, eben durch den Stand der produktivkräfte bedingten Leben.“²⁵³

Sociální psychologie měla rozšířit marxismus o opominutý psychický a psychologický segment:

„Die Psychoanalyse kann die Gesamtauffassung des historischen Materialismus an einer ganz bestimmten Stelle bereichern, nämlich in der umfassenderen Kenntnis eines der im gesellschaftlichen Prozeß wirksamen Faktoren, der Beschaffenheit des Menschen selbst, seiner „Natur“.“²⁵⁴

Psychoanalýza se pod Frommovýma rukama proměnila v pomocnou nauku marxismu. Pokračoval, že psychoanalýza je hledanou disciplínou, která odstraní nedostatky marxismu:

„Der historische Materialismus verlangt eine Psychologie, d. h. eine Wissenschaft von den seelischen Eigenschaften des Menschen. Erst die Psychoanalyse hat eine Psychologie geliefert, die für den historischen Materialismus brauchbar ist.“²⁵⁵

Podtrženo a sečteno, Fromm odhalil nebo se domníval, že odhalil, že psychoanalýza může být obohacujícím prvkem pro historický materialismus (marxismus). Sumarizoval:

„Es ergibt sich also aus der Verwendung der Psychoanalyse innerhalb des historischen Materialismus eine Verfeinerung der Methode, eine Erweiterung der Kenntnis der im gesellschaftlichen Prozeß wirksamen Kräfte, eine noch größere Sicherheit sowohl im Verständnis historischer Abläufe als in der

²⁵³ Tamtéž, str. 44.

²⁵⁴ Tamtéž, str. 45.

²⁵⁵ Tamtéž, str. 46.

*Prognose künftigen gesellschaftlichen geschehens und speziell vollkommene Verständnis der Ideologien.*²⁵⁶

*„Innerhalb der Auffassung des historischen Materialismus findet die analytische Psychologie eindeutig ihren Platz.“*²⁵⁷

Pro vývoj Frommovy KT a IFS měla vyšší dopad druhá studie z ZFS (1932): *Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie*. Tyto dvě byly prezentovány jako spojitý nádoby a představovaly programový manifest IFS první poloviny 30. let. Nejprve tlumočil Freudovu charakterologii a následovně ji opět aplikoval na společenské třídy. Freud měl podle Fromma objasnit, že potlačování sexuální energie *libida*²⁵⁸ vede k neurózám a k poruchám osobnosti. Jak podle něj libido vznikalo? Fromm tlumočil Freuda a jeho studii *Charakter und Analerotik* („Charakter a anální erotika“, 1908). Psychoanalýza rozlišovala dvě rané fáze - orální a anální. Orální fáze vznikala vztahem dítěte a matky v souvislosti se sáním z prsu. Tuto fázi později nahrazovala fáze anální, nicméně v psychické struktuře jednotlivce byla v latenci předchozí fáze natrvalo uchována. Pokud byl vývoj v této fázi zproblematizován (zafixován), projevilo se to později v podobě nadměrné obliby cucání, žvýkání, kouření, ale třeba i v podobě obtíží s přijímáním potravy. Orální fázi dominoval narcismus. Fáze anální vznikala až s první vědomou samostatnou činností dítěte, s vyměšováním. Sekrement byl vnímán jako první prožitek vlastnictví a chození na stolicí jako první splněná povinnost. Tato fáze měla být později překonána fází genitální, ale opět zůstávala latentně v nevědomí usazena. A pokud anální fáze neproběhla správně, jednatel měl tendence k pečlivosti až pedantství, k shromažďování majetku, spořivosti, a zvýrazněným vztahem

²⁵⁶ Tamtéž, str. 49-50.

²⁵⁷ Tamtéž, str. 54.

²⁵⁸ Freudovské pojmy procházely u něho amotného vývojem, proto zde jsou opřeny o dnešní standardní interpretace těchto pojmů. Höschl libido popisuje takto: „*Hnací silou je pudová energie sexuální povahy – libido. Ve vývoji dítěte můžeme sledovat, jak se stávají zdrojem libidinózních pocitů různé oblasti těla. Právě to vedlo Freuda ke stadiaci lidského vývoje.*“ Viz HÖSCHL, Cyril, LIBIGER, Jan, ŠVESTKA, Jaromír, *Psychiatrie*, Tigris, Praha, 2002, str. 187-188. Srovnej si: „*V duševním životě člověka se uplatňuje sexuální energie (libido) spojená s puzením k dosahování slasti. Zaměření libida se vyvíjí od raného dětství a prochází následujícími fázemi: orální, anální a po určitém období latence genitální (...)*“ v: NAKONEČNÝ, Milan, *Encyklopedie obecné psychologie*, Academia, Praha, 1997, str. 308.

k povinnosti. Dle Freuda vznikala v anální fázi sklon k sadismu spojený s touhou po moci, „vlastním pořádku“, po „mít““. Poslední vývojovou fází byla fáze genitální, která se odehrávala ve znamení přesunu libida do genitální oblasti. Byla spojována s pozitivním vztahem ke světu, s láskou a se sympatiemi k druhým lidem, s budováním vlastní vůle. Oproti rigidnímu orálnímu a análnímu stupni disponovala schopností zrání a vývoje. Potud Fromm tlumočil Freuda; jeho vlastní inovace začaly v okamžiku, kdy se v souvislosti s myšlenkami výše anayzované studie domníval, že popsanou charakterologii lze aplikovat na společenské třídy:

„Für diejenigen Charakterzüge, die innerhalb einer bestimmten Wirtschafts- und Gesellschaftsstruktur bzw. innerhalb einer bestimmten Klasse am brauchbarsten sind, die ein Individuum am meisten innerhalb dieser Gesellschaft fördern, besteht etwas, was wir als „soziale Prämie“ bezeichnen möchten und was bewirkt, daß sich der Charakter der „normalen“, d.h. in dieser Gesellschaft als „gesund“ geltenden Menschen im Sinne der Struktur dieser Gesellschaft anpaßt.“²⁵⁹

Jaké společenské a dějinné formace dle Fromma vykazovaly jakou charakterologii? Fromm rozlišoval bizarně znějící pojmy jako „genitální středověk“ a „anální kapitalismus“. Středověká mentalita měla být primárně orientovaná na dosažení spásy a štěstí. Z tohoto hlediska ji bylo možné s pomocí psychoanalytické terminologie označit jako „genitální“. Ale v 16. až 19. století – zejména pod vlivem protestantismu a jeho morálky²⁶⁰ – došlo k proměně společnosti a člověka, pohledem psychoanalytika k regresi:

„Die Eigenart des kapitalistisch-bürgerlichen Geistes läßt sich zunächst am leichtestens negativ beschreiben, durch das, was er im Vergleich mit dem vorkapitalistischen Geist, etwa dem des Mittelalters, nicht hat: Lebensglück und

²⁵⁹ FROMM, Erich. Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie, in: Zeitschrift für Sozialforschung, Jahrgang I/1932, str. 267. Fromm ve svých pojednáních o morálce protestantismu vycházel z Maxe Webera, na kterého odkazoval.

²⁶⁰ Standardním weberovským pramenem k tomuto tématu je proslavené pojednání *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904). V českém překladu in: WEBER, Max, Metodologie, sociologie a politika, Oikoymenth, Praha, 1998, str. 182-242.

*Lebensgenuß ist für die bürgerliche Psyche nicht mehr selbstverständlich bejahter Zweck, dem das Handeln und speziell das wirtschaftliche dient.*²⁶¹

Začala dominovat mentalita, kterou psychoanalýza popisovala jako „anální“. Fromm využil odkaz sociologa Maxe Webera (viz pozn. 152) a popsal protestantskou (puritánskou) morálkou Luthera a Kalvína jako takovou, kde nabývaly na významu povahové rysy jako vztah k povinnosti, pedantství, spořivost, shromažďování majetku, potlačování slasti - zejména sexuality -, apod. Měla také stoupat prestiž bohatství a majetku – hodnoty, které ve tradicionalistické (středověké) mentalitě nebyly vyzdvihovány²⁶². Vznikala nová „kapitalistické morálka“:

*„Der bürgerliche Geist bringt hierein eine entscheidende und gar nicht zu übersehende Änderung: das Glück hört auf, selbstverständlicher Zweck des Lebens zu sein, und etwas anderes nimmt die Oberste Stelle der Werte ein: die Pflicht.*²⁶³

Bylo obráceno hodnocení chudoby – křesťanská ctnost se stala znamením lenivosti a Frommovou interpretací protestantství paradoxně nedostatkem zbožnosti (chudoba jako trest Boží). Mezilidské vztahy byly zasaženy, klesala míra soucitu. Bližní začali být vnímáni nejprve jako konkurence.:

*„Diese Mitleidslosigkeit erscheint im Bewußtsein des bürgerlichen Geistes keineswegs als etwas Unethisches.*²⁶⁴

Fromm s oporou v psychoanalýze popsal kapitalistickou společnost:

„Als die Hauptcharakterzüge des bürgerlichen Geistes glaubten wir annehmen zu dürfen: einerseits die Einschränkung des Genusses als Selbstzwecks (speziell der Sexualität), den Rückzug von der Liebe und die Ersetzung dieser Positionen durch die lustvolle Rolle des Sparens, Sammeln und Besitzens als Selbstzweck.

²⁶¹ Tamtéž, str. 270.

²⁶² Weber popisoval tradicionalismus a jeho oporu v biblickém „dni učinil zadosť“ jako hlavní překážku šíření kapitalismu 19. a 20. století. Poukazoval na neúspěch kapitalistických strategií v tradicionalistických regionech, kde se např. zvyšování platů mělo účinkem: dělníci začali méně pracovat s odkazem na uvedené rčení. Srvnej s: WEBER, Max, c. d., str. 207-215.

²⁶³ Tamtéž, str. 270.

²⁶⁴ Tamtéž, str. 273.

der Pflichterfüllung als obersten Wertes, der rationalen „Ordentlichkeit“ und der mitleidlosen Beziehungslosigkeit zum Mitmenschen.“²⁶⁵

Není nutné zdůrazňovat, že ve Frommově pojetí se stala (buržoazní) kapitalistická morálka a mentalita prototypem psychicky nedospělého análního charakteru:

„Vergleiche wir diese Charakterzüge mit den oben dargestellten typischen Zügen des analen Charakters, so fällt ohne weiteres auf, daß hier eine weitgehende Übereinstimmung vorzuliegen scheint. Wenn diese Übereinstimmung tatsächlich zutrifft, so wäre die Annahme gerechtfertigt, daß die für den Menschen der bürgerlichen Gesellschaft typische libidinöse Struktur durch eine Verstärkung der analen Libidiposition charakterisiert ist.“²⁶⁶

Zkonstruoval zásadní teze, které se staly určující pro empirické výzkumy IFS. Kvintesencí anality kapitalismu společnosti měl být charakter nižších středních maloměstských (šosáckých) vrstev. Naopak proletariát si měl lépe uchovat genitální zralost (spolu s velkoburžoasií). Nakonec Fromm postavil do protikladu marxismus - jako středověk v modernější podobě usilující o hodnoty svobody, vzájemnosti a štěstí a jeho „genitální charakter“ - a regresivní „anální kapitalismus“ interpretovaný jako antropologický úpadek:

„Es sei hier nur auf den Gegensatz hingewiesen zwischen der Einstellung des Marxismus, der die menschliche Würde und Freiheit erst jenseits der wirtschaftenden Tätigkeit sieht, der für jeden Menschen bedingungsloses recht auf Glück und Befriedigung fordert, der den verdinglichen Charakter menschlicher Beziehungen im Kapitalismus kritisiert, und den analen Zügen des bürgerlichen Gesites, der diesen Marxismus im Sinne der Forderung einer Gleichheit der den einzelnen zuteilten Proportionen typisch mißversteht.“²⁶⁷

Povstaly závažné otázky. Jak doložit hypotézu o (úpadkové) analitě středních tříd a kapitalismu? A zejména – jak doložit hypotézu o (zralé) genitalitě

²⁶⁵ Tamtéž, str. 274.

²⁶⁶ Tamtéž, str. 274.

²⁶⁷ Tamtéž, str. 276.

proletariátu? Frommy variace na Freuda a Webera vedly k empirickému výzkumu psychických struktur společenských vrstev s hlavním cílem ověřit Marxovy teze o proletariátu a střední třídě. Takto vznikl první koncept freudomarxismu a komponenta KT ve sloučení obou společenskovědních modelů. Fromm, KT a IFS věřili, že psychoanalýzou obohacený marxismus bude významným příspěvkem k vybudování socialistické společnosti:

„Wie wichtig die Analyse der spezifischen Charakterzüge des Proletariats für das Verständnis des Sozialismus, für die Ursachen seines Erfolges wie der Widerstände gegen seine Verwirklichung im Proletariat sind, braucht nicht besonders betont zu werden.“²⁶⁸

Analýzy zde interpretovaných studií se staly základnou Frommovy KT, kterou rozvedl v *Studien über Autorität und Familie* (1936, dále také SAF)²⁶⁹ Před analýzou SAF je nutné uvést některé dějinné kontexty. V roce 1932 psal Fromm ve Frankfurtu a Německo bylo stále demokracií, v roce 1936 žil v New Yorku a Německu vládl nacismus. Politickou moc v SSSR s konečnou platností uchoopil Stalin a zahájil systematický teror, který vyvrcholil v moskevských procesech v roce 1936. O dosažení beztřídní společnosti a svobody v komunistickém SSSR nemohla být řeč.²⁷⁰ IFS v SAF publikoval pouze část výsledků empirických výzkumů, neboť nevyznávaly pro marxismus nejlépe. Vycházelo najevo, že proletariát se svým charakterem a mentalitou podobá maloměšťáctvu a vykazuje „anální rysy“. Marxova teze o výlučnosti proletariátu byla omylem. Proletariát mizel a stával se (kapitalitickou) střední třídou. Marxismus se ocit v polovině 30. let v systémové krizi. Politicky byl zdecimován fašismem a nacismem. Marxistická levice – komunisté a sociální demokraté -

²⁶⁸ Tamtéž, str. 276.

²⁶⁹ Institut für Sozialforschung (Hrsg.), Studie über Autorität und Familie, Libraire Félix Alcan, Paris, 1936.

²⁷⁰ Kmenoví analytici IFS byli od počátku formováni nedogmatickým marxismem, zejména Lukácsovou a Korschovou interpretací Marxe (s akcentem na jeho hegelíánské kořeny). Dílčí teoretický nesoulad však nezabraňoval úzkým kontaktům IFS se sovětskými badatelskými pracovišti např. moskevským Marx-Engels-Institutem, zejména v období Grünbergovy éry. Viz WIGGERSHAUS, Rolf c. d., str. 19-48. Srovnej např. s: KELLNER, Douglas, Critical Theory, Marxism and Modernity, Polity Press, Oxford, 1989, str. 9-12.

nevytvořili účinnou frontu proti jeho prosazení. Sovětský komunismus byl dokladem, že realizace socialismu nebude jednoduchá.²⁷¹

Fromm reagoval. Oproti roku 1932 v SAF akcentoval výzkum mentality kapitalistické společnosti jako celku, bez akcentace jedné společenské třídy. Pokládal novou otázku – proč kapitalismus ustoupil totalitarismu? Odpovídal, že (protestantská) kapitalistická morálka a z ní vyplývající výchova formuje autoritářské *sadomasochistické charaktery*, které byly jen synonymem pro výše popsaný anální charakter (viz sklon anální fáze k sadismu). V rodinách mělo masově docházet k výchově, kterou charakterizovalo potlačování *Ega*²⁷², dominance otce (nositele společenských hodnot) – obecně *Superego* a potlačená nejsilnější pudová složka *Id*. Důsledkem byly slabé individuality s potlačenou pudovou složkou (zejména sexualitou) a touha po vyšší moci. Slabé *Ego* bylo náchylné k manipulaci a hypnotizaci. *Masochismus* - dobrovolné podřízení se autoritě a vyšší moci - se kompenzačně a symbioticky mísil se *sadismem* proti slabším, např. etnickým či náboženským menšinám:

*„Muss man darauf verzichten. den eigenen Willen gegen den des Stärkeren durchzusetzen, so bleibt doch der Genuss das Gefühl der Macht durch die schrankenlose Herrschaft über den Schwächeren.“*²⁷³

Sadomasochistický charakter měl být typický pro kapitalistickou společnost, do které byl zahrnut již i proletariát. Stále ale Fromm rozlišoval mezi

²⁷¹ Viz WIGGERSHAUS, R. c. d., str. 161-164, 171-176. Srovnej s: TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 21-44.

²⁷² Koncept osobnosti *Id-Ego-Superego* procházel u Freuda vývojem. Pro zdejší účely je využíváno dnes standardní zavedení těchto pojmů, jak jsou vloženy v encyklopediích psychoanalýzy, psychologie a psychiatrie. Český znalec psychoanalýzy Höschl popsal strukturu *Id-Ego-Superego* takto: „*Freud přichází s hierarchickým dělením osobnosti na tři vrstvy (subsystémy) – Id, Ego a Superego. Právě nevědomé Id považuje Freud za rezervoár pudových procesů jednajících v souladu s principem slasti. Podle principu reality jedná naopak z Id se vyvíjející Ego, které má kontakt s reálným světem a které dokáže naši žádostivost přizpůsobovat skutečným možnostem. Z Ega se vyvíjí Superego, což je složka vznikající interorizací vnějších požadavků dospělých osob, která zahrnuje náš Ego-ideál i naše svědomí.*“ Viz HÖSCHL, Cyril, LIBIGER, Jan, ŠVESTKA, Jaromír, Psychiatrie, Tigris, Praha, 2002, str. 188. V podstatě identický popis lze možné dohledat u psychologa Milana Nakonečného. Srovnej s: NAKONEČNÝ, Milan, Encyklopedie obecné psychologie, Academia, Praha, 1997, str. 308-309.

²⁷³ FROMM, Erich, Theoretische Entwürfe über Autorität und Familie. Sozialpsychologischer Teil; in: Institut für Sozialforschung (Hrsg.), Studie über Autorität und Familie, Librairie Félix Alcan. Paris. 1936. str. 117.

maloměšťáctvem a proletariátem. Tvrdil, že sadomasochismus se nejčastěji vyskytuje v maloměšťáctvu, v proletariátu také, ale méně.²⁷⁴

Posledním zastavením na cestě k *Escape from Freedom* byla poslední studie pro ZFS z roku 1937 *Zum Gefühl der Ohnmacht*.²⁷⁵ Fromm rozvinul nastíněné teze nyní opřené o psychotherapeutickou praxi, kterou v USA provozoval. Zopakoval závěry ze SAF o *sadomasochistickém charakteru* a doplnil je pozorováním, že je pro tento charakter typický pocit bezmoci a apatičnost – nevíra schopnosti změnit sebe sama vlastními silami. Kořeny takovéto psychické struktury opět měly sahat do mentality a morálky protestantismu potažmo kapitalismu. Byla zopakována jednu z elementárních tezí KT, že společnost kapitalismu dosáhla nevídaného materiálního bohatství, ale zaplatila za to psychologicko-antropologickou regresí:

*„In der bürgerlichen Gesellschaft beruht der Wert des Menschen auf seiner ökonomischen Leistungsfähigkeit. (...) Menschen die ökonomisch keine Potenz darstellen, sind letzten Endes auch menschlich unbeachtlich.“*²⁷⁶

4.3.2 *Escape from Freedom* – Strach ze svobody

V *Escape from Freedom* („Strach ze svobody“, prvně publikováno 1941)²⁷⁷ podal Fromm první monografickou podobu KT. *Escape from Freedom* (dále i EF) zde bude začleněn do kontextu KT a IFS. V roce 1941 Fromm v IFS již nepracoval; byl tak EF ještě kritickou teorií? Lze přesvědčivě argumentovat, že ano. Systematicky byla shrnuta témata sledovaná od roku 1932 a rozveden koncept *sadomasochistického charakteru*, poprvé pojmenovaný v SAF (1936), který ale i zde rozvíjel freudomarxistickou teorii předloženou v ZFS v roce 1932. EF vznikl v letech 1936-1940, tedy z větší části v době, kdy byl Fromm vedoucím analytikem IFS. EF byl dokonce původně psán jako příspěvek do publikační řady IFS. Dále IFS se k EF hlásil i přes rozchod s Frommem, jak je patrné z recenze

²⁷⁴ Tamtéž, str. 77-135

²⁷⁵ FROMM, Erich, *Zum Gefühl der Ohnmacht*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang VI/1937, Librairie Felix Alcan, Paris, str. 95-118.

²⁷⁶ Tamtéž, str. 113. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 95-118.

²⁷⁷ FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, Rinehart&Comapany, New York-Toronto, 1941(česky jako *Strach ze svobody*, Naše vojsko, Praha, 1993). Poznámka k názvu: *Escape from Freedom* byl název prvního amerického vydání. V Británii kniha vyšla ve stejném roce jako *The Fear from Freedom*, který se v rámci frommovského bádání také ujal.

na EF v ZFS 1940-41. Její autor Ernest Schachtel knihu vysoce cenil a byla začleněna do přímého kontextu výzkumné práce IFS v 30. letech.²⁷⁸ Také Wiggershaus, přední znalec IFS a KT, označuje EF za Frommovu verzi kritické teorie vycházející z práce IFS v 30. letech.²⁷⁹ Z tohoto hlediska by naopak *Escape from Freedom* mohl a měl být označován za první ucelenou systematizující podobu kritické teorie, za její unikátní pramen, monograficky dokládající rané stádium KT. EF byl publikován za války a touto událostí byl – jako celá KT – poznamenán.

EF je dělen do sedmi kapitol. V prvních dvou je nastoleno téma svobody a individuace a vedena polemika s Marxem a Freudem. Dále je znovu analyzována reformace a protestantismus. V čtvrté kapitole je představen jednotlivec po nástupu kapitalismu. V páté kapitole ukázány mechanismy úniku ze svobody, v šesté proveden rozbor nacismu a v poslední nastíněna vize spontánní existence jako odpověď na strach ze svobody.

Úvodem byla položena otázka, jak je možné, že když se lidský druh stal pánem a pomocí vědy a techniky zpřetrhal pouta přírody, a jednotlivec se osvobodil od moci církve a šlechty, přesto nebylo dosaženo autentické svobody, ba byla pozbývána²⁸⁰, jak dokládal dominující nacismus²⁸¹:

„It is the thesis of this book that modern man, freed from the bonds of pre-individualistic society, which simultaneously gave him security and limited him,

²⁷⁸ SCHACHTEL, Ernest., G., Erich, Fromm, *Escape from Freedom*, Studies in Philosophy and Social Sciences, Volume IX/1941, str. 491-495.

²⁷⁹ WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 304-306 a 296. Wiggershaus na toto téma mimo jiné napsal: *„Das Buch, an dem Fromm zwischen 1936 und 1940 gearbeitet hatte, stellte eine der wenigen Realisierungen des umfangreichen Publikationsprogramms des Instituts dar (...)“*. Viz: WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 305.

²⁸⁰ Pro vývoj KT bylo podstatné, že v podstatě stejnou otázku nastolovali v DA Adorno a Horkheimer. Srovnej s: *„Was wir uns vorgesetzt hatten, war tatsächlich nicht weniger, als die Erkenntnis, warum die Menschheit, anstatt in einen wahrhaft menschlichen Zustand einzutreten, in eine neue Art von Barbarei versinkt.“* in: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1984 (první vydání Amsterdam, 1947), str. 11. Fromm tak jako první uvedl osudové téma kritické teorie: proč lidstvo (jednotlivec) pozitivně neuchopilo společenské a technologické změny osvícenství a průmyslové revoluce a naopak se uvrhlo do víru nových totalitářství a ekonomické i politické exploatace.

²⁸¹ I přes systematickou kritiku stalinismu zprvu nebyl sovětský komunismus v okruhu IFS analyzován jako ztráta svobody v odpovídajícím rozměru srovnatelném s analýzou nacismu. To nastalo až po válce s Marcusovým pojednáním *Soviet Marxism: A Critical Analysis* (1958).

*has not gained freedom in the positive sense of the realization of his individual self (...).*²⁸²

Byla stanovena geneze: (1) subjekt zbavující se pout přírody a rozklad feudalismu, (2) subjekt svobodný; (3) subjekt izolovaný; (4) subjekt navracející se do nesvobody.²⁸³

Fromm se pokusil o genealogii psychické struktury společnosti. Vycházel z mentality raného a vrcholného feudalismu, pro kterou odmítal označení „doba temna“. Středověký člověk sice nebyl individualitou v pravém slova smyslu, ale stál hluboce ukotven (ale také spoután) silou cyklů ročních období, církevního roku a s ním spojených rituálů, silou zemské identity, stavu a rodiny. Individuální nesvobodu vyvažoval pocit jistoty - duchovního, sociálního a zemského zakořenění:

*„The social order was conceived as a natural order, and being a definite part of it gave man a feeling of security and of belonging. (...) Awareness of one's individual self, of others, and of the world as separate entities, had not yet fully developed.“*²⁸⁴

Neindividuální mentalita měla projít proměnou v renesanci, zejména v prostředí elit. Rostoucí obchod a bohatství dovolilo vytržení z kolektivní identity. Nová mentalita ale nepronikla do středních tříd, které byly v tomto slova smyslu zasaženy až reformací:

*„But in spite of the fact that the ideas of the Renaissance were not without influence on the further development of European thinking, the essential roots of modern capitalism, its economic structure and its spirit, are not to be found in the Italian culture of the late Middle Ages, but in the economic and social situation of Central and Western Europe and in the doctrines of Luther and Calvin.“*²⁸⁵

²⁸² FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, s. viii (Foreword).

²⁸³ Tamtéž, s. vii-ix (Foreword).

²⁸⁴ Tamtéž, s. 42-43.

²⁸⁵ Tamtéž, str. 49-50.

Opřen o historické práce C. Jakoba Bruckhardta vykreslil Fromm evropskou společnost přelomu 15. a 16. století, dobu předcházející reformaci. Středostavovský jednotlivec byl znejistěn. Rozvíjel se obchod, trhy se ale naopak staly nestabilní, rostla konkurence a cechovní systém se ocitl v krizi. Rostl význam kapitálu. Střední stav se majetkově diferencioval a novým soudcem se stával výkon a schopnost obstát v konkurenci. Proměnilo se vnímání času. Zatímco čas středověku byl neměnným plynoucím kontinuem, nyní se čas stával hodnotou v ekonomickém slova smyslu:

„The medieval social system was destroyed and with it the stability and relative security it had offered the individual. (...) There ceased to be a fixed place in the economic order which could be considered a natural, an unquestionable one.“²⁸⁶

Náboženské představy protestantismu měly být reflexí daného společenského pohybu. S pomocí Webera (viz výše) Fromm analyzoval reformátory Luthera a Kalvína. Luther měl rozložit význam svobodné vůle přítomný ve scholastice sv. Tomáše Akvinského a sv. Augustina, která individuální vůli přikládala význam pro dosažení spásy:

„In them (a writings of Thomas Aquinas) we find a spirit of affirmation of man's dignity and of the legitimacy of the expression of his whole self. Along with such an attitude we find the notion of the imitation of Christ, widespread as early as the twelfth century, and a belief that man could aspire to be like God.“²⁸⁷

Luther měl být „sadosochistický charakter“, jak jej Fromm popsál v 30. letech:

„(...) and was constantly seeking for something which would give him inner security and relieve him from this torture of uncertainty. He hated others, especially the „rabble“, he hated himself, he hated life; and out of all this hatred came a passionate and desperate striving to be loved.“²⁸⁸

Kázal o nicotnosti individua a jeho nauce dominovala podřidivost k Bohu a despekt k lidské vůli, což se mělo projevit svévolí ve vztahu ke slameně

²⁸⁶ Tamtéž, str. 59. Lit. k odstavci: Tamtéž, s. 40-63.

²⁸⁷ Tamtéž, str. 72-73.

²⁸⁸ Tamtéž, str. 66.

epištola.²⁸⁹ Luherův člověk byl zlý a hříšný, jeho vykoupením bylo vzdání se vlastních volných projevů. Luther odejmul jednotlivce církvi, i ta měla být tvořena hříšníky,²⁹⁰ a zanechal jej v osamoceném vztahu s Bohem:

„Thus, while Luther freed people from the authority of the Church, he made them submit to a much more tyrannical authority, that of a God who insisted on complete submission of man and annihilation of the individual self as the essential condition to his salvation.”²⁹¹

Ty samé aspekty mělo obsahovat i puritánské učení Jana Kalvína. V učení o bezvýznamnosti individua zašel nejdále zavedením myšlenky predestinace. Nejvyšší Bůh rozhodl o spáse nebo zatracení dávno před zrodem. A jednatel jen přijímal danost:

„For, as it is the most devastating pestilence which ruins people if they obey themselves, it is the only haven of salvation not to know or to want anything oneself but to be guided by God who walks before us”²⁹²

Kalvín dovedl protestantské učení o nicotnosti jednotlivce a svobodné vůle k „dokonalosti“:

„No doctrine could express more strongly than this the worthlessness of human will and effort. (...) He (the man) is a powerless tool in God's hand.”²⁹³

Segmenty kalvinismu (puritanismu) a luteránství měly být zárodkem kapitalistické mentality. Podle Kalvína nebylo možné predestinaci ovlivnit, ale

²⁸⁹ Interpretací a postojů vůči Lutherovi a luteránství je možné shromáždit mnoho, kladných i záporných. Ve prospěch Frommovy interpretace by mohl hovořit příběh o „Slaměné epištola“, o Epištola svatého Jakuba, kterou Luther svévolně vytrhl z tradovaného seskupení Bible a ve svém překladu Bible ji zařadil až na poslední místo za Zjevení svatého Jana právě proto, že je zde akcentována samostatná lidská aktivita a význam skutků jako podmínky vykoupení: „*Co prospěje, bratři moji, praví-li se kdo víru má a nemá-li skutků? Zdaliž jej ta víra může spasiti? a Ale chceš-liž věděti, o člověče marný, že víra bez skutků jest mrtvá?*“, viz Epištola sv. Jakuba 2, 14 a 2, 20.

²⁹⁰ Na druhé straně Fromm opominul význam evangelických sborů, které rozvíjely - oproti hierarchicky postavené římsko-katolické církvi - myšlenku raně-křesťanských obcí postavených na principu rovnosti.

²⁹¹ FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, s. 81.

²⁹² KALVÍN, Jan; in: *Johannes Calvini Christianae Religionis*, citováno podle: FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, s. 85.

²⁹³ Tamtéž, s. 88.

skutečnost, zda je jedinec předurčen ke spáse nebo k ztracení, měla být rozpoznatelná na základě znamení v pozemském životě. Mezi ně patřila mravnost, pečlivost a plnění povinností. Později přibyla do kalvínského katalogu ctností myšlenka, že jedním ze znamení je bohatství a úspěch dosažený již v pozemském životě:

„Success became the sign of God's grace; failure, the sign of damnation.“²⁹⁴

Oproti středověké mentalitě nastal celkový obrat ve vztahu k bohatství a majetku; tehdy se jeho kumulace považovala za závažný hřích.²⁹⁵

Protestantismus byl dle Fromma reakcí náboženství na společenskou dynamiku 15. a 16. století. Nabídl úlevu od nejistoty vyvolané změnami života učením o nicotnosti subjektu, který v pozemském bytí měl nyní jedinou možnost: plně se oddat a podřídit Bohu. Protestantská mentalita se později měla stát jedním ze stavebních kamenů kapitalismu:

„(...) compulsion to work, passion for thrift, the readiness to make one's life a tool for the purposes of an extra personal power, asceticism, and a compulsive sense of duty – were character traits which became productive forces in capitalistic society (...).“²⁹⁶

„By the doctrines of Protestantism, man was psychologically prepared for the role he was to play under the modern industrial system.“²⁹⁷

Fromm poté podrobil analýze psychickou strukturu moderního člověka kapitalismu. Dle něho tento vstoupil na práh kapitalistického společenského uspořádání v ekonomickém a náboženském osamocení a v izolaci. Jeho původní svět, systém lojalit a identit systém vazeb byl zpřetrhán. Cechovní korporativismus nahradil trh, cechovní solidaritu konkurencí.²⁹⁸ Společenství církve izolovaný vztah s Bohem nebo ateistická ztráta Boha vůbec. Fromm sice

²⁹⁴ Tamtéž, str. 92.

²⁹⁵ Tamtéž, str. 63-102.

²⁹⁶ Tamtéž, str. 101-102. Lit. k odstavci: tamtéž, s. 40-102.

²⁹⁷ Tamtéž, str. 103.

²⁹⁸ Je zajímavé, že Fromm opomíjel trendy, které se snažily o skloubení tradičního společenství a moderních vývojných vztahů jako např. španilský korporativismus a další jemu podobné tendence.

ocenil výtobytky vědy a techniky jako například hmotné zabezpečení mas a rozbití sociální statiky - nemožnosti pohybu v společenské hierarchii - pokračoval ve výčtu stinných stránek kapitalismu. Kapitalismus měl zhoubně redefinovat mezilidské vztahy:

*„The concrete relationship of one individual to another has lost its direct and human character and has assumed a spirit of manipulation and instrumentality. In all social and personal relations the laws of the market are the rule. It is obvious that the relationship between competitors has to be based on mutual human indifference.“*²⁹⁹

Lidé se stali zbožím:

*„Man does not only sell commodities, he sells himself and fells himself to be a commodity. (...) If there is no use for the qualities a person offers, he has none; just as an unsalable commodity is valueless (...)“*³⁰⁰

*„In many jobs only the young and even inexperienced person who is still adaptable is wanted; that means, those who can still be molded without difficulty into the little cogs which are required (...)“*³⁰¹

Kapitalismus a jeho metody, myšlena byla zejména reklama, měl nabýt povahu hypnózy destruuující svobodné myšlení. Jeho konečným důsledkem byl dle Fromma kapitál a zisk jako hodnoty samy pro sebe bez jakéhokoliv pozitivního rozměru:

*„In capitalism economic activity, success, material gains, become ends in themselves. It becomes man's fate to contribute to the growth of the economic system, to amass capital, not for purposes of his own happiness or salvation, but as an end in itself.“*³⁰²

²⁹⁹ Tamtéž, str. 118.

³⁰⁰ Tamtéž, str. 119.

³⁰¹ Tamtéž, str. 131.

³⁰² Tamtéž, str. 110.

Dále se měla se prohloubit izolovanost daná obecnou povahou kapitalismu. Měla se stávat natolik nesnesitelnou, že moderní člověk hledal cestu, jak nabyté svobodě a s ní spojenému osamocení uniknout:

„(...) *they (people) must try to escape from freedom altogether unless they can progress from negative to positive freedom.*“³⁰³

Fromm rozlišoval tři mechanismy úniku. Všechny měly společný jmenovatele v podřízení se vyšší moci. První typ byl charakteristický pro sadomasochistický charakter. Jeho touha ovládat, nebo být naopak podřízen, měla pramenit z nejistoty a osamocení. Měla být vedena nevědomou a degenerovanou touha po mezilidském vztahu. Součástí sadomasochistického charakteru měla být touha být součástí vyššího mocného celku - jemu byla za účelem vymanění se z osamocení obětována individuální svoboda:

„*The meaning of his life and the identity of his self are determined by the greater whole into which the self has submerged.*“³⁰⁴

Sadomasochistický mechanismus úniku od individuální svobody měl být důležitým vysvětlením pro nástup fašismu a nacismu:

„*As a matter of fact, for great parts of the lower middle class in Germany and other European countries, the sado-masochistic character is typical, and (...) it is this kind of character structure to which Nazi ideology had its strongest appeal.*“³⁰⁵

Sadomasochistický charakter – který zde byl poprvé vysvětlen i na příkladu románů markýze de Sade³⁰⁶ - viz později kapitola *Juliette oder Aufklärung und Moral* v *Dialektik der Aufklärung* - měl silně vyvinutou víru v osud, v absolutní konečnou sílu mimo dosah individua a nedůvěru v schopnost měnit sebe sama vlastními silami. Hitler byl jmenován jako exemplární úkaz sado-

³⁰³ Tamtéž, str. 134. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 103-135.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 156.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 163-164.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 157.

masochistického charakteru se zdůrazněným destruktivním sadistickým segmentem (viz níže).³⁰⁷

Druhým mechanismem úniku byla destruktivita, která variovala sadomasochistický charakter a také byla příznačná pro nacistickou klientelu:

*„But it, too, is rooted in the unbearableness of individual powerlessness and isolation. I can escape the feeling of my own powerlessness in comparison with world outside of myself by destroying it.“*³⁰⁸

*„(...) the destructiveness of the lower middle class has been an important factor in the rise of Nazism which appealed to these destructive strivings and used them in the battle against its enemies.“*³⁰⁹

Třetím mechanismem úniku byl tzv. „automat konformity“. Jednalo se o mechanismus nejvíce rozvinutý v kapitalistické společnosti, která formálně zůstávala svobodná. Charakterizovaly jej mimikry, mimetická reakce, spočívající v napodobování. Subjekt se vzdal tíhy svobody tím, že splýnul s davem, s trendem a převládajícími názory, apod.:

*„(...) the individual ceases to be himself; he adopts entirely the kind of personality offered to him by cultural patterns; and he therefore becomes exactly as all others are and as they expect him to be. The discrepancy between „I“ and the world disappears and with it the conscious fear of aloneness and powerlessness.“*³¹⁰

Cílem byl i zde únik od individuální svobody k vyššímu celku. Vznikl „automatizovaný jedinec“ – prototyp „nesvobody“ v jinak formálně svobodné kapitalistické společnosti.³¹¹

Fromm dále analyzoval důsledky únikových mechanismů. Zjednodušeně řečeno se domníval, že nástup totalitních ideologií – zejména nacismu – byl reakcí na popsané změny v psychice společnosti. V nacismu shledával potvrzení teze o sadomasochistickém charakteru. Hitler měl uchopit moc jen díky převládajícímu sadomasochistickému charakteru v německém lidu, který Hitler

³⁰⁷ Tamtéž, s. 136-179.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 179.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 184. Lit. k odstavci: tamtéž, s. 179-185.

³¹⁰ Tamtéž, s. 185-186.

³¹¹ Tamtéž, s. 185-206.

svým rovněž sadomasochistickým charakterem přitahoval. Hitler rozpoznával osamělost moderní doby. Proto kladl důraz na masové organizace NSDAP, SS, HJ, aj. Sám tuto strategii rozvedl v „*Mein Kampf*“ („Můj boj“):

*„The mass meeting is necessary if only for the reason that in it the individual, who in becoming an adherent of a new movement feels lonely and is easily seized with fear of being alone, receives for the first time the pictures of a greater community, something that has a strengthening and encouraging effect on most people.“*³¹²

V *Mein Kampf* bylo možno sledovat Hitlerův sadomasochistický charakter na každém kroku. Toužil pohltnout všechny, které považoval za slabé, ale fanaticky se oddával „vyšší moci“:

*„But this masochistic longing is also to be found in Hitler himself. For him the superior power to which he submits is God, Fate, Necessity, History, Nature.“*³¹³

Sjezdy NSDAP byly vědomou manipulací cílenou na v psychice usazený sadomaschismus:

*„The emotional satisfaction afforded by these sadistic spectacles and by an ideology which gave them a feeling of superiority over the rest of mankind (...)“*³¹⁴

Hitler a nacismus byly důsledkem psychických změn společnosti a Hitlerův sadomasochismus byl sadomasochismem širokých vrstev:

*„This ideology results from his personality which, with its inferiority feeling, hatred against life, asceticism, and envy of those who enjoy life, is the soil of sado-masochistic strivings.“*³¹⁵

Fromm ale nešetřil ani evropsko-americkou kapitalistickou společnost. Měla být nesena protestantsko-kapitalistickou mentalitou a taktéž selhávat v naplnění autentické svobody. Kritizoval její výchovně-vzdělávací systém:

³¹² HITLER, Adolf. *Mein Kampf*, str. 715-716, citováno podle: FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, s. 223.

³¹³ Tamtéž, str. 234-235.

³¹⁴ Tamtéž, str. 220.

³¹⁵ Tamtéž, str. 236. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 207-239.

„In our culture, however, education too often results in the elimination of spontaneity (...).“³¹⁶

Zhoubný byl tlak kapitalistických hodnot. Ty měly v opoře v masových médiích podněcovat mentalitu „automatu konformity“:

„If you do not smile you are judged lacking in a „pleasing personality“ – and you need to have pleasing personality if you want to sell your services, whether as a waitress, a salesman, or a physician.“³¹⁷

Mentalitu moderní kapitalistické společnosti popsal jako komplex potlačených spontánních reakcí. Subjekt pozbyl přirozenost a spontánnost. Jeho emoční prožívání se stalo okleštěným:

„On the other hand, since emotions cannot be completely killed, they must have their existence totally apart from the intellectual side of personality; the result is the cheap and insincere sentimentality with which movies and popular songs feed millions of emotion-starved customers.“³¹⁸

Psychika moderního člověka se podle Fromma vyznačovala plochostí, nedostatkem soucitnosti a napodobováním dominujících vzorů chování namísto tvořivého budování vlastní identity:

„Because we have freed ourselves of the older overt forms of authority, we do not see that we have become automatons who live under the illusion of being self-willing individuals.“³¹⁹

„He (the individual) lives in a world to which he has lost genuine relatedness and in which everybody and everything has become instrumentalized. where he has become a part of the machine that his hands have built.“³²⁰

Co s takovým stavem? Frommovou odpovědí bylo budování spontánní osobnosti z vlastní svobodné vůle. Politické a ekonomické svobody měly být

³¹⁶ Tamtéž, str. 242.

³¹⁷ Tamtéž., s. 243.

³¹⁸ Tamtéž, str. 244-245.

³¹⁹ Tamtéž, str. 253.

³²⁰ Tamtéž, str. 253-254. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 240-256.

využity k dosažení individuální integrované seberealizace. Integrovaná subjektivní zralost byla vysokou hodnotou sama o sobě a nemusela být korunována maximy kapitalistické společnosti - úspěchem, ziskem a popularitou. Aspektem této spontánnosti měla být obnova mezilidských vztahů. Fromm se domníval, že rozlouskl vztah svobody a osamocení:

*„The basic dichotomy that is inherent in freedom – the birth of individuality and the pain of aloneness – is dissolved on a higher plane by man’s spontaneous action.“*³²¹

Kapitalistický společenský systém měl nabízet málo příležitostí ke vzniku takovýchto osobností, neboť zde dosažená svoboda měla být patologicky zneužita k bezcílnému hromadění bohatství a podřívána „automaty konformity“. Fromm se navrátil k neomarxistickým kořenům svého myšlení a celkově se vyslovil pro společnost demokratického socialismu a pro plánované hospodářství:

*„The irrational and planless character of society must be replaced by a planned economy (...).“*³²²

Ekonomika měla být uvedena do podřízeného vztahu k zájmům subjektu, k zájmu na jeho celistvém rozvoji k tvůrčí spontánní a integrované osobnosti. Frommův koncept byl konceptem socialistického humanismu.³²³

Fromm se v závěru navrátil k tezím z roku 1932 publikovaným v ZFS. Zopakoval pojem *sociální psychologie* a poukázal na „anální charakter“ středních tříd a připomněl tezi o rodině jako médiu společenských vrstev působících na raný vývoj dítěte. Tak deklaroval příslušnost k činnosti na IFS v 30. letech. Zároveň se kriticky vyrovnal s Freudem a psychoanalýzou. Freudovi vytkl sexismus, biologismus a individualismus a naopak se přihlásil se k humanitní psychologii Karen Horney a Harryho Sullivana. Stejně tak vedl polemiku s marxismem. Poukázal na dominanci ekonomiky u Marxe, kterou nepovažoval za správnou. V této souvislosti se krátce pozastavil u SSSR. Společenské uspořádání Sovětského svazu označil za podvod na marxismu a socialismu.

³²¹ Tamtéž, str. 261.

³²² Tamtéž, str. 272.

³²³ Tamtéž, str. 256-276.

Celkově se Fromm se - myšlenkově i pesonálně – v mnohém rozešel s IFS i KT, která tradičně stála na neomarxismu a psychoanalýze. Mnohé myšlenkové elementy z 30. let a z doby působení na IFS si ale ponechal natrvalo.³²⁴ Studií EF Fromm naplnil své pojetí KT přímo svážené s IFS a zároveň ji ale také překročil a vydal se novým směrem, který již nebude předmětem této analýzy a který obecně není označován pojmem „kritická teorie“. Frommovo dílo a jím vytvořené pojmy po odchodu z IFS a po zpřetrhání osobních vazeb s vedoucími reprezentanty IFS zde již nebude dále sledováno, i přes částečnou myšlenkovou příbuznost.³²⁵

Nyní bude v krátkosti zopakováno, v čem spočívala Frommova KT a jak se vyvíjela. Fromm nejprve - ve studiích ZFS v roce 1932 - sblížil marxismus a psychoanalýzu a vytvořil koncept *sociální psychologie*. Z psychoanalýzy učinil „pomocnou vědu marxismu“, s jejíž pomocí bylo možné zkoumat psychiku jednotlivých společenských tříd, což mělo potvrdit (vyvrátit) fundamentální Marxovu tezi o spasitelské roli proletariátu. Střední třída byla označena s pomocí psychoanalytické charakterologie jako „anální“, oproti tomu proletariát jako „genitální“ - rozvinutější a zdravější. Tato hypotéza se v rámci empirických výzkumů IFS, které Fromm vedl, nepotvrdila, což bylo naznačeno v SAF v roce 1936. Fromm se poté zaměřil na výzkum kapitalistické společnosti jako celku, zejména na analýzu nacismu. Dospěl k pojmu *sadomasochistický charakter*, který měl popisovat dominující mentalitu moderní společnosti. S oporou ve Weberovi se domníval, že mnohé aspekty sado-masochismu sahají původem do protestantské mentality, kdy mělo dojít k psychologickému obratu od ducha středověku, který, byť pevně spoutaný a nesvobodný, přesto byl obrácen k člověku - k jeho duchovnímu naplnění a spáse. Reformace, pod tlakem společenské dynamiky 15. a 16. století, měla označit jednotlivce za bezmocného a

³²⁴ Fromm se s marxismem a psychoanalýzou vyrovnával celý život, jak dokládají jeho pozdější knihy jako *Marx s Concept of Man* („Obraz člověka u Marxe“, 1961), *Sigmund Freud's Mission* („Poslání Sigmunda Freuda“, 1959), *Beyond the Chains of Illusion: my encounter with Marx and Freud* („Za pouty iluze: mé vyrovnání s Marxem a Freudem“, 1962) a *Socialist Humanism* („Socialistický humanismus“, 1965). Kriticko-teoretické motivy se objevily v mnohých dalších dílech, například také ve Frommově vrcholném díle *To Have or To Be* („Mít nebo být“, 1976). Myšlenkám z *To Have or to Be* se dostalo explicitní recepce při vzniku německé strany Zelených (viz 7. kapitola). Je tak zřetelné, že Fromm rozvíjel motivy kritické teorie i po odchodu z IFS a přimknutí k humanitní psychologii. Výzkum kritické teorie by obohatila analýza vztahu myšlení pozdního Fromma a kritické teorie po Frommově odchodu z IFS.

³²⁵ Tamtéž, str. 144-154.

podřídila jej Bohu a vytrhla jej z církevního společenství a sdílení víry. Některé aspekty zejména kalvinismu měly vést ke vzniku kapitalistické mentality. Jednotlivec, zbaven významu vlastní vůle se měl obrátit k hodnotám hmotného bohatství, úspěchu a zisku zde na zemi, které nadto měly být Božím znamením vyvolenosti. Psychika moderního člověka byla určena novými hodnotami – pílí, prací, pečlivostí, plněním povinnosti, asketismem, omezování životních radostí a slasti, zejména sexuality. Ve společnosti zavládla konkurence namísto cechovní solidarity. Z jednotlivce se stalo zboží svého druhu. Stal se osamělý a toužil se tíhy takové svobody zbavit. A to učinil přimknutím k autoritářským a totalitním ideologiím, které odebraly tíhu svobodu a nabídly pocit sounáležitosti a sdílení ideologie, pocit jednoty a kolektivu. Jiným typem zbavení se svobody a osamocení mělo být splnutí s davem, rezignace na budování vlastní osobnosti a oddání se převládajícím hodnotám a kulturním vzorcům. Tento způsob úniku od svobody měl být typický zejména pro společnosti rozvinutého kapitalismu. Předmětem Frommovy polemiky a kritiky byla psychika a mentalita moderního člověka, jeho odcizení se druhým lidem, jeho osamocení, jeho materialismus. S pomocí psychoanalýzy takový charakter označil za *anální*, později za *sadomasochistický*. Domníval se, že jedinou možnou reakcí a odpovědí na takovou mentalitu je „svoboda k“, svoboda k samostatné, integrované, tvořivé a spontánní osobnosti, která se – na vyšším vývojovém stupni – opět spojí druhými a se světem. Kapitalistický systém neměl dávat dostatek možností k rozvoji takové osobnosti. Fromm navrhoval model demokratického socialismu a řízení ekonomiky, ve které by byly postaveny zájmy člověka a jeho individuace nad zájmy ekonomiky.

Fromm načrtl dějinný vývoj, který lze popsat: (1) mentálně zdravý, ale neindividualizovaný středověk, (2) reformace přinášející mentální zvrát, (3) evropský (americký) kapitalismus jako důsledek protestantismu, (4) totalitarismus jako důsledek izolace individualizovaného subjektu v kapitalismu.

Stejně tak Frommovo pojetí vývoje mentality a psychiky lze vsadit do pomocného modelu: (1) středověká mentalita zaměřená na spásu, mezilidská solidarita, (2) protestantská mentalita bezmoci, člověk vydán napospas Boží vůli, osamění a izolace, (3) kapitalistická mentalita zaměřená na zisk, úspěch a bohatství, prohloubení osamění a izolace, (4) sadomasochistická psychika

unikající od svobody, degenerovaný vztah k druhým v kategoriích nadvlády či podřízení, nacismus.

Frommovo pojetí svobody a společenského vývoje v sobě obsahovalo dialektiku:

A. Svoboda je hodnota pozitivní, ale pojí se s ní osamění a izolace jednotlivce.

B. Proces individuace od reformace k 20. století je pozitivní, ale přinesl negativa vedoucí až k nacismu.

C. Nacházel Fromm syntezí C? Ano. Je to patrné z předchozího textu. Syntezí duality svoboda – opuštění byl svobodný spontánní integrovaný subjekt, který se dobrovolně - z pozice svobody - spojuje s druhými a se světem. Syntezí otázky společensko-politické byl demokratický socialismus - systém řízení ekonomiky při uchování individuální svobody nadřazující zájmy člověka a individuace nad hodnoty zisku, úspěchu a bohatství, nad zájmy kapitalismu.

4. 4 Exkurz 1: Walter Benjamin jako avantgarda kritické teorie

Walter Benjamin (1892-1940) pocházel z asimilované židovské rodiny. Byl blízkým přítelem Adorna (sbližoval je i jejich společný učitel Kracauer) a především bohém: experimentoval s omamnými látkami, absolvoval wyenkenovskou reformní školu, frankfurtská univerzita odmítla jeho habilitační studii *Ursprung des deutschen Trauerspiels* („Původ německé truchlohry“), navázal styky s uměleckou a intelektuální avantgardou (Brecht, Bloch, Kleem, později i s Arendtovou) a profiloval jako nonkonformní radikální marxista: ve dvacátých letech pobýval také delší dobu v Moskvě. Benjamin později působil v Paříži a na Ibize, často s minimem prostředků. V třicátých letech žil z malého stipendia, které mu vyplácel *Institut für Sozialforschung*. Mimo své bohémství byl Benjamin především nadčasový myslitel a intelektuál, jehož recepce se stále navracují. Také v Česku je aktuálně nově objevován a překládán.³²⁶ Benjamin psal především eseje: o romantismu, Baudelairovy, filmu,

³²⁶ Viz publikace: BENJAMIN, Walter, Výbor z díla I., Literárněvědné studie. Oikoymenth, Praha, 2009 nebo BENJAMIN, Walter, Agesilaus Santander, Herrmann a synové, Praha, 1998.

umění, německé literatuře, literární vědě, atd. Jeho život byl ukončen předčasně. V roce 1940 za nejasných okolností spáchal sebevraždu v Pyrenejích, když se mu nepodařilo vycestovat z nacisty okupované Evropy a hrozilo mu začetí. Jako jediný z okruhu IFS se stal přímou obětí nacismu. Jemu byla dedikována Adornova a Horkheimerova *Dialektik der Aufklärung*. Benjaminovu dílu se později věnovala řada intelektuálů, mezi jinými Derrida. V zde načrtnutém exkurzu bude přiblížen Benjaminův esej *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti*,³²⁷ poprvé publikované ve zkrácené verzi v *Zeitschrift für Sozialforschung* v roce 1936.³²⁸ Benjamin v ZFS publikoval v letech 1934-39 celkem pět esejů.³²⁹

Text *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* byl později předmětem recepcce protestního levicového hnutí (srovnej s kapitolami 5.2.1, 5.4.1 a 5.2.3). Benjamin v jeho rámci rozvíjel teze aktuálního stádia kritické teorie (polovina 30. let) a předznamenal i stádia nadcházející: například *Dialektik der Aufklärung*. Z pozic marxismu se zabýval proměnou umění a uměleckého díla ve věku rozumu a techniky. Zajímavým způsobem se u něho spojovaly požadavky levicově revoluční – „formulovat revoluční požadavky v politice umění“³³⁰ a „proletariát naléhavě požaduje, aby byl vyvlastněn filmový kapitál“³³¹ – s vůdčí tezí: umění a umělecké dílo bylo v moderní době odkouzleno a vytrženo z transcendence, magie a kultu:

„Jedinečná hodnota „pravého“ uměleckého díle je vždy založena theologicky.“³³²

327 BENJAMIN, Walter, Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti, in: tamtéž, s. 299-326. V německém překladu fr. originálu tato studie jako: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*.

328 BENJAMIN, Walter, L'Œuvre d'art à l'époque de sa reproductibilité technique; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang V/1936.

329 Mimo citovaného eseje viz: BENJAMIN, Walter, Zum gegenwärtigen gesellschaftlichen Standort des französischen Schriftstellers; in: tamtéž, Jahrgang III/1934, BENJAMIN, Walter, Probleme der Sprachsoziologie, in: tamtéž, Jahrgang IV/1935, BENJAMIN, Walter, Eduard Fuchs, der Sammler und der Historiker, in: tamtéž, Jahrgang VI/1937, BENJAMIN, Walter, Über einige Motive bei Baudelaire (již jako *Studies in Philosophy and Social Science*), Volume VIII/1939.

330 BENJAMIN, Walter, c. d., s. 300.

331 Tamtéž, s. 316.

332 Tamtéž, s. 304.

Z umění – pomocí filmu, zvukového záznamu, fotografie – se podle Benjamina vytrácela originalita. Umožněním masové technické reprodukce mu byla odňata aura³³³:

„Tyto znaky lze shrnout v pojmu aury a říci, že ve věku technické reprodukovatelnosti v uměleckém díle slábne jeho aura. Tento proces je symptomatický; svým významem dalece přesahuje oblast umění.“³³⁴

Benjamin paralelně s Adornem (s jeho úvahami o moderní hudbě) promýšlel důsledky vstupu masové společnosti nejen do sféry politické, ale i umělecké:

„Zaměření reality na masy a zaměření mas na realitu je proces, který má nedozírný vliv (...).“³³⁵

Ve shodě s Frommem rozvíjenými tezemi o proměně subjektu ve „zboží“ a o „automatu konformity“ usuzoval, že se původně transcendentní umělecká tvorba proměnila v byznys a v odvětví průmyslu zaměřeného na masovou produkci, na „umění“ které se ale svým charakterem připodobňuje spíše modernímu sportu. Spojení *člověk-zboží* nahradil spojením *člověk-aparatura*:

„Představa, že se nechá reprodukovat aparaturou, je pro dnešního člověka ohromně přitažlivá.“³³⁶

Z psychoanalytického kořene kritické teorie formuloval myšlenku (rozvíjenou kritickou teorií obecně), že zábavní průmysl a masová média vytvářejí manipulace a atakují nevědomé struktury psychiky:

„Film prolomil starou hérakleitovskou pravdu, která říká, že bdící lidé sdílejí společný svět, kdežto ti, kteří spí, mají každý svůj. A neprolomil ji ani tak znázorněním snového světa, jako spíše tím, že stvořil figury kolektivního snu, jako je například Mickey Mouse známý po celé zeměkouli.“³³⁷

³³³ Benjamin se obával možnosti zfilmování osobností Rembrandta, Beethovena, Shakespeara. Považoval to za likvidaci tradice. Viz: tamtéž, s. 303.

³³⁴ Tamtéž, s. 302.

³³⁵ Tamtéž, s. 304.

³³⁶ Tamtéž, s. 314.

³³⁷ Tamtéž, s. 320.

V předjímání *Dialektik der Aufklärung* a Marcuseho knih naznačil obavu ze „sebezničení osvícenství“ a z obrácení civilizačního pokroku v destrukci:

*„Lidstvo, jež bylo kdysi u Homéra podívanou olympských bohů, jí nyní zůstalo jen samo pro sebe. Jeho sebeodcizení dosáhlo onoho stupně, který mu umožňuje zakusit své sebezničení jako estetický požitek prvního řádu.“*³³⁸

Eseje Benjamina sloužily kritické teorii jako klasická avantgarda: vyostřené formulování centrálního myšlení, naznačování nových směrů a nové interpretace stávajícího. Benjamin - tak jako kritická teorie *en bloc* - obžalovával privatizaci osvícenství a pokroku.

4.5 Kritická teorie Maxe Horkheimera a Theodora W. Adorna

Dříve než bude provedena rekonstrukce KT Horkheimera a Adorna, je třeba říci několik slov o jejím kontextu. Formovala se o něco později než KT Fromma. Ten vedl odborné směřování IFS v první polovině 30. let a nastoloval témata výzkumu. Horkheimer v této době psal filozofické eseje, které tak či onak souvisely s marxismem - o vztahu materialismu a metafyziky, materialismu a morálky, o Bergsonovi, k problému filozofické pravdy, apod.³³⁹ Adorno v IFS nepracoval, pobýval v Oxfordu, dopisoval si s Horkheimerem a nelibě nesl, že nebyl povolán na IFS. První kontury spolupráce Horkheimera a Adorna a jejich KT takto začaly vznikat až v druhé polovině 30. let.³⁴⁰ Za první mezník na této cestě lze označit Horkheimerovu elementární esej *Traditionelle und kritische Theorie* (1937), kde systematicky vyložil pojem kritická teorie. Dalšími kroky byly eseje, články a studie z let 1939-40, z nichž budou rozebrány: *Die Juden und Europa* (1939), *Autoritärer Staat* (1940)³⁴¹ a Pollockův *State Capitalismus* (1940),

³³⁸ Tamtéž, s. 326.

³³⁹ Viz: HORKHEIMER, Max, *Materialismus und Metaphysik*; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang II/1933, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris, HORKHEIMER, Max, *Materialismus und Moral*; tamtéž, HORKHEIMER, Max, *Zu Bergsons Metaphysik der Zeit*; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang III/1934, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris, HORKHEIMER, Max, *Zum Problem der Wahrheit*; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang IV/1935, Institut für Sozialforschung, Librairie Félix Alcan, Paris.

³⁴⁰ Viz: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 202-216.

³⁴¹ HORKHEIMER, Max, *Autoritärer Staat*, in: Alfred, Schmidt (Hrsg.), *Max Horkheimer. Gesammelte Schriften, Band 5: Schriften 1940-1950*, str. 293-319.

kteřý měl vliv na Horkheimerovo stanovisko k nacismu. Tyto prameny lze považovat za milníky k hlavnímu dílu Adorna a Horkheimera a KT - k *Dialektik der Aufklärung* (1944).

4.5.1 Horkheimerovy eseje z 30. a 40. let

Šedesátistránkovou esej *Traditionelle und kritische Theorie* Horkheimer zahájil otázkou, co je teorie? Teorii chápal soustavu pravdivých vět o vymezené oblasti jsoučna. Obecným měřítkem pravdivosti teorie měla být míra její shody s realitou. Toto měla být metoda matematického deduktivního racionálního a logického poznání, kterou rozpracoval René Descartes. Prosadila se v 18. a 19. století v exaktních vědách, ale nejenom v nich – v podobě pozitivismu se šířila i ve vědách humanitních, které se ale ocitaly v systémové krizi. Zatímco vědy přírodní, v součinnosti s průmyslovou výrobou, stály za vědeckotechnickou revolucí 19. století, společenské vědy podobné výsledky vykazovat nemohly a vyvolávalo to rozpory v nich samotných. Jedni představitelé se přikláněli k názoru, že mohou nabídnout pouze konstrukci pravděpodobného, neboť objektem jejich zájmu není hmota, ale člověk, pozitivismus a pragmatismus se přikláněly k aplikaci deduktivní matematicko-logické metody i do věd společenských.³⁴²

Horkheimer vysvětloval lidskou společnost z mocenských vztahů, zejména ze vztahů v ekonomických (produkčních) procesech. Ty ale měly procházet neustálou proměnou a nemělo být možné, poznat je matematickou metodou logické dedukce. Pokusy takto vedené měly být omylem pozitivismu. Horkheimer se vyslovil pro nový systém společenského poznávání - pro kritickou teorii:

*„Die Selbsterkenntnis des Menschen in der Gegenwart ist jedoch nicht die mathematische Naturwissenschaft, die als ewiger Logos erscheint, sondern die vom Interesse an vernünftigen Zuständen durchherrschte kritische Theorie der bestehenden Gesellschaft.“*³⁴³

Kritická teorie měla překonat matematicko-logickou jednosměrnost a omezenost tradiční karteziánské teorie. Poznání mělo být podmíněné, ovlivněné svou dobou.

³⁴² HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und kritische Theorie*, in: SCHMIDT, Alfred, (Hg.), Max Horkheimer. *Gesammelte Schriften*, Band 4: *Schriften 1936-1941*, str. 162-170. Prvně publikováno v *Zeitschrift für Sozialforschung* ročník VI/1937.

³⁴³ Tamtéž, str. 172.

vztahy a dalšími skutečnostmi. Celkově bylo podle Horkheimera fatální chybou, že vědecko-technické výtobytky zejména 19. století, tedy výtobytky karteziánské poznávací teorie, nebyly využity ke vzniku svobodné a spravedlivé společnosti:

„Die Existenz der Gesellschaft hat entweder auf unmittelbarer Unterdrückung beruht oder ist eine blinde Resultate widerstrebender Kräfte, jedenfalls nicht das Ergebnis bewußter Spontaneität der freien Individuen.“³⁴⁴

Tradiční teorie a z ní odvozená kapitalistická společnost selhaly a namísto všeobecného pokroku a rozkvětu uvedly společnost do stavu barbarství:

„(...) nach einer ungeheueren Ausbreitung der menschlichen Macht über die Natur schließlich die weitere Entwicklung hemmt und die Menschheit einer neuen Barberei zutreibt.“³⁴⁵

Horkheimerova kritická teorie nebyla negací karteziánské tradiční teorie – naopak navazovala na ni. Uznával výtobytky tradiční teorie, ale domníval se, že rozpoznal její slabiny. Společnost a poznání se měly posunout na vyšší vývojový stupeň. Kritická teorie – zohledňující jednotlivce - měla být dovršením osvícenství - cesty emancipace racia od spoutanosti přírodou k svobodě, ke svobodné lidské společnosti. Tradiční teorie selhala. Dovedla společnost nejprve ke spoutání v kapitalistickém výrobním systému a poté k fašismu a nacismu.³⁴⁶

Tradiční teorie nedávala společnosti směr a pozitivní cíl, nebrala v potaz spravedlivou dělbu práce a sociální rozměr. Nebyla schopna pozdvižené ratio využít jej k vybudování spravedlivé svobodné společnosti. Kapitalistická společnost byla podle Horkheimera v zásadě animální společnost permanentního boje a exploatace, mocenská společnost vládnoucích a ovládaných. Společnost kapitálu a ne lidských bytostí. Člověk se měl stát součástí výroby, pouhou mechanickou funkcí. Oproti tomu hlavním znakem kritické teorie měla být dialektická metoda poznání. Metoda zohledňující nejen klady, ale také zápory zkoumaných jevů. Rozum a logické poznání nepostačovaly, neboť, tázal se Horkheimer, kde zůstala rozumnost rozumu při zrodu tak „nerozumného“ a

³⁴⁴ Tamtéž, str. 174.

³⁴⁵ Tamtéž, str. 201.

³⁴⁶ Tamtéž, str. 171-182.

„nelidského“ společenského systému, jakým se mu jevil evropský kapitalismus? Kritická teorie zohledňovala subjekt, lidskou bytost, na kterou měla tradiční teorie zapomenout. Dávala si za cíl překonat rozpor mezi svobodným jednotlivcem a nesvobodnou prací:

„(...) ist das kritische Denken heute durch den Versuch motiviert (...) den Gegensatz zwischen der im Individuum angelegten Zielbewußtheit, Spontaneität, Vernünftigkeit und der für die Gesellschaft grundlegenden Beziehungen des Arbeitsprozesses aufzuheben.“³⁴⁷

Zatímci tradiční karteziánská teorie byla výzkumem hmoty, kritická teorie se nezabývala pouze materiálním pokrokem, ale také - a především - výzkumem dopadu modernizované společnosti na jednotlivce a společnost:

„Wenn von Vernunft bestimmtes Handeln zum Menschen gehört, ist die gegebene gesellschaftliche Praxis, welche das Dasein bis in die Einzelheiten formt, unmeschlich, und diese Unmenschlichkeit wirkt auf alles zurück, was sich in der Gesellschaft vollzieht.“³⁴⁸

Horkheimer se stále tázal, proč se moderní kapitalistická společnost uzavřela do systému, který měla charakterizovat nelidskost a nerozum? Hovořil o omámení liberálním egoismem a kapitalismem. Zatímco tradiční teorie a kapitalismus znaly *ich* („já“), kritická teorie rozvíjela *wir* („my“). Její podstatou byl subjekt ve vztahu k druhým, jednatel ve společnosti. KT byla spjata s psychologii, zejména se sociální psychologii, která zkoumala společenské třídy. Měla za úkol napravit pochybení kapitalismu:

„Dieser Struktur (der bürgerlichen Wirtschaft) wohnt jedoch eine Dynamik ein, kraft deren schließlich in einem Ausmaß, das an die alten asiatischen Dynastien erinnert, phantastische Macht auf der einen, materielle und intellektuelle Ohnmacht auf der anderen Seite sich anhäuft. Die ursprünglichen Fruchtbarkeit dieser Organisation des Lebensprozesses verwandelt sich in Unfruchtbarkeit und Hemmung. Die Menschen erneuern durch ihre eigene Arbeit eine Realität, die sie

³⁴⁷ Tamtéž, str. 183.

³⁴⁸ Tamtéž, str. 183-184.

*in steigendem Maß versklavt und mit jeder Art von Elend bedroht. Das Bewußtsein dieses Gegensatzes stammt nicht aus der Phantasie, sondern aus Erfahrung.*³⁴⁹

Horkheimer se jmenovitě odvolával na Marxe a proletariát. Společenská krize konce 30. let zašla daleko:

*„Organisation, die es immer elender und ohnmächtiger macht. Arbeitslosigkeit, Wirtschaftskrisen. Militarisierung, terroristische Regierungen (...).*³⁵⁰

Horkheimer znalý výzkumů IFS dodával, že ani proletariát v Marxově pojetí již není ručitelem spravedlivé společnosti, neboť měl projít natolik hlubokou a dlouhodobou exploatací, že oslepl a otupěl:

*„Ebensowenig existiert eine gesellschaftlichen Klasse, an deren Zustimmung man sich halten könnte. Das Bewusstsein jeder Schicht vermag unter den gegenwärtigen Verhältnissen ideologisch beengt und korrumpiert zu werden.*³⁵¹

Poukazoval, že takový stav je také chybou levicových intelektuálních elit, které sproletariátem málo pracovaly. Nejprve podlehly nekritickému optimismu, poté naopak skepsi a nihilismu:

*„(...) führt jenen Intellektuellen zum beglückenden Gefühl, mit einer ungeheueren Macht verbunden zu sein, und in einen professionellen Optimismus. Wird dieser in Perioden schwersten Niederlagen erschüttert, so gerät mancher Intellektuelle in Gefahr, in ebenso bodenlosen sozialen Pessimismus und in Nihilismus zu verfallen, wie sein Optimismus übertrieben war.*³⁵²

Ani levicovní intelektuálové již nebyli hybnou silou změny:

*„Sie haben die Beziehung von Revolution und Unabhängigkeit verlernt“*³⁵³

³⁴⁹ Tamtéž, str. 186.

³⁵⁰ Tamtéž, str. 187.

³⁵¹ Tamtéž, str. 215.

³⁵² Tamtéž, str. 188.

³⁵³ Tamtéž.

Kritická teorie usilovala o svobodnou společnost bez tříd. Společensktví kritických teoretiků mělo o ni a za ni bojovat. Horkheimer přitakal marxistické terminologii:

„Die Begriffe (...) kritisieren die Gegenwart. Die Marxschen Kategorien Klasse, Ausbeutung, Mehrwert, Profit, Verelendung, (...), dessen Sinn nicht in der Reproduktion der gegenwärtigen Gesellschaft, sondern in in ihrer Veränderung zum Richtigen zu suchen ist.“³⁵⁴

Stoupenci měli KT prosazovat na všech politických úrovních:

„Das Anschwellen der Zahl mehr oder minder klarer Anhänger, der Einfluß einzelner von ihnen auf Regierungen, die Machtstellung von Parteien, die der Theorie positiv gegenüberstehen ... all dies gehört zu den Wechselfällen im Kampf um die höhere Stufe des menschlichen Zusammenlebens (...).“³⁵⁵

Horkheimerem zavedená KT byla bojem za změnu společenského uspořádání, které mělo více zohledňovat hodnoty individuální svobody a spravedlnosti. KT měla být spjata s úsilím o společenskou změnu, ba jí iniciovat. Slovo *Kampf* („boj“), možná také pod vlivem souvislostí konce 30. let, bylo opakováno:

„Die (kritische) Theorie dagegen, die zur Transformation des gesellschaftlichen Ganzen treibt, hat zunächst zur Folge, daß sich der Kampf verschärft, mit dem sie verknüpft ist.“³⁵⁶

„Der Theoretiker, dessen einziges Geschäft darin besteht, eine Entwicklung zu beschleunigen, die zur Gesellschaft ohne Unrecht führen soll (...).“³⁵⁷

Horkheimer předem odmítal možnou námitku, že postuluje utopii. Materiální zabezpečení, které bylo dosaženo díky tradiční teorii, mělo společnost kritické teorie garantovat. Mělo být jen chybou organizace, chybou nedostatečného rozumu, že společnost ulpívala v bojích třídní a nacionální nenávisti. KT se ale ocitla v krizi, neboť monopolní kapitalismus se spojoval s autoritativním

³⁵⁴ Tamtéž, str. 191.

³⁵⁵ Tamtéž, str. 193. Lit. K odstavci: tamtéž, str. 182-193.

³⁵⁶ Tamtéž, str. 191.

³⁵⁷ Tamtéž, str. 193.

(fašistickým) státem. Kombinace ekonomické a politické nesvobody měla ohrožovat KT:

„Unter den Verhältnissen des Monokapitalismus und der Ohnmacht der Arbeiter gegenüber den Unterdrückungsapparaten der autoritären Staat ist die Wahrheit zu bewunderungswürdigen kleinen Gruppen geflüchtet, die, unter dem Terror dezimiert, wenig Zeit haben, die Theorie zu schärfen.“³⁵⁸

Přesto Horkheimer věřil v konečné vítězství:

„Die Geschichte lehrt, daß solche selbst von den oppositionellen teilen der Gesellschaft kaum beachtete, verfemte, aber unbeirrbar Gruppen auf Grund ihrer tieferen Einsicht im entscheidenden Augenblick zur Spitze werden können.“³⁵⁹

Esej zakončil zopakováním myšlenky, že kritická teorie směřuje k překonání třídní společnosti:

„Die kritische Theorie hat (...) keine spezifische Instanz für sich als das mit ihr selbst verknüpfte Interesse an der Aufhebung der Klassenherrschaft.“³⁶⁰

Sumarizace hlavních myšlenek:

(1) Byla vedena polemika s karteziánskou tradiční teorií poznání, která vedla k rozvoji vědy a techniky 19. století a přinesla hmotné zabezpečení lidstva. Horkheimer tuto teorii apriori neodmítal, naopak uznával její přínosy.

(2) Tradiční teorie a kapitalismus, jehož vznik byl tradiční teorií podnícen, měla být nyní překonaná, neboť *ab origine* nebrala v potaz jednotlivce a společnost. Ta měla být v kapitalismu nelidská, výrobní vztahy pádem do barbarství. Tato kritika předvíдалa novou teorii poznání – kritickou teorii.

(3) Úkolem kritické teorie bylo nahrazení tradiční teorie a kapitalismu a vytvoření spravedlivější společnosti bez tříd.

Opět byl použit dialektický myšlenkový postup, který lze popsat v posloupnosti „teze (tradiční teorie) – antiteze (kritická teorie) - synteze

³⁵⁸ Tamtéž, str. 211.

³⁵⁹ Tamtéž, str. 215.

³⁶⁰ Tamtéž, str. 216. Lit. K odstavci: tamtéž, str. 193-216.

(spravedlivější společnost bez tříd)³⁶¹. Horkheimer rozvíjel myšlenky marxismu ve smyslu nedogmatického zacházení s Marxem.

V následujícím oddíle budou přiblíženy hlavní myšlenky esejů *Die Juden und Europa* (1939), *Autoritärer Staat* (1940-42) a Pollockův *State Capitalismus* (1940).

Horkheimerova esej *Die Juden und Europa* byla poprvé publikována v *Studies in Philosophy and Social Science* (ročník VIII/1939) a patřila k jednomu z nejvíce recipovaných autorových textů. Horkheimer navázal na kritickoteoretický pohled z *Traditionelle und kritische Theorie* a zaměřil se na tehdejší proměny kapitalismu. Gradující antisemitismus označil za průvodní jev přechodu liberálního kapitalismu ve fašismus a totalitární nacismus. V této souvislosti napsal později často citovanou větu o tom, že ti, kteří odmítají mluvit o stínech kapitalismu, měli by mlčet také o fašismu:

„Wer aber vom Kapitalismus nicht reden will, sollte auch vom Faschismus schweigen.“³⁶¹

Pozdní kapitalismus měl být odpovědný za nástup fašismu a nacismu:

„Im Spätkapitalismus verwandeln sich die Völker zuerst in Unterstützungsempfänger und dann in Gefolgschaften.“³⁶²

Liberalismus a kapitalismus za sebou ponechaly masovou nezaměstnanost, demoralizované davy, a tak vytvořily podmínky pro vznik totalitarismu:

„Der Liberalismus ist nicht wieder einzurichten. Er hinterläßt ein demoralisiertes, von den Führern verratenes Proletariat, in dem die Arbeitslosen eine Art amorpher Klasse bilden, die geradezu nach Organisierung von oben schreit (...).“³⁶³

Nadvláda a exploatace, kterou spojoval s kapitalismem, měla být logickým předchůdcem politické totality:

³⁶¹ HORKHEIMER, Max, *Die Juden und Europa*; in: SCHMIDT, Alfred, (Hg.), Max Horkheimer, *Gesammelte Schriften*, Band 4: *Schriften 1936-1941*, str. 308-331. Prvně publikováno v: *Philosophy and Social Science* ročník VIII/1939.

³⁶² Tamtéž, str. 312.

³⁶³ Tamtéž, str. 313.

„(...) anstelle des zersplitterten Kommandos in den einzelnen Fabriken entsteht die totalitäre Herrschaft des Partikularinteresses über das ganze Volk.“³⁶⁴

4.5.2 Exkurz 2: Pollockův pojem „státní kapitalismus“

Teze z *Die Juden und Europa* rozvedl Friedrich Pollock esejí *State Capitalismus*, která byla publikována v SPSS 1940-41. Pollock se domníval, že politické systémy fašismu a nacismu převzaly metody kapitalismu:

„Social and economic developments in Europe since the end of the first world war are interpreted as transitional processes transforming private capitalism into state capitalism. The closest approach to the totalitarian form of the latter has been made in National Socialist Germany.“³⁶⁵

Vznikl *státní kapitalismus* - kvintesence potlačované svobody jak v ekonomice (kapitalismus), tak v oblasti politiky a soukromého života (totalitarismus):

„Work becomes compulsory, wages are fixed by government agencies, the leisure time of the worker and his family is organized from above.“³⁶⁶

Takový trend označil za „novodobý feudalismus“ - za celkovou ztrátu lidské svobody. Státní kapitalismus považoval za zlo větší než liberální kapitalismus, neboť míra potlačení lidské svobody zde byla znásobena. Toto mělo ohrožovat evropskou civilizaci jako celek.³⁶⁷

V esejí *Autoritärer Staat*³⁶⁸ Horkheimer navázal na tezi *státního kapitalismu*:

„(...) die vereinigten Proletarier vernichten die letzte Form der Ausbeutung, die staatskapitalistische Sklaverei.“³⁶⁹

³⁶⁴ Tamtéž, str. 311. Lit. K odstavci: tamtéž, str. 308-331.

³⁶⁵ POLLOCK, Frederick, *State Capitalism*; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-41, Institute of Social Research, New York, str. 200.

³⁶⁶ Tamtéž, str. 221.

³⁶⁷ Lit. k odstavci: tamtéž, str. 200-225.

³⁶⁸ Tato esej byla psána v letech 1940-42. ve stejné době jako DA. a nebyla již publikována v SPSS, které přestaly vycházet v roce 1941. Text byl psán pro interní okruh bývalého IFS.

³⁶⁹ HORKHEIMER, Max, *Autoritärer Staat*, in: Alfred, Schmidt (Hrsg.), Max Horkheimer. *Gesammelte Schriften*, Band 5: *Schriften 1940-1950*, str. 294.

A potvrdil sympatie k myšlenkám marxismu:

„Die Aufhebung des Privateigentums an Produktionsmitteln, die Überwindung der Kraft- und Materialvergeudung des Marktsystems durch Planwirtschaft (...) waren rationale Forderungen im Zug der Zeit.“³⁷⁰

Zkonstatoval, že vlivem státního kapitalismu, který se snoubil a skloubil s autoritativním a totalitním státem, vlivem rozdrobeného proletariátu, který mnohdy opustily jeho politické elity a který byl zdecimovaný masovou nezaměstnaností, se šance a možnosti socialismu na konečné vítězství snížily na minimum. Revolucionářům měla zůstat poslední zbraň: slovo a svobodné myšlení.³⁷¹

Sumarizace hlavních Horkheimerových myšlenek z let 1939-1942:

(1) kapitalismus systematicky potlačoval subjektu a lidskou svobodu v přímé nadvládě vlastníků nad proletariátem; (2) mentalita kapitalismu byla předstupněm pro autoritativní a totalitní režimy; (3) tyto uchopily moc, kapitalismus ale nezrušily, naopak se s ním spojily a vznikl tzv. *státní kapitalismus*; (4) státní kapitalismus byl vrcholem poroby, svoboda byla potlačena dvojmo – nejen v oblasti pracovních vztahů, ale i v oblasti politiky a soukromé sféry; (5) proletariát a marxistické myšlenky a cíle se ocitly v systémové krizi, značná část proletariátu včetně jeho elit kolaborovala s fašismem a kapitalismem; (6) společenský vývoj přelomu 30. a 40. let – zejména německý nacismus – byl ohrožením celé evropské civilizace, nejenom ideálu svobodné společnosti bez tříd.

Při komparaci „mezistavu“ Horkheimerovy KT s Frommovou KT, se ukazuje, že Horkheimer více akcentoval marxistický segment KT, segment psychoanalytický a kulturní kritiky lze sledovat jen v pozadí jeho myšlení. To odpovídalo dělbě práce na IFS. Role Horkheimera byla organizační a programotvorná, psychoanalytickou oblast měl na starosti Fromm a později Marcuse, kulturní kritiku Adorno, Löwenthal a Benjamin.

³⁷⁰ Tamtéž, str. 299.

³⁷¹ Lit. k odstavci: Tamtéž, str. 293-319.

4.5.3 *Dialektik der Aufklärung* - Dialektika osvícenství

Kniha *Dialektik der Aufklärung* je považována za elementární dílo kritické teorie napsané Adornem a Horkheimerem v letech 1941-44, temném dějinném období, které DA formovalo.³⁷² V létě roku 1941 napadlo Německo Sovětský svaz a s dobytým východním územím získalo velký počet východních Židů. V tomto kontextu byly započaty přípravy holocaustu. Oba autoři jako emigranti židovsko-německého původu - a celý IFS - jako by svým původem byli předurčeni k tomu, aby zachytili ducha doby se zvýšenou citlivostí. Jako Fromm se analyticky ponořili do dějin (evropské) civilizace. Oproti Frommem kladeném akcentu na reformaci, se zaměřili na osvícenství.

Dialektik der Aufklärung se později stala - spolu s Marcuseho *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* (viz níže) - centrální teoretickou oporou neomarxismu a jedním z textů, které podstatně ovlivňovaly protestní hnutí 60. let a později stranu Zelených (viz kapitoly 6 a 8). Proto jí zde bude věnován obsáhlý analytický prostor.

DA dále předznamenala vývoj kritické teorie a obohacovala ji o nová témata a motivy. Marcuse svými studii EC a ODM na ni reagoval. Nelze napsat, že DA byla jen dílem Adorna a Horkheimera. Byla koncipována jako kolektivní studie IFS (viz 2.4). V počáteční fázi Horkheimer zvažoval, že do práce zapojí Marcuse. K tomu nedošlo, přesto s ním ale byly mnohé pasáže konzultovány, stejně jako jiné s Löwenthaelem a Pollockem. *Horkheimerkreis* byl v době psaní DA v pravidelném písemném styku. Takto Horkheimer popisoval práci na díle:

*„During the last few days I have devoted every minute to those pages on mythology and enlightenment which will probably be concluded this week. I am afraid it is the most difficult text I ever wrote.“*³⁷³

Mimo to byly využívány eseje Benjamina (v té době již zemřelého) a z DA lze vystopovat Frommův vliv - např. ve weberovském hodnocení protestantismu a

³⁷² Poprvé byla *Dialektik der Aufklärung* vydána jako interní publikace IFS v roce 1944 při příležitosti 50. narozenin Pollocka. V této podobě ale již nikdy nebyla znovu vydána - první oficiální vydání z roku 1947 obsahovalo nemalé úpravy pojmosloví (viz níže).

³⁷³ Dopis M. Horkheimera H. Marcuse z 19. 12. 1942. Citováno z: WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 359.

konceptu *sadomasochistického charakteru*. Části kapitoly *Elemente des Antisemitismus* („Elementy antisemitismu“) byly psány společně s Löwenthalem. Horkheimer zamýšlel zkomponovat celistvou analýzu evropské civilizace, která by zahrnovala i ekonomickou, psychologickou a případně další části a korunovala by naddisciplinární metodu IFS. Vzhledem k personálním změnám z roku 1939 se ale nedostávalo kapacit. Adorno a Horkheimer přiznávali, že DA by nebyla myslitelná bez studií a analýz ZFS. Celkově je DA vysoce hodnocena jako „*one of the central books of the 20th century*“³⁷⁴ („jedna z klíčových knih dvacátého století“). Z česky psané literatury k DA lze jmenovat poučenou zde odkazovanou studii Michaela Hausera „*Adorno: moderna a negativita*“.³⁷⁵

Již v předmluvě bylo otevřeno hlavní téma DA:

*„Was wir uns vorgesetzt hatten, war tatsächlich nicht weniger, als die Erkenntnis, warum die Menschheit, anstatt in einen wahrhaft menschlichen Zustand einzutreten, in eine neue Art von Barbarei versinkt.“*³⁷⁶

Za příčinu civilizačního úpadku byla označena sebedestrukce osvícenství:

*„(...) der erste Gegenstand, den wir zu untersuchen hatten: die Selbsterstörung der Aufklärung. Wir hegen keinen Zweifel (...) daß die Freiheit in der Gesellschaft vom aufklärenden Denken unabtrennbar ist. Jedoch glauben wir (...) daß der Begriff eben dieses Denkens (...) schon den Keim zu jenem Rückschritt enthalten, der heute überall sich ereignet. Nimmt Aufklärung die Reflexion auf dieses rückläufige Moment nicht in sich auf, so besiegelt sie ihr eigenes Schicksal.“*³⁷⁷

Sebezničení nastalo proměnou a totalitou osvícenství, které nebylo schopno diskuse se sebou samotným neboli sebereflexe a proměnilo se v mocenskou formu

³⁷⁴ BROWN, Stuard, COLLINSON, Diané, WILKINSON, Robert (Ed.), *Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers*, Routledge, London-New York, 1996, str. 9.

³⁷⁵ WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 338-364. Srovnej s: HORKHEIMER, Max, ADORNO, Theodor, W., *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984 (první vydání: Amsterdam, 1947), str. 9-19, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 45-97, BIALAS, Wolfgang, *Gechichtsphilosophie in kritischer Absicht im Übergang zu einer Teleologie der Apokalypse. Die Frankfurter Schule und die Geschichte*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1994, str. 94-128 a HAUSER, Michael, c. d., str. 17-55 a 135-202.

³⁷⁶ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 11.

³⁷⁷ Tamtéž, str. 13.

instrumentálního rozumu. Osvícenství zapomenulo na svůj cíl – emancipaci subjektu a lidstva od přírodních sil. Z osvícenství se stala mytologie - podobna bájím a mýtům - vykládající jsoouco jen ze sebe sama a svého domnělého nároku na konečnou pravdu:

„Wir glauben, in diesen Fragmenten insofern zu solchen Verständnis beizutragen, als wir zeigen, daß die Ursache des Rückfalls von Aufklärung in Mythologie nicht so sehr bei den eigens zum Zweck des Rückfalls ersonnen nationalistischen, heidnischen und sonstigen modernen Mythologien zu suchen ist, sondern bei der in Furcht von der Wahrheit erstarrenden Aufklärung selbst.“³⁷⁸

Pokrok se měl změnit v úpadek:

„Unter der gegebenen Verhältnissen werden die Glückgüter selbst zu Elementen des Unglück. (...) der Fortschritt schlägt in den Rückschritt um.“³⁷⁹

Elementární je první kapitola *Begriff der Aufklärung* („Pojem osvícenství“). Adorno a Horkheimer zde pojmově vymezili svou interpretaci a hodnocení tradičního osvícenství:

„Aber die vollends aufgeklärte Erde strahlt im Zeichen triumphalen Unheils. Das Programm der Aufklärung war die Entzauberung der Welt.“³⁸⁰

Tímto až heslovitým provoláním, které také naznačovalo dílčí kontinuitu kritického myšlení (viz původně Weberův pojem *die Entzauberung*), byla zahájena interpretace. Hlavním poselstvím bylo: osvícenství ovládlo hmotu (přírodu) silou ratia, osvícenský projekt byl správný, ale osvícenský *logos* se proměnil v instrumentální rozum nárokuje si konečnou pravdu. Proto je třeba „osvítit osvícenství“ – uvolnit jej z mocenského nároku rozumového poznání a osvícenství umožnit nový rozvoj díky sebereflexi – vedením dialogu se sebou samým. Jako první měl osvícenství v 17. století jako utopickou vizi formulovat Francis Bacon. Vztah závislosti člověka na přírodě měl být převrácen:

³⁷⁸ Tamtéž, str. 14.

³⁷⁹ Tamtéž, str. 15.

³⁸⁰ Tamtéž, str. 19.

„Was die Menschen von der Natur lernen wollen, ist, sie anzuwenden, um sie und die Menschen vollends zu beherrschen. (...) Macht und Erkenntnis sind synonym.“³⁸¹

S účelem ovládnout svět se rozvinulo racionální myšlení, které v 18. a 19. století přineslo poznání o mnoha principech přírody. Ty byly využity k jejímu ovládnutí. Aplikované poznatky věd rozložily původní (pre)archaický svět nazývaný hýlozoistický – od kořene *hýlê*³⁸² - prajednotné beztvare látky. Svět, kde místa a věci měly unikátní život naplněny podstatou a duchem. V té době měl být svět tvořen z *many* – oduchovnělé hmoty. V přírodě spočívali lokální božstva a démoni. Svět byl na animistickém vývojovém stupni:

„Die Entzauberung der Welt ist die Ausrottung des Animismus.“³⁸³

Později v antickém Řecku již vstoupil do dějin logos – systematizující, klasifikující a organizační element *ratia*, který uspořádal svět do systému. Latentní osvícenství existovalo podle Adorna a Horkheimera již v animismu, kdy se šaman prostřednictvím formulí a rituů pokoušel ve svůj prospěch ovlivnit přírodu a svět kolem sebe - osvícenství bylo dějinám imanentní - ale až zde, na mytologickém stupni, se mocenský nárok rozumu projevoval ne jako nevědomý pud šamana, ale jako vědomý vstup rozumu na scénu:

„An die Stelle der lokalen Geister und Dämonen war der Himmel und seine Hierarchie getreten, an die Stelle der Beschwörungspraktiken des Zauberers und Stammes das wohl abgestufte Opfer (...)“³⁸⁴

Osvícenstvím byla dokončena cesta od nevědomého archaického spočívání v *mana* přes mytologii zrozený systematizující rozum. Osvícenství po svém triumfu spoutalo svět a ovládlo hmotu (přírodu) silou *ratia*. Duchové a démoni byli vyhnáni:

³⁸¹ Tamtéž, str. 20.

³⁸² Pojem *hýlê*, zde oživený, zavedl do filozofického myšlení Aristoteles. Adornovský a Horkheimerovský hýlozoismus hovoří o počátku materiálního světa, o době, kdy hmota a příroda nebyla rozlišena a teprve začínala nabírat mnohost tvarů a podob.

³⁸³ Tamtéž, str. 21.

³⁸⁴ Tamtéž, str. 23.

„Von nun an soll die Materie endlich ohne Illusion waltender oder innewohnender Kräfte, verborgener Eigenschaften beherrscht werden. Was dem Maß von Berechenbarkeit und Nützlichkeit sich nicht fügen will, gilt der Aufklärung für verdächtig.“³⁸⁵

Přírodní celek (hmota) se stal monolitem. Různorodým formám a seskupením byla odejmuta unikátnost a duch. Zbyl jen rozum a jeho síla a v tom mělo být osvícenství totalitní – v touze po naprostém ovládnutí světa principem rozumu. Od nynějška se vše mělo stát změřitelným, kategorizovatelným, vysvětlitelným:

„Ihr Ideal ist das System, aus dem alles und jedes folgt.“³⁸⁶

(Pre)animistické bytí nahradil logos. Cesta dějinami sílícího ratia byla zároveň i cestou stále sílícího odcizení světa:

Die Menschen bezahlen die Vermehrung ihrer Macht mit der Entfremdung von dem, worüber sie die Macht ausüben. Die Aufklärung verhält sich zu den Dingen wie der Diktator zu den Menschen.“³⁸⁷

Ještě jednou: zatímco (pre)animistický svět magie rozpoznával unikátnost stvořených forem života a existence a rozpoznával a napodoboval jejich „ducha“, osvícenství učinilo z mnohosti jedolitou hmotu určenou k pozitivistickému vědeckému zkoumání a pozorování sloužící k uspokojení lidských potřeb. Svět byl definitivně odkouzlen.

Pokud subjekt pomocí rozumu spoutal a ovládl přírodu, mohl ovládnout i lidskou společnost a pomocí ratia ji vnuknout řád a organizaci, aby byla zorganizovaná a změřitelná stejně jako hmota. Princip totálního rozumu mohl být latencí totality společenské:

„Die Horde, deren Namen zweifelsohne in der Organisation der Hitlerjugend vorkommt, ist kein Rückfall in die alte Barbarei, sondern der Triumph der repressiven Egalität (...).“³⁸⁸

³⁸⁵ Tamtéž, str. 22.

³⁸⁶ Tamtéž, str. 23.

³⁸⁷ Tamtéž, str. 25.

³⁸⁸ Tamtéž, str. 29.

Unifikace se projevila také v proměnách jazyka. Původní jazyky se ponořovaly do podstaty věcí a jevů, které se snažily napodobovat. Byly mluvenými obrazy jako hieroglyfy, osvícenství ale pojalo jazyk jako nástroj emancipace. Vyvinulo pojmové myšlení, které se stalo výchozím bodem mocenského instrumentálního rozumu. Ambice jazyka poznávat skrze slovo zmizela, ze slova se stal pojem.

Adorno a Horkheimer hledali odpověď na otázku, kde leží kořeny mocenského pokusu *ratia* (osvícenství) o nadvládu. Příčinu našli v hluboce usazeném strachu z neznáma:

„Aufklärung ist die radikal gewordene. mythische Angst.“³⁸⁹

V racionalizovaném světě zůstalo uchováno neodcizené bytí jen v umění:

„Im Kunstwerk wird immer noch einmal die Verdoppelung vollzogen, durch die das Ding als Geistiges, als Äußerung des Mana erschien.“³⁹⁰

Osvícenství je považováno za totalitní systém, protože nevede polemiku a není schopno sebereflexe:

„Denn Aufklärung ist totalitär wie nur irgendein System. Nicht was ihre romantische Feinde ihr seit je vorgeworfen haben, analytische Methode. Rückgang auf Elemente, Zersetzung durch Reflexion ist ihre Unwahrheit, sondern daß für sie der Prozeß von vornherein entschieden ist.“³⁹¹

Osvícenství mělo formovat evropské myšlení. Z univerzální vědy se stal pozitivismus – nadvláda matematiky a logiky také ve společenských vědách. Z rozumu se stal rozum instrumentální ve službě moci. Osvícenství zanedbalo pozitivní cíl – emancipaci – a stalo se formou nadvlády. Nástrojem moci se stal pozitivistický rozum:

„Die formale Logik war die große Schule der Vereinheitlichung. Sie bot den Aufklärern das Schema der Berechenbarkeit der Welt.“³⁹²

³⁸⁹ Tamtéž, str. 32.

³⁹⁰ Tamtéž.

³⁹¹ Tamtéž, str. 41.

³⁹² Tamtéž, str. 23.

Kdo opustil logos, dostal se na pozice nesmyslu a šarlatánství.

Osvícenství se vymanilo z mytologie a znovu v ní upadlo. Vytvořilo uzavřený výklad světa – mytologii, připomínající magický rituál, v jehož rámci je zakázáno vystoupit z kruhu. Kdo kružnici překočil, čelil tíživé kletbě. Osvícenství se proměnilo v mytologii *sui generis*.

Adorno a Horkheimer si ve své polemice vzali na pomoc také guru osvícenců Imanuela Kanta, který rozpoznal mantinely rozumového poznání:

*„Der Bescheid, den er erteilte, ist ein Orakelspruch. Kein Sein ist in der Welt, das Wissenschaft nicht durchdringen könnte, aber was von Wissenschaft durchdrungen werden kann, ist nicht das Sein.“*³⁹³

Osvícenství upadlo do tautologie - vyvozovalo pravdivost ze sebe samého.

Jiným aspektem dominance osvícenství bylo odcizení v mezilidských vztazích, což se mělo projevit zejména v pracovních vztazích liberálního kapitalismu:

*„Mit der Versachlichung des Geistes wurden die Beziehungen der Menschen selber verhext. (...) Er schrumpft (die Beziehungen) zum Knotenpunkt konventioneller Reaktionen und Funktionweisen zusammen, die sachlich von ihm erwartet werden. Der Animismus hatte die Sache beseelt, der Industrialismus versachlicht die Seelen.“*³⁹⁴

Život v industriálním světě, vzniklém z osvícenské tradice, byl určován ekonomickým principem průmyslové výroby. V tomto rámci byla potlačena spontánnost subjektu. Chování prošlo normalizací a z donucení se i ono přiblížilo ideálu racionality:

*„Durch die ungezählten Agenturen der Massenproduktion und ihrer Kultur werden die genormten Verhaltensweisen dem Einzelnen als die allein natürlichen, anständigen, vernünftigen aufgeprägt.“*³⁹⁵

³⁹³ Tamtéž, str. 43.

³⁹⁴ Tamtéž, str. 45.

³⁹⁵ Tamtéž.

Osvícenství mělo přetavit subjekt ve hmotu, věc a stroj. Také jednotlivec – společenský člověk - se měl stát – tak jako prve hmota - změřitelný, vypočítatelný a organizovatelný. Ze subjektu jako *Selbst* zmizely duch a krev a zůstal jen rozum - byl odkouzlen!

*„Der technische Prozeß, zu dem das Subjekt nach seiner Tilgung aus dem Bewußtsein sich versachlicht hat, ist frei von der Vieldeutigkeit des mythischen Denkens wie von allen Bedeuten überhaupt, weil Vernunft selbst zum bloßen Hilfsmittel der allumfassenden Wirtschaftsapparatur wurde.“*³⁹⁶

Emancipace - snaha učinit z člověka pána nad přírodou - se obrátila v degeneraci:

*„Der Fluch des unaufhaltsamen Fortschritts ist die unaufhaltsame Regression.“*³⁹⁷

Společnost pozbyla velkou část vlastností a schopností a došlo k odcizení světu i sobě navzájem. Osvícenství mělo selhat ve snaze revidovat stále znovu se obnovující mocenské vztahy a dělbu společnosti na vládnoucí a ovládané. Zisk moci nad přírodním celkem a nad jeho zroji – faktické vyřešení principu sebezáchovy (dostatek) - nebyl využit k vytvoření spravedlivějšího společenského řádu. Šance osvícenství byla promeškána. Z osvícenství měla zbýt spoutaná příroda, z které byla vyhnána *mana*, odcizený a oloupený subjekt a neschopnost polemiky a sebereflexe. Pokrok a ratio se staly nástrojem moci - ovládnání a potlačování. Z rozumu se stal nerozum, z pokroku úpadek a barbarství. Baconova utopie o ovládnutí světa se naplnila. Ale osvícenství se z pozitivního záměru proměnilo ve velkolepý podvod:

*„(...) wandelt im Dienst der Gegenwart Aufklärung sich zum totalen Betrug der Massen um.“*³⁹⁸

³⁹⁶ Tamtéž, str. 47.

³⁹⁷ Tamtéž, str. 53.

³⁹⁸ Tamtéž, str. 60. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 19-60.

Bylo by chybou vyvozovat, že Adorno a Horkheimer prokleli osvícenství. Domnívali se, že „osvěcují osvícenství“, aby bylo schopno polemiky a uvolnilo se z mytologie – nároku na jedinou konečnou pravdu:

„Die dabei an Aufklärung geübte Kritik soll einen positiven Begriff von ihr vorbereiten, der sie aus ihrer Verstrickung in blinder Herrschaft löst.“³⁹⁹

Kontinuita mytologie a osvícenství – dvou vývojových stupňů, které se vyznačovaly, i když každý v jiné míře, vstupem systematizujícího principu logos - měla být doložitelná na analýze a interpretaci Homérovy Odyssey ve zlomku *Odysseus oder Mythos und Aufklärung* („Odysseus aneb mýtus a osvícenství“):

„... schon der Mythos ist Aufklärung und: Aufklärung schlägt in Mythologie zurück. (...) Der erste (Exkurs) verfolgt die Dialektik von Mythos und Aufklärung an der Odyssee, als einem der frühesten repräsentativen Zeugnisse bürgerlich-abendländlicher Zivilisation.“⁴⁰⁰

Adorno a Horkheimer interpretovali cestu Odyssea z Tróje na Ithaku jako cestu lidského rozumu z pout animismu a mytologie k triumfu osvícenství:

„Die Irrfahrt von Troja nach Ithaka ist der Weg des leibhaft gegenüber der Naturgewalt unendlich schwachen und im Selbstbewußtsein erst sich bildenden Selbst durch die Mythen.“⁴⁰¹

Odysseus byl symbolem logos. S pomocí rozumu, lstí a podvodů klamal přírodní síly a podmaňoval je:

„Odysseus, wie die Helden aller eigentliche Romane nach ihm, wirft sich weg gleichsam, um sich zu gewinnen; die Entfremdung von der Natur, die er leistet, vollzieht sich in der Preisgabe an die Natur, mit der er in jedem Abenteuer mißt, und ironisch triumphiert die Unerbittliche, der er befiehlt, indem er als Unerbittlicher nach Hause kommt, als Richter und Rächer der Erbe der

³⁹⁹ Tamtéž, str. 16.

⁴⁰⁰ Tamtéž, str. 16.

⁴⁰¹ Tamtéž, str. 64.

*Gewalten, denen er entrann. (...) Der Sieger drückt aus, daß sein Sieg stets einer über die eigene Natur ist.*⁴⁰²

Forma homérovského eposu měla také naznačovat nástup ratic. Oproti tradované mytologii byla útvarem racionality a logiky. Adorno a Horkheimer odkazovali na Nietzscheho, který měl jako oni rozpoznat skrytý význam Homéra.

Jak byly interpretovány vybrané příběhy z Odyssey? Rozvedeny budou pasáže týkající se sirén, kyklopa Polyfema a čarodějnice Kirké.

Úryvek o Odysseovy byl pro Adorna (autora exkurzu) zásadní. Odysseus rozumem obelstil sirény a projel zapovězeným místem – to byl symbol a obraz vytržení ratic z pout animismu. Odysseova posádka ale zároveň měla značit pozdější útlak pracujících a předzvěst dělby práce a pracovních vztahů v kapitalismu. Odysseus symbolizoval moc, byl obrazem vlastníka, za kterého pracovali druzí a on sám - bezpečně upoután na stožáru – si dopřával ostatním zapovězený poslech:

*„Die eine (Möglichkeit der Entrinnens) schreibt er den Gefährten vor. Er verstopft ihnen die Ohren mit Wachs, und sie müssen nach Leibeskräften rudern. (...) Dafür hat die Gesellschaft stets gesorgt. Frisch und konzentriert müssen die Arbeitenden nach vorwärts blizen und liegenlassen, was zur Seite liegt. (...) Der Gefesselte wohnt einem Konzert bei, reglos lauschend wie später die Konzertbesucher, und sein begeistert Ruf nach Befreiung verhallt schon als Applaus.“*⁴⁰³

*„Die Ruderer, die nicht zueinander sprechen können, sind einer wie der im gleichen Takte eingespannt wie der moderne Arbeiter in der Fabrik.“*⁴⁰⁴

Pomyslným vrcholem lstivosti, se kterou Odysseus překonával síly animismu, byl triumf nad kyklópem Polyfémem. Polyfém symbolizoval pnutí mezi animismem a (antickou) mytologií. Odysseus Polyféma opil a na dotaz, jak se jmenuje, mu lstivě sdělil vyhané jméno *Nikdo*. Kyklópa oslepil ranou do oka a se zbylými muži uprchl. Kyklópův výkřik: *„Nikdo mně zničil nikoliv silou, ale lstí“* jakoby nahrával Adornem sledované interpretaci. Adorno nezmínil, že

⁴⁰² Tamtéž, str. 65-66.

⁴⁰³ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 51.

⁴⁰⁴ Tamtéž, str. 54.

oslepený Polyfém vztekle volal za odplouvajícími loděmi Odyssea, že se jeho oslepením naplnilo proroctví, které mu bylo předpovězeno. Kdo tedy oslepil Polyféma? Odysseus a jeho rozum nebo osud? Logos ve své latenci jakoby zde vskutku sváděl boj se silami animismu a mytologie.

Zastavení u Kirke na ostrově Aiai bylo také vykládáno ve smyslu boje racionálních (osvícenských) a animistických (nevědomých) sil. V ženě čarodějnicí byl spatřován obraz oslabené ženskosti na úsvitu nových časů, obraz oslabené ženy, jejíž kouzla přestávala fungovat. Žena byla vnímána jako symbol přírodních sil, které mělo osvícenství brzy spoutat:

„Als Repräsentantin der Natur ist die Frau in der bürgerlichen Gesellschaft zum Rätselbild von Unwiderstehlichkeit (neodolatelnost) und Ohnmacht geworden. So spiegelt sie der Herrschaft die eitle Lüge wider, die anstelle der Versöhnung der natur deren Überwindung setzt.“⁴⁰⁵

Homérův epos se pod rukama Adorna proměnil v boj tří systémů: animistického (sirény, Polyfém, Kirke, aj.)⁴⁰⁶, mytologického (do děje zasahující antický pantheon Bohů) a rodícího se osvícenství (Odysseus a jeho rozum). Odysseova cesta skončila vítězně - z vůle řeckých Bohů a za cenu mnohých útrap a bloudění. Rozum zvítězil a animistické síly byly přemoženy. Co se stalo například se sirénami. Zmizely? Patrně ano, když byla zlomena jejich moc. Ale nikoliv náhodou zůstal Odysseus ke konci své cesty izolovaný (jako zajatec nymfy Kalypsó), stejně jako se moderní člověk osvícenství stal zajatcem své samoty.⁴⁰⁷

Ve druhém exkurzu *Juliette oder Aufklärung und Moral* („Julietta aneb osvícenství a morálka“) byly rozvedeny proměny etických hodnot v osvícenské a následující době. Jednalo se o polemiku s Kantem a jeho principem racionální etiky, který zavedl.⁴⁰⁸ Byla relativizována a rozporována Kantova teze, že etiku je možné odvozovat z autonomního ratia:

⁴⁰⁵ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 91.

⁴⁰⁶ Adorno a Horkheimer zde upozornili na to, že v době vzniku Odyssey byl animismus již oslabený, což měla dokládat skutečnost, že síly symbolizující svět animismu byly vyobcovány do zapomenutých koutů ztracených v dalekém oceánu. Viz HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 77.

⁴⁰⁷ Lit. k úryvku o Odyssei: HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 61-99.

⁴⁰⁸ Adorno a Horkheimer recipovali významný počet Kantových děl. Na úvod citovali esej *Was ist Aufklärung* („Co je osvícenství“): „*Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne*

„Sein Unterfangen, dir Pflicht der gegenseitigen Achtung (...) aus einem Gesetz der Vernunft abzuleiten (...).“⁴⁰⁹

V tomto smyslu byly interpretovány romány markýze de Sade (zejména *l'Histoire de Juliette, ou les Prospérités du vice* - „Julietta aneb slasti neřesti“, publikováno 1801) a některá díla Nietzscheho – jako doklad, kam lze dovést „etiku“ postavenou na autonomii rozumu a kategorickém imperativu.⁴¹⁰

Na scénu bylo uvedeno téma smrti. Byla to právě smrt, se kterou si nevědělo osvícenství rady. Neboť bylo obtížné zakomponovat smrt do vybudovaných, zorganizovaných a schematizovaných kategorií rozumu a jeho víry v neomylnost:

„Der Funke, der am prägnantesten den Mangel an systematischem Denken, den Verstoß gegen die Logik anzeigt, ist keine flüchtige Wahrnehmung, sondern der plötzliche Tod.“⁴¹¹

Tradicionalistická mravnost odvíjející se od křesťanské víry, se osvícenskému rozumu jevila jako nepochopitelná a nebezpečná, protože rozumově neuchopitelná. Julietta byla ukázkou, kam by mohla (a byla) dovedena etika, pokud se soudcem stal autonomní rozum. Julietta byla označena jako „dcera osvícenství“⁴¹². Její sexuální sadismus byl veden rozumem a radostí:

„Juliette verkörpert (...) weder unsublimierte noch regredierte libido, sondern intellektuelle Freude an der Regression (...) die Lust, Zivilisation mit ihren eigenen Waffen zu schlagen. (...) Sie handhabt das Organ des rationalen Denken ausgezeichnet.“⁴¹³

Leitung eines anderen zu bedienen“. Viz tamtéž, str. 100. Dále byly odkazovány: *Kritik der reinen Vernunft* („Kritika čistého rozumu“), *Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre* („Metafyzika mravů“) a *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* („Základy metafyziky mravů“), *Kritik der Urteilskraft* („Kritika soudnosti“) a *Kritik der praktischen Vernunft* („Kritika praktického rozumu“). Viz tamtéž, str. 100-140.

⁴⁰⁹ Tamtéž, str. 104.

⁴¹⁰ Dalším známým polemikem s racionálním pojetím etiky byl také Max Weber. Viz např.: WEBER, Max, *Politika jako povolání*; in: WEBER, Max, *Metodologie, sociologie a politika*, str. 243-293.

⁴¹¹ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 102.

⁴¹² *„Sie operiert (...) wie der modernste Positivismus (...) als Tochter der kämpfenden Aufklärung (...).“* Tamtéž, str. 116.

⁴¹³ Tamtéž, str. 114.

Orgiastické scény byly postaveny do souvztažnosti s Kantovým racionálním systémem:

„Die eigene architektonische Struktur des kantischen Systems kündigt wie die Turnpyramiden der Sadschen Orgien (...)“⁴¹⁴

Osvícenský racionalismus potlačil nevědomou stránku subjektu, která prošla regresí a projevila se v zdegenerované podobě a zvýšené bestialitě. Pornografický sadismus, v Juliettě dovedený k dokonalosti, byl symbolem potlačené tabuizované přirozenosti:

„Die urgeschichtlichen Verhaltensweisen (von Juliette), auf welche die Zivilisation ein Tabu gelegt, hatten, unter dem Stigma der Bastialität in destruktive transformiert, ein unterirdisches Dasein geführt.“⁴¹⁵

Křesťanské hodnoty – spása a vykoupení⁴¹⁶ - byly nahrazen měřitelným racionálním principem úspěchu a zisku. Novou ctností se stala nesoucitná apatie⁴¹⁷:

„Zur Tugend wird Apathie (als Stärke betrachtet) notwendig vorausgesetzt“, sagt Kant, indem er, Sade nicht unähnlich, diese „moralische Apathie“ von der Fühllosigkeit im Sinn der Indifferenz gegen sinnliche Reize unterscheidet.“⁴¹⁸

Nová mravnost vyžadovala rezignaci:

„Die Freiheit von Gewissenbissen ist vor der formalistischen Vernunft so essentiell wie die von Liebe oder Haß.“⁴¹⁹

Proměnu etiky a svědomí měl správně rozpoznat také Nietzsche, který byl odkazován a vykládán jako reakce (např. dílo *Zur Genealogie der Moral - Genealogie morálky*, publikováno 1887):

⁴¹⁴ Tamtéž, str. 107.

⁴¹⁵ Tamtéž, str. 114.

⁴¹⁶ Juliette se – ve smyslu celého zlomku ne náhodou – vysmívá desateru, „idiotským křesťanům“ a jejich mrtvému Bohu. Srov., tamtéž, str. 116.

⁴¹⁷ Na jiném místě byla zmíněna Juliettina „glückliche Apathie“ („šťastná apatie“). Tamtéž, str. 114.

⁴¹⁸ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 114.

⁴¹⁹ Tamtéž, str. 115.

„Die Schwachen und Mißbratenen sollen zugrunde gehen: erster Satz unsere Menschenliebe. Und man soll ihnen noch dazu helfen.“⁴²⁰

Nová maxima zněla právo silnějšiho:

„ (...) um den Schwachen zu unterdrücken und zu berauben. begehrt er (der Mensch) nur die natürlichste Sache der Welt.“⁴²¹

Z tohoto mentálního podhoubí „vykvetl“ fašismus a nacismus:

„Indem der deutsche Faschismus den Kultus der Stärke zur welthistorischen Doktrin erhob, hat er ihn zugleich zur eigenen Absurdität geführt.“⁴²²

Také hodnota lásky zanikla, neboť připomínala přemoženou metafyziku:

„Die Liebe der Frau wird abgelöst wie die des Manns.“

Triumfoval chlad racionální mravnosti a emancipace od víry:

„Moses und Kant haben nicht das Gefühl verkündigt, ihr kaltes Gesetz kennt weder Liebe noch Scheiterhaufen“⁴²³

„(...) als die Erneuerung von Kants Unternehmen, das göttliche Gesetz in Autonomie zu transformieren (...).“⁴²⁴

Kapitola *Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug* („Kulturní průmysl. Osvícenství jako masový podvod.“) sledovala zábavní průmysl a masovou kulturu.⁴²⁵ Jejím leitmotivem byla myšlenka, že stejně jako k totalitě tendoval osvícenský rozum, také masová kultura a zábavní průmysl se staly totalitní. Kultura šířená masmédií měla usilovat o vznik manipulovatelného

⁴²⁰ NIETZSCHE, Friedrich, *Genealogie morálky*; citováno z: HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 117.

⁴²¹ SADE, de, c. d.; citováno z: HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 120.

⁴²² HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 120-121.

⁴²³ Str. 135

⁴²⁴ Tamtéž.

⁴²⁵ Téma dlouhodobě sledoval Adorno. Základy kapitoly *Kulturindustrie* sahaly k Adornově eseji *Über Jazz* („O jazzu“) z ZFS 1936. Myšlenky o masové kultuře rozvedl i v *Zur Philosophie der neuen Musik* („K filozofii nové hudby“, 1940-41), která se později stala první kapitolou knihy *Philosophie der neuen Musik* (publikována 1949).

subjektu, neidentického člověka, který by – veden hypnotizující reklamou – garantoval spotřebu:

„Kultur heute schlägt alles mit Ähnlichkeit. Film, Radio, Magazine machen ein System aus. Jede Sparte ist einstimmig in sich und alle zusammen.“⁴²⁶

Jednotlost a monotónnost měla dominovat také nové architektuře. Z kultury a umění se stal průmysl, degenerovala stejně jako etika. Nastalo „pustošení estetiky“ a „fabrikace kultury“. Zábavní průmysl neměl vytvářet nadčasové umělecké hodnoty hledající identitu, ale stal se obchodem, jehož cílem byla maximalizace zisku:

„Ihre Ideologie ist das Geschäft.“⁴²⁷

Zábavní průmysl měl produkovat jako kolovrátek omezený počet vykalkulovaných schématů a motivů. Z tvorby vymizela spontánnost a individuálnost:

„Die kurze Intervallfolge, die in einem Schlager als einprägsam sich bewährte, die vorübergehende Blamage des Helden, die er als good sport zu ertragen weiß, die zuträglichen Prügel, die die Geliebte von der starken Hand des männlichen Stars empfängt, seine rüde Sprödeheit gegen die verwöhnte Erbin sind wie alle Einzelheiten fertige Cliches, beliebig hier und dort zu verwenden, und allemal völlig definiert durch den Zweck, der ihnen im Schema zufällt.“⁴²⁸

Nietzsche správně označil zábavní kulturu za barbarství.⁴²⁹ Zábavní průmysl se přes masmédia šířil po celém světě:

„Die ganze Welt wird durch das Filter der Kulturindustrie geleitet.“⁴³⁰

Zábavní průmysl byl promyšleným systémem, který si nárokoval formovat myšlení subjektu. Stvořil vlastní jazyk - pozitivistický soubor dat -, který již

⁴²⁶ Tamtéž, str. 141.

⁴²⁷ Tamtéž, str. 158.

⁴²⁸ Tamtéž, str. 146.

⁴²⁹ Viz citace Nietzscheho. NIETZSCHE, Friedrich, Unzeitgemäße Betrachtungen („Nečasové úvahy“, vycházely v letech 1873-1876); v: HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 150.

⁴³⁰ HORKHEIMER, M., ADORNO, T., W., c. d., str. 147.

neměl s jazykem, který skrze nápodobu poznával svět, nic společného. Z kultury se stal jednotvárný monolit, určený k výdělku. K tomuto cíli vytvářel identitu a společenské vědomí ve svůj prospěch. Vyšší počet nekritických a smyslově otupených konzumentů znamenal vyšší obrat. Zatímco původní umělecké dílo hledalo identické (unikátní), zábavní průmysl usiloval o opak, o potlačení jedinečného a individuálního. Ti, kteří se neadaptovali, se ocitli na chvostu jako desperáti: podezřelí a vinní:

„Er ist ein Outsider, und (...) ist es die schwerste Schuld, Outsider zu sein (...) Im Liberalismus galt der Arme für faul, heute wird er automatisch verdächtig.“⁴³¹

Hlavním nepřítelem se stal samostatně myslící subjekt:

„Bekämpft wird der Feind (...) das denkende Subjekt.“⁴³²

Zábavní průmysl vytvořil velkolepé *show* spojené s představou celoživotní selanky. Nabízel obrazy radostného života bez otázek, přemýšlení a tragiky. S lehkostí produkoval idoly a hrdiny, kteří - šiti na zakázku - vyhovovali zadaným schémátům:

„Die von den Talentjägern aufgespärrten und dann vom Studio groß herausgebrachten Figuren sind Idealtypen des neuen abhängigen Mittelstands.“⁴³³

Maximou se staly, v uvedeném pořadí, zisk a zábava. S ostražitostí bylo vyhlazeno vše, co pronikalo za jasně definované motivy:

„Die Liquidation der Tragik bestätigt die Abschaffung des Individuums.“⁴³⁴

Zábavní průmysl měl být nikdy nekončící brak a cirkus, podvod na zmanipulovaných a hypnotizovaných masách, které se nevědomky staly garantem nepředstavitelného bohatství těch, kteří kolotoč roztáčeli. Měl být konečným potvrzením dekadence a úpadku. Masová kultura byla totalita - logicky navazující na totalitu osvícenského logos a totalitu racionalizované etiky.

⁴³¹ Tamtéž, str. 173.

⁴³² Tamtéž, str. 172.

⁴³³ Tamtéž, str. 167.

⁴³⁴ Tamtéž, str. 177.

Konečným produktem této show byl to subjekt rezignující na vlastní vrozenou identitu, který si osvojil kolektivní vzorce nabízené masovou kulturou a zábavním průmyslem. Zmizel člověk, zbyla masa hmoty zbavená vlastního úsudku, manipulované a hypnotizované kolečko soustrojí, které mohlo být kdykoliv nahrazeno. Subjekt, který se posléze tak hodil nacistickým hordám a jiným totalitním systémům:

„Dar Faschismus aber hofft darauf, die von der Kulturindustrie trainierten Gabenempfänger in seine reguläre Zwangsgefolgschaft umzuorganisieren.“⁴³⁵

Zatímco v osvícenství a liberálním kapitalismu byl autonomní subjekt pouze odstrkovaným neurotikem, ale byl stále ještě tolerován, byť odsunut na okraj, nebyl mu odejmut život. Za nacismu, který měl být kontinuem totalitních tendencí osvícenství a kapitalismu, byli neadaptovaní deportováni do koncentračních táborů a usmrceni v plynových komorách, jak se o tom v nadsázce mluvilo mezi lidmi:

„Keiner darf hungern und frieren; wer's doch tut, kommt ins Konzentrationslager“⁴³⁶

Zmanipulovaný jednatel zakoušel politiku cukru a biče. Cukrem bylo vědomí, že náleží k vládnoucí většině disponující mocí, bičem nebylo jen jeho vnitřní vyprázdnění, které se mu stalo osudem, ale také osamocení a izolace, neboť mezilidské vztahy v kapitalismu měla poznamenat proměna spontánních emocí v racionalizované kontakty. To ale zábavnímu průmyslu konvenovalo, neboť osamělý a vykořeněný subjekt se stal vhodným objektem jeho zájmů. K transformaci subjektu v neidentický kolektivní útvar měly dopomoci moderní vědy: například psychologie, jejíž poznatky se promítly do propracovaných reklamních manipulací:

„(...)das ganze nach den Ordnungsbegriffen der heruntergekommenen Tiefenpsychologie aufgeteilte Innenleben bezeugt den Versuch, der bis in die Triebregungen hinein dem von der Kulturindustrie präsentierten Modell

⁴³⁵ Tamtéž, str. 185.

⁴³⁶ Tamtéž, str. 172.

*entspricht (...) personality bedeutet ihnen kaum mehr etwas anderes als blendend weiße Zähne und Freiheit von Achselschweiß und Emotionen. Das ist der Triumph der Reklame (...)*⁴³⁷

Racionalizovaný subjekt se paradoxně - ale v intencích dialektiky osvícenství - stal iracionální strukturou a produktem sloužícím byznysu. Nebyl si toho ani vědom. Stal se objektem manipulace a hypnotizace.⁴³⁸

Tendence osvícenské společnosti – jejího rozumu, etiky a kultury - se zhmotnily v moderním antisemitismu. Stejně tak jako Adorno a Horkheimer vykládali vznik fašismu a nacismu z racionalizované osvícenské kapitalistické společnosti, stejně tak hodnotili v kapitole DA Elemente des Antisemitismus. Grenzen der Aufklärung („Elementy antisemitismu. Hranice osvícenství“) nacistický antisemitismus konečného řešení a plynových komor. Novodobý antisemitismus se vyskytoval od druhé poloviny 19. století, nacistický antisemitismus byl jeho pokračovatelem. Vycházel ze stejných předpokladů, prohloubil ale praxi. Nacismus učinil s antisemitismem totéž, co s velmocenským kolonialismem 19. století. Zatímco kolonialismus nacisté prohloubili rasovou teorií, právem *Lebensraum* („životního prostoru“) a rozpoutáním války, antisemitismus 19. století prohloubili Norimberskými zákony a později holocaustem. Nacismus a antisemitismus nebyly vysvětlovány jako izolované jevy, ale jako kontinuum tendencí osvícenské a kapitalistické společnosti. Holocaust měl být dokonáním úpadku:

*„Die thesenhafte Erörterung der „Elemente des Antisemitismus“ gilt der Rückkehr der aufgeklärten Zivilisation zur Barbarei in der Wirklichkeit.“*⁴³⁹

Adornova a Horkheimerova analýza antisemitismu byla psychoanalytická, opírala se o Freuda a o Frommův koncept sadomasochismu. Hlavní myšlenka zněla - antisemitismus je projektivní chování, přesunutím a transformace vlastních obav a pocitů viny na Židy:

⁴³⁷ Tamtéž, str. 190-191.

⁴³⁸ Lit. ke kapitole o zábavním průmyslu: Tamtéž, str. 141-191.

⁴³⁹ Tamtéž, str. 17.

„Im Bild des Juden, das die Völkischen vor der Welt aufrichten, drücken sie ihr eigenes Wesen aus. Ihr Gelüste ist ausschließlicher Besitz, Aneignung, macht ohne Grenzen, um jeden Preis.“⁴⁴⁰

Měl být vyjádřením nenávisti k sobě samým, k moderní době a strachem o integritu vlastního Já. To vše bylo projikováno na židovskou menšinu:

„(...) sein Antisemitismus ist Selbsthaß. das schlechte Gewissen (...).“⁴⁴¹

Židovské etnikum se k projekcím dobře hodilo. Zdálo se, že Židé jako bankéři, finančníci, vědci a podnikatelé stáli v čele pokroku. Strach z něho na sebe vzal podobu nenávisti vůči Židům. Byli menšinou, která se neadaptovala a neosvojila si kolektivní identitu masové společnosti. Odlišovali se oblékáním, vírou a náboženstvím. V mysli antisemitů se odlišovali hodnotami a cíli, ať tomu tak doopravdy tak bylo, nebo ne:

„Dieser Meeßanismus bedarf der Juden. Ihre künstlich gesteigerte Sichtbarkeit wirkt auf den legitimen Sohn der gentilen Zivilisation gleichsam als magnetisches Feld.“⁴⁴²

Kdyby se obětními beránky nestali Židé, nahradila by je jiná neadaptovaná minorita (Romové, homosexuálové). Moderní antisemitismus - nejen ten nacistický - byl idiosynkratický jako pudový strach ze všeho odlišného a neznámého:

„Die seelische Energie, die der politische Antisemitismus entspannt, ist solche rationalisierte Idiosynkrasie.“⁴⁴³

Idiosynkrasie měla být projektivním projevem nové mentální choroby, kterou Adorno a Horkheimer diagnostikovali. Já ztratilo subjektivitu. Vznikla masová kolektivní identita tvořená mentálními a mravními maximy osvícenské společnosti 18., 19. a 20. století. Vše, co vybočovalo, ohrožovalo novou identitu:

⁴⁴⁰ Tamtéž, str. 192.

⁴⁴¹ Tamtéž, str. 200.

⁴⁴² Tamtéž, str. 210.

⁴⁴³ Tamtéž, str. 209.

„Regungen, die vom Subjekt als dessen eigene nicht durchgelassen werden und ihm doch eigen sind, werden dem Objekt zugeschrieben.“⁴⁴⁴

Osláblo přirozené projektivní chování napomáhající sebereflexi. Vina byla připsána jiným:

„Anstatt in sich zu gehen, um das Protokoll der eigenen Machtgier aufzunehmen, schreibt es die Protokolle der Weisen von Zion den anderen zu. (...) Grenzlos belehnt es die Außenwelt mit dem, was in ihm ist.“⁴⁴⁵

Idiosynkratický jev byl vyložen psychoanalyticky:

„Die psychoanalytische Theorie der pathischen Projektion hat als deren Substanz die Übertragung gesellschaftlich tabuierter Regungen des Subjekts auf das Objekt erkannt. Unter dem Druck des Über-Ichs projiziert das Ich die vom Es ausgehenden, durch ihre Stärke ihm selbstgefährlichen Aggressionsgelüste als böse Intentionen in die Außenwelt (...).“⁴⁴⁶

Analýza získala nečekané kontury. Antisemitismus konečného řešení neměl být jen výplodem nacismu, ale kontinuitou nebo snad nutností evropských dějin. Byl nepřímým důsledkem totalitních tendencí osvícenského rozumu, racionální etiky a masové kolektivní identity, která narušila subjektivitu a schematizovala bytí:

„Als Ich und Über-Ich fungieren die Gremien und Stars, und die Massen (...).“⁴⁴⁷

Miliónům Židů bylo odebráno právo život a později na lidskou smrt. Osvícenství skončilo šílenstvím: přerodem rozumu v nerozum a pokroku v úpadek:

„Im Fortschritt der Industriegesellschaft (...) wird nun der Begriff zuschanden, durch den das Ganze sich rechtfertigte: der Mensch als Person, als Träger der Vernunft. Die Dialektik der Aufklärung schlägt objektiv in den Wahnsinn um.“⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Tamtéž, str. 212.

⁴⁴⁵ Tamtéž, str. 215.

⁴⁴⁶ Tamtéž, str. 217.

⁴⁴⁷ Tamtéž, str. 229.

⁴⁴⁸ Tamtéž, str. 230. Lit. ke kapitole o antisemitismu: Tamtéž, str. 192-234.

Kritika obsažená v DA by mohla být interpretována jako útok na osvícenskou tradici z něho vycházející společensko-ekonomické formace. Osvícenství ale bylo v DA hodnoceno vždy dialekticky - jeho původní úmysl poznat a ovládnout přírodní síly, aby se lidstvo stalo pánem a nikoliv otrokem přírody, byl považován za správný, ale proměnil se v opak. Rozum se stal nerozumem, lidskost nelidskostí, pokrok úpadkem. Druhá teze DA – pohyb vědomí od animismu a mytologie k osvícenství, také nebyl posuzován jako pohyb a priori mylným směrem, ale jako osudová nutnost. Již v latenci animismu mělo být osvícenství obsaženo – také animistický šaman toužil ovládat přírodní síly. Spíše než že by zde byl oplakáván ztracený ráj, který podle DA neexistoval, bylo žalováno nepodařené stvoření, osudem určená cesta od nerozumu k rozumu a na novém stupni zpět.

Adorno a Horkheimer věřili, že byla pomocí vědy a techniky fakticky zodpovězena otázka přežití (pud sebezáchovy) a že bude možné uspořádat lidskou společnost spravedlivěji, tak, aby byly vytvořeny podmínky pro opravdovou emancipaci a spontánní seberealizaci. K tomu nedošlo. Ratio nebylo využito k vybudování nové společnosti, nýbrž propadlo utkvělé představě o své konečné pravdě, ovládnuté a spoutané přírodní síly využilo k vytvoření nových mocenských konstelací a k stále se prohlubujícímu odcizení a antropologicky regresivnímu pohybu. Jako by osvícenství narazilo na svůj strop, a nebylo schopno postoupit dále. Selhalo a obrátilo se v opak: namísto emancipace nastala totalita. Dopltil na to přírodní celek, subjekt, společnost a civilizace. Zatímco Fromm se pokusil o formulaci východiska (syntézy), Adorno a Horkheimer zůstali na pozicích skepticismu a syntézu nenabídli.

Kdyby bylo možné shrnout DA jedinou větou, mohla by mít takovou modelovou podobu: 1. člověk se osvícenstvím silou rozumu osvobodil od pout přírodních sil, ale 2. sám sebe opětovně spoutal ve společenských formacích 19. a 20. století.

4.5.4 Adorno a Horkheimer v 60. letech - *Kraft zum Nicht-Mitmachen* a *eine Welt ohne Unterschluß*

Těžiště kritické teorie se v 50. a 60. letech přesunulo za a) k Herbertu Marcusovi do USA a za b) ke druhé generaci KT - zejména k Habermasovi.⁴⁴⁹ KT IFS po roce 1950 v mnohém opustila. Zda Adorno a Horkheimer rozváděli kriticko-teoretické motivy, bude sledováno v exkurzu *Kraft zum Nicht-Mitmachen* („síla nepodílet se“) a *eine Welt ohne Unterschluß* („svět bez úkrytu“).

Nejprve k Adornovi. Do tvůrčího období spojeného s *Dialektik der Aufklärung* se řadily publikace k americkému antisemitismu a totalitarismu pro AJC *The Authoritarian Personality* (1950)⁴⁵⁰ a aforismy původem také ze 40. let *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben* (1950).⁴⁵¹ V 50. letech Adorno také pod vlivem nového směřování IFS pozměnil svá témata, ale široce rozvinul talent sahající od filozofie, sociologie a muzikologie po literární vědu a estetiku. Publikoval studie jako: *Klangfiguren. Musikalische Schriften I.* („Zvukové obrazce. Hudební spisy I.“, 1959), *Quasi una fantasia. Musikalische Schriften II* („Quasi una fantasia. Hudební spisy II.“, 1963), *Noten zur Literatur I-III* („Poznámky k literatuře“; 1958, 1961, 1965), *Einleitung in die Musiksoziologie* („Úvod do sociologie hudby“, 1962), *Drei Studien zu Hegel* („Tři studie k Hegelovi“, 1963), *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie* (1964) *Ästhetische Theorie* („Estetická teorie“, 1970, posmrtně, vyšlo také česky), aj. Adornovo hlavní filozofické dílo *Negative Dialektik* (1966, dále ND) svědčilo o vývoji jeho myšlení. Zatímco Adorno v DA a jako nonkonformní intelektuál byl jedním z guru nové levice, Adorno v ND byl kritizován za „buržoazní abstrakci“ a

⁴⁴⁹ Viz studie z 60. let *Student und Politik* (1961), *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962), *Erkenntnis und Interesse* (1968) a *Technik und Wissenschaft als „Ideologie“* (1968). Vrcholným Habermasovým dílem poté byla kniha *Theorie des kommunikativen Handelns*. Viz HABERMAS, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main, 1981.

⁴⁵⁰ ADORNO, Theodor, W., FRENKEL-BRUNSWIK, Else, LEVINSON, Daniel J., SANFORD, R. Nevitt, *The Authoritarian Personality*, New York, 1950. Publikováno jako první díl *Studies in Prejudice*.

⁴⁵¹ Obě tato díla jsou opusy tak či onak vycházejícími z myšlenkového zázemí *Dialektik der Aufklärung*. *Minima Moralia* v mnohém na *Dialektik der Aufklärung* navazovala, není však z prostorových důvodů možné toto dílo dále analyzovat (také pro jejich výraznou zlomkovitost). Ideová spřízněnost s DA je naznačena již úvodem *Minima Moralia*, kde Adorno píše o tom, že ve společnosti 20. století nelze žít důstojný lidský život, neboť „*Das Leben lebt nicht*“. Viz ADORNO, Theodor, W., *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Frankfurt am Main, 1950.

transcendenci blízkou heideggerovu konzervatismu. Hans-Jürgen Krahl – teoretik SDS – o ND napsal:

„Dieser fortschreitende Abstraktionsprozess von der geschichtlichen Praxis hat Adornos kritische Theorie in die kaum legitimierbaren Kontemplationsformen der traditionellen Theorie zurückverwandelt.“⁴⁵²

Proto také v této studii nebude DA analyzována. Její receptivní vliv na novou levicí byl minimální až nulový. Filozofický rozbor DA provedl v českém jazyce M. Hauser.⁴⁵³

Zmizela KT z instrumentária Adorna?⁴⁵⁴ Ne, ale nebyla tak explicitní jako v DA, nikdy ale nezmizela docela. Toto tvrzení bude doloženo na rozboru Adornova eseje předneseného v Hesenském rozhlase *Erziehung nach Auschwitz* („Výchova po Osvětimi“, 1966). Tento pramen byl zvolen z důvodu, že vhodně reprezentuje myšlení pozdního Adorna.⁴⁵⁵

Je možné stanovit hypotézu, že v momentech, kdy se Adorno navracel k tématům holocaustu a nacismu, jedno kdy, ožívala jeho KT. V *Erziehung nach Auschwitz* (dále EA) tak tomu bylo. Kládl otázku, jaké důsledky vyvodila pedagogika z traumatické skutečnosti, že německá společnost podlehla nacismu, který zplodil Osvětim a holocaust. Formuloval maximy, na kterých měla spočívat nová výchova a vzdělávání:

„Die Forderung, dass Auschwitz nicht noch einmal sei, ist die allererste an Erziehung. (...) Jede Debatte über Erziehungsideale ist nichtig und gleichgültig diesem einen gegenüber, dass Auschwitz nicht sich wiederhole.“⁴⁵⁶

V rozpravě o povaze pedagogiky se Adorno - s odkazovanými exkurzy ke KT 30. let - vrátil k frommovskému pojmu *sadomasochistického charakteru*,⁴⁵⁷ který sám

⁴⁵² KRAHL, Hans-Jürgen, Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos, in: *Konstitution und Klassenkampf*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1971, str. 288.

⁴⁵³ HAUSER, Michael, c. d., 2005.

⁴⁵⁴ To naznačuje autor centrální monografie k Frankfurtské škole Wiggershaus, který zastává názor, že se po roce 1950 na IFS nepěstovala ani kritická teorie, ani výzkum marxismu či neomarxismu, ale v prvé řadě akademické kariéry Horkheimera a Adorna. Viz WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 492-500.

⁴⁵⁵ ADORNO, Theodor, W., *Erziehung nach Auschwitz*, předneseno 18. dubna 1966 v Hesenském rozhlase. Publikováno např. v ADORNO, Theodor, W., *Gesammelte Schriften*, Band 10/2, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1977, str. 674-690.

⁴⁵⁶ Tamtéž, str. 674.

později rozvedl jako *uzurpátorský komplex*.⁴⁵⁸ Výchova a vzdělávání podněcující tuto autoritářskou mentalitu měla být zodpovědna za deficit demokratického smýšlení a pramen nacismu:

*„All das hängt mehr oder weniger mit der alten autoritätsgebundenen Struktur zusammen, mit Verhaltensweisen – ich hätte beinahe gesagt – des guten alten autoritären Charakters.“*⁴⁵⁹

Adorno také rozvedl frommovskou figuru o rodině jako agentuře společnosti, skrze kterou je v raném dětství absorbována převládající mentalita zahrnující sadomasochistický charakter.

Tradiční (herbartovská) výchova měla napomáhat k rozvoji sadomasochismu – vytvářela ohebné osobnosti navyklé za všech okolností respektovat autoritu a plnit povinnost. Německo 60. let mělo stále být plné této mentality a ani pedagogika neprošla potřebnou proměnou – zůstávala post-herbartovská, variantně post-nacistická. Adorno pro pedagogiku navrhl obrat – výchovu ke *Kraft zum Nicht-Mitmachen* („síle nepodílet se“) – k samostatnému kritickému myšlení a schopnosti jít proti zavedeným společenským autoritám:

*„Die einzig wahrhafte Kraft gegen das Prinzip von Auschwitz wäre Autonomie, wenn ich den Kantischen Ausdruck verwenden darf: die Kraft zur Reflexion, zur Selbstbestimmung, zum Nicht-Mitmachen.“*⁴⁶⁰

*„Menschen, die blind in Kollektive sich einordnen, machen sich selber schon zu etwas wie Material, löschen sich als selbstbestimmte Wesen aus.“*⁴⁶¹

Jako jeden z dalších *Nervenzpunkte* („elementárních bodů“) nové pedagogiky uvedl Adorno osvětovou práci zejména na venkově, která měla narušit

⁴⁵⁷ Adorno v textu Frommovo jméno neodkazoval, ale přímo odkazoval na původem jeho pojem sociální psychologie: *„Manchmal vermögen Sozialpsychologie und Soziologie Begriffe zu konstruieren,*

die erst später ganz sich bewahrheiten.“

⁴⁵⁸ ADORNO, Theodor, W., FRENKEL-BRUNSWIK, Else, LEVINSON, Daniel J., SANFORD, R. Nevitt, *The Authoritarian Personality*, New York, 1950.

⁴⁵⁹ ADORNO, Theodor, W., *Erziehung nach Auschwitz*, 1966.

⁴⁶⁰ Tamtéž, str. 679.

⁴⁶¹ Tamtéž, str. 683.

sadomasochistické barbarství, osvojené za nacismu a stále tradované. Pomoci měla veřejná média:

„Ich gehe so weit, die Entbarbarisierung des Landes für eines der wichtigsten Erziehungsziele zu halten.“⁴⁶²

Adorno používal mnohé myšlenkové figury KT, zejména tezi DA⁴⁶³, že pokrok s sebou přinesl úpadek a barbarství.⁴⁶⁴ Zopakoval, že nevědomý pocit viny z úpadku vedl ke genocidám neadaptovaných společenských menšin. A domníval se, že se situace může opakovat:

„Morgen kann eine andere Gruppe drankommen als die Juden, etwa die alten, die ja im Dritten Reich gerade eben noch verschont wurden, oder die Intellektuellen, oder einfach abweichende Gruppen.“⁴⁶⁵

Bylo rozvíjeno pojmosloví KT. Negativně podbarvený pojem *Kapitalismus* byl v DA nahrazen pojmem *das Bestehende* („stávající“) a nyní rozveden jako *das herrschende Allgemeine*⁴⁶⁶ („vládnoucí obecno“). Psychoanalýza – jeden z duchovních kořenů KT – byla odkazována od počátku do konce. Pedagogika měla vycházet z psychoanalytických poznatků o raném dětství.

Dotčeno bylo i téma techniky – významného diskursu 60. let⁴⁶⁷. Technika absorbovala cit:

„Seine Liebe wurde von Dingen, Maschinen als solchen absorbiert.“⁴⁶⁸

V závěru EA Adorno nabídl východisko (oproti DA). Stinné stránky pokroku mohly být řešeny novou výchovou:

⁴⁶² Tamtéž, str. 680.

⁴⁶³ DA byla přímo odkázána. Viz tamtéž, str. 681.

⁴⁶⁴ Srovnej s hlavním cílem DA – otázkou pádu do nového barbarství – nastoleným v předmluvě DA: *„Was wir uns vorgesetzt hatten, war tatsächlich nicht weniger, als die Erkenntnis, warum die Menschheit, anstatt in einen wahrhaft menschlichen Zustand einzutreten, in eine neue Art von Barbarei versinkt.“* in: HORKHEIMER, ADORNO, *Dialektik der Aufklärung*, s. 11.

⁴⁶⁵ Tamtéž, str. 689.

⁴⁶⁶ Viz tamtéž, str. 677.

⁴⁶⁷ V této souvislosti je možné sledovat zajímavý převrat, který se opakoval i u Horkheimera: neomarxista Adorno chválil křesťanskou nauku. Oproti *Kälte* („studenosti“) světa techniky nabízela lásku: *„Es war einer der großen, mit dem Dogma nicht unmittelbar identischen Impuls des Christentums, die alles durchdringende Kälte zu tilgen.“* Viz tamtéž str. 688.

⁴⁶⁸ Tamtéž, str. 686.

„Aber dass es Menschen gibt, die (...) ihre eigene Knechtschaft verewigen und sich selbst entwürdigen; (...) dagegen lässt sich doch durch Erziehung und Aufklärung ein Weniges unternehmen.“⁴⁶⁹

Alternativou *Kraft zum Nicht-Mitmachen* ale byla jen výchova nových *Schreibtischmörder* („vrahů od psacího stolu“).

„Ich fürchte, (...) dass Schreibtischmörder nachwachsen.“⁴⁷⁰

EA se později stala ustanovujícím pramenem kritické pedagogiky: reformní pedagogiky nové generace pracující s odkazem Adorna a KT se zvláštním zřetelem na výše uvedené myšlenkové náčrty. V eseji EA byly sledovány kontinuální a diskontinuální pohyby v Adornově KT. Adorno uchovával kritický pohled na civilizaci v intencích DA, zároveň byl střídmejší v nakládání s neomarxistickým pojmoslovím.⁴⁷¹ Volal po reformě výchovy a vzdělávání.

Dále již k Horkheimerovi. Jím vedený IFS se po návratu do Německa neprofiloval - ve srovnání s Marcusem v USA - jako centrum vždy rozvíjející KT.⁴⁷² Horkheimer se etabloval v nejvyšších společenských, intelektuálních a politických kruzích adenauerovského Německa. Již byl popsán jeho konflikt s mladým Habermasem, který projevoval tendence vnést na IFS svěží vítr v podobě aktualizace kritické teorie. Habermasovy snahy nedopadly zdárně, na přímý popud Horkheimera musel institut dočasně opustit. Bylo by ale snad možné říci, že Horkheimer jako manažer a ředitel si osvojil poměry adenauerovské doby, nicméně Horkheimer jako intelektuál svá kritická přesvědčení neopustil, pouze je revidoval. Pozornost bude nyní zaměřena na esej *Theismus-Atheismus* (1963)⁴⁷³, ve které je patrné, že nejen Adorno, ale ani Horkheimer neopustil v poválečné době kritickou perspektivu lepšího a spravedlivějšího světa: *eine richtigere Wirklichkeit* („správnější skutečnost“).

⁴⁶⁹ Tamtéž, str. 690.

⁴⁷⁰ Tamtéž, str. 690.

⁴⁷¹ Adorno se ovšem (neo)marxismu nikdy nevzdal. V pozdní době jej nově analyzoval např. v eseji *Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft*, publikována např. v: ADORNO, Theodor, W., Aufsätze zur Gesellschaftstheorie und Methodologie, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1970. str. 149-167, Analýze tohoto textu se také věnoval M. Hauser in: HAUSER, Michael, c. d., str. 92-98.

⁴⁷² Srovnej s kapitolou 3. Viz např. Wiggershaus, c. d., str. 492-500.

⁴⁷³ HORKHEIMER, Max, *Theismus-Atheismus*, in: *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1967, str. 216-228.

Pozoruhodným jevem na tomto eseji bylo, že Horkheimer rozvinul analogie mezi kritickou teorií a křesťanstvím. Doplnil, snad také pod vlivem ducha adenauerovské éry a dobového dialogu mezi křesťanstvím a marxismem⁴⁷⁴, materialisticky stavěnou KT (kořeny marxismu a freudovské psychoanalýzy). Byla srovnávána s duchovní křesťanskou dimenzí:

*„Am Anfang, als die Christen selbst noch die Verfolgten waren, erschien die Gottheit als Bürge der Gerechtigkeit. Im Jenseits gab es keine Unterdrückung mehr (...).“*⁴⁷⁵

Horkheimer se ale nezprotivil dialektickému myšlení: rozlišoval emancipační křesťanství Spasitele dávající naději na osvobození a rovnost a mocenské křesťanství křížových výprav a inkvizice. Zastavoval se u významu teologie (zejména scholastické). V návaznosti na KT (viz Fromm) analyzoval reformaci a její vliv na osvícenství, kapitalismus, individualismus a nacionalismus. Vyrovnával se s osvícenským materialismem⁴⁷⁶ a poukázal na odlišný význam elementárních náboženských pojmů.⁴⁷⁷ Vyzdvihl snahy římsko-katolické církve o spravedlivou společnost a kritizoval komunistické režimy.⁴⁷⁸ Jádrem jeho textu bylo varování před jednotvárnou byrokratickou společností, ve které budou umlčeny veškeré alternativy a perspektivy lepšího spravedlivějšího světa - *eine Welt ohne Unterschluß* („svět bez úkrytu“):

„(...)der wilde kollektive Machtrieb, tendiert auch heute überall dazu, den Gedanken an ein anderes Reich abzulösen und damit einzuholen (...)

⁴⁷⁴ V československých podmínkách v stejné době rozvíjeli téma např. Milan Machovec a Vítězslav Gardavský. Viz např. Machovcova práce *„Ježíš pro ateisty“* (1972), vzniklá v dílčí spolupráci s Erichem Frommem, nebo *„Svatý Augustín“* (1967) a Gardavského *„Bůh a nevěřící svět“* a *„Bůh není zcela mrtev“* (obojí 1967). Téma dále sledoval v kooperaci s Machovcem také Egon Bondy, např. v *„Poznámkách k dějinám filozofie“* (publikováno v letech 1991-1996, první část *„Útěcha z ontologie“* publikována v roce 1967).

⁴⁷⁵ HORKHEIMER, Max, *Theismus-Atheismus*, str. 216.

⁴⁷⁶ Horkheimer polemizoval s materialismem a ateismem 18. století zejména v pojetí Paula H. D. von Holbacha v jeho v tehdejší době známém a teology napadaném díle *Systeme de la Nature* („Sytém přírody“, 1770). Odmítl Holbachovu tezi, že by příroda, dle Holbacha jediné existující jsoucno, mohla být garantem morálky a etiky. Viz tamtéž, str. 222-224.

⁴⁷⁷ Poukázal na genezi vnímání Krista od existující lidské bytosti (rané křesťanství) po metafyzický pojem bytí bližící se novoplatonskému pojetí božského. Dle Horkheimera proces odosobnění Krista začal u Tomáše Akvinského v jeho *ipsum esse*. Viz tamtéž, str. 223.

⁴⁷⁸ Marxismus byl hodnocen stejně dialekticky jako křesťanství (a před tím osvícenství). Horkheimer se zastával Marxe a Engelse a poukázal na to, že jejich myšlenky byly mocensky zneužity. Viz tamtéž, str. 224-225.

*eine Welt ohne Unterschlupf.*⁴⁷⁹

Horkheimer šedesátých let ukazoval, že jak ateistické, tak teistické alternativní emancipační projekty byly jednou silou pokroku a emancipace, podruhé mocenskou formou. V dobové společnosti, ohrožované jednotvárným až absolutním byrokratismem, měla být žádoucí každá alternativa: jedno zda ateistická nebo teistická:

*„Der Gegensatz von Atheismus und Theismus ist nicht mehr aktuell.“*⁴⁸⁰

*„Einmal war Atheismus Zeugnis innerer Unabhängigkeit und unbeschrieblichen Muts. (...) Unter totalitärer Herrschaft (...) pflegt ehrlicher Theismus seine Stelle einzunehmen.“*⁴⁸¹

Společný jmenovatel spatřoval v naději na lepší svět a ve vzdoru stávajícím poměrům:

*„Als Hoffnung bleibt die Arbeit daran, daß in der anbrechenden Weltperiode der Blöcke verwalteter Massen noch einige Menschen sich finden, die Widerstand leisten wie die Opfer der Geschichte, zu denen der Stifter des Christentums gehört.“*⁴⁸²

4.6 Kritická teorie Herberta Marcuse

KT Herberta Marcuse zrála nejdéle z první generace IFS. Možná také proto byla komplexní a zároveň i srozumitelná a našla ve své době mohutný ohlas. Marcuse se stal celebritou roku 1968. Rok 1968 byl označován také jako *Marcuse-Festival*. Marcuse – oproti Adornovi a Frommovi – působil v IFS po celá třicátá léta a zůstal kmenovým členem *Horkheimerkreis* v letech čtyřicátých. Ve třicátých letech bylo možné mluvit o Marcusovi jako o třetím hlavním analytikovi po Frommovi a Horkheimerovi. V zlomové studii IFS *Studien über Autorität und Familie* (1936) dostali pouze tři autoři výsadu sepsat vlastní teoretickou část – Horkheimer, který dílo zaštitil obecným teoretickým úvodem,

⁴⁷⁹ Tamtéž, str. 225.

⁴⁸⁰ Tamtéž, str. 228.

⁴⁸¹ Tamtéž.

⁴⁸² Tamtéž.

Fromm, který sepsal hlavní psychologickou část a Marcuse zpracoval část filozofickou.

Marcuse v ZFS publikoval tyto studie: *Der Kampf gegen den Liberalismus in den totalitären Staatsauffassung* („Boj proti liberalismu v totalitárních státech“, 1934), *Zum Begriff des Wesens* („K pojmu existence“, 1936), *Philosophie und kritische Theorie* („Filozofie a kritická teorie“, spoluautorem byl Max Horkheimer, 1937), *Über den affirmativen Charakter der Kultur* („O afirmativní povaze kultury“, 1937), *Zur Kritik des Hedonismus* („Ke kritice hedonismu“, 1938), *An Introduction to Hegels Philosophy* („Úvod do hegeliánské filozofie“, 1939) a *Some Social Implications of Modern Technology* („Některé sociální dopady moderní technologie, 1940). Celkem publikoval sedm studií, čímž se zařadil za Horkheimera a Adorna. Jako jediný publikoval společnou esej s Horkheimerem (v ročníku 1937, v jehož rámci byla kritická teorie ustanovena).

Marcuse tak stál u vzniku a vývoje KT od počátku, ba byl spoluautorem jedné z ustanovujících analýz - *Philosophie und kritische Theorie* - napsané s Horkheimerem. Do roku 1937 se zabýval zejména filozofickými tématy. Po proměně IFS v roce 1939 publikoval v roce 1940 v SSPS esej *Some Social Implications of Modern Technology*, ve které již zaznívaly teze z hlavních teoretických děl. S Marcusem byly také konzultovány dílčí pasáže DA. Horkheimer uvažoval o jeho přímém spoluautorském zapojení.

Marcuse zůstal věrný myšlenkovému jádru KT - kulurně kritickému freudomarxismu - i po válce. Horkheimer a Adorno komunismus částečně nahradili humanismem a s KT bylo naloženo ambivalentně - ZFS ani DA nebyly v SRN po válce publikovány. Fromm se v roce 1939 ve zlém rozešel s Horkheimerem a po roce 1939 nikdy neobnovil kontakt s IFS.⁴⁸³ Prapor KT nesl Marcuse.

⁴⁸³ Horkheimer a Adorno od roku 1950 obnovili (ve velkém stylu a s pomocí americké okupační moci) IFS ve Frankfurtu. S Marcusem vedl Fromm rozsáhlou polemiku o interpretaci Freudovy psychoanalýzy. Jejich debata, odehrávající se na stránkách odborného tisku se nazývá *Fromm-Marcuse Kontroverse* („Kontroverze Fromm-Marcuse“). Byla rozpoutána Marcuseho *Eros a Civilization*, ve které se v obsáhlém závěru vyrovnával s s postfrudiánskými školami, které považoval za „ohýbání“ Freuda, zejména právě s humanistickou psychologií Fromma (a Horneyové) a dále s Jungem. Viz MARCUSE, HERBERT, *Triebstruktur und Gesellschaft. Ein philosophischer Beitrag zu Sigmund Freud*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979, str. 203-240.

Marcuse zůstal po válce v Spojených státech. V roce 1946 sondoval u Horkheimera, zda bude obnoven ZFS a IFS a navázáno na neomarxistické analýzy. Horkheimer ale Marcusovy teze o poválečném uspořádání a roli marxismu odmítal. Do nového IFS Horkheimer (a Adorno a Pollock) Marcuse nepozvali. Marcuse napsal po válce dvě elementární studie rozvíjející DA, ve kterých byla rozvedena a precizována KT. Jednalo se o *Eros and Civilization* (1955) - hlavní teoretické dílo - a *One Dimensional Man* (1964), kterým zase získal proslulost. Marcuse se stal ideovým vůdcem nové levice a v tomto kontextu byly podstatné také jeho eseje jako *Repressive Toleranz* („Represivní tolerance“, 1966), *Das Problem der Gewalt in der Opposition* („Problém násilí v opozici“, 1967), *Das Ende der Utopie* („Konec utopie“, 1967) nebo *Subverting Forces – in Transition* („Síly rozvratu – v přechodovém stádiu“, 1969). Tyto prameny v mnohém uzavíraly KT první generace a významně spoluvytvářely zázemí pro pokus o její společenské a politické prosazení, které Marcuse spoluorganizoval v letech 1967-1969 a později.

V polovině 60. let se Marcuse stal jedním z ideových vůdců amerického hnutí proti rasismu a válce ve Vietnamu, které se rozšířilo – a spolu s ním i proslulost Marcuse – po celém světě, zejména v západní Evropě. Marcuse prožil sen (skoro) každého filozofa – jeho studie byly studovány, vycházely ve velkých nákladech, vyvolávaly polemiky a nová levice a studentská hnutí se pokusily Marcusovy teze prosadit do společenské praxe.⁴⁸⁴

Nyní bude provedena analýza vybraných pramenů a rekonstruována Marcusova KT. Pozornost bude věnována hlavním teoretickým studiím *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* a dále výše zmíněným esejům. Vědomě byly opomenuty analýzy ze ZFS a SAF, a to z důvodů, že ranou KT formovali více Fromm, Horkheimer a Adorno a tyto prameny již byly analyzovány. Poslední Marcusův esej v ZFS sice naznačoval podobu jeho KT, ale ta byla lépe rozvedena v obou jmenovaných monografiích.

⁴⁸⁴ Institut für Sozialforschung (Hg.), *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgänge 1932–1939, Leipzig, Paris, Institute of Social Research (Ed.), *Studies in Philosophy and Social Science*, Volumes 1939-1941, New York, WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 147-454, Institut für Sozialforschung (Hg.), *Studien über Autorität und Familie*, str. 136-228, Paris, 1936. Srovnej s: ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 12-30, 306-384, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 1-64.

4.6.1 *Eros and Civilization* – Eros a civilizace

EC je centrálním Marcusovým dílem a pramen freudomarxismu. Studie byla napsána v přímé návaznosti na DA⁴⁸⁵ a jako Marcuse stál při vzniku DA, Horkheimer byl zpravován o práci na EC. Kniha měla být publikována v IFS, ale v konečné verzi zejména Adorno požadoval obsahové změny, na které Marcuse nepřistoupil. EC v angličtině vyšel v roce 1955, v Německu poté v *Klett-Verlag* jako *Eros und Kultur* (1956) a později v *Suhrkamp* jako *Triebstruktur und Gesellschaft* („Struktura pudů a společnost“, 1965). V IFS byl zkrácený a upravený publikován v sborníku *Sociologia* (1955). Marcuse se v úvodu odvolal na Horkheimera a IFS a opakoval, že v EC jsou rozvíjen teze DA a IFS 30. let. Horkheimerovi psal, že patří jemu:

„Es wäre herrlich, wenn die deutsche Ausgabe als Institutsschrift erschienen würde – sie gehört dem Institut und seinem Direktor.“⁴⁸⁶

EC v 50. letech zapadl, Marcuse se ale etabloval jako přední znalec Freuda a Marxe.⁴⁸⁷ EC se stal výchozím bodem k *One Dimensional Man*, který Marcuse proslavil.

Centrální teze vycházely z psychoanalýzy. Marcuseho neomarxismus se projevoval jako myšlenkový tenor, který dílo zpozadí formoval. Odrazovým můstkem byl Freudův předpoklad, že kultura, civilizace a pokrok existují na základě potlačení *Id* - rezervoáru pudových procesů jednajících v souladu s principem slasti:⁴⁸⁸

„Sigmund Freuds These, daß Kultur und Zivilisation auf der permanenten Unterjochung der menschlichen Triebe beruhten, ist unwidersprochen hingenommen worden.“⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Viz např. WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 553-560.

⁴⁸⁶ Tamtéž, str. 554.

⁴⁸⁷ Například byl Marcuse pozván jako přednášející na velkou konferenci o Freudovi při příležitosti 100 let od jeho narození, kterou v Německu v roce 1959 pořádali Alexander Mitscherlich a Horkheimer. Zde měl Marcuse také příležitost setkat se po letech s Horkheimerem a s novou generací Frankfurtské školy (z čehož vznikl jeho pozdější intenzivní kontakt s Habermasem). Viz tamtéž, str. 597-598.

⁴⁸⁸ Je použit výše odkázaný Höschlův výklad pojmu *Id*.

⁴⁸⁹ MARCUSE, Herbert, c. d., str. 11.

Freudovo *Id* zahrnovalo personifikace pudových sil *Eros* (pud života) a *Thanatos* (pud destrukce a smrti), které se nacházely ve stálém střetu a vzájemné opozici. Freud předpokládal, že *Id* – pohybující se jako pudový proces mimo morální kategorie dobra a zla a času - je rozhodující stavební složkou subjektivní psychické struktury. *Id* bylo nahlíženo jako silnější element než *Ego* a *Superego*:

„Im Beziehung zum *Es* bleiben die Vorgänge im *Ich* sekundäre Prozesse.“⁴⁹⁰

A:

„Die Fundamentale älteste und umfänglichste Schicht ist das *Es*, der Bereich des Unbewußten, der Primärtriebe.“⁴⁹¹

Pudové procesy *Id* byly považovány za slepé - projevovaly se animalisticky permanentně hažící po okamžitém uspokojení všech svých potřeb. *Eros* a *Thanatos* tak byly v konfliktu s civilizačním pokrokem. Kdyby jim byla poskytnuta volnost, civilizaci by rozložily. Takto byla pro Freuda existence civilizace neoddelitelně spjata se stálou kontrolou a potlačováním *Id*:

„Das Glück muß der Disziplin der Arbeit als Volltagsbeschäftigung untegeordnet werden, der Disziplin der monogamen Fortpflanzung, dem geltenden System von Recht und Ordnung. Die methodische Aufopferung der Libido, ihre strikt erzwungene Ablenkung auf sozial nutzbringende Tätigkeiten und Ausdrucksformen ist Kultur.“⁴⁹²

Kontrola *Id* byla cenou za civilizační pokrok:

„Die freie Befriedigung der Triebansprüche des Menschen ist unvereinbar mit einer zivilisierten Gesellschaft: Triebverzicht und Aufschub der Befriedigung sind die Voraussetzungen des Fortschritts.“⁴⁹³

Odměnu za potlačení *Id* představoval stabilní civilizační systém, který garantoval jistější uspokojení potřeb než na stupni pudové slepoty. Podle Freudova

⁴⁹⁰ Tamtéž, str. 34.

⁴⁹¹ Tamtéž, str. 33.

⁴⁹² Tamtéž, str. 11. Marcuseho pojmy *das Es* a *das Ich* jsou synonymní s německou terminologií *Id* a *Ego* (pojem *Superego* je v němčině používán jako *das Uber-Ich*). Německá terminologie má oporu v některých původních Freudových pracích, kde byla používána. Viz např.: FREUD, Sigmund, *Das Ich und das Es*, Internationaler Psycho-analytischer Verlag, Leipzig, 1923.

⁴⁹³ MARCUSE, Herbert, c. d., str. 11.

pojmosloví odpovídal tento proces přechodu od *Lustprinzip* („principu libida“) k *Realitätsprinzip* („principu reality“). Za hlavní formu *Realitätsprinzip* označil *Leistungsprinzip* („princip výkonu“). Na základě systematického produktivního pracovního výkonu - na základě dočasného potlačení *Id* - byl myslitelný civilizační pokrok. Se vznikem *Realitätsprinzip* vznikalo *Ego* – adaptibilní složka reality a společenské organizace. Vznikl civilizovaný subjekt oddělený od primárně animálních pudových procesů *Id*:

„Mit der Einführung des Realitätsprinzips wird der Mensch, der unter der Herrschaft des Lustprinzips kaum mehr als ein Bündel tierischer Triebe gewesen war, zum organisierten Ich.“⁴⁹⁴

Do Freudova konceptu vstoupil Marcuse tezí, že potlačování *Id* je formováno zejména vnějšími faktory. Freudovým výchozím bodem byla *Ananke* („životní nouze a nedostatek“; v němčině *Lebensnot*) – realita, že nikdy není dostatek zdrojů pro všeobecné uspokojení potřeb. Marcuse oproti tomu argumentoval, že vědeckotechnickým pokrokem skončila epocha *Ananke* a pominul důvod pro potlačování *Id*. Namísto *Ananke* nastal (v rozvinutých státech) dostatek. Potlačování *Id* nebylo dále nutné a ospravedlnitelné. V této souvislosti zavedl pojem *nadrepresi*,⁴⁹⁵ který odděloval biologicky nutné potlačování (*represi*) *Id*, které respektoval jako osudovou danost platící i pro společnost vyřešené *Ananke*, od nadbytečného mocenského útlaku:

„Zusätzliche Unterdrückung: die durch die soziale Herrschaft notwendig gewordenen Beschränkungen. Sie unterschieden sich von der (Grund-)Unterdrückung (...) die für das Fortbestehen der menschlichen Rasse in der Kultur unerlässlich ist.“⁴⁹⁶

Osudové biologické potlačení spatřovali Freud i Marcuse v povaze stvoření. Člověk nestvořil sebe sama. Tomu je imanentní nesvoboda, která se opakuje u každého nového početí:

⁴⁹⁴ Tamtéž, str. 21.

⁴⁹⁵ V němčině jako „*zusätzliche Repression*“.

⁴⁹⁶ Tamtéž, str. 38.

„Die Psychologie enthüllt die Macht des Universellen in den und über die Individuen. Diese Erkenntnis untergräbt eine der stärksten ideologischen Befestigungen der modernen Kultur – nämlich die Vorstellung vom autonomen Individuum.“⁴⁹⁷

Nad rámec osudového (a biologického) potlačení podle Marcuse docházelo k potlačení nepotřebnému, k ovládnutí velké části lidstva malou skupinou disponující mocí. Koncept odstranění a vyřešení *Ananke* považoval za objektivní důvod pro přerušování dějinného mocenského kontinua a předpokladem pro vznik společnosti svobody. Zde započal neomarxistický vstup do psychoanalýzy. Společnosti svobody bránil systém *nadrepese*, který zneužil vědeckotechnické výtvarky ke kumulaci ekonomické a politické moci vyvolených a znemožnil vybudování svobodné a spravedlivé společnosti.

Marcuseho pojem *nadrepese* v mnohém připomínal Horkheimerův (a Pollockův) pojem *státní kapitalismus* – v jejich podání označoval dvojnou exploataci jak ze strany kapitálu, tak strany politického totalitarismu (nacistického Německa). *Nadrepese* byla také pojmem dvojnásobného potlačení: a) biologického (nutného) a b) nadbytečného mocenského, v podobě společenských a státních institucí. Podstatou *nadrepese* byla pro Marcuse odcizené práce v kapitalistickém ekonomickém systému:

„Die Arbeitszeit, die den größten Teil der Lebenszeit des Menschen ausmacht, ist eine leidvolle Zeit, denn entfremdete Arbeit bedeutet das fehlen der Befriedigung, die Verneinung des Lustprinzips. Die Libido wird auf sozial nützliche Leistungen abgelenkt (...)“⁴⁹⁸

Odcizenou práci Marcuse interpretoval jako práci ve prospěch ekonomického a politického systému pro udržení mocenských pozic vyvolených, která zotročuje *Id* pracujících a zamezuje *Nirwanaprincip* (viz níže). Odcizená práce v kapitalistickém systému zabírala větší část života a volný čas byl stanoven pouze jako nezbytně nutná doba k regeneraci, aby pracující mohl dlouhodobě sloužit potřebám ekonomické a politické moci:

⁴⁹⁷ Tamtéž, str. 55.

⁴⁹⁸ Tamtéž, str. 46.

„Wenn der durchschnittliche Arbeitstag, inklusive der Vorbereitung und dem Weg von und zur Arbeit, 10 Stunden beträgt und die biologischen Bedürfnisse nach Schlaf und Nahrung weitere 10 Stunden erfordern, dann bleibe eine Freizeit von 4 Stunden (...).“⁴⁹⁹

Cílem principu *nadrepese* kapitalistické společenské soustavy bylo otupené myšlení. Takto Marcuse vnímal odcizenou práci a po prosazení vědeckotechnické revoluce masovou kulturu a zábavní průmysl.

Marcuse s pomocí interpretace Freuda navrhl zjednodušený model, který ukazoval přechod od okamžitého uspokojení (*Lustsprinzip* - princip libida) k odloženému uspokojení (*Realitätsprinzip* a *Leistungsprinzip* - princip reality a výkonu), od radostné hry k organizované vynucené odcizené práci, od přijímání k produktivitě, od nejisté svobody k stabilitě potlačení. Proces přechodu od *Lustsprinzip* k *Realitätsprinzip* byl také přechodem od nevědomí k vědomí. Zatímco v nevědomí vládlo *Id* a *Lustsprinzip*, ve vědomí rozum a symbiotická dvojice *Realitätsprinzip* a *Leistungsprinzip*.

Nebezpečím pro civilizaci byl regresivní charakter *Id* – jeho nevykořenitelná touha po návratu k plnému uspokojování všech žádostivostí. Civilizace nikdy neměla vyhráno natrvalo – pudy musely být permanentně potlačovány a kontrolovány. V původní nezměněné podobě se projevovaly jen v subjektivním nevědomí - ve snech a fantaziích.

Civilizace kontrolovala *Eros* a *Thanatos* ve dvou rovinách – ontogeneticky a fylogeneticky - na úrovni subjektu a na úrovni společenského celku. V tomto okamžiku vstupovalo na scénu *Superego*, které Freud popisoval jako nejmladší složku subjektivní psychiky - odštěpenou část *Ega*. *Superego* plnilo funkci sebekontroly a sebpotlačení *Id* - na základě výchovy a společenské adaptace v raném dětství a dospívání, v podobě osvojení norem a konvencí:

„Das Realitätsprinzip materialisiert sich in einem System von Institutionen: und das Individuum, das innerhalb solch eines System heranwächst, erlernt die

⁴⁹⁹ Tamtéž, str. 47.

*Forderungen des Realitätsprinzips als Forderungen von Gesetz und Ordnung anzunehmen und übermittelt si eso der folgenden Generation.*⁵⁰⁰

Superego stálo za vznikem svědomí a postojem, že *Realitätsprinzip* a *Leistungsprinzip* jsou nutné, správné a automatické.

Kontrola společenská se měla vyvinout ze systému uzurpátorského patriarchátu, který se v civilizaci proměnil v systém represivních institucí jako právní řád, rodina, instituce státu, apod. Podle Freuda stál na počátku společenské organizace despotický patriarchát. Proti despotickému otci, který si nárokoval veškeré uspokojení libida, povstávali synové, kteří byli patriarchou zneužíváni k práci pro něho a kmen a kterým bylo odepíráno uspokojení libida. V okamžik, kdy byl despota svými syny svržen, vznikla bratrská horda, která vytvářela podobný systém despotie, kterou praktikoval patriarcha. Bratrská horda byla zatěžkána pocitem viny z otcovraždy, který byl trvale usazen ve svědomí. Symbolizoval předobraz pocitu viny lidstva za pokrok, pocitu, který byl podle Freuda součástí *Superega*. Ze systému despotického patriarchátu se vyvinul systém státních a společenských institucí, které nahradily potlačující moc despoty a jeho následovníků.

Marcuse s pomocí Freuda tvrdil, že kontrola *Id* má trvale neblahé dopady na psychiku. Freud se domníval, že předpokladem života je nadvláda *Eros* nad *Thanatos*. Civilizace ale spočívala na energii ze sublimací a modifikací *Eros* v (odcizenou) práci pro pokrok (odcizená práce byla vnímána jako hlavní podoba potlačení *Eros*). Síla *Eros* v nevědomé struktuře pudů byla natolik oslabena, že v nevědomí civilizovaného jednotlivce převládl destruktivní *Thanatos*, který byl sice civilizací taktéž kanalizován – například v podobě *Superega*, které mělo být formou agrese vůči sobě samému nebo v podobě rozkladu hmoty (přírodních sil) k vědeckotechnickému pokroku - nicméně tyto kanalizace *Thanatos* neměly dosahovat míru modifikací *Eros*. Kanalizace *Thanatos* byly v podstatě nevědomé oproti velmi vědomě vedenému potlačení *Eros*. Sexuální energie *libido*, která ve své původní podobě zasahovala celý subjekt, byla omezena a směřována do genitální oblasti za praktickým účelem rozmnožení rodu:

⁵⁰⁰ Tamtéž, str. 22.

*„Diese Organisation hat eine quantitative und qualitative Einschränkung der Sexualität zur Folge: die Vereinigung der Partialtriebe und ihre Unterordnung unter die Fortpflanzungsfunktion verändert das eigentliche Wesen der Sexualität: von einem autonomen „Princip“, das den gesamten Organismus beherrscht, wird es in eine spezialisierte zeitlich beschränkte Funktion verwandelt, in ein Mittel zum Zweck.“*⁵⁰¹

Libido bylo potlačeno v čase, jako doba odcizené práce, i prostoru - jeho zúžení do oblasti genitálií. Oslabený Eros, jehož bylo libido nedílnou součástí, ustupoval síle Thanatos. Nevědomí a struktura Id prošly mutací a změnou poměru sil mezi Eros a Thanatos. To mělo být skrytou příčinou destruktivity moderní civilizace, která pomocí moderních technologií - např. štěpení atomu - ohrozila přežití lidského druhu a bytí na Zemi:

*„Konzentrationslager, Massenvernichtung, Weltkriege und Atombomben sind kein „Rückfall in die Barbarei“, sondern die hemmungslose Auswirkung der Errungenschaften der modernen Wissenschaft, Technik und Herrschaftsform über Mensch. Und diese erfolgreichste Unterwerfung und Vernichtung des menschen durch den Menschen geschieht auf der Höhe der Kultur, in einem Zeitpunkt, wo die materiálen und intellektuellen Errungenschaften der Menschheit die schaffung einer wirklich freien Welt zu erlauben scheinen.“*⁵⁰²

Toto poznání považoval Marcuse za tabuizovanou sumarizaci Freuda:

*„Die Zivilisation gerät in eine zerstörerische Dialektik: die dauernden Einschränkungen des Eros schwächen schließlich den Lebenstrieb und setzen damit eben jene Kräfte in verstärktem Maße frei, gegen die sie „aufgerufen“ worden waren - die Kräfte der Zerstörung.“*⁵⁰³

Jinde:

⁵⁰¹ Tamtéž, str. 42.

⁵⁰² Tamtéž, str. 12.

⁵⁰³ Tamtéž, str. 43.

„Hier (...) trifft Freuds Metapsychologie auf die tödliche Dialektik der Kultur: gerade der Fortschritt der Kultur ist es, der zum Freiwerden zunehmend zerstörerischer Kräfte führt.“⁵⁰⁴

Nadrepresi a civilizačnímu pokroku měl být obětován pocit štěstí a naplnění, který Freud a Marcuse interpretovali jako dokonalé uspokojení *Id* a pojmenovali jej *Nirwanaprinzip* („princip nirvány“):⁵⁰⁵

„Und insofern die volle Bedürfnisbefriedigung Glück ist, muß die Freiheit in der Kultur ihrem Wesen nach dem Glück entgegenstehen: immer bedeutet sie die repressive Modifizierung (die Sublimierung) des Glücks.“⁵⁰⁶

Za myšlenkově podnětnou lze považovat Marcusem převyprávěnou Freudovu koncepci o společném prapůvodu sil *Eros* a *Thanatos* jako primárního toku energie bez kvality, z čehož vyplýval variabilní poměr mezi *Eros* a *Thanatos*, který umožnila převrat ve vzájemném silovém poměru ve prospěch *Thanatos*.⁵⁰⁷

V následné kapitole Marcuse zopakoval Freuda, že civilizace je nesena „od a do z“ modifikacemi a kanalizacemi *Id*, zejména modifikacemi *Eros* a *libida*. Podle Freuda a Marcuse neexistoval *Arbeitstrieb* („pud práce“), veškerá práce byla odčerpána z energie *Id*. Freud proto zavedl termín *Libidoverrat* („zrada libida“):

„Da die Kultur hauptsächlich das Werk des Eros ist, ist sie vor allem einmal ein Entzug an Libido: die Kultur muß einen großen Betrag der psychischen Energie, die sie selbst verbraucht, der Sexualität entziehen.“⁵⁰⁸

Civilizace měla mířit k sebedestrukci. Civilizačním pokrokem oslabený *Eros* podléhal *Thanatos*, jehož cílem - ke kterému slepě a nelítostně šel - byl návrat

⁵⁰⁴ Tamtéž, str. 53.

⁵⁰⁵ Marcuseho a Freudova interpretace materialistická pojmu *nirvána* stála v úplném protikladu oproti původnímu duchovnímu buddhistickému výkladu.

⁵⁰⁶ Tamtéž, str. 24.

⁵⁰⁷ Tamtéž, str. 19-70. Kapitoly: *Die verborgene Tendenz in der Psychoanalyse*, *Der Ursprung der unterdrückten Individuums (Otogeneze)* a *Der Ursprung der unterdrückten Kultur (Phylogeneze)* („Skrytá tendence v psychoanalýze“, „Původ potlačeného jednotlivce (Otogeneze)“ a „Původ potlačené civilizace (Phylogeneze)“).

⁵⁰⁸ Tamtéž, str. 75.

do mrtvého bodu anorganické (ne)existence. Marcuse v této souvislosti poukazoval na exploataci přírodních sil:

„Einheiten werden gewaltsam getrennt und ihre Bestandteile gewaltsam neu zusammengefügt. Die Natur wird buchstäblich „vergewaltigt“.“⁵⁰⁹

A:

„Dann werden sie (Abkömmlinge des Todestriebes) durch konstruktive technologische Destruktion, durch die konstruktive Vergewaltigung der Natur, noch immer auf die Auslöschung des Lebens hinarbeiten.“⁵¹⁰

Nebo:

„Und die Tatsache, daß die Zerstörung des Lebens (des menschlichen und tierischen Lebens) mit dem Fortschritt der Kultur zugenommen hat (...) diese Charakteristika der jüngsten Industrie-Kultur hätten demnach triebhafte Wurzeln, die die Destruktivität jenseits aller Rationalität verewigen.“⁵¹¹

Marcuse považoval za zlomyslnost, že došlo k depersonalizaci uzurpátorství, neboli Freudovým pojmoslovím k depersonalizaci *Oidipovského komplexu*. Počáteční společenské systémy byly vázány na jeden subjekt - na patriarchy:

„Vom Urvater über die Brüderhorde zum System institutionalisierter Autorität, wie sie charakteristisch für die reife Kultur ist, wird die Herrschaft zunehmend unpersönlich, objektiv, universell und zugleich zunehmend rational, wirksam, produktiv.“⁵¹²

Zatímco v devatenáctém století byli „uzurpátoři“ personifikovatelní jako továrníci, majitelé, velkostatkáři, bankéři, reprezentanti konstituční monarchie, apod, po druhé světové válce prošla uzurpace procesem depersonalizace a anonymizace. Byla rozmlžena v represivních státních institucích, personálně nečitelných soustavách akciových společností a dozorčích rad, v masmédiích, think-tankcích, v měnících se představitelích politických stran, apod. Marcuse

⁵⁰⁹ Tamtéž, str. 78.

⁵¹⁰ Tamtéž, str. 79.

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Tamtéž, str. 80.

označoval depersonalizovanou uzurpaci pojmem systém. Pro tento systém měla být charakteristická vyšší systematizace a produktivita potlačování. Systém stál za proměnami *Superega*. To bývalo vázané na výchovu, zejména na vliv otce. Systém ale s pomocí masmédií nahradil rodičovský vliv a dozor a rozvíjel nové hodnoty, normy a myšlení. Jeho vliv a dopad se stal významnějším faktorem pro formování *Superega* než rodičovský vliv. Rodiče nebyli schopni adaptace na rychle se měnící společenské trendy a jejich význam upadl.

Dopady měly být dalekosáhlé. Zatímco *Superego* formované rodiči vykazovalo jistou konstantnost a díky své personifikaci v postavě otce se proti němu bylo možné vymezit; jinak řečeno *Superego* bylo do jisté míry neměnné a poskytovalo jednotlivci možnost na jeho základě budovat jeho autentickou osobnost, *Superego* vytvořené pomocí masových médií bylo dynamické, neustále proměnlivé a anonymní. Tvůrce a budovatele tohoto *Superega* nešlo obrazně řečeno zabít, nebylo možné vidět krev systému - oproti reálné možnosti vidět krev otce - stalo se obtížné vymezit se vůči systému, neboť byl všudypřítomný a stále nabíral nové podoby:

*„Schon in der Vorschulzeit setzen die Nachbarschafts- und Fernsehmedien das Vorbild für die Grundformen gleichen Verhaltens und gleicher Auflehnung (...) Die Experten der Massenmedien vermitteln die erforderlichen Werte (...)“*⁵¹³

Marcuse – jako Adorno, Horkheimer a Fromm - mluvil o soumraku autentického subjektu se svébytnou identitou:

*„Die Verantwortung für die Organisation seines Lebens liegt beim „System“, bei der Gesamtsumme der Institutionen...“*⁵¹⁴

A:
*„Die Individualität liegt buchstäblich nun mehr im Namen, in der spezifischen Vertretung eines Typs (wie etwa des Vamps, der hausfrau, des „richtigen Mannes“, der Erfolgfrau, des tapferen jungen paares)...“*⁵¹⁵

S pomocí Freudových pojmů popsal tezi také jako:

⁵¹³ Tamtéž, str. 87.

⁵¹⁴ Tamtéž, str. 88.

⁵¹⁵ Tamtéž, str. 91-92.

„Dieser Verknöcherungszustand beeinflusst auch die Triebe, ihre hemmungen und Modifizierungen. Ihre ursprüngliche Dynamik wird statisch, die lebendigen Wechselwirkungen zwischen Ich, Über-ich und Es erstarren zu automatischen reaktionen.“⁵¹⁶

Systém měl sledovat dva elementární cíle. Zaprvé vytvářel falešné potřeby sahající za opravdové potřeby uspokojující *Id*, které generovaly nový zisk. Zadruhé svou formotvornou činností ve vztahu k *Superegu* zbavoval subjekt schopnosti kriticky myslet, což představovalo nejsilnější zbraň proti systému. Samostatné kritické myšlení pronikalo systémem a odhalovalo jeho omezení a úskalí:

„Die Abwehr besteht in der Hauptsache in der verstärkung der Kontrolle, weniger über Triebe als über das Bewußtsein, das, wäre es frei, in der gesteigerten, verbesserten Bedürfnisbefriedigung das Werk der Unterdrückung entdecken könnte.“⁵¹⁷

Marcuse dospíval k znepokojivým závěrům. Pozměněná struktura *Id* měla vést k celkové destrukci, což se mělo projevovat exploatací subjektu a hmoty (přírodních sil). Pomocí masmédií byl vytvořen systém manipulace a kontroly, který začal tvarovat *Superego*. Triumfující *Thanatos* vedl civilizaci do anorganického stavu.⁵¹⁸

Marcuse Freuda považoval také za filozofa a stavěl jeho myšlení do kontextu evropské filozofie v linii Aristoteles – Hegel – Nietzsche. Poukázal na Freudovu kategorii osudu. Formotvorné *Id* bylo subjektu dáno osudem. Akcentace osudu musela myslitele z rodu KT přitahovat. Kategorie osudu sehrála elementární roli také v myšlení Adorna a Horkheimera (viz výše).⁵¹⁹

Byla dokončena interpretativní rekonstrukce části EC *Unter der Herrschaft des Realitätsprinzip* („pod vládou principu reality“). V druhé části *Jenseits des Realitätsprinzip* („Mimo svět principu reality“) se Marcuse pokusil o

⁵¹⁶ Tamtéž, str. 92.

⁵¹⁷ Tamtéž, str. 84.

⁵¹⁸ Tamtéž, str. 72-94. Kapitola *Dialektik der Kultur* („Dialektika kultury“).

⁵¹⁹ MARCUSE, HERBERT, c. d., str. 95-110, kapitola *Philosophisches Zwischenspiel* („Filozofická mezihra“).

formulování alternativního dějinného projektu proti modernímu evropsko-americkému civilizačnímu systému.

Marcuse kladl elementární otázky - jak osvobodit Eros a Thanatos z civilizačních pout? Jak vytvořit nepotlačující společnost? Zopakoval tezi - sdílenou s Freudem - že vztahy mezi Eros a Thanatos se odvíjí od exogeních faktorů:

*„Wenn dies zutrifft, dann wäre also die repressive Trieborganisation im Kampf ums Dasein exogenen Faktoren zuzuschreiben – exogenen in dem Sinn, daß sie nicht der „Natur“ der Triebe innewohnen, sondern sich aus den spezifischen historischen Begingungen ergeben, unter denen die Triebe sich entwickeln.“*⁵²⁰

Uvedl tabulku geneze *Id*. Prvním zlomem měl být okamžik vzniku života z anorganické hmoty a následná diferenciací *Id* na *Eros* a *Thanatos*. Druhým zlomem a revoluční modifikací *Id* byl vznik civilizace a její rozvoj až do stupně vědeckotechnické společnosti. Třetí zlom mohl nastat ve 20. století, zejména v druhé polovině. Základní Marcusovou myšlenkou bylo, že *Realitätsprinzip* pod vedením *Leistungsprinzip* díky aplikované vědě, technice a masové odcizené práci vytvořil novou civilizaci, která odstranila *Ananke*.

*„Gerade der Fortschritt der Kultur und Zivilisation unter dem Leistungsprinzip hat einen Stand der Produktivität mit sich gebracht, angesichts dessen die Ansprüche der Gesellschaft auf Verausgabung von Triebenergie in entfremdeter Arbeit um ein beträchtliches vermindert werden konnte. Infolgedessen erscheint die fortgesetzte unterdrückende Organisation der Triebe weniger durch den „Kampf ums Dasein“ erzwungen als durch ein Interesse an der Verlängerung dieses Kampfes – ein Interesse der Herrschaft.“*⁵²¹

Byla překonána *Ananke* a nastal stav obecného uspokojení *Id*. Díky pokročilým technologiím mohla být odcizená práce automatizována. Proto bylo nadále zbytečné *Eros* a *Thanatos* kanalizovat. Obě pudové síly mohly být uvolněny a navráceny do svého původního zřídla. Tak by bylo vyřešeno ohrožení života vzhledem k dominujícímu *Thanatos*. Obrozený *Eros* by načerpal ztracenou

⁵²⁰ Tamtéž, str. 117.

⁵²¹ Tamtéž, str. 115.

energii a dle přirozených zákonů byl znovu zlomil patologickou nadvládu *Thanatos*:

„(...) die Triebe aus der vom Leistungsprinzip geforderten Beschränkung und Ablenkung lösen. Das würde nun tatsächlich die Möglichkeit bedeuten, die zusätzliche Unterdrückung allmählich abzubauen, wobei ein wachsendes Gebiet der Destruktivität von der gestärkten Libido absorbiert oder neutralisiert werden könnte.“⁵²²

Marcuse se vyslovoval pro zrušení a omezení *Leistungsprinzip*, pro omezení dlouhé odcizené práce - automatizovaná technika a technologie práci měly převzít:

„Wir sahen, daß diese Entwicklung (Modifizierungen von Trieben) dem Kampf ums Dasein nicht „inhärent“, nicht von Natur aus zugehörig ist, sondern nur seiner unterdrückenden Organisation, und daß die im heutigen Entwicklungsstadium mögliche Überwindung des Mangels diesen Kampf immer irrationaler läßt.“⁵²³

Marcuse dále rozvedl, nyní vůči Freudovi polemicky, pojem a vizi uspokojeného *Eros*. Tlumočil Freudovo poznání, že nekanalizované *libido* zůstalo uchováno pouze ve snech a fantazijích :

„Es ist die Phantasie, die (...) den Anspruch des Gesamtindividuums, das in Einklang mit dem Genus und der archaischen Vergangenheit ist, aufrechterhält.“⁵²⁴

Ve společnosti *Realitätsprinzip* se *libido* a nespoutaný *Eros* projevovaly pouze v oblasti umění, a navíc ne umění každého. Marcuse vysoce hodnotil surrealismus a atonální hudbu:

„Die Kunst überlebt nur dort, wo sie sich selbst aufhebt, wo sie ihre Substanz rettet, indem sie ihre traditionelle Form verleugnet und damit auf die Versöhnung verzichtet: wo sie surrealistisch und atonal wird.“⁵²⁵

⁵²² Tamtéž, str. 116.

⁵²³ Tamtéž, str. 122. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 115-122. Kapitola *Die historischen Grenzen des geltenden Realitätsprinzip* („Historické hranice platícího principu reality“).

⁵²⁴ Tamtéž, str. 126.

Freud považoval omezení *Eros* za jediné možné řešení. Návrat k *Eros* v plné síle by podle něho znamenal pád na počátek civilizace. Marcuse ale byl jiného názoru. Domníval se, že obrazy naplněného *Eros* mohou být obrazy minulosti, ale i obrazy budoucnosti:

*„Der Wahrheitswert der Phantasie bezieht sich nicht nur auf die Vergangenheit, sondern ebenso auf die Zukunft: die Formen der Freiheit und des Glücks, die sie aufruft, erheben den Anspruch, historische Wirklichkeit zu werden.“*⁵²⁶

Neviděl důvod, proč by se civilizace na svém vrcholu nemohla na nové úrovni vrátit ke svému počátku. V této souvislosti se dovolával i Junga.⁵²⁷ I když u něho poukazyval na regresivně archaické momenty,⁵²⁸ přesto měl odhalit tajemství fantazie a její význam pro budoucí civilizace:

*„Die Phantasie war es immer, die die Brücke schlägt zwischen den unvereinbaren Ansprüchen von Objekt und Subjekt, von Extroversion und Introversion“. Damit wird also deutlich der gleichzeitig retrospektive und Erwartungs-Charakter der Phantasie behauptet: sie blickt nicht nur zurück nach einer urtümlichen goldenen Vergangenheit, sondern auch vorwärts auf alle noch unrealisierten aber realisierbaren Möglichkeiten.“*⁵²⁹

Marcuse se domníval, že *nadregresivní* kult produktivity vědomě blokuje vývoj k vyššímu a svobodnějšímu stupni společenské existence:

*„Tüchtigkeit und Unterdrückung reichen sich die Hand: die Produktivität der Arbeit zu steigern, ist das geheiligte Ideal des Kapitalisten (...).“*⁵³⁰

⁵²⁵ Tamtéž, str. 128.

⁵²⁶ Tamtéž, str. 130.

⁵²⁷ Jungovy výzkumy IFS a KT znaly již z dob ZFS, kde byla Jungova díla recenzována. Byly poměrně jednoznačně zamítány, neboť se pohybovaly mimo rámec materialismu, který byl pro KT (nejen) 30. let typický.

⁵²⁸ Což byl také jeden z hlavních důvodů rozchodu Freuda a Junga. Marcuse pozitivně recipoval jednu z hlavních Freudových výtek vůči Jungovi. Zůstával mnohem více na pozicích Freuda než Junga, kterého si přibral na pomoc jen v kritice dílčích aspektů freudiánství.

⁵²⁹ Tamtéž. První věta je citací z JUNG. Carl. G. Psychologische Typen. str. 71. in: MARCUSE, Herbert., c. d., str. 130.

⁵³⁰ Tamtéž, str. 136.

Nositelé společenského systému měli porozumět, že aplikovaná vědotechnika a automatizovaná práce má potenciál k proměně společnosti a jejích hodnot a norem (*Superega*). Systematicky začali vytvářet falešné potřeby nesené systematickými reklamními mediálními hypnózami a propracovanými manipulačními technikami a rozšiřovat mýtus, že nauka o osvobozeném *Eros* je iluzivní utopie, což Marcuse negoval:

*„Orientiert sich die Konstruktion einer repressionsfreien Triebentwicklung nicht an der vorhistorischen Vergangenheit, sondern an der historischen Gegenwart und einer reifen Kultur. dann verliert der begriff der Utopie an sich seine Bedeutung.“*⁵³¹

Jeho alternativní projekt neměl být civilizací zahálky, ale svět svobodné nepotlačující práce:

*„Die Triebchickale wären natürlich unter diesen beiden Bedingungen sehr verschieden, aber ein entscheidender Faktor müsste ihnen gemeinsam sein: die Triebentwicklung wäre nicht-represiv, nicht verdrängend (...).“*⁵³²

V první řadě by byla zkrácena délka odcizené práce:

*„Da die Dauer des Arbeitstages an sich einer der entscheidenden Faktoren für die Unterdrückung des Lustprinzips durch das Realitätsprinzip darstellt, ist die verkürzung der Arbeitszeit bis zu einem Punkt, wo das bloße Arbeitsquantum die menschliche Entwicklung nicht mehr behindert, die erste Vorbedingung der Freiheit.“*⁵³³

Marcuse se domníval, že systém falešných potřeb si nejvíce osvojila střední třída, nevědomě prohlubující exploatace subjektu i přírodních sil a uměle udržující civilizaci ve stádiu, které mohlo být překonáno. Zmínil konzervativní setrvačnost postojů, norem a hodnot, které si střední třída osvojila v době vlády *Realitätsprinzip* a *Leistungsprinzip* v počátečních stádiích průmyslové revoluce. Sósáctví mělo spočívat na lpění na společenském klidu, plnění povinností,

⁵³¹ Tamtéž, str. 131.

⁵³² Tamtéž, str. 133.

⁵³³ Tamtéž.

vzájemné kontrole, akceptaci hierarchického systému, rozumnosti, apod. Měl to být právě boj proti střednímu stavu a jeho zkosnatělému *Superegu*, které se dobrovolně nechávalo formovat a manipulovat uzurpátorským systémem. Teprve proměna středostavovského *Superega* měla přiblížit zlom v kanalizacích *Id* a pohyb k nové svobodné civilizaci nesené automatizovanou prací:

„(...) *die totale Automation wäre hier das Optimum.*“⁵³⁴

Jako Adorno a Horkheimer se v DA ponořili do řecké mytologie, také Marcuse představil v kapitole *Orfeus und Narzis: zwei Urbilder* („Orfeus a Narzis: dva archetypy“) novou osvobozenou civilizaci na příkladě antických mýtických hrdinů.

Orfeus a Narcis reprezentovali symbol smyslovosti, estetiky a harmonie jako archetypy civilizace nedominujícího ratic a rozvoje potlačovaných nevědomých poznávacích sil intuice, imaginace a spontánní kreativity. Orfeus a Narcis představovali *Nirwanaprinzip*. S pomocí Freuda Marcuse jejich svět pojmenoval jako oceánský princip spojení ducha a hmoty, *Eros* a *Thanatos*, jak napovídal harmonický příběh o pěvci Orfeovi. Marcuse interpretoval Orfea v literární tradici u Horacia, Ovidia, Baudelaira a Rilkeho.⁵³⁵

Pojítko *Realitätsprinzip* a *Lustprinzip* nalezl v díle Immanuela Kanta *Kritik der Urteilskraft* („Kritika schopnosti úsudku“, publikováno 1790) jako princip estetiky:

„*Wir fanden, daß in Kants Philosophie die ästhetische Dimension die zentrale Position zwischen „Sinnlichkeit“ und „Sittlichkeit“ einnimmt (...).*“⁵³⁶

Dále odkazoval Schillerovy *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen* („Dopisy o estetické výchově lidstva“, publikováno 1795), které byly psány jako polemika s Kantem.

⁵³⁴ Tamtéž, str. 137. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 124-137. Kapitola *Phantasie und Utopie* („Fantazie a utopie“).

⁵³⁵ MARCUSE. H., c. d., str. 139-149. Kapitola *Orfeus und Narzis: zwei Urbilder*.

⁵³⁶ Tamtéž, str. 153.

Struktura EC se inspirovala v DA. Hlavní teze byly (re)interpretovány s pomocí vybraných mýtů a filozofického diskurzu pozdního osvícenství a preromantismu. Často byl odkazován Nietzsche.

Marcuse s pomocí Kanta a Schillera popsal svět principu estetiky, svět překonávající uzurpátorský kult rozumového a logického poznání, svět renesance poznávání pocitem, smysly a intuicí. Marcusovými slovy to byl svět orfický, svobodný, svět harmonický. Marcuse volal po nalezení rovnováhy mezi apolinským a dionýským principem, jak ji formuloval Nietzsche.

Požadoval proměnu nesvobodné odcizené práce ve *Spieltrieb* („pud hravosti“), ve spontánní hru a svobodnou kreativní práci, která by odpovídala principu estetiky. Jen svět založený na orfických principech mohl zastavit postupující exploataci přírodních sil:

„Mit dieser Veränderung der grundlegenden, formativen Erlebnisform (Erfahrung) verändert sich das Objekt der Erfahrung selbst: befreit von gewaltsamer Herrschaft und Ausnutzung, geformt statt dessen von Spieltrieb, wäre die Natur auch ihrer eigenen Roheit ledig und frei (...).“⁵³⁷

Mělo být posíleno smyslové poznání a oslabeno zbytněné poznání rozumové.

Marcuse nepopíral neomarxistické kořeny. Orfické principy nesměly platit v distribuční sféře:

„Das Optimum auf diesem Gebiet muß daher in Maßstäben der Rationalität gemessen werden und nicht in Maßstäben der Freiheit – es liegt darin, die Produktion und Verteilung so zu organisieren, daß die geringst mögliche Zeit dafür aufgewendet wird, allen Mitgliedern der Gesellschaft alles Notwendige zugänglich zu machen.“⁵³⁸

V posledních kapitolách bylo rozvedeno, jak by mohl vypadat život v civilizaci osvobozeného *Eros*. Došlo by k resexualizaci těla:

⁵³⁷ Tamtéž.

⁵³⁸ Tamtéž, str. 168. Lit. k odstavec: tamtéž, str. 150-169. Kapitola *Die ästhetische Dimension* („Sféra estetiky“).

„Der Körper, der nicht mehr ganztägig als Arbeitsinstrument zur Verfügung stehen müßte, würde resexualisiert.“⁵³⁹

Uvolněný *Eros* by rozložil středostavovské morální hodnoty (patriarchální monogamní rodinu):

„Diese Veränderung im Wert und im Ausmaß der libidiösen Beziehungen würde zu einer Auflösung der Institutionen führen, in denen die privaten zwischenmenschlichen Beziehungen organisiert waren, besonders der monogamen und patriarchalen Familie.“⁵⁴⁰

Osvobozený *Eros* měl napravit perverze vyplývající z dominance *Thanatos* ve spoutané civilizaci *Leistungs-* a *Realitätsprinzip*. Uspokojené libido mělo garantovat *Nirwanaprinzip*, ne ale docela, neboť Marcuse opakoval biologická omezení a to zejména smrti – hrobaře *libida*.

Marcuse zavedl pojmem *nerepresivní sublimace libida*, který předvídal, že osvobozený *Eros* spontánně kanalizuje do oblastí umění a věd. Země měla být vnímána jako v archaických časech - jako zahrada poskytující život. Proměnou mělo projít i pojetí rozumu. Za rozumné by bylo považováno jednání v souladu s *Eros*. A proměnou by prošlo i *Superego* - nezatíženo zákazy a potlačováním by odpovídalo potřebám uspokojení. Civilizace nesená *Eros* měla být garancí šťastnějšího a spravedlivějšího subjektivního i společenského života.⁵⁴¹

Při sumarizaci nosných tezí Marcuse v EC a vytvoření pomocných interpretačních modelů se zdá být elementární z Freuda odvozená dialektika civilizace:

- A. Civilizace vznikla potlačením *Id* a jeho kanalizací do společensky užitečné, ale odcizené práce.
- B. Kanalizace a modifikace *Id* ale mění přirozenou strukturu pudů. Civilizační pokrok je primárně napájen kanalizacemi *Eros*, to vede k dominanci destruktivního *Thanatos* - civilizace míří k sebezničení.

⁵³⁹ Tamtéž, str. 171.

⁵⁴⁰ Tamtéž, str. 195.

⁵⁴¹ Tamtéž, str. 170-202. Kapitoly *Die Verwandlung der Sexualität in den Eros* („Proměna sexuality v Eros“) a *Eros und Thanatos* („Eros a Thanatos“).

Freud *Id* považoval za kategorii osudu a syntézu C. nenabízela, ta ale byla jádrem Marcuseho myšlení:

C. Vědeckotechnická společnost natolik pokročila, že civilizační pokrok je možné postavit na z velké části automatizované práci a moderních technologiích. Kanalizace *Id* jsou již nadbytečné. Pudové síly - zejména *Id* - mohou být opětovně osvobozeny.

Marcuse oproti Adornovi a Horkheimerovi (stejně jako Fromm) formuloval teoretické východisko z krize - C. Myšlenka zaznamenaná jako C je jeho hlavní tezí.

Z hlediska civilizačních dopadů je elementární Marcuseho - znovu z Freuda odvozený - pohled na *Thanatos*:

- A. *Thanatos* je jednou z hlavních pudových sil *Id* slabší než *Eros*, jinak by život zanikl, cílem *Thanatos* je návrat do stavu anorganické (ne)existence.
- B. *Thanatos* je společensky tabuizovaný a civilizačně kanalizovaný jen nevědomě, celkově byl potlačen méně než *Eros*.
- C. *Thanatos* převládá v psychické struktuře moderního subjektu a společnosti. Exploatace hmoty (přírodních sil) a některé technické vynálezy (např. štěpení atomu) to mají dokládat.
- D. Dominanci *Thanatos* je možné zabránit posílením a osvobozením *Eros* a změnou ekonomicko-politického systému a omezením odcizené práce.

Další teze EC lze vsadit do pomocného schématu: a) v subjektivní psychické struktuře *Id-Ego-Superego* je elementární *Id* - sídlo pudových sil *Eros* a *Thanatos*; b) *Id* je nadbytečně potlačováno *nadrepresí*; c) *Nadrepresa* je systém zájmů ekonomické a politické moci, které dominují *Realitätsprinzip* a *Leistungsprinzip*; jejím cílem je zabránit civilizaci nepotlačované svobody; d) ekonomická a politická moc je anonymní a depersonalizovaná, manipuluje vědomí a nahradila rodinu a otce ve formování *Superega*; e) ekonomická a politická moc používá hypnózy, využívá masmédiá a formuje společenské *Superego*; f) zájmům ekonomické a politické moci napomáhá konzervativní morálka středních tříd, které podléhají manipulaci; g) pro ně je určen systém

falešných potřeb a kult produktivity, kterými ekonomická a politická moc oslepila společnost, h) systém manipulace vede k zániku autentického subjektu a identity.

Hlavní teze druhé části: a) *Eros* a *Thanatos* se formují v historicko-společenských podmínkách, jejich (re)modifikace je možná; b) osvobozený *Eros* přivodí pád patriarchální rodiny, která vytváří morálku středních tříd; d) pojítkem mezi ratiem a smyslovostí je estetický princip; e) princip estetiky je garantem orfického harmonického světa; f) osvobozený *Eros* promění jak jednotlivce, tak společnost.

4.6.2 *One Dimensional Man* - Jednorozměrný člověk

Druhou stěžejní studií Marcuse je *One Dimensional Man*⁵⁴² (prvně publikováno 1964; v SRN jako *Der eindimensionale Mensch* v nakladatelství Suhrkamp 1967). Kniha se stala předním teoretickým pramenem nové levice a protestních hnutí šedesátých let a Marcuse proslavila. ODM byl přeložen do češtiny (jako *Jednorozměrný člověk*, 1991). Marcuse se také v ODM odvolával na Horkheimera a Adorna. Stále rozvíjel DA.

ODM je členěn do 5 částí: 1. Úvod; 2. Jednorozměrná společnost; 3. Jednorozměrné myšlení; 4. Šance alternativ; 5. Závěr. V rámci následující interpretace budou sledovány zejména nové teze, které Marcuse vyvinul od EC – hlavního teoretického díla. Analýze ODM bude věnováno méně prostoru.

Marcuse v úvodu konstatoval, že vědeckotechnická industriální společnost disponuje ohromnou mocí aplikované techniky, považuje sebe samu za progresivní, nicméně je destruktivní a schopna - dispozicí atomovými zbraněmi a jinými prostředky masového ničení a exploatací hmoty (přírodních sil) - zničit lidstvo a zemi:

„The union of growing productivity and growing destruction: the brinkmanship of annihilation; the surrender of thought, hope, and fear to the decisions of the powers that be; the preservation of misery in the face of unprecedented wealth constitute the most impartial indictment – even if they are not the raison d’être

⁵⁴² MARCUSE, Herbert. *One Dimensional Man*. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society, Routledge & Kegan Paul, London, 1964. (Česky jako *Jednorozměrný člověk*, Naše Vojsko, Praha, 1991).

*of this society but only its by-product: its sweeping rationality, which propels efficiency and growth, is itself irrational.*⁵⁴³

Ekonomický a politický systém smířil antagonistické síly - střední stav a proletariát. Všeobecně dosažitelným dostatkem a pomocí systematické manipulace byla eliminována opozice. Kritika byla paralyzována, nedostávalo se třídní základny pro změnu:

*„However, the capitalist development has altered the structure and function of these two classes in such a way that they no longer appear to be agents of historical transformation. An overriding interest in the preservation and improvement of the institutional status quo unites the former antagonists (...).*⁵⁴⁴

Přesto měl mít ekonomický a politický systém totalitní tendence:

*„In this society, the productive apparatus tends to become totalitarian to the extent to which it determines not only the socially needed occupations, skills, and attitudes, but also individual needs and aspirations.*⁵⁴⁵

Marcuse pledoval za změnu vědomí:

*„Perhaps an accident may alter the situation, but unless the recognition of what is being done and what is being prevented subverts the consciousness and the behavior of man, not even a catastrophe will bring about the change.*⁵⁴⁶

Zopakoval tezi z EC, že moderní technologie a automatizovaná práce by byly schopny uchovat civilizační pokrok a jednotlivce by mohl být osvobozen od odcizené práce a manipulace – zdrojů nedomýšlení dopadu pokroku. Systém kapitalismu, materialismu a racionalismu označil za dějinný projekt, vůči kterému mají být stavěny alternativní projekty. Systém označil za projekt, který může, ale také nemusí přetrvat.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Tamtéž, s. xiii (Introduction).

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. xii-xiii (Introduction).

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. xv (Introduction).

⁵⁴⁶ Tamtéž.

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. ix-xvii (Introduction).

Iluzivní pluralita a demokracie měla zastírat reálný manipulativní totalitarismus, formování vědomí a nevědomí. Subjekt přesunul budování identity a vztah ke světu na (vnucené) kolektivní vzorce:

*„Mass production and mass distribution claim the entire individual, and industrial psychology has long since ceased to be confined to the factory. (...) The result is, not adjustment but „mimesis“: an immediate identification of the individual with his society and, through it, with the society as a whole.“*⁵⁴⁸

A:

*„This immediate, automatic identificiation (which may have been characteristic of primitive forms of association) reappears in high industrial civilization.“*⁵⁴⁹

V tomto procesu sehrávala elementární roli masmédiie – televize, rádio a tisk. Skrze ně se manipulace uskutečňovala a byla vytvářena neindividuální kolektivní identita. Vznikaly armády mediálních odborníků – profesionálních tvůrců kolektivních reklamních hypnóz zneužívajících poznatků (hlubinné) psychologie a sociologie. Tak vznikalo umělé veřejné mínění – jako výsledek systémové manipulace:

*„For „totalitarian“ is not only a terroristic political coordination of society, but also a non-terroristic economic-technical coordination which operates through the manipulation (...).“*⁵⁵⁰

Kult růstu životní úrovně a produktivity racionalizoval a legitimizoval systém:

*„Under the conditions of a rising standard of living, non-conformity with the system itself appears to be socially useless (...).“*⁵⁵¹

Marcuse znovu dospíval k tezi, že individuální autentická identita zanikla, ekonomický a politický systém pomocí masové manipulace vytvořil falešnou kolektivní identitu, kterou si osvojila rozhodující většina společnosti. Tato falešná

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 10. Marcuse se odvolával také na Adorna (ideologie jako imanentní součást průmyslové výroby).

⁵⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 3.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 2.

kolektivní identita je formou a prostředkem udržování existence nebezpečného potlačujícího a destruktivního systému, omámením a manipulací:

„Thus emerges a pattern of „one-dimensional thought and behaviour (...)“⁵⁵²

V kontextu studené války, která v první polovině šedesátých let dosahovala jednoho ze svých vrcholů (berlínská krize, kubánská krize), konstatoval vznik tzv. jednorozměrného politického myšlení. Původně marxistické sociálnědemokratické strany v západní Evropě se vzdaly marxistického programu a splynuly se systémem:

„In West Germany, which has outlawed the Communist Party, the Social Democratic Party, having officially rejected its Marxist programs, is convincingly proving its respectability.“⁵⁵³

Demokraté a republikáni v USA sestavovali totožné programy, stejně jako politické strany v Evropě. Komunisté v sovětském bloku napodobovali západ - hesly jako *dohnat a předejhnat*, důrazem na technický pokrok, růst životní úrovně, byrokratizací státu a úplnou rezignací na autentickou společnost svobody.

Marcuse se pokoušel interpretovat komplikovaný svět poloviny 20. století v pojmech marxismu, popř. neomarxismu. Usiloval o adaptaci jeho pojmosloví politickým, společenským a technologickým změnám.⁵⁵⁴

Stejně tak jako byla shledávána jednorozměrnost v oblastech manipulovaného myšlení a politiky, měla se šířit také v umění a kultuře. Zaniklo vyšší umění, které v 18. a 19. století nahrazovalo transcendentální duchovní sféru („druhý rozměr a dimeze“), kterou v Evropě dříve monopolizovalo křesťanství. Umělecká transcendence mizela ve prospěch zábavního průmyslu:

„Today’s novel feature is the flattening out of the antagonism between culture and social reality through the obliteration of the oppositional, alien. and

⁵⁵² Tamtéž, s. 12. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 1-18. Kapitola *The New Forms of Control*.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 20.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 19-55. Kapitola *The Closing of the Political Universe*.

*transcendent elements in the higher culture by virtue of which it constituted another dimension of reality.*⁵⁵⁵

A:

*„The salon, the concert, opera, theater are designed to create and invoke another dimension of reality. Their attendance requires festive-like preparation; they cut off and transcend everyday experience. Now this essential gap between the arts and the order of the day, kept open in the in the artistic alienation, is progressively closed by the advancing technological society.*⁵⁵⁶

Jednotlivec moderní doby měl ztratit cit pro nemateriální myšlení. Díky tomu vyšší umění ztrácelo schopnost komunikovat: nebylo mu rozuměno. A když už jednorozměrná civilizace sahala k vyššímu umění, ochuzovala jej o jeho druhý rozměr - transcendenci:

*„Higher culture becomes part of the material culture. In this transformation, it loses the greater part of its truth.*⁵⁵⁷

A:

*„The place of the work of art in a pre-technological and two-dimensional culture is very different from that in a one-dimensional civilization (...)*⁵⁵⁸

Také pudové síly *Eros*, *Thanatos* a *libido* se stávaly jednorozměrnými. I sexualita se komercializovala:

*„Just as this society tends to reduce, and even absorb opposition (...) in the realm of politics and higher culture, so it does in the instinctual sphere.*⁵⁵⁹

A:

*„The sexy office and sales girls, the handsome, virile junior executive and floor walker are highly marketable commodities, and the possession of suitable mistresses (...) facilitates the career of even the less exalted ranks in the business community.*⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 57.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 64.

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 58.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 63.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 79.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 74. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 56-83. Kapitola *The Conquest of the Unhappy Consciousness: Repressive Desublimation*.

Pojítkem jednorozměrnosti byl jednorozměrný jazyk. Transcendentní druhá dimenze byla vyhlazena i z něho, připomínal televizní reklamu zploštěnou do obecných frází. Jazyková jednorozměrnost se opět týkala obou politických systémů:

„The ritual-authoritarian language spreads over the contemporary world, through democratic and non-democratic, capitalist and non-capitalist countries.“⁵⁶¹

Jednorozměrný jazyk zablokoval abstraktní, negativní a kritické myšlení:

„The unified, functional language is an irreconcilably anti-critical and anti-dialectical language. In it, operational and behavioral rationality absorbs the transcendent, negative, oppositional elements of Reason.“⁵⁶²

A:

„In its immediacy and directness, it impedes conceptual thinking; thus, it impedes thinking.“⁵⁶³

Vznikal manipulativní „manažerský“ jazyk.⁵⁶⁴

V kapitole o jednorozměrném myšlení je znát vliv Heideggera a ontologie, což je zajímavý úkaz, neboť materialistická neomarxistická KT obecně na opačném pólu myšlení než metafyzika Heideggera. Marcuse označoval pravdivé uvažování jako dialektické v rozporných kategoriích pravda - nepravda, bytí - nebytí, hmota - duch, *Logos* - *Eros*, apod.:

„It is the rationality of contradiction, of the opposition of forces, tendencies, elements, which constitutes the movement of the real and, if comprehended, the concept of the real.“⁵⁶⁵

Dialektické myšlení ale zanikalo pod tíhou jednorozměrného jazyka. Ten byl nesen formální logikou:

„Formal logic intended universal validity for the laws of thought.“⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Tamtéž, s. 102. V pojednání o jazyce se Marcuse opíral o studie Rolanda Barthesa, ale i o *Gruppen Experiment* z dílny poválečného IFS.

⁵⁶² Tamtéž, s. 97.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 95.

⁵⁶⁴ Lit. k odstavci: tamtéž, str. 84-120. Kapitola *The Closing of the Universe of Discourse*.

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 140-141.

Dále byla rozvedena teze *Thanatos* z EC v odsouzení kultu růstu životní úrovně a poukázáním na souvislost mezi stálým zvyšováním životní úrovně a exploatací:

*„Result: the higher standard of living. At the same time and on the same ground, this rational enterprise produced a pattern of mind and behavior which justified and absolved even the most destructive and oppressive features of the enterprise.“*⁵⁶⁷

Marcuse předpokládal, že jeho poznatky nebudou brány na zřetel:

*„The world tends to become the stuff of total administration, which absorbs even the administrators.“*⁵⁶⁸

Měla vznikat jednorozměrná filozofie založená na pozitivismu - na povýšení empirického racionálního myšlení. Odlišné myšlení bylo vnímáno jako utopie nebo mýtus. Ale Marcuse se domníval (stejně jako Adorno a Horkheimer), že se sama pozitivistická filozofie dostala na pozice mytologie, neboť si uzurpovala nárok na konečnou pravdu. Pozitivismus měl vytvářet represivní universum: za neexistující označoval vše empiricky nedoložené:

*„These affirmations of modesty and dependence seem to recapture Hume's mood of righteous contentment with the limitations of reason which, once recognized and accepted, protect man from useless mental adventures (...)“*⁵⁶⁹

Marcuse se tázal, jak pozitivismus bude vykládat civilizaci, která byla dovedena (také pod jeho mentálním vedením) k světovým válkám, atomovým katastrofám, holocaustu a plynovým komorám:

„This larger context of experience, this real empirical world, today is still that of the gas chambers and concentration camps, of Hiroshima and Nagasaki (...) But

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 138. Lit. k odstavci: tamtéž, str. 123-143. Kapitola *Negative Thinking: The Defeated Logic of Protest*.

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 146.

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 169. Prameny k odstavci: tamtéž, s. 144-169. Kapitola *From Negative to Positive Thinking: Technological Rationality and the Logic of Domination*.

⁵⁶⁹ Tamtéž, s. 173.

*the real empirical world is also that in which all these things are taken for granted or forgotten or repressed or unknown (...).*⁵⁷⁰

V poslední části byla rozvinuta otázka alternativních společenských a politických projektů a jejich možností. Žádný z platných projektů - pluralitní liberalismus a kapitalismus - neměl být vlastníkem konečné pravdy. Etablované systémy mohly (měly) být nahrazeny. Marcuse koncipoval předpoklady alternativy:

*„(a) it offers the prospect of preserving and improving the productive achievements of civilization; (b) it defines the established totality in its very structure, basic tendencies, and relations; (c) its realization offers a greater chance for the pacification of existence, within the framework of institutions which offer a greater chance for the free development of human needs and faculties.*⁵⁷¹

Marcusem navrhovaná alternativa vycházela z marxistického myšlení. Hlavním hybatelem dějinných projektů mělo být vlastnictví výrobních produkčních prostředků. Domníval se, že organizovaná kontrola výrobních produkčních sil je jediným konkurentem etablovaného systému, který bude schopen zabránit exploataci lidských a přírodních zdrojů. Sovětský blok označil za zradu alternativy a za chybně aplikovaný marxismus.⁵⁷²

Marcuse odhaloval povahu jím preferovaného alternativního projektu. Rozhodně měl udržet racionalitu a moderní techniku. Souhasil s původním záměrem osvícenství - s ovládnutím přírodních sil:

*„Civilization produces the means for freeing Nature from its own brutality, its own insufficiency, its own blindness. by virtue of the cognitive and transforming power of Reason.*⁵⁷³

Nadvláda nad přírodním celkem a přírodními zdroji měla být provedena pod společenskou kontrolou – nikoliv formou osobního vlastnictví. Ovládnuté přírodní

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 180. Lit. k odstavci: tamtéž, s. 170-199. Kapitola *The Triumph of Positive Thinking: One-Dimensional Philosophy*.

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 220.

⁵⁷² Lit. k odstavci: tamtéž, s. 203-224. Kapitola *The Historical Commitment of Philosophy*.

⁵⁷³ Tamtéž, s. 238.

síly, moderní technika a technologie by do značné míry nahradily práci. Vznikla by nová civilizace:

*„Further progress would mean the break, the turn of quantity into quality. It would open the possibility an essentially new human reality – namely, existence in free time on the basis of fulfilled vital needs.“*⁵⁷⁴

Rozumná by byla schopnost naplněného života ve volném čase. Ovládnutí přírody by pokračovalo, nikoliv ale v dosavadní exploativní podobě:

*„But outside these small, protected areas, it has treated Nature as it has treated man – as an instrument of destructive productivity.“*⁵⁷⁵

Překážkou vzniku nové civilizace byl existující systém, proto měl být nahrazen:

*„It involves a political reversal.“*⁵⁷⁶

Sumarizací hlavních myšlenek ODM je získána rozvedená teze EC o triumfu Thanatos:

- A. Systém liberalismu a kapitalismu je založen na kultech růstu životní úrovně a produktivity;
- B. Oba tyto kultury předpokládají nutnost rostoucí exploatace hmoty (přírodních sil) a subjektu.

Marcuse nenabízel syntézu C. Rozvoj obou kultů měl představovat ohrožení života na zemi.

Marcuse ve shodě s KT rozvinul dialektiku rozumu:

- A. Rozum a ovládnutí hmoty (přírodních sil) člověkem je nutné. Přírodní síly jsou slepé, animální a barbarské. Jen pomocí ratia a jím ovládnuté přírody bylo dosaženo hmotného zabezpečení.

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 231.

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 240.

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 234. Lit. k odstavci: tamtéž, s. 225-246. Kapitola *The Catastrophe of Liberation*.

- B. Plody racionality (výrobní síly) by měly být v kolektivním vlastnictví. Společnost má být rozumně organizována, aby každý její člen dosáhl všeho potřebného.
- C. Ovládnutá hmota (přírodní síly) nesmí být exploatována. Rozumný člověk s ní žije v souladu.

Marcuse a KT se ve své civilizační kritice nikdy neocitli na konzervativních pozicích anti-industrialismu s požadavkem návratu k feudálním sociálním a ekonomickým strukturám. Naopak, KT jako by volala - více rozumu. Ale rozumu reflektujícího svá omezení, rozumu nenárokujícího totalitní postavení v přihrádkách psychické struktury. KT volala po dokončení osvícenství, po aplikaci rozumu také na společenské a politické uspořádání světa a v nakládání s ovládnutou hmotou (přírodními silami). Možná také proto Habermas označil KT (konkrétně Adorna) za „zadní voj osvícenství“⁵⁷⁷. Marcuse nikdy nespatořoval nebezpečí v ovládnutí přírodních sil a v rozumu, ale v tom, že pokrok je v soukromém vlastnictví a sleduje partikulární cíle bez ohledu na celek, který ve výsledku ohrožuje. Pokud v této dialektické rozvaze nabízel syntézu C, byl to koncept kolektivního vlastnictví produkčních prostředků a model osvobozené společnosti, který připomínal beztřídní společnost, ve které by byla lidská odcizená práce téměř nahrazena automatizovanou technikou.

Další nosné teze ODM lze seřadit do jednoduchého schématu: a) systém liberálního kapitalismu je dějinný projekt a vůči tomuto projektu mohou a mají být stavěny konkurující projekty; b) etablovaný systém je jednorozměrný – vytváří nejen jednorozměrné myšlení a chování, ale také jednorozměrný jazyk, filosofii a kulturu; c) proto je třeba usilovat o změnu společenského vědomí – o obecné uvědomění a pochopení podstaty systému; d) společnost sovětského bloku není autentickým komunistickým společností, naopak zneužila myšlenky

⁵⁷⁷ Habermasova stať a jím uvedený pojem pojem je k ověření v překladu: HABERMAS, Jürgen, *Moderna – nedokončený projekt*, in: Gál, Egon, Marcelli, Miroslav (ed.), *Za zrkadlom moderny*, nakl. Archa, Bratislava, 1991, str. 308.

marxismu a komunismu⁵⁷⁸; e) etablovaný kapitalistický systém je třeba svrhnout.

4.6.3 Eseje z 60. let: (*Repressive Toleranz, Das Problem der Gewalt in der Opposition, Subverting Forces – in Transition*)

V roce 1965 Marcuse zveřejnil esej *Repressive Toleranz*⁵⁷⁹, který věnoval studentům university Brandeis. Setrval na pozicích neomarxismu a rozvedl KT společnosti. Politický a ekonomický systém označil za represivní:

„Unter der Herrschaft der monopolistischen Medien – selber bloße Instrumente ökonomischer und politische Macht – wird eine Mentalität erzeugt, für die Recht und Unrecht, Wahr und Falsch vorherbestimmt sind (...).“⁵⁸⁰

Poukázal na manipulativnost systému a připoměl americký rasismus vůči černochům a nekoloniální výboje v tzv. Třetím světě. Obsáhle a s oporou v teorii liberalismu J. S. Milla analyzoval a interpretoval pojem „tolerance“. Došel k radikálnímu závěru, že pokud jsou opozice a menšinové a okrajové skupiny společnosti potlačovány a netolerovány, mají přirozené právo použít proti systému násilí:

„(...) daß ein „Widerstandsrecht“ eingesetzt wird, das bis zum Umsturz geht. (...) Aber ich glaube, daß es für unterdrückte und überwältigte Minderheiten ein „Naturrecht“ auf Widerstand gibt, außergesetzliche Mittel anzuwenden.“⁵⁸¹

Argumentoval, že etablovaná moc se k moci dostala taktéž násilím (např. anglická, francouzská revoluce) a etablovaná sama moc sama používá násilí v mnoha formách a podobách (policie, armáda, atd.). Revoluční násilí potlačované opozice mělo být „přirozenou“ reakcí na násilí systému:

„Selbst in den fortgeschrittenen Zentren der Zivilisation herrscht faktisch Gewalt: sie wird ausgeübt durch Polizei, in Straf- und Irrenanstalten, im Kampf

⁵⁷⁸ Marcuseho negativní postoj k sovětskému bloku byl podrobně rozveden v knize *Soviet Marxism* („Sovětský marxismus“). Viz MARCUSE, Herbert, *Soviet Marxism, A Critical Analysis*, Columbia University Press, New York, 1958.

⁵⁷⁹ MARCUSE, Herbert, *Repressive Toleranz*; in: *Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969. Versuch über die Befreiung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984.

⁵⁸⁰ Tamtéž, str. 146.

⁵⁸¹ Tamtéž, str. 161.

*gegen rassische Minderheiten; sie Wird von den Verteidigern der „freien Welt“ in die rückständigen Gegenden getragen.*⁵⁸²

Revoluční násilí mělo být podle Marcuseho nositelem civilizačního pokroku - argumentoval pokrokem (viz anglická a francouzská revoluce). Jinými slovy zopakoval Marxovu tezi, že k nastolení svobodnější lidské společnosti a civilizace je možný a nutný násilný převrat.⁵⁸³

Další z vlivných esejí byla přednáška *Das Problem der Gewalt in der Opposition*⁵⁸⁴ („Problém násilí v opozici“) – koncipována jako přednáška v Západním Berlíně po zastřelení studenta Bena Ohnesorga 2. června 1967.⁵⁸⁵ Marcuse v Berlíně nemluvil jako neznámý filozof, ale jako přední ideolog amerického hnutí proti rasismu, válce ve Vietnamu a konvencím. Geneze KT byla dovedena až k bodu jejího společenského naplnění.

Das Problem der Gewalt in der Opposition lze považovat v mnohých ohledech za klíčový. Marcuse zde, na podkladě EC a ODM, podal nové levici a protestnímu hnutí návod, jak se vypořádat se systémem. Bylo by možné namítnout, že se jednalo o zoufalé zvolání osamocенého neomarxistického profesora, nevztahující se ke KT jako takové. Nemělo by ale být opomenuto, že Felix Weil založil IFS jako marxistický *think-tank* ve volném napojení na německé poválečné komunistické revoluční hnutí (republiky rad, aj.) a leninský SSSR (dočasná spolupráce s moskevským *Marx-Engels-Institut* za vedení Rjazanova). Také mladý Maxe Horkheimer na konci 30. let v esejí *Traditionelle und kritische Theorie* mluvil ve smyslu Marxových pojmů o zlomení třídní nadvlády, správnější společnosti a o svázanosti KT s bojem za společenskou

⁵⁸² Tamtéž, str. 151.

⁵⁸³ Lit. k odstavci: tamtéž, str. 136-166.

⁵⁸⁴ MARCUSE, Herbert. *Das Problem der Gewalt in der Opposition*, in: MARCUSE, Herbert, *Das Ende der Utopie, Vorträge und Diskussionen in Berlin 1967*, Verlag neue Kritik, Frankfurt, 1967.

⁵⁸⁵ V otázce recepce Marcuse a jeho díla v Německu je třeba připomenout, že do roku 1968 byl přeložen prakticky celý Marcuse do němčiny. V roce 1965 vyšlo druhé německé vydání *Eros and Civilization* jako *Triebstruktur und Gesellschaft*, v roce 1965 výběry *Kultur und Gesellschaft I., II.* („Kultura a společnost I., II.“. *Suhrkamp*), v roce 1966 *Repressive Toleranz* a o rok později *Der eindimensionale Mensch* (obojí *Suhrkamp*). Esej *Das Problem der Gewalt in der Opposition* vyšla v roce 1968 v několika publikacích, nejznáměji ve výboru čtyř Marcusových přednášek *Psychoanalyse und Politik* (nakl. *Europäische Verlagsanstalt*) a ve sborníku přednášek na FU Berlin *Das Ende der Utopie* (nakl. *Verlag Neue Kritik*).

transformaci.⁵⁸⁶ Z tohoto hlediska je možné konstatovat, že Marcusův apel na studenty z roku 1967, který se promítl v *Das Problem der Gewalt in der Opposition*, se jevil jako svým způsobem logické naplnění některých aspektů kriticko-teoretického myšlení vzniklých ve 20. a 30. letech na IFS.

Marcuse protestní hnutí šedesátých let ozačil za protorevolucionářská, která se mohla stát zárodkem politického převratu:

*„Sie wissen, daß ich die Studentenoposition heute für einen entscheidenden Faktor der Veränderung halte, sicher nicht, wie man mir vorgeworfen hat, als eine unmittelbare revolutionäre Kraft, aber als einen der stärksten Faktoren, die vielleicht einmal zu einer revolutionären Kraft werden kann.“*⁵⁸⁷

Zdůraznil, že opoziční hnutí celého světa se musí sjednotit a organizovat, a to jak levicová protestní hnutí, tak osvobozenecká hnutí Třetího světa. Uvedl, že on osobně se může stát pojítkem mezi protestním hnutím americkým a německým:

*„An der Herstellung solcher Beziehungen müssen wir arbeiten – und wenn ich das Thema dieses Vortrages meistens am Beispiel der USA erörtere, geschieht das, um die Herstellung solcher Beziehungen vorzubereiten.“*⁵⁸⁸

Německé studenty seznámil s praxí amerického protestního hnutí a rozvedl používané metody pasivní rezistence jako provokativní „sit-ins“, „go-ins“, „teach-ins“ či „love-ins“⁵⁸⁹ a snahy o formování alternativních univerzit, vyučujících marxismus, psychoanalýzu nebo dějiny kolonialismu. Na základě své teorie

586 Viz: *„Die Marxschen Kategorien Klasse, Ausbeutung, Mehrwert, Profit, Verelendung. Zusammenbruch eines begrifflichen Ganzes, dessen Sinn nicht in der Reproduktion der gegenwärtigen Gesellschaft, sondern in ihrer Veränderung zum Richtigen zu suchen ist.“* a *„Die (kritische) Theorie dagegen, die zur Transformation des gesellschaftlichen Ganzen treibt, hat zunächst zur Folge, daß sich der Kampf verschärft, mit dem sie verknüpft ist.“* In: HORKHEIMER, Max, *Die Traditionelle und kritische Theorie*, in: c. d., str. 191 a 193.

587 Tamtéž, str. 44.

588 MARCUSE, Herbert, *Das Problem der Gewalt in der Opposition*.

589 Tyto metody provokativně narušovaly např. přednášky neoblíbených profesorů na univerzitách, ale i jiné veřejné společensko-politické akce. V pokročilé podobě blokace a narušení („sit-in“, „go-in“) přecházely v převzetí iniciativy, v umlčení původního řečníka a v iniciaci nové debaty a přednášky na vlastní opoziční téma - např. o válce ve Vietnamu, o opoziční demonstraci. atd. V tomto případě se jednalo o „teach-in“. Provokace „love-in“ spočívala v rušení přednášek tělesnými kontakty posluchačů, v některých případech dokonce došlo ke striptízu (svlékání na přednášce - byť v trochu jiném kontextu - si zažil v jednom ze svých posledních semestrů i Adorno).

opakoval, že ruku v ruce musí postupovat uvolnění politické a uvolnění spoutaného *Id*.

Studenty poučil, že jednotlivá studentská hnutí jsou součástí hnutí nové levice (*New Left, Neue Linke*), která se liší od tradičního marxistického hnutí zejména tím, že se neopírá o dělnickou třídu, která kolaborovala se systémem, ale o potlačované minority, osvobozené hnutí Třetího světa, neprivilegované vrstvy, o radikální mládež a studenty a o intelektuály, kteří měli být jejími hlavními mluvčími:

*„Sie besteht aus Intellektuellen, aus Gruppen der Bürgerrechtsbewegung und aus der Jugend, besonders aus radikalen Elementen der Jugend (...) Und, was sehr interessant ist: diese Bewegung hat als Sprecher eigentlich keine traditionellen Politiker, sondern viel eher solche verdächtigen Figuren wie Dichter, Schriftsteller, Intellektuelle.“*⁵⁹⁰

*„Die Unterprivilegierten, die Gettos. In den Vereinigten Staaten sind es besonders die nationalen und Rassenminoritäten, die freilich politisch noch weitgehend unorganisiert (...) sind.“*⁵⁹¹

A:
*„Aber im globalen Rahmen sind die Unterprivilegierten (...) wirklich die Massenbasis des nationalen Befreiungskampfes gegen den Neokapitalismus (...)“*⁵⁹²

Dále znovu rozvedl témata násilí a práva na použití násilí. Ve shodě s myšlenkami z *Repressive Toleranz* opakoval, že etablovaná moc nikdy nebude legalizovat právo na násilí pro opoziční síly namířené proti ní samotné, a také proto existuje „vyšší právo“ aplikovat nelegální násilí. Toto právo mělo být hlavním nositelem dějinného pokroku. O něj byly opřené všechny revoluce v dějinách:

*„Die Idee, daß es ein Recht gibt, das höher ist als das positive Recht, ist so alt wie diese Zivilisation selbst.“*⁵⁹³

⁵⁹⁰ Tamtéž, str. 45.

⁵⁹¹ Tamtéž, str. 46.

⁵⁹² Tamtéž.

⁵⁹³ Tamtéž, str. 52.

A:
„Ohne dieses Widerstandsrecht, ohne dieses Ausspielen eines höheren Rechts gegen das bestehende Recht ständen wir heute noch auf der Stufe der primitivsten Barbarei.“⁵⁹⁴

A:
„Recht steht gegen Recht (...).“⁵⁹⁵

Dodával, že protestní hnutí nesmí podcenit agitaci a propagandu ve společnosti. Přiblížil, že američtí studenti jezdí do jižních států, kde pomáhají černošskému obyvatelstvu a pořádají osvětové kampaně včetně tzv. „door-bell-campaign“ - přímého obcházení občanů. Vyzýval k debatám se ženami, které měly být k sociálním tématům citlivější než muži.

V jádru přednášky studenty nepřímou vyzval, aby se pokusili politický a ekonomický systém uvrhnout do krize:

„Ich habe von der möglichen Krise, von der Eventualität einer Krise des Systems gesprochen. Die Kräfte, die zu einer solchen Krise beitragen, müßten ausführlich diskutiert werden.“⁵⁹⁶

Tato krize (pojem, kterým operoval také Marx, podle kterého měly být periodické ekonomické krize kapitalismu jedním z hlavních předpokladů komunistické revoluce) měla systém oslabit a strhnout na stranu opozice další společenské síly, například zradikalizované dělníky:

„Für die Vorbereitung, für die Eventualität einer solchen Krise kann und wird vielleicht auch die Arbeiterklasse politisch radikalisiert werden.“⁵⁹⁷

V krizi, zmatku a chaosu rozkládající se systém měl již být snadnou kořistí revolučního opozičního hnutí. Protorevoluční protestní hnutí by se proměnilo v síly revoluční. Systémové krize měly být rozpoutány na Západě i na Východě, v kapitalistickém a komunistickém světě, neboť Sovětský svaz a socialistické státy v jeho sféře vlivu nebyly autentickým komunismem, ale jeho znásilněním.

⁵⁹⁴ Tamtéž.

⁵⁹⁵ Tamtéž.

⁵⁹⁶ Tamtéž, str. 56.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

Zopakoval, že on i studentské opoziční síly stojí na antisystémových pozicích:

*„Tatsache ist, daß wir uns einem System gegenüber befinden (...). Ein solches System ist nicht immun.“*⁵⁹⁸

Studenty vyzýval - stejně jako Horkheimer v roce 1937 - k odvaze a k boji proti poraženeckým náladám, neboť jen v boji se systémem mohl být naplněn lidský život:

*„Und selbst wenn wir noch keine Änderung sehen, müssen wir weitermachen; müssen wir widerstehen, wenn wir noch als Menschen leben, arbeiten und glücklich sein wollen. Im Bündnis mit dem System können wir das nicht mehr.“*⁵⁹⁹

Mělo být osvobozeno vědomí - potlačující represivní podstata systému měla být rozpoznána:

*„Es ist eine Opposition gegen den Druck, gegen den allgegenwärtigen Druck des Systems, das durch seine repressive und destruktive Produktivität immer unmenschlicher alles zur Ware degradiert (...)“.*⁶⁰⁰

V době plně propuklého protestního hnutí Marcuse specifikoval své teze a myšlenky ve výboru *An Essay on Liberation* („Esej o osvobození“, 1969).⁶⁰¹ Pozornost zde bude věnována eseji *Subverting Forces – in Transition* („Síly rozvratu – v přechodovém stádiu“)⁶⁰², kde byla rozvedena teze o radikální inteligenci a společenských minoritách, které dle Marcuse nahrazovaly tradiční proletariát v pozici hybné síly (revoluční) změny společnosti.

⁵⁹⁸ Tamtéž, str. 56-57.

⁵⁹⁹ Tamtéž, str. 58.

⁶⁰⁰ Tamtéž, str. 47. Lit. k *Das Problem der Gewalt in der Opposition*: tamtéž, str. 44-58.

⁶⁰¹ MARCUSE, Herbert. *An Essay on Liberation*. The Penguin Press, London, 1969. V německém jazyce práce vyšla jako *Versuch über Befreiung* v nakladatelství *Suhrkamp* také v roce 1969. Rychlý překlad dokládá vysokou recepci Marcuse v dané době (jiným aspektem byla Marcuseho bilingvnost).

⁶⁰² Tamtéž, str. 49-78.

Zavedl pojem *new working class* („nová dělnická třída“),⁶⁰³ který popisoval změnu: dříve revoluční proletariát byl nyní integrován do majoritní společnosti (hodnotově a mentálně podobný střední třídě). Na druhou stranu odmítal názor, že by revoluční proletariát zanikl - pouze měl ustoupit do pozadí.⁶⁰⁴ Jeho skrytý potenciál měla uvolnit nová síla – militantní inteligence a společenské minority.

„But, in the advanced monopoly-capitalistic countries, this displacement of the opposition (from the organized industrial working classes to militant minorities) is caused by the internal development of the society.“⁶⁰⁵

„In this sense, the militant intelligentsia has indeed cut itself from the middle classes and the ghetto population from the organized working class (...) their consciousness and their goals make them representatives of very real common interest of the oppressed.“⁶⁰⁶

Poukazoval na změnu avantgardy - hybné síly revoluce - s potenciálem stát se novým subjektem společenské změny:

„ (...) slow formation of a new base, bringing to the fore the new historical Subject of change (...)“⁶⁰⁷

Ve věci minorit měl Marcuse na mysli zejména americkou černošskou menšinu - tehdy aktivizovanou.⁶⁰⁸ Černošská ghetta označil za nástupce dělnických kolonií 19. století.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Marcuse v této souvislosti dodával, že i zaniká nejen revoluční role proletariátu, ale také tradiční proletariát jako takový. Dokládá, že v dělnických profesích vlivem nové techniky roste počet specialistů, kteří svým pracovním zařazením již neodpovídají tradiční dělnické manuální práci: *„This „new working class“ (...) could disrupt, reorganize and redirect the mode and relationships of production. However, they have neither the interest nor the vital need to do so: they are well integrated and rewarded.“* Tamtéž, str. 55.

⁶⁰⁴ *„Its radicalization will depend on catalysts outside its ranks.“* Viz tamtéž, str. 54.

⁶⁰⁵ Tamtéž, str. 52.

⁶⁰⁶ Tamtéž, str. 51-52.

⁶⁰⁷ Tamtéž, str. 52.

⁶⁰⁸ Viz hnutí za práva americké černošského etnika v 60. letech a osobnost Martina Luthera Kinga, v roce 1968 zavražděného.

⁶⁰⁹ Marcusův pojem minorit či „outsiderů“ byl někdy nesprávně interpretován jako (nerealistická) teze o možnosti nepočtených „outsiderů“ změnit systém. Takto se o této tezi implicitně vyjadřovala RAF (např. Horst Mahler). Marcuse ale pojmem „minorita“ nebo „ghetta“ mířil na silnou a vlivnou americkou černošskou komunitu a na masy Třetího světa. Srovnej s: MAHLER, Horst, *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa*, in: : HOFFMANN, Martin (Hrsg). *Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF*, ID-Verlag, Berlin, 1997, str. 71.

Marcuse popsal změny v produkci v pozdním kapitalismu. Nastal přechod z akcentu na *basic needs* („základní potřeby“) k obecně dosažitelnému luxusu jako novým *basic needs*, na čemž spočívala Marcusova teorie „falešných potřeb“. Zopakoval právo nelegálními prostředky svrhnout systém postrádající legitimitu a postupující v rozporu s právním a mravním řádem.⁶¹⁰ Zabýval se analýzou protestních hnutí⁶¹¹ a konceptem přímých akcí, který podporoval.

Shrnutím hlavních Marcusových tezí z let 1965-1967 je získán takovýto pomocný model: a) existuje právo na násilí, je vyšším právem než právo existujícího systému; b) právo na nelegální násilí bylo vždy nositelem civilizačního pokroku (např. anglická a francouzská revoluce); c) nová levice a protestní hnutí je latentní revoluční silou; d) musí se ale globálně sjednotit s národně-osvobozeneckým bojem v zemích Třetího světa; e) vzniká nová levice – hnutí potlačovaných menšin, Třetího světa, radikálních studentů a intelektuálů; f) nová levice je jádrem novodobé opozice vůči etablovanému systému; g) nová levice nemůže počítat s podporou proletariátu, který byl integrován do systému; h) revoluční vědomí proletariátu nezaniklo, jen do popředí vstoupily nové revoluční síly – militantní inteligence a společenské menšiny, které mohou proletariát znovu vyburcovat; i) etablovaný systém se projevoval rasisticky vůči černošské menšině v USA a prakticoval kolonialismus v rozvojových zemích; j) sjednocené opoziční síly by měly vyvolat politickou a ekonomickou krizi; k) na svoji stranu strhnout další skupiny; l) a realizovat převrat (revoluci).

⁶¹⁰ Marcuse operoval s pojmem *Law and Order* („Právo a pořádek“), pod jehož pláštíkem – pláštíkem legálního etablovaného rámce – se měly odehrávat zločiny. Sám etablovaný systém měl být ilegální. Jeho tradiční téma střet etablovaného systému (legální moc) a opozice (dle něho legitimní moc) vyjádřil pojmem *right against right* („právo proti právu“). Viz MARCUSE, Herbert, c. d., str. 66-78.

⁶¹¹ Marcuse odmítal pojem „studentské hnutí“. Označoval jej za difamační a za úmyslně ignorující skutečnost, že myšlenky a postoje radikálních studentů zastávala a podporovala v té či oné podobě také část intelektuálních elit a liberální střední třídy. Viz tamtéž, str. 59-60.

5. kapitola - rekonstrukce německého protestního levicového hnutí let 1967-1969

5.1 Ke kontextům šedesátých let: pojmová mapa, časové vymezení

Nyní budou přiblíženy osy, základní události a vývojové tendence šedesátých let, které vyústily ve fenomén – nepříliš šťastně pojmenovávaný - *studentského hnutí* (k pojmu viz níže). Dále budou rozvedeny kontexty, ve kterých se odehrával receptivní vztah kritické teorie a protestního levicového hnutí. Společenskovední disciplíny, a to ani v Německu, bohužel neoplývají jednotou na poli klíčových pojmů k danému diskursu. To se dotýká i zavedeného pojmu k událostem let 1967-69: *studentské hnutí*. Tento ale pojem není zcela odpovídající. Je jistě skutečností, že to byli studenti, kdo byl nejviditelnějším i nejpočetnějším nositelem revolty konce šedesátých let. Nebyli ale sami. V Německu tuto skutečnost dokládá vhodnější pojem *außerparlamentarische Opposition* („mimoparlamentární opozice“, dále i APO - ustálená zkratka). Naznačuje, že báze protestu byla širší než studující. Tak či onak zahrnovala i další významné složky společnosti: části intelektuálních a uměleckých elit, a to nejen levicových (např. Karl Jaspers, Günter Grass, Heinrich Böll, Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas, Alexander Mitscherlich, Joseph Beuys, aj.), části odborů (viz jejich demonstrace proti nouzovým zákonům z května 1968) a část církve, zejména evangelické (viz její účast v kuratorium *Notstand der Demokratie*). Ale ani vyslovené rebelie *studentského hnutí* nebyly pouze aktem studentů. Tak například Horst Mahler (advokát a člen SDS) působil koncem šedesátých let jako etablovaný advokát a Ulrike Meinhofová byla známou etablovanou žurnalistkou časopisu *Konkret*. Oběma bylo přes třicet let. Příčinou střetu pozdních 60. let byl zejména střet hodnot a potažmo i střet generační, který ale nezahrnoval pouze studenty, ale i část populace v mladším produktivním věku. V této studii tak dále nebude používán pojem *studentské hnutí*, který v sobě obsahuje zavádějící zúžení, bylo kritizováno i ve své době, např. Marcusem⁶¹², ale pojem *protestní levicové hnutí* nebo synonymní krátké

⁶¹² Marcuse odmítal pojem *studentské hnutí* jako pejorativní a účelový (marginalizující). Viz: MARCUSE, Herbert, *An Essay on Liberation*, str. 59-60.

protestní hnutí (pro oba pojmy bude dále užívána zkratka PH). Mimo to bude využíván druhý opět synonymní pojem *nová levice*, který sice nezahrnuje všechny protestující skupiny (např. církve a odbory), ale na druhou stranu je v něm obsažena vůdčí mentální struktura diskursu a v dané době byl v tomto kontextu etablován.⁶¹³ Pojmoslovně tak budou používány celkem tři sousedící pojmy: *protestní levicové hnutí, nová levice a mimoparlamentární opozice* (APO).

K občas diferentně pojímanému pojmu *nová levice* (něm. *neue Linke*, ang. *New Left*, dále NL) je zde přikládána stručná analýza tohoto pojmu v relevantních encyklopediích. Hillmannův sociologický slovník novou levici charakterizuje jako neomarxistické hnutí vymezující se na jedné straně proti stranickému sovětskému komunismu a na straně druhé proti západnímu společenskému systému, zejména proti kapitalismu. Hillmann poukázal na vliv NL na ekologická politická hnutí.⁶¹⁴ Konzervativní politologický slovník Scrutona si všímá, že myšlenky NL se vyvíjely v rozhodujících zemích rozličně. Pojila je ale kritika mocenských struktur a vztahů a tlak na demokratizaci státních institucí. Scruton poukázal, že nová levice ovlivnila protestní hnutí šedesátých let, německý a italský terorismus sedmdesátých let a později strany Zelených. Pojem nová levice byl vsazen do vztahu s neomarxismem, který měl rozvíjet Lukács, Frankfurtská škola a Sartre.⁶¹⁵ Reinholdův lexikon sociologie poukázal na skutečnost, že nová levice a *neomarxismus* požadovali revizi mocenských vztahů, prohloubení emancipace a demokratizace a na významnou teoretickou roli kritické teorie v tomto kontextu.⁶¹⁶ Pregnantně vyjádřil vztah nové levice a dění konce šedesátých let historický lexikon:

„Entstanden 1960-64, diente die N. L. (neue Linke) der außerparlamentar. Opposition u. a. 1966-68 als ideolog. Basis.“⁶¹⁷

⁶¹³ Pojem nová levice systematicky rozvedl opět Marcuse, in: MARCUSE, Herbert. *Das Problem der Gewalt in der Opposition.*

⁶¹⁴ Tamtéž, str. 619-620.

⁶¹⁵ SCRUTON, Roger, *Dictionary of political Thought*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007, str. 472 a 475.

⁶¹⁶ REINHOLD, Gerd (Hg.), *Soziologie-Lexikon*, Oldenbourg Verlag, München/Wien, 2000, str. 461.

⁶¹⁷ BEHNEN, Michael (Hg.), *Lexikon der deutschen Geschichte von 1945 bis 1990*, Kroner Verlag, Stuttgart, 2002, str. 432.

Nová levice spočívala na kritice jak SSSR, tak liberálního kapitalistického systému. U obou spatřovala potlačení jednotlivce (zejména) mocí státních institucí. Požadovala revizi mocenských vztahů a prohloubení emancipace. Zasáhla protestní hnutí šedesátých let, později levicový terorismus sedmdesátých let a politický ekologický proud.

Dále je třeba vytyčit časové rozmezí protestního levicového hnutí. To bývá označováno kódem *rok 1968*, jenž bývá synonymně používán k výše disputovanému pojmu *studentské hnutí*. Lze namítnout, že americké protestní hnutí vzniklo již v polovině šedesátých let v souvislosti s válkou ve Vietnamu a s vygradováním černošského emancipačního hnutí. Německé protestní hnutí propuklo v plné síle v roce 1967. V tom samém roce se i zformovalo a strukturovalo. Jeho kořeny ale sahaly až do konce padesátých let k hnutí *Kampf dem Atomtod* a teoreticky bylo konstruováno od roku 1962 (viz *Das Argument* a *Subversive Aktion*). V roce 1968 vyvrcholilo, a to zejména v měsících dubnu a květnu, aby poté oslabovalo v druhé polovině 1968 a rozložilo se v roce 1969. Dále bude z uvedených důvodů z hlediska časového vytyčení používán tento pojem: *protestní levicové hnutí šedesátých let* (ve zkratce opět PH). Pokud bude na některých místech používán ustálený (ale nepřesný) pojem *rok 1968*, bude psán kurzivou.

5.2 Předpoklady vzniku protestního hnutí: roky 1958-1966

5.2.1 *Sozialistischer Deutscher Studentenbund*, odluka od SPD, hnutí proti atomovým zbraním

V roce 1958 došlo k zásadnímu a historiky možná podceňovanému střetu na německé levici. Od vzniku SRN v roce 1949 se trvale opoziční sociální demokracie (SPD) se vydala reformní cestou, revidovala vztah k marxismu, bezpečnostnímu zakotvení SRN (akceptace NATO), sjednocení Německa a Adenauerovu Westbindung („napojení na Západ“). Tato reformní cesta byla dokonána přijetím Godesberského programu v roce 1959. SPD dále prošla generační obměnou (nástup generace Willyho Brandta, Helmuta Schmidta, Herberta Wehnera). Naopak sociálně-demokratická studentská organizace Sozialistischer Deutscher Studentenbund („Socialistický německý studentský

svaz“, dále i SDS) Godesberský program odmítla. SDS se zapojil do protestu a hnutí proti vyzbrojení Bundeswehru atomovými zbraněmi - hnutí Kampf dem Atomtod („boj proti atomové smrti“) -, který redefinoval německou levicovou scénu.⁶¹⁸ Institucionální spojení SPD a SDS se stalo neudržitelné. SDS ohrožoval godesberskou identitu SPD, což vedlo k odluce SDS a SPD. V červenci 1960 ukončilo předsednictvo SPD vztahy s SDS:

„1) Jede Förderung des SDS wird ab sofort eingestellt. 2) Die Beziehungen der SPD zum SDS werden abgebrochen.“⁶¹⁹

O rok později bylo usnesení doplněno výnosem o neslučitelnosti dvojího členství v SPD a SDS. Na německých univerzitách tak zůstal marxistický stranický neukotvený spolek, nicméně velmi dobře etablovaný a politicky radikální. SDS i po odluce vedl na vysoké úrovni marxistickou a neomarxistickou teorii, vydával a spolu-vydával vlivná levicová periodika *Das Argument* a *neue kritik* (viz kapitola 6). Od poloviny 60. let se stával nejsilnějším svazem na německých univerzitách. V univerzitních organizacích SDS se vedly marxistické pracovní kruhy, byly pořádány semináře, na spolkové úrovni kongresy a mezinárodní konference. K největším spolkovým kongresům patřily v roce 1965 *Demokratie vor dem Notstand* („Demokracie před nouzovým stavem“), *Vietnam – Analyse eines Examples* („Vietnam – analýza jednoho příkladu“) v roce 1966 (hlavním řečníkem byl Marcuse), a dva kongresy v letech 1967-68 (viz níže). SDS začal od roku 1965 po americkém vzoru pořádat demonstrace proti válce ve Vietnamu a stál v pozadí rodících se studentských provokací nejen na univerzitách. SDS celkově vytvářel živé teoretické a organizační zázemí a stal se přirozeným motorem protestního levicového hnutí šedesátých let.⁶²⁰

⁶¹⁸ V tomto ohledu spolupracoval s SDS mladý Habermas, což ho ale stálo místo v IFS (viz kapitola 3.5).

⁶¹⁹ Usnesení předsednictva SPD z 19. 7.1960. Citováno podle: BRIEM, Jürgen, *Der SDS. Die Geschichte des bedeutendsten Studentenverbandes der BRD seit 1945*. Buchverlag, Frankfurt am Main, 1976, str. 388.

⁶²⁰ FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 42-75. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94. BRIEM, Jürgen, *Der SDS. Die Geschichte des bedeutendsten Studentenverbandes der BRD seit 1945*. Buchverlag, Frankfurt/Main, 1976, str. 309-388, RENNER, Jens, c. d., str. 10-16. LANGGUTHH, Gerd, c. d., str. 39-46. KRAUSHAAR, Wolfgang, *Achtundsechzig. Eine Bilanz*, Propyläen, Berlin, 2008, str. 49-56, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294.

5.2.2 Skupina *Subversive Aktion*

V roce 1958 vznikla umělecká skupina SPUR, která se stala německou sekcí *Situationistische Internationale* („Situationalistické internacionály“) s centrem v Paříži, která sdružovala evropské levicové nonkonformní umělce, hlásící se k tradici dadaismu a k revolučnímu levicovému umění 20. let. Situationalisté - pod vedením Guye Deborda⁶²¹ - se snažili pomocí „revoluce všedního dne“ – uměleckým nonkonformním životním stylem, happeningem, oblékáním, atd. - vyburcovat masy z letargie. Do SPUR vstoupil v roce 1960 Dieter Kunzelmann: jeden z vůdčích duchů německého PH a jeho „patriarcha“. ⁶²² SPUR byl nicméně z internacionály vyloučen, Kunzelmann se ale stihl seznámit s marxismem, avantgardním neomarxismem, provokativním akcionalismem a komunitním způsobem života. Po rozpadu SPUR navázal kontakty s intelektuálními kruhy okolo seminářů Adorna a Blocha, kde byla pěstována neomarxistická kritická teorie a ta se stala výchozím bodem pro Kunzelmannovo nové uskupení nazvané *Subversive Aktion* (dále i SA). Vzniklo v roce 1962. V SA setkaly dvě klíčové osobnosti německého protestního hnutí: Kunzelmann a Dutschke, který byl (spolu s Berndem Rabehlem: oba pozdější vysocí funkcionáři SDS) přijat do SA na podzim 1963. SA vypracovala neomarxistický revoluční program v manifestech *Unverbindliche Richtlinien* („Nezávazné směrnice“, 1962-63, viz kapitola 6.4), ve kterých se spojoval akcionalismus a analytický neomarxistický směr tvarovaný kritickou teorií. Později (1964) SA uveřejnila první číslo časopisu *Anschlag* („Úder“; celkem vyšla tři čísla v letech 1964-65), ve kterém se přihlásila k budování revolučních buněk v německých metropolích,

⁶²¹ Guy Debord (1931-1994) – teoretický hlavní představitel *Situationalistické internacionály* (SI), která sehrála významnou roli ve francouzském protestním hnutí a květnových událostech 1968. Heslo francouzské revolty *Phantasie an der Macht* („Fantazie k moci“) pocházela z dílny SI. Debord vedl SI autoritativně, docházelo k častému vylučování a v mnohém navazoval na Bretonovu surrealistickou skupinu. Jeho neomarxistická kniha *Die Gesellschaft des Spektakels* („Společnost spektaklu“ 1967) ovlivnila německé i francouzské PH. Druhou hlavou SI byl dánský odbojář (antifašista) a revolucionář Asger Jorn.

⁶²² Dieter Kunzelmann (*1939) stál u zrodu německého protestního hnutí a v dvou dekáдах aktivně prošel všemi jeho etapami. Jako zakladatel *Subversive Aktion* objevil Rudiho Dutschka, jako zakladatel *Kommune I* vedl jeden z pilířů PH, později stál i u zrodu německého levicového terorismu (*Tupamaros Westberlin*), za což byl i odsouzen. V 70. letech se stal členem berlínské *K-Gruppe* (KPD) a spolu s ní vstoupil do rané strany Zelených. V roce 1980 byl delegátem ustavujícího sjezdu Zelených v Karlsruhe. V roce 1983 byl za berlínské *Alternative Liste* (tehdejší berlínská kandidátka Zelených) zvolen do berlínského Senátu. V 90. letech se navrátil k buričství a znovu se ocitl ve střetu se zákonem a v ilegality. Žije v Berlíně.

které se měly stát základnou společenské obrody a otřesem letargické konzumní společnosti. Členové SA se na utajovaných koncilech (několikadenní setkání zejména v roce 1964) shodli, že se pokusí o infiltraci SDS, který se jevil jako vhodná instituční základna pro revolty a revoluci. Dutschkemu (a Rabehlovi) se podařilo organizačně sjednotit berlínský SDS a berlínskou sekci SA. Dutschke poté získal poměrně rychle v SDS významné pozice (již koncem roku 1965 se stal členem spolkového předsednictva). Kunzelmann byl naopak v Mnichově z SDS vyloučen, v roce 1966 ale přesídlil do Berlína a na čas se zde stal i on vlivnou postavou SDS. SA se rozpadla v roce 1965. Její ex-členové se etablovali v SDS a mocně (a organizovaně) přispěli k jeho postupné proměně z marxisticky poststranického spolku v základnu neomarxismu a akcionalismu let 1967-69 (viz níže). Celkově v západním Berlíně vzniklo personální a institucionální podhoubí, ze kterého se od roku 1966 začal šířit pokus o revizi mocenských vztahů. V berlínském SDS se sjednotil tradiční marxismus, neomarxismus (zejména KT) a avantgarda přímých subverzních akcí (viz kapitola 6).⁶²³

5.2.3 Vybrané vnitropolitické a mezinárodní kontexty: nouzové zákony, velká koalice, Vietnam

V první polovině 60. let se začaly proměňovat politické a společenské konstelace v SRN. Konzervativní model 50. let spojený s dominancí CDU (tzv. *CDU-Staat*) a s kancléřem Adenauerem se vyčerpával. Za mezník v této tendenci bývá považována *Spiegel Affäre* („aféra týdeníku Spiegel“) v roce 1962, kdy vzbudil širokou společenskou nevoli pokus ministra obrany Franze Josefa Strausse (CSU) o likvidaci redakce časopisu *Spiegel* v souvislosti s publikacemi k bezpečnostní politice SRN. Podobným iniciačním momentem bylo zahájení procesu s osvětimskými dozorcí ve Frankfurtu v roce 1963, který, společně s procesem s Eichmannem v Jeruzalémě v roce 1961, nutil německou společnost k ohlédnutí se do nacistické minulosti, k čemuž do té doby nenalezla dostatečnou

⁶²³ BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, *Subversive Aktion. Der Sinn der Organisation ist ihr Scheitern*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1976, str. 35-69, 155-167 a 262-264 a KUNZELMANN, Dieter, *Leisten Sie keinen Widerstand. Bilder aus meinem Leben*, Transit, 1998, str. 18-44. FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegfward, c. d., str. 97-104 a KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 122-131. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d. str. 53-94, BAUSS, Gerhard, c. d., str., 44-51, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294, RENNER, Jens, c. d., str. 22-24, LANGGUTHH, Gerd, c. d., str. 39-46.

odvahy. Nedílnou součástí německého politického života 60. let se staly rozpravy k *Notstandgesetze* („nouzovým zákonům“, dále NG, viz níže). Počátkem 60. let šla CDU do voleb s hesly *Sicher ist sicher* („Jistota je jistota“) a *Keine Experimente* („Žádné experimenty“). Tato „jistota“ ale již zpívala labutí píseň.⁶²⁴

K dalšímu zlomu došlo v roce 1965 dohodou CDU a SPD o nouzových zákonech. Tím se jejich schválení, o které do té doby marně usilovala CDU (chyběla ji ústavní většina), stalo reálné. NG dávaly vládě ve „výjimečných situacích“ do rukou moc bez ohledu na parlament. Část společnosti se obávala, že tím je ohrožena německá demokracie. Zdálo se, že konzervativnost až autoritativnost Adenauerovy éry, se postupně volně – i s pomocí NG na ústavní bázi – transformuje v autoritativní nebo dokonce pre-fašistický stát. Na poplach před ohrožením demokracie zatroubila část (nejen levicové) intelektuální obce jako filozof Karl Jaspers⁶²⁵, spisovatelé z literární skupiny *Gruppe 47* („*Sedmačtyřicátníci*“) Günter Grass a Heinrich Böll, Frankfurtská škola – Theodor W. Adorno a Jürgen Habermas –, psychoanalytik Alexander Mitscherlich, historik Karl Dietrich Bracher a další. Mnohé vysokoškolské spolky, ale i odbory a církve organizovaly kongresy a demonstrace proti nouzovým zákonům již v letech 1965 a 1966. V roce 1966 navíc došlo k vytvoření vládní koalice mezi CDU a SPD. Na půdě parlamentu tak fakticky přestala existovat opozice, kterou představovala pouze marginalizovaná FDP. Německým kancléřem se stal Kurt Georg Kiesinger (CDU): bývalý člen NSDAP.⁶²⁶

Měnila se také mezinárodní konstelace. Fundamentální událostí byla zejména americká válka ve Vietnamu. Události 60. let a protestní levicová hnutí konce 60. let nelze pochopit bez zhodnocení vietnamského kontextu. V roce 1963

⁶²⁴ RENNER, Jens, c. d., str. 10-16. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d., str. 27-50, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 42-75, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 44-50, FAULSTICH, Werner, *Die Kultur der sechziger Jahre*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2003.

⁶²⁵ Jaspers byl vnímán jako konzervativně-demokratický myslitel. Jeho nevole k nouzovým zákonům a poměrům v SRN v 60. letech byla natolik silná, že na toto téma napsal spis *Wohin treibt die Bundesrepublik. Tatsachen. Gefahren. Chancen* (Mnichov, 1966). Když se v roce 1966 stal německým kancléřem bývalý člen NSDAP Kurt Georg Kiesinger (CDU) a nastala politická shoda o nouzových zákonech mezi CDU a SPD, opustil Jaspers Německo a přijal švýcarské občanství.

⁶²⁶ FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 104-132. Srovnej s: RENNER, Jens, c. d., str. 30-32, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 49-65, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 44-51, LANGGUTHH, Gerd, c. d., str. 39-46.

zahájila Kennedyho administrativa bojové operace proti severo-vietnamskému *Vietkongu*. V roce 1965 naplno propukla válka, která se stala, a to se ukázalo jako stěžejní, první mediální válkou, která byla sledována televizními diváky po celém světě. (Nejen) pro levicové publikum se stal Vietnam symbolem velmocenské genocidy a potvrzením předpokládaných deficitů kapitalistického světa, k čemuž přispělo plošné bombardování vesnic s civilním obyvatelstvem a experimenty bojového využití chemických a biologických zbraní - například napalmu – obojí v přímém přenosu.

Globální publikum sledovalo i Castrovu a Che Guevarovu kubánskou revoluci, francouzskou válku v Alžíru, osvobozenecský boj v belgickém Kongu, později osvobozenecské boje v Bolívii, Venezuele a mnohé další střety v tzv. Třetím světě (neindustriální země Afriky, Asie a Latinské Ameriky). V Americe sílilo černošské hnutí a boj proti rasismu zaštitěný Martinem Lutherem Kingem. Hlavní osou, symbolem a heslem tzv. *neokolonialismu* ale zůstával Vietnam. Proti válce ve Vietnamu se demonstrovalo po celém světě a také v Německu.⁶²⁷

5.3 Zrod protestního hnutí: roky 1966-1967

5.3.1 Setkání na *Kochelsee* a univerzity

V červnu roku 1966 se z iniciativy Dietra Kunzelmana sešla v Bavorsku na *Kochelsee* („u Kochelského jezera“) vybraná skupina, která debatovala o protestní a revoluční praxi a možnosti v Německu.⁶²⁸ Na tomto setkání, které navazovalo na koncily *Subversive Aktion*, se znovu potkali Kunzelmann a Rudi Dutschke (nyní oba v SDS), ale také kmenoví členové budoucí *Kommune 1* („Komuna I“) Fritz Teufel a Rainer Langhans, zakladatelé *Kommune 2*, mezi nimi například i budoucí terorista RAF Jan Carl Raspe. Zde byla analyzována

⁶²⁷ FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str.104-132. Srovnej s: RENNER, Jens, c. d., str. 36-40, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 49-65, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 44-51, LANGGUTH, Gerd, c. d., str. 39-46.

⁶²⁸ Jeden z kmenových členů *Kommune 1* Ulrich Enzensberger (bratr spisovatele a vydavatele periodika *Kursbuch* Hanse Magnuse Enzensbergera) označil setkání na *Kochelsee* za konspirativní, o kterém se naprostá většina PH dozvěděla až ex-post. Viz ENZENSBERGER, Ulrich. *Die Jahre der Kommune I*. Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2004, str. 69.

Marcusova kniha *One Dimensional Man* a starší kniha Frantze Fanona⁶²⁹ (viz kapitola 6.4.1) a otázky, jak konkrétně atakovat tzv. pozdně-buržoasní společnost. Zde byla naplánována i provokace proti rektorovi *Freie Universität Berlin* (dále i FU) Joachimovi Lieberovi, realizovaná v listopadu 1966. Rektorovi byl odebrán při setkání se studenty mikrofon a auditoriu bylo přečteno prohlášení *Fachidioten* („Učení idioti“; jednalo se o první *teach-in* v SRN). Aktivisté – s odznáčky Mao Ce Tunga na klopě – pak rozdávali prohlášení mezi přítomnými studenty.⁶³⁰ Na *Kochelsee* byly rozvedeny i možnosti zakládání revolučních komun, které byly teoreticky promyšleny již v SA. Poučení bylo hledáno u amsterdamských *Provos*⁶³¹ a amerických *hippies*⁶³². Na *Kochelsee* ale došlo i k rozdělení budoucího PH. Dutschke nebyl přesvědčen o provokativním avantgardismu komun, preferoval politickou práci v SDS.⁶³³ Kunzelmann, Teufel, Langhans a další naopak položili základ *Kommune 1* a *Kommune 2*, které se

⁶²⁹ Kniha *Die Verdammten dieser Erde* („Zatracení tohoto světa“; 1961) Frantze Fanona (1925-1961) byla elementárním pramenem PH a nové levice – svým významem srovnatelným s KT nebo Che Guevarou. Fannon se zúčastnil osvobozenecských bojů v Alžiru a v dalších státech Afriky.

Jeho kniha byla jednou z iniciací obnoveného zájmu levice o neokolonialismus a dění ve Třetím světě ještě před vznikem vietnamského konfliktu. Předmluvu k ní napsal Jean-Paul Sartre.
⁶³⁰ Přesný název prohlášení zněl *Von diesem Gespräch haben wir nicht zu erwarten* („Od této debaty nelze nic očekávat“), vyzýval k radikálnějšímu zastupování studentských zájmů a kritizoval poměry na FU. Touto provokací vstoupili levicoví aktivisté PH – později sdružení v komunách – do mediálního prostoru SRN. Viz např. článek v *Der Abend*, 28. 11. 1966. Srovnej s: KOMMUNE 2 (Hrsg.), *Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums*, Oberbaumverlag, Berlin 1969, str. 26-27, LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, Klau mich, Edition Voltaire, 1968, nepagizováno a KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 52-54.

⁶³¹ *Provos* byli alternativní holandská subkultura s centrem v Amsterdamu, ovlivněná anarchismem a americkými *hippies*. *Provos* satiricky napadali zejména holandskou královskou rodinu, což v roce 1966 vyústilo v celosvětově sledované střety s policií. Později se prosadili do amsterdamské komunální politiky. Podle paměti Kunzelmanna do Amsterdamu on a Dutschke dojížděli, s *Provos* navázali vztahy a navzájem se zvali na konference, demonstrace, atd. Viz KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 47.

⁶³² Protestní hnutí v USA zprostředkovávala německému PH mimo jiné manželka Dutschka Gretchen, která byla původem Američanka. V USA Dutschke navštívil černošské slumy a seznámil se s *Black Panther Party*. Německé PH tak mělo přímé kontakty s holandskou i americkou scénou. Viz ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 75-76.

⁶³³ Dutschke neměl v této otázce – přesídlit do komuny nebo ne – zcela jasno a váhal. Slovo komuna pocházelo od něho, na Silvestra roku 1967 se zúčastnil i s manželkou Gretchen setkání, které vyústilo v založení *Kommune 1* druhý den. Původní představa byla, že všichni účastníci tohoto setkání přestěhují do zakládané KI. Dutschke ale nakonec odmítl a přednesl návrh na založení badatelské vědecké komuny, k čemuž nikdy nedošlo. Také zpráva tajných služeb o vývoji v SDS na počátku roku 1967 nezařazovala Dutschka ani na stranu komunardů, ani na stranu politické větve SDS, ale k nerozhodnutému křídlu. Ještě po založení KI v lednu a únoru 1967 se s Dutschkem stále debatovalo (při návštěvách v KD) o jeho možném vstupu. Viz Ministerium für Staatssicherheit (18. Januar 1967), in: KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 57; dále, tamtéž, str. 59-60. Srovnej s ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 76-77.

později staly po SDS druhým - více radikálním a aktivistickým - pilířem protestu. Na Kochelsee dozrála revolučně-levicová identita části nastupující generace.⁶³⁴

Německé protestní hnutí se šířilo z univerzit. Německé univerzity byly částí studentů vnímány jako velmi konzervativní, měla zde vládnout diktatura ordinářů a nedostatečná denacifikace. Studenti s oblibou odhalovali *braune Flecke* ("hnědé skvrny,") v životopisech profesoru, které byly často zatíženy spoluprací s nacistickým režimem nebo členstvím v NSDAP či SS. Symbolem protestu bylo odhalení transparentu v Hamburgu, kde stálo: *Unter Talaren, Muf von 1000 Jahren* („Pod taláry tisíciletá plíseň“), což mělo postihovat zmíněný konzervatismus a spoluúčast na budování „Tisícileté říše“ nacismu. Studenti požadovali právo volit své zástupce do akademického senátu a do dalších rozhodujících orgánů. Na univerzitách se rozmáhaly protestní metody přenesené z USA - zejména z *Berkeley* - jako *sit-in*, *teach-in* a *go-in*. Skupiny studentů - často organizované v SDS, ale nejen tam - narušili přednášku buď nonkonformní pasivní účastí (*sit-in*) nebo odebráním slova profesorovi a převedením debaty na politické a společenské téma (*teach-in*). Tyto provokace se šířily zejména od roku 1967 :

*„Mit den Worten „Ich will mich dem Druck der Straße nicht beugen“ verswand der Professor eilig durch seine Seitentür. Die SDS-Gruppe besetzte das Podium.“*⁶³⁵

SDS - nejsilnější univerzitní spolek - na sebe navazoval další univerzitní spolky jako SHB⁶³⁶, LSD⁶³⁷, HSU⁶³⁸, ESG⁶³⁹ či RC⁶⁴⁰, které pak často postupovaly

⁶³⁴ KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 50-58, KOMMUNE 2 (Hrsg.), c. d., str. 13-20, ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 69-71. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegfward, c. d., str. 135-145 a KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 111-131, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-294.

⁶³⁵ MOSLER, Peter, c. d., str. 43.

⁶³⁶ SHB - *Sozialdemokratischer Hochschulbund* - nástupce SDS, tj. nově založený univerzitní studentský svaz SPD. I přes nevoli SPD spolupracoval s SDS. K jednotlivým studentským spolkům viz např. BAUSS, Gerhard, c. d., str. 16-32.

⁶³⁷ LSD - *Liberal Studentenbund Deutschlands* - liberální studentský spolek vázaný na FDP. Viz tamtéž.

⁶³⁸ HSU - *Humanistische Studentenunion* - humanisticky zaměřený studentský spolek bez přímé vazby na politickou stranu. Zúčastňoval se všech akcí SH. Viz tamtéž.

⁶³⁹ ESG - *Evangelische Studenten-Gemeinde* - křesťanský evangelický studentský spolek, který se účastnil některých akcí SH. Viz tamtéž.

pospolu a staly se osou protestního hnutí. V letech pokročilého protestního levicového hnutí docházelo ke střetům jmenovaných spolků s jedinou konzervativní baštou na univerzitách, s RCDS, kruhem křesťansko-demokratických studentů.⁶⁴¹

5.3.2 Exkurz 3: literatura, hudba a životní styl, scény v USA a Francii

Protestní levicové hnutí šedesátých let nelze pochopit bez některých nepolitických kontextů. Zejména jeho odnož v USA byla ovlivněna literaturou a osobnostmi *Beat Generation*. Knihy jako *On the Road* (1951), *Howl and other Poems* (1956) nebo *Naked Lunch* (1959) se staly „povinnou“ generační výbavou *Beat Generation* předjímalá hnutí *hippies*, které se v USA stalo osou revolty. Již zde se rodil poněkud odlišný segment protestního hnutí, který se transformoval do neo-spirituálních uskupení volně nazývaných *New Age* („nový věk“). Nejednalo se pouze o *hippies* a *beatniky*, ale také o dobově rozšířené experimenty s halucinogeními drogami, zejména s objeveným *diethylamidem kyseliny lysergové* (LSD) a dalšími omamnými látkami.⁶⁴² Jedním z guru své doby se stal Timothy Leary:

„Bei vielen Hippies war die psychedelische Erfahrung im Kern religiöse. „The Dharma Bums“ (1956) von Jack Kerouac, „Way of Zen“ (1957) von Allan Watts, Timothy Leary „League for Spiritual Discovery (LSD) (...) hatten in ihnen den Sinn für „Cosmic Awareness“ erweckt“⁶⁴³

Z angloamerického prostoru se šířila revoluce v hudbě. Skupiny jako *The Beatles*, *The Rolling Stones*, *The Velvet Underground* *The Doors*, zpěváci Jimi Hendrix, Frank Zappa, Janis Joplin, Bob Dylan a další se stali neodmyslitelnou součástí

⁶⁴⁰ RC – *Republikanischer Club* – volný debatní studentský klub úzce svázaný s SDS a SH. Viz tamtéž.

⁶⁴¹ BAUSS, Gerhard, c. d., str. 233-268. Srovnej s: WERNECKE, Klaus, Flugblatt und Flugschrift in der Studentenbewegung der sechziger Jahre in: FAULSTICH, Werner, c. d. str. 165-174, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 49-65, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, RENNERT, Jens, c. d., str. 48-51, 54-56, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 153-158.

⁶⁴² Výzkum LSD a jeho využití v psychiatrii byl rozvíjen na poměrně vysoké úrovni také v ČSSR, pod vlivem psychiatra Stanislava Grofa, „českého Learyho“, který zde spolu zakládal Výzkumný ústav psychiatrik. Grof (*1931) v roce 1967 odešel do USA, kde dlouhou dobu působil v známém Esalenském institutu v Big Sur. Po zákazu využívání LSD v psychiatrii se významně podílel na vyvinutí techniky holotropního dýchání a transpersonální psychologie.

⁶⁴³ MOSLER, Peter, c. d., str. 115.

nové kultury 60. let, která s sebou nesla revoluci nejen životního stylu, ale i kulturních a hodnotových vzorců včetně módy a vzhledu.⁶⁴⁴

V tomto diskursu byl nesmírně vlivný také Jean-Paul Sartre a stranou nestál ani Camus: jinak řečeno francouzský existencialismus a Sartrův existencialistický marxismus. Protestní levicová hnutí 60. let se proplétala a sdílela identito-tvorné osobnosti a vlivy. Zvolna se rýsovaly tři určující scény: v USA (*hippies*, hudba), západním Německu (neomarxismus kritické teorie, později levicový terorismus) a Francii (existencialismus), se svébytným, ale přesto v mnohém sdíleným kulturním prostorem.⁶⁴⁵

5.4 Protestní levicové hnutí let 1967-1969

Německé protestní levicové hnutí bylo konglomerátem událostí let 1967-69. Jeho iniciací byla policejní vražda studenta Ohnesorga ze dne 2. června 1967 (viz níže). Následovala snaha rozpoutání revoluční situace (do května 1968) a „kocovina“ z mocenské porážky (po květnu 1968), která vyústila v rozklad hnutí a v násilí (od 1969).

5.4.1 První fáze protestního hnutí (červen 1967 – březen 1968) I.: smrt Benna Ohnesorga 2. června 1967

V květnu 1967 pořádal berlínský SDS demonstraci proti návštěvě perského šáha Pahlavího v západním Berlíně. Šáh byl vnímán jako symbol diktátora potlačujícího lid, nedemokraticky dosazeného americkými politicko-hospodářskými kruhy (německá levice ale mlčela o perských vztazích se SSSR). 2. června 1967 byl Pahlaví s manželkou uvítán v Berlíně nejvyššími státními činiteli: prezidentem Lübkem, ministrem zahraničí Brandtem a berlínským starostou Albertzem. V rámci policejní operace proti demonstraci zastřelil kriminalista Karl-Heinz Kurras⁶⁴⁶ studenta Ohnesorga. Kurras střílel zezadu na

⁶⁴⁴ Vliv *Beat Generation* na západoněmecké protestní hnutí je obtížně určitelný, nicméně byl výrazný a formotvorný. Například kapitola o SDS – ose německého protestního hnutí – od Petera Moslera, je nazvána: *SDS – ein großer Beatnik* („SDS – velký Beatnik“). Viz MOSLER, Peter, c. d., str. 96-123.

⁶⁴⁵ RENNERT, Jens, c. d., str. 6-67. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, MOSLER, Peter, c. d., str. 250-295, FAULSTICH, Werner, c. d. str. 11-31, 291-305, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 9-41.

⁶⁴⁶ Kurras tehdy byl, jak bylo objeveno v roce 2009, agentem východoněmecké zpravodajské služby *Stasi*, což vyvovalo novou vlnu mediálního zájmu nejen o jeho osobu (Kurras stále žije j v Berlíně), ale i o roli NDR a *Stasi* v tehdejších událostech.

parkovišti ve vedlejší ulici. Mrtvý student se nedopustil trestného činu, nebyl politicky organizován, projevil pouze názor účasti na demonstraci.⁶⁴⁷

I přes zákaz shromažďování pokračovaly ve městě protesty. SDS označil nevoli státních orgánů prošetřit tragickou událost za doklad proměny SRN v autoritářský prefašistický stát.⁶⁴⁸ Po Německu propukaly nepokoje a demonstrace. V Hamburgu došlo k násilným střetům. Celkem demonstrovalo na 100 000 osob. Berlínský Senát, starosta Albertz a policejní špičky nejevili zájem na prošetření události, postavili se za kriminalistu a za viníky události označili demonstranty. Osobnosti veřejného života jako Grass, Adorno, Habermas, Mitscherlich a další sepsali petici požadující vyšetření události 2. června. Na pohřbu Ohnesorga v Hannoveru se sešlo 15 000 osob. Shodou okolností rovněž v Hannoveru byl zahájen kongres SDS s výmluvným názvem *Hochschule und Demokratie – Bedingungen und Organisation des Widerstandes* („Univerzita a demokracie – podmínky a organizace odboje“). Účastníci kongresu se shodli, že západoněmecký stát není demokratickým, ale fašizujícím systémem, proti kterému je třeba formovat odpor. O měsíc později Berlín navštívil na pozvání SDS na několik dní Herbert Marcuse a pronesl řadu iniciačních přednášek, na které navazovaly veřejné diskuse o (revolučních) možnostech nového levicového hnutí a dalších souvisejících tématech.⁶⁴⁹ Jeho projevy vyšly obratem knižně jako *Das Ende der Utopie* („Konec utopie“) a staly se teoretickým vodítkem a bestsellerem protestního hnutí.⁶⁵⁰

V červnu 1967 se spojily dlouhodobé vnitropolitické a mezinárodní tendence. Zrodila se konstelace, za které se část mladší generace, intelektuálních

⁶⁴⁷ BAUSS, Gerhard, c. d., str. 51-56. Srovnej s: RENNER, Jens, c. d., str. 32-35, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 150-152, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, MOSLER, Peter, c. d., str. 270-271.

⁶⁴⁸ Tiskové stanovisko předsednictva SDS k událostem 2. června 1967. Citováno podle: RENNER, Jens, c. d., str. 33.

⁶⁴⁹ První přednáška z 10. 7. 1967 byla nazvána *Das Ende der Utopie*, 11. 7. zazněla klíčová *Das Problem der Gewalt in der Opposition*, následující dva dny byly věnovány pódiové debatě v čele s Marcusem na témata *Moral und Politik in der Überflugesellschaft* (12. 7.) a *Vietnam – Die Dritte Welt und die Opposition in den Metropolen* (13. 7.). Viz Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand: Landesverband Berlin, 1967, SDS, Dokument: AStA Pressemitteilung z 10. 7. 1967 a pozvánka SDS a AStA z 12. 7. 1967. Srovnej s: FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegfward, c. d., str. 167-170.

⁶⁵⁰ BAUSS, Gerhard, c. d., str. 56-62. Srovnej s: RENNER, Jens, c. d., str. 32-35, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 150-152, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, MOSLER, Peter, c. d., str. 270-271. WERNECKE, Klaus, Flugblatt und Flugschrift in der Studentenbewegung der sechziger Jahre, in: FAULSTICH, Werner, c. d., 2003.

elit a některých dalších segmentů levicové, liberální a křesťanské veřejnosti organizovaně postavily do opozice proti státu a jeho institucím.

5.4.2 První fáze protestního hnutí (červen 1967 – březen 1968) II.: vznik revolučních komun

Ještě před 2. červnem došlo k jiné významné události v lednu 1967. V Berlíně byla založena revoluční *Kommune 1* (dále KI) a později *Kommune 2* (dále K2), jejichž vznik byl připraven na *Kochelsee* (viz kapitola 5.3.1). KI usilovala o individuální proměnu v komunitě na teoretickém podkladě Reichovy psychoanalýzy a organizovaně provokovala společenské hodnotové systémy s cílem rozšířit revoluční levicové myšlenky a konkrétním činem podnítit společenskou změnu. KI založil Dieter Kunzelmann, jejími dalšími kmenovými členy byli Fritz Teufel, Rainer Langhans,⁶⁵¹ Ulrich Enzensberger (příbuzný spisovatele a vydavatele periodika *Kursbuch* Hanse Magnuse Enzensbergera). V závěrečné fázi v KI pobývala modelka Uschi Obermeierová. O vstupu do KI uvažoval Rudi Dutschke. Počet komunardů a adresa komuny se měnily.⁶⁵² Zejména dvojice Teufel- Langhans (a později Obermeierová) se stali od jara 1967 mediálními hvězdami protestního levicového hnutí. KI stála za výše zmíněnou a médií sledovanou provokací proti rektorovi Lieberovi (tzv. *Lieber Aktion*). Palcové titulky si vysloužila ale až tzv. pudingovým atentátem na amerického viceprezidenta Huberta Humphreye v dubnu 1967. Členové KI plánovali Humphreye potřísnit balíčky s moukou, vajíčky a pudinkem na protest proti Vietnamu. „Atentát“ byl odhalen (zapojena byla i CIA). *Springer Presse* „odhalily“ KI jako komunistickou teroristickou buňku.⁶⁵³ Jedenáct komunardů bylo vzato do vazby a v médiích zůstali přítomni až do konce roku 1969 jako *Horror-Kommunardisten* („hororoví komunardi“, viz také kapitola 5) nebo neurotici. KI se systematicky starala o rozruch. Psala provokativní (poplašné) tiskové zprávy, urážela justici a stát, prováděla svérázné happeniny (např.

⁶⁵¹ V době vstupu do KI člen předsednictva berlínského SDS.

⁶⁵² KI nejprve sídlila v prázdném bytě Hanse Magnuse Enzensbergera na Fregestraße 19 v Berlíně Charlottenburgu a zároveň v taktéž prázdných bytech spisovatele Uwe Johnsa. Později – po skandálech s Humpheryem – v Kaiser-Friedrich-Strasse 54 (Charlottenburg) a poté v prázdné fabrice na Stephanstraße 60 v Berlíně Moabit. Nezapůjčené byty a prostory si pronajímala. Nejednalo se o „squatt“.

⁶⁵³ Palcový titulek na první straně *Bild Zeitung* zněl: *Berlin: Bomben. Aufschlag auf US-Vizepräsidenten*. Viz *Bild-Zeitung*, 6. April, 1967.

vrhání knih Mao Ce Tuga ze střechy berlínského kostela) a jiné provokace. Většinou populaci šokovala už svým vzhledem, stylem oblékání a životním stylem. Členové KI byli vyloučeni z SDS - v květnu 1967, neboť svá skandální tisková prohlášení svévolně podepisovali jako SDS -,⁶⁵⁴ ale i přesto zůstala *Kommune I* pevnou, žádanou a velmi vlivnou součástí PH, i nadále neformálně svázanou s SDS. Od května 1967 bylo proti KI vedeno několik paralelních soudních procesů, např. za výzvy k žhářství v obchodních domech nebo za domnělé házení kamení po policistech. Na Fritze Teufela byla uvalena vazba, ve které setrval půl roku. KI se pak koncentrovala na ataky na justici a pořádání happeningů a demonstrací za jeho propuštění. KI se depolitizovala po událostech z jara 1968 – atentátu na Dutschka, schválení nouzových zákonů a krachu generální stávkou ve Francii -, které byly vnímány jako porážka revoluce. Provokace a mystifikace poté byly nahrazeny experimenty s drogami, rockem a svéráznými praktickými interpretacemi Freuda a Reicha. V této době řady KI rozšířila modelka Uschi Obermaierová, což opět připoutalo pozornost médií.⁶⁵⁵ Z prostředí komun – KI a nově založené *Wielandkomme* (viz níže) – se od poloviny roku 1969 v souladu s celkovou tendencí protestního hnutí začalo šířit násilí a levicový terorismus. Tento trend vyvrcholil odjezdem tvrdého jádra komun (Kunzelmann, aj.) do výcvikového kempu palestinského *Al Fatah* na podzim 1969. Po jejich návratu se začal šířit levicový terorismus korunovaný vznikem RAF. KI zanikla v listopadu 1969 vlivem neshod o dalším směřování⁶⁵⁶, policejních razíí, pobytů ve vazbě a nadužívání omamných látek. Místo KI jako tvrdého jádra protestu zaujal levicový terorismus. Nikoliv náhodou spadal Andreas Baader do širšího okruhu *Kommune I*.⁶⁵⁷

654 I samotný SDS pobouřil Kunzelmannův „nesoudružský“ výrok o Vietnamu z května 1967: „Was geht mich Vietnam an – ich habe Orgasmusschwierigkeiten.“ Viz např. WOLFF, Frank, WINDAUS, Eberhard, *Studentenbewegung 1967-69*. Verlag Roter Stern, Frankfurt am Main, 1977, str. 101-104 nebo MOSLER, Peter, c. d., str. 268.

655 V memoárech Kunzelmanna je zaznamenána návštěva Jimiho Hendrixe v *Kommune I*, jehož poměr s Obermaierovou přispěl k pozvolnému rozpadu KI. Viz KUNZELMANN, c. d., str. 106.

656 Kunzelmann ale ve svých memoárech do značné míry odmítl tezi, že za rozpadem KI stála Obermaierová: „Doch Gefängnis und später der gemeinsame Opium-Konsum haben zum traurigen Ende der KI sicherlich mehr beigetragen als das wahrlich nicht unattraktive Körperprogramm von Uschi.“ Viz KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 112.

657 KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 59-118, BAUMANN, Bommie, c. d., str. 15-72. Srovnej s: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 111-141. Srovnej s: WOLFF, MOSLER, Peter, c. d., str. 267-

KI nebyla jedinou revoluční komunou vzešlou z *Kochelsee*. Jiní účastníci tohoto setkání založili v lednu 1967 v Berlíně více politickou *Kommune 2* (viz kapitola 6.4.3), která rozvíjela myšlenky revoluční neautoritativní výchovy. Členové K2 stáli u vzniku alternativních kulturních center a školek. Po celou dobu PH zůstali členy SDS.

Později v roce 1968 vznikla - pod přímým vlivem KI - tzv. *Wielandkommune*, ve které naopak kvetla kriminalita, distribuce drog a volná sexualita. Zde se - v kooperaci s KI - zrodil levicový terorismus, který se proměnil v uskupení *Tupamaros Westberlin* (viz níže) a později v RAF.⁶⁵⁸

5.4.3 První fáze protestního hnutí (červen 1967 - březen 1968) III.: kritické alternativní univerzity

Jak bylo rozvedeno, PH označovalo stav německých univerzit za zoufalý. Předmětem kritiky nebyla jen konzervativní autoritativnost, ale i potlačování kontroverzních témat jako byl marxismus, kolonialismus nebo psychoanalýza. PH požadovalo rozchod s etablovanou společností a jejími institucemi a založení paralelních alternativních struktur. Jedním z hmatatelných projevů této tendence bylo svépomocné zakládání alternativních univerzit. První univerzita tohoto typu vznikla v západním Berlíně jako *Kritische Universität der Studenten, Arbeiter und Schüler* („Kritická univerzita studentů, dělníků a žáků“, více viz kapitola 6.2.3; dále KU), což mělo naznačovat revoluční sepjetí inteligence a proletariátu. KU byla projektem berlínského SDS, na její organizaci se výrazně podílel Dutschke. KU zahájila provoz v zimním semestru 1967 v 33 pracovních skupinách. Tematicky dominovala reforma vysokého školství, psychoanalýza, marxismus, neomarxismus, analýzy kolonialismu a metody a strategie protestních akcí. Samostatnou skupinou byl *Arbeitskreis Springer-Tribunal* („pracovní kruh tribunál Springer“), který rozpracovával kroky proti mediálnímu koncernu *Springer*. *Kritische Universität* sloužila jako teoretická základna PH, těžila z letité praxe SDS v pořádání přednášek, seminářů a

269. RENNER, Jens, c. d., str. 58-64, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Sigward, c. d., str. 136-146, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 44-51, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94.

658 KOMMUNE 2 (Hrsg.), c. d., str. 7-92, BAUMANN, Bommie, c. d., str. 15-72. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 111-141. Srovnej s: WOLFF, MOSLER, Peter, c. d., str. 267-269, RENNER, Jens, c. d., str. 58-64, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Sigward, c. d., str. 136-146, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 44-51.

kongresů. I přes organizační obtíže přetrvala dva semestry do letního semestru 1968.⁶⁵⁹

Projekty alternativních univerzit vznikly v Hamburku a později ve Frankfurtu. V zárodečné podobě v Heidelbergu, Kielu, Mohuči a Münsteru. Kritické univerzity později nahradila praxe obsazování a okupace jednotlivých seminářů a institutů, výjimečně i rektorátu (viz níže). Formování alternativních univerzit v letech 1967 a 1968 bylo dokladem, že část nastupující generace považovala poměry na univerzitách a potažmo ve společnosti za natolik zlé, že se pokusila o výstavbu paralelních struktur. To korespondovalo s globálním heslem protestních hnutí: *Leave the Society* („opusťte společnost“).⁶⁶⁰

5.4.4 První fáze protestního hnutí (červen 1967 – březen 1968) IV.: vývoj v SDS a nástup „dutschkistů“

V září roku 1967 se konala 22. delegační konference (dále DK) SDS. SDS fungoval do roku 1965 jako marxisticky spíše konzervativní spolek. V letech 1965-66 se začal, zčásti pod vlivem infiltrace SA, proměňovat v základnu nové levice vycházející z neomarxismu, zejména z kritické teorie. Tento vývoj se potvrdil na 22. DK. *Ex-Subversive Aktion* Rudi Dutschke (viz kapitoly 5.4.4 a 6.2.4) si zde definitivně vydobyl pozici mediální hvězdy a neformálního vůdce SDS, a tím i německého protestního hnutí. Na 22. DK uzavřel spojenectví s Hansem-Jürgenem Krahem. Výsledkem jejich spojenectví bylo nové vedení SDS, ve kterém dominovaly stoupenci nové levice a neomarxismu a prosadily se i metody přímých subverzních akcí proti systému. SDS po 22. DK odstartoval aktivistickou kampaň proti *Springer-Press*, pokračoval v kampani proti nouzovým zákonům (obojí viz níže) a rozjel projekt *Kritische Universität*. V tomto období (podzim 1967 – jaro 1968) se rodil „kult Dutschka“, kritizovaný v samotném SDS, který dosáhl vrcholu na kongresu SDS, tzv. *International Vietnam Kongress* („Mezinárodní vietnamský kongres“, únor 1968). Kongres se

⁶⁵⁹ BAUSS, Gerhard, c. d., str. 223-264. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 153-157, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 163-174, RENNEN, Jens, c. d., str. 10-15, 48-51.

⁶⁶⁰ BAUSS, Gerhard, c. d., str. 265-270. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 153-157, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 163-174, RENNEN, Jens, c. d., str. 48-51.

konal pod vlajkou *Vietkongu* a Che Guevarovým heslem *Die Pflicht jedes Revolutionärs ist es, die Revolution zu machen* („Povinností každého revolucionáře je dělat revoluci“). Kongresu se zúčastnili delegáti z celého světa, zdravice poslali umělci a intelektuálové jako Marcuse, Sartre, Bloch, Moravia a mnozí další. Navazující velká demonstrace (12 000 osob) se konala pod oblíbenými portréty komunistických revolucionářů Che Guevary, Trockého, Ho Chi Mina, Rosy Luxemburgové, aj. Skandována byla typická hesla německé revolty: *Ho-Ho-Ho-Ho-Chi-Min* a *Wir sind Jünger Maos, und wir lieben Chaos* („My jsme mladí maoisté, milujeme chaos.“). V centru událostí – politicky, ideově i mediálně – se nacházel Dutschke.⁶⁶¹

5.4.5 Druhá fáze protestního hnutí (duben a květen 1968) I.: atentát na Dutschka

Přelomovou událostí protestního levicového hnutí v Německu byl bezesporu atentát na Dutschka 11. dubna 1968. Dutschke byl ideologem i stratégem SDS, k tomu hlavní mediální osobnost hnutí. Na kongresu SDS *Hochschule und Demokratie – Bedingungen und Organisation des Widerstandes* v Hannoveru v červnu 1967 představil koncept přímých subverzních akcí a razantně zde odmítl koncept Habermase (viz kapitola 6.3.4). Když v únoru 1968 uspořádala berlínská radnice za podpory *Springer-Press* demonstraci proti levicovému hnutí a za podporu USA (účast 60 000 osob), její hesla zněla také: *Volksfeind Nr. 1: Rudi Dutschke* („Zemský škůdce č. 1: Rudi Dutschke“) a objevila se i: *Bei Adolf wäre das nicht passiert* („Za Adolfa by se to nestalo“). Náhodnému kolemjdoucímu, kterého dav považoval za Dutschka, bylo vyhrožováno zabitím a o vlas unikl lynčování. Systematickou štvanicí na Dutschka pořádaly *Springer-Press*, zejména bulvární *Bild Zeitung*. 11. dubna pomocný dělník Josef Bachmann se slovy *Du dreckiges Kommunistenschwein* („Špinavý komunistický prase“) střelil Dutschka do hlavy a ramene. Postižený vyvážl po mnoha operacích s trvalými následky, na které v roce 1979 zemřel. Německé PH tak přišlo o svého vůdce, kterého nebylo schopno plně nahradit.⁶⁶²

⁶⁶¹ FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 172-179. Srovnej s: KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 78-94, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 49-56, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94. BAUSS, Gerhard, c. d., str. 92-96. RENNERT, Jens, c. d., str. 22-23, 36-39.

⁶⁶² Jako nový vůdce SDS a protestního hnutí se v průběhu času vyprofiloval člen širšího vedení SDS, prominentní žák Adorna ve Frankfurtu a společně s Dutschkem hlavní ideolog protestního

Po atentátu vypukly nepokoje, do kterých se zapojilo na 50 000 osob.⁶⁶³ Protestní hnutí ale i zde utrpělo fatální porážku. Nebylo schopno „potrestat“ a alespoň krátkodobě zablokovat provoz *Springer-Press*, jejichž dlouhodobá štvavá žurnalistika proti PH a proti Dutschkovi byla vnímána jako hlavní viník tragédie.⁶⁶⁴ Hnutí bylo poprvé konfrontováno se skutečností, že v přímém střetnutí se státem nemá naději na vítězství ani v dílčích bitvách.⁶⁶⁵

5.4.6 Druhá fáze protestního hnutí (duben a květen 1968) II.: schválení nouzových zákonů a generální stávka ve Francii

Hlavní bitvou 60. let a roku 1968 byla otázka schválení nouzových zákonů (viz výše). Již v roce 1966 bylo ustaveno kuratorium *Notstand der Demokratie* (Demokracie v nouzi⁶⁶⁶), které sjednocovalo společenské skupiny vystupující proti NG. V květnu 1968 kuratorium zorganizovalo masové protesty proti schválení NG, které se dostaly na pořad jednání Spolkového sněmu. Ovšem proti sousední Francii, která byla v květnu 1968 ochromena generální stávkou a kde demonstrovalo 800 000 lidí proti de Gaullovi a jeho režimu, a kde byla nalezena jednota studentů, intelektuálů a odborového hnutí (dělníků), v Německu se toto nezdařilo. Odborové svazy - DGB a IG Metall - se sice vyslovovaly proti NG, ale v klíčovém momentě odmítly společný postup s kuratoriem, kterému dominovali reprezentanti APO (i SDS). 11. května 1968 se tak uskutečnil protestní *Sternmarsch nach Bonn* („Pochod na Bonn“), ale zúčastnilo se jej „jen“ 60 000 osob. Odborové hnutí pořádalo vlastní demonstraci proti NG v Dortmundu.

hnutí a SDS Hans-Jürgen Krahl. Krahl byl oproti Dutschkemu intelektuální typ, který postrádal charisma oslovovat – pozitivně či negativně - širší masy. Ani Krahlovi se nevyhnul tragický osud. Zemřel v roce 1970 při autonochodě. Viz např. FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 158-169 a 196-199, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 169-172.

⁶⁶³ Po událostech bezprostředně po 11. dubnu 1968 bylo zatčeno: 286 studentů, 185 zaměstnanců, 150 dělníků, 92 žáků a 31 jiných. I to je dokladem, že protesty proti atentátu se nevztahovaly pouze na studenty. Viz RENNEN, Jens, c. d., str. 42.

⁶⁶⁴ V aktuálních německých debatách na téma „rok 1968“ se nově objevila informace, že atentátník Bachmann měl užší kontakty na neonacistickou scénu, než se doposud předpokládalo. Mediální koncert *Springer* i dnes po 40 letech toto téma uchopuje a snaží se očistit své jméno vzhledem k atentátu na Dutschka a událostem let 1967-69. Silné mediální rezonance i po 40 letech dokládají, jak výrazný dopad měl „rok 1968“ na německou společnost. Viz např. *die tageszeitung*, 6., 8. a 12. 12. 2009, články *Dutschkes Attentäter und die Nazis. Schlagt ihn tot, hängt ihn auf* a *Ein fürchterliches Erwachen*: in [www. taz.de](http://www.taz.de) (ověřeno k 1. 4. 2010).

⁶⁶⁵ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 153-156. Srovnej s: KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 95-106. BAUMANN, Michael, c. d., str. 45-50. BAUSS, Gerhard, c. d., str. 98-100. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 169-178 RENNEN, Jens, c. d., str. 40-41.

Odborářské demonstrace se zúčastnilo 15 000 osob. Proti NG tak v ten den demonstrovalo celkem na 75 000 osob. Postup opozice proti NG nebyl dostatečně silný, aby zvrátil průběh čtení v Spolkovém sněmu. Nouzové zákony byly 30. května 1968 schváleny ústavní většinou a staly se dodnes platnou součástí německého Základního zákona.⁶⁶⁶ Protestní hnutí podruhé v krátkém čase narazilo na neschopnost změnit v krátkodobém horizontu mocenské vztahy ve společnosti a společnost jako takovou. Zároveň byla poražena generální stávka v sousední Francii. Tyto nepopiratelné porážky vedly k pozvolnému rozkladu PH, který nabral různé podoby: od rezignace a integrace, přes vytváření subkulturních prostředí, únik do světa drog, příklon k mysticismu až po násilí: organizovaný levicový terorismus.⁶⁶⁷

5.4.7 Třetí fáze protestního hnutí (květen 1968 – listopad 1969): rozklad a násilí

Téma násilí a práva sáhnout k násilí se stalo podstatnou otázkou PH od samého počátku. Počáteční formu (ne)násilí lze datovat do let 1966 a 1967. Jednalo se o strategie pasivního odporu převzaté z USA – o *sit-ins*, *go-ins* a *teach-ins* – narušování a provokace výuky a veřejného pořádku. Jako příklad může být uveden *teach-in* proti rektorovi Lieberovi. Formy pasivního odporu se rozšířily v první polovině 1967 a v pokročilé podobě se projevovaly v *Kommune I* při pudingovém atentátu a později v mnohočetných provokacích v procesu s Teuflem.⁶⁶⁸ První zlom k reálnému násilí nastal po 2. červnu 1967. Kriminalista Kurras, který zastřelil Ohnesorga, byl zproštěn viny (ač střílel zezadu), naopak komunard Teufel byl za domnělé házení kamení na policisty vzat do vazby, kde setrval půl roku, aby byl shledán nevinným. Protestní hnutí narazilo na represivní moc státu, na kterou reagovalo Dutschkovým konceptem přímých akcí, nevylučujících násilí proti věcem. Tento obrat od pasivní rezistence k násilí proti věcem byl také důvodem roztržky SDS s Habermasem, který označil aktivistický

⁶⁶⁶ *Notstandgesetze* byly schváleny ústavní většinou 384:100. Proti NG hlasovala FDP, 53 poslanců SPD (z 202) a 1 poslanec CDU. Viz např. RENNEN, Jens, c. d., str. 42.

⁶⁶⁷ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 167-175. BAUSS, Gerhard, c. d., str. 142-166. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwand, c. d., str. 158-168, 178-189, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, RENNEN, Jens, c. d., str. 42-43.

⁶⁶⁸ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 81-93. Srovnej s: BAUSS, Gerhard, c. d., str. 106-107, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwand, c. d., str. 135-145, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, RENNEN, Jens, c. d., str., 48-53.

koncept přímých akcí za levicový fašismus (viz kapitola 6.3.4). K dalšímu zlomu na cestě k organizovanému levicovému terorismu došlo po atentátu na Dutschka a po schválení NG. Memoárová svědectví aktérů (Kunzelmann, Baumann, Enzensberger) se shodují, že když PH v rámci nepokojů po atentátu na Dutschka nedosáhlo ničeho – nebyl narušen rozvoz *Springer-Presse* – PH poznalo svou faktickou mocenskou slabost⁶⁶⁹ a zároveň byla nastoupena cesta odplaty; organizovaného terorismu:

*„Die wirkliche Bedeutung der Osterereignisse von 1968 liegt darin, daß in diesen Tagen das Ende der antiautoritären Bewegung eingeläutet wurde. (...) In jedem von uns war nach Schüssen auf Rudi und durch den vergeblichen Ansturm auf ein System, das diese Schüsse möglich gemacht hat, etwas zerbrochen.(...) Zwar entstanden die Stadtguerille und maoistische Parteigründungen erst eineinhalb Jahre später im Herbst 1969, doch ihre Geburtsstunde kündigte sich bereits Ostern 1968 an.“*⁶⁷⁰

*„Jetzt waren Terrorprobleme sofort sehr aktuell.“*⁶⁷¹

Gradace násilí po těchto událostech nebyla souhra náhod, ale uvědomělým a teoreticky podloženým obratem (viz např. výše analyzovaná Marcusova esej *Die represive Toleranz*). A nebylo náhodou, že se v dubnu 1968 na scéně dějin poprvé objevila jména Andraase Baadera a Gudrun Ensslinové. Jejich skupina provedla žhářský útok na dva frankfurtské obchodní domy. V anonymní zprávě sdělili:

*„Gleich brennt's bei Schneider und im Kaufhof. Es ist ein politischer Racheakt.“*⁶⁷²

Od dubna 1968 tak docházelo k přechodu PH do násilné teroristické fáze: intelektuál Dutschke byl paralyzován a na jeho místo nastupoval Baader.

⁶⁶⁹ Zajímavou tezi poskytl Kunzelmann: otec západoněmecké revolty. Nepřímo kritizoval Dutschka, že SDS vedl k mocenskému střetnutí se systémem, které bylo předem ztracené. Kunzelmann se domníval, že kdyby PH a APO zůstalo provokativní alternativní subkulturou, nikdy by nemohlo prohrát a vykonávalo by na majoritní společnost silnější vliv. V mocenském střetnutí – např. o NG, o vyvlastnění Springera, aj. – prohrálo, a proto se rozložilo. Viz. KUNZELMANN, c. d., str. 95-105.

⁶⁷⁰KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 99-100.

⁶⁷¹BAUMANN, Bommie, c. d., str. 50.

⁶⁷²Anonymní tisková zpráva z 2. dubna 1968. Citováno z: AUST, Stefan, Der Baader Meinhof Komplex, Goldmann Verlag, München, 1998, str. 66.

Také SDS se oproti *Kritische Universität* v roce 1967 nyní spolupodílel na okupaci univerzitních seminářů, institutů, ba dokonce rektorátu. K tomu došlo v květnu 1968 ve Frankfurtu v souvislosti s bojem proti schválení NG. Frankfurtská univerzita byla přejmenována na *Karl Marx Universität*. Na berlínské FU byl obsazen japanologický, germanistický a politologický institut a tyto přejmenovány na *Rosa Luxemburg* a *Karl Liebknecht Institut*. Podobné nepokoje propukaly na mnoha místech, například v Heidelbergu, Bochumi, Kolíně nad Rýnem, Göttingenu, atd. Násilí se vyskytlo i na 23. delegační konferenci SDS v září a listopadu 1968, která již ani nebyla schopna zvolit nové vedení.⁶⁷³

Na přelomu let 1968-69 SDS tvrdě zaútočil paradoxně na IFS a zde působící protagonisty kritické teorie, zejména na Habermase a Adorna (viz kapitola 6.3.5). Zvýšené násilí se projevovalo i na demonstracích. Když berlínské státní zastupitelství v listopadu 1968 zahájilo řízení proti Horstu Mahlerovi, který zastupoval obžalované aktivisty (a sám byl jako člen SDS účastníkem protestních akcí), uspořádal SDS na jeho podporu velkou demonstraci před budovou soudu. Událost je známa jako *Schlacht am Tegeler Weg* („Bitva na „Tegeler Weg“). Demonstranti organizovaně napadli policisty dlažebními kostkami a odebrali jim vodní dělo. 130 příslušníků bylo zraněno. Demonstranty použité násilí – nyní nejen proti věcem, ale i proti lidem – bylo vědomé a připravené, nikoliv spontánní. Posledním dokladem rozkladu a cesty k organizovanému násilí byl vznik komuny, která úzce kooperovala s KI – *Wielandkommune* – na konci roku 1968.⁶⁷⁴ Ve WK se naplno rozvíjely subkulturní prvky pozdní KI a vzniklo zde podhoubí pro organizovaný terorismus. K hlavním protagonistům *Wielandkommune* patřili Georg von Rauch, Michael „Bommi“ Baumann a Thomas Weisbecker⁶⁷⁵, kteří provedli první teroristický čin protestního hnutí. V únoru 1969 při příležitosti návštěvy

⁶⁷³ SDS se rozkládal na mnoho názorově nesourodých skupin. 23. DK ale ovládly ženy a feminismus. Známý se stal protestní plakát a karikatura proti dominanci mužů v SDS: *Befreit die sozialistischen Eminenzen von ihren bürgerlichen Schwänzen*. Proti mužskému vedení SDS létala rajčata. Viz např. FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 202-207.

⁶⁷⁴ Nájemcem bytu, kde sídlila *Wielandkommune*, byl pozdější prominentní člen strany Zelených a pozdější spolkový ministr vnitra za SPD Oto Schily.

⁶⁷⁵ Thomas Weisbecker byl zastřelen policisty v roce 1972. Zbytky levicové alternativní scény v Berlíně udržují jeho památku v rámci alternativního centra Tommy-Weisbecker-Haus v Kreuzbergu.

prezidenta Nixona v Berlíně deponovali na trasu jeho kolony nálož, která ovšem neexplodovala.⁶⁷⁶ Tento akt nepostrádal jistou symboliku: v dubnu 1967 měly letět na amerického viceprezidenta Humphreye pudink, vejce a mouka. O dva roky později měl „letět do vzduchu“ Nixon sám. Kruh násilí se uzavřel. Z okruhu WK a pozdní KI se v polovině roku 1969 zrodila subkultura nazývaná *Blues* neboli *Zentralrat der umherschweifenden Haschrebellen* („Ústřední výbor zevlujících hašišových rebelů“, viz kapitola 6.4.4) spojená s konzumem drog⁶⁷⁷, rockem, svébytným stylem oblékání, slangem, klubovou scénou a úplným rozchodem se strukturami etablované společnosti. Ve *Flugblätter* („tiskových zprávách“, dále FB) z tohoto prostředí se začaly objevovat výzvy k teroristickým útokům:

*„Schafft auch hier die Bedingung für den revolutionären Volkskrieg (...) Terror! Gute Ziele sind: Amerikanische Amerikanische Industrieerlassungen, Banken, Bullereviere und alles was den Menschen zum Sklaven macht.“*⁶⁷⁸

V jiném FB se konstatovalo, že protestní hnutí přešlo do militantní fáze:

*Genossen, die Lage ist ernst, wir befinden uns in einer Kampfphase (...).“*⁶⁷⁹

FB z prostředí *Blues* nesly sloh, který převzala RAF: *Habt Mut zu kämpfen, habt Mut zu siegen*⁶⁸⁰ („Mějte odvahu bojovat, mějte odvahu vítězit“, viz kapitola 6.4.4). Berlínský *Blues*, naplno rozvinutý od léta 1969, neměl pevné organizační struktury, spojoval jej životní styl a vlastní hodnotový a kulturní rámeček. Jeho tiskovým orgánem se stal podzemní časopis *Agit 883*. Koloritem *Blues* byly potyčky s policií a opakované pokusy o bombové útoky (deponace výbušnin).

⁶⁷⁶ V tuto dobu byla již celá radikální scéna monitorována tajnými službami ze západu i z východu. Bombu aktérům dodal agent západoněmecké tajné služby Peter Urbach, bomba ale nevybuchla (jejím smyslem mělo být podle aktérů Nixona „vyděsit“ ne zabít). Vliv tajných služeb – zejména východních – na terorismus, který se rozvinul z prostředí PH, je aktuálním neuzavřeným tématem.

⁶⁷⁷ Např. jeden z FBZH se jmenoval *Haschisch, Opium, Heroin*. ZH organizovali tzv. *smoke-in*, jiné FB obsahovaly výzvy typu *Have a Joint* aj. V prostředí *Wielandkommune* a *Blues* se s drogami také obchodovalo. Viz BAUMANN, Bommie, c. d., str. 58-64.

⁶⁷⁸ *Wandelt euren Hass in Energie* (*Flugblatt* ZH), nedatováno, zřejmě léto 1969; in: BAUMANN, Bommie, c. d., str. 59 (FB otištěn v plném znění jako příloha knihy).

⁶⁷⁹ *Steinhagel aus dem „Unergründlichen“* (*Flugblatt* ZH), nedatováno, zřejmě léto 1969; in: tamtéž, str. 61 (FB otištěn v plném znění jako příloha knihy).

⁶⁸⁰ *Es ist Zeit zu Zerstören!* (*Flugblatt* ZH), in: tamtéž, str. 58. (FB otištěn v plném znění jako příloha knihy).

K zcela poslednímu zlomu směrem k organizovanému terorismu došlo v srpnu 1969. Skupina radikálů z *Blues* - Kunzelmann, Rauch, aj. – odjela do výcvikového kempu *Al Fatah*. Zde, ovlivněna přímou zkušeností z frontové linie a opravdového válečného střetu, prošla základním výcvikem. Po návratu na podzim roku 1969 byla založena první levicová teroristická organizace v Německu: *Tupamaros Westberlin* (dále TW). Jejich návrat vyvolal novu dynamiku. *Blues* se rozpadl na legální a ilegální část. Členové TW již disponovali konspiračními byty, padělanými doklady, zbraněmi, výbušninami, atd. Brzy po návratu v listopadu 1969 – vlivem antiizraelských postojů *Al Fatah* – zaútočili na dům berlínské židovské obce a vyhlásili budování teroristické organizace:

„Gleichzeitig erweitern wir unseren Kampf gegen die Faschisten im demokratischen Mantel und beginnen eine revolutionäre Befreiungsfront in den Metropolen aufzubauen.“⁶⁸¹

Zanedlouho poté, počátkem roku 1970, byla ustanovena „ikona“ levicového terorismu *Rote Armee Fraktion*.⁶⁸² SDS se rozpustil v březnu 1970. Protestní hnutí se orientačně rozložilo na čtyři větve, které působily v 70. – 90. letech:

1) Teroristická uskupení (RAF, *Bewegung der 2. Juni*, aj.; viz kapitola 7).

2) Mystická a spirituální větev. Mnoho bývalých revolucionářů let 1967-69 rezignovalo na boj za lepší společenské uspořádání a odcestovalo nejčastěji do Nepálu a Indie, kde vznikala duchovní a cestovatelská centra. Nejznámější vznikla v indické Puně a v Káthmándú. Politický boj a vizi společenského osvobození nahradila mystická kontemplace a esoterismy:

„Ein Teil der APO (...) schlug den spirituellen Weg ein, wurde esoterisch. Ging nach Poona (...) und verlor dabei meist jedes Interesse an der profanen Tagespolitik.“⁶⁸³

Duchovně směřující kruhy ex-PH spolu-vytvářely hnutí *New Age*.

⁶⁸¹ Tamtéž., str. 77.

⁶⁸² Obě skupiny – *Tupamaros Westberlin* a RAF – dále působily paralelně a autonomně. TW se později – v reakci na zastřelení von Raucha policií na konci roku 1971 – přejmenovali na *Bewegung der 2. Juni* a takto existovaly až do roku 1980, kde jejich větší část splynula s RAF.

⁶⁸³ ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 358-359.

3) alternativní subkultury typu *Blues* v Berlíně (viz výše) nebo liberálnější. *Sponti-Szene* ve Frankfurtu (která se stala líhni úspěšných zelených politiků jako Fischera a Cohn-Bendita).⁶⁸⁴

4) Politická větev, která sahala od dogmatických marginálních komunistických stran označovaných jako *K-Gruppen* až po občanské iniciativy a emancipační hnutí – včetně feministického hnutí a hnutí za práv homosexuálů a lesb, která se na přelomu 70. a 80. let let nově integrovala pod vlajkou strany Zelených.

5) Nejpočetnější (pátá) skupina ex-APO se integrovala do většinové populace, a to zejména pod vlivem politiky nově zvoleného kancléře Brandta (SPD) a jeho hesla *Mehr Demokratie wagen* („Odvahu k hlubší demokracii“). Mnozí ex-APO dokonce vstoupili do mládežnické organizace SPD *Jusos* s vidinou reformy SPD. Integrovaním snahám také nahrávala skutečnost, že se německá společnost – také díky událostem z let 1967-69 – prošla demokratizací a liberalizací a konzervativní CDU se po 20 letech ocitla v opozici. Tvrdé jádro ex-APO ale Brandta naopak považovalo za kapitalistického imperialistu v hávu sociálního demokrata (viz níže).⁶⁸⁵

5.4.8 Vybrané kampaně protestního hnutí I: *Springer-Press*

Kampaň proti *Springer-Press* představovala konstantu protestního hnutí. Mediální magnát Axel Springer byl vlastníkem části německých médií, jak seriálních, tak bulvárních, denního tisku a společenských magazínů. Od počátku 60. let čelil podezření, že porušuje antimonopolní zákon. Jeho tiskový dům byl napadán z manipulativní žurnalistiky. *Springer-Press* stály na straně tvrdého německého (státního) antikomunismu. Navazovaly na kontinuitu německého antikomunismu od Výmarské republiky, přes nacismus až po éru

⁶⁸⁴ Frankfurtská *Sponti-Szene* se stala líhni budoucích úspěšných politiků strany Zelených. Ze *Sponti-Szene* vzešli Joschka Fischer a Daniel-Cohn Bendit, který se po vyhoštění z Francie zdržoval právě ve Frankfurtu. Hlavní tribunou *Sponti-Szene*, kterou organizoval Bendit, byl subkulturní časopis *Pflasterstrand* (název vycházející z oblíbeného hesla PH, původem francouzského, *Unter Pflaster Strand* – „Pod dlažbou je pláž“).

⁶⁸⁵ KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 95-130. BAUMANN, Bommie, c. d., str., 45-93. ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., 353-382 str. KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 81-93. Srovnej s: HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94. BAUSS, Gerhard, c. d., str. 106-107, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 174-178, 189-191, RENNER, Jens, c. d., str. 40-42, 52-53, 79-81.

adenauerovskou. *Springer-Press* a zejména bulvární *Bild-Zeitung* zahájily od roku 1967 vyhrocenou kampaň proti protestnímu hnutí. 2. červem 1967 glosovaly titulky jako „*Studenten drohen: wir schießen zurück*“ („Studenti hrozí: budeme střílet“, *Bild Zeitung*, 3. 6. 1967) a „*Hier hören der Spaß und der Kompromiss und die demokratische Toleranz auf.*“ („Zde končí legrace a kompromis a demokratická tolerance“, tamtéž).⁶⁸⁶

SDS reagoval kampaní *Enteignet Springer!* („Vyvlastnit Springera!“) a vyzval k bojkotování rozvozu *Springer-Press* a k obsazování redakcí *Springer-Press*. BZ na druhou stranu inicioval protestní demonstrace proti SDS a APO, kde se objevovala hesla z repertoáru BZ jako „*Dutschke – raus aus West Berlin*“ („Dutschke – ven ze Západního Berlína“) a nostalgická nacistická hesla jako „*Politische Feinde ins KZ*“ („Politici nepřátelé do koncentráku“). Kampaň proti *Springer-Press* vyvrcholila po atentátu na Dutschka v dubnu 1968. Nenávist studentů i APO se obrátila proti *Springer-Press* pod heslem „*Bild schoß mit*“ („*Bild* střílel také“). V Berlíně pak byly zapáleny vozy rozvážející *Springer-Press* a jen policejní manévry zabránily rabování berlínské centrály *Springer-Press*. Do kampaně proti *Springer-Press* se zapojila také část známých osobností. Již v roce 1967 organizoval Günter Grass a okruh skupiny *Die Gruppe 1947* prohlášení „*Wir arbeiten nicht für Springer Zeitung*“ („Nepracujeme pro Springerovy noviny“), ve kterém vyjádřili obavy z ohrožení německé demokracie monopolem Springera a typem jeho žurnalistiky. V souvislosti s atentátem na Dutschka publikovaly *Die Zeit* prohlášení „*Die Erklärung der Vierzehn*“ („Prohlášení čtrnácti“, *Die Zeit*, 19. 4. 1968), ve kterém Grass, Böll, Adorno, Mitscherlich, Mann a další podpořili stanovisko, že vinu na atentátu na Dutschka nesou *Springer-Press*. Springer se hájil tvrzením, že útoky na jeho osobu a koncern jsou organizovány východoněmeckými a sovětskými tajnými službami a jsou ohrožením německé demokracie i hrozbou komunismu v západním Německu.⁶⁸⁷ Věc Springer se dostala až na půdu Spolkového sněmu. Vznikla

⁶⁸⁶ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 157-162, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 71-81. Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Sieghard, c. d., str. 146-157, 167-169, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, RENNERT, Jens, c. d., str. 32-35.

⁶⁸⁷ Viz Springerův text *Viel Lärm um ein Zeitungshaus* („Mnoho povyku pro jeden vydavatelský dům“) prezentovaný v únoru 1967 v Hamburku. Springerovým argumentům nahrávala skutečnost, že proti Springerovi se často vyjadřoval východoněmecký šéf Walter Ulbricht a SED

Kommission zur Untersuchung der Pressekonzentration („Komise k prošetření koncentrace tisku“), která došla v květnu 1968 k závěru, že Springerův koncern skutečně ohrožuje ústavou garantovanou svobodu tisku. Springer poté prodal nepolitické zábavné magazíny jako *Bravo* a *Kicker* a politické *Bild-Zeitung* a *Die Welt* si ponechal.⁶⁸⁸

5.4.9 Vybrané kampaně protestního hnutí II.: vyrovnání s nacismem a neonacismus

Nástup studené války po skončení druhé světové války neumožnil dokončení spojeneckých denacifikačních a demokratizačních projektů. SRN byla použita jako hráz proti šíření sovětské moci, a to i s využitím části nacistických kádrů. Potrestána byla jen malá část nejviditelnějších viníků. Zejména oblast univerzit, justice či zdravotnictví vstoupily do poválečné éry personálně a mentálně jen málo pozměněny. Nacistická minulost byla podstatnou součástí generačního a hodnotového střetu 60. let⁶⁸⁹ V této souvislosti bylo příznačné, že dva vrcholní představitelé státu – spolkový kancléř a prezident – byli s nacistickým režimem zapleteni. Spolkový kancléř Kurt Georg Kiesinger (CDU) byl členem NSDAP po celou dobu trvání nacistického režimu v letech 1933-1945. Na jeho obhajobu by bylo možné uvést, že se snažil v rámci své funkce a z ní vyplývajících možností brzdit antisemitskou politiku. To ovšem radikální studenty nezajímalo. Spíše se zabývali Kiesingerovou pozicí na nacistickém ministerstvu zahraničí, kde pracoval v ideologickém oddělení (*Rundfunkpolitische Abteilung*), které fungovalo jako spojka mezi ministrem zahraničí Ribentropem a nacistickým šéfidéologem Goebbelsem. Nacismem byl

v roce 1967 založila komisi na podporu kampaně proti Springerovi. Viz např. Kraushaar, c. d., str. 159-160.

⁶⁸⁸ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 157-162, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 82-111 Srovnej s: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwand, c. d., str. 158-169, RENNEN, Jens, c. d., str. 40-43.

⁶⁸⁹ V této souvislosti je třeba zmínit psychoanalytické dílo Alexandra a Margarete Mitscherlichových *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens* („Neschopnost truchlit. Základy kolektivního jednání. prvně publikováno v roce 1967) Alexander Mitscherlich patřil k vlivným a známým německým intelektuálům. Je možné považovat jej společně s Adornem, Habermasem, Grassem a Böllem za jednu z hlavních intelektuálních opor APO. V úvodu knihy Mitscherlichovi napsali: „*Es wird der psychologische Nachweis versucht, warum bis heute die Epoche des Dritten Reiches (...) nur unzulänglich kritisch durchdrungen wurde. (...) Wir – als ein Kollektiv – verstehen uns in diesem Abschnitt unserer Geschichte nicht.*“ Citováno z: MITSCHERLICH, Alexander und Margarete, *Die Unfähigkeit zu trauern: Grundlagen kollektiven Verhaltens*, R. Piper Verlag, München, 1967.

zatížen také prezident Heinrich Lübke (CDU). Nebyl sice členem NSDAP, ale v letech 1939-1945 pracoval pro ministra zbrojení Alberta Speera a byl zapleten do výstavby nacistických zbrojařských komplexů, na kterých pracovali nuceně nasazení. V roce 1945 se podílel na koordinaci pracovního nasazení vězňů z koncentračních táborů. Vládnoucí Velká koalice byla morálně zatížena také účastí bavorské ikony Franze Josefa Strausse (CSU) jako ministra financí. Strauss byl členem nacistického studentského spolku (*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund*) a později vykonával funkci vedoucího nacistického úředníka (*Nationalsozialistischer Führungsoffizier*). Nacistická minulost čelných politiků neiritovala jen studenty. Neprotestoval jen Günter Grass (o kterém se v té době ještě nevědělo, že rovněž zapleten s nacismem), ale například i další německý nositel Nobelovy ceny za literaturu Heinrich Böll a nejradiálněji pak konzervativně-demokratický filozof Karl Jaspers, který v roce 1966 na protest proti uvedení nacisty Kiesingera do kancléřské pozice emigroval do Švýcarska a přijal švýcarské občanství. Jak bylo uvedeno, protestní hnutí iritovala také nacistická minulost nemalé části univerzitních profesorů.⁶⁹⁰ PH celkově považovalo SRN šedesátých let za stát a společnost, která neprošla dostatečnou denacifikací a která je ohrožena restaurací nacismu nebo jeho nových forem.⁶⁹¹

V rámci kampaně proti nacismu sehrála významnou úlohu neonacistická strana NPD, která od roku 1966 posilovala. NPD v letech 1966-1968 pronikla do sedmi zemských sněmů. Zejména zisk 9,8% v roce 1968 v Bádensku-Württenbersku, rok před spolkovými volbami, vyvolával obavu, že NPD pronikne i do Spolkového sněmu a bude vytvořena koalice CDU-CSU a NPD. Aktivisté APO, ale i některé organizace křesťanské mládeže se sdružili do uskupení *Demokratische Aktion* („Demokratická akce“), aby narušovali předvolební mítinky NPD. Několik týdnů před spolkovými volbami v září 1969 neudržela milice NPD nervy na uzdě a v rámci ochrany předsedy NPD Adolfa von Thaddena

⁶⁹⁰ Ve vydávaných letáčích a brožurách v letech 1967-69 (tzv. Flugblätter) zažívalo konjunkturu slovo „Nazi“. SRN byla označována jako „Nazi-Staat“ a ušetřeny nezůstaly ani mnohé profesní skupiny – zejména soudci, advokáti, učitelé a jiní – jako *Nazi-Richter*, *Nazi-Staatsanwälte*, *Nazi-Gestzgeber*, *Nazi-Polizisten*, *Nazi-Leher* („nacističtí soudci, nacističtí advokáti, nacističtí zákonodárci, nacističtí policisté, nacističtí učitelé“). Viz KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 74.

⁶⁹¹ KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 72-75, 175-182. Srovnej s: MITSCHERLICH, Alexander und Margarete, c. d., 1967, BAUSS, Gerhard, c. d., str. 40-41, 223-253, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 153-157, RENNER, Jens, c. d., str. 14-15, 30-31, 48-51.

najel jeden z jejích členů automobilem do demonstrantů a dva postřelil. NPD pak zůstala, zřejmě zejména na základě tohoto incidentu, těsně před branami Spolkového sněmu: získala 4,3%. Tento volební výsledek ovšem zásadně ovlivnil německou politiku na mnoho let. NPD odebrala část hlasů CDU a ta poté těsně nebyla schopna dosáhnout většiny ve Spolkovém sněmu. Tím se otevřela cesta k výraznému politickému zlomu: odchodu CDU do opozice a vznik středo-levicové koalice SPD a liberální FDP s kancléřem Willy Brandtem. Koalice na půdorysu SPD-FDP poté vládla v Německu až do roku 1982.⁶⁹²

⁶⁹² KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 175-182. Srovnej s: BAUSS, Gerhard, c. d., str. 40-41, 223-253, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegward, c. d., str. 196-202, HOCKENOS, Paul, c. d., str. 53-94, RENNER, Jens, c. d., str., 82-87.

6. Kapitola - kritická teorie a německé protestní hnutí šedesátých let: diskursivní analýza I.

6.1 K metodologii kapitoly „kritická teorie a německé protestní hnutí šedesátých let“

V rámci této kapitoly bude provedena první diskursivní receptivní analýza založená na komparaci kritické teorie a signifikantních pramenů protestního levicového hnutí let 1967-1969. Identifikace a izolace KT v korpusu protestního hnutí bude stanovena vždy kontextuálně, tj. bude vždy uváděna její konstelace v rámci celé teoretické struktury: např. v jaké míře byla recipována ve srovnání s původním „Marxovým marxismem“, s neomarxistickými teoretiky mimo IFS (např. Sartre, Lukács, Bloch), teoretizujícími praktiky (např. Lenin, Trockij, Stalin, Mao Ce Tung, Che Guevara) a v jaké míře s psychoanalytickými mysliteli (např. Freud a Reich). Za účelem analýzy je třeba protestní levicové hnutí rozložit na jeho prvočinitele a jednotlivé segmenty. Poté bude samostatně zkoumán jejich receptivní vztah ke kritické teorii.

Nosné pilíře PH byly představeny v minulé kapitole: SDS, *Subversive Aktion* a z ní vycházející prostředí revolučních komun. Za hlavní teoretiky a interprety marxistického a neomarxistického myšlení lze považovat Dutschka, Krahl a svébytným způsobem i Kunzelmanna. Na teoretickém formování se zásadním způsobem podílela levicová periodika napojená na SDS: *Das Argument* („Argument“) a *neue kritik* („nová kritika“). Z tohoto prostředí později vzešel i *Kursbuch* (vydavatele H. M. Enzensbergera). Tradičním levicovým periodikem byl (a je) *Konkret*, který bude analyzován v 6. kapitole, neboť jeho hlavní publicistkou byla Ulrike Meinhofová (RAF). Druhým významným pilířem byly revoluční komuny: *Kommune 1* a *Kommune 2*. Tím byla přiblížena hlavní receptivní pole: SDS, *Das Argument*, *neue kritik*, Dutschke, Krahl, revoluční komuny. Vytvarovala se klíčová pole protestního levicového hnutí: SDS a s ním svázaná periodika a teoretici (receptivní pole jedna) a revoluční komuny (receptivní pole dva). K nim je třeba přiřadit ještě jedno pole - přímé recepce - složitý osobní poměr a vztah autorů kritické teorie k protestnímu hnutí.

6.2 Kritická teorie v *Sozialistischer Deutscher Studentenbund*

SDS působil po celé SRN a v západním Berlíně (více viz kapitola 5.2). K teoretickým debatám docházelo na několika úrovních: na nejspodnější v pracovních kruzích (tzv. *Arbeitskreise* nebo *Arbeitsgruppen*), které byly zřizovány v každé místní organizaci SDS při dané univerzitě, dále při ad hoc konaných spolkových seminářích, na kongresech SDS a centrálně v tiskových orgánech SDS, periodikách *Das Argument* („Argument“, dále ARG) a *neue kritik* („Nová kritika“, dále *nk*). V letech 1967 a 1968 byly některé pracovní kruhy transformovány v alternativní univerzity. Tím bylo využito letité organizační *know-how* SDS (viz kapitola 5.2.1) - nejznáměji v západním Berlíně jako *Kritische Universität* („Kritická univerzita“) -, ale i jinde. V SDS dále docházelo k silným přímým recepcím - k osobním vztahům a vazbám s autory KT - Marcusem, Adornem, Horkheimerem, Habermasem a dalšími.⁶⁹³

Receptivní vztah SDS a KT bude metodologicky rekonstruován takto. Bude provedena: 1) analýza tiskových tribun SDS *Das Argument* a *neue kritik*, neboť rozpravy zde vedené shrnovaly teoretický diskurs v rámci celé SDS; 2) komentovaný přehled vybraných kongresů SDS, významných *Arbeitsgruppen* a zejména analýza *Kritische Universität*, která zobecňovala stav debaty v západoberlínském SDS a 3) strukturovaná analýza recepcí KT u hlavních teoretiků SDS Dutschka a Krahla. V ARG a *nk*, které oba vycházely po celá 60. léta, nebudou z prostorových důvodů analyzovány konkrétní studie recipující KT, kterých bylo mnoho, ale jen celkový receptivní trend. Vybrané zásadní texty budou naopak analyzovány u Dutschka a Krahla s cílem zaznamenání pozic KT v jejich myšlení. Až na výjimky nebudou analyzovány dokumenty spolkového předsednictva SDS, které se, jak vyplývalo ze stanov SDS, jako výkonný orgán zabývalo vedením a řízením SDS, nikoliv rozpracováváním jeho teoretické báze.⁶⁹⁴

⁶⁹³ Zde jsou myšleni příslušníci 2. generace KT Oskar Negt (aktivní člen SDS) Ludwig von Friedeburg a Alfred Schmidt.

⁶⁹⁴ Viz: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand LV Berlin, 1959-61, SDS, Dokument: Satzung des Sozialistischen Deutschen studentenbundes (SDS).

6.2.1 Kritická teorie v periodiku *Das Argument*

Das Argument v 60. letech systematicky rozvíjel novo-levicová témata. Vznikl na sklonku 50. let v reakci na hnutí *Kampf dem Atomtod* (viz kapitola 5). Jeho vydavatelem byl od počátku až dodnes profesor FU Berlin Wolfgang Fritz Haug, člen SDS. V červnu 1965 vznikla smlouva mezi spolkovým předsednictvem SDS, ARG a *Argument-Klub*, který byl debatní platformou svázanou se západoberlínským SDS. Stálo v ní, že spolkové předsednictvo doporučuje členům SDS periodikum *Das Argument* jako zásadní teoretický pramen odpovídající cílům a zájmům SDS a že si obě uskupení – *Argument-Klub* a západoberlínský SDS - nebudou konkurovat na berlínských vysokých školách:

*„Punkt 4 legte fest, dass der SDS-Bundesvorstand „den SDS-Gruppen das ARGUMENT als Grundlage für ihre theoretische Arbeit“ empfehlen würde.“*⁶⁹⁵

Z hlediska recepcí kritické teorie se stal ARG doopravdy elementární platformou nejen pro SDS, ale pro celou německou novou levici. ARG (viz níže) v letech 1962-65 KT komplexně a systematicky rekonstruoval – po autorech a po tématech – KT a navíc vědomě převzal strukturu *Zeitschrift für Sozialforschung*: esejisticky pojaté studie a recenze z palety společenských věd. Wolfgang F. Haug přímo potvrdil navázání na ZFS:

*„Anfang 1966 erschien die Zeitschrift in neuer Aufmachung, größerem Format, einem nach akademischen Disziplinen gegliederten Rezensionsteil und neuer Mitherausgeberschaft: all das signalisierte, dass hier, nicht eben bescheiden, die Nachfolge der alten Zeitschrift für Sozialforschung angetreten werden sollte.“*⁶⁹⁶

Hluboký vliv kritické teorie, IFS a ZFS na ARG se projevoval i v úvodních prohlášeních ARG. Zatímco na počátku se ARG označoval jednoduše jako *Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften* („Časopis pro filozofii a společenské vědy“; 1959-61), později byla na úvodní stránce manifestována základní ideová orientace, která nesla přímé stopy KT (viz např. pojetí osvícenství podle DA):

695 HAUG, Wolfgang, Fritz. Ursprünge des „Argument-Marxismus“; in: *Das Argument*, Nr. 280/2009, str. 9.

696 Tamtéž.

„Das Argument geht davon aus, daß es die gemeinsame Aufgabe der Intellektuellen ist, die Wahrheit zu suchen und auszusprechen (...) angesichts des Scheiterns der Aufklärung, die Gründe dieses Scheiterns aufzuklären“⁶⁹⁷

V roce 1963 bylo toto programové prohlášení změněno. V mezidobí (viz níže) provedl ARG systematickou rekonstrukci Marcuse (a Freuda a Reicha) a nové prohlášení bylo již širší ve smyslu celkové kritické teorie a psychoanalýzy. ARG i nadále měnil svá úvodní prohlášení. Další změna přišla o dvě čísla později, tentokrát již s obsáhlou citací Horkheimerovy eseje *Die Juden und Europa* z ZFS 1939:

„Der strikte staatliche Befehl, der bei totalitären Wahlen von allen Mauern droht, entspricht der modernen organisation der Wirtschaft genauer als die einerlei bunten Beleuchtungseffekte in den Einkaufszentren und Vergnügungsvierteln der Welt.“⁶⁹⁸

Identita ARG tak splynula s ZFS a kritickou teoreií.

Na počátku v letech 1959-61 ARG recipoval KT okrajově: jen výjimečně byl obsáhleji odkázán Adorno, Horkheimer a Pollock v čísle sledujícím antisemitismus.⁶⁹⁹ ARG tehdy připomínal raný *Konkret* (viz níže). Sledoval dobobě typická témata levice vycházející z *Kampf dem Atomtod*, jako byl odpor k atomovým zbraním, k zbrojení obecně, antikolonialismus (Alžír), antisemitismus, nacismus a fašismus (Španělsko, Portugalsko). Bylo zajímavé, že se na přelomu 50. a 60. let vytvořila fronta nalevo od post-godesberské SPD, která volně zahrnovala SDS, *Konkret* (periodikum ilegální KPD finančně podporované z východního Německa, viz kapitola 7.3), *Das Argument*, akademiky typu marburského profesora Abendrotha, Margaret von Brentanovou a spisovatele Hanse Magnuse Enzensbergera (který tuto levicovou frontu později

⁶⁹⁷ Das Argument, Nr. 20/Dezember 1961-Januar 1962, úvodní strana. Zejména figura o ztroskotání osvícenství zřetelně vycházela z *Dialektik der Aufklärung*. Zásadní ovlivnění DA opět později potvrdil Haug ve výše citovaném článku. Viz HAUG, Wolfgang, Fritz, c. d., str. 6.

⁶⁹⁸ HORKHEIMER, Max, Die Juden und Europa, in: Das Argument, Nr. 27/November 1963, úvodní strana.

⁶⁹⁹ Viz GOLDSCHMIDT, Dietrich, Zur Soziologie des Antisemitismus, in: Das Argument, Nr. 16/Mai-Juni 1960. Recipována byla díla *The Authoritarian Personality* a *Gruppenexperiment* z 50. let.

obohatit časopisem *Das Kursbuch*), Ericha Kästnera nebo Günthera Anderse (jeden z kmenových příspívatelů ARG).⁷⁰⁰ Poválečný IFS v tomto okruhu ale nefiguroval. Habermas, který se zapojoval do hnutí *Kampf dem Atomtod*, musel (také z tohoto důvodu) na popud Horkheimera IFS opustit.

K obratu ARG od výše uvedených témat ke KT došlo v roce 1962. V prvním čísle roku 1962 byl upraven úvodní manifest ARG ve prospěch KT a *Dialektik der Aufklärung* (viz výše) a poté začalo systematické rekonstruování kritické teorie započaté důslednou analýzou Marcuse se zvláštním zřetelem na jeho *Eros and Civilization*. Klíčové studie v ARG vycházely z činnosti IFS v 30. letech a byly explicitně ovlivněny ZFS a dílem *Studien über Autorität und Familie*.⁷⁰¹ ARG také započal systematické sledování 2. generace KT a IFS, což se projevilo zájmem o mladého Habermase.⁷⁰² V podzimním čísle 1962 byl pořízen jediný rozhovor, který ARG v letech 1959-69 otiskl, a to s Marcusem na téma emancipace ženy.⁷⁰³ Celé toto číslo (23/1962) sledovalo výhradně kritickou teorii. Marcuseho *Eros and Civilization* byl označen za přelomovou knihu:

„Kaum eine Veröffentlichung hat so großen einfluß auf die Konzeption dieses Argument-Hefts, wie das Buch des amerikanischen Philosophen Herbert Marcuse, „Eros und Kultur“.⁷⁰⁴

Názvy studií jako *Der Zwang zur Dissoziation von Lust und Leistung* („Nátlak na oddělení slasti a výkonu“)⁷⁰⁵ dokládaly, že Marcovo pojmosloví EC

⁷⁰⁰ Je zajímavé, že ve zlomovém roce 1959, kdy docházelo k rozchodu SPD a SDS do *Das Argument* ještě přispíval pozdější kancléř a předseda SPD Willy Brandt. Viz např. BRANDT, Willy, Das Rote Kreuz soll die Atomwaffen ächten; in: *Das Argument*, Nr. 11, 27. November 1959.

⁷⁰¹ Viz např.: METSCHER, Thomas, Zum Strukturwandel von Autorität und Familie; in: *Das Argument*, Nr. 22, Juli-August 1962. Studie vycházela ze *Studien über Autorität und Familie*, dále z Marcuseho *Eros and Civilization* a z *Dialektik der Aufklärung*.

⁷⁰² Viz např.: DAMM, Uwe, Die Frau an der Universität, in: tamtéž. Článek v mnohém vycházel a recipoval Habermasovu a Friedeburgovu studii *Student und Politik* (kterou tvrdě napadl Horkheimer).

⁷⁰³ FURTH, Herbert, Peter, Emanzipation der Frau in der repressiven Gesellschaft – ein Gespräch mit Herbert Marcuse, in: *Das Argument*, Nr. 23/Okttober-November 1962. Daný rozhovor nebyl vlivem nepříliš kompetentního redaktora zdařilý, Marcuse nicméně zopakoval své teze o represí a nadrepresí a konstatoval, že být je ekonomická emancipace ženy pozitivním momentem, k úplné emancipaci nestačí, ta – podle Marcuse – musí zahrnovat celospolečenskou změnu. Dílčí ženská ekonomická emancipace má být jen emancipací do represivní společnosti. Marcuse zde také inzeroval tehdy vznikající knihu *One Dimensional Man*, která tak byla v SRN v levicových kruzích představena ještě před prvním anglickojazyčným vydáním (1964).

⁷⁰⁴ Tamtéž.

zakořeňovalo v půdě vznikající německé nové levice (srovnej s recepcemi EC v *Subversive Aktion*; viz níže). K zde popisovanému číslu ARG byl přiřazen *Literaturübersicht* („přehled literatury“) k tématu emancipace ženy, kde byla vedle kompletní psychoanalýzy (Freud, Reich) odkázána zásadní díla KT: Marcuse, Adorna, Horkheimera a Fromma.⁷⁰⁶

Systematická rekonstrukce KT a IFS trvala až do roku 1965, kdy byla hlavní koncentrace listu přenesena na politické události ve Třetím světě (Vietnam, aj.), nicméně recepce KT – nyní již systematicky zrekonstruované – pokračovaly. Po prvotním akcentu na Marcuse (1962) byla pozornost zaměřena na Adorna⁷⁰⁷ (1963), Horkheimera⁷⁰⁸ (1963), Fromma⁷⁰⁹ (1964) a Benjaminova (1968)⁷¹⁰. KT byla odkrývána i po tématech. ARG vycházel v tematických číslech, která kopírovala nosné motivy KT. ARG takto – tematicky – KT nejen

⁷⁰⁵ DÖRNER, Klaus, Der Zwang zur Dissoziation von Lust und Leistung, in: tamtéž. EC zde byla samozřejmě na mnoha místech odkazován.

⁷⁰⁶ Viz tamtéž. Z uvedených děl z okruhu KT a IFS: ADORNO – *Minima Moralia* a *Soziologische Exkurse*, FROMM – *Der Staat als Erzieher* (text z roku 1930 pro *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*), HORKHEIMER (Hrsg) – *Studien über Autorität und Familie*, HORKHEIMER/ADORNO – *Dialektik der Aufklärung*, MARCUSE – *Eros und Kultur*. Z dalších autorů byla uvedena, jak bylo již uvedeno, kompletní psychoanalytická literatura: FREUD a REICH, ale i C. G. JUNG, jehož dílo ARG taktéž sledoval.

⁷⁰⁷ Adorna nejvíce sledovalo č. 26/1963, např. ve studii: TOMBERG, Friedrich, Utopie und Negation. Zur Kunsttheorie Th. W. Adornos, in: *Das Argument*, Nr. 26/Juli 1963. Autor se zde kriticky vyrovnával s Adornem a kompletně jej odkazoval: *Dialektik der Aufklärung, Minima Moralia. Noten zur Literatur II. Metaphysik der Erkenntnistheorie*. Adornův text byl také v ARG jednou přímo otištěn. O Adornovi se také v ARG rozvinula debata, na základě výše citovaného článku Tomberga, viz: ALTH, Michaela, Erwiderung auf Tombergs Kritik an Adorno, in: *Das Argument*, Nr. 30/1964.

⁷⁰⁸ Max Horkheimer se od č. 27/1963 (viz výše) ocitl svým esejem pro ZFS *Die Juden und Europa* přímo v identifikačním prohlášení ARG. Dále byl mnohonásobně recipován jako spoluautor DA a SAF, později také poválečného sborníku IFS *Sociologica*. Jistá utajovanost předválečného působení IFS v poválečné době, a obtížná dostupnost původního ZFS, vedla zřejmě k opakovaným omylům, kdy např. v číslech ARG 25/63 a 28/64 byl odkazován údajný Horkheimerův esej z ZFS 1936 *Egoismus und Freiheitsbewegung*. Takovou studii ale Horkheimer v ZFS nikdy nepublikoval.

⁷⁰⁹ Fromm byl „objeven“ zejména jako autor *Escape from Freedom* a jako autor stěžejní části SAF. Dále byly recenzovány některé jeho nové knihy. „Frommovské“ bylo číslo 29/1964, které otvíralo téma *Schule und Erziehung*. Fromm byl obsáhle odkazován – EF, SAF, aj – ve studiích: FÜRSTENAU, Peter, Zur psychoanalyse der Schule als Institution, in: *Das Argument*, Nr. 29/Mai 1964 a GOTTSCHALCH, Wilfried, Kind und Familie heute; in: tamtéž. Jiná systematická recepce Fromma proběhla v čísle 35/1965: STANDER, Sigrid, Sexual-Analyse einer Familie, in: *Das Argument*, Nr. 35/Dezember 1965.

⁷¹⁰ Walter Benjamin byl objeven zejména otiskováním jeho původních esejů (viz výše hlavní text). Dále byla opakovaně odkazována jeho esej z ZFS 1936 (původně ve francouzštině) *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, později také *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. „Benjaminovské“ bylo číslo 46/1968, kde byl otištěn jeho původní text *Die Moderne* a dále studie o vydávání Benjaminova díla (což organizoval Adorno): TIEDEMANN, Rolf, Zur Beschlagnahme Walter Benjamins oder wie man mit der Philologie Schlitten fährt, in: *Das Argument*, Nr. 46/Januar 1968.

rekonstruoval, ale i nově rozvíjel a interpretoval. Konkrétně se jednalo o témata: *Emanzipation der Frau I-III* („Emancipace ženy I-III“; č. 22-23/1962 a 24/1963), *Massenmedien und Manipulation I-II* („Masmédia a manipulace I-III“; č. 25 a 27/1963), *Probleme der Ästhetik I-II* („Problémy estetiky I-II“; č. 26/1963 a 28/1964), *Schule und Erziehung I-II* („Škola a výchova I-II“; č. 29 a 31/1964), *Faschismus Theorien I-III* („Teorie fašismu I-III“; č. 30/1964 a 32 a 33/1965). Důraz na jednotlivé autory KT ovlivňoval volbu sledovaných témat: Marcuse byl recipován přes emancipaci, Adorno estetikou a Fromm v ohledu na výchovu a vzdělávání. KT a IFS pak jako celek pak přes otázky médií a manipulace nebo teorie fašismu.

Nadto byly některé studie z ZFS nebo jiné zajímavé texty autorů KT v ARG otiskovány. Jednalo se zejména o znovuobjevování Benjamina, například přetiskem jeho esejů: *Einleitung zu C. G. Jochmann* („Úvod k C. G. Jochmannovi“, č. 26/1963), *Theorien des deutschen Faschismus* („Teorie německého fašismu“, č. 30/1964) a *Die Moderne* („Moderna“, č. 46/1968). Dále byl publikován Adorno: *Zur Bekämpfung des Antisemitismus heute* („K dnešnímu boji proti antisemitismu“, č. 29/1964) a Marcuse (mimo rozhovor z roku 1962): *Zielen, Formen und Aussichten der Studentenopposition* („Cíle, formy a vyhlídky studentské opozice“, č. 45/1967 (jednalo se o zkrácenou verzi Marcusovy přednášky na FU Berlin v červenci 1967 *Das Problem der Gewalt in der Opposition*; viz níže).

Zájem ARG o KT a předválečný IFS nekončil u dvojné recepce – po autorech a po tématech –, ale průběžně pokračoval objevováním „satelitních autorů“ kritické teorie 30. let: zejména Franze Neumanna a jeho knihy *Behemoth*⁷¹¹, dále pak Carla A. Wittfogela⁷¹² a okrajově i Leo Löwenthala⁷¹³. ARG zaznamenával vývoj poválečného IFS, zejména nastupující 2. generace IFS:

⁷¹¹Neumann byl recipován zejména v souvislosti s jeho dílem *Behemoth*, opakovaně, nejvíce a systematicky ve studii: GROSSER, Dieter, Die nationalsozialistische Wirtschaft, in: Das Argument. Nr. 32/Januar 1965 (celá tato studie byla postavena na *Behemoth*). V ARG byl Neumann dále obsáhleji recipován např. v č. 28/1964. V č. 47/1968 byla recenzována jeho studie *Demokratischer und autoritärer Staat* s předmluvou Marcuse.

⁷¹²Wittfogel byl recipován zejména v podobě dlouhé recenze jeho knihy *Die orientalische Despotie* vycházející ze studií v ZFS 1938 a 1939.

⁷¹³Je zajímavé, že Leo Löwenthal, byť dnes relativně známý představitel kritické teorie, byl v recepcích nové levice spíše přehlížen a stál na samém okraji zájmu. ARG mu věnoval v letech 1959-69 jedinou recepci v podobě recenze výboru jeho esejů v č. 45/1967.

systematicky Jürgena Habermase⁷¹⁴ a velmi pozorně i Ludwiga von Friedeburga⁷¹⁵, Alfreda Schmidta⁷¹⁶ a Oskara Negta⁷¹⁷.

V roce 1966 ARG uspořádal petici proti válce ve Vietnamu. Mezi tradičními stoupenci fronty nalevo od SPD (viz výše) jako Hauga, Brentanové nebo Enzensbergera figuroval také podpis nové vůdčí osobnosti IFS Habermase.⁷¹⁸ Habermas se v tom roce také aktivně zúčastnil kongresu SDS *Vietnam – Analyse eines Exemples* a vedl zde jeden z odborných panelů (hlavní referát přednesl Marcuse; viz níže). Poté vystoupil i na následném kongresu SDS v roce 1967 *Bedingungen und Organisation des Widerstandes*. Lze konstatovat, že po odchodu Horkheimera z čela IFS a povolání Habermase se IFS volně a dočasně – v letech 1966-1967 – začleňoval do fronty nalevo od SPD a navracel se ke svému levičáctví 30. let.

Jak bylo zmíněno, systematická recepce KT a IFS jako privilegovaného tématu ARG trvala do konce roku 1965.⁷¹⁹ Časově se tato fáze shodovala s nejsilnější receptivní fází KT v *Subversive Aktion* (viz výše). ARG ale kritickou

⁷¹⁴ Habermas a druhá generace kritické teorie byl recipován od samého počátku rekonstruování KT v ARG (rok 1962). Již v čísle 22/1962 byl recenzován *Student und Politik* (společně s von Friedeburgem). Viz DAMM, Uwe, Die Frau an der Universität, in: Das Argument, Nr. 22/Juli-August 1962. Stejně tomu bylo v čísle 25/1963 v recepcích a recenzích *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Poté nastala poměrně dlouhá odmlka až do roku 1966 (viz výše v hlavním textu). Vysloveně „habermasovské“ bylo vydání 42/1967, ve kterém Margherita von Brentanová provedla systematickou recepci Habermase a tzv. *Positivismusstreit*. Viz BRENTANOVÁ, Margherita, von, Der Streit um die Theorie der Sozialwissenschaften, in: Das Argument, Nr. 42/1967. Brentanová odkazovala mimo výše uvedených děl také *Theorie und Praxis. Erkenntnis und Interesse* a některé významnější Habermasovy studie pro *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, který byl jednou z publikačních platforem poválečného IFS. V letech 1966 a 1967 bylo možné sledovat náznaky zásadnějšího recipování Habermase, které ovšem skončilo studií Brentanové. Jistě se na tom podepsal i střet Habermase se PH: jeho označení aktivismu SDS jako „levicového fašismu“.

⁷¹⁵ U Ludwiga von Friedeburga byla pozorně sledována a recenzována jeho tvorba pocházející z IFS. Odkazován ale často nebyl. Recenzovány byly von Friedeburgovy studie *Student und Politik* (spolu s Habermasem) v č. 22/1962, dále *Die Umfrage in der Intimsphäre* – č. 35/1965 – *Jugend in der modernen Gesellschaft* – č. 36/1966 – *Soziologie des Betriebsklima* – č. 40/1966 – a *Das Geschichtsbild der Jugend* tamtéž.

⁷¹⁶ Alfred Schmidt byl recipován podobně jako Friedeburg. Zejména byla recenzována jeho práce *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx* v č. 25/1963. Tato práce vyvolala zájem i v *Subversive Aktion* (viz výše). Další recenze byla otištěna v č. 48/1968.

⁷¹⁷ Oskar Negt byl více než s ARG spojen s *neue kritik* (viz níže), kde působil jako kmenový autor. V ARG byl recenzován v č. 48/1968 a obsáhleji pak jeho kniha *Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen* v č. 54/1969. Odkazován nebyl.

⁷¹⁸ Viz Das Argument, Nr. 36/Januar 1966.

⁷¹⁹ Paralelně s rekonstrukcí KT *Das Argument* sledoval v letech 1963-65 také vývoj okolo *Notstandgesetze*, který většinou komentovali hlavní představitelé SDS v té době, Jürgen Seifert a Reimut Reiche. Viz Das Argument, Nr. 26/1963 a 32/1965.

teorii recipoval i nadále, nejméně do roku 1968. Ale i zde se od roku 1966 stala novou dominantní otázkou komunistická revoluční praxe a uskutečněné revoluce. Tomu odpovídaly nové recepce. V létě 1965 bylo otevřeno téma *Probleme der Entwicklungsländer I.* („Problémy rozvojových zemí I.), které v roce 1966 vystřídal téma Vietnamu. Signálem nástupu recepce praktických revolucionářů byl i zvýšený zájem o Reicha, který nejen u SA a komun, ale i v ARG vždy ohlašoval proměnu zájmu od teorie k praktické emancipaci jak individuální, tak politicko-společenské. Symbolické bylo, že Reich nahrazoval recepce KT v posledním tematickém čísle k emancipaci žen, tedy v tematicce, kterou byla v roce 1962 otevřena dlouhodobá recepce a rekonstrukce KT⁷²⁰. Obrat od KT k otázkám revoluční praxe byl dokonán v letech 1966-68, kterým již dominoval Vietnam a Mao Ce Tung a Che Guevara.⁷²¹ Tím se otevřel prostor pro recepce maoismu, které v rozličných podobách sehrávaly klíčovou roli také komun (zejména u *Kommune D.* ARG ale i nadále, byť omezeně, recipoval KT; své srdeční téma. V roce 1965 byla otištěna obsáhlá recenze *One dimensional Man*⁷²², v prosincovém byla dokončena rekonstrukce Fromma (viz výše). I ve vietnamských číslech byl sledován Marcuse: zejména esejistické výbory nakl. *Suhrkamp* zahrnující eseje z ZFS vydané jako *Kultur und Gesellschaft I., II.* („Kultura a společnost I., II.“).⁷²³ Recenzována byla také kniha *Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus* („Společenské učení sovětského marxismu“).⁷²⁴ Stejně byl sledován i Adorno: např. jeho *Noten zur Literatur III.* („Poznámky k literatuře III.“)⁷²⁵ a starší dílo původem z USA *The Authoritarian Personality* („Autoritářská osobnost“).⁷²⁶ Systematicky byl recipován Habermas.

⁷²⁰ Reichovské a freudovské recepce viz např. HAUG, Wolfgang Fritz, Theorien über Angst, in: *Das Argument*, Nr. 35/Dezember 1965 a SCHMELDERER, Urschula, Emanzipation der Frauen, in: tamtéž.

⁷²¹ Viz např. GRIEPENBURG, Rüdiger, STEINHAUS, Kurt. Zu einigen sozioökonomischen und militärischen Aspekten des Vietnamkonflikts, in: *Das Argument*, Nr. 36/Januar 1966.

Odkazována byly mnohé knihy Mao Ce Tunga, např. *Der Krieg und die Fragen der Strategie* a Che Guevarův *Der Partisanankrieg*. Zajímavé je, že dvojice Mao Ce Tung a Che Guevara vždy byla recipována pospolu: znovu významně např. v č. 42/1967.

⁷²² Viz *Das Argument*, Nr. 34/Juli 1965.

⁷²³ *Das Argument*, Nr. 36/Januar 1966.

⁷²⁴ *Das Argument*, Nr. 42/1967.

⁷²⁵ *Das Argument*, Nr. 37/1966.

⁷²⁶ *Das Argument*, Nr. 41/Januar 1967. Kniha *The Authoritarian Personality* byla vnímána jako jedno z významných Adornových děl (metodologicky a pojmoslovně ale vycházela z činnosti IFS v 30. letech, také z výzkumů Fromma). Tuto knihu ARG recenzoval v č. 32/Januar 1965.

Do kurzu se KT znovu vrátila až ve vypjaté době po smrti Ohnesorga a na přelomu let 1967-68, kdy byla otištěna berlínská přednáška Marcuse *Das Problem der Gewalt in der Opposition*⁷²⁷ a později byl rekonstruován Benjamin (obojí viz výše).

K potlačení kritické teorie docházelo, zřejmě také pod vlivem střetu autorů KT s protestním hnutím (viz níže), od roku 1969. Zatímco v letech 1966-68 byly recepce KT omezeny proto, že hlavní úkol ARG – systematicky rekonstruovat KT - byl splněn a povstala nová témata jako Vietnam a globální levicové nepokoje, od roku 1969 začala být poprvé hledána náhrada za KT. Autoři KT již byli recipováni ojedinele. Alternativa za KT byla nalezena v návratu k Marxovi (zejména k mladému Marxovi), Engelsovi a Leninovi⁷²⁸ (a dokonce i ke Stalinovi)⁷²⁹ a dále ve více tradicionalistických socialistech, které do té doby systematicky sledovala *neue kritik* (viz níže), jako byli Paul M. Schweezy, Paul A. Baran⁷³⁰ nebo bruselský profesor Ernst Mandel. Teoretická a receptivní báze *Das Argument* byla v roce 1969 proměněna: kritickou teorií nahradili Marx, Schweezy a Baran.

Při porovnání receptivních fází kritické teorie v *Das Argument* a v *Subversive Aktion* a komunách lze sledovat shodné momenty: vrchol recepce a rekonstrukce KT v letech 1962-65, postupné oslabování recepce KT (byť v jiné míře) v letech 1966-68⁷³¹ a úpadek od roku 1968 a zejména od roku 1969, kde se recepce KT v kruzích ARG i komun blížily nule.

ARG v letech 1959-69 nerecipoval pouze KT a později praktiky – psychoanalytické (Reich) nebo komunistické (Mao Ce Tung, Che Guevara) – a v roce 1969 jen Marxe a tradičnionalistické socialisty (Schweezy, Baran). Při

⁷²⁷ Spolu s tímto textem byl logicky recipován i výbor všech tří Marcusových přednášek z června 1967 a přepis následné pódiové diskuse. *Das Problem der Gewalt in der Opposition* byl součástí tohoto výboru, který vycházel jako *Das Ende der Utopie*.

⁷²⁸ Jejich recepce viz např. TOMBERG, Friedrich. Der Begriff Entfremdung in den „Grundrissen“ von Karl Marx. in: *das Argument*, Nr. 52/1969. V této studii a v tomto čísle byl odkazován komplexní Marx, méně Engels a Lenin. Silnou recepci Marxe a Lenina obsahovalo také č. 54/1969.

⁷²⁹ Viz *Das Argument*, Nr. 54/1969.

⁷³⁰ Schweezy a Baran začali být v ARG recipováni s nástupem revolučních praktiků v roce 1966. Jejich recipování vždy naznačovalo návrat od neomarxismu ke tradičnímu socialismu. Nejvýznamnější recepce Schweezyho a Barana v ARG viz: *Das Argument*, Nr. 51/Januar 1969, Nr. 52/1969 a Nr. 54/1969.

⁷³¹ V komunách (zejména *Kommune 1*) byla KT v roce 1968 prakticky mrtva, v ARG ale dále recipována. ARG měl v opouštění KT přibližně jednoroční „zpoždění“.

chronologicky řazené analýze klíčových (opakovaně recipovaných) jmen dostáváme tuto pomyslnou jmenou mapu:

Bertrand Russel, Lev Trockij, Bertold Brecht, Alexander Mitscherlich, Ralf Dahrendorf, Carl G. Jung, Ernst Bloch, György Lukács, Samuel Beckett, Aldous Huxley, Ortega y Gasset, Albert Camus, Jean-Paul Sartre, Franz Kafka, Ernst Nolte, Helmut Schelsky, Ernst Jünger, Karl Dietrich Bracher, Talcott Parsons, Erik Erikson, Hannah Arendtová, Palmiro Togliatti, Frantz Fanon, Nikolaj A. Berďajev, Alexander S. Neil, Ota Šik, Leo Kofler, Maurice Merleau-Ponty, Eugene Ionesco, Wolfgang Abendroth, Régis Debray, Noam Chomsky, Roger Garaudy, Ho Či Min.

ARG tedy mimo výše rozvedená prioritní témata sledoval avantgardní uměleckou scénu, psychoanalýzu, pedagogiku, historii, sociologii, filozofii, ekonomii, politologii a komunistické a levicové politiky a intelektuály včetně Třetího světa. Z hlediska receptivní šíře zaměřené na společenské vědy byl naplněn Haugův cíl přiblížit ARG *Zeitschrift für Sozialforschung*. Mnohá recipovaná jména a témata se přímo shodovala, jiné odpovídala typologicky.

6.2.2 Kritická teorie v periodiku *neue kritik*

Typologicky jiné recepce kritické teorie prováděla *neue kritik* od roku 1960 oficiální periodikum SDS. *Nk* poznamenala skutečnost, že SDS existoval po léta jako odnož SPD a bylo tomu tak i v prvních letech vydávání *nk*.⁷³² *Nk* byla více než akademický ARG zaměřena na stranický socialismus a komunismus, dějiny socialismu a dělnického hnutí a na sledování každodenní domácí a zahraniční politiky. Byly zde řešeny i organizační záležitosti SDS. To ale neznamená, že se *nk* nevěnovala teoretickým diskursům, naopak se identifikovala jako časopis, který uznává neoddělitelnost teorie a praxe:

*„Die „neue kritik“ wird das fortsetzen (...) theoretische Klärung und die Bildung praktisch-kritischen Bewußtseins.“*⁷³³

⁷³² V prvních číslech byl ještě otištěn projev dlouholetého předsedy SDS ve 40. a 50. letech Kurta Schumachera. Viz *neue kritik*, Nr. 1 a 2/1960.

⁷³³ *Neue kritik*, Nr. 1/1960. úvodní list.

Ve věci recepce KT lze zaznamenat čtyři fáze. Dlouhou dobu - v letech 1960-65 - byla KT recipována jen okrajově. *Nk* brala na vědomí pouze Habermase (a Schmidta)⁷³⁴, který s SDS spolupracoval v roce 1959 v rámci hnutí *Kampf dem Atomtod*, sporadicky byl odkazován Adorno.⁷³⁵ Zcela výjimečně *nk* inzerovala dva navazující spolkové semináře SDS na téma *Massenmanipulation und Aufklärung* („Manipulace mas a osvícenství“) a *Massenmanipulation und politisches Bewußtsein* („Manipulace mas a politické vědomí“)⁷³⁶, které svým obsahem naznačovaly možný vliv DA. Adorno a Horkheimer nicméně v této souvislosti nebyli odkazováni. *Nk* se až na tuto výjimku po celé období pohybovala ve světě stranického marxismu a socialismu konce 19. a počátku 20. století. Zřetelná byla dominující orientace na Marxe a Engelse, jak to dokládají nejen početné odkazy a citace, ale také například doporučení *nk* a spolkového předsednictva SDS z prosince 1960 univerzitním skupinám SDS, aby všechny vypsaly pracovní skupinu *Einführung in die sozialistische Theorie* („Úvod do teorie socialismu“). V *nk* souběžně vyšel stejnojmenný redakční článek, který specifikoval, jací autoři by měli podírat takové *Einführung*: jednalo se o Marxe a Engelse s akcentem na *Kapitál*.⁷³⁷ *Nk* v tomto období (a i později) systematicky rozvíjela celou řadu dalších stranických teoretiků typu Bernsteina, Kautského, Luxemburgové, Lenina a Trockého. Z řad levicových umělců opakovaně Brechta. Ochota k neomarxismu v *nk* končila se jmény Lukácse, Korsche a Blocha. Ze soudobých socialistických autorů byla systematicky sledována tvorba amerických levicových ekonomů Paula M. Schweezyho (vydavatele socialistického periodika *Monthly Review*), jeho kolegy Paula A. Barana a polského komunisty Oskara Langa. *Nk* byla úzce navázána na marburského marxistického profesora Wolfganga Abendrotha, který figuroval jako spoluvydavatel *nk*. V přímé vazbě na Abendrotha tak byla *nk* reprezentantem *Marburger Schule* („Marburské školy“)

⁷³⁴ V *neue kritik* Nr. 5/1961 byl recenzován *Student und Politik*, v 14/1963 *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, později byly sledovány Habermasovy příspěvky v *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* a v časové shodě s ARG (viz článek Brentanové) *Positivismusstreit*. Viz *neue kritik* Nr. 21/1964 a 34/1966. Z 2. generace KT bylo také v *nk* recenzováno dílo Alfreda Schmidta *Der Begriff Natur in der Lehre von Marx*, in: *neue kritik*, Nr. 17/1963. Toto Schmidtovo dílo tak rezonovalo ve všech třech teoretických okruzích budoucího SH: v SA, ARG i *nk*.

⁷³⁵ *Neue kritik*, Nr. 16 a 17/1963; *Noten zur Literatur II*.

⁷³⁶ *Neue kritik* Nr. 3/1960 a 5/1961. Semináře obsahovaly témata jako *Aufklärung heute*, *Tiefenpsychologie und politisches Bewußtsein*, *Instrumente der Massenbeeinflussung*, aj.

⁷³⁷ Zur Einführung in die sozialistische Theorie, in: *Neue kritik*, Nr. 3/1960.

označující právě Abendrotha a jeho žáky. Oproti kritické teorii - *Frankfurter Schule* - rozvíjel Abendroth více tradiční marxismus a socialismus. Jeho vliv na *nk* byl silný a s různými amplitudami trval od vzniku *nk* nejméně do roku 1967 a i později.⁷³⁸ *Nk* byla v dobově aktuální otázce revizí marxismu opatrná, jak dokládá například zpráva o stavu SDS ze 17. delegační konference SDS otištěná v *nk*:

„Was aber ist sozialistische Theorie? Ist sie identisch mit dem reinen, unverfälschten Marxismus (...) Oder ist sie ein revidierter Marxismus, und wenn, dann welcher; der Bernstein'sch, Kautsky'sche, Lenin'sche oder der irgendeines Marx-Existenzialisten?“⁷³⁹

Nk v této fázi sledovala témata, která sdílela s ARG a *Konkret* (viz výše a níže), jako kolonialismus (zejména Alžír), protest proti atomovým zbraním (*Ostermarsche*), nouzové zákony, fašismus Iberského poloostrova, německé univerzity, nacismus, antisemitismus, německou otázku (NDR), apod. Prezentovala se i jako součást mezinárodní levice: systematicky sledovala ideově blízká cizojazyčná periodika, např. britský *New Left Review*, Schweezyho *Monthly Review* a další.

V druhé fázi v letech 1965-66 nezůstala ani *nk* ušetřena frontálních recepcí kritické teorie a IFS, které se nalevo od SPD systematicky rozvíjely na několika platformách: v *Das Argument*, *Subversive Aktion*, v nakladatelství *Suhrkamp*, aj. ARG a *Suhrkamp* v *nk* pravidelně inzerovaly. Existovala zřejmá vnitřní

⁷³⁸ Abendroth představoval vskutku zásadní recepci *nk* srovnatelnou s elementárním vlivem KT v *Das Argument* v letech 1962-65. V *nk* byly otiskovány jeho přednášky, pro *nk* psal speciální studie, viz např.: *neue kritik*, Nr. 4/1961 (Mai), 5/1961 (Juni), 7/1961 (November), 15/1963, 18/1963, 30/1965, 31/1965, 44/1967, aj. Od čísla 41/1967 působil Abendroth i jako spoluvydavatel *nk*. Číslo 35/1966 bylo věnováno jeho 60. narozeninám a byla zde uvedena jeho komplexní bibliografie. V *nk* měli vliv také mnozí Abendrothovi žáci jako např. Frank Deppe, kterého předsednictvo SDS v roce 1966 vyzvalo, aby sepsal směrnice pro teoretickou práci v SDS (tzv. *Schulungsprogramm*). Tyto směrnice byly publikovány v *nk*, Abendroth v nich byl citován, ale v SDS nakonec nebyly schváleny vlivem silícího antiautoritativního křídla Dutschka (SA), které se orientovalo více na bakuninovský anarchismus a KT, viz: *neue kritik*, Nr. 38-39/1966. To také znamenalo obrat od zásadní recepce Abendrotha a *Marburger Schule*, který vyvrcholil po 21. delegační konferenci SDS, kdy vedení SDS a *nk* obsadili stoupenci Dutschka. V letech 1967-70 recepce Abendrotha umlkly.

⁷³⁹ LENK, Elisabeth. Die sozialistische Theorie in der Gruppenarbeit des SDS, in: *neue kritik*, Oktober 1962; speciální číslo k 17. DK SDS.

příbuznost těchto tří okruhů: *neue kritik*, *Das Argument* a *Suhrkamp*.⁷⁴⁰ Od roku 1965 tak nastal nový vývoj: *nk* zakomponovala mezi své přední teoretiky Herberta Marcuse. Recepce KT ale zůstávaly omezeny na dvojici Marcuse-Habermas.⁷⁴¹ *Nk* nikdy (až na poslední čísla na přelomu let 1969/70, viz níže) neprovedla systematické recepce kritické teorie jako ARG nebo SA. Zájem o Marcuse v *nk* vycházel z jeho dvou přednášek, které *nk* otiskla: na konferenci na Korčule v roce 1965⁷⁴² a na kongresu SDS *Vietnam – Analyse eines Examples*⁷⁴³ v roce 1966, kam byl Marcuse pozván jako hlavní host a řečník (viz níže). *Nk* recipovala obě Marcuseho hlavní knihy *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* a pojmy a teze, zejména *Leistungsprinzip*.⁷⁴⁴ Recepce KT v *nk* ale započaly až v době, kdy KT byla na levicové scéně již zrekonstruována v ARG a SA a naopak byla v těchto kruzích pomalu na ústupu ve prospěch praktických komunistických revolucionářů (Mao Ce Tung, Che Guevara) a psychoanalytiků (Reich). Receptivní „opozdilost“ nebo z jiného pohledu stabilita byla pro *nk* velmi typická. Až do svého zániku v roce 1970 se *nk* - i přes dílčí nástup KT a jiných zdrojů (viz níže) - stále znovu vracela k marxismu a socialismu 19. a počátku 20. století (viz výše). To se znovu a jasně projevilo v nově založeném *Verlag Neue Kritik* („Nakladatelství nová kritika“; 1965), které vydávalo tematické řady *Archiv sozialistischer Literatur*⁷⁴⁵ („Archiv socialistické literatury“) s autory Trockým, Bucharinem a Luxemburgovou, a *Probleme Sozialistischer Politik*⁷⁴⁶ („Problémy socialistické politiky“), která sledovala dějiny dělnického hnutí, a publikoval zde například marxisticky spíše tradiční profesor Ernst Mandel. Na

⁷⁴⁰ Kritická teorie se od poloviny 60. let stala natolik zásadním tématem, že ji vydávala i mnohá další nakladatelství jako například *Luchterhand*, který německy vydal Marcuseho *Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus* a výbor *Vernunft und Revolution*, dále také výbor z Leo Löwenthala. Dále je možné poukázat na periodikum *Alternative* nebo *Szczesny Verlag*, které v *nk* rovněž opakovaně inzerovaly. Nejpозději od roku 1965 nebylo možné se KT na německé teoretické levicové scéně vyhnout.

⁷⁴¹ Jen výjimečně byl recipován Horkheimer a málokdy Adorno, a pokud, tak vždy v souvislosti s jejich poválečnými aktivitami (např. *Sociologica*). Relativně významněji byl naopak recipován spíše okrajový člen IFS Franz Neumann, jehož knihu *Behemoth* odkazoval Abendroth. Viz např.: *neue kritik*, Nr. 31/1965 a

⁷⁴² MARCUSE, Herbert, Perspektiven des Sozialismus in der industriell entwickelten Gesellschaft, in: *neue kritik*, Nr. 31/1965 a 15/1963.

⁷⁴³ MARCUSE, Herbert, Vietnam – Analyse eines Examples, in: *neue kritik*, Nr. 36-37/1966.

⁷⁴⁴ Marcuse a jeho pojem *Leistungsprinzip* – v *Das Argument* a *Subversive Aktion* tak zásadní – začal být v *nk* (pod dohledem Abendrotha) opatrně recipován již dříve, od roku 1964. Viz např. *neue kritik*, Nr. 25-26/1964.

⁷⁴⁵ Viz *neue kritik*, Nr. 32/1965 a 36-37/1966.

⁷⁴⁶ Viz *neue kritik*, Nr. 35/1966 a 40/1967.

druhou stranu *nk* pozorně a se sympatiemi sledovala revoltu v USA s centrem v *Berkeley* a protestní hnutí proti Vietnamu. V letech 1965-66 *nk* praktikovala dvojnou recepci: jak KT (Marcuse), tak spíše tradiční marxismus a socialismus.

Ve třetí fázi ve vypjatých letech 1967-68 (a *nk* bedlivě sledovala hlavní události od provokací *Kommune I*, po 2. červen 1967, atentát na Dutschka, aj.) se *nk* stejně jako ARG a revoluční komuny orientovala na recepci komunistických revolučních praktiků. Také v *nk* se objevily recepcce Reicha.⁷⁴⁷ Přesto ale *nk* v této době jen nově rozvinula hluboce zakořeněný stranický komunismus a recipovala zejména Mao Ce Tung⁷⁴⁸, Che Guevaru⁷⁴⁹ a sovětské revolucionáře 20. let Lenina⁷⁵⁰, Trockije⁷⁵¹ a Stalina⁷⁵² a dále jako vždy Marxe, který byl zejména v letech 1968-69 recipován silněji než dříve.⁷⁵³ Mimo to *nk* sledovala reformní komunismus v ČSSR⁷⁵⁴ a Ernsta Mandela.

Redakční rada *nk* odpovídala složení spolkového předsednictva SDS (dalšími členy byli Abendroth a bývalý spolkový předseda SDS). Na 21. delegační konferenci SDS bylo zvoleno antiautoritativní „Dutschkeho“ vedení SDS.

⁷⁴⁷ *Neue kritik*, Nr. 45/1967. Později byla otištěna recenze hlavního Reichova díla *Die sexuelle Revolution*, in: *neue kritik*, Nr. 48-49/1968.

⁷⁴⁸ Mao Ce Tung, Čína a kulturní revoluce se dostali do kurzu zejména v roce 1967, tedy v přibližné časové shodě s komunami a *Das Argument*. V *neue kritik* bylo Číně věnováno č. 49/1967. Dále byla otištěna recenze *Worte des Vorsitzenden Mao*, in: *neue kritik*, Nr. 41/1967, ve které z pera někdejšího spolkového předsedy SDS Renmuta Reiche zaznělo, že: „*Genosse Mao Tse-Tung ist der größte Marxist-Leninist unserer Zeit.*“. Mao Ce Tung byl významněji recipován i později (např. č. 44/1967), ale jen v roce 1967. V letech 1968-69 byli recipováni zejména sovětsští komunisté 20. let a Marx.

⁷⁴⁹ Che Guevara zůstal v kurzu od roku 1967 až do zániku *nk*. Recipován byl jeho *Partisanenkrieg*, in: *neue kritik*, Nr. 38-39/1966. *Nk* otiskla jeho projev *Brief an die Tricontinentale*, in: 42-43/1967. Později byl recipován jeho manifest „*Schaffen wir zwei, drei, viele Vietnam*“, in: *neue kritik*, Nr. 54/1969.

⁷⁵⁰ Lenin byl v *nk* recipován soustavně, od prvních čísel (např. 5/1961 a 10/1962) až po poslední číslo v roce 1970 (55-56/1970). Vrcholem jeho recepcí byly – stejně jako o Che Guevary – roky 1967-70. Zejména č. 44 a 45/1967 se systematicky věnovala SSSR ve 20. letech a Leninovi.

⁷⁵¹ Trockij byl vydáván již v roce 1965 ve *Verlag Neue Kritik* v řadě *Archiv Sozialistischer Literatur*, viz TROTZKI, Leo. *Die permanente Revolution*. Toto dílo bylo také opakovaně inzerováno v *nk*, viz např.: *neue kritik*, Nr. 32/1965. Jeho recipování bylo jinak shodné s Leninovým. Zmínky o Trockým se vyskytovaly již v rané *nk* (např. č. 18/1963). Do kursu vstoupil – jako Lenin – v letech 1967-69, kdy byl recipován opakovaně, viz např.: *neue kritik*, Nr. 45/1967 a 51-52/1969.

⁷⁵² Stalin byl jako Lenin a Trockij recipován v letech 1967-70. Výrazně se objevoval v „sovětském čísle *nk* 45/1967 a poté velmi silně v posledním čísle *nk* 55-56/1970.

⁷⁵³ Marx byl v *nk* logicky recipován od počátku do konce. Zajímavé je ale výrazné zvýšení jeho recipování v posledních číslech *nk* 51-52/1969 a 55-56/1970. V roce 1969 *Verlag Neue Kritik* také vydal *Marxův Kapital*.

⁷⁵⁴ *Nk* disponovala dobrým přehledem o ČSSR a vnímala klíčové reformní osobnosti typu Oty Sika nebo Zdeňka Mlýnáře (odkazován byl i Radovan Rychta). Viz např.: *neue kritik*, Nr. 48-49 a 50/1968 a 51-52/1969.

V redakční radě *nk* tak zasedl ex-SA Rabehl a Dutschkův spojenec (a doktorand Adorna) Krahl. Nové vedení SDS a *nk* bylo teoreticky (Rabehl-SA) i personálně (Krahl-Adorno) napojeno na kritickou teorii a IFS. Tato změna se ale na podobě *nk* projevila až s poměrně velkým časovým zpožděním v posledních číslech *nk* v letech 1969-70. Až tehdy – tak trochu mimo čas a prostor, neboť KT byla v té době v kruzích PH již pohřbena – byly v *nk* poprvé provedeny systematické recepce KT, zejména Horkheimera.⁷⁵⁵ Ani zde se ale nejednalo o obrat ke KT. KT zde byla recipována vedle Marxe, Engelse, Bernsteina, Kautského, Lenina a Stalina. *Nk* se v době svého zániku navracela k dvojné recepci (stranický marxismus a socialismus i KT) z let 1965-66.

Při shrnutí recepcí KT a IFS v *nk* vyplývá identita *nk* a SDS jako socialistického spolku teoreticky zakořeněného v spíše tradičním zejména stranickém marxismu, který se jen omezeně otevíral revidujícím teoretickým impulsům. KT byla zakomponována do receptivního záběru *nk* až opožděně a v omezené podobě: v roce 1965 s akcentem na Marcuse a Habermase. V letech 1965-66 probíhala dvojitá recepcí: tradičního marxismu (viz *Verlag Neue Kritik*) a nových teoretických impulsů včetně KT. Od roku 1967 se *nk* navrátila k Marxovi a k praktickým komunistickým revolucionářům Třetího světa a k sovětským komunistům 20. let. K hlubší recepci KT došlo až na samém konci existence *nk* v letech 1969-70.

Také mapa recipovaných autorů naznačuje odlišnost *nk* od ARG a SA: Fidel Castro, Erich Kuby, Alexander Mitscherlich, Régis Debray, Ho Či Min, Frantz Fanon, Jean-Paul Sartre, Helmut Schelsky.

6.2.3 Kritická teorie v západoberlínském SDS a na *Kritische Universität*

Nyní bude na příkladu západoberlínské buňky SDS ověřeno, zda se tamní recepce kritické teorie typologicky shodovaly s *nk*. Součástí bude také analýza ohlasu kritické teorie na *Kritische Universität* („Kritické univerzité“; dále KU), kterou západoberlínský SDS provozoval jako alternativu k *Freie Universität*.

⁷⁵⁵ Studie z posledního čísla v roce 1970 přinesla jednu z nejkompletnějších recepcí raného Horkheimera a jeho esejů v ZFS v celém PH. Recipovány byly všechny jeho zásadní texty z ZFS jako *Traditionelle und kritische Theorie*, *Die Juden und Europa*, *Materialismus und Moral* a další. Viz CLAUSSEN, Detlef, Zum emanzipativen Gehalt der materialistischen Dialektik in Horkheimers Konzeption der kritischen Theorie, in: *neue kritik*, Nr. 55-56/1970. Horkheimer byl výrazněji recipován také v č. 53/1969.

Západoberlínský SDS byl zvolen, neboť fungoval jako motor SDS a APO. Z jeho lůna vzešly revoluční komuny a zde proběhla infiltrace *Subversive Aktion* do SDS (Dutschke, Kumzelmann, Rabehl). Zde také došlo ke zlomovým událostem PH (Ohnesorg, atentát na Dutschka, aj.).

Dokumenty západoberlínského SDS doložily receptivní shodu s *nk* v letech 1960-65. Ani berlínský SDS nesledoval v této fázi KT (oproti SA a ARG) a byl zaměřen na marxistickou teorii s oporou v Marxovi a v autorech jako byl Schweezy, Baran, Lange, Abendroth. I zde byla akcentována témata jako neokolonialismus (Alžír), nouzové zákony, Vietnam, nacismus, fašismus, atom a zbrojení, *Osternmarsche*, německá otázka, rozvojová politika, aj.⁷⁵⁶

Stejně jako v *nk* došlo ke zlomu – k zakomponování KT – v letech 1965-66, také v souvislosti se infiltrací *Subversive Aktion* do SDS: Dutschka a Rabehla. Ti se v berlínském SDS rychle etablovali a již v roce 1966 vedli odborné pracovní skupiny, které KT recipovaly.⁷⁵⁷ Jiným dokladem nástupu KT byl obsáhlý *Literaturliste* („seznam literatury“), který byl vytvořen pro členy k usnadnění orientace v zásadních tématech.⁷⁵⁸ Zde byla odkázána v podstatě kompletní KT a zakomponována do dřívějších elementárních recepcí Marxe, Schweezyho, Abendrotha, Langeho.⁷⁵⁹ Teoretickou novinkou byla i silná recepce psychoanalýzy - Freuda a Reicha -, kteří zde byli komplexně odkazováni.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand LV, Berlin, 1959-69, SDS, LV, Berlin, 1962-65, SDS, BV IX, Seminare, 1964, SDS. Poznámka: jednotlivé dokumenty ve složkách v APO-Archiv nemají signatury.

⁷⁵⁷ Viz: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand FU, SDS, Berlin, 1960-66. Zmínka o Rabehlově a Dutschkově pracovní skupině je v dokumentu berlínského SDS z 29. 4. 1966 o *Arbeitskreisen* v LS 1966. AK *Marxismus und Arbeiterbewegung – Kritische Theorie und Praxis* vedl Rabehl, AK *Die Entwicklung zur formierten Gesellschaft und Formen politischer Praxis* vedl Dutschke. AK berlínského SDS z roku 1966 dokládají teoretický zlom ve smyslu zakomponování KT do dřívějších tradičních marxistických recepcí. Západoberlínský SDS v LS 1966 vypsál celkem šest AK, mimo dva zmíněné se další věnovaly četbě Marxova *Kapitálu*, otázce socialistického hospodářství a univerzitám.

⁷⁵⁸ *Litaraturliste* (LL) byl poměrně profesionálně provedený obsáhlý seznam relevantní literatury pocházející z 2. 2. 1966 (autor SDS Berlin). LL byly tematicky strukturované členěny (např. S. Amerika, J. Amerika, Čína, SSSR, Evropa, politické teorie, politické utopie, hospodářství, automatizace, politika a umění, věda a technika, přírodní vědy, aj.) a celkově obsahovaly přes 300 položek. Viz: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand FU, SDS, Berlin, 1960-66, Dokument západoberlínského SDS z 2. 2. 1966.

⁷⁵⁹ Tamtéž. Z pramenů KT byl odkazován: Marcuseho EC (jako *Triebstruktur und Gesellschaft*; druhé německé vydání EC v nakl. *Suhrkamp*, DA, Adornova *The Authoritarian Personality*, Horkheimerovy přednášky *Eclipse of Reason*, Pollockova práce *Automation*, i hlavní do té doby publikovaná díla 2. generace KT: Friedeburga a Habermase (např. *Soziologie des Betriebsklima*

Recepce KT v západoberlínském SDS trvala o necelý rok dále než v *nk*, do poloviny 1968. Souviselo to se specifickými Západního Berlína: a) při berlínské FU vycházel ARG (viz níže), který byl tvarován KT, b) v Berlíně byla v létě 1967 založena *Kritische Univesität*, která vznikala i pod vlivem osobních kontaktů s tvůrci KT, zejména s Marcusem (který zde v červenci 1967 přednesl sérii přednášek).⁷⁶¹ KU byla realizována v zimním a letním semestru 1967-68, ale konzervovala v sobě receptivní stav doby svého vzniku: léta 1967. Nicméně přechod k recepcím praktických komunistických revolucionářů, od roku 1967 typický pro *nk*, ARG i komuny, nastal od poloviny roku 1967 i v Berlíně.⁷⁶² Jeho předzvěstí byla kritika Adorna z července 1967.⁷⁶³ Také západoberlínský SDS v této době přecházel k akcentu revolučních praktiků. Od *nk* se lišil tím, že se dominantně orientoval na Spartakovce Rosu Luxemburgovou a Karla Liebknechta.⁷⁶⁴ Ale i zde vystupovaly do popředí hlavní revoluční ikony - Che Guevara⁷⁶⁵ a Mao Ce Tung - a i pro SDS typická záliba v sovětském komunismu

nebo *Strukturwandel der Öffentlichkeit*). Mimo tradiční marxistické recepce již LL předvídal budoucí vývoj k recepci praktických revolucionářů: doporučováni byli opakovaně Guevara, Lenin, Trockij.

⁷⁶⁰ Tamtéž.

⁷⁶¹ Západoberlínský SDS a AStA FU vydaly několik FB inzerujících a doporučujících Marcuseho přednášky na FU v červenci 1967. Viz např.: tamtéž, Bestand: LV, Berlin, 1967, SDS. Dokument AStA z 10. 7. 1967: rozpis program Marcuseho přednášek na FU nebo obdobný dokument AStA-SDS z 12. 7. 1967.

⁷⁶² Viz tamtéž, složky: SDS, Berlin, 1960-66, LV, Berlin, 1965-67, SDS, LV, Berlin, 1967, SDS, LV Berlin, Rundschreiben, 1965. Z mnoha dokumentů lze vyzdvihnout např. oběžník berlínské SDS ze srpna 1967 k novým *Arbeitskreise*. Vedle sebe stály dva AK: *Marxismus und Kunst*, který zásadně recipoval KT a v doporučeném seznamu literatury byl Adorno (*Prismen*), Marcuse (EC) a Benjamin (*Das Kunstwerk*) a *Dritte Welt und Metropolen* doporučující Guevaru, Mao Ce Tung a tradicionalistické marxisty Schweezyho a Barana. Viz tamtéž, Bestand: LV Berlin, Rundschreiben, 1965, SDS. Dokument SDS ze 17. 8. 1967.

⁷⁶³ Tamtéž, Bestand: LV, Berlin, 1965-67, SDS. Dokument SDS datován červenec 1967. Jednalo se o identickou kritiku Adorna jako v KII (viz výše). Proti Adornovi SDS vydala speciální FB kritizující jeho chování - nedostatečnou podporu PH - v době června a července 1967, zejména mlčení k případu Teufel. Gró kritiky SDS na Adorna vystihují věty: „*Herr Prof. Adorno ist jederzeit bereit, der Gesellschaft der Bundesrepublik einen latenten Hang zur Unmenschlichkeit zu bezeugen, konfrontiert mit der Unmenschlichkeit (...) lehnt er es ab, sich zu äussern.*“ Viz tamtéž.

⁷⁶⁴ Luxemburgová a Liebknecht byli nejen opakovaně citováni (hl. Rosa Luxemburgová), ale také často vyobrazováni. Viz např. tamtéž, Bestand: LV, Berlin, 1965-67, SDS.

⁷⁶⁵ Významně sledovaná byla zejména smrt Che Guevary v říjnu 1967. SDS kondolovala Castrovi a konstatovala, že: „*Der Arzt Dr. Ernesto Che Guevara verwandte sich in einem Mythos.*“. Viz tamtéž, Bestand: LV Berlin, 1965-67, SDS a LV, Berlin, 1967, SDS (časopis LOG, kondolence Castrovi).

20. let (viz např. velká konference k VŘSR).⁷⁶⁶ Tato receptivní re-orientace vytrvala až do konce protestního hnutí.⁷⁶⁷

Recepce kritické teorie v západoberlínském SDS tak až na vysvětlitelné výjimky nevybočovaly z uvedených fází v *neue kritik*. V letech 1960-65 nebyla KT recipována. K jejímu zakomponování došlo v letech 1965-66. Tato fáze zde vytrvala déle až do letního semestru 1968, což bylo dáno specifiky Západního Berlína, zejména *Kritische Universität*. I v Berlíně ale přestávala být KT recipována od poloviny 1968 až do zániku PH (1969/70). I zde nahrazena praktickými komunistickými revolucionáři, zejména Spartakovci, ale i Che Guevarou a Mao Ce Tungem.

Nyní bude přiblížen hlavní počín západoberlínského SDS: *Kritische Universität* (viz kapitola 5.4.3). Zde vytrvaly recepce kritické teorie nejdéle, což bylo dáno setrvačností výukového plánu, který byl sestaven v létě 1967: v době relativně stále silné recepce KT a pod vlivem Marcusových přednášek. Přesto ale lze i na tomto tělese doložit trend od akcentu neomarxistických teorií v čele s KT ke komunistické revoluční praxi mezi léty 1967 a 1968.

V zimním semestru 1967 vypsal KU 33 kursů. Deset z nich tak či onak recipovalo KT.⁷⁶⁸ Další sledovaly otázky vzdělání, Třetího světa a rozvojové politiky (např. Vietnamu), psychoanalýzu, medicínu, ekonomii, právo, umění a teologii. Jeden kurz se věnoval metodám nenásilných přímých subverzivních akcí. Z KT byl jednoznačně nejvíce recipován Marcuse a jeho *Eros and Civilization*. Jako jediné osobnosti byl Marcusovi věnován celý dvousemestrální kurz *Herbert Marcuse: „Der eindimensionale Mensch“ und die Theologie* („Herbert Marcuse: „Jendorozměrný člověk“ a teologie“).⁷⁶⁹ V tomto kurzu byl nejprve analyzován *One Dimensional Man* (ZS) a poté *Eros and Civilization* (LS):

⁷⁶⁶ Tamtéž, LV, Berlin, 1967, SDS. Pozvánka na konferenci a diskusi 6. 11. 1967. Konference měla podnázev *Eine kritische Würdigung* („kritické ocenění“).

⁷⁶⁷ Viz tamtéž, Bestand: LV, Berlin, 1965-67, SDS, LV, Berlin, 1967, SDS, SDS – Berlin, 1968-1973, SDS, Gruppen, 1968-69, SDS.

⁷⁶⁸ Jednalo se o kurzy: *Arbeitskreis Springer-Tribunal. Politische Sprache und gesellschaftlich falsches Bewußtsein. Sexualität und Herrschaft. Sexualität und Bewußtseinsindustrie, Herrschaftsstruktur der Schule. Konkrete Dialektik. Verschüttelte Aufklärung, Herbert Marcuse: „Der eindimensionale Mensch“ und die Theologie. Sexualerziehung, Politische Psychologie*. Viz: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, brožura *Kritische universität der studenten. arbeiter & schüler* (nezařazeno v žádné složce).

⁷⁶⁹ Tamtéž, str. 72. Kurz mimo Marcuse odkazoval i na teologii v souvislosti s tehdy aktuálním dialogem mezi marxismem a křesťanstvím.

jednalo se o systematické studium Marcuse. V jiné přednášce *Politische Sprache und gesellschaftlich falsches Bewußtsein* („Politický jazyk a společensky chybné vědomí“)⁷⁷⁰ byla s oporou v kritické teorii – v Marcusově EC, Adornově *The Authoritarian Personality*⁷⁷¹ a Frommově sociální psychologii – analyzována manipulativnost médií a programů politických stran. O EC byla opřena i přednáška *Sexualerziehung* („Sexuální výchova“)⁷⁷². Sylaby LS 1967 neuváděly doporučenou literaturu, nabízely pouze anotace. O nepřímém vlivu KT ale napovídalo, že v seznamu přednášek byla inzerována kniha Marcusových berlínských přednášek *Das Ende der Utopie* a kritickou teorii ovlivňovaný ARG.

V letním semestru 1968 KU nabízela 31 kurzů, 15 bylo nových, zbylé navazovaly, což byl důvod prodloužené recepce KT v Berlíně. Nové kurzy potvrzovaly trend od neomarxistických teorií k revoluční praxi: v nových kurzech byla akcentována témata moci a mocenského střetu⁷⁷³ nebo praktická antiautoritativní výchova⁷⁷⁴, což ovšem umožnilo nový typ recepcí KT (např. Froma, viz níže *Kommune 2*). Sylaby k přednáškám často odkazovaly *Das Argument* včetně čísel, která rekonstruovala KT (viz výše).⁷⁷⁵ Dále pokračovalo zaujetí Marcusovým *Eros and Civilization*, který byl uveden jako výchozí pramen – spolu s Freudem a Reichem – pro kurzy *Sexualität und Herrschaft* („Sexualita a nadvláda“) a v přednášce o Marcusovi a teologii. Okrajově byl odkazován Habermas.⁷⁷⁶ Jiným dokladem přechodu do praktické fáze revoluce byly

⁷⁷⁰ Tamtéž, str. 53-55.

⁷⁷¹ Kniha *The Authoritarian Personality* metodologicky a pojmoslovím rozvíjela empirickou práci IFS ve 30. letech, viz kapitola 3.

⁷⁷² Tamtéž, str. 74. Tématem sexuality se s pomocí psychoanalýzy – Freuda, a Reicha – a také Marcuseho EC zabývalo několik přednášek, např. *Sexualität und Herrschaft. Sexualität und Bewußtseinsindustrie. Sexualerziehung*. Viz tamtéž, str. 55-56 a 74.

⁷⁷³ Kurzy *Probleme der Rüstung und Abrüstung, Arbeiterbewegung und Partei, Gewalt und Bewußtseinsveränderung, Machtkonzentration und Eigentumsfrage*. Viz tamtéž, brožura: *Kritische universität. Sommer 68* (nezařazeno v žádné složce), str. 69-70 a 118-120.

⁷⁷⁴ Kurzy *Antiautoritäre Erziehung. Möglichkeiten einer demokratischen Schule. Zur Problematik kompensatorischer Erziehung*, in: tamtéž, str. 77 a 85-86.

⁷⁷⁵ Kurz *Sexualität und Herrschaft* odkazoval tematická čísla ARG *Emanzipation der Frau I. a II.* (č. 22 a 23/1962), ve kterých byla započata systematická recepce KT a rozhovor s Marcusem (viz výše). Přednáška *Politologiestudium für Lehrer* odkazovala tematické číslo ARG *Erziehung und Schule III* (č. 43/1967) a *Kafka-Seminar* odkazoval všechna tematická čísla ARG k teoriím fašismu (č. 30/1964, 32 a 33/1965 a 38/1966), ve kterých rovněž probíhala rekonstrukce KT. Viz tamtéž, str. 83, 97 a 106.

⁷⁷⁶ Např. *Student und Politik* pro přednášku *Politologiestudium für Lehrer*. Tamtéž, str. 97.

receptivní zdroje v nových přednáškách, kde již dominovali Lenin, Luxemburgová nebo Debray.⁷⁷⁷

Mimo uvedená jména byl silně recipován Alexander Mitscherlich⁷⁷⁸, opakovaně se vracela jména Bertolda Brechta, Wolfganga F. Hauga, Ernsta Blocha, Wolfganga Abendrotha, Johannese Agnoli⁷⁷⁹, Franze Kafky, Erika Eriksona nebo Maurice Merlau-Pontyho.

Na rozdíl od *Subversive Aktion* a ARG nebyla kritická teorie na KU recipována komplexně. Převládala jednostranná orientace na Marcuseho, ovšem názvy a podnázvy některých přednášek jako *Verschüttete Aufklärung* („otřesené osvícenství“), *Kulturindustrie* („kulturní průmysl“), *Konkrete Dialektik* („konkrétní dialektika“) nebo *Antiautoritäre Erziehung* („antiautoritativní výchova“) naznačovaly neodkázané inspirace celou šíří KT. Tuto hypotézu podporovalo časté odkazování ARG, tematických čísel, ve kterých byla KT rekonstruována jako celek. KU do značné míry potvrzovala trend PH, který se ubíral od neomarxistické teorie v čele s KT k praktické revoluci. Analýza *Kritische Universität* dále potvrdila význam periodika *Das Argument* pro protestní levicové hnutí.

6.2.4 Kritická teorie u Rudiho Dutschka

Dutschke je považován za leadera německého protestního hnutí. Od roku 1965 figuroval v politickém vedení SDS. Na 17. delegační konferenci DK SDS 1967 byl hlavním protagonistou obratu SDS od stranického spíše tradičního marxismu k neomarxismu, tehdy označovaného jako nedogmatický marxismus. Mimo to se stal mediální hvězdou a účastníkem významných intelektuálních debat. Jako jediný z SDS byl zařazen do řady rozhovorů *Der Spiegel* o proto-

⁷⁷⁷ Zejména kurzy *Arbeiterbewegung und Partei* (Lenin, Luxemburgová) a *Gewalt und Bewußtseinsveränderung* (Debray). Viz tamtéž, str. 70 a 119. Régis Debray byl francouzský komunista a intelektuál, který se zúčastnil Che Guevarových revolučních bojů v Bolívii, při kterých Guevara zemřel.

⁷⁷⁸ Jedna z dvousemestrálních přednášek se jmenovala shodně se známým Mitscherlichovým dílem *Medizin ohne Menschlichkeit* o nacistické medicíně. V LS 1968 (např. v marcusovské přednášce) bylo odkazováno tedy nově vydané hlavní dílo Mitscherlicha *Die unfähigkeit zu trauern*. Viz tamtéž, in: *Kritische universität der studenten. arbeiter & schüler*, str. 57 a *Kritische universität. Sommer 68*, str. 87-88 a 115.

⁷⁷⁹ Agnoli byl politolog a člen SDS o generaci až dvě starší než radikální jádro komun SDS (ročník 1925). Pohyboval se v kruzích Marburské školy prof. Abendrotha. V SDS byl výjimečný v tom, že měl za sebou nacistickou minulost, se kterou se kriticky vyrovnával.

revoluční situaci a ocitl se tak po boku Marcuse, Sartra a Lukácse, kteří byli redakcí taktéž osloveni. Řada těchto rozhovorů vyšla i knižně.⁷⁸⁰

Rekonstrukci teoretického myšlení Dutschka lze provést s pomocí publikace *Geschichte ist machbar* („Píšme dějiny“)⁷⁸¹, která obsahuje všechny jeho podstatné texty. Zde bude zaměřena pozornost na analýzu čtyř signifikantních dokumentů: 1) *Eine revolutionsreife Wirklichkeit fällt nicht vom Himmel* („Revoluční skutečnost nepadá z nebe“; z roku 1964 pro *Subversive Aktion* publikovaný v časopise *Anschlag*). 2) *Genehmigte Demonstrationen müssen in die Illegalität überführt werden* („Povolené demonstrace musí být převedeny do ilegality“; z roku 1965 psaný též pro SA a otištěný v *Anschlag*). 3) *Ausgewählte und kommentierte Bibliographie des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart* („Vybraná a komentovaná bibliografie revolučního socialismu od K. Marxe po současnost“; z roku 1966 psaný pro interní potřeby SDS; bývá uváděn jako jeden z nejvýznamnějších teoretických textů protestního hnutí jako celku).⁷⁸² 4) *Das Sich-Verweigern erfordert Guerilla-Mentalität* („Sebezapírání vyžaduje guerillovou mentalitu“; dokument vypracovaný společně s Krahlem přednesený na 22. delegační konferenci SDS v říjnu 1967). Na závěr bude krátce rozvedena Dutschkeho ex-post recepce protestního hnutí v rámci korespondence s Marcusem (1969-1979) a v některých mediálních vystoupeních v 70. letech.

V dokumentu *Eine revolutionsreife Wirklichkeit fällt nicht vom Himmel* (1964)⁷⁸³ se tehdy čtyřadvacetiletý Dutschke prezentoval jako relativně sečtělý marxista disponující ucelenými marxistickými názory, které směřovaly k uskutečnění revoluce:

„ (...) daß der revolutionäre Gedanke, die revolutionäre Theorie, „nur“ noch der Ausdruck der Bewußtwerdung und Bewußtmachung der gesellschaftlichen

⁷⁸⁰ WOLFF, Georg (Hg.), *Wir leben in der Weltrevolution. Gespräche mit Sozialisten*, List Verlag München mit Genehmigung der Spiegel-Verlag, München, 1971.

⁷⁸¹ DUTSCHKE, RUDI, *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1980. Kniha vyšla v reakci na Dutschovo úmrtí v roce 1979.

⁷⁸² V encyklopedii roku 1968 nakladatelství *Suhrkamp*, která obsahuje výběr teoretických textů fundujících německý rok 1968 (Adorno, Reich, Horkheimer, Marcuse, Habermas, Bloch, aj.), je tento text také otištěn. Viz *Suhrkamp* (Hg.), 1968. *Eine Encyklopedie*, 2004.

⁷⁸³ Tamtéž, str. 20-26.

*Wirklichkeit ist (...). Solch eine revolutionsreife Wirklichkeit fällt natürlich nicht vom Himmel (...)*⁷⁸⁴

Zde se projevila základní identita Dutschkeho - identita revolucionáře. Teoreticky se opíral o Marxe, kterého doplňoval odkazy sovětských komunistů (Bucharina a Trockého) a některými neomarxisty (Adornem, Horkheimerem, Habermasem, Lukácsem). Vlivem státní sociální politiky mělo dojít ke změně u proletariátu:

*„In den hochentwickelten Industriegesellschaften des Westens erfährt sich das potentielle Proletariat kaum noch als Objekt im alten Sinne.“*⁷⁸⁵

Úkolem avantgardy ale i přesto zůstávalo vyburcovat potenciálně radikální masy proletářů a s jejich pomocí uskutečnit marxistickou emancipační revoluci. Z hlediska recepce KT byl Dutschke zde střídmy. Dovolával se Frankfurtské školy a odkazoval Habermase, které označoval za „kulturní kritiky“ a plodné intelektuály, jejichž teorie lze využívat. Zároveň je ale již tehdy kritizoval za nesoulad mezi radikální teorií a přizpůsobivou praxí:

*„Wir fragen uns allerdings, wie es möglich ist, daß bei diesen hervorragenden Denkern die in der gegenwärtigen bundesrepublikanischen Wirklichkeit völlig unverständliche Trennung von Denken und Sein, von Theorie und Praxis, weiterhin durchgehalten werden kann?!“*⁷⁸⁶

Dutschke se prpjevoval jevil marxistický revolucionář. Kritickou teorii (zde Adorna, Horkheimera a Habermase) vnímal jako jednu z více z marxismu odvozených teorií, které je vhodné studovat. V dobovém Německu, společně s Blochem, jedinou.

Z hlediska recepce KT teorie byl přelomový dokument *Genehmigte Demonstrationen müssen in die Illegalität überführt werden* (1965)⁷⁸⁷. Dutschke se v mezidobí od napsání předchozího textu seznámil s *Zeitschrift für Sozialforschung*. Pracoval zejména s posledním číslem ZFS (1940-41). Oproti předchozímu dokumentu dospěl k novému názoru, a to, že je nutné přezkoumat a

⁷⁸⁴ Tamtéž, str. 21-22.

⁷⁸⁵ Tamtéž, str. 22.

⁷⁸⁶ Tamtéž.

⁷⁸⁷ Tamtéž, str. 27-38.

přeformulovat původní marxistické kategorie, neboť neodpovídají realitě. Iniciačním bodem tohoto obratu pro něho byla Marcusova esej z ZFS *Some Social Implications of Modern Technology* („Některé dopady moderní technologie“).⁷⁸⁸

*„Es gilt nun mit der Marxschen Methode zu überprüfen, ob die Marxchen Kategorien (...) noch immer die bestimmenden (...) Faktoren (...) sind.“*⁷⁸⁹

Dutschke se dále zřejmě seznámil s Pollockovým textem *State Capitalism* z tohoto čísla ZFS,⁷⁹⁰ neboť rozvinul teorii o změněném monopolním kapitalismu, který měl postupovat ruku v ruce se státní mocí.⁷⁹¹ Dále zahájil novou argumentaci o potlačení subjektivní spontánnosti, o proměně člověka ve stroj a o manipulativním charakteru kapitalismu, která velmi připomínala Frommův *Escape from Freedom* (1941), který byl v daném čísle ZFS recenzován:

*„(...)besser vielleicht als Objekt-Persönlichkeit zu bezeichnen, die durch permanente Beherrschung und Versagung alle individuelle Spontaneität der Maschine, der sie sich unterwerfen muss, überträgt.“*⁷⁹²

Na jiném místě obsáhle citoval z Marcusova *Some Social Implications of Modern Technology*, kde tento operoval Frommovým pojmem *automat konformity*:

*„Die „Mechanismen der Konformität“ gehen von der technologischen zur sozialen Ordnung über: sie beherrschen die Leitung nicht nur in den Fabriken und Läden, sondern auch in den Büros, Schulen und schließlich im Bereich der Erholung und der Unterhaltung.“*⁷⁹³

Další půl strany věnoval citaci Marcusovy teze o neprivilegovaných minoritách jako o nové potenciálně revoluční síle:

⁷⁸⁸ MARCUSE, Herbert. *Some Social Implications of Modern Technology*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Volume IX, 1940/41.

⁷⁸⁹ DUTSCHKE, Rudi, c. d., str. 28.

⁷⁹⁰ POLLOCK, Friedrich, *State Capitalismus*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Volume IX, 1940/41.

⁷⁹¹ DUTSCHKE, Rudi, c. d., str. 30.

⁷⁹² DUTSCHKE, Rudi, c. d., str. 31.

⁷⁹³ MARCUSE, Herbert, *Some Social Implications of Modern Technology*, citováno z: DUTSCHKE, Rudi, c. d., str. 31-32.

„Außerhalb und innerhalb dieses Pluralismus und dieser Demokratie (der sich bildenden „eindimensionalen“ Gesellschaft, R. D.) leben ganze Schichten, die nicht eingeordnet sind und vielleicht auch nicht eingeordnet werden können, nämlich rassische und nationale Minderheiten, dauernd Arbeitlose und Arme. Sie stellen die lebendige Negation des Systems dar (...) (H. Marcuse)“⁷⁹⁴

Spolu s Marcusem horoval pro revoluční radikalizaci neemancipovaných minorit v industriálním světě a současně potlačovaných mas v nerozvinutých státech Třetího světa. Přijal Marcusovu tezi, že novou hybnou silou revoluce jsou neemancipované minority (oproti proletariátu, který byl revoluční v 19. století). A z Marcuse si osvojil ještě další předpoklad, že technologický pokrok vede k automatizaci práce:

„Die Grundlage für meinen Vorschlag ist in diesem Diskussionsbeitrag vorgenommene Analyse der Entwicklungstendenzen der hochindustrialisierten Gesellschaft. Ist diese „Basis“ richtig, so haben wir nun vom ökonomischen Endziel her (Vollautomatisierung) unsere Strategie konkret zu entwickeln.“⁷⁹⁵

Na základě takto redefinovaného (neo)marxismu - mimo Marcuse čerpal také z Blocha a Che Guevary - začal Dutschke diktovat, jak bude v praxi vypadat novodobá komunistická revoluční taktika. Nejprve vysvětlil, čeho se vyvarovat: 1) víry v proletariát (nikdy jej ale docela nezavrhl); 2) spolupráce s odbory; 3) nabádal dokonce k obezřetnosti vůči SDS (jejímž členem již byl); SDS nejprve vnímal jen jako vhodnou platformu k navázání mezinárodních kontaktů s revolučními silami; 4) spolupráce s levicovými, ale nerevolučními uskupeními; 5) účasti na legálních demonstracích: ty měly být převedeny v ilegální subverzivní akce.⁷⁹⁶ Poté přednesl, co je naopak třeba dělat. Revoluční síly měly usilovně pracovat ve prospěch dokončení procesu automatizace práce, která měla přinášet emancipaci od výrobních vztahů. Dále měly agitovat mezi neprivilegovanými menšinami v rozvinutých průmyslových zemích a v nerozvinutých státech Třetího světa. Revoluční proces měl být mezinárodně

⁷⁹⁴ MARCUSE, Herbert, Some Social Implications of Modern Technology, Zeitschrift für Sozialforschung Vol. IX./1940-1941, citováno z: DUTSCHKE, Rudi, c. d. str. 33.

⁷⁹⁵ DUTSCHKE, Rudi, c. d. str. 36.

⁷⁹⁶ Tamtéž, str. 37-38.

řízený: revoluční výbuch v centrech kapitalismu a ve Třetím světě měl proběhnout v jeden jediný moment. Předpokládal, že v horizontu deseti až patnácti let bude politická situace zralá pro globální levicovou revoluci. Ta měla přinést svobodu a emancipaci každého individua. Jednotlivec měl být s pomocí automatizované práce zbaven břímě biologické podmíněnosti. Měl se zrodit svět svobodného tvořivého plně emancipovaného člověka. Technologický pokrok měl být využit humánním způsobem: pro blaho všech.⁷⁹⁷

Dutschkeho neomarxismus byl zřetelně ovlivněn Marcusem a také jeho „finální vize“ připomínala Marcuseho model orfického světa překonané *Ananke* a zároveň Frommův model svobodného spontánního a tvořivého subjektu ve společnosti plánovaného hospodářství. Dutschke plně adaptoval kriticko-teoretickou revizi Marxe a na základě kritické teorie provedl revizi revoluční praxe (kterou se pokusil aplikovat o několik let později v rámci rozvinutého protestního levicového hnutí šedesátých let). Dutschke ale neznal Marcuse a KT kompletně. Neznal patrně Marcusovo stěžejní teoretické dílo *Eros and Civilization*, neboť jej nikde necitoval a opomíjel Marcusův zde rozvedený psychoanalytický pilíř. Marcuse a KT ale neohýbal (srovnej s Krahlem, viz níže). S texty, které využíval, nakládal korektně. Tlumočil Marcusovy myšlenky a využíval je pro koncept nové revoluční praxe.

Chronologicky další dokument *Ausgewählte und kommentierte Bibliographie des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart* (1966)⁷⁹⁸ vycházel z Dutschkova výše nastíněného neomarxistického obratu a je nutné jej číst jako text politický. Dutschke jím chtěl oslabit tradiční marxistické křídlo v SDS. Text byl takticky inteligentně postaven. Nejprve doložil dobrou znalost Marxe (citacemi jeho zásadních knih), ale hned poté rozvedl tezi o „komunistickém pluralismu“ (Marx nebyl jediným komunistickým teoretikem 19. století) a s její pomocí se pokusil svrhnout „kult Marxe“ v SDS. Zkritizoval zastaralost některých Marxových kategorií. Východiskem pro novou levicovou

⁷⁹⁷ Viz tamtéž.

⁷⁹⁸ DUTSCHKE, Rudi. *Ausgewählte und kommentierte Bibliographie des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart*, in: Suhrkamp Verlag (Hg.), 1968. *Eine Enzyklopädie*, 2004, str. 27-49. Pozn.: z důvodu krácení textu v *Geschichte ist machbar* (1980) zde byla použita publikace tohoto Dutschkeho textu v encyklopedii *Suhrkamp*, kde vyšel v původní nekrácené podobě.

teorii měla být v první řadě kritické teorie. S pomocí neomarxisty z 20. let Karla Korscheho tvrdil, že Marxova teze o dvou etapách revolučního procesu negativně ovlivnila revoluční praxi v Sovětském svazu, Číně a na Kubě. Marx měl přecenit první revoluční fázi (dobyání kapitalistického státu) a podcenit druhou revoluční fázi emancipace ve společnosti: vytvoření svobodné beztřídní společnosti. Tím mělo dojít k deformacím komunismu a k „zamrznutí“ komunistických revolucí v první etapě. Vrcholem takových deformací byl stalinismus. Po tomto „nabourání“ Marxe dále rozvedl tezi, že komunistické hnutí neformuloval jen Marx a Engels, ale také Bakunin, Kropotkin, Proudhon nebo Blanqui. Tak se v rámci široce pojaté recepce komunistického hnutí odklonil od „Marxova marxismu“ a naopak přiklonil k ruskému anarchismu a francouzskému utopickému socialismu. Zmínil střet anarchistů a marxistů v 1. internacionále (1864-1872), a byť Marxovi uznal oprávněné odmítnutí anarchismu ve své době, přihlásil se s pomocí marcusovské figury o překonané *Ananke* k bakuninovské anarchistické tradici, která měla v nové době nabýt na významu.⁷⁹⁹ Poté upřel pozornost na neomarxistické teorie. Z neomarxistických interpretací dvacátých let 20. století ocenil trio Karla Korscheho a jeho *Marxismus und Philosophie* („Marxismus a filozofie“, 1923), Györgi Lukacse a *Geschichte und Klassenbewußtsein* („Dějiny a třídní vědomí, 1923) a teologa Paula Tillicha, u kterého habilitovala část IFS, a jeho *Die sozialistische Entscheidung* („Socialistická volba“, 1933). Tyto označil za tzv. „autentický socialismus“, který měl usilovat o nápravu deformací a „bolševické pragmatizace“ v SSSR. Dále se (poměrně povrchně) zabýval interpretacemi Marxe u Lenina, Trockého, Plechanova, Luxembourgové a Kautského, a interpretacemi poválečnými u revolucionářů v Třetím světě: v Alžíru v díle Franze Fanona *Die Verdammten dieser Erde* (1961) a na Kubě a v Číně u Che Guevary a Mao Ce Tunga. Když se Dutschkemmu podařilo dostatečně rozmělnit původní marxistickou teorii, „zavelel“ do útoku. S oporou v kritické teorii, kterou nyní již odkazoval kompletně (nikoliv jen Marcuseho eseje a devátý ročník ZFS), ukázal, že staré marxistické teze neplatí a novým teoretickým východiskem má být neomarxismus s kritickou teorií v čele:

⁷⁹⁹ Tamtéž, str. 36

„(...) Das gilt auch für die theoretischen Ansätze, die in der von M. Horkheimer herausgegebenen Zeitschrift für Sozialforschung (1932-1938) (...) als auch für die zwar mit den ökonomischen Arbeiten kaum vermittelten, denn für eine Neubegründung einer revolutionären Theorie und Praxis unserer Zeit unerläßlichen damaligen Arbeiten von M. Horkheimer und H. Marcuse; die nach dem Zweiten Weltkrieg von Adorno und Horkheimer als den Hauptvertretern der „Frankfurter Schule“ des Instituts für Sozialforschung veröffentlichten ideologiekritischen Arbeiten sind so bekannt, daß sich eine bibliographische Aufzählung und Kommentierung erübrigt.“⁸⁰⁰

Díla Adorna a Horkheimera tedy označil za natolik známá, že považoval za nadbytečné, aby se zabýval jejich odkazováním. Neoperoval nahodile vybranými díly Marcuse jako dříve, ale s (při opomenutí Fromma) kompletní kritickou teorií s rozpoznáním centrální organizační role Horkheimera a teoretické Adorna. Dutschke ale hledal alternativní teoretické zdroje vůči starému Marxovi i mimo kritickou teorii. Nacházel je v dnes již málo známých dílech americké provenience Paula A. Barana a Paula M. Sweezyho (*Monopol Capitalism*, „Monopolní kapitalismus“, 1966) nebo u afroamerického aktivisty Jamese Boggse (*The American Revolution*, „Americká revoluce“, 1960). Nejvíce se ale Dutschke stále opíral o výše rozvedené a jím recipované teze Marcuse.⁸⁰¹ Dutschke doopravdy teoreticky oslabil spíše tradiční marxistické křídlo v SDS, což o rok později vedlo k jeho porážce. Neomarxismus a kritická teorie se v SDS stávaly novou teoretickou základnou pro novou revoluční praxi.

Odklon od původního Marxe byl dokonán v roce 1967. Více o tom hovoří dokument *Das Sich-Verweigern erfordert Guerilla-Mentalität* (1967)⁸⁰². Jednalo se o společný projev Dutschka a Krahla na 22. delegační konferenci SDS v září 1967. Adresátem již nebyla jen úzká skupina teoretiků, ale širší politicky angažované plénum. Projev byl přednesen tři měsíce po smrti Ohnesorga, tedy v době již naplno rozpuklého protestního hnutí. Dutschke a Krahl kritizovali

⁸⁰⁰ Tamtéž, str. 45.

⁸⁰¹ Tamtéž, str. 46.

⁸⁰² DUTSCHKE, Rudi, KRAHL, Hans –Jürgen, *Das Sich-Verweigern erfordert Guerilla-Mentalität*, in: DUTSCHKE, Rudi, *Geschichte ist machbar*, 1980, str. 89-95.

stávající vedení SDS, které nemělo být schopno postavit se do čela sílících protestů:

„(...)und Ansätze für politisch-initiative Führung waren weitgehend hilflos.“⁸⁰³

Pokračovali ekonomicko-společenskou analýzou. Skoro doslova použili myšlenkové figury Pollocka a Horkheimera z ZFS o státním kapitalismu:

„In dem Maße, in dem durch eine Symbiose staatlicher und industrieller Bürokratien der Staat zum gesellschaftlichen Gesamtkapitalisten wird, schließt sich die Gesellschaft zur staatlichen Gesamtkaserne zusammen, expandiert die betriebliche Arbeitsteilung tendenziell zu einer gesamtgesellschaftlichen. Der integrale Etatismus ist die Vollendung des Monopolkapitalismus.“⁸⁰⁴

V této souvislosti stojí za připomenutí, že použitý pojem „integrale Etatismus“ („integrální etatismus“) byl pojmem Horkheimera z esejů konce 30. a počátku 40. let (např. *Traditionelle und kritische Theorie, Juden und Europa, Autoritärer Staat*):

„Der integrale Etatismus bedeutet keinen Rückfall, sondern Steigerung der Kräfte (des Staatskapitalismus, MV).“⁸⁰⁵

Jako by vyslyšeli Horkheimerovo volání z *Traditionelle und kritische Theorie* (1937), ve které lkal nad tím, že komunističtí teoretici, intelektuálové a revolucionáři vyklidili pole před fašismem a kapitalismem. Teze o integrálním etatismu alias státním kapitalismu je vedla k závěrům, že se společnost ocitla v krizi a revolucionáři musí zahájit revoluční akce.⁸⁰⁶ Nemělo již být možné počítat s podporou ochromeného proletariátu, který byl pohlcen státním kapitalismem, bylo třeba se navrátit k individuální revoluční akci, k Bakuninovu anarchistickému komunismu. A použit zde byl Marcuseho signifikantní pojem „jednorozměrnost“:

⁸⁰³ Tamtéž, str. 89.

⁸⁰⁴ Tamtéž, str. 91.

⁸⁰⁵ HORKHEIMER, Max. *Autoritärer Staat*, in: Horkheimer, Max, *Gesammelte Schriften*, Bd. 5. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988, str. 301.

⁸⁰⁶ DUTSCHKE, Rudi, KRAHL, Hans-Jürgen, c. d., str. 94.

„Diese Hypothesen lassen grundsätzliche Folgerungen für die Strategie revolutionärer Aktionen zu. Durch die globale Eindimensionalisierung aller ökonomischen und sozialen Differenzen ist die damals praktisch berechtigte und marxistisch richtige Anarchismuskritik, die des voluntaristischen Subjektivismus, das Bakunin (...) heute überholt.“⁸⁰⁷

S odkazem na Marcuse se měl SDS postavit do čela revolučních procesů. Požadoval, aby byly guerillového boje Třetího světa převedeny i na půdu západních metropolí:

„Die „Propaganda der Schüsse“ (Che Guevara, MV) in der „Dritten Welt“ muß durch die „Propaganda der Tat“ in den Metropolen vervollständigt werden (...) Der städtische Guerillero ist der Organisator schlechthinniger Irregularität als Destruktion des Systems der repressiven Institutionen.“⁸⁰⁸

Tento latentně teroristický koncept „přímých revolučních akcí“ komunistické avantgardy měl vyburcovat „nepřivilegované minority“ a potencionálně pak i proletariát (a celou společnost). Dutschke a Krahl opět využili marcusovskou figuru.⁸⁰⁹ Dále byla zdůrazněna „die Eindimensionalisierung aller Bereiche der Gesellschaft“ („jednorozměrnost veškerých společenských oblastí“), což byl opětovně odkaz na Marcusovo tehdy bestsellerové dílo *Der eindimensionale Mensch*. Text byl zakončen prohlášením, že se SDS musí proměnit v *Guerilla-Mentalität* („guerillovou mentalitu“).

V tomto poměrně zásadním dokumentu tak byla dokončena teoretická recepcce Marcuseho, KT a dalších pramenů neomarxismu (např. Korsch) a mnohé teze – zejména Marcuse – byly využity k podpoře revoluční praxe ve vzniklé společenské a politické situaci let 1967-69. Byly využity Marcusovy teze o automatizované práci, radikálních minoritách, společném revolučním postupu Třetího světa a industriálních center a o právu opozice na násilí. Když Dutschke a Krahl vyzývali k proměně SDS v guerillu, již zde zaznívala předzvěst pozdějšího levicového terorismu spojovaného s RAF.

⁸⁰⁷ Tamtéž.

⁸⁰⁸ Tamtéž, str. 94.

⁸⁰⁹ Tamtéž.

Dutschke poté přednesl a napsal několik dalších podstatných teoretických textů protestního hnutí, které zde však nebudou dále analyzovány. K nejvýznamnějším patřil dokument *Die geschichtlichen Bedingungen für den internationalen Emanzipationskampf* („Dějinné podmínky mezinárodního boje za emancipaci“, 1968)⁸¹⁰, který přednesl na *Vietnam-Kongress* v lednu 1968. Tento text se poté stal součástí sborníku vydaného jako *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition* („Studentská rebelie nebo nová opozice“, 1968)⁸¹¹. Stejně jako v předchozích dokumentech se Dutschke dovolával Marcusových teoretických inovací marxismu a citoval Horkheimera (esej *Die Juden und Europa* z *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1939).⁸¹² Dutschkeho recepce kritické teorie a jejího postavení v rámci marxismu a komunismu zůstala neměnná.

V dubnu 1968 byl na Dutschka spáchán atentát (viz kapitola 5.4.5). Není třeba text přetěžovat jeho recepcemi KT ex-post. Přesto bude dobré věnovat krátkou pozornost Dutschkeho korespondenci s Marcusem, která trvala od roku 1967 do smrti obou v roce 1979 (Dutschke navázal mimo Marcuse osobní vztah i s Blochem). V dopise z 26. prosince 1967 Dutschke Marcusovi přiznal jeho teoretický vliv na SDS a označil ho za „intelektuálního a politického učitele“:

„Wie groß Ihre Wirkung als intellektueller und politischer Lehrer war – und noch ist –, konnten Sie noch in der Veranstaltung erleben.“⁸¹³

V SDS měly být systematicky studovány jeho knihy:

„In diesen Gruppen (...) diskutieren (in SDS, MV) unter dem Aspekt der politischen Praxis die „Repressive Toleranz“ und Ihre Manuskripte (...).“⁸¹⁴

Dutschke a Marcuse se označovali za osobní přátele, tykali si a teoreticky se ovlivňovali (např. i Marcuse přiznal, že rozvedl Dutschkeho heslo o „dlouhém

⁸¹⁰ DUTSCHKE, Rudi, *Die geschichtlichen Bedingungen für den internationalen Emanzipationskampf*, in: Suhrkamp Verlag (Hg.), 1968. Eine Enzyklopädie, Frankfurt am Main, 2004, str. 252-262.

⁸¹¹ BERGMANN, Uwe, DUTSCHKE, Rudi, LEFEVRE, Wolfgang, RABEHL, Bernd, *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1968.

⁸¹² DUTSCHKE, Rudi, *Die geschichtlichen Bedingungen für den internationalen Emanzipationskampf*, in: Suhrkamp Verlag (Hg.), c. d., str. 257-258.

⁸¹³ DUTSCHKE, Rudi, dopis H. Marcusovi z 26. 12. 1967, in: MARCUSE, Herbert, *Nachgelassene Schriften*, Bd. 4, zu Klampen Verlag, Hannover, 2004, str. 188.

⁸¹⁴ Tamtéž, str. 189.

pochodu institucemi“). Vytvořili (archetypální) dvojici učitele a žáka. V roce 1977 zopakoval Dutschke v televizním pořadu o Frankfurtské škole, kterého se účastnil i Marcuse, že KT a především Marcuse byli hlavními teoretickými impulsy německého protestního levicového hnutí šedesátých let:

„In Zusammenhang damit erörterten und reflektierten wir die Diskussionen die von der Frankfurter Schule geführt werden, speziell von Herbert Marcuse, der in den sechziger Jahren der einzige bedeutende politische Theoretiker war.“⁸¹⁵

Závěrem lze zopakovat, že zatímco *stará levice* (komunistické a sociálně-demokratické strany) se pokoušela tak či onak o realizaci teorií Marxe, novo-levicové protestní hnutí usilovalo o realizaci neomarxismu, zejména kritické teorie. Byť Dutschkeho recepce dominoval Marcuse (a KT jako celek), vyprofiloval se jako znalec celé šíře marxistických, neomarxistických a anarchistických teorií 19. a 20. století: ruských anarchistů (Bakunin, Kropotkin), utopických socialistů (Proudhon, Blanqui), bolševiků (Lenin, Trockij, Bucharin), neomarxistických teoretiků 20. let 20. století (Lukács, Bloch, Korsch) a poválečných komunistických revolucionářů Třetího světa (Che Guevara, Mao Ce Tung). Teoretická redefinice Marxe z pozic neomarxismu v čele s KT a dalších levicových konceptů vedla Dutschka – autentického revolucionáře – k redefinici revoluční praxe, kterou měl vést on a SDS.

6.2.5 Kritická teorie u Hanse-Jürgena Krahl

Hanse-Jürgen Krahl⁸¹⁶ pocházel vesnice Alfeld v Dolním Sasku. V roce 1964 vstoupil do SDS. Krahl patřil k vůdčím teoretikům, byl oblíbeným doktorandem Adorna (se kterým se později ve zlém rozešel). Adorno se o Krahlvi vyjádřil: *„In Krahl, da hausen die Wölfe.“*⁸¹⁷ Znam je obraz Dutschka, jak jde s knihou Krahlových textů v podpaždí a citát: *„Er war der Klügste von uns allen.“*⁸¹⁸ V roce 1969 stanul Krahl před soudem kvůli narušení předání frankfurtské „Mírové ceny německých knihkupců“ (tzv. *Senghor Prozeß*). Stál

⁸¹⁵ DUTSCHKE, Rudi, přepis televizní debaty. in: Suhrkamp Verlag (Hg.), Gespräche mit Herbert Marcuse, Frankfurt am Main, 1978, str. 133.

⁸¹⁶ Hans-Jürgen Krahl 1943-1970.

⁸¹⁷ Viz krahlsseiten.de a www.krahlstudien.de (datum návštěvy stránek: 1. 4. 2010).

⁸¹⁸ Takto se Dutschke vyjádřil na zdokumentovaném setkání při příležitosti pohřbu Herberta Marcuse. Viz www.krahlsseiten.de (datum návštěvy stránky: 1. 4. 2010).

v čele okupace IFS v lednu 1969, za což byl trestně stíhán. Zemřel na následky autonehody v roce 1970. Krahlův teoretický odkaz zůstává živý. Ve virtuálním prostoru fungují tři kvalitně provedené webové stránky spravující jeho myšlenkové dědictví. Jednou z nich je elektronický *Krahl-Archiv*.⁸¹⁹

Podobně jako u Dutschka, existuje i u Krahla sborník teoretických textů a projevů s názvem *Konstitution und Klassenkampf* (1971). Přibližná polovina zde publikovaných textů tak či onak recipuje kritickou teorii. Oproti Dutschkovu sborníku je zde více studií týkajících se tradičního marxismu a leninismu a intenzivnější zájem o francouzské levicové intelektuální prostředí, které Dutschke opomíjel. Ve shodě s Dutschkem Krahl recipoval první neomarxistické intelektuály 20. let 20. století Korsche a Lukácse. *Konstitution und Klassenkampf* vyšel v nakladatelství SDS *Neue Kritik*. Mezi editory patřil také Oskar Negt, reprezentant 2. generace Frankfurtské školy.⁸²⁰ Mimo *Konstitution und Klassenkampf* Krahl publikoval filozofickou knihu *Erfahrung des Bewußtseins* (1968), ve které se zabýval teorií poznání u Hegela. Z *Konstitution und Klassenkampf* zde budou analyzovány dokumenty: 1) *Angaben zur Person* (obhajoba při soudním přelíčení v říjnu 1969; tento text se stal jedním z identifikačních textů protestního hnutí); 2) *Kritische Theorie und Praxis* („Kritická teorie a praxe“; přepis Krahlůva vystoupení v Hesenském rádiu z prosince 1969), 3) *Fünf Thesen zu „Herbert Marcuse als kritischer Theoretiker der Emanzipation“* („Pět tezí k „Herbertu Marcusovi jako kritickému teoretikovi emancipace“; podklady pro článek pro *Konkret* z léta roku 1969), 4) *Zu Herbert Marcuse* („K Herbertu Marcusovi“; náčrty a komentáře Krahla k textům Marcuse z let 1966-1968), 5) *Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos* („Politická rozporuplnost kritické teorie Adorna“; text z *Frankfurter Rundschau* v roce 1969 v souvislosti se smrtí Adorna). Analýza „guerillového“ dokumentu *Das Sich-Verweigern erfordert Guerilla-Mentalität* (1967, 22. delegační konference SDS), jehož byl Krahl spoluautorem, byla již provedena.

⁸¹⁹ K životopisu Hanse-Jürgena Krahla viz: KRAHL, Hans-Jürgen, *Konstitution und Klassenkampf*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1971. Srovnej s: www.krahl-seiten.de, www.krahl-archiv.de, www.krahlstudien.de. Tištěná biografie Krahla neexistuje.

⁸²⁰ Negt byl v inkriminované době (1967-69) asistentem Habermase, toho času ředitele IFS. Obecně patřil mezi hlavní mluvčí „generace 1968“. Od roku 1970 do roku 2002 vedl katedru sociologie v Hannoveru. Odborně se věnoval zejména roli a postavení odborů ve společnosti.

Některé z názvů naznačují vyšší míru kritického pohledu na KT, než tomu bylo u Dutschka, a to zde není věnována pozornost textu proti Habermasovi „*Das Elend der kritischen Theorie eines kritischen Theoretikers*“ („Bída kritické teorie jednoho kritického teoretika“).

Dokument *Angaben zur Person* je shrnutím pozic německého protestního levicového hnutí. V úvodu se Krahl vyrovnával se svým venkovským původem, s vržeností do (ultra)konzervativního prostředí, které se jeho slovy táhlo „od bavorského lesa po dolnosaská vřesoviště“ a které se mělo vyznačovat křesťanským (pseudo)mysticismem nebo nacismem nebo obojím.⁸²¹ Zmínil postavu dolnosaského gymnazijního ředitele, který antinacistický odboj (např. Dietricha Bonhoeffera) shrnoval slovy „homosexuální ne-německá perverze“, která mu sloužila jako příklad tzv. denacifikace. K žádné nedošlo. Spatřoval kontinuální linii v německé společnosti v posloupnosti: nacismus – vládnoucí vyšší střední třída (buržoasie) – CDU (kancléř Kurt Georg Kiesinger) – CSU (Franz Josef Strauss).⁸²² A dodával, že post-godesberská SPD se do této linie zařazuje. Nepozměněná nacistická mentalita měla bujet po univerzitách.⁸²³ Krahl, spolu s protestním hnutím, vyhlásil takto vnímané a definované společnosti (třídní) boj.⁸²⁴

Oproti Dutschkovi stál více na pozicích tradičního marxismu s vyšší mírou důvěry k původním Marxovým tezím a k možnostem levicových intelektuálů usměřovat a vést proletariát:

„(...) und das ist auch die Rolle, die wir im SDS als Intellektuelle in der Aktualisierung des Klassenkampfes zu übernehmen haben ; dass wir im

⁸²¹ Je zajímavé, že k identickým závěrům došel také Adorno ve známém a níže analyzovaném projevu *Erziehung nach Auschwitz* (1966), v kterém výslovně uvedl, že německý venkov prošel nulovou denacifikací a mentálně zůstal s dobou nacismu identický. Viz ADORNO, Theodor, W., *Erziehung nach Auschwitz*.

⁸²² Za vůdčího ideologa této konzervativní mentální linie, filozofa spojujícího její mysticistní a nacistický segment, Krahl označil Heideggera, kterého v textu podrobil dosti ostré kritice.

⁸²³ Tento postoj by našel oporu v empirických výzkumech pozdního poválečného IFS (viz výše). V kontroverzním *Gruppenexperiment* (1955) došel IFS v čele s Adornem k závěru, že akademické a sedlácké prostředí vykazuje nejvyšší míru nacistického smýšlení (akademici až 90%).

Ke srovnatelnému výsledku došli také mladý Habermas a Friedeburg v rovněž empirickém výzkumu *Student und Politik* (1961). Zejména *Gruppenexperiment* byl napadán

z problematického metodologického postupu (spontánní výpovědi). Na druhou stranu měl IFS zkušenosti s empirickými šetřeními již od počátku 30. let (viz americké *Studies in Prejudice* a předchozí *Studien über Autorität und Familie*).

⁸²⁴ KRAHL, Hans-Jürgen, *Angaben zur Person*; in: www.krahl-seiten.de (ověřeno k 1. 4. 2010), s. 1-7

*praktischen Kampf die Theorie entfalten müssen, die für das Proletariat (...) die Herrschaft hier im Spätkapitalismus verständlich macht.*⁸²⁵

Nejsilněji Krahl recipoval Marxe, zejména teze o beztrždní společnosti jako konečném cíli, a o třídním boji. O SDS a protestním levicovém hnutí mluvil jako o *marxistischer Lernprozess* („marxistickém učebním procesu“). Často citoval francouzskou intelektuální scénu, zejména Sartra a Merleau-Pontyho. Velký důraz kladl na osvobozenecský antiimperialistický boj ve Třetím světě. Z jeho postojů k tomuto tématu lze odečíst silnou jednostrannost:

*„So lehrte uns die Dritte Welt einen Begriff kompromissloser und radikaler Politik, der sich von der seichten, prinzipienlosen bürgerlichen Realpolitik absetzt. Che Guevara, Fidel Castro, Ho Tschí Minh und Mao Tse-tung sind Revolutionäre, die uns eine politische Moral kompromissloser Politik vermittelt (...).“*⁸²⁶

Dále pracoval s Hegelem, Freudem a Blochem a konstatoval, že Hegel, Marx a Freud jsou učiteli protestního levicového hnutí. Recipoval i myšlenky velké francouzské revoluce, kterou mělo protestní hnutí dokonat.⁸²⁷

Kritická teorie v Krahlových recepcích zaujímala jedno ze tří centrálních vztahových polí: po Marxovi a srovnatelně s existencialismem (Sartre). Krahl používal myšlení KT, které ale většinou neodkazoval (jednalo se o řeč v rámci soudního přelíčení). Přímou citoval Marxe, Sartra a Marcuse. Z hlediska KT ale vycházel ze základní myšlenky *Dialektik der Aufklärung*, že osvícenství a vědecko-technický pokrok přinesly hmotné zabezpečení na jedné straně, ale způsobily antropologický úpadek na straně druhé. Krahl tento proces nazýval „bestializací“ společnosti (*Vertierung*):

„Während in den ehemaligen Kolonien, in den ausgebeuteten Ländern der Dritten Welt die unterdrückten Massen auf den Status einer brutalen Animalität reduziert werden, haben sicherlich jene Analytiker und Theoretiker recht (...), dass es auch hier auf dem entwickeltsten Stand des technischen Fortschritts und

⁸²⁵ KRAHL, Hans-Jürgen, c. d., str. 9-10.

⁸²⁶ Tamtéž, str. 14.

⁸²⁷ Tamtéž, str. 1-22.

*auf dem vorgeschrittensten Stand der Bedürfnisbefriedigung (...) so etwas gibt wie eine Vertierung des Menschen.*⁸²⁸

Nebylo náhodou, že se již větu poté Krahl namísto odkázání anonymních „analytiků a teoretiků“ přímo odvolával na Frankfurtskou školu a Marcuse:

*„ (...) wie es Theoretiker der Frankfurter Schule einmal gesagt haben, (...) dass im bürgerlichen Ich, so wie Marcuse es ausführte, immer noch die Fähigkeit zur Kritik, zur Erfahrung, zur Erinnerung und zum Begreifen enthalten war, dass aber heute im Zuge des technischen Fortschritts und der anarchischen Verwaltung des industriellen Maschinenparks durch wenige Kapitaleigentümer die Menschen auf bloße Reaktion, gleichsam nach dem Pawlowschen Reflex, reduziert werden*⁸²⁹

Truchlení nad degradací člověka mělo být důvodem vzniku protestního hnutí:

*„Dieser Verfall des bürgerlichen Individuums ist eine der wesentlichen Begründungen, aus der die Studentenbewegung den antiautoritären Protest entwickelte.*⁸³⁰

Krahl se dále dovolával kritické teorie, jmenovitě Marcuse, v jenom velmi podstatném kontextu – v kontextu legitimacy protestního hnutí a jeho práva na radikalitu - na násilí:

*„Marcuse hat recht, wenn er sagt, dass selbst für die kapitalistische Gesellschaft, (...) gilt, dass man nicht Mensch bleibt, wenn man nicht diese Gesellschaft radikal bekämpft und wir haben eine Legitimation.“*⁸³¹

Krahl dále bez odkazů používal celé instrumentárium kritické teorie a nelze s přesností určit, zda pocházely z kontaktu Krahla s KT, z jiných zdrojů, nebo byly produktem Krahlovy vlastní úvahy. Jednalo se zejména o figury: člověk kapitalistické společnosti je podoben zboží (v KT viz Fromm, *Escape from Freedom* nebo Adorno a Horkheimer *Dialektik der Aufklärung*), význam

⁸²⁸ Tamtéž, str. 12.

⁸²⁹ Tamtéž, str. 12-13..

⁸³⁰ Tamtéž, str. 13.

⁸³¹ Tamtéž, str. 20.

neemancipovaných minorit pro revoluční boj (viz Marcuse), devastace mezilidských vztahů v kapitalismu (viz Fromm, *Escape from Freedom*, Adorno a Horkheimer *Dialektik der Aufklärung*), systematické potlačování svobodných tvůrčích sil a fantazie (viz Marcuse *Eros and Civilization* nebo Fromm, *Escape from Freedom*), odmítnutí legitimacy a autority státních institucí včetně justice (viz Marcuse např. v *Das problem der Gewalt in der Opposition*) a absence svobodné emancipované společnosti v době materiálního zabezpečení, kdy by byla možná (v KT všichni hlavní teoretici: Marcuse, Horkheimer, Adorno a Fromm).⁸³²

Dokumentu „*Angaben zur Person*“ byla věnována pozornost, neboť se jednalo o jeden z identifikačních pramenů protestního levicového hnutí, v této rovině porovnatelný s Dutschkeho „*Ausgewählte und kommentierte Bibliographie des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart*“. Z hlediska recepce KT u Krahla to ale není dokument elementární: těmi byly texty „*Fünf Thesen zu „Herbert Marcuse als kritischer Theoretiker der Emanzipation*“ (1969) a „*Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos*“ (1969).

V „*Fünf Thesen zu „Herbert Marcuse als kritischer Theoretiker der Emanzipation*“ Krahl vycházel z *One Dimensional Man* a některých známých esejů Marcuse. Nerecipoval *Eros and Civilization*. Marcuse ocenil jako zásadního teoretika západního marxismu. Vnímал jej v širokém kontextu neomarxismu po boku Lukáče, Horkheimera a existencialismu, kteří měli analyticky zpracovat „zradu“ sociálně-demokratického reformismu, selhání sovětské ortodoxie a redukcii emancipace na technický pokrok a sociální revoluce na industriální. Marcuse byl ale Krahlem hodnocen také velmi kriticky. Prvně se objevil u něho pojem „bída kritické teorie“. Uvedl, že Marcuse protestní hnutí svedl. Nabídl mu inovativní marxistický základ a vizi emancipace, když ale protestní hnutí nabylo hmatatelné podoby a získalo i možnosti ovlivnit společnost a politiku, Marcuse selhal. Nepostavil se do čela, nevytvořil taktické a organizační pokyny, nestal se ani novodobým Marxem a ani nevypracoval leninské „*Co dělat?*“. SDS zanechal v nejistotách a zmatku, který se projevil v „dětských nemocech“ levičáctví, v mnoha pochybeních a omylech:

832 Tamtéž, str. 1 22.

„(...) seine Aufforderung zur grossen Weigerung bleibt abtark, ausserstande, ein politisches Realitätsprinzip taktischer regeln, strategischer Maximen und organisatorischer Imperative zu entfalten. (...) teilt Marcuse das Elend der kritischen Theorie (...) er ist unfähig, die Kriterien einer revolutionären realpolitik (...) zu formulieren.“⁸³³

V pěti tezích také shrnul Marcusovu teorii. Marcuse měl zkoumat, jak realizovat komunistickou revoluci v podmínkách státu blahobytu (1). Vyloučil, že by Sovětský svaz dosáhl emancipačního komunismu:

„Marcuse ist der kritische Theoretiker der Emanzipation. Emanzipation ist die bestimmte Negation des sowjetmarxistisch entstellten Begriff vom Sozialismus (...).“⁸³⁴

Sovětský svaz měl naplnit jen první a méně podstatnou část marxismu: dobyl buržoazní stát (kterým, ostatně Rusko ani nebylo). Selhal v naplnění druhé fáze: ve vytvoření beztrždní svobodné společnosti. Místo toho zatuhl na úrovni změn vlastnických poměrů a v budování nového potlačujícího byrokratického systému. Emancipovaná společnost ale mohla vzniknout, a to díky technologickému pokroku: automatizovaná práce by nahradila lidskou práci, individuum by bylo osvobozeno (2). Dosažení tohoto stádia ale měl bránit uzurpátorský systém kapitalismu, který byl ohrožen společností osvobozené automatizované práce. Veřejnost manipuloval a vědomě formoval její jednorozměrnost (3). Systém bylo třeba negovat, bojovat s ním a tvarovat alternativní společenské a politické modely (4). Systém ale měl sílu alternativní projekty pohlcovat. Základem protestu tak mělo být emancipované revoluční individuum opřené o „outsidery“ v industrializovaném i Třetím světě (5).⁸³⁵

Krahl se k Marcusovi vracel opakovaně. V *Konstitution und Klassenkampf* nalezneme další text, který rozebíral Marcuse. Jsou to črty *Zu Herbert Marcuse*⁸³⁶ („K Herbertu Marcusovi“; z let 1966-1968) k vybraným Marcusovým

⁸³³ KRAHL, Hans-Jürgen, Fünf Thesen zu „Herbert Marcuse als kritischer Theoretiker der Emanzipation“; in *Konstitution und Klassenkampf*, str. 301.

⁸³⁴ Tamtéž, str. 299.

⁸³⁵ Tamtéž, str. 298-302.

⁸³⁶ KRAHL, Hans-Jürgen, *Zu Herbert Marcuse*; in: *Konstitution und Klassenkampf*, str. 122-136.

textům, nejvíce k *One Dimensional Man*. Vzhledem k povaze dokumentu – jednalo se o privátní črty a komentáře – se jedná o text nepřehledný až zmatečný – a proto se mu nebude věnována hlubší pozornost. Jeho cena spočívá v tom, že dokládá eminentní zájem protestního levicového hnutí a jeho rétorů o Marcuse: snahu o jeho systematickou znalost. Z Krahlových črtů lze považovat za pozoruhodné, jak v jazykové subkultuře protestního hnutí zdomácnělo slovo „jednorozměrnost“ - „*Eindimensionalisierung*“.⁸³⁷

Až v druhém dokumentu významně recipujícím kritickou teorii *Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos*⁸³⁸ v plné síle zazněla její Krahlova negace. Na úvod Adorna omluvil: byl postižen válkou a nacismem.⁸³⁹ Adorno byl podle Krahla teoreticky pokrokový, jako Marcuse, a jeho dílo uchovávalo tradici západního nesovětského marxismu. Poté přešel do útoku. Adorno, v míře vyšší než Marcuse, měl zradit své myšlení. Adorno - ale také Horkheimer a celá kritická teorie – zmlkl v momentě, kdy dějinná situace dozrála ke společenské změně ve smyslu jeho vlastní teorie. Poukázal na rozdíl mezi francouzskými levicovými intelektuály, kteří francouzské protestní hnutí podpořili i v praxi a intelektuály německými, zejména teoretiky Frankfurtské školy, kteří se ve zlomový moment otočili k protestu zády (Adorno), hnutí nechali na holičkách nebo se postavili přímo na opačnou stranu barikády (Horkheimer):

*„Im Gegensatz zum französischen Proletariat und seinen politischen Intellektuellen fehlen in Deutschland eine ungebrochene Tradition gewaltsamer Résistance (...)“*⁸⁴⁰

Tato ambivalence vedla ke konfliktu:

*„Dieser objektive Widerspruch in der Theorie Adornos drängte zum offenen Konflikt (...)“*⁸⁴¹

⁸³⁷ Tamtéž, str. 130-132.

⁸³⁸ KRAHL, Hans-Jürgen, *Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos*; in: *Konstitution und Klassenkampf*, str. 285-288.

⁸³⁹ Krahl si vypůjčil k popisu Adornovy osobnosti Adornovo vlastní spojení „*beschädigtes Leben*“ („poškozený život“) z názvu Adornových poválečných aforismů „*Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*“ (1950). In: tamtéž, str. 285.

⁸⁴⁰ Tamtéž, str. 286.

⁸⁴¹ Tamtéž, str. 286.

Krahl ale směřoval dále. S oporou ve znalosti Horkheimerovy kritickou teorii ustavující eseje *Traditionelle und kritische Theorie* (1937) rozvedl, že Adorno doby poválečné opustil kritickou teorii:

*„Immer weiter entfernte sich Adornos dialektischer Begriff der Negation von der historischen Notwendigkeit einer objektiven Parteilichkeit des Denkens, die in Horkheimers spezifischer Differenzbestimmung der kritischen zur traditionellen Theorie zumindest in der Programmatik (...) enthalten war.“*⁸⁴²

Dodal, že se pozdní Adorno v *Negative Dialektik* (1966) dostal na pozice „buržoazní abstrakce“ a celkově již nebyl kritickým teoretikem, ale představitelem tradiční teorie. Měl se ocitnout na pozicích, vůči kterým se KT vymezila:

*„Dieser fortschreitende Abstraktionsprozess von der geschichtlichen Praxis hat Adornos kritische Theorie in die kaum legitimierbaren Kontemplationsformen der traditionellen Theorie zurückverwandelt.“*⁸⁴³

Krahl se nakonec postavil proti kritické teorii *ab origine* - od samého počátku:

*„Zwar war einst für Horkheimer die Zurechnung der Theorie zur befreienden Praxis des Proletariats programmatisch; doch die bürgerliche Organisationsform der Kritischen Theorie brachte schon damals Programm und Durchführung nicht zur Deckung.“*⁸⁴⁴

Krahlova negativní recepce kritické teorie – zejména Adorna a Horkheimera⁸⁴⁵ – byla dokonána textem *Kritische Theorie und Praxis*.⁸⁴⁶ Tento dokument odhalil slabinu Krahlových recepcí: neznalosti KT a z toho vycházející některé nekorektní soudy. Kritickou teorii znovu obvinil ze *spätbürgerliche*

⁸⁴² Tamtéž.

⁸⁴³ Tamtéž, str. 288.

⁸⁴⁴ Tamtéž, str. 287.

⁸⁴⁵ V této souvislosti je třeba zmínit, že Krahl spojoval pojem „kritická teorie“ zvláště s dvojicí Adorno-Horkheimer, nikoliv s Marcusem. Toho vnímal spíše odděleně a samostatně. I toto však může být dokladem nedostatečné Krahlovy znalosti kritické teorie a IFS, neboť Marcuse v 50. a 60. letech vědomě navazoval na IFS a na *Dialektik der Aufklärung*. Z analýzy Krahl je zřejmé, že *Eros and Civilization*, hlavní Marcusovo dílo, neznal. Je otázkou, zda se seznámil s *Dialektik der Aufklärung*.

⁸⁴⁶ KRAHL, Hans-Jürgen, *Kritische Theorie und Praxis*; in: *Konstitution und Klassenkampf*, str. 289-297.

Perspektive („pozdně-buržoazní perspektivy“). Adorno a Horkheimer nikdy neměli (ani teoreticky) pochopit význam tříd:

„Aber der praktische Klassenstandpunkt (...) ist nicht theoretisch konstitutiv in die Theorie eingegangen.“⁸⁴⁷

Pokračoval atakem na IFS:

„Schon die früheren Untersuchungen des Instituts für Sozialforschung kennen wirklich nur die bürgerliche Familie und den bürgerlichen Begriff von Individualität.“⁸⁴⁸

Krahl ale, zdá se, neměl dostatek znalostí o rané kritické teorii a IFS, která systematicky analyzovala právě to, co jí Krahl vyčítal: společenské třídy. Fromm z pověření Horkheimera provedl obsáhlý teoretický a empirický průzkum proletariátu a středních tříd za účelem ověření, zda jsou Marxovy teze o proletariátu platné. Závěry, ke kterým IFS dospěl, nedopadly pro věc tradičního marxismu optimisticky. Krahl ale zřejmě výsledky těchto průzkumů a analýz neznal a o práci raného IFS se vyslovoval poměrně nerelevantně. Sporně komentoval také postavení freudovské psychoanalýzy v kritické teorii:

„Die Psychoanalyse wurde nicht in der Reflexion Adornos und Horkheimers aus ihrem spätbürgerlichen Konstitutionsrahmen herausgerissen (...)“⁸⁴⁹

V této souvislosti je nesrozumitelné, co měl Krahl na mysli, neboť původní zakomponování psychoanalýzy do kritické teorie ve Frommových studiích v *Zeitschrift für Sozialforschung* z roku 1932 probíhalo přesně naopak: jako účelové posílení marxismu: psychoanalýza cíleně recipovaná a aplikovaná, psychoanalýza jako „pomocná věda“ marxistická. V tomto smyslu na spojení marxismu a psychoanalýzy později navázal Marcuse.⁸⁵⁰ Krahl se dále vyjadřoval o *das Elend der kritischen Theorie* („bídě kritické teorie“). Po intelektuálech

⁸⁴⁷ Tamtéž, str. 289.

⁸⁴⁸ Tamtéž, str. 291.

⁸⁴⁹ Tamtéž.

⁸⁵⁰ Zejména a klíčově v *Eros and Civilization*, v knize, která je „od a do z“ postavena na úpravě psychoanalýzy pro marxistickou revoluční teorii a praxi. V souvislosti Krahlova soudu o psychoanalýze a její roli v kritické teorii je tak dotčeno nejvíce zavádějící a neopodstatněné stanovisko.

požadoval organizované osobní zapojení do reálného třídního boje (jak tomu mělo být v SDS):

„Die wissenschaftliche Intelligenz muss als organisierte in den Klassenkampf eingehen.“⁸⁵¹

Krahl zde kritickou teorii, hlavně Adorna a Horkheimera, celkem neznale (a účelově) odsoudil. Zavrhl ji s tím, že se jedná o jev teoreticky možná zajímavý, nicméně odhalený jako de facto *zadní voj buržoazie* (viz Habermas). Z hlediska třídního boje se KT pohybovala na hranici nepřátelských linií či přímo za ní.

Krahovy recepce kritické teorie byly jiné než Dutschkovy. Dutschke v KT nalézal teoretickou oporu, na jejímž základě inovoval revoluční praxi. KT si osvojil, Krahl ji naopak odmítl a odsoudil. Nikdy se evidentně nesmířil s dvojsečností autorů KT: na jedné straně neomerkxistická inovativnost i radikalita, na straně druhé faktický pragmatismus i oportunistus. Bylo by snad možné říci, že Dutschke recipoval kritickou teorii jako revolucionář a bral si z ní, co potřeboval – potřebnou teorii – a tu v praxi aplikoval. Krahl naopak posuzoval morální optikou: nesmířil se s nesouladem teorie a praxe jejich autorů. Dutschke byl revolucionář a jako takový nepotřeboval ve věci revoluce „vodit za ruku“. Domníval se, že s teoretickou oporou v KT revoluci uskuteční sám spolu s protestním hnutím. Krahl uvažoval jinak. Protestní hnutí patrně považoval za nezralé, často poukazoval na dětské nemoci levicového radikalismu. Nevěřil, že je schopno samo provést revoluci. Do jeho čela se měli organizačně a startegicky postavit ti, kteří je svými teoriemi rozpoutali a „svedli“: autoři kritické teorie. Oni tak ale podle Krahla neučinili, s čímž lze polemizovat, neboť Habermas o takové angažmá zjevně usiloval (viz níže).

Také proto v Krahlových recepcích kritická teorie nezaujímá tak zásadní pozice jako u Dutschka. Krahl se opíral zejména o Marxe, případně i o Lenina. Z palety Marxových následovníků recipoval ty, kteří dodrželi jednotu teorie a praxe: francouzské intelektuály (Sartre, Merleau-Ponty) a komunistické revolucionáře Třetího světa (Castro, Che Guevara, Ho Či Min, Mao Ce-Tung). Stejně jako Dutschke sledoval západní marxisty 20. let Lukácse a Korsche.

851 Tamtéž, str. 296.

Naopak nechával stranou alternativní levicové koncepty 19. století (utopických socialistů a anarchistů). Zůstával až dogmaticky marxistický. Krahl se nakonec KT zabýval ne proto, aby si ji osvojil a využil, ale zejména proto, aby ji označil pojmem „*spätbürgerliche Perspektive*“ a dehonestoval ji. Na druhu stranu ji ale nikdy neodmítl naprosto. Vždy Marcusovi, ale i Adornovi a Horkheimerovi, přiznával teoretickou podnětnost a vliv na protestní hnutí, což je dobře viditelné v *Angaben zur Person*. Z hlediska recepcí jednotlivých autorů znal bezesporu nejlépe Marcuse, kterého i přes kritiku označoval za „nejvýznamnějšího teoretika západního marxismu“. Adorna a Horkheimera recipoval pohledem snad až příliš rozostřeným zlobou nad jejich „zradou“. Jejich díla vlastně ani neanalyzoval, je otázkou, zda je opravdu dobře znal. Z publikovaných textů to není dostatečně zřejmé. Opakovaně tematizoval jen jejich „zradu“ bez relevantní analýzy originálních textů. Fromma nerecipoval. Zatímco Dutschke využíval kritickou teorii v podstatě korektně (byť i on s ní pracoval výsekově), Krahl v odporu a rozporu kritické teorii podsouval některá dosti sporná tvrzení a teze. Tvrdil, že kritická teorie od počátku ignorovala problematiku tříd a třídního boje (viz výše). Lze ovšem doložit opak. Dále problematicky interpretoval roli psychoanalýzy v rámci KT (viz výše). Problematicky tak zacházel s oběma myšlenkovými kořeny kritické teorie: s marxismem i psychoanalýzou. Specifikem Krahlovy recepce bylo, že odděloval na straně jedné Marcuse a straně druhé Adorna a Horkheimera. Často používal pojem kritická teorie synonymně se jmény Adorna a Horkheimera. Taková interpretace byla buď účelová, nebo vycházela z neznalosti vztahu Marcuse k IFS v 30. letech, ale i vztahu Marcuse k IFS - Horkheimerovi a později Habermasovi - v době poválečné a k okolnostem vzniku jeho hlavních teoretických děl (např. *Eros and Civilization*).

6.3 Autoři kritické teorie a protestní levicové hnutí: od adorace ke střetu (přímé recepce)

Nyní bude rozveden jeden z hlavních důvodů, proč došlo v rozmezí let 1966-68 k obratu v recepcích kritické teorie a jejích tvůrců. První důvod byl zřejmý: od roku 1967 protestní levicové hnutí sílilo, považovalo se za revoluční sílu a připravovalo se na mocenský střet se státem a společností. Přecházelo z fáze teoretické do fáze praktické a již nevystačilo jen s teoretickou výzbrojí. Do

popředí zájmu tak vstupovaly síly přinášející poučení z triumfující revoluce. Nastala konjunktura komunistických revolucí a revolucionářů: zejména Kuby (Che Guevary) a Číny (Mao Ce Tunga) a dalších. V některých kruzích rezonovala také sovětská revoluce: Lenin, Trockij, Bucharin a později i Stalin (od roku 1969 po přechodu do násilné fáze). Dále byli recipováni Spartakovci: Luxemburgová a Liebknecht. Tento vývoj měl svou logiku, ale neposkytoval odpověď na mlčení a později i nenávist ke kritické teorii. Zlom ve vztahu ke KT byl dán hlavně postojem autorů KT – Horkheimera, Adorna, Marcuse a v této době významně také Habermase – k protestnímu hnutí. Proto budou – s výjimkou Fromma, který tehdy působil v Mexiku – analyzovány vztahy aktérů kritické teorie a protestního hnutí.

6.3.1 Protestní hnutí a Horkheimer: starý pán Horkheimer

Max Horkheimer se od konce 40. let s mimořádným úspěchem etabloval v intelektuální a společenské elitě SRN, a to i v konzervativních Adenauerových dobách (viz kapitola 3.5). Z IFS „vyprovodil“ mladého Habermase, který navázal vztahy s SDS a projevoval sympatie k hnutí *Kampf dem Atomtod*. Již v polovině 60. let se Horkheimer dostal do konfliktu se studenty, souhlasil, aby jeho bustu pro univerzitu vytesal bývalý velmi aktivní nacist. A odsoudil studenty, kteří na to upozornili. Jednalo se o tzv. případ *Knudsen*. Rozchod Horkheimera s protestním hnutím nastal poměrně rychle, již v květnu 1967. Nejprve neformálně odsoudil antiamerikanismus PH, který měl imanentně obsahovat latentní antisemitismus (USA ovládá židovská lobby).⁸⁵² Frankfurtský SDS nejvíce iritoval „Týden německo-amerického přátelství“ konaný v květnu 1967 a Horkheimerův uvítací projev tamtéž. Horkheimer zde zopakoval, že USA osvobodily SRN od jha nacismu a jsou garantem svobody. Dále podpořil válku ve Vietnamu. SDS na to konto napsal Horkheimerovi dopis, ve kterém konstatoval, že se dostal na zcela opačné pozice, které hlásal v 30. letech (odkazována byla např. esej *Die Juden und Europa* z ZFS): na pozice imperiálního fašismu:

⁸⁵² HORKHEIMER, Max, Anti-Amerikanismus, Antisemitismus und Demagogie und die Lage der Jugend heute, in: in: KRAUSHAAR, Wolfgang, Frankfurter Schulle und die Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995. Band 2: Dokumente, Gogner und Bernhard, Hamburg, 1998, Dokument Nr. 113, str. 227-228.

*„Ihre Stellungenahme für den amerikanischen Krieg in Vietnam zwingt Studenten heute dazu, Sie handgreiflich daran zu erinnern, daß Sie hinter Ihre eigene Analyse zurückfallen. Ihre in die Apologie des Faschismus und Imperialismus umgeschlagene Resignation vor gesellschaftlich veränderter Praxis (...)“*⁸⁵³

SDS se tázal, zda Horkheimerovo angažmá znamená, že se KT vyvinula k propagaci imperialismu:

*„Weiterhin stellt sich das Problem, ob es in der Entwicklung der kritischen Theorie eine Kontinuität gibt bis hin zu Ihrer Unterstützung des amerikanischen Imperialismus.“*⁸⁵⁴

V závěru dopisu aktivisté SDS nabídli Horkheimerovi schůzku a debatu nad nastolenými tématy. Horkheimer v odpovědi odmítl, že podporuje válku ve Vietnamu za každou cenu. SDS sdělil, že se velmi plete, pokud považuje asijské despotie za komunismus. SSSR a kvazikomunistické státy vlivu se měly podobat fašismu:

*„(...) die Frage stellen, ob die Berufung der asiatischen Machthaber auf die Lehren des Kommunismus, an den Ideen seiner Begründer gemessen, nicht zur makabren Farce wird.“*⁸⁵⁵

*„(...) meine Furcht vor der Verwandtschaft dessen, was heute sich kommunistische nennt, mit faschistischen Terror (...)“*⁸⁵⁶

Ve věci KT sdělil, že vždy sledovala téma emancipace, která ale není možná v podmínkách sovětského pseudokomunismu. Boj proti potlačení fašismem a nacismem měl být nahrazen bojem proti potlačujícímu sovětskému režimu. Horkheimer, který byl v roce 1967 sedmdesát dva let stár, se do vypjatých debat

⁸⁵³ Sozialistischer Deutscher Studentenbund, Gruppe Frankfurt – Offener Brief an Max Horkheimer, 14. Mai 1967; in: tamtéž, Dokument Nr. 116, str. 231. Dopis byl poprvé uveřejněn ve frankfurtském studentském časopise *Diskus* č. 4/1967, ročník 17, který paradoxně pro studenty založil Horkheimer v době svých vysokých univerzitních funkcí děkana a rektora.

⁸⁵⁴ Tamtéž.

⁸⁵⁵ HORKHEIMER, Max – Brief an den Sozialistischen Deutschen Studentenbund, Gruppe Frankfurt, in: tamtéž, Dokument Nr. 117, str. 231-232. Dopis byl poprvé otištěn také v časopise *Diskus* č. 4/1967.

⁸⁵⁶ Tamtéž, str. 232.

následných let již mnoho nezapojoval a pobýval ve Švýcarsku. PH a jeho některé aktivity ale nezavrhoval, naopak nacházel pro ně v jednotlivostech sympatie.⁸⁵⁷ PH Horkheimera dále vnímalo jako starého pána, který kdysi spoluformoval podnětné myšlenky, v dobových bojích ale již nerelevantního.⁸⁵⁸

6.3.2 Protestní hnutí a Marcuse: pád proroka

Marcuse platil za hlavního autora KT v protestním hnutí. Jeho EC a ODM se staly základními teoretickými prameny. Marcuse také stál při PH nejdéle a nikdy nedošlo k úplné roztržce. Opakovaně přednášel pro SDS v západním Berlíně a jeho vystoupení měla iniciační charakter (viz např. přednáška o právu na násilí *Das Problem der Gewalt in der Opposition* z červencové přednáškové řady v roce 1967, viz např. kapitola 6.2.3). Výbor z jeho a následných diskusí s předními aktivisty vyšel knižně ještě v roce 1967 jako *Das Ende der Utopie*.⁸⁵⁹ Ta poté kolovala po celém Německu. Marcuse se stal autentickým guru (nejen) německého protestního hnutí (zásadní postavení měl také v USA, radikálům přednášel i v Paříži, Římě, Londýně, aj.):

„(O Marcusovi) *Star und geistiger Vater aller Jugendrevolten in der westlichen Welt*.“⁸⁶⁰

Ale i jeho vliv byl od roku 1967 nahrazován revolučními praktiky jako Che Guevarou a Mao Ce Tungem. Když Marcuse v květnu 1968 znovu přednášel na FU⁸⁶¹, nazval svou řeč *Geschichte, Transzendenz und sozialer Wandel* („Dějiny, transcendence a sociální změna“). Tisíce posluchačů bylo ale zklamáno. Marcuse zopakoval jen staré teze o významu neemancipovaných minorit a o nutnosti

⁸⁵⁷ HORKHEIMER, Max, Die Revolte der SDS-Studenten, November 1967, in tamtéž, Dokument Nr. 160, str. 311. Jednalo se zejména o podporu PH a SDS v tažení proti NG. Horkheimer ale podporoval i studentské provokace (*go-in*) proti nacismem zašpiněnému polyhistorovi Carlovi Schmittovi.

⁸⁵⁸ O to zajímavější a z hlediska vývojových fází SH zcela nesystematická je obsáhlá recepce Horkheimera v posledním čísle *Neue Kritik* počátkem roku 1970 v době dokonání rozkladu SH a již rozpuklé teroristické fáze (viz výše).

⁸⁵⁹ MARCUSE, Herbert, *Das Ende der Utopie*, Verlag Maikowski, Berlin, 1967.

⁸⁶⁰ In: *Die Zeit*, 21. 7. 1967.

⁸⁶¹ Pro slábnutí recepce KT a jejich autorů v PH bylo příznačné, že oproti konferencím SDS v letech 1966 – *Analyse eines Examples* – a 1967 – *Bedingungen und Organisation des Widerstandes* – v roce 1968 na velkém kongresu *International Vietnam Kongress* byla KT a IFS zastoupena jen zdravicí Marcuse. Osobně se z hlavních představitelů KT a IFS nezúčastnil nikdo. O *International Vietnam Kongress* viz např.: FICHTER, Tilman, LONNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 182-186.

koordinovaného postupu v západních metropolích a ve Třetím světě. Protestní hnutí se ale již pohybovalo ve fázi opravdového střetu se státem, ve fázi neúspěšného blokování *Springer-Presse* v době, kdy se blížilo schválení nouzových zákonů, a ve Francii probíhala generální stávková a státní krize. PH od Marcuse již nepotřebovalo teoretické teze, ale praktický návod, jak konkrétně provést revoluci a zúčtovat s kapitalismem. Takovou radu ale Marcuse neposkytl a poskytnout ani nemohl. Zklamání radikálové Marcuse vypískali a přednáškový sál opustil předčasně. Upadající Marcusova sláva se potvrdila v Římě v červnu 1969 (přednáška za účasti ikon německého a francouzského PH jako např. Cohn-Bendita). Ani zde přednášku nedokončil a opustil sál za střetu svých příznivců a odpůrců a výkřiků *Unternehmer-Sklave* („otrok zaměstnavatelů“) a „*Herbert, warum dich CIA bezahlt?*“ („Herberte, proč tě platí CIA“) ⁸⁶². Marcuse jako guru skončil. ⁸⁶³

6.3.3 Protestní hnutí a Adorno: smrt *Teddyho*

Také Adorno, stejně jako Horkheimer, byl protestním hnutím zavržen již na samém počátku, možná částečně nespravedlivě. Příčinou byla nešťastná Adornova přednáška na FU *Zum Klassizismus von Goethes Iphigenie* („Ke klasicismu Goethovy Ifigenie“) z června 1967, nedlouho po smrti Ohnesorga. Adorno o den dříve ve Frankfurtu pietně přerušil přednášku a vyzval k minutě ticha (za Ohnesorga), kritizoval státní vrchnostensství a hon na demonstranty nepřímo přirovnal k pogromům na Židy. ⁸⁶⁴ Odmítl ale požadavek SDS a AStA, aby změnil klasicistní téma berlínské přednášky a vedl debatu o povaze německé demokracie. Co hůře, Adorno odmítl napsat posudek pro vazebně drženého

⁸⁶² Marcuse sice později v dopisech Adornovi mimo jiné psal, že přednáška a vše okolo bylo rušeno jen několika individui typu Cohn-Bendita a jeho odchod měl ukázat jejich izolovanost. nicméně skutečnost, že Marcuse dvakrát po sobě nemohl dokončit přednášku před plénem, svědčí o tom, že recepce Marcuse v letech 1968-69 již zdaleka nebyly jednoznačné. Viz MARCUSE, Herbert, Brief an Theodor W. Adorno, Juni 1969 a 21. Juli 1969. in: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Dokument Nr. 336 a 340, str. 649 a 653.

⁸⁶³ KRAUSHAAR, Wolfgang, *Frankfurter Schule und die Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995. Band 1: Chronik.* Gogner und Bernhard, Hamburg, 1998, str. 323 a 438. Srovnej s: FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 167-170, 189-197, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 326-335, 373-380, WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 667-704, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

⁸⁶⁴ ADORNO, Theodor, W., *Es ist mir nicht möglich...* (projev z 6. června 1967), in: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Band 2, *Dokumente.* Dokument Nr. 123, str. 241. Adornova řeč byla také otištěna ve frankfurtském studentském časopise *Diskus*, Extrablatt, 8-9. 6. 1967.

komunarda Fritze Teufela a pomoci mu tak k propuštění. Studenti interpretovali celkové Adornovo vystupování jako taktizování a na Adorna tvrdě zaútočili: nejen *Kommune 2* (viz výše), ale i západoberlínský SDS, který, stejně jako K2, napsal tiskové prohlášení proti Adornovi:

„Herr Prof. Adorno ist jederzeit bereit der Gesellschaft der Bundesrepublik einen latenten Hang zur Unmenschlichkeit zu bezeugen, konfrontiert mit der Unmenschlichkeit (...) lehnt er es ab, sich zu äussern. (...) Sollte sich Prof. Adorno weigern, mit uns zu diskutieren, so verlassen wir den Saal.“⁸⁶⁵

Přesto se Adorno se v kritických okamžicích protestního hnutí zastával. Spolu s Friedeburmem jako jediní z analytiků IFS podepsali *Die Erklärung der Vierzehn*⁸⁶⁶ („Prohlášení čtrnácti“) z dubna 1968, ve kterém byl odsouzen atentát na Dutschka a za jeho viníka – ve shodně se SDS – obviněn Springerův koncern a jako štvavá žurnalistika. PH ale neslyšelo na opakované Adornovy náznaky podpory. Naopak, při velkém posledním střetu protestního hnutí a kritické teorie a IFS se Adorno stal doslovnou obětí. Po opakovaném policejním vyklizení okupovaného IFS v lednu 1969 - policii zavolali Adorno a Friedeburg (viz níže) - studentiablokovali Adornovu výuku v letním semestru 1969. V dubnu toho roku provedli proti Adornovi tzv. *Busenaktion* („akce odhalených prsou“). Při jeho přednášce obsadili pódium s nápisy: *Adorno als Institution ist tot* („Adorno jako instituce je mrtev“) nebo *Adorno: sluha kapitalismu*. Odhalené studentky pak starého Adorna obstoupily, obsypaly ho květy a pokusily se ho líbat. Filozof zmizel. Když byly narušovány i jeho další přednášky, zrušil výuku. Adorno vystupoval i jako svědek v procesu s Krahlem ve věci lednové okupace. V srpnu téhož roku zemřel na infarkt. Debaty o tom, zda k Adornovu úmrtí přispěly události letního semestru (Adornovi bylo vyhrožováno i zabitím), byly vedeny

865 Nedatovaný *Flugblatt* SDS; in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand: LV Berlin, 1965-67, SDS.

⁸⁶⁶ *Die Erklärung der Vierzehn* (Adorno, Bahrdt, Böll, Brückner, Friedeburg, Jens, Kogon, Mann, Mitscherlich, Müller, Popitz, Pross, Ridder, Zmarzlik); in: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Dokument Nr. 194, str. 363.

ještě dlouho poté. Tragické vyústění střetu radikálů s Adornem a s IFS bylo dokonáno tragickou smrtí Krahla v únoru 1970.⁸⁶⁷

6.3.4 Protestní hnutí a Habermas: „akademický fízl“ Habermas

Velmi výrazná byla přímá recepce mezi PH a Habermasem, který se stal po faktickém převzetí IFS po Horkheimerovi v roce 1964 novou vůdčí postavou KT. Habermas inklinoval k SDS a levice od konce 50. let, kdy se zapojoval do hnutí *Kampf dem Atomtod*. Poté, co byl po emeritování Horkheimera v roce 1964 znovu povolán na IFS, krok za krokem včleňoval IFS do fronty nalevo od SPD. Podepsal petici *Das Argument* proti válce ve Vietnamu a v roce 1966 působil jako spoluorganizátor kongresu SDS *Analyse eines Examples*, na kterém vystoupil Marcuse. Habermas zde vedl odborný panel o kontextech války ve Vietnamu. Jiný panel vedl Habermasův asistent a člen SDS Oskar Negt.⁸⁶⁸ Lze sledovat, že od roku se IFS se pod vedením Habermase stále více přibližoval k SDS.⁸⁶⁹ V pozici nastupujícího lídra intelektuální levice Habermas vystoupil na hannoverské konferenci SDS 9. června 1967 *Bedingungen und Organisation des Widerstandes*⁸⁷⁰. Zde ale došlo k fatálnímu střetu mezi Habermasem a SDS. Habermas analyzoval reálné možnosti SDS a PH. Uznal, že německá společnost čelí hrozbě autoritářského režimu pod pláštíkem demokracie, který dosahuje až fašizujícího stupně. Zároveň ale (oproti Marcusovi) odmítl, že by SDS a PH měli specifická práva vystupovat z platného legislativního rámce. Jejich úlohu spatřoval v zapojení se do mimoparlamentární opozice, v nastolování

⁸⁶⁷ Viz KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Band 1, Chronik, str. 397-418. Srovnej s: FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 201-202, ALBRECHT, Clemens., BEHRMANN, Günter., C., BOCK, Michael., HOMANN, Harald., TENBRUCK, Friedrich., H., c. d., str. 216, 323-328, 448-451, WIGGERSHAUS, R., c. d., str. 667-704, TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, c. d., str. 69-97.

⁸⁶⁸ Viz dokumenty: Vorläufiges Programm nach dem Stand von 5. 5. 1966 a Vietnam – „Analyse eines Examples“. Information über den Studentenkongreß am 22. Mai 1966 in der Universität Frankfurt, in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin. Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand: Vietnam, „Analyse eines Examples“.

⁸⁶⁹ V roce 1966 byl ve spolkovém předsednictvu SDS Dutschke a v SDS celkově posilovala sekce a metody bývalé SA, což se projevilo např. na první radikální demonstraci „přímé akce“ SDS v západním Berlíně v únoru 1966. Viz např.: FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 140-143 a 243.

⁸⁷⁰ HABERMAS, Jürgen, Rede über die politische Rolle der Studentenschaft in der Bundesrepublik. Referat auf dem Kongreß „Bedingungen und Organisation des Widerstandes“ in Hannover 9. Juni 1967, in: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Band 2, Dokumente, Dokument Nr. 126, str. 246-249.

tabuizovaných témat a v spoluúčasti na obraně německé demokracie a občanské společnosti. Varoval před předem prohranými pokusy o mocenský střet se systémem. Zcela odmítl radikální aktivismus tzv. přímých (subverzních) akcí. Habermas zde narazil. Jeho analýzu nejprve zavrhl Krahl⁸⁷¹ a Habermase nakonec „vyprovodil“ Dutschke.⁸⁷² Dobová konstelace měla být naopak zralá k „podmanění a kontrole dějin“ a k revolučnímu mocenskému střetu. SDS vyzval k zakládání revolučních centrál přímých akcí a k ignoraci legislativních pravidel. Habermase obvinil, že popírá jednotu teorie a praxe, pokouší se o potlačení slibné konstelace a podvrací subjektivní zápal:

„Professor Habermas, Ihr begriffloser Objektivismus erschlägt das zu emanzipierende Subjekt.“⁸⁷³

Habermas odjel, ale později se vrátil se a vyřkl zaklínadlo, že Dutschkeho (a SDS) aktivismus přímých akcí je levicový fašismus:

„Ich bin der Meinung, er hat eine voluntaristische Ideologie hier entwickelt, die man im Jahre 1848 utopischen Sozialismus genannt hat, und die er unter heutigen Umständen, jedenfalls ich glaube, Gründe zu haben, diese Terminologie vorzuschlagen, linken Faschismus nennen muß.“⁸⁷⁴

Plénium Habermase odmítlo. Spojení „levicový fašismus“ vyhloubilo mezi Habermasem a protestním hnutím v čele s SDS nezhojitelnou průrvu. Habermas od té doby již nikdy nefiguroval na žádném kongresu SDS (nepodepsal ani *Erklärung der Vierzehn*). Habermas nicméně správně chápal význam PH pro německou demokracii a společnost. Rok po hannoverském fiasku (kterého litoval) přednesl druhou prorockou analýzu s cílem zvrátit vývoj PH k násilí. V textu nazvaném *Die Scheinrevolution und ihre Kinder*⁸⁷⁵ („Domnělá revoluce a její

⁸⁷¹ KRAHL, Hans-Jürgen, Diskussionsbeitrag auf dem Kongreß „Bedingungen und Organisation des Widerstandes“ in Hannover, 9. Juni 1967; in: tamtéž, Dokument Nr. 127, str. 249-250.

⁸⁷² DUTSCHKE, Rudi, Referat auf dem Kongreß „Bedingungen und Organisation des Widerstandes“ in Hannover 9. Juni 1967; in: tamtéž, Dokument Nr. 129, str. 151-153.

⁸⁷³ Tamtéž, str. 251.

⁸⁷⁴ HABERMAS, Jürgen, Reaktion auf das Referat Rudi Dutschkes, in: tamtéž, Dokument Nr. 130, str. 254-255.

⁸⁷⁵ HABERMAS, Jürgen, Die Scheinrevolution und ihre Kinder – Sechs Thesen über Taktik, Ziele und Situationsanalysen der oppositionellen Jugend; in: tamtéž, Dokument Nr. 220, str. 408-413.

děti“, červen 1968) přednesl šest tezí o protestním hnutí. Ocenil, že politizovalo společnost, otevřelo dveře k její demokratizaci a odhalilo deficity německé demokracie a její legitimacy. Dokonce pochválil protestní metody pasivního odporu, které měly dosahovat zajímavých osvětových výsledků:

„*Eine rote Fahne im richtigen Augenblick auf dem richtigen Dach kann eine Aufklärende Wirkung haben.*“⁸⁷⁶

Existující konflikt neměl být vysvětlován Marxem a třídním bojem, jednalo se o střet hodnot. Varoval, že PH vychází z mylných tezí: z víry v revoluční či předrevoluční konstelaci, z víry v proletariát v Marxově pojetí a z víry v možnost koordinovaného revolučního postupu s emancipačními hnutími Třetího světa. Konstatoval, že radikální složky protestního hnutí vedou celou mimoparlamentární opozici do společenské izolace a původním cílům jen škodí. Radikálové neměli rozpoznat své meze a možnosti a vydali se cestou předem prohraného mocenského střetu se systémem, před kterým varoval v Hannoveru. Dále hovořil o patologických *kurzfristige narzißtische Befriedigungen* („krátkodobých narcistických uspokojení“) radikálního jádra. Zakončil, že pokud má PH ještě sehrát smysluplnou roli, musí se navrátit ke koncepční osvětové politické práci. Habermase promptně atakoval opět Krahl, rovněž účastník kongresu VDS.⁸⁷⁷ Tvrdil, že Habermasova kritika je *ab origine* buržoazní a ani nemůže pochopit levicový revoluční proletářský boj. Argumentoval Marxem a tezí, že stát kapitalismu bude buď dobyt, nebo se transformuje v stát autoritářský, což mělo v podobě nouzových zákonů a velké koalice právě probíhat. Habermase poučil, že aktivity *Vietkongu* a knihy Che Guevary mají zásadní mentalito-tvorný dopad na PH. Připomněl, že o rok dříve Habermas v Hannoveru mluvil o metodách přímých akcí jako o levicovém fašismu, nyní je oslavuje:

Text byl poprvé přečten jako příspěvek na konferenci *Verband Deutscher Studentenschaften* (VDS) 1. 6. 1968, poté otištěn ve *Frankfurter Rundschau* 5. 6. 1967.

⁸⁷⁶ Tamtéž, str. 411.

⁸⁷⁷ KRAHL, Hans-Jürgen, Antwort auf Jürgen Habermas. Schriftliche Fassung eines Diskussionsbeitrages auf dem Kongreß des VDS; in: tamtéž, Dokument Nr. 221, str. 413-415.

„Vor einem Jahr hat Habermas als Linksfaschismus denunziert, was er heute als „phantasiereiche Erfindung neuer Demonstrationstechniken“ feiert.“⁸⁷⁸

Habermase s pomocí Hegela přirovnal k Minervině sově létající za soumraku. Ve své akademické „impotenci“ měl klopýtat za protestním hnutím a nevhodně vstupovat do jeho jednotlivých fází:

„Doch die Phase des provokativen Protests ist vorbei, die des aktiven Widerstands hat begonnen. Habermas kommt als Hegelscher Philosoph post festum.“⁸⁷⁹

SDS se s Habermasovou kritikou vyrovnával ve sborníku redigovaném Habermasovým asistentem na IFS Negtem *Die Linke antwortet Jürgen Habermas*⁸⁸⁰ („Levice odpovídá Jürgenovi Habermasovi“). Habermasovi se, i přes demokraticky levicové občanské postoje a přes snahu zapojit IFS do levicové mimoparlamentní fronty, opakovaně nepodařilo nalézt *modus vivendi* s protestním levicovým hnutím. Na přelomu let 1968-69 –jako celá KT a IFS – byl nadobro zavržen, označen za tmel fašizoidního státu a za „akademického fízla“.⁸⁸¹

6.3.5 Protestní hnutí a *Institut für Sozialforschung*: konec recepce kritické teorie

Po ztroskotaném pokusu o mocenský střet se systémem v první polovině roku 1968 a jako projev nastupující násilné fáze byly od května 1968 obsazovány a okupovány univerzity a jednotlivé instituty a semináře. Této praxi neunikl ani IFS, který vedla trojice Habermas-Adorno-Friedeburg. Radikální aktivisté v prosinci 1968 obsadili sociologický seminář, který vedli tři výše jmenovaní (nesídlil ale přímo v budově IFS). Okupující se označili za *Spartakus-Seminar* („Seminář Spartakovců“) a po vzoru *Kritische Universität* svépomocí vedli semináře a požadovali razantní změny v univerzitním chodu: zrušení privilegií ordinářů, paritu mezi studenty a vyučujícími v rozhodujících orgánech, převod

⁸⁷⁸ Tamtéž, str. 414.

⁸⁷⁹ Tamtéž, str. 415.

⁸⁸⁰ NEGTE, Oskar (Hg.) *Die Linke antwortet Jürgen Habermas*, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt am Main, 1968. V tomto sborníku na Habermase reagovali i další špičky SDS, např. bývalí spolkoví předsedové Helmut Schauer a Reimut Reiche, „Dutschkův spolkový předseda“ Frank Wolf, ale i „duchovní otec“ SDS a *nk* marburský profesor Wolfgang Abendroth.

⁸⁸¹ Viz Flugblatt zur Inhaftierung von Hans-Jürgen Krahl, 4. Februar 1969; in: KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., Band 2, Dokumente, Dokument Nr. 294, str. 559.

části financí IFS na studentskou samosprávu, začlenění studenty samostatně vedených seminářů do řádného studia, aj.⁸⁸² Vedení IFS se pokusilo vyjít radikálním studentům vstříc a po vzoru berlínského *Otto-Suhr-Institut* nalézt kompromis. Vedení IFS nabídlo tripartitu - třetinový podíl studentů v rozhodujících orgánech – a naznačilo ochotu kofinancovat studentskou samosprávu a provést úpravy zkušebního řádu.⁸⁸³ To bylo odmítnuto a budova okupována několik dalších dní. Když byla odmítnuta poslední nabídka vedení IFS (zakomponování studentských seminářů do regulérního studia)⁸⁸⁴, navštívil rebelanty navečer neformálně Habermas a upozornil je, že věc již není v jeho rukách. Nad ránem byl seminář policejně vyklizen a záležitost byla řešena v trestně-právní rovině. Protestní hnutí reagovalo atakem na kritickou teorii. Byla označena jako *linkes Alibi der bürgerlichen Gesellschaft* („levicové alibi buržoazní společnosti“)⁸⁸⁵ a nebezpečný tmel autoritativního státu. Podle SDS selhala a rezignovala při naplňování vlastních myšlenek v praxi:

„Die Wirkung der kritischen Theorie der Habermäuse, Adorniten und ihrer Apologeten (...) kann nur als entpolitisierend beschrieben werden. Hier wird Theorie im wesentlichen um ihrer selbst willen betrieben (...) Dabei wird (...)denjenigen, die versuchen, den Widerspruch zwischen den theoretischen Prinzipien der Revolte und deren praktischen Realisierung in der praktischen Aktion aufzulösen, Stalinismus und Faschismus vorgeworfen.“⁸⁸⁶

Konflikt ale zdaleka nekončil. Aktivisté SDS zahájili bojkot a koncem ledna radikální jádro, přes 70 osob, znovu atakovalo IFS a tentokrát obsadilo přímo budovu IFS a vyhlásilo v ní základnu revoluce. Při okupaci došlo k potyčce s

⁸⁸² „Die Universität gehört uns!“ Erklärung der Besetzer des Soziologischen Seminars, 11. Dezember 1968; in: tamtéž, Dokument Nr. 257, str. 502.

⁸⁸³ ADORNO, Theodor, W., FRIEDEBURG, Ludwig, von, HABERMAS, Jürgen, Öffentliche Erklärung, 11. Dezember 1968; in: tamtéž, Dokument Nr. 258, str. 502-503.

⁸⁸⁴ ADORNO, Theodor, W., FRIEDEBURG, Ludwig, von, HABERMAS, Jürgen, MITSCHERLICH, Alexander, Öffentliche Erklärung, 11. Dezember 1968; in: tamtéž, Dokument Nr. 264, str. 519.

⁸⁸⁵ Streikomitee Spartakus-Seminar, Flugblatt zur polizeilichen Räumung des besetzten Soziologischen Seminars, 18. Dezember 1968; in: tamtéž, Dokument Nr. 266, str. 520.

⁸⁸⁶ Sozialistischer Deutscher Studentenbund. Von der kritischen Theorie zur Praxis. Kommentar des SDS-Bundesvorstands zum Verlauf des „Aktiven Streiks“. 18. Dezember 1968; in: tamtéž, Dokument Nr. 268, str. 521-522.

Adornem a Friedeburgen.⁸⁸⁷ Ti obratem povolali policejní jednotky. IFS byl obklíčen, studenti vyvedeni a leader revolty Krahl – s nadávkou na Adorna a Friedeburga *Scheißkritische Theoretiker* („zasraní kritičtí teoretici“) - zatčen. IFS a KT byli v reakci na zatčení Krahla označeni za protofašismus:

„Das Zusammenspiel der kritischen Jammergestallten Habermas & Co. Mit der Polizei ist nur Teil der konzertierten Aktion von Uniadministration und den Bürokratien des autoritären Staates zur Zerschlagen der Auserparlamentarischen Opposition. Die Technokratische Hochschulreform (...) entspricht den Faschisierungstendenzen des autoritären Staates, der mit NS-Gesetzen (...) jede reale Opposition zerschlagen soll.“⁸⁸⁸

Adorno v letním semstru 1969 již nepřednášel a v srpnu téhož roku zemřel. O půl roku později zemřel Krahl.

Radikalizace osobních vztahů protestního hnutí a tvůrců kritické teorie až k formám fyzického násilí odpovídala obecné genezi PH k násilí. V západním Berlíně vznikla počátkem roku 1969 *Wielandkommune*, ze které zanedlouho vzešel organizovaný terorismus. Popsané přímé konfliktní vztahy se staly primárním důvodem vyhasnutí KT jako receptivního pramene od roku 1967. PH nalezlo nové teoretické vzory a „povyšilo“ alternativy ke KT - revoluční praktiky jako Mao Ce Tung, Che Guevaru, Ho Či Mina, *Tupamaros*, *Black Panthers*, apod. – na teoretickou a praktickou bázi.

6.4 Kritická teorie a revoluční komuny

Nyní bude sledován receptivní vztah kritické teorie a revolučních komun, které se staly vlivnou avantgardou PH. Na počátku stála *Subversive Aktion* (viz kapitola 5.2.2). V tomto kontextu budou analyzovány písemné prameny Kunzelmanna z tiskovin SA *Unverbindliche Richtlinien I. a II.* (1962-63) a *Anschlag* (1964-65). Dále budou analyzovány dokumenty (*Flugblätter*, viz níže)

⁸⁸⁷ Adorno později v rámci univerzitního i policejního vyšetřování popisoval, že jeden z vůdců SDS Krahl je urážel (Adorna a Friedeburga) slovy: „Halten Sie die Klappe.“ A „Sie haben hier gar nichts zu sagen.“ Dokonce mělo dojít i k potyčce mezi Krahlem a Friedeburgen. Viz ADORNO, Theodor, W., Stellungnahme in der Angelegenheit Krahl!“, in: tamtéž, Dokument Nr. 325, str. 627-628.

⁸⁸⁸ Flugblatt zur Inhaftierung von Hans-Jürgen Krahl, 4. Februar 1969; in: tamtéž, Dokument Nr. 294, str. 558-559.

komun let 1967-69: *Kommune 1* (K1) a *Kommune 2* (K2) a doložena kontinuita PH s počátkem organizovaného terorismu ve *Wielandkommune* a *Tupamaros Westberlin*, které se staly předobrazem RAF.

6.4.1 Dieter Kunzelmann a *Subversive Aktion: Unverbindliche Richtlinien* a *Anschlag* (1962-1964); setkání na *Kochelsee*

První dokument *Subversive Aktion, Unverbindliche Richtlinien I* (URI; prosinec 1962)⁸⁸⁹ byl z hlediska recepce KT zásadní nejen v rovině teoretické, ale i potenciaálně praktické. Byl společným dílem Dietra Kunzelmanna, Christofera Baldeneye a Rodolphe Gasché. Poslední dva jmenovaní, akademičtí intelektuálové, Kunzelmanna seznámili s KT.⁸⁹⁰ V tento okamžik lze zaznamenat první recepci KT v kruzích budoucího protestního levicového hnutí⁸⁹¹. URI byly, obecně vzato, velice radikální, místy až neurotickou polemikou a zavržením panující průmyslové společnosti a etablovaných hodnot. Kapitalistický systém měl být postavený na konzumní animálnosti a potlačující kvazi-křesťanské mravnosti. Obojí mělo znemožňovat individuální proces a emancipaci: společnost *Totschweigen* („mrtvolného mlčení“). Kritizován byl urbanismus (betonizace jako *organisierte Leere* – „organizované prázdno“), proponismus⁸⁹², konzumerismus a kategorismus (viz níže). Za alternativní hodnotu byla postavena úplná emancipace subjektu a jeho *Urerwartungen* (archetypálních očekávání). Mělo být dosaženo uvolnění všech potlačených instinktivních (zejména sexuálních) sil. Tomu bránily manipulace vědomí a nevědomí. V tento okamžik začaly být v URI používány motivy KT, nejprve o dvojsečnosti modernity velice blízké *Dialektik der Aufklärung*.

⁸⁸⁹ *Unverbindliche Richtlinien I* a II. se nacházejí na hranici mezi manifestem a podzemním (undergroundovým) periodikem. První číslo je cca třicetistránkový strukturovaný intelektuální text, který usiloval o obecnou analýzu společenské situace a formulaci alternativy.

⁸⁹⁰ V tomto ohledu byl určující vliv Baldeneye: „*Baldeney, der sich mit einer theologischen Vergangenheit auseinandersetzen hatte, studierte die psychoanalytische Literatur und regte schon 1962 zur Lektüre der Schriften Herbert Marcuses an (...) und propagierte kommuneartige Formen solidarischen Zusammenlebens.*“ Naopak Gasché pocházel z kruhů Situationalistické internacionály a patřil za znalce tradičního marxismu. Viz BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert. *Subversive Aktion. Der Sinn der Organisation ist ihr Scheitern*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt. 1976, str. 69.

⁸⁹¹ Zde je zajímavá časová shoda - druhá polovina roku 1962 -, která odpovídá počátkům systematické rekonstrukce KT v periodiku *Das Argument* (svázaným s SDS, viz výše).

⁸⁹² Pojem postihující předpokládanou mediální manipulaci.

„Am Tor zu Freiheit versinkt die Menschheit in eine neue Art der Barbarei (...)“⁸⁹³

Předpoklad, že URI myšlenkově čerpaly z kritické teorie, byla potvrzena opakovanými odkazy na Marcuseho *Eros and Civilization* a Adornovu a Horkheimerovu *Dialektik der Aufklärung* (viz níže).⁸⁹⁴ Rozvedena byla celá škála motivů KT od proměny volného času (viz Marcuse) po devastaci mezilidských vztahů (viz Fromm). S výjimkou Freuda zde nebyli odkazováni žádní jiní myslitelé. URI byly celkovými variacemi na kritickou teorii. Ve shodě s KT bylo poukazováno na ohýbání společenských věd (psychologie, sociologie) za účelem manipulací. Obraty jako *ungelebtes Leben* („nežitý život“) napovídaly o adornovských inspiracích. Kritizováno bylo znetvořování jazyka a jeho redukce na pojmy (srovnej např. s DA):

„Jedes Denken ausserhalb des unitaristischen Kategoriensystems ist von vornherein suspekt (...)“⁸⁹⁵

Jako signifikantní pojem URI byl používán a i řádně odkázán Marcusův pojem z EC *Leistungsprinzip*:

„Als Leitidee des gültigen Kategoriensystems hat zuletzt Herbert Marcuse das Leistungsprinzip aufgezeigt.“⁸⁹⁶

A Marcuse a kritická teorie měli popsat proměnu jednotlivce ve zboží:

„Seine (Marcuses) Wahl deckt die Ideologie dieser Gesellschaft auf. Sie richtet sich aus am Denkschema der bürgerlich-kapitalistischen Ökonomie, die dadurch den Menschen der Verdinglichung unterwirft, d. h. ihn als Ware behandelt, die gekauft, getauscht, verkauft und liquidiert werden kann.“⁸⁹⁷

Stejně jako Marcuse byl odkázán Adorno a IFS (jako „spolupracovníci Adorna“):

893 Unverbindliche Richtlinien I: in: tamtéž, str. 75. Srovnej se známou větou z předmluvy DA: „(...)warum die Menschheit, anstatt in einen wahrhaft menschlichen Zustand einzutreten, in eine neue Art von Barbarei versinkt.“ (DA, str. 11)

894 Tamtéž, str. 79, 81, 82.

895 Tamtéž, str. 81.

896 Tamtéž.

897 Tamtéž.

„Der gigantische Fehlschlag, der aus der Anstrengung des 19. und 20. Jahrhunderts (...) resultierte, offenbart sich mit erschreckender Penetranz in dem Abstieg der Kultur zum Kulturindustrie. Unser bestes analytisches Bemühen in Bezug auf dieses Problem hat keine Chance die Zusammenhänge hintergründiger aufzuzeigen, als der umfassende Blick, den Th. W. Adorno und seine Mitarbeiter vermitteln.“⁸⁹⁸

Znalost Adorna byla chápána jako výchozí bod pro další úvahy:

„Die Kenntnis seiner Werke (Adornos) ist unerlässliche Voraussetzung einen gewählten Standort behaupten zu können.“⁸⁹⁹

První oddíl URI popisoval společenskou situaci a byl pojmenován *Abbrechung* („oddělení“). Druhý oddíl formuloval možnost alternativy jako *Projekt*.⁹⁰⁰ Také praktická alternativa byla ovlivněna KT. V URI byla s pomocí Marcusových pojmu z EC – *Leistungsprinzip* a *Lustprinzip* – koncipována myšlenka avantgardních kohort (komun), které měly sloužit jako laboratoř nového člověka a společnosti, což Kunzelmann a další realizovali v *Kommune I* a *Kommune 2*. Rozhod a odchod ze společnosti byl vyjádřen dekonstrukcí vybraných tradičních katolických přechodových rituálů – křtu, biřmování, svatby, pomazání, zpovědi, svatého přijímání, svěcení -, které byly ironizovány jako zvnitřňující formy potlačení. K nim byly postaveny paralely v potlačujících mechanismech konzumní společnosti - konzum jako svaté přijímání, *Leistungsprinzip* jako biřmování, luxus jako pomazání (sestoupení Ducha svatého) - a navržena jejich transformace a uvolnění v podobě proudění libidinózních sil. URI byly zakončeny oddílem *Eschatologisches Programm* („Eschatologický program“), ve kterém byl potvrzen cíl autorů: dekonstrukce konzumní kapitalistické společnosti:

„Diese Welt abzubauen, ist eine geschichtliche Notwendigkeit (...).“⁹⁰¹

⁸⁹⁸ Tamtéž, str. 82. Autoři se s vysokou pravděpodobností vyjadřovali o DA. Vyplývá z kontextu (myšlenka selhání pokroku 19. a 20. století) a z odkazovaného pojmu *Kulturindustrie*, který je názvem jedné z kapitol DA.

⁸⁹⁹ Tamtéž.

⁹⁰⁰ Stejnou vnitřní koncepci měl – zde citovaný a odkazovaný – Marcusův *Eros and Civilization*.

⁹⁰¹ Tamtéž, str. 89.

Měl vzniknout prostor naplněných *Ur-erwartungen*. V zřejmé inspiraci Nietzschem se člověk měl stát Bohem. Transcendentní Bůh byl zavržen jako projekce. Tato myšlenka byla vyjádřena v *Ich-Gott-Welt-Schema* („já-bůh-svět-schéma“). V avantgardních kohortách (komunách) se měl zrodit nový člověk: *Homo Autokrator*. Idea revolučních kohort byla ovlivněna Marcusovy pojmy z EC:

„*Der Widerstand der Kohorten gegen das Leistungsprinzip äussert sich in der Konzeption des utopischen Prinzips, das allen Möglichkeiten des Menschlichen seinen Raum schafft.*“⁹⁰²

Komuny dále měly rozložit rodinu jako reprodukční základnu uzurpátorské společnosti, což byla opět recepce rané KT (viz *Studien über Autorität und Familie* (1936) a Frommovy studie v ZFS (1932). Bylo voláno po *totale Umwälzung* („totální změna“).

Myšlenky z URI byly rozvedeny v *Unverbindliche Richtlinien II* (URII; prosinec 1963) od stejných autorů (Kunzelmann, Baldeney, Gasché). Zde lze zdůraznit tři nové motivy: KT zůstávala hlavní teoretickou oporou, ale byla zpochybněna schopnost jejich autorů odvodit ze správné teorie správnou praxi:

„*Die Frage erhebt sich, ob die Frankfurter Schule durch die ständige Proklamierung der Ausweglosigkeit der bestehenden Situation die Dialektik dieser Einsicht durchschaut hat und ob sie sich nicht durch die Manie der perfekten Analyse (...) von der Wichtigkeit einer Aktion freispricht.*“⁹⁰³

Nicméně mottem UR II byl citát z Marcuse⁹⁰⁴ a KT byla jediným pravidelně odkazovaným pramenem UR II.⁹⁰⁵ Dále zde byla rozvedena metoda revoluční praxe v podobě přímých akcí proti systému. Byla zdůrazněna neoddělitelnost revoluční teorie a praxe:

⁹⁰² Tamtéž, str. 86.

⁹⁰³ Unverbindliche Richtlinien II; in: BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, c. d., str. 115.

⁹⁰⁴ UR II byly uvedeny citátem z Marcuse z jeho méně známého textu *Zeugnisse* (Frankfurt, 1963), který nabádal k přechodu z teoretické kritické fáze k praxi. In: tamtéž, str. 101.

⁹⁰⁵ Mimo Marcuse byla opět odkazována *Dialektik der Aufklärung* a některé obecně známé pojmy Marcuse a Adorna jako *Leistungsgesellschaft*, *Lustprinzip*, *beschädigtes Leben* a typické myšlenkové figury KT o dialektice *logos*, automatizované práci, reklamní manipulaci, fetišizaci zboží, depersonalizovaném kapitalismu, apod. Viz tamtéž, str. 104-106, 108, 115-116, 120.

„Zur subversiven Linken darf sich nur zählen, wer an einer neuen Tradition der Revolte aktiv sich beteiligt. (...) Kritik muss in Aktion umschlagen.“⁹⁰⁶

Jeho nejzazší revoluční podstatou byla *subverzive Psyche* („subverzivní psychika“) toužící po *subversives Sein* („subverzivním bytí“). Revolucionáři disponující rozvinutou *subverzive Psyche* se měli sdružovat v partyzánské kohortě (komuně) a z ní nabourávat etablovanou společnost.⁹⁰⁷ Tak byla postavena teoretická základna revolučních komun let 1967-69, ale i teroristických uskupení typu RAF. Třetím novým motivem (oproti dehonestaci katolických rituálů v URI) byla dehonestace státu a jeho korpusu (rodný list, ústava, matriční úřad, sociální zákonodárství, zákony, atd.).⁹⁰⁸ V UR II bylo radikálně postulováno, že kdo není schopen naplnit kritickou teorií odpovídající praxí, přestává být na straně opozice a stává se jen komickou výstuzí systému (implicitně mířeno proti KT). Autoři se závěrem jasně přiznali k marxistickému světonázoru: neexistuje individuální osvobození v nespravedlivém světě. Nejprve musí být změněn společenský celek a svět a až poté je možné dosáhnout individuální emancipace. Tím se *Subversive Aktion* vymezovala proti z konzervativních a religiózních pozic vedené kritice (jmenováni byli např. Jung a Eliade).⁹⁰⁹ Z *Homo Autokrator*, který se v URI vzpíral Bohu a církvi, se zrodil marxisticky revoluční *Homo Subversivus*.⁹¹⁰

Kritická teorie posloužila *Subversive Aktion* jako exkluzivní pramen teoretického popisu doby a společnosti. Kritická teorie nadto byla přeložena do

⁹⁰⁶ Tamtéž, str. 115.

⁹⁰⁷ V UR II se v této souvislosti objevovaly aktivistické pojmy jako *Tatbereitschaft* („připravenost k činům“) nebo *Selbstdisciplin* („sebedisciplína“). Metody přímých akcí v sobě obsahovaly to, co v roce 1967 v reakci na Dutschka Habermas označil jako levicový fašismus. Viz tamtéž, str. 119. Srovnej s: HABERMAS, Jürgen, Reaktion auf das Referat Rudi Dutschkes (SDS Kongress *Bedingungen und Organisation des Widerstandes*; Hannover 9. Juni 1967), in: KRAUSHAAR, Wolfgang, Frankfurter Schulle und die Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995. Band 2: Dokumente, Gogner und Bernhard, Hamburg, 1998, Dokument Nr. 130, str. 254-255.

⁹⁰⁸ Unverbindliche Richtlinien II; in: tamtéž, str. 99-121.

⁹⁰⁹ V závěru UR II byl dán přehled inspirativních teorií kritizujících průmyslový kapitalistický svět. Spadal do nich: 1) Marx, 2) široce pojatá psychoanalýza (Freud, Ferenczi, Reich, Abraham, aj.), 3) kruh *Eranos* (Jung, Eliade, Scholem, aj.), 4) Frankfurtská škola (Adorno, Benjamin, Horkheimer, Marcuse) a 5) umělecká avantgarda (dada, futurismus, surrealismus). Později ale bylo v textu jednoznačně stanoveno, že nadřazené jsou (marxistické) teorie primárně prosazující změnu společenského celku. Bylo tak potvrzeno tvrzení z úvodu UR II, že pokud je možné SA teoreticky popsat, snad by opovídal pojem *freudomarxismus*. Viz tamtéž, str. 119 a 100.

⁹¹⁰ Tamtéž, str. 119-121.

radikální revoluční praxe: metody přímých subverzních akcí proti systému z revolučních buňek (kohort, komun). Tvůrci *Unverbindliche Richtlinien* současně pochopili, že autoři KT nebudou na revoluční praxi participovat⁹¹¹ nastoupili i částečnou cestu emancipace od kritické teorie. UR byly orákulem: predikovaly vývoj, revoltu let 1967-69, zakládání komun a teroristických uskupení a protestnímu levicovému hnutí poskytovaly teoretickou základnu: podílely se na rekonstrukci kritické teorie a jejím praktickém „překladu“.

Anschlag I (tiskovina SA; 1964) byl jako celek uveden citátem z Horkheimera.⁹¹² Kunzelmann se zde v textu *Busenfrei als Symptom der Unfreiheit* („Nahoře bez jako symptom nesvobody“) s pomocí Marcuseho pojmu *Leistungsprinzip* (a s pomocí Freuda a Marxe) vyjádřil k společenskému tématu, zda je přípustné, aby se ženy ukazovaly v určitých situacích „nahore bez“. Dále využíval marcusovskou figuru o automatizaci a také odhalil spíše povrchní znalost Marcuseho a Fromma⁹¹³:

„Leider sind alle Versuche, den dialektischen Materialismus mit der Psychoanalyse produktiv zu verbinden (Vera Schmidt, Wilhelm Reich), gescheitert.“⁹¹⁴

Další dokument *Die Bedeutung der Automatisierung für eine revolutionäre Bewegung* („Význam automatizace pro revoluční hnutí“) byl posledním esejem Kunzelmanna pro SA publikovaný v *Anschlag II* (1964). Zároveň byl jeho hlavním teoretickým textem. Komplexně zde opakovaně odkazoval KT, jak je patrné již z názvu: slovo *Automatisierung* se vztahovalo k Marcusově tezi o

⁹¹¹ Tento závěr – alespoň pro Adorna a Horkheimera – jakoby předurčovalo (apatické) vyznění *Dialektik der Aufklärung*: cesta od rozumu k nerozumu a od civilizace k barbarství je osudem.

⁹¹² Citát zněl: *Interesse aller Ausgebeuteten ist heute, wo es stärker ist als je, weniger als je zu erkennen.* SA kopírovala v receptivním vztahu ke KT *Das Argument*. Když ARG v polovině roku 1962 zahájil rekonstrukci Marcuse, UR je recipovaly taktéž. Když se ARG v roce 1963 zaměřil na Horkheimera, projevil se to také v recepcích *Subversive Aktion*.

⁹¹³ Tuto hypotézu lze ověřit pomocí vzpomínek Bernda Rabehla – spolužáka Dutschka – který popsal setkání s Kunzelmannem a jeho vztah k teorii (tuto vzpomínku sám Kunzelmann otiskl ve svých memoárech, tedy se s ní patrně identifikoval): *„Gleichgültig schien ihm die Lektüre der Bloch, Lukacs, Korsch, Trotzki, Lenin, Marx, Engels, Feuerbach, Hegel. Die einzelnen Bücher dieser Autoren hatte er nach seinen Angaben in Stunden, höchstens in einem Tag, verschlungen und ausgespuckt. (...) Dutschke und ich reagierten verärgert. Wir brachten oft Stunden damit zu, einzelne Seiten durchzu buchstabieren und uns einzulesen in Logik und Argumentation dieser Theoretiker.“* viz RABEHL, Bernd, c. d., str. 42.

⁹¹⁴ Tamtéž, str. 186.

automatizované práci. Německé levici vytýkal, že je ponořena v neaktuálních debatách a opomíjí, že samo Německo má radikální profesory, jejichž společenská kritika vybízí k revoluční praxi. Na mysli měl zejména KT a IFS:

„Beim Jammern über unsere nichtrevolutionäre Epoche seitens pseudorevolutionärer Gruppen, die mehr dahin schielen, wo eine vergangene Revolution bewerkstelligt (...) statt sich in das zu vertiefen, was radikale Professorenkritik (...) in unsere Heimsphäre geleistet hat (...).“⁹¹⁵

„Gemeint sind die Werke folgender Autoren: Adorno, Benjamin, Horkheimer, Kracauer⁹¹⁶, Herbert Marcuse, Habermas, G. Anders⁹¹⁷, Bloch, Kofler⁹¹⁸.“⁹¹⁹

Marcusovo dílo a teze označil za epochální:

„(...) das epochemachende Werk von Herbert Marcuse.“⁹²⁰

„Die Veränderung der gesamtgesellschaftlichen Struktur durch die Automatisierung ist nur zu vergleichen der beginnenden Industrialisierung im frühen 19. Jahrhundert.“⁹²¹

Citoval také Horkheimera (esej *Materialismus und Moral* z ZSF 1933) a nastupující druhou generaci KT (Habermase a Schmidta). S pomocí Marcusovy automatizace byly kritizovány odbory a parlamentární levice (neochota usilovat o automatizovanou ekonomiku přinášející emancipaci od práce). Následovala obšírná odkazovaná recepce Marcusova pojmu automatizované práce⁹²² a teze o identitě kapitalistického a socialistického bloku v zaměření na produktivitu a

⁹¹⁵ *Die Bedeutung der Automation für eine revolutionäre Bewegung*, in *Anschlag II* (listopad 1964); in: tamtéž, str. 247. ..

⁹¹⁶ Siegfried Kracauer (1889-1966) byl blízkým přítelem a učitelem Adorna zejména v době výmarského Německa. Spolupracoval také s Waltrem Benjaminem a Ernstem Blochem.

⁹¹⁷ Günther Anders (1902-1992) – rakouský sociální filozof a spisovatel. Patřil ke kritikům atomového zbrojení a vlivu techniky na „dehumanizační proces“. Anders byl v příbuzenském vztahu s Benjaminem a v letech 1929-37 byl manželem Hannah Ardentové. Patřil ke kritikům války ve Vietnamu.

⁹¹⁸ Leo Kofler (1907-1995) - německo-rakouský marxistický filozof židovského původu.

Intelektuálně spadal do okruhu nedogmatického marxismu typu KT. Lukáse, Korsche a Blocha.

⁹¹⁹ Tamtéž.

⁹²⁰ Tamtéž, str. 248. Kunzelmann odkazoval Marcuseho dílo o sovětském komunismu *Die gesellschaftliche Lehre des sowjetischen Marxismus* („Společenská nauka sovětského marxismu“: 1958).

⁹²¹ Tamtéž, str. 247.

⁹²² Tamtéž.

nikoliv na emancipaci.⁹²³ Kunzelmann přitakal také Marcusově tezi o nutnosti současné společenské změny v industrializovaných státech a ve Třetím světě.⁹²⁴ Rozsáhlou recepci Marcuse vystřídala recepce Pollocka, ovšem s pomocí Marcusova pojmu *Leistungsprinzip* (kombinovaná recepce Marcuse-Pollock):

„Da alle menschlichen Beziehungen Warencharakter annehmen in der Herrschaft des Leistungsprinzips, dass sich der Mensch auch „beim Wahlakt nichts anders verhält als bei seinen Entscheidungen als Konsument. (In der Fußnote: F. Pollock, Automation, 1964).“⁹²⁵

A znovu s odkazem na Pollocka byl kapitalistický a (pseudo)socialistický systém připodobněn k fašismu:

„Durch die Herrschaft eines Prinzips ähnelt die hochkapitalistische und pseudosozialistische Ideologie der faschistischen: der Kampf um den Lebensraum rechtfertigt jede Vernichtung physischen Lebens, der Kampf um den tödlichen Rhythmus der Industrie die Vernichtung psychischen Lebens (In der Fußnote: F. Pollock, a.a.O.)“⁹²⁶

Dále byl Pollock odkazován v rámci promýšlení teze o automatizaci, která se dialekticky jevila i jako potenciálně nebezpečná: pokud by byla realizována autoritativním režimem, došlo by k úplné kontrole jednotlivce. Obsáhlé recepce a variace na KT byly zakončeny konstatováním, že se analýzy KT musí stát základnou revoluční praxí:

„Der Kampf, den wir beginnen müssen, heisst (...) aufgrund revolutionäre Analyse die revolutionäre Praxis zu suchen (...).“⁹²⁷

Sumarizace receptivního vztahu *Subversive Aktion* a kritické teorie ukazuje, že se jednalo o recepci *par excellence* a o plné ovlivnění SA kriticko-teoretickými motivy: v první řadě Marcusem, ale také Adornem, Horkheimerem, Pollockem, Benjaminem a nastupující generací KT (Schmidt, Habermas). V této

⁹²³ Tamtéž.

⁹²⁴ Tamtéž, str. 249.

⁹²⁵ Tamtéž.

⁹²⁶ Tamtéž, str. 250.

⁹²⁷ Tamtéž, str. 251.

fázi ještě nelze u Kunzelmana a SA dohledat pozdější recepcí komunistických praktiků Třetího světa (Mao, Che Guevara, apod.) a jen pomálu nedogmatických marxistů 20. let (zde jen Bloch, Kofler). Recepce jednoznačně dominovala KT, která byla označena za teoretický podklad zamýšlené revoluční praxe. Emancipace od KT, naznačená v UR II, načas umkla.

Po rozpadu SA v roce 1965 byla energie Kunzelmana, Dutschka a Rabebla namířena do infiltrace a práce v SDS a do snahy prosadit v SDS neomarxismus (KT) a akcionalismus. V návaznosti na koncily SA svolal Kunzelmann v červenci 1966 setkání u Kochelského jezera, kde proběhly konkrétní organizační kroky k rozpoutání revolty a provokací v Berlíně (založení *Kommune 1* a *Kommune 2*, *Lieber-Aktion*; viz kapitola 5.3). Nyní budou přiblíženy debaty u Kochelského jezera s akcentem na recepci kritické teorie.

Kunzelmann ve svých memoárech uvedl, že klíčové teoretické debaty na *Kochelsee* byly vedeny o Marcusově *One Dimensional Man* a Fanonovi:

„Im Mittelpunkt der Debatte standen in Kochel (...) zwei Schlüsseltexte: Herbert Marcuses gerade erschienenes Buch „Der eindimensionale Mensch“ und Franz Fanons „Die Verdammten dieser Erde.“⁹²⁸

Z Kunzelmannových vzpomínek ale vyplývá, že návrh na založení revolučních komun měl nyní i další vzory než KT: např. utopické socialisty Fouriera a Owena a dokonce výmarský Bauhaus. Přetrvávající vliv KT i na praktické kroky (zakládání komun) ale dokládá svědectví zakladatelů *Kommune 2* (např. Eike Hemmer), kteří akcentovali Marcuseho tezi o militantních minoritách, která měla sehrát určující roli při rozhodování o tom, zda revoluční komuny založit:

„Viele folgerten mit Marcuse, daß der antagonistische Widerspruch der kapitalistischen Gesellschaft in der Produktionssphäre nicht mehr erfahrbar sei, sondern nur außerhalb und gegen ihn. Deshalb könnten nur herausfallende Randgruppen den revolutionären Kampf führen. Die Randgruppen-Theorie

⁹²⁸ KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 47-48.

*lieferte damals den isolierten Grüppchen die Rationalisierung für den Mut, das scheinbar unbewegliche Gesellschaftsgebäude anzugreifen (...).*⁹²⁹

Význam Marcusových teorií v debatě o založení revolučních komun zdůraznil také spoluzakladatel *Kommune I* Ulrich Enzensberger:

*„Rabehl erinnert sich: „Die Untersuchungen von Herbert Marcuse über die psychologischen Dimensionen von Befreiung waren Gegenstand der Auseinandersetzung.“*⁹³⁰

Na druhé straně Dutschke ve svém referátu na Kochelském jezeru KT vůbec nerecipoval. Jmenoval zejména Pařížskou komunu 1871, utopický socialismus ovlivněný Blanquim a republiky rad. Rabehl mluvil dokonce o sovětských komunistech 20. let (Lenin, Trockij). V diskusích byl dále prezentován Bakuninův anarchismus a opakovaně psychoanalýza (zejména Reich). Stále podstatnější se také stávala recepce revolucionářů Třetího světa, např. Che Guevary:

*In den Diskussionen trat besonders stark ein Element in den Vordergrund: (...) Man fühlte sich durch Che Guevara oder Franz Fanon aufgerufen, den Kampf zu beginnen.“*⁹³¹

Celková teoretická tendence nastupujícího protestního hnutí v létě 1966 se jevila takto: docházelo k diverzifikaci. Kritická teorie, zejména Marcuse – již ne KT jako celek - se ocitala v centru jiných recepcí – utopických socialistů a revolucionářů (Fourier, Owen, Blanqui), anarchistů (Bakunin), demokracie rad, praktických revolucionářů Třetího světa (Che Guevara, Fanon), sovětských komunistů (Lenin, Trockij) a psychoanalýzy (Reich, Freud). Ztrácela exkluzivitu z let 1962-65 (viz *Das Argument* a *Subversive Aktion*), ale stále zůstávala centrálním receptivním pramenem.

Receptivní význam KT přetrval také v druhé polovině roku 1966, jak dokládají Kunzelmannovy i Enzensbergerovy memoáry ohledně *Raubdrücke*

⁹²⁹ KOMMUNE 2 (Hrsg.), Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums, Oberbaumverlag, Berlin 1969, str. 19-20.

⁹³⁰ ENZENSBERGER, Ulrich, Die Jahre der Kommune I. Berlin 1967-1969, Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2007, str. 70.

⁹³¹ KOMMUNE 2 (Hrsg.), c. d., str. 17.

(„nelegálních tisků“). KT jako celek – Horkheimer, Adorno, DA a Fromm – byla ilegálně tištěna:

„Es handelte sich um Schriften von Wilhelm Reich (...) rätesozialistische Texte, die Dialektik der Aufklärung, frühe Horkheimer-Schriften, usw.“⁹³²

„Hier waren die „Funktion des Orgasmus“ gedruckt worden, Aufsätze von Wilhelm Reich, von Erich Fromm (...) politische Reflexionen Max Horkheimers aus den Jahren 1930-1933.“⁹³³

Protestní levicové hnutí tak na úsvitu svého roznícení doložitelně znalo a studovalo signifikantní prameny KT: *One Dimensional Man* (viz Kochelské jezero), *Dialektik der Aufklärung* a *Fromma* (viz ilegální tisky).

Naznačený trend se projevil v Kunzelmannově textu *Zur Gründung revolutionärer Kommunen* („K zakládání revolučních komun“, listopad 1966)⁹³⁴, který byl napsán v návaznosti na provokaci proti rektorovi FU Lieberovi (viz 4. kapitola). Kunzelmann přesídlil do Berlína a založení revolučních komun bylo takřikajíc na spadnutí (*Kommune I* byla založena 1. 1. 1967). Mottem Kunzelmannova textu již nebyla KT, ale Karl Korsch (kterého znal zejména Dutschke) a poprvé maoismus a Mao Ce Tung:

„Manche Leute glauben, der Marxismus sei eine Art Zauber, mit dem man jedes Übel heilen kann. Ihnen sollten wir entgegnen, dass ein Dogma weniger Wert hat als Kuhmist. Mit Mist kann man wenigstens düngen.“⁹³⁵

Kunzelmann burcoval k nutnosti revoluční anarchistické praxe – k spojení politické teorie a individuální revoluční proměny -, ke které mělo dojít v komunách vykořeněním „buržoazního individualizmu“. Pohrdavě se vyjadřoval o čistě teoretických spolicích (kritika patrně mířená na SDS). V komuně proměnění jednotlivci - revolucionáři - měli být nositeli společenské změny. Kunzelmann ale na závěr opakovaně a zcela jasně doložil, že myšlenka

⁹³² KUNZELMANN, Dieter, Leisten Sie keinen Widerstand! Bilder aus meinem Leben, str. 50-51.

⁹³³ ENZENSBEREGER, Ulrich, c. d., str. 75.

⁹³⁴ KUNZELMANN, Dieter, Zur Gründung revolutionärer Kommunen; in BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, c. d., str. 143-144.

⁹³⁵ MAO Ce Tung (konkrétní pramen neodkázán); in: tamtéž, str. 143.

revolučních komun je teoreticky odvozena z Marcuse. Zdůraznil jeho teze o militantních neemancipovaných minoritách, právu na násilí a o revoluci:

„Unser Verhältnis zur Praxis und zur direkten Aktion sollte gekennzeichnet durch Marcuses Aussage „dass es für unterdrückte und überwältigte Minderheiten ein „Naturrecht“ auf Widerstand gibt, aussergesetzliche Mittel anzuwenden, sobald die gesetzlichen sich als unzulänglich herausgestellt haben.“ (Repressive Toleranz). Und diejenigen, die dieses Widerstandsrecht, das bis zum Unsturz geht, praktizieren, tun es „weil sie Menschen sein wollen“ (ebd.).“⁹³⁶

V tomto posledním Kunzelmannově strukturovaném teoretickém textu do roku 1969⁹³⁷ se potvrdila tendence z *Kochelsee* a od druhé poloviny roku 1966: KT (v prvé řadě Marcuse) stále figurovala jako centrální receptivní pramen, a to i pro praktické založení revolučních komun a pro jejich konkrétní revoluční praxi, ale pozvolna byla stále výrazněji doplňována a nahrazována recepty opravdových revolucionářů Třetího světa - Mao Ce Tungem a Che Guevarou - a dalšími myšlenkovými směry (Reichova psychoanalýza, utopický socialismus, anarchismus, nedogmatický marxismus 20. let).

6.4.2 Kritická teorie a *Kommune I*

Před rozvedením receptivního vztahu kritické teorie a revolučních komun je třeba přiblížit nový typ recepty - zejména v *Kommune I* -, který vycházel z dominance revoluční praxe (nikoliv již teorie). V KI nebyly psány teoretické analýzy, jako v *Subversive Aktion*, kterými se zde spíše opovrhovalo:

„Im SDS kann man entweder wissenschaftliche Analysen anfertigen oder frustriert rumsitzen. Das war mir zu wenig.“⁹³⁸

Od podzimu roku 1966 navštěvovala skupina okolo účastníků debaty na *Kochelsee* čínské velvyslanectví ve Východním Berlíně. Zde se vedly debaty o kulturní revoluci, promítaly filmy o Mao Ce Tungovi a jeho Rudých gardách a

⁹³⁶ Tamtéž, str. 144.

⁹³⁷ *Kommune I* ve snaze zdůraznit primát praxe a aktivismu neprodukovala strukturované teoretické texty, ale jen provokativní tisková vyjádření, která komentovala konkrétní přímé akce a společenské dění (viz níže). Další strukturovanější teoretický text napsal Kunzelmann až v souvislosti s *Tupamaros Westberlin* v roce 1969 (viz níže).

⁹³⁸ TEUFEL, Fritz; in: TEUFEL, Fritz, LANGHANS, Rainer, c. d., nepagizováno.

zdarma byla distribuována maoistická literatura.⁹³⁹ Kunzelmann rozvedl, čím Mao Ce Tung právě se rodící *Kommune* I oslovoval:

*„Die Revolte der Roten Garden richtete sich, so glaubten wir, genauso wie unsere Bemühungen, gegen verkrustete autoritäre Strukturen, und genau wie hier, gingen die Aktionen von einer jungen Generation aus, die die Überreste des Alten überwinden und die Permanenz der Revolution an ihre Stelle setzen wollte.“*⁹⁴⁰

Agitace čínského velvyslanectví spoluzapříčinila, že skupina z *Kochelsee* v době od podzimu 1966 citelně obohatila svá teoretická pole o maoismus.⁹⁴¹ Již při prvním nabourání veřejného prostoru při provokaci *Fachidioten* (listopad 1966, viz kapitola 5.3.1) mělo „úderné komando“ na klopách odznáčky Mao Ce Tunga (získané na čínském velvyslanectví) a nazvalo se Rudou gardou. Média začala vnímat levicové provokatéry (budoucí KI a K2) jako maoistické uskupení:

*„Auf dem rotem Underground, golden aufgehoben, lächelte Mao Tse-Tung. Die „Rote Garde“ (...) stürmte mit diesem chinesischen Import am Jackenrevers das Podium (...).“*⁹⁴²

Teoretické recepce procházely proměnou: 1) byly ukončeny obsáhlé analýzy typické pro SA, Dutschka, Krahla i řízené debaty typu *Kochelsee*; 2) započal „receptivní aktivismus“ (viz např. Mao Ce Tung na klopách) a 3) KT - klíčová pro SA a nakonec ještě i pro setkání na *Kochelsee* - byla velmi rychle nahrazována

⁹³⁹ Když poté *Springer-Presse* obviňovaly KI z toho, že je placena z Číny, nebyly tak daleko od pravdy. Velvyslanectvím zdarma zasláný velký počet exemplářů maoistické literatury a v menším počtu také filmů členové KI prodávali v Západním Berlíně, což vytvářelo nezanedbatelnou část jejich příjmů. Viz KUNZELMANN, Dietrich, c. d., str. 56-57.

⁹⁴⁰ KUNZELMANN, Dietrich, c. d., str. 55.

⁹⁴¹ Nástup recepce komunistických revolučních praktiků byl ale obecně sdílený neomarxistickou frontou v SRN. Ve stejné době se začal maoismem a Kubou více zaobírat také hlavní teoretický pramen německé nové levice časopis *Das Argument* (viz níže).

⁹⁴² *Mit Mao für die Freie Liebe*; in: Der Abend, 28. November 1966; in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune I*. Tato první výrazná mediální stopa budoucích komun KI a K2 je také otištěna v pramenech těchto uskupení. Srovnej s: KOMMUNE 2 (Hrsg.), c. d., str. 26-27 a TEUFEL, Fritz, LANGHANS, Rainer, c. d., nepagizováno. Z mediálních ohlasů srovnej s článkem *Berliner Zeitung* o „Liber-Aktion“ a o přípravách vzniku KI: „Die Idee einer Kommune war geboren. Auch hier stand der Vorsitzende Mao Pate. Wie in Rotchina will die „Rote Garde West“ zusammen wohnen. zusammen arbeiten (...) und mit vereinten Kräften die Lehre Maos studieren.“; in: *Mit Mao studieren sie den Stellenmarkt*, in: Berliner Zeitung, 3. Dezember 1966, in: TEUFEL, Fritz, LANGHANS, Rainer, c. d., nepagizováno.

maoismem a analyticky a teoreticky nepřilíš podloženými recepce mi revolučních praktiků Třetího světa. Tato tendence se potvrdila po založení *Kommune I*. Ta již KI již nijak nerecipovala (viz níže) a prezentovala se pouze parodiemi, ironií a mystifikacemi, na jejichž pozadí stála fascinace Mao Ce Tungem a jeho Rudými gardami. Hlavním pramenem poznání teoretického zázemí KI jsou *Flugblätter* (písemná sdělení (nejen) *Kommune I* podobná tiskovým prohlášením, dále *FB*), které KI vydávala po celou dobu své existence (od ledna 1967 do listopadu 1969), systematicky v době svého největšího rozkvětu od dubna do září 1967. Tehdy byly *FB* i číslovány (1-26) a navazovaly na sebe.⁹⁴³

Parodizující, mystifikační, recesistický i vulgární charakter *FB* z dílny *Kommune I* lze doložit od prvních čísel. *FB* 1-5 navazovaly na provokaci *Lieber-Aktion* z listopadu 1966, sledovaly interní záležitosti FU Berlin a napadaly její vedení.⁹⁴⁴ Ve *FB* č. 2 započaly provokace,⁹⁴⁵ v č. 4 byla zesměšňována FU a rektor Lieber:

*„Niemand will Dir Deinen Posten als Rektor der Walt-Disney-Universität rauben.“*⁹⁴⁶

FU bylo v nadsázce vyhrožováno, že na ni s pomocí kontaktů s čínským velvyslanectvím zaútočí Rudé gardy:

*„Läuft der Betrieb in dieser Bude dann immer noch in verstaubter Weise weiter, sehen wir uns genötigt, 10.000 (...) Rotgardisten einzuschleusen. Ein Besuch in der chinesischen Botschaft Ost-Berlin genügt (...).“*⁹⁴⁷

Pátý *FB* sklouzával k vulgarismům a vyhrožování.⁹⁴⁸ Pomyslného „vrcholu“ dosáhla KI ve *FB* č. 6-10, ve kterých komentovala (a oslavovala) požár

⁹⁴³ *Kommune I* dovedně pracovala s médii a se svou popularitou. Nechala si platit za poskytnuté rozhovory, fotografie, aj. a tržně produkovala sebe prezentující materiály, koláže z *Flugblätter*, fotografie a výstřižky z novin a časopisů. Jednalo se o tzv. *Bunte Kommune-Illustrierte* („Pestré ilustrované z komuny“) nebo *Gesammelten Werke gegen uns* („Sebraná díla proti nám“). Viz Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune I*.

⁹⁴⁴ *Flugblatt Nr. 1* „Muss sich der AStA ändern? Damit diese Universität erträglich wird?“ (nedatováno), in: tamtéž.

⁹⁴⁵ *Flugblatt Nr. 2* (bez názvu, nedatováno), in: tamtéž.

⁹⁴⁶ *Flugblatt Nr. 4* „Noch eine Antwort des SDS an Rektor Lieber“ (nedatováno), in: tamtéž.

⁹⁴⁷ Tamtéž.

bruselského obchodního domu z května 1967, ve kterém v době probíhající výstavy amerického zboží přišlo o život několik stovek osob. KI označovala tuto tragédii jako *Großhappening* („velký happening“)⁹⁴⁹, který západnímu světu přiblížil všední den Američany ostřelovaného severovietnamského Hanoje - *Vietnam-Gefühl* („vietnamský pocit“)⁹⁵⁰ - a vyzývala k podobným útokům v SRN: „*Wenn es irgentwo brennt in der nächsten Zeit, wenn irgentwo eine Kaserne in die Luft geht, wenn irgentwo in einem Stadion die Tribune einstürzt, seid bitte nicht überrascht. (...) burn,ware-hause-burn.*“⁹⁵¹

Fantazie o žhářství namířeném proti konzumní společnosti vyvolávaly ve členech KI nový revoluční zápal: *das völlig neue revolutionierende Gefühl*⁹⁵² („zcela nový revoluční pocit“). Veřejně šířené písemné projevy KI vedly k zahájení kriminálního vyšetřování. Po demonstracích proti návštěvě Pahlaviho byla navíc uvalena vazba na mediálně známého člena KI Teufela, v níž strávil půl roku. Od jeho zatčení až do konce roku 1967 se aktivity KI zúžily na sledování několika paralelních procesů proti Teufelovi a *Kommune I*⁹⁵³ a na pořádání protestních demonstrací, happeningů, apod. v této věci.⁹⁵⁴ *FB* č. 11 a 12 komentovaly návštěvu Pahlaviho (*Der Schah wird sich wundern*⁹⁵⁵ - „Šáh se bude divit.“). Ve *FB* č. 13-26 byla naplno rozvedena nesrozumitelnost, matoucí zaměňování jmen (Lübke za Heusse, Pahlaví za jihovietnamského premiéra Ky), jednostranná orientace na proces s Teufelem,⁹⁵⁶ anarchismus⁹⁵⁷, mystifikační výběr vhodných

⁹⁴⁸ *Flugblatt Nr. 5* „*Wer soll uns noch glauben?*“ (nedatováno). *FB* obsahoval věty typu: „*Albertz und Duensing sind Homos (und Lieber ist eifersüchtig)*“; in: tamtéž.

⁹⁴⁹ *Flugblatt Nr. 6* „*Neue Demonstrationsformen in Brusel erstmals erprobt*“ (24. 5. 1967); in: tamtéž.

⁹⁵⁰ *Flugblatt Nr. 7*, (24. 5. 1967, bez názvu); in: tamtéž.

⁹⁵¹ *Flugblatt Nr. 8* „*Wann brennen die Berliner Kaufhäuser?*“ (24. 5. 1967); in: tamtéž.

⁹⁵² *Flugblatt Nr. 9* (bez názvu, nedatováno), in: tamtéž.

⁹⁵³ Jednalo se o několik paralelních procesů: 1) proti dvojici Teufel-Langhans za „žhářské“ *FB* č. 6-10. 2) proti Teufelovi za domnělé házení kamenů a ručního granátu při demonstraci 2. 6. 1966 a 3) proti Kunzelmannovi, který byl tři týdny ve vazbě za rušení veřejného pořádku.

⁹⁵⁴ Což v podstatě předjímalo pozdější dění okolo RAF, kdy celá 2. generace RAF měla jediný již zcela neteoretický cíl: propuštění vězňů RAF.

⁹⁵⁵ *Flugblatt Nr. 12* „*Wenn der Schah nach Berlin kommt!*“ (30. 5. 1967); in: tamtéž.

⁹⁵⁶ *Flugblatt Nr. 16* „*Lasst den Teufel frei, sonst ist er los!*“ (28. 6. 1967); in: tamtéž.

⁹⁵⁷ *Flugblatt Nr. 21* „*Lasst nicht nur eine Luftblase platzen sondern Tausend*“ (6. 6. 1967); in: tamtéž.

míst ke žhářským útokům v Německu⁹⁵⁸, radost z mediálního zájmu o KI a celkové vyvolávání zmatku:

„Und alles würde ganz unsicher werden, man wüsste nicht mehr Bescheid, was nun richtig ist und wofür man was machen soll und was man glauben soll und ob es alles einen Sinn hat.“⁹⁵⁹

Obtížnou uchopitelnost těchto *FB* vystihovaly věty typu *Der Teufel hat den Polizisten Ohnesorg erschossen*⁹⁶⁰ („Teufel zastřelil policistu Ohnesorga“)⁹⁶¹. Poslední číslované *FB* obsahovaly již jen neuroticko-recesivní výkřiky o mučení soudců, řezání končetin návštěvníkům soudních přelíčení a opakující se tvrdé vulgarizmy vůči justici.⁹⁶²

Analýzu teoretického zázemí *Kommune I* a jejich receptivních vztahů lze shrnout konstatováním, že v KI k opravdu seriórním analytickým recepcím nikdy nedocházelo. V KI dominovala subverzivní praxe. Jednalo se o uvědoměle organizované provokace a mystifikace. Pokud KI pracovala s teoretickým zázemím, jednalo se o Mao Ce Tunga, případně o anarchismus, Che Guevaru a psychoanalýzu Wilhelma Reicha.⁹⁶³ Maovy recepce ale zřetelně převládaly. Členové KI se jasně označili za maoisty v jedné z mála strukturovaných mediálních výpovědí, v dopise, který otštěněm v *Neue Weltschau*:

„Auch in West-Berlin dürfte daher der Kommunismus chinesischer Prägung, als dessen Vertreter wir uns ansehen, im Vormarsch sein.“⁹⁶⁴

⁹⁵⁸ *Flugblatt Nr. 17* „Macht euch einen schönen Prozess – ruft zur Brandstiftung auf!“ (nedatováno); in: tamtéž.

⁹⁵⁹ *Flugblatt Nr. 19* „Zehn Minuten, die die Welt eines Richters erschütterte.“ (5. 7. 1967); in: tamtéž.

⁹⁶⁰ *Flugblatt Nr. 25* (bez názvu, 12. 8. 1967); in: tamtéž.

⁹⁶¹ Matoucí způsobem je zde připomínána tragická událost 2. června 1967, která rozpoutala protestní hnutí, kdy kriminalista Kurras zastřelil studenta Ohnesorga. Jméno Teufela je zde použito surreálně. Více viz kapitola 5.4.1.

⁹⁶² *Flugblatt Nr. 22* „Zuhören – Ihr Murmelgreise uns Schleimscheisser des „Rechts““ (6. 6. 1967) a *Flugblatt Nr. 24* „Die Dritte-Gewalt-Tätigen“ (24. 7. 1967); in: tamtéž.

⁹⁶³ Reichova tehdy hojně čtená kniha *Die Funktion des Orgasmus* byla zmíněna samotnou KI v dopise z 15. 12. 1967 zaslaném a otisklém v periodiku *Neue Weltschau*. Na vliv psychoanalýzy Reicha a na typově jiný vliv Che Guevary poukazyval ve svých vzpomínkách také Michael Baumann, který v KI dočasně pobýval a žil. Viz Dokument *Bunte Kommune-Illustrierte*, in: tamtéž. Srovnej s: BAUMANN, Bommie, c. d., str. 25-44.

⁹⁶⁴ KI se postavila za čínský komunismus a za státy Třetího světa. SSSR a sovětský komunismus označila za formu kapitalismu a neoburžoazii. Viz dokument *Hier spricht die unabhängige außerparlamentarische Opposition*, dopis z 15. 12. 1967, otištěn, in: *Neue Weltschau*, in: *Bunte*

Také pod mediálně známou fotografií *Kommune I* – komunardi opření nazi čelem ke zdi – stál citát z Mao Ce Tunga. Maoistické recepce se dále projevíly v bizarních podobách jako v shazování knihy Maových citátů tzv. *Mao-Bibel* („Maova Bible“) z kostela v centru Berlína. Parodován byl nakonec i Mao:

„*Empfang der Rotgardisten durch unseren großen Lehrer, großen Führer (...) und Großen Steuermann Tschiang Kai-schek (...)*“⁹⁶⁵

V Kunzelmannově diáři z roku 1967 lze také dohledat podtrhaná data návštěv čínského velvyslanectví jako zásadních událostí v celém roce (např. 14. 1, 17. 3, 21. 3, aj.).⁹⁶⁶ Ani demonstrace, ani jednání SDS nebyly takto označeny. A i Enzensbergerovy memoáry dokládají ovlivnění KI maoismem.⁹⁶⁷ Obžaloba v procesu proti Teuflovi a Langhansovi popisovala KI jako maoistické uskupení.⁹⁶⁸ Celkově shrnuto, vážné i nevážené recepce Mao Ce Tunga a maoismus sehrávaly v *Kommune I* určující roli.

Jiným typem recepcí KI byly *Raubdrucke*⁹⁶⁹, kde stále figurovala kritická teorie – např. Horkheimer –, které ale představovaly pro KI obchodní artikl.⁹⁷⁰ K vážným recepcím KT v KI nedocházelo. Zmínky o KT – jmenovitě o Marcusovi – byly uvedeny pouze ve vyšetřovacím spisu proti KI⁹⁷¹ a v některých spíše

Kommune-Illustrierte, in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune I*.

⁹⁶⁵ Pozvánka KI k návštěvě východoberlínského velvyslanectví Číny z 27. 8. 1967. Pod pozvánkou byla koláž: automobil, na kterém stál vůdce Mao Ce Tung a okolo něho seděli nejznámější komunardi z KI jako jeho doprovod. V doprovodném textu ale bylo zaměněno jméno Mao Ce Tunga za jeho úhlavního nepřítele Čankajška. Viz *Bunte Kommune-Illustrierte*, in: tamtéž.

⁹⁶⁶ KUNZELMANN, Dieter, c. d., str. 63.

⁹⁶⁷ *Maos Politik ist die einzige realistische Formel für die Zukunft der Welt.* Z tiskové konference *Kommune I* po skandálu s US viceprezidentem Humphreyem (duben 1967). Viz ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 123. Enzensberger dále citoval soudní zápis o prohledání KI v dubnu 1967. Vyšetřovatelům přišel nápadný velký počet knih Mao Ce Tunga a o čínské kulturní revoluci. Na jiném místě dokládá, že knihy Mao Ce Tunga byly aktuální i v poslední fázi existence KI, kdy zde pobývala Uschi Obermaierová. Komunardi ji nechávali číst jeho knihy. Také v polovině roku 1969 na akci APO nazvané *Knastcamp* byly malovány – i okruhem *Kommune I* – obrazy Mao Ce Tunga. Viz tamtéž, str. 118 a 362 a KUNZELMANN, Dietrich, c. d., str. 117.

⁹⁶⁸ LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, c. d., nepagizováno. Celá tato kniha je přepisem a recesivním komentářem k soudnímu spisu proti KI.

⁹⁶⁹ *Raubdrucke* byly ilegální tisky, které byly masově distribuovány v protestním hnutí 1967-69. Pocházely nejen z *Kommune I*, ale z celého protestního spektra. Nelegálně byly tisknuty a prpdávány klíčové teoretické i beletristické texty, které byly na trhu nedostupné nebo drahé.

⁹⁷⁰ Viz ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 255.

⁹⁷¹ Výjimečná zmínka o krtické teorii ve vztahu ke KI pochází z vyšetřovacího spisu proti dvojici Teufel-Langhans z 27. listopadu 1967. Zde byl – v rámci popisu a analýzy KI – obsáhle citován výše analyzovaný Kunzelmannův manifest *Zur Gründung revolutionärer Kommunen*, ve kterém

výsměšných komentářích pravicového tisku, který se neorientoval v rychlém sledu radikálně levicových trendů a tendencí.⁹⁷² Samotná KI recipovala kritickou teorii jen optikou důležitějších nyní již neaktuálních teoretických diskusí z doby *Subversive Aktion* a *Kochelsee*. Poslední významná recepcí KT (Marcuse) pocházela z Kunzelmannova manifestu *Zur Gründung revolutionärer Kommunen* (viz výše). Od roku 1968 se *Kommune I* – vlivem opakovaných porážek protestního hnutí – depolitizovala, reorientovala na alternativní životní styl a experimenty s drogami (viz kapitoly 5.4.2 a 5.4.7), což vytrvalo až do zániku KI v roce 1969.

6.4.3 Kritická teorie a *Kommune 2*

Rozdílný byl receptivní vztah kritické teorie a *Kommune 2*. K2 kontinuálně navazovala na *Subversive Aktion* a debaty z doby *Kochelsee*. Recepcí kritické teorie v K2 nabízely zajímavou konfiguraci, ve které se promítal měnící se vztah protestního hnutí ke KT mezi roky 1966 (exkluzivní pozice) a 1969 (ignorace a atak). V případě K2 nastala ojedinělá přítomnost všech těchto vztahů „pod jednou střechou“. Odlišnost K2 od KI také dokládá, že *Kommune 2* vydala – ve srozumitelné podobě – sumarizující poznatky a zkušenosti ze svého experimentu v publikaci *Versuch der Revolutierung der bürgerlichen Individuums* („Pokus o revolucionizaci buržoazní individuality“; 1969)⁹⁷³, která je také hlavním pramenem poznání jejího teoretického zázemí. K2 se vnímala jako politická komuna, usilující o realizaci teoretických východisek v revoluční praxi. Hlavní představitelé K2 – Eike Hemmer (vedoucí aktér provokace proti Lieberovi), Jan-Carl Raspe (budoucí člen RAF) a Marion Stergarová (ex-SA) – se účastnili setkání na *Kochelsee* i debat o založení revolučních komun v druhé polovině roku 1966. Členové K2 setrvali na rozdíl od vyloučené KI v SDS (K2 byla někdy

byl opakovaně na podstatných místech zmíněn vliv Marcuseho na založení *Kommune I*. Obžaloba pak považovala KI za ovlivněnou Marcusem. Mao Ce Tungem a Ho Či Minem. Viz LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, c. d., nepagiznováno.

⁹⁷² Např. *Die Welt* (spadající do Springerova koncernu) otiskl v srpnu 1967 výsměšný ironický fejeton o *Kommune I*, ve kterém autor opakovaně předkládal členům KI, že se kolektivně a z paměti učí citáty z Marcuse. Autor zřejmě neznal poměry v KI. Pokud by byl v dané době v KI věnován nějakému autorovi takový prostor, byl by to dozajista Mao Ce Tung, nikoliv Marcuse. Viz EHRHARDT, Wolfgang, *Kommune III*, in: *Die Welt* 5. 8. 1967, in: LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, c. d., nepagiznováno.

⁹⁷³ KOMMUNE 2 (Hrsg.), c. d.

označována i jako *SDS-Kommune*), i když kritizovali jeho přepjatou teoretičnost. Na půdě SDS se K2 pokusila o etablování myšlenky revolučních komun. Iniciovala dokonce založení pracovní skupiny *SDS Kommune-Gruppe* („Skupina komuna“), která ale ztroskotala.⁹⁷⁴

V K2 byly také vychovávány dvě děti.⁹⁷⁵ I proto se její zájem soustředil na pokus o rozvrácení tradiční rodiny⁹⁷⁶ - domnělého zdroje buržoazního individualismu – *völlige Ausrottung der Institution Familie* („naprosté vyhlazení instituce rodiny“), rozvíjení antiautoritativní výchovy, psychoanalytické terapeutické techniky (skupinová terapie), vykořenění „buržoazního individualismu“ a na obnovu kolektivismu a přirozených mezilidských vztahů. K2 a KI přesto pojil stejný cíl: na základě osobnostní proměny provedené v komunitě vyvolat jako avantgarda revoluci v celé společnosti. Vzhledem k zájmu K2 o marxismus, neomarxismus, psychoanalýzu a pedagogiku bylo logické, že se teoreticky opírala o Ericha Fromma, o jeho verzi kritické teorie a o raný IFS z 30. let z doby *Studien über Autorität und Familie* (1936). Druhým teoretickým pilířem byla Reichova psychoanalýza:

„(...) muß man ausgehen von der durchschnittlichen sozialen Charakterstruktur des Kleinbürgers, wie es Fromm in „Autorität und Familie“ oder Reich in der „Charakteranalyse“ gemacht haben.“⁹⁷⁷

K2 doslova opisovala Frommovy teze o potlačeném *Id* a hypertrofovaném *Superegu*, o sadomasochistickém charakteru, likvidaci mezilidských vztahů (jednotlivec jako zboží), automatu konformity, absenci psychologie u Marxe, apod. Samostatně je rozvíjela a zasazovala do nečekaných kontextů (např. Vietnam):

„Vietnam kehrt wieder in den wachsenden saditischen und masochistischen Formen (...).“⁹⁷⁸

⁹⁷⁴ SDS – zaměřený zejména teoreticky – nebyl schopen zakomponovat praktické psychoanalytické terapeutické pokusy a metody, o které se usilovalo v rámci *Kommune-Gruppe*. Viz tamtéž, str. 22.-23.

⁹⁷⁵ V rámci ultraliberální sexuální výchovy v *Kommune 2* v závěru citované publikace písemně (sic!) zaznamenán a popsán pokus o pohlavní styk dospělého komunarda s jedním z těchto dětí (dívčetem). Není známo, zda byl tento člen K2 trestně stíhán za zde písemně doloženou pedofilií. Viz tamtéž, str. 92-93.

⁹⁷⁶ K2 oproti KI tolerovala tradiční monogamní vztahy, které byly v KI (s oporou v tamní interpretaci psychoanalýzy) vysmívány.

⁹⁷⁷ Tamtéž, str. 32.

„Die zunehmende Durchsetzung des kapitalistischen Warenprinzips in den menschlichen Beziehungen (...) Von den Individuen wird in der Produktion und in den bürokratischen Institutionen seit langem gefordert, wie Automaten auf Signale reagieren.“⁹⁷⁹

Opakovaně byla odkazována sociální psychologie: disciplína, kterou Fromm v IFS založil. K2 požadovala její dopracování:

„Eine revolutionäre Sozialpsychologie gibt es bisher nur in Ansätzen (Reich, Fromm, Reiche).“⁹⁸⁰

K2 - podobně jako *Subversive Aktion* nebo *Das Argument* - odkazovala kompletní IFS 30. let, jehož výzkumy používali jako teoretické výzbroje proti atakům z SDS (např. od předsedy Reimuta Reicha):

„In den Studien über Autorität und Familie, die das Institut für Sozialforschung 1936 herausgegeben hat, wird gezeigt, dass (...) die Familie immer noch die bedeutsamste Sozialisationsinstanz des kapitalistischen Herrschaftssystems ist, weil sie durch autoritäre und lustfeindliche Erziehung den herrschaftskonformen, passiven bürgerlichen Charakter formt.“⁹⁸¹

Podobně silný vliv jako Fromm a IFS měl také Wilhelm Reich. Východiska IFS (Fromma) a Reicha se měla stát teoretickou základnou individuální i celospolečenské revoluce:

„Nur der radikale Bruch mit der überkommenen Dreiecksstruktur der Familie kann zu kollektiven Lebensformen führen, in denen die Individuen fähig werden, neue Bedürfnisse und Phantasie zu entwickeln, deren Ziel die Schaffung des neuen Menschen in einer revolutionierten Gesellschaft ist.“⁹⁸²

Z hlediska receptivního vývoje v protestním hnutí bylo podstatné, že i přes to, že *Kommune 2* výrazně recipovala KT, přesto i zde rezonovala deziluze z

⁹⁷⁸ Tamtéž, str. 70.

⁹⁷⁹ Tamtéž, str. 7.

⁹⁸⁰ Tamtéž, str. 33.

⁹⁸¹ Tamtéž, str. 69-70.

⁹⁸² Tamtéž, str. 70.

vystupování hlavních protagonistů KT a IFS. K2 se připojila – byť zcela protimluvně ke svým vlastním teoretickým tezím - k stále sílícím difamačním útokům proti KT a IFS:

„Denn die Ohnmacht der kritischen Theorie (Reiche-Zitat) zeigt sich immer wieder daran, daß sich aus ihren Analysen keine Anweisung für eine Praxis entwickeln läßt. Erst aus dem Wechselverhältnis von Reflexion und verändernder Praxis kann die richtige Theorie entstehen. Nur wer es wagt, die Kritik an den bestehenden Verhältnissen in eine radikale Praxis umzusetzen, wird etwas verändern können“⁹⁸³

Bagatelizace významu neminula ani Marcuse, jeho teze o minoritách byla označena za překonanou. Opravdový odpor vůči IFS a kritické teorii se projevil poté, co Horkheimer, Adorno a Habermas nedostatečně podpořili protestní hnutí v roce 1967. Dobře doložené je to např. ve *Flugblätter K2 Der grosse Zampano der deutschen Wissenschaft kommt*⁹⁸⁴ („Veliký Zampano německé vědy přijíždí“; červenec 1967), kde si K2 nezdala s radikalitou KI a tvrdě zaútočila na Adorna. I zde se potvrdil rostoucí vliv Mao Ce Tunga namísto kritické teorie:

„Er, der große Durchschauer dieser Gesellschaft wird auftreten um sein Durchschauen feilzubieten – wird druckreife Sätze auskotzen, und alle, alle werden ihm lauschen – dem Teddy -, so glaubt er. (...) Doch da ist er ein bißchen zu spät dran. Denn wir lauschen nur noch den Worten des großen Vorsitzenden Mao. den Parolen der Revolution.“⁹⁸⁵

Adornovi byla vyčtena neochota podpořit PH a neschopnost „života v pravdě“:

„(...) da impotent, für Fritz Teufel ein Gutachten zu schreiben, die sich weigert zu Vietnam, zum 2. Juni nur ein Wort zu verlieren. (...) Was soll uns der alte Adorno und seine Theorie, die uns anwidert, weil sie nichts sagt, wie wir diese Scheiss-Uni am besten anzünden und einige Amerikahäuser dazu.“⁹⁸⁶

⁹⁸³ Tamtéž, str. 71

⁹⁸⁴ Jednalo se o komentář a upozornění na Adornovu přednášku na FU *Zum Klassizismus von Goethes Iphigenie* konanou 7. 7. 1967. Viz *Flugblatt Kommune 2* in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune I*.

⁹⁸⁵ Tamtéž.

⁹⁸⁶ Tamtéž.

Adornovy teorie a jeho KT byly označeny za vykalkulovaný snobismus intelektuála psaný na zakázku a za revizionismus⁹⁸⁷. K2 vyzvala k jeho ignoraci. Na pořadu dne nebyl Adorno a kritická teorie, nýbrž revoluce:

„Und wir, was machen wir mit dem feisten Teddy? Er soll alleine quatschen vor leerem Saal. Soll sich zu Tode adorieren (...) Also Adorno findet nicht statt, aber die Revolution.“⁹⁸⁸

Receptivní vztah *Kommune 2* ke kritické teorii dobře postihoval přechodovou fází let 1967 a 1968. Teoretický vliv kritické teorie – v K2 nejvíce Fromma a *Studien über Autorität und Familie* – systematicky rozvíjený od roku 1962 trval a stále dosahoval dominantního postavení – zde společně s Reichovou psychoanalýzou -, ale vliv KT dosáhl zenitu. Praktická neochota prominentů KT a IFS plně podpořit protestní hnutí v pokusu o reálné naplnění teoretických východisek KT (v interpretaci PH) vedla k deziluzi, úpadku zájmu o KT - začala být vnímána jako revizionismus -, k vulgárnímu napadání autorů KT a k nahrazení teoretické základy. Na místo KT nastoupil maoismus a recepce komunistických revolucionářů zejména zemí Třetího světa typu Che Guevary, Ho Či Mina, Castra, dále amerických černošských *Black Panthers*, uruguayských *Tupamaros*, později palestinského *Al Fatah*, apod.

6.4.4 Kritická teorie v rozkladné a pre-teroristické fázi protestního hnutí: berlínský *Blues* a *Tupamaros Westberlin* (1968-1970)

Protestní levicové hnutí se začalo rozkládat po atentátu na Dutschka a ztroskotání svých hlavních cílů od května 1968 (schválení nouzových zákonů, porážka francouzského máje; viz kapitola 5.4.7). Komuny - KI a v roce 1968 nově založená *Wielandkommune* - se depolitizovaly a charakterizoval je lifestyle podle hesla „sex, drogy, rock'n'roll“ a později vznik levicového terorismu. Je patrné, že receptivní vliv kritické teorie v tomto prostředí a v této pozdní době výrazně upadal a pod vlivem veřejného působení aktérů KT a IFS se měnil v odpor (viz níže). Z prostředí revolučních komun - KI a *Wielandkommune* - se v první

⁹⁸⁷ „Seine Worte mögen ihm im Maul verfaulen - chinesisches Sprichwort über die Sowjet-Revisionisten.“ Viz tamtéž.

⁹⁸⁸ Tamtéž.

polovině roku 1969 zrodilo subkulturní prostředí, kterému dal patriarcha PH Kunzelmann – pod přímým vlivem Mao Ce Tunga⁹⁸⁹ – jméno *Zentralrat der umherschweifenden Haschrebellen* („Ústřední výbor zevlujících hašišových rebelů“, dále ZH); jinak nazývaný jako *Blues*. Tato subkultura se zabývala zejména legalizací konopných drog (pořádání tzv. *smoke-in*), rockovou hudbu a klubovou scénou, nicméně původní silně politická identita protestního hnutí ji dovedla k postupné transformaci v levicový terorismus: v *Tupamaros Westberlin* (dále TW). Teoretické prameny a zázemí ZH a TW zdaleka nedosahovaly analýz *Subversive Aktion* či ještě *Kommune 2*, nicméně lze na nich doložit receptivní úpadek kritické teorie ve prospěch výlučných recepcí guerillových komand zejména Třetího světa. O novém vývoji napovídaly již samotné názvy *Flugblätter* ZH jako *Es ist Zeit zu Zerstören* („Je čas ničit“), *Haschisch. Opium. Heroin* („Hašiš, opium, heroin“) nebo *Wandelt euren Hass in Energie*⁹⁹⁰ („Proměňte hněv v energii“) a jasná orientace na ozbrojené guerilly Třetího světa:

„(...) werden wir kämpferische Solidarität mit den revolutionären Bewegungen der dritten Welt: Vietcong, El Fatah, Tupamaros usw. üben.“⁹⁹¹

V pozadí se ale stále vyskytovaly motivy KT, zejména Marcusova teze o militantních neemancipovaných menšinách a Třetím světě.:

„Dazu kam die Imperialismustheorie: Der Kampf geht nicht mehr hauptsächlich von den Metropolen aus. ist nicht hauptsächlich Sache der Arbeiterklasse (...) eine Avantgarde, die sich solidarisch erklärt mit der Befreiungsbewegung der Dritten Welt.“⁹⁹²

Jinde se vyskytovaly pojmy blízké kritické teorii jako *entmenschte System* („odlidštěný systém“) nebo *vertierte Gesellschaft*⁹⁹³ („zvířecí společnost“):

⁹⁸⁹ Kunzelmann v nadsázce reagoval na text Mao Ce Tunga *Über die Mentalität umherschweifender Rebellenhaufen*. Viz BAUMANN, Bommie, c. d., str. 63. Srovnej s: ENZENSBERGER, Ulrich, c. d., str. 328.

⁹⁹⁰ Všechny *FB* jsou v plném znění připojeny k memoárové knize Baumanna. Viz BAUMANN, Bommie, c. d., str. 58-60.

⁹⁹¹ *Flugblatt* ZH „*Wandelt euren Hass in Energie*“ (nedatováno); In: BAUMANN, Bommie, c. d., str. 59.

⁹⁹² BAUMANN, Bommie, c. d., str. 52-53. Baumann byl přímým aktérem.

⁹⁹³ *Flugblatt* ZH „*Wandelt euren Hass in Energie*“ (nedatováno); In: BAUMANN, Bommie, c. d., str. 59.

„Bildet revolutionäre Zellen, nehmt den Kampf gegen das entmenschte System des Spätkapitalismus mit der Waffe in der Hand auf.“⁹⁹⁴

Dieter Kunzelmann byl iniciátorem obratu od volné subkultury *Blues* ke strukturovanému terorismu *Tupamaros Westberlin*. Od září 1969 pobýval spolu s tvrdým jádrem berlínské levicově-militantní scény ve výcvikovém kempu palestinského hnutí *Al Fatah*, odkud psal dopisy publikované v západoberlínském subkulturním časopise *Agit 883*. Burcoval v nich k zakládání guerill v metropolích. Odkazoval na Mao Ce Tunga:

„In dem Moment, in dem sich ein Palesinenser, der Al Fatah anschliesst, beginnt eine ganz persönliche Entwicklung. (...) Wir müssen die Gewalt sichtbar machen.“⁹⁹⁵

„Das Kriegführen durch den Krieg selbst erlernen – das ist unsere Hauptmethode.“ (Vorsitzender Mao)⁹⁹⁶

Po návratu z Jordánska na podzim 1969 se tato militantní skupina pod vedením Kunzelmanna a Georga von Raucha,⁹⁹⁷ kterou údajně přijal i Jásir Arafat, zorganizovala do podzemního uskupení *Tupamaros Westberlin*. Kunzelmann popsal stav teoretických recepcí západoberlínské scény po návratu:

„(...) studierte die zwischenzeitig erschienenen Raubdrucke über die Taktik der südamerikanischen Stadtguerillegruppen (...) und die Black-Panther-Party⁹⁹⁸, um mich auf den Stand der einschlägigen Berliner Diskussion zu bringen.“⁹⁹⁹

⁹⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁹⁵ KUNZELMANN, Dieter, Brief aus Amman, in: *Agit 883*, Nr. 42, 27. 11. 1969; in: Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen, Bestand *Kommune I*.

⁹⁹⁶ KUNZELMANN, Dieter, Brief aus Amman. Das palästinische Volk wird in seinem bewaffneten Kampf siegen, in: *Agit 883*, Nr. 55, 3. 4. 1970; in: tamtéž.

⁹⁹⁷ Georg von Rauch byl jednou z vůdčích osobností *Wielandkommune*, subkultury *Blues* a *Tupamaros Westberlin*. Pocházel z akademické profesorské rodiny. Byl zastřelen v prosinci 1971 při přestřelce s policisty. V návaznosti na tuto událost se kruhy okolo TW a *Blues* přeměnily do anarchistického teroristického uskupení *Bewegung 2. Juni*, jehož členem se stal také známý komunard *Kommune I* Fritz Teufel. *Bewegung 2. Juni* se rozpustilo v roce 1980, jeho část splýnula s RAF.

⁹⁹⁸ Recepce a ovlivnění *Black Panthers* dokládá také Baumann, c. d., str. 66.

⁹⁹⁹ KUNZELMANN, Dieter, Leisten Sie bitte keinen Widerstand! Bilder aus meinem Leben, str. 126.

Stejné receptce sledoval *Agit 883*:

„Schwerpunktthemen von „883“ waren zu dieser Zeit u.s. leicht verdauliche programmatische Texte nationaler Befreiungsbewegungen.“¹⁰⁰⁰

O první atentát se TW pokusili při výročí křišťálové noci v listopadu 1969. Do budovy berlínské židovské obce deponovali bombu, která ale nevybuchla. V prohlášení k tomuto činu nazvaném *Napalm + Schalom* stálo:

„Der Kampf von Al Fatah hat allen gezeigt, wie Imperialismus, Zionismus und das System (...) zu bekämpfen sind. (...) Aus den vom Faschismus vertriebenen Juden sind selbst Faschisten geworden (...) bereiten wir den Sieg der palästinischen Revolution.“¹⁰⁰¹

Další *FB* TW byl nazván podle hesla Che Guevary *Schafft zwei, drie, viele Vietnams*¹⁰⁰² („Vytvořte dva, tři, hodně Vietnamů“). Na přelomu let 1969-70 se TW setkali s novou teroristickou skupinou, která se po jejich vzoru zformovala: s RAF. Splynutí obou skupin se ale nekonalo. RAF se identifikovala jako leninistická avantgarda a TW – pozdější *Bewegung 2. Juni* („Hnutí 2. června“) – vycházeli z anarchistického voluntarismu *Blues*.

Od poloviny roku 1968 docházelo v prostředí komun a z nich později vzešlých teroristických skupin jen k velmi omezené receptci KT: například Marcusovy teze o roli outsiderů a militantních menšin a o nutnosti koordinovaného revolučního postupu v industrializovaných západních centrech a ve Třetím světě.¹⁰⁰³ Tyto volně (někdy svévolně) používané figury KT teoreticky podkládaly teroristickou činnost zejména na jejím počátku. Dominující odkazované receptce se ale zúžily na praktikující komunistické revolucionáře zejména Třetího světa, anarchismus a levicové guerilly: jmenovitě na Mao Ce Tunga, Che Guevaru, Bakunina, *Tupamaros*, palestinský *Al Fatah*, americké *Black Panthers*, apod.

¹⁰⁰⁰ Tamtéž, str. 127.

¹⁰⁰¹ *Flugblatt TW „Schalom + Napalm“* (nedatováno); in: BAUMANN, Bommie, c. d., str. 75-77 (otištěno v původním znění jako příloha).

¹⁰⁰² *Flugblatt TW*; in: tamtéž, str. 79-80 (otištěno v původním znění jako příloha).

¹⁰⁰³ Srovnej s: KRAUSHAAR, Wolfgang. *Frankfurter Schule und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995.*, Band 1: Chronik, Rogner & Bernhard, 1998, Hamburg, str. 323.

7. Kapitola - kritická teorie a *Rote Armee Fraktion* (RAF): diskursivní analýza II.

7.1 *Rote Armee Fraktion* – Frakce Rudé armády (1970-1998)

V této kapitole bude přiblížen receptivní vztah kritické teorie a RAF. Těžiště analýzy se přesouvá do 70. let, a i když zde nebudou tlumočeny dějiny RAF a související kontexty¹⁰⁰⁴, přesto bude třeba sledovaný vztah uvést do souvislostí. Budou přiblíženy tři okruhy: 1) kontinuita RAF a protestního levicového hnutí, 2) orientační představení RAF, 3) vztah RAF k sociálně-demokratické vládě Willyho Brandta.

Fenomén RAF je zde pojímán jako kontiuum protestního hnutí. Levicový terorismus v čele s RAF byl dovršením geneze otázky násilí v PH, jak byla výše přiblížena. Již v roce 1968 se v kruzích revolučních komun - z *Wielandkommune* a *Kommune I* – formovaly teroristické jednotky; relativně dlouhou dobu před vznikem RAF. Myšleno je zejména uskupení *Tupamaros West Berlin*, které bylo vycvičeno palestinským *Al Fatah* a na podzim 1969 zaútočilo v Berlíně (viz kapitoly 5.4.7 a 6.4.4).¹⁰⁰⁵ Také leadři RAF byli přímo spojeni s přechodem PH do násilné fáze: Baader a Ensslinová ji zapálením obchodních domů ve Frankfurtu na jaře 1968 spoluiniciovali, Meinhofová obhajovala koncepci *Gegen-Gewalt* („násilí proti násilí“) v úvodnicích *Konkret* (viz níže): např. v eseji *Vom Protest zum Widerstand* („Od protestu k násilí“) nebo *Gegen-Gewalt* (obojí v roce 1968). Kontinuitu zosobňoval i Horst Mahler (po vzoru TW inicioval vznik RAF, stál i za násilným *Schlacht am Tegeler Weg* v listopadu 1968; viz kapitola 5.4.7). Mahler

¹⁰⁰⁴ K dějinám RAF nejpodrobněji: AUST, Stefan, *Der Baader Meinhof Komplex*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1998 (12. Auflage). V českém jazyce pak: DAŇKOVÁ, Šárka, *RAF – Frakce Rudé armády*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006.

¹⁰⁰⁵ Historik Wolfgang Kraushaar se domnívá, že jedním z organizátorů útoku *Tupamaros West-Berlin* na dům berlínské židovské obce v listopadu 1969 byl také Dieter Kunzelmann (viz *Subversive Aktion* a *Kommune I*). Nebylo mu to ovšem dokázáno. Mentální spřízněnost *Tupamaros West-Berlin* a RAF vyplývá již z názvu „*Tupamaros*“. Obě teroristické skupiny odvozovaly svou identitu od latinskoamerických levicových guerill. Viz KRAUSHAAR, Wolfgang, *Die Bombe im Jüdischen Gemeindehaus*. Hamburger Edition, 2005. Srovnej s: AUST, Stefan, *Der Baader Meinhof Komplex*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1998 (12. Auflage), str. 17-114 a HOFFMANN, Martin (Hg.), *Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF*, ID-Verlag, Berlin, 1997.

byl zosobněním spojujícího článku protestního hnutí a levicového terorismu.¹⁰⁰⁶ Hlavní aktéři první generace RAF byli součástí protestního hnutí a („pouze“) reagovali na jeho vnitřní směřování k aplikovanému násilí, které se rodilo v časovém rozmezí mezi dubnem 1968 (pouliční nepokoje po atentátu na Dutschka) a listopadem 1969 (první pokus o organizovaný teroristický útok *Tupamaros West Berlin*). Obecně lze spíše konstatovat, že se radikální část protestního hnutí od roku 1969 transformovala v organizovaný levicový terorismus. Takových skupin vzniklo více, nejen RAF, například anarchistická *Bewegung 2. Juni* („Hnutí 2. června“; vzniklé z TW)¹⁰⁰⁷, feministická *Rote Zora* a další.¹⁰⁰⁸

RAF bývá dělena do tří generací. První - zakladatelská - se ustanovila osvobozením Baadera z vězení v roce 1970. Jejimi hlavními protagonisty bylo duo Baader-Meinhofová (viz pojmy *Baader-Meinhof Gruppe* a *Baader-Meinhof Bande*), Gudrun Ensslinová (partnerka Baadera) a advokát Horst Mahler. Tato generace - perem Meinhofové - položila teoretickou základnu RAF. I ona byla vycvičena hnutím *Al Fatah* v Jordánsku a navázala vztahy s východoněmeckou tajnou službou *Stasi*. V roce 1972 provedla sérii atentátů proti americkým cílům v Německu, koncernu *Springer* a justici. Krátce poté byla většina jejích protagonistů zatčena. Druhá generace začínala „z bodu nula“. Jejím leitmotivem bylo osvobození vězňů nebo zmírnění vazebních podmínek. V tomto zcela ne-teoretickém konceptu setrvala až do *německého podzimu* v roce 1977. Druhá generace se pojí se jmény Brigitt Mohnhauptové, Christiana Klara či Petera-Jürgena Boocka. Provedla ataky jako obsazení německého velvyslanectví ve Stockholmu v roce 1975 a sérii atentátů a únosů v roce 1977 namířených proti

¹⁰⁰⁶ Mahler byl aktivní člen SDS (již od konce 50. let) a jeden z vůdců protestního hnutí. Jako advokát byl při procesu s *Tupamaros Westberlin*. Tato skupina mu posloužila jako předobraz RAF. Stal se, lze říci, zakladatelem RAF. Byl to on, kdo přemluvil Baadera s Ensslinovou k návratu do SRN a k výstavbě RAF. Viz např. AUST, Stefan, c. d., str. 80-83, 97-100.

¹⁰⁰⁷ *Bewegung 2. Juni* se již svým názvem odvozovalo od protestního hnutí (viz zastřelení Benna Ohnesorga 2.června 1967). *Bewegung 2. Juni* a RAF uvažovaly o sloučení. Zaznamenány byly „přestupy“ z jedné organizace do druhé. Když *Bewegung 2. Juni* v roce 1975 uneslo politika CDU Lorenze, požadovala výměnou za něho propuštění mimo jiné i vězňů RAF. Tento (úspěšný) čin – výměna byla opravdu realizována – měl strategický dopad na RAF v okupaci stockholmského velvyslanectví a únosu Schleyera.

¹⁰⁰⁸ KRAUSHAAR, Wolfgang, *Achtundsechzig*, 2008, str. 183-234. Srovnej s: AUST, Stefan, c. d., str. 56-83. HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 14-18. Tématem kontinuity se zabývala také Šárka Daňková; také se závěrem ve prospěch kontinuálního pohledu. Viz DAŇKOVÁ, Šárka, c. d., str. 13-21.

vysoce postaveným osobnostem jako byl Siegfried Buback, Jürgen Ponto a Hans-Martin Schleyer. Třetí generace RAF, reprezentovaná např. Wolfgangem Gramsem a Birgit Hogefeldovou, se vyznačovala technicky dobře provedenými, často neobjasněnými útoky (např. vražda Alfreda Herrhausena v roce 1989). RAF ukončila činnost v roce 1998. Její reflexe stále pokračují.¹⁰⁰⁹

Nyní bude krátce přiblížen vztah RAF k středolevicové vládě (SPD-FDP) Willyho Brandta. Brandt se stal kancléřem v roce 1969, také díky protestnímu levicovému hnutí a jeho kampani proti NPD (viz kapitola 5.4.9). Brandt své kancléřství uvedl slovy *Mehr Demokratie wagen* („troufnout si více demokracie“) a rozvinul vztahy se zeměmi sovětského bloku - zejména s NDR - což vyvrcholilo německo-německou dohodou a vstupem obou států do OSN (*Ostpolitik*). RAF a radikální levice (např. *K-Gruppen*) čelily skutečnosti, že nemalá část aktivistů bývalého protestního hnutí pojala jistou důvěru v Brandtovu politiku a akceptovala jeho reformní snahy. Mnozí ex-APO dokonce vstoupili do Jusos: mládežnické organizace SPD. RAF – slovy Meinhofové¹⁰¹⁰ – naopak v Brandtovi spatřovala imperiálního kapitalistu¹⁰¹¹, uzurpátora a levicového oportunistu. Vnímala jej dokonce za horšího nepřítele než CDU a Rainera Barzela (tehdejší předseda CDU). Ve svém sociál-demokratismu měl být Brandt méně čitelný protivník, jako „charismatik“ schopný oslovovat potenciální „klientelu“ RAF.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁹ Silná vlna recepce RAF nastala v roce 2007 při příležitosti 30. výročí „německého podzimu“ 1977 v roce 2007. Např. redakce časopisu *Spiegel* připravila dlouhou osmidílnou sérii článků k dějinám RAF, ze které vyšly najevo některé nové či dosud utajované informace (např. o vazebních podmínkách pro členy RAF v *Stammheim*). Téma RAF silně rezonovalo do všech médiích: pravicových i levicových. Vrcholem této receptivní vlny byl Edelův film *Der Baader-Meinhof Komplex* (2008). Filmové zpracování tématu RAF má ale starší historii. Známy je například film z roku 1978 *Deutschland im Herbst* od režisérů „nového německého filmu“ (např. Fassbinder, Kluge, aj.), ale i další filmová zpracování. Literatura k RAF viz: AUST, Stefan, c. d. Srovnej s: DITFURTH, Jutta, Ulrike Meinhof. Die Biografie, Ullstein Taschenbuch, Berlin, 2009. HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 183-234 a DAŇKOVÁ, Šárka, c. d.

¹⁰¹⁰ Texty Meinhofové, kde byla rozvedena kritika Brandta: MEINHOF, Ulrike. Die Neue Linke, in: *Konkret* 2/1962. Text byl také otištěn v: MEINHOF, Ulrike, Die Würde des Menschen ist antastbar. Aufsätze und Polemiken, Verlag Klaus Wagenbach, 1994 (3. vydání), Berlin, str. 25-26 a *Das Konzept Stadtguerilla* a *Dem Volk dienen. Stadtguerilla und Klassenkampf*, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 27-48 a 112-144.

¹⁰¹¹ RAF argumentovala mimo jiné státní návštěvou Brandta v Íránu (1972), stále vedeného nenáviděným Pahlávím, kde byly podepsány mnohé obchodní dohody. Obecně pak účastí Brandta na předchozí velké koalici v pozici vicekancléře. Viz *Dem Volk dienen. Stadtguerilla und Klassenkampf*, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., 113-114.

¹⁰¹² K obecné odborné literatuře k dějinám SRN a k základním dějinným kontextům ve vztahu k RAF viz např.: WOLFRUM, Edgar, Zdařilá demokracie, Barrister&Principal, Brno, 2008, str.

7.2 K metodologii kapitoly kritická teorie a *Rote Armee Fraktion*

K určení receptivního vztahu RAF a kritické teorie bude použit stejný metodologický postup jako v předchozích případech: metoda kontextuální izolace a identifikace KT v centrálních teoretických pramenech RAF. Nejprve bude analyzována publicistická činnost Meinhofové v periodiku *Konkret*. Zde bude ověřeno, zda znala kritickou teorii již v době žurnalistické (ne-teroristické) kariéry. K textům z *Konkret* bude přihlédnuto také z toho důvodu, že v pozdějších textech psaných pro RAF zmiňovala Meinhofová význam nespécifikovaných „levicových profesorů“ (*linke Professoren*). Koho měla na mysli? Lze odpověď odvodit ze starších textů? Po exkurzu ke *Konkret* a intelektuálnímu zrání Meinhofové – bezesporu klíčové ideoložky RAF – budou chronologicky analyzovány hlavní programové dokumenty RAF. V roce 1970 získala redakce *Spiegel* nahrávku rozhovoru s RAF, která poté byla otištěna pod názvem *Natürlich kann geschossen werden* („Samozřejmě se může střílet“; z 15. 6. 1970). V témže roce vznikl první manifest RAF: *Die Rote Armee aufbauen. Erklärung zur Befreiung Andreas Baaders vom 5. 6. 1970* („Výstavba Rudé armády. Prohlášení k osvobození Andree Baadera dne 5. 6. 1970“). Tři následující dokumenty z pera Meinhofové, signované ale jako RAF, představují hlavními teoretické prameny RAF. Jedná se o texty: 1) *Das Konzept Stadtguerilla* („Koncept městské guerilly“, duben 1971; nejznámější programové prohlášení RAF); 2) *Dem Volk dienen. Stadtguerilla und Klassenkampf* („Sloužit lidu. Městská guerilla a třídní boj“, duben 1972) a 3) *Die Aktion des Schwarzen September in München. Zur Strategie des antiimperialistischen Kampfes* („Akce Černého září v Mnichově. Ke strategii antiimperialistického boje“, listopad 1972). V rámci odhalování receptivního vztahu ke KT nebude opominuta ani studie Horsta Mahlera psaná ve vězení: *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa* („O ozbrojeném boji v západní Evropě“, květen 1971). Následující druhá generace RAF rezignovala na tvorbu programových stanovisek, přebírala teorie dřívější. Poslední programový spis RAF se váže až k 3. generaci RAF a bude mu zde

283-291, 212-227 a 341-348. Srovnej s: WINKLER, Heinrich August: *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte 1933-1990* (Bd 2). C. H. Beck Verlag, Bonn, 2002, str. 327-348 a 243-254 a MÜLLER, Hans, *Dějiny Německa*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1995, str. 392-396 a 418-420.

věnována krátká pozornost závěrem: *Guerilla, Widerstand und antiimperialistische Front* („Guerilla, odboj a antiimperialistická fronta“ - tzv. *Mai Papier*: květen 1982).

7.3 Ulrike Meinhofová a časopis *Konkret* (1959-1969)

Lze z publikační činnosti Meinhofové v letech 1959-69 rekonstruovat, koho měla na mysli, když později mluvila o vlivných „*linke Professoren*“? A recipovala Meinhofová v ostře levicovém *Konkret* kritickou teorii? Ulrike Meinhofová se narodila v roce 1934 a byla tak o generaci starší než studencká báze protestního hnutí. Nedospívala v šedesátých letech, ale v konzervativních letech padesátých. Vychovávala ji přítelkyně její zemřelé matky: profesorka historie Renate Riemecková. V roce 1958 vstoupila Meinhofová pod vlivem kampaně *Kampf dem Atomtod*¹⁰¹³ do SDS a o několik měsíců později do ilegální KPD. Inteligentní, vzdělaná, rétoricky a organizačně talentovaná Meinhofová zaujala soudruhy z ilegální KPD¹⁰¹⁴ a ta Meinhofové nabídla redaktorské místo v periodiku *Konkret*, který byl jejím utajeným žurnálem, finančně dotovaným z východního Německa.¹⁰¹⁵ Meinhofová přijala a definitivně se odpoutala od vazeb na evangelické a filozofické kruhy (dříve se věnovala např. Buberovi, Jaspersovi, Pestalozzimu) a pohybovala se právně vzato v ilegalitě jako členka zakázané KPD, placená z východního Německa, pracovně ukotvená v uzavřeném

¹⁰¹³ *Kampf dem Atomtod* byl jedním z dominantních témat západoněmecké levice „nalevo od SPD“ - ale také části evangelické církve - od konce 50. let. Na podporu pacifistických a antiatomových požadavků byly pořádány od roku 1960 velikonoční pochody - tzv. *Ostermärsche*, které byly jedním z kořenů prvků německé APO. V roce 1961 bylo vytvořeno kuratorium pro organizaci těchto shromáždění (mezi jeho členy byl například spisovatel Erich Kästner, později také Wolfgang Abendroth a Ernst Bloch). Viz DITFURTH, Jutta, Ulrike Meinhof. Die Biografie, Ullstein Taschenbuch, Berlin, 2009, str. 133-144. Srovnej: FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwald, c. d., str. 42-75. WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 597-627.

¹⁰¹⁴ „Das Zentralkomitee der KPD empfing sie (...) mit offenen Armen. (...) Sie betraten die hohe Eingangshalle, in der eine große rote Fahne hing und ein Ölgemälde des im KZ Buchenwald ermordeten Ernst Thälmann.“ In: DITFURTH, Jutta, c. d., str. 133.

¹⁰¹⁵ Krátce k příběhu *Konkret*. Počátky tohoto dodnes vycházejícího periodika sahají do roku 1946 ke skupině hamburských komunistických studentů *Kommunistische Studentengruppe* později navázaných na FDJ - *Freie Deutsche Jugend* - „Svobodná německá mládež“. Tato skupina přetrvávala i po rozdělení Německa (1949) a stala se ojedinelou komunistickou skupinou západoněmeckých univerzitních studentů. Od roku 1955 začala vydávat - za výrazné finanční pomoci FDJ (a později přímo SED) - časopis *Konkret*. Vždy byla personálně svázána s legální a později ilegální KPD. Od počátku u tohoto dění stál dlouholetý vydavatel *Konkret*, pozdější manžel U. Meinhofové Klaus-Rainer Röhl. Viz např. DITFURTH, Jutta, c. d., str. 117-132.

společenství ilegální KPD: kmenových redaktorů *Konkret*. Do KPD byla přijata pod olejomalbou Thälmana, předsedy výmarské KPD. Stala se komunistkou.¹⁰¹⁶

Meinhofová byla v první řadě žurnalistka, komentátorka denní vnitřní a zahraniční politiky, nikdy se nestylizovala do role teoreticky (jako např. Dutschke a Krahl v SDS). *Konkret* se profiloval do roku 1964 jako intelektuální levicový studentský časopis, který se zabýval německou akademickou obcí, kolonialismem, rozvojovými zeměmi, fašistickými diktaturami (Španělsko, Portugalsko) a vnitřní německou politikou. Meinhofová zde publikovala úvodníky a články komentující denní politiku na témata: volby 1961, aféra *Spiegel*, Franz Josef Strauss, *Bundeswehr*, německá otázka, sovětská nóta, atd. V těchto článcích ani náznakem nerecipovala kritickou teorii, ale ani žádný jiný teoretický koncept.¹⁰¹⁷ Byla žurnalistka, ne analytička.¹⁰¹⁸ Jak na tom byl *Konkret* jako takový? I když se zajímal o stav německé vědy a univerzit, nenalezneme zde články o kritické teorii a IFS a o jejich autorech. Pokud *Konkret* recipoval levicové ikony, mířil do kruhů levicového umění: psal o Brechtovi a Aragonovi.¹⁰¹⁹

Proč *Konkret* mlčel o kritické teorii a IFS: 1) do roku 1964 byl financován z východního Berlína, redakce se skládala z členů ilegální KPD: *Konkret* byl z mnoha hledisek ideologicky svázán a nemohl otevřeně psát o levicových teoriích (i tak byl sledován zpravodajskými službami); 2) IFS – Horkheimer a Adorno – zřejmě nebyli považováni za autentickou marxistickou levicu. Prubířským kamenem a rozpoznáním, kdo stojí nalevo, byl v letech 1958-62 postoj

¹⁰¹⁶ Viz DITFURTH, Jutta, c. d., str. 71-80, 103-144. Srovnej s: AUST, Stefan, c. d., str. 31-39 a RÖHL, Bettina, So macht Kommunismus Spaß. Ulrike Meinhof, Klaus Rainer Röhl und die Akte Konkret; Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2006, (jedná se o dceru U. Meinhofové, která na sebe upozornila např. v roce 2003 zveřejněním fotodokumentace násilné minulosti tehdejšího min. zahraničí Fischera).

¹⁰¹⁷ Názvy některých úvodníků z *Konkret*, typických pro Meinhofovou z doby 1959-1964: *Die Friede macht Geschichte* („Mír vytváří dějiny“, 19-20/1959, o návštěvě Chruščova v USA), *Notstand? Notstand?* („Nouzový stav? Nouzový stav?“ 18/1960), *Status quo Mauer* („Status quo (berlínské) zdi“ 3/1962), *Osterspaziergang* („Velikonoční pochod“ 4/1963; pojednává také o v kruzích ilegální KPD populárním Rapackého plánu), *Deutschland ohne Kennedy* („Německo bez Kennedyho“; 12/1963), *Der SPD-Parteitag* („Sjezd SPD“; 12/1964).

¹⁰¹⁸ Na pozice tvůrců teoretického kurzu spíše aspirovali spolupracovníci *Konkret*: publicisté Erich Kuby a pozdější vydavatel periodika *Kursbuch* Hans Magnus Enzensberger. Ani ti ale nepsali o kritické teorii a IFS.

¹⁰¹⁹ Viz rešerše v jednotlivých číslech periodika *Konkret* 1959-1969. Zachovalá sbírka časopisu *Konkret* z dané doby je uložena např. v berlínském *Archiv Grünes Gedächtnis*. Srovnej s: MEINHOF, Ulrike, Die Würde des Menschen ist antastbar. Aufsätze und Polemiken, Verlag Klaus Wagenbach, 1994 (3. vydání), Berlin, str. 7-61, FICHTER, Tilman a LÖNNENDONKER, Siegwand, c. d., str. 42-75. WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 597-627.

k znovuvyzbrojení západoněmecké armády, ke *Kampf dem Atomtod*. Horkheimer a Adorno mlčeli. A když se mladý Habermas pokusil do dění zapojit po boku SDS, byl z IFS odejit a Horkheimer se vyjádřil v tom smyslu, že ohrožuje identitu IFS.¹⁰²⁰ Nakonec ani Adornova a Horkheimerova *Dialektik der Aufklärung* (kterou Meinhofová s největší pravděpodobností neznala) nevyznívala revolučně, ale apaticky; 3) Meinhofová nemusela o žádné inovace marxismu stát, jako členka KPD s vazbami na prosovětskou SED mohla být teoreticky plně uspokojena sovětským marxismem-leninismem.

Zajímavým dokladem „nulového vztahu“ *Konkret* a KT a IFS byly petiční protestní akce pořádané redakcí *Konkret* v roce 1960 a 1961. V roce 1960 se jednalo v čísle 21 (1. 11. 1960) o *Fall Riemeck* („Případ Riemecková“). Výše zmíněné adoptivní matce Meihofové profesorce Riemeckové odebral ministr školství Severního Porýní-Vestfálska Heinrich Schütz právo zkoušet v souvislosti s levicovými postoji prof. Riemeckové (proti znovuvyzbrojení *Bundeswehru* a nejednoznačný postoj ke členství v NATO). *Konkret* vinil zemskou vládu z porušení „*Freiheit von Meinungsbildung*“ („svobody názoru“) zaručeného Základním zákonem. Redakci se podařilo sesbírat podpisy 107 německých profesorů a dalších veřejně známých osob za revokaci případu Riemecková. Jednalo se o dosti rozsáhlou podpisovou akci v akademickém prostředí. Přesto zde nenalezneme podpisy hlavních aktérů KT a IFS: Horkheimera a Adorna (dokonce ani Habermase). Z širšího okruhu IFS se podepsali jen psychoanalytik Alexander Mitscherlich a marburský marxistický profesor Wolfgang Abendroth (ke kterému zamířil z IFS vyhozený Habermas).¹⁰²¹

Druhou akcí podobného typu byl manifest „*Wir werden nicht Ruhe geben*“ („Nebudeme mlčet“) z čísla 17 z roku 1961 (5. 9. 1961). Jednalo se o negativní postoj *Konkret* a podepsaných osobností k aktuálnímu tématu vyzbrojení *Bundeswehru* nukleárními zbraněmi. V manifestu byl vznesen požadavek na bezjadernou zónu obou německých států garantovanou čtyřmi velmocemi. Manifest podepsali někteří evangeličtí teologové (např. prof. Karl Stoevesandt a

¹⁰²⁰ Habermas habilitoval v Marburgu za přispění profesora Abendrotha, Horkheimer jeho habilitaci blokoval. Viz WIGGERSHAUS, Rolf, c. d., str. 617-618.

¹⁰²¹ *Konkret* 21/1960 (1. 11. 1960).

prof. Ernst Wolf), akademici a někteří levicoví spisovatelé (např. Erich Kästner). Opět ale nebyl signován nikým z IFS a žádným z autorů kritické teorie.¹⁰²²

Při přiblížení osudu *Konkret* po 1964 je třeba uvést dvě skutečnosti: 1) *Konkret* ztratil v roce 1964 finanční podporu z NDR, vydavatel Klaus-Rainer Röhl měl být vyloučen z KPD a Meinhofová z toho důvodu z KPD sama vystoupila¹⁰²³; 2) zřejmě na základě ztráty finanční jistoty se *Konkret* dramaticky zbulvarizoval. Od roku 1965 až do dočasného zániku v roce 1969 úvodním stránkám vždy dominovala spoře oděná dívka a články zaobírající se sexuální životem mladé generace, experimentům s drogami (LSD) a dalším čtenářsky zřejmě přitažlivým tématům.¹⁰²⁴ Meinhofová si nicméně v této době definitivně vydobyla pozici obecně respektované komentátorky¹⁰²⁵. Nadále se zabývala německou a zahraniční každodenní politikou, od roku 1967 se pravidelně vyslovovala k protestnímu hnutí, jehož součástí se stala.¹⁰²⁶ Z této doby také pochází některé její známé články, které spolu-formovaly identitu PH, jako např.: *Offener Brief an Farah Diba* („Otevřený dopis Farah Dībě“; 6/1967) a *Vom Protest zum Widerstand* („Od protestu k odboji“; 5/1968). Ale ani v letech 1964-69 nerecipovala Meinhofová až na jednu výjimku¹⁰²⁷ kritickou teorii, což je zvláštní při zohlednění faktu, jak zásadním způsobem formovala kritická teorie

¹⁰²² *Konkret* 17/1961 (5. 9. 1961).

¹⁰²³ Důvodem byly články v *Konkret* podporující liberalizaci československého komunismu. Vedení ilegální KPD požadovalo odchod Röhl z redakce, ten odmítl a *Konkret* úspěšně vydával dál, ovšem za cenu bulvarizace. Výstup z KPD ale nezpřetrhal vazby Meinhofové na NDR a SED. Jutta Dítfurthová ve své monografii uvedla, že se požadavky Meinhofové (v roce 1967) na pomoc západoněmeckému protestnímu hnutí se dostaly na stůl až šéfovi SED a NDR Waltrovi Ulbrichtovi, který je podpořil. Viz DITFURTH, Jutta, c. d., str. 202 a AUST, Stefan, c. d., str. 54.

¹⁰²⁴ Pro vývoj *Konkret* bylo typické číslo 2/1966. Na úvodní stránce byla spoře oblečená dívka a provokativní titulok *Sex Party zu viert. Eine neue Moral?* („Sex-párty ve čtyřech. Nová morálka?“). V rohu té samé obálky se nacházela fotka Güntera Grasse a Bertolda Brechta. *Konkret* se svérázným způsobem pokoušel skloubit dobře prodejná místa až pornografická témata s dozvuky původních intelektuálních diskursů.

¹⁰²⁵ Její proslulost sahala do roku 1961, kdy vyhrála celoněmecky sledovanou soudní při s Franzem Josefem Straussem (CSU), kterého nepřímo nazvala novým Hitlerem: „*Wie wir unsere Eltern nach Hitler fragen, werden wir eines Tages nach Herrn Strauß gefragt werden.*“ Jejím advokátem byl pozdější prezident SRN Gustav Heinemann. Viz AUST, Stefan, c. d., str. 52.

¹⁰²⁶ Názvy vybraných úvodníků Meinhofové z *Konkret*, typických pro dobu 1964-1969: *Die Anerkennung* („Uznání“, 3/1965 – o uznání NDR), *Vietnam und Deutschland* („Vietnam a Německo“, 1/1966), *Große Koalition* („Velká koalice“, 12/1966), *Napalm und Pudding* (Napalm a pudink“ 5/1967 – o „atentátu“ *Kommune 1* na H. Humphreye), *Enteignet Springer* („Vyvlastnit Springera“, 9/1967), *Der Kampf in den Metropolen* („Boj v metropolích“, 3/1968), *Gegen-Gewalt* („Proti násilí – násilí“, 3/1968).

¹⁰²⁷ Citát z Marcuse uváděl text o německém feminismu, který se ale dále KT nevěnoval. Viz MEINHOF, Ulrike, *Falsches Bewußtsein*; in: ROTZOLL, Christa (Hg.), *Emanzipation und Ehe* München, 1968, in: MEINHOF, Ulrike, c. d., str. 117

protestní hnutí (viz *Das Argument, Subversive Aktion, SDS, Dutschke, Krahl, Kommune 2*).¹⁰²⁸

Budoucí ideoložka RAF v rámci publicistické činnosti 1959-69 kritickou teorií nerecipovala. Lze předpokládat, že vzhledem k vřelým kontaktům s činiteli SED byla Meinhofová primárně orientovaná na sovětský marxismus-leninismus, který se ke KT stavěl negativně. Jako podporovatelka sovětského zřízení nemusela nacházet zalíbení v neomarxistické KT kritizující Sovětský svaz (viz např. Marcuse a jeho práce *Soviet Marxism: A Critical Analysis* z roku 1958, ale i pozdější texty Horkheimera, např. *Theismus-Atheismus* z roku 1963).¹⁰²⁹ Kritická teorie byla ideology sovětského bloku vnímána jako revizionismus, což se naplno projevilo v 70. letech, kdy sovětské „společenské vědy“ vydaly publikaci explicitně namířenou proti kritické teorii, která byla přeložena i do českého jazyka.¹⁰³⁰ Hypotetická podpora KT by byla ze strany SED vnímána jako ideologická úchylnka, stejně jako podpora československého reformismu, kvůli které se dostal do střetu s SED šéfredaktor *Konkret* Röhl (viz výše). Pokud Meinhofová později mluvila o vlivných „*linke Professoren*“, nezbývá než konstatovat, že nelze s přesností určit, koho měla na mysli. Mohlo se jednat o marxistické intelektuály z prostředí *Marburger Schule* („marburská škola“) Wolfganga Abendrotha, který byl zapojen do aktivismu *Kampf dem Atomtod* a úzce spolupracoval s SDS. Nicméně relevantní literatura naopak vždy zdůrazňuje význam KT pro protestní levicové hnutí, a to i přímo ve vztahu k Meinhofové.¹⁰³¹ Stefan Aust dokonce tvrdil, že Meinhofová se s marxismem seznámila až prostřednictvím neomarxismu (kritické teorie) protestního hnutí.¹⁰³² Toto tvrzení je silné, neboť implikuje, že Meinhofová vstupovala do KPD bez znalosti marxismu, což ovšem v

¹⁰²⁸ Viz rešerše v jednotlivých číslech periodika *Konkret* 1959-1969. Srovnej s: MEINHOF, Ulrike, c. d., str. 62-185, DITFURTH, Jutta, c. d., str. 202-235 a AUST, Stefan, c. d., str. 31-39 a 52-61.

¹⁰²⁹ Z hlediska Meinhofové logickou a nutnou podporu Sovětskému svazu (viz členství v ilegální KPD a financování stran SED) sama potvrdila v článku z *Konkret* 10/1968 o invazi vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR *Der Schock muß aufgearbeitet werden* („Šok musí být zpracován“). Doložila zde, že západní levice byla až do pražské invaze pro-sovětská. Invaze vojsk Varšavské smlouvy byla z tohoto hlediska pro Sověty podobný (také mediální) zlom a šok jako pro Američany Vietnam.

¹⁰³⁰ Akademie společenských věd při ÚV KSSS (ed.). *Sociální filozofie Frankfurtské školy*. nakl. Svoboda, Praha, 1977.

¹⁰³¹ Viz např. DITFURTH, Jutta, c. d., str. 213 – citace o zásadním vlivu Marcuse a Sartra na SH.

¹⁰³² „*Den Marxismus lernte sie eigentlich erst als Neo-marxismus in der Studentenbewegung kennen.*“ Viz AUST, Stefan, c. d., str. 53.

Austovi opravdu stojí.¹⁰³³ Pak by bylo možné vyslovit další hypotézu, a to, že se Meinhofová teoretickými koncepty vůbec nezabývala (byla novinářka), a proto je ani nerecipovala.¹⁰³⁴ Tuto hypotézu podporuje také fakt, že v její publikační činnosti sice nenalezneme odkazy na Marcuse, Adorna či Horkheimera, ale ani na Marxe, Engelse, Lenina, Lukácse, Korsche, Mao Ce Tungu a jiné. O marxistické teorie možná neměla eminentní zájem: zajímala ji více každodenní politika a sociální témata.¹⁰³⁵

7.4 Receptivní vztah *Rote Armee Fraktion* a kritické teorie v počáteční fázi (rok 1970)

První dokument RAF nesl název *Rote Armee aufbauen. Erklärung zur Befreiung Andreas Baaders vom 5. 6. 1970* a otiskl jej západoberlínský subkulturní časopis *Agit 883*.¹⁰³⁶ RAF se obracela na proletariát v původním smyslu, který dále precizovala: dělníci, manuálně pracující, obyvatelé velkoměstských periferií, mnohočlenné rodiny, učňovská mládež a mládež jako taková. Obracela se tak na Marxovu cílovou skupinu, nikoliv na Marcusovy neemancipované militantní menšiny. K levicovým intelektuálům zde měla již jen slova pohrdání: „*intellektuelle Schwätzer und Hosenscheiser*“ („intelektuální tlachalové a poserové“). Dále se přihlásila se ke globálnímu antiimperialistickému boji:

¹⁰³³ „Ulrike Meinhof war nicht mit „kaltem Intellekt“ in die illegale KP eingetreten. Jedenfalls nicht nach einer wissenschaftlichen Auseinandersetzung mit den Werken von Marx, Engels, Lenin oder Luxemburg.“ AUST, Stefan, c. d., str. 53.

¹⁰³⁴ Této hypotéze odpovídá i částečná rekonstrukce kulturních zájmů a čteny mladé Meinhofové, které přináší biografie Ditfurthové. Je zde uvedeno, že Meinhofová se v gymnaziálních letech zajímala zejména o umění: od renesančního po moderní (např. Macke). Reprodukce uměleckých děl si i vystavovala. Dále se její pozornost upírala k francouzskému umění a filmu, velmi si oblíbila zejména Cocteau (Orfeus). Také se zajímala o moderní literaturu: Dostojevského, Kafku, Hesseho. Příznačné je, že její velmi oblíbený autor byl předválečný a poválečný bohém Klabund. Pokud se zabývala teoretickými texty, spíše sahala k nedogmatickým duchovním, filozofickým a pedagogickým textům (Buber, Jaspers, Pestalozzi), se kterými se tou či onou měrou rozešla po vstupu do KPD. Stejně jako Dutschke zprvu koketovala s evangelickou teologií: s oblibou navštěvovala přednášky Helmuta Gollwitzer (stejně jako Dutschke). Záznam o výraznější čteně politicky laděných teoretických textů včetně marxismu a neomarxismu není. Viz DITFURTH, Jutta, c. d., str. 75-78, 134.

¹⁰³⁵ Viz její články z konce 60. let o kriminále, dětských domovech a sociálních podmínkách obecně.

¹⁰³⁶ Viz *Agit 883* Nr. 62/1970 (5. 6. 1970).

„(...)das, was hier jetzt losgeht, in Vietnam, Palästina, Guatemala (...) in Kuba und China, in Angola und New York schon losgegangen ist.“¹⁰³⁷

Dokument končil revolučním zvoláním „*Die Klassenkämpfe entfalten. Das Proletariat organisieren.*“ („Rozviňme třídní boje. Organizujme proletariát.“). O kritické teorii nebylo ani zmínky, naopak marcusovské motivy byly implicitně vysmívány.

Chronologicky druhým dokumentem byl text otištěný v časopise *Spiegel* jako *Natürlich kann geschossen werden*.¹⁰³⁸ Vznikl ze zvukového záznamu rozhovoru francouzské novinářky Michéle Rayové s RAF v červnu 1970. Nahrávka nebyla zpochybněna, nicméně RAF se od ní distancovala.¹⁰³⁹ Možná proto, že se jedná o jediný záznam, v kterém se Meinhofová a RAF vyrovnávali s intelektuálním neomarxismem. Zpočátku se Meinhofová vyjádřila o zásadním vlivu „intelektuální levice“ (nelze ovšem doložit, koho měla přesně na mysli; viz výše) na protestní hnutí:

„*Die intellektuelle Linke hat die Aktion (Baaders Befreiung, MV) im großen und und ganzen abgelehnt. Wir gehen davon aus, daß die Intellektuellen natürlich als Initiatoren von politischen Auseinandersetzungen gar nicht zu entbehren sind. Es ist ja auch eine Tatsache, daß es die Intellektuellen gewesen sind, auch in Deutschland und in Berlin, die die politischen Auseinandersetzungen zu dem Punkt gebracht haben, wo wir jetzt sind.*“¹⁰⁴⁰

Stanovovala meze intelektuální levice:

„*Wir sehen aber auch, daß eben diese Intellektuellen mit ihren theoretischen Konzepten soweit sind, zu wissen, daß Bewaffnung notwendig ist (...) daß sie aber*

¹⁰³⁷ Viz RAF, *Rote Armee aufbauen. Erklärung zur Befreiung Andreas Baaders vom 5. 6. 1970*, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 26.

¹⁰³⁸ *Spiegel* Nr. 25/1970 (15. 6. 1970).

¹⁰³⁹ Z tohoto důvodu také nebyl tento dokument zařazen do jinak kompletního výběru Hoffmanna. I to napovídá skutečnosti, že *ID-Verlag* mohl být napojen na RAF. Srovnej: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d.

¹⁰⁴⁰ MEINHOF, Ulrike, „*Natürlich kann geschossen werden*“; in : *Spiegel* Nr. 25/1970 (15. 6. 1970).

*gleichzeitig Leute sind, die den nächsten Schritt, der jetzt zu machen ist (...) nicht machen werden.*¹⁰⁴¹

Meinhofová zde tvrdila, že „*to byli intelektuálové, i v Německu a západním Berlíně, kteří dovedli politický střet do bodu, ve kterém se nyní nachází*“.¹⁰⁴² Při znalosti teoretického zázemí protestního hnutí nelze z této formulace vyloučit kritickou teorii (viz kapitola 6). Zároveň z ní nelze vyloučit ani profesora Abendrotha a Marburgskou školu, existencialistické marxisty (Sartre) nebo neomarxisty 20. let (Lukács, Bloch, Korsch). Meinhofová v podstatě vědomě či nevědomě rozvíjela Dutschkovu recepci kritické teorie. Ten ocenil její teoretickou iniciaci protestního hnutí a vyvodil, že je na nastupujících generacích, aby teorii prosadily v praxi. Meinhofová šla dále. Podle ní teorie neměla být naplňována politicky a aktivismem přímých akcí, ale revolučně se zbraní v ruce. Meinhofová tak zvláštním způsobem skloubila Dutschkovu recepci s Krahlovou: v jeho inklinaci k tradičním marxistickým pojmům a v rozchodu s KT. Nicméně dále v hovoru byla opět odmítnuta teze o minoritách a znovu vyzdvižen tradiční proletariát:

*„...daß die Revolution nicht von ihnen (intellektuellen Linken) gemacht werden wird, sondern vom Proletariat.“*¹⁰⁴³

A obrat a rozchod s levicovými intelektuály byl dokonán:

*„Wir sind also der Meinung, die intellektuelle linke Kritik an der Aktion ignorieren zu können, weil wir uns an ganz andere Gruppen wenden.“*¹⁰⁴⁴

Meinhofová zde na jednu stranu levicovým intelektuálům (patrně i kritické teorii) přiznávala vliv na zformování protestního hnutí, ale odmítla jejich teoretické koncepty (např. teze o neemancipovaných minoritách). Setrvala v tradičním marxismu a v jeho pojmech proletariátu a revolučního třídního boje.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴¹ Tamtéž.

¹⁰⁴² Překlad MV.

¹⁰⁴³ Tamtéž.

¹⁰⁴⁴ Tamtéž.

¹⁰⁴⁵ Meinhofová používala válečnickou terminologii typu: „*Aktionen wo wir siegen und nicht die andere Seit siegt.*“: Lit. k odstavci: Tamtéž. Srovnej s: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 20-23, 27, AUST, Štefan, c. d., str. 26-31, DITFURTH, Jutta, c. d., str. 275-293.

7.5 Receptivní vztah *Rote Armee Fraktion* a kritické teorie v pokročilé fázi (1971-72)

Manifest *Das Konzept Stadguerilla* (duben 1971) je považován za nejpodstatnější programaticko-teoretické stanovisko RAF. Autorkou byla Ulrike Meinhofová, ale signovala jej RAF jako celek. Vznikal v době, kdy se mediálně již známá RAF chystala se na první sérii ataků. Jedním z nejčastěji používaných obrátů v textu je „*revolutionäre Intervention*“ („revoluční intervence“). To vypovídá mnohé o identitě RAF. Pasovala se do role „antiimperialistické revoluční avantgardy“, do role komunistů, maoistů a leninistů, kteří v praxi - a vyzbrojeni – připravovali půdu pro revoluci. Chápala se jako předvoj, který měl radikálním činem proti systému dokázat, že se ve společnosti nachází revoluční potenciál, který je nutné jen oslovit, vyburcovat a sdružit. Nadobro pryč byly ale časy, kdy aktivisté studovali neomarxismus. Teoretičnost byla pro RAF projev slabosti. Jen se zbraní v ruce, připraven střílet a zabíjet, měl opravdový revolucionář rozbít imperialistický buržoazní stát. RAF recipovala prioritně dva komunistické revolucionáře: Mao Ce Tunga a Lenina. Dokument byl protkán jejich citáty – zejména ale Maa - jako již v mottu celého manifestu:

„*Zwischen uns und dem Feind einen klaren Trennungsstrich ziehen! (...) schlecht ist, wenn der Feind nicht gegen uns Front macht.*“¹⁰⁴⁶

RAF se plně zapouzdřila v marxisticko-leninských pojmech revoluce, třídního boje, avantgardy a diktatury proletariátu. Jen činy, které přibližovaly revoluci, byly správné, vše ostatní špatné:

„*(...) der bewaffnete Kampf als „die höchste Form des Marxismus-Leninismus“ (Mao) jetzt begonnen werden kann und muß.*“¹⁰⁴⁷

Teorie se zúžila do podoby příručky, jak vést revoluční boj. Část manifestu se jmenovala *Primat der Praxis* („Primát praxe“). RAF se identifikovala jako profesionální revolucionáři, což ale platilo o celém protestním levicovém hnutí od SDS – např. Dutschka a Krahla – po *Subversive Aktion* a revoluční komuny

1046 MAO. Ce. Tung (prohlášení z 26. května 1939); in: RAF. *Das Konzept Stadguerilla*. in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 27.

¹⁰⁴⁷ Tamtéž, str. 31.

(např. Kunzelmann). RAF ale na několika místech recipovala kritickou teorii. Ale jen jako ozvěnu ukončené fáze – protestního hnutí – kterou RAF i přes kritiku označovala jako své *Vorgeschichte* („před-dějiny“). Dvakrát byli jmenováni hlavní protagonisté kritické teorie. Hned na počátku byli teoreticky využiti Adorno a Horkheimer:

*„Wer sich die illegale Organisation von bewaffneten Widerstand nach dem Muster von Freikorps und Feme vorstellt, will selbst das Pogrom, Psychische Mechanismen, die solche Projektionen produzieren, sind in Horkheimer/Adornos „Autoritärer Persönlichkeit“ und in Reichs „Massenpsychologie des Faschismus“ im Zusammenhang mit Faschismus analysiert worden.“*¹⁰⁴⁸

Odkazován byl i Marcuse v souvislosti s některými aspekty protestního hnutí:

*„Gewiß (...) war der Glaube selbst das revolutionäre Subjekt zu sein, soweit er unter Berufung auf Marcuse verbreitet war, gegenüber der tatsächlichen Gestalt der bürgerlichen Gesellschaft (...) ignorant.“*¹⁰⁴⁹

RAF chválila marxismus (neomarxismus), internacionalismus, aktivismus a legitimaci násilí PH, což reprezentovalo pilíře, které Marcuse propagoval. Pojem „nová levice“ byl používán ve vztahu k Brandtovi, který měl izolovat část levicově smýšlejících od od kořenů marxismu.¹⁰⁵⁰

Celkově vzato byla v tomto prameni kritická teorie recipována jen vzdáleně. Na druhou stranu recepce KT byla kromě revolucionářů jako Mao Ce Tunga a Lenina jediným dalším receptivním polem, byť slabým. RAF – v kontinuální linii s *Kommune I* a zejména *Tupamaros Westberlin* – recipovala jen praktické komunistické revolucionáře, kteří uskutečnili revoluci. Opírala se o tradiční marxismus, resp. marxismus-leninismus. Teoretické inovace kritické teorie odmítala jako intelektualismus. Postavila se na pozici „staré levice“, na

¹⁰⁴⁸ Tamtéž, str. 28.

¹⁰⁴⁹ Tamtéž, str. 34.

¹⁰⁵⁰ Mimo Mao Ce Tunga a Lenina se RAF odvolávala, a to i v tomto textu, na brazilského revolucionáře Carlose Marighelu, který napsal příručku o guerillovém boji. V němčině vyšla jako *Minihandbuch des Stadtguerilleros* („Malá příručka městské guerilly“). To byla „teorie“ dle gusta RAF, neboť v ní byly praktické informace, jak vystavět guerillovou organizaci – jak obstarat peníze, zbraně, auta, kam cílit teroristické ataky atd. V této souvislosti nesouhlasila RAF s konceptem Che Guevarových venkovských guerill a guerill v džungli a naopak podporovala Marighelův koncept velkoměstské guerilly.

pozice tradičního marxismu, leninismu a maoismu. Teoretické koncepty nové levice – zejména kritické teorie – nerecipovala a některé její teze – jako o roli proletariátu – explicitně odmítala (což lze sledovat již od *Kommune D*).¹⁰⁵¹

Dokument *Dem Volk dienen. Stadtguerilla und Klassenkampf* pocházel z dubna 1972. Měsíc po jeho napsání RAF spáchala sérii teroristických útoků (tzv. *Mai-Offensive*) a většina aktérů včetně Meinhofové byla zatčena. Mottem byla opět citace Mao Ce Tungu.¹⁰⁵² RAF se nadále vyrovnávala s „novou levicí“, pojem ale nikde neprecizovala (volně se rozpínal od Brandta až po kritickou teorii). Úvodem RAF promýšlela *modus vivendi* s intelektuální levicí:

*„Die Verurteilung des Konzepts Stadtguerilla innerhalb eines Teils der Linken erfolgt viel zu oberflächlich (...) als daß wir uns damit abfinden könnten, die Lücke zwischen ihrer Einsicht und unserer Praxis einfach wuchern zu lassen (...)“*¹⁰⁵³

Stále byla přítomna ambivalence zaznívající již od Krahla, mezi uznáním teoretické přínosnosti nové levice a neschopnosti prakticky jednat:

*„Das ist der Widerspruch in der Neuen Linken, daß ihre ökonomischen Analysen und politischen Einschätzungen gründlicher, radikaler und genauer sind (...) daß sie aber (...) phantasielos und engstirnig ist in Bezug auf das, was sie sich als revolutionäre Interventionsmethoden vorstellen kann.“*¹⁰⁵⁴

RAF se stále pohybovala v recepcích neomarxistické nové levice na pomezí Dutschka a Krahla: mezi přijetím role praktika dobré teorie (bez zkoumání konsekvence autorů teorie; recepce Dutschka) a její negací za polovičitost (recepce Krahla). Vždy nakonec stála blíže Krahlovi a (jako on) věřila v proletariát, který KT vědomě (a na základě empirických analýz) odsouvala na druhou kolej. Novou levici, kam v jejím pojetí spadala KT, brala na vědomí jako příbuzný světanázor, ale tápala, jak se vůči ní vymezit. V textu se objevují

¹⁰⁵¹ *Das Konzept Stadtguerilla*, in: Hoffmann, c. d., str. 27-48.

¹⁰⁵² Citát se vztahuje ke smrti a ochotě zemřít za komunistickou revoluci. Byl reakcí na první úmrtí členů RAF při potyčkách s policií jako zastřelení Petry Schelmové. Již propukly střet se státem a první zemřelí je přítomen na pozadí celého dokumentu.

¹⁰⁵³ Tamtéž, str. 116.

¹⁰⁵⁴ Tamtéž, str. 115.

myšlenkové figury blízké Frommovi a Pollockovi,¹⁰⁵⁵ přesto lze sledovat linii stále silnějšího odmítání nové levice (viz níže) a příklonu k tradičnímu revolučnímu marxismu. Nová levice byla dokonce nepřímo obviněna ze zodpovědnosti za zrádovství v kruzích RAF.¹⁰⁵⁶ A RAF se explicitně přihlásila ke starému Marxovi a tradičnímu komunismu:

*„Die Kommunisten kämpfen für die Erreichung der unmittelbar vorliegenden Zwecke und Interessen der Arbeiterklasse, aber sie vertreten in der gegenwärtigen Bewegung zugleich die Zukunft der Bewegung.“ (Kommunistisches Manifest). Das verstehen wir unter dem Volk dienen.*¹⁰⁵⁷

Druhý variantní receptivní zdroj RAF – mimo tradiční komunismus – reprezentovali komunističtí revolucionáři Třetího světa:

*„Wir meinen, daß die Idee der Guerilla, die Mao, Fidel, Che, Giap, Merighela entwickelt haben, eine gute Idee ist (...).“*¹⁰⁵⁸

RAF dále odmítala anarchistickou nálepku, kterou ji přiřkla média a prezentovala se jako organizovaná radikální síla leninského typu (srovnej s *Bewegung der 2. Juli*). Dokument byl zakončen provoláním *Sieg im Volkskrieg. Alle Macht dem Volk* („Vítězství v lidové válce. Všechnu moc lidu.“).¹⁰⁵⁹

Die Aktion des Schwarzen September in München. Zur Strategie des antiimperialistischen Kampfes (listopad 1972), tak zní název posledního manifestu RAF psaného Meinhofovou, nyní ovšem z vězení.¹⁰⁶⁰ Dokument byl tentokrát uveden citátem z Marxe, který byl mnohokrát recipován. RAF a Meinhofová se vraceli ke svým nejhlubším kořenům. Dřívější imperialismus národních států měl být podle RAF nahrazen imperialismem nadnárodních koncernů podporovaných vládami. Tak byla hodnocena také vláda Brandtova. Meinhofová nově rozvíjela motiv Pollocka (a Horkheimera) o státním

1055 Jedná se o pojetí člověka - pracovní síly v kapitalismu jako formy zboží (z Marxe akcentoval Fromm) a teze o spojení represivní síly státu a kapitálu (viz Pollock). Viz tamtéž, str. 120 a 126.

1056 Viz tamtéž, str. 141.

¹⁰⁵⁷ Tamtéž, str. 128.

¹⁰⁵⁸ Tamtéž, str. 137.

1059 *Dem Volk dienen. Stadtguerilla und Klassenkampf*, in: Hoffmann, c. d., str. 112-144.

1060 Většina členů první generace včetně hlav Baadera, Meinhofové a Ensslinové byli zatčeni v červnu 1972.

kapitalismu.¹⁰⁶¹ Jádrem textu byl ale nevybíravý útok na kmenového člena druhé generace kritické teorie Oskara Negta¹⁰⁶² v podkapitole *Opportunismus* (jeden oddíl byl vulgárně nazván *Negt – das Schwein – „Negt - svině“*). Jednalo se o jediné obsažné vyrovnání RAF s neomarxistickým teoretikem. Meinhofová polemizovala s Negtovým příspěvkem na konferenci *Zum Beispiel Angela Davis* („K případu Angely Davisové“)¹⁰⁶³. Negta obvinila z „imperiálního oportunismu“ a z neschopnosti solidarity vůči masám Třetího světa. Rozlítil ji jeho obrat „*die Mechanik der Solidarität*“ („mechanika solidarity“). Nakonec byl Negt označen za vůdčího oportunistu intelektuální levice a spolu-tvůrce spojení s imperialistickým systémem:

„Negt (...) hat dort die Position des Opportunismus – mit (...) aller Massenverachtung (...) formuliert.“¹⁰⁶⁴

RAF s Negtem vedla boj o mladou generaci. RAF přiznávala ambici získat podporu mladé generace. Negt naopak hovořil o nebezpečí radikality pro mladé:

„(...) ständig im Zugzwang den Anschluß an die radikalsten Positionen nicht zu verpassen, gewinnen sie ihre labile, außen geleitete Identität.“¹⁰⁶⁵

Taková slova od předního reprezentanta intelektuální levice byla pro RAF nebezpečná. Ohrožovala sílu jejich sympatizantů.¹⁰⁶⁶ Negt byl proto označen za

1061 Viz tamtéž, str. 154-159.

1062 Oskar Negt byl prominentní člen protestního hnutí a patří mezi typické představitele německých „osmašedesátníků“. Promoval v roce 1962 u Adorna na IFS, poté tamtéž působil jako blízký spolupracovník Habermase. Byl členem SDS a podílel se na vydání některých klíčových textů SDS (např. *Die Linke antwortet Jurgen Habermas*, viz výše). Později získal profesuru v Hannoveru a spolupracoval se spisovatelem Alexandrem Klugem. Více o Negtovi např. v: *Kritische Theorie und politischer Eingriff*. Oskar Negt zum 65. Geburtstag, Offizin Verlag (Hg.), Hannover, 1999.

1063 Angela Davisová byla prominentní členkou amerického černošského militantního hnutí *Black Panthers* (dočasně vězněná), později aktivistkou americké Komunistické strany s úzkými vazbami na Sovětský svaz. *Black Panthers* měly velký vliv na německé protestní hnutí i na Meinhofovou osobně. Odvolávala se na něj již v dobách *Konkret* a občasně v programových textech pro RAF.

1064 Tamtéž, str. 160.

1065 NEG. Oskar, in: tamtéž, str. 162.

1066 Souzeno pohledem dneška by se mohly zdát takové ambice – oslovit mladou generaci – směšné, ale RAF měla v letech 1970-72 překvapivě silnou podporu či akceptaci v západoněmecké společnosti. Průzkumy veřejného mínění z roku 1971 (agentury Allensbach a Emnid) došly k výsledkům, že 20% obyvatel SRN tolerovalo poskytnutí útočiště (přenocování) členovi RAF. Průzkumy byly zaměřeny na celou populaci, lze tak předpokládat, že míra podpory mezi mladou generací byla značná. Viz tamtéž, str. 163.

fašistu¹⁰⁶⁷ a s odkazem na Lenina, že je třeba vést boj nejen proti kontrarevoluci, ale také proti levicovým oportunistům, byla intelektuální levice, a tedy implicitně i kritická teorie, začleněna do sféry protivníků RAF. Vyrovnávání se s intelektuální levicí zde bylo dokonáno: byla označena za nepřátelský levicový oportunismus:

*„Die Spaltung der Linken in den Metropolen in einem revolutionären, antiimperialistischen Flügel und einen opportunistischen hat eingesetzt.“*¹⁰⁶⁸

RAF tak ustanovila pomyslnou škálu nepřátel v posloupnosti: fašisté (konzervativci, CDU), reformisté (Brandt, SPD), levicoví oportunisté (intelektuální levice včetně kritické teorie). A stanovila novou dělicí linii, buď RAF, nebo levicový oportunismus. O to paradoxnější se zdá – a potvrzuje to ambivalentní vztah RAF k intelektuální levici (kritické teorii) - že RAF nadále používala a rozvíjela motivy již dříve zformulované kritickou teorií, místy s používáním pojmů a myšlenek Adorna a Marcuse:

*„(...)jeder der nicht mehr mitmacht: revolutionäres Subjekt ist – Genosse.“*¹⁰⁶⁹

A:

*„Zu ihrer physischen Ausbeutung (der Menschen) im Betrieb ist die Ausbeutung ihrer Gefühle und Gedanken, Wünsche und Utopien dazu gekommen – zur Despotie der Kapitalisten im Betrieb die Despotie in allen Lebensbereichen durch Massenkonsum und Massenmedien.“*¹⁰⁷⁰

Jinde byl opakován požadavek kooperace národů Třetího světa a levicových aktivistů v západních metropolích, který jako první formuloval Marcuse.¹⁰⁷¹ V závěru RAF podpořila palestinský teroristický útok na OH v Mnichově (proto se dokument jmenoval *Die Aktion des Schwarzen September in München*) a

1067 „Es genügte, daß Negt offen auftrat, um zu zeigen, daß er mit den Faschisten unter einer Decke steht (...).“ Tamtéž, str. 165.

¹⁰⁶⁸ Tamtéž, str. 164.

1069 Srovnej s Adorným textem *Erziehung nach Auschwitz* a s pojmem „Kraft zum Nicht-mitmachen“ (viz kapitola 4.5.4). Tamtéž, str. 166.

¹⁰⁷⁰ Srovnej s DA a ODM. Viz tamtéž, str. 165-166.

¹⁰⁷¹ Viz tamtéž, str. 167.

opětovně se přihlásila se k tradici revolučního komunismu: k Marxovi, Leninovi, Mao Ce Tungovi a Luxemburgové.¹⁰⁷²

Nyní bude věnována pozornost teoretickému pojednání Horsta Mahlera *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa* (květen 1971). Horst Mahler byl někdy podceňovaný zakladatel RAF.¹⁰⁷³ Mahler dlouhodobě aktivně působil v SDS, již od *Kampf dem Atomtod* z konce 50. let. Později se etabloval jako advokát, později jako obhájce radikálů protestního hnutí. Byl to on, kdo v roce 1970 přemluvil Baadera s Ensslinovou, aby se vrátili do Německa a zapojili se do výstavby revoluční milice po vzoru *Tupamaros Westberlin*. Mahler byl záhy po založení RAF zatčen (v říjnu 1970). Ve vězení se snažil profilovat jako ideolog RAF. To ovšem narazilo na nesouhlas soudruhů na svobodě, roli v tom sehrál také sílíci kult Andrease Baadera. Předmětný dokument je nejdelším teoretickým manifestem RAF. Byl napsán jako reakce na *Das Konzept Stadtguerilla* (duben 1971). RAF (Baader, Meinhofová, Ensslinová) se od Mahlera a jeho alternativních programových spisů distancovala, přesto byl dokument bez dementi signován jako *Kollektiv RAF*. Jeho relevance je nasnadě. Vypovídá o teoretickém myšlení faktického zakladatele RAF a vedle Meinhofové jejího druhého předního ideologa. Mahlerův text prohluboval a dokončoval teorii Meinhofové. Mechanicky vzato, jako analytik a taktik převyšoval její schopnosti. Sestavil dlouhý vojensko-taktický text ovlivněný Leninem, Marxem a Mao-Ce-Tungem. Tradiční komunismus, který dominoval již u Meinhofové, zde naprosto triumfoval. Dokument začal mottem - citací z Mao Ce Tunga - o primátu válčení:

„Die Geschichte lehrt uns, daß richtige politische und militärische Linien (...) im Kampf entstehen (...).“¹⁰⁷⁴

Pro intelektuální levici potažmo kritickou teorii zde nezbývalo místo, jen výsměch na okraji. Pokud se Meinhofová s kritickou teorií (složitě) vyrovnávala, Mahler ji

¹⁰⁷² *Die Aktion des Schwarzen September in München. Zur Strategie des antiimperialistischen Kampfes*, in: Hoffmann, c. d., str. 151-177.

¹⁰⁷³ Zakladatel RAF Horst Mahler bývá v literatuře často přehlížen na úkor Baadera a Meinhofové. Také v české monografii k RAF není – oproti Baaderovi, Meinhofové a Ensslinové – jeho biografii. Na druhou stranu je to pochopitelné. Mahler byl zatčen již v říjnu 1970 a v roce 1974 byl z RAF vyloučen. Nebyl spjat s celými dějinami RAF.

¹⁰⁷⁴ MAO, Ce, tung, in: *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa*, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 49.

ignoroval. Byl fascinován pojmy revoluce, milice, lid, lidová masa a třídní boj.¹⁰⁷⁵ Projevoval se výhradně jako komunista marx-leninského typu. Jedinou teorii, kterou akceptoval, byl vojensko-strategický návod jak provést revoluci:

*„Die revolutionäre Theorie ist keine akademische Betrachtung (...) sondern in erster Linie eine Anleitung zum revolutionären Handeln.“*¹⁰⁷⁶

Jeho základní recepcí byl Lenin, také proto, že měl nejlépe rozpoznat avantgardní úlohu komunistické strany: promyšleně připravovat pozice pro převzetí moci. Na Lenina odkazoval nejčastěji a z jeho knih – např. z *Was tun* („Co dělat“, 1902) a *Der Partisanenkrieg* („Partyzánská válka“, 1906) – citoval:

*„Die russischen Revolutionären, allen voran Lenin – haben schon 1901 (...) – die Notwendigkeit dargelegt, den bewaffneten Aufstand systematisch und geduldig vorzubereiten (...). Seine organisatorischen Vorstellungen faßte Lenin in der Broschüre „Was tun“ (...).“*¹⁰⁷⁷

Leninské receptce kombinoval s Mao Ce Tungem:

*„In der Methode hat Mao den Weg gewiesen, den künftig all revolutionären Bewegungen zu gehen haben.“*¹⁰⁷⁸

Z Marxe věřil ve spasitelskou roli dělnického proletariátu:

*„Im Verlaufe dieses Prozesses wird die Industriearbeitschaft, die konsequenteste und zuverlässigste revolutionäre Kraft, die Führung übernehmen und die sozialistische Revolution bis zum Ende garantieren.“*¹⁰⁷⁹

Zabýval se i Engelsem a vykrytalizoval u něho „receptivní kvadrát“ Lenin, Marx, Engels, Mao Ce Tung, doplňovaný odkazy na Rosu Luxemburgovou. Zabýval se revolucí 1848, Pařížskou komunou 1871, bolševickou revolucí 1917 a dalšími milníky komunistického hnutí. Jiné myšlenky než tradiční revoluční

1075 Pro doložení těchto tvrzení stačí provést analýzu klíčových slov z názvů deseti kapitol předmětného dokumentu. Dominují jim pojmy: revoluce, ozbrojený boj, lid, masa, proletariát. Viz MAHLER, Horst, Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 49-111.

¹⁰⁷⁶ Tamtéž, str. 49.

¹⁰⁷⁷ Tamtéž, str. 61.

¹⁰⁷⁸ Tamtéž, str. 52.

¹⁰⁷⁹ Tamtéž, str. 72.

komunismus negoval. Jedinkrát se nepřímou ale zcela jasně zmínil o Marcusově tezi o revoluční úloze minorit. Odbyl ji jako „žvásky“:

„*Erst jetzt ist der Weg frei für die Konkretisierung der revolutionären Theorie, die nichts gemein hat mit dem Soziologengewäsch von der Aussichtslosigkeit einer „Minderheitenrevolte“ usw.*“¹⁰⁸⁰

Z levicových intelektuálů zmiňoval jen francouzské teoretiky, kteří stáli při květnových událostech 1968, např. André Glucksmanna.¹⁰⁸¹ Francie roku 1968 Mahlera zajímala více než Německo, protože zde došlo k mobilizaci lidových mas, kterými byl Mahler fascinován. Z neúspěchu francouzského května 1968 vyvozoval, že sebevětší hnutí lidu nevede k revoluci, pokud není připravena v záloze komunistická armáda: budoucí RAF. I přesto, že Mahler stál na vojensko-komunistických antiintelektuálních pozicích, nevyhnul se receptivnímu paradoxu vyskytujícímu se i u Meinhofové – na jednu stranu intelektuální levice a kritickou teorii odmítal, na druhou stranu používal spolu s ní identické myšlenkové figury: například v pojednání o změnách *Superega* moderní společnosti a některých dalších.¹⁰⁸² Mahler se ale především koncentroval na myšlenku výstavby komunistické strany jako armády a milice s vojensky vycvičenými dělníky. Jeho komunistický militarismus dokresloval slovník, který se hemžil obraty jako *Kampfform* („bojový styl“). Levicové organizace bez milic označoval za pomatené a škodlivé. Domníval se, že revoluční předvoj napadne a destruuje uzlové body státu, strhne část lidu, milice vyvolají masové demonstrace a stávky, které vyústí v revoluci. Stejně jako Meinhofová poukazoval na význam získání mladé generace. Mahler celkově stál na levicově (ultra)konzervativních

¹⁰⁸⁰ Tamtéž, str. 71.

¹⁰⁸¹ André Glucksmann (*1937) je francouzský filozof a politolog, který stál v roce 1968 na pozicích militantního maoismu. Později se od marxismu zčásti distancoval (polemika o totalitarismu). V novější době podpořil např. nálety na Kosovo či americkou válku v Iráku. Publikuje mimo jiné v *Le Monde*.

¹⁰⁸² Mahler v podstatě tlumočil Marcusovu tezi z *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* o zaostávání starších generací pod tlakem neustálé modernizace společnosti a tím pádem o úpadku jejich autority a rozkladu jejich role jako tvůrců *Superega* nastupujících generací. Viz tamtéž, str. 93. Srovnej např. s: MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization*, str. 72-94. V textu ale nalezneme i frommovské motivy o sadismu a masochismu např. ze *Studien über Autorität* (1936). Srovnej s: MAHLER, Horst, *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa*, in: HOFFMANN, Martin (Hg.), c. d., str. 78.

pozicích, které začaly být zaostalé již ve třicátých letech 20. století. Upnul se na tradiční pojetí proletariátu, na víru v jeho revoluční potenciál a na leninském pojetí revolucionáře a strany, kteří organizují a vedou lid. Oproti Meinhofové intelektuální levici a kritickou teorii ignoroval (a ignoroval také např. Che Guevaru). Prioritně se zabýval otázkou výstavby revolučních milicí a armády.¹⁰⁸³

7.6 Receptivní vztah 3. generace *Rote Armee Fraktion* ke kritické teorii

Druhá generace RAF teoretická stanoviska nerozvíjela. Posledním obsažnějším programovým dokumentem RAF, který ustanovil její 3. generaci, byl text *Guerilla, Widerstand und antiimperialistische Front* (květen 1982) známý také jako *Mai-Papier* („květnový list“). Byl psán již v jiné době a příslušníky jiné generace. Zatímco Meinhofová a Mahler byli – stejně jako protestní hnutí šedesátých let – relativně sečtělí marxisté a neomarxisté, třetí generace RAF byla teoreticky vyhaslá. V celém dokumentu se nevyskytuje jediné jméno levicového teoretika, jediná recepce. Stále se zde vyskytovaly motivy blízké kritické teorii, ale v pozadí, jakoby v nevědomí či bezděčně. Zdroje a prameny zůstávaly nepojmenovány. RAF se vyrovnávala s rokem 1977, kritizovala své předchůdce za to, že se koncentrovali jen na osvobození vězňů a nerozvíjeli politické cíle. Byla potvrzena sounáležitost s globální anti-imperialistickou frontou. Cílem stále bylo dosažení komunismu:

„(...)die Reife zum Kampf, der radikal auf den Umbruch der gesellschaftlichen Verhältnisse zu den kommunistischen Zielen orientiert ist.“¹⁰⁸⁴

Nová generace používala motivy částečně blízké KT:

„In dieser seit Generationen niedergewalzten und eingeebneten Landschaft konnte der Gedanke an Befreiung kaum mehr durch die meterdicken Schichten von Korruption, Entfremdung, Deformierung die Herzen und Hirne erreichen.“¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ *Über den bewaffneten Kampf in Westeuropa*, in: Hoffmann, c. d., str. 49-111.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž, str. 302.

¹⁰⁸⁵ Tamtéž, str. 293.

Ovšem receptivní síla Marcuseho *One Dimensional Man* doputovala v čase až sem. 3. generace mluvila, bez odkázání, o dosažení individua rozvíjejícího všechny své dimenze:

„(...) *die Wiederherstellung der vollen Dimension des Menschen*.“¹⁰⁸⁶

3. generace se koncentrovala na zachování RAF a na technicko-strategické otázky. Potvrdila RAF jako součást západoevropské levicového terorismu (Francie, Itálie). V roce 1998 ukončila RAF svou činnost (v prohlášení o rozpuštění citovala z Rosy Luxemburgové).¹⁰⁸⁷

Při shrnutí receptivního vztahu RAF a kritické teorie se ukazuje, že RAF kritickou teorií recipovala celkově málo, neochotně a se vzrůstající negací. Již Meinhofová odvozovala identitu od tradičního komunismu, byla členkou ilegální KPD, a i když recepce KT v letech 1962-67 dramaticky rostla, v periodiku *Konkret* se o ni nehovořilo. Po vzniku RAF se Meinhofová s intelektuální levicí a kritickou teorií obsáhle vyrovnávala. Na počátku ji (stejně jako Dutschke) přiznala významnou teoretickou podnětnost, zároveň ale upřednostnila tradiční marxistické koncepty, zejména v hodnocení proletariátu. Vždy stála blíže negativním recepcím KT Krahl. Později také kritickou teorií přes atak na Negta označila za nepřátelský levicový oportunistus a ve zlém ji opustila. Druhý ideolog RAF Horst Mahler kritickou teorií ignoroval. Zůstával plně spjat s tradičním marxismem, Leninem a Mao Ce Tungem. Když se KT velmi okrajově věnoval, difamoval ji (Marcusovy teze). 3. generace RAF již nerecipovala nikoho. Na druhou stranu RAF ve všech generacích používala motivy a figury, které byly s kritickou teorií spjaté. Je možné zaznamenat vývoj v posloupnosti: „recepce v podobě ozvěny protestního hnutí“ (Meinhofová), „ignorace“ (Mahler), „nevědomá recepce“ (3. generace). RAF kritickou teorií a novou levicí celkově znala

¹⁰⁸⁶ Tamtéž, str. 303.

¹⁰⁸⁷ „*Die Revolution sagt 'ich war, ich bin, ich werde sein'*“. Tento citát byl závěrem prohlášení k „ukončení projektu RAF“ v roce 1998. Také zde se RAF přihlásila ke kontinuitě s rokem 1968 a k myšlenkám boje za osvobození jednotlivce. Dokument z roku 1998 již nebyl součástí odkazovaného sborníku Hoffmanna. K rozpuštění RAF v roce 1998 viz webové stránky *Bundeszentrale für politische Bildung. Dossier RAF*: www.bpb.de (ověřeno k 1. 4. 2010) nebo www.extremismus.com (ověřeno k 1. 4. 2010).

Lit. k odstavci: *Guerilla, Widerstand und antiimperialistische Front*, in: Hoffmann, c. d., str. 291-306.

(Meinhofová, Mahler), ale nevyhovovala, ba přičila se, jejímu cíli: vyburcovat proletářské masy k revoluci. KT přímo ohrožovala identitu RAF jako militantních revolucionářů, v tom smyslu, že sdělovala že, tradiční proletariát v marxistickém pojetí zanikl a stal se střední třídou. Pokud by RAF akceptovala tuto tezi, musela by se zcela re-orientovat. Raději označila KT za oportunní (Meinhofová) nebo nesmyslnou (Mahler) a setrvala u pojmosloví a konceptů tradičního revolučního komunismu.

8. kapitola - kritická teorie a *Die Grünen* (Strana zelených): diskursivní analýza III.

8. 1 K metodologii receptivního vztahu kritické teorie a *Die Grünen*

V hledání receptivního vztahu kritické teorie a nové levice byl dosažen poslední stanovený mezník: vznik strany Zelených. Existence politické strany (jako formální instituce) vnáší novou situaci do metodologického postupu KT. V protestním levicovém hnutí šedesátých let byl analyzován několikavrstevný proud formálních a neformálních uskupení a osobností (*Subversive Aktion*, SDS, Dutschke, Krahl, komuny, aj.), u RAF pak manifesty a programová prohlášení ideologů RAF (zejména Meinhofová a Mahler). Politická strana se naopak prezentuje systematickým programem, který vypovídá jejím o teoretickém pozadí, hodnotách a cílech. V zásadě se neodvolává na konkrétní myslitele a ideové směry, ale na jejich základě nabízí řešení reálných společenských problémů. Základním metodologickým přístupem u politické strany bude analýza politických programů, zde s ohledem na motivy kritické teorie. V tomto smyslu budou taktéž prozkoumány ustavující sjezdy Zelených v roce 1980 v Karlsruhe, Saarbrücken a Dortmundu. Bude také poukázáno na angažmá některých politických institucí, ale i osobností a sociálních subkultur, které také pod vlivem kritické teorie spoluformovali protestní hnutí a kteří tuto tradici dále rozvíjeli v 70. letech a svou přítomností ve ve straně Zelených potvrzovali personální a instituční kontinuitu mezi Zelenými, protestním hnutím a SDS (tzv. *Wir Gefühl* – „společná identita“). Myšleny jsou osobnosti jako Rudi Dutschke, Dieter Kunzelmann nebo i Daniel Cohn Bendit a instituce typu komunistických skupin *K-Gruppen* („K-skupiny“) – zejména *Kommunistischer Bund* („Komunistický svaz“; KB), *Kommunistische Partei Deutschlands* („Komunistická strana Německa“; KPD), *Kommunistischer Bund Westdeutschlands* („Západoněmecký komunistický svaz“; KBW) –, které vzešly z SDS a po roce 1980 fakticky splynuly se Zelenými. Dalšími nositeli „*wir Gefühl*“ byla některá feministická a pacifistická uskupení a subkulturní prostředí. Naznačena bude kontinuita SDS – Zelení.

8.2 Společenské a politické kontexty vzniku Strany zelených: *neue soziale Bewegungen* (1970-1979)

V případě strany Zelených je žádoucí nová dobová specifikace, neboť bez znalosti souvislostí - zejména 70. let - není možné pochopit vznik této strany. Zelení vznikli jako reakce na zrození nového civilizačního tématu: ekologické krize, v kruzích ex-APO považované za dopad industriálního kapitalismu. Ekologické téma nebylo aktuální v 60. letech a v společensky hmatatelné podobě neexistovalo. Rozvinulo se až počátkem 70. let. Jedním z významných mezníků byla publikace knihy *The Limits of Growth* („Limity růstu“; německy *Die Grenzen des Wachstums*; poprvé vyšlo 1972),¹⁰⁸⁸ která dosáhla vysokých nákladů, ocenění a překladů. Zde byla z pozic společenských i exaktních věd odborně rozvedena a formulována teze, nepřímo nastolená již Freudem (*Thanatos*) a později Marcusem v *One Dimensional Man*, že totiž průmyslový růst a rozvoj a průmyslová společnost mají ekologické limity, které pokud budou překročeny, ohrozí ekologickou a klimatickou rovnováhu planety a udržitelnost života. Zranitelnost průmyslové společnosti naznačil i ropný šok roku 1973 a následná energetická krize a dlouhodobá recese. Německá vláda pod vedením Helmuta Schmidta začala v reakci na energetickou krizi s plány na výstavbou *Atomkraftwerke* („atomových elektráren“, dále také AKW). Ekologické potažmo energetické téma rezonovalo ve společnosti a politicky jej rozvíjely proudy od krajní neonacistické pravice, přes část konzervativců až po krajní levici *K-Gruppen*. Vzhledem ke katastrofickým scénářům v případě nehody atomového reaktoru, možnosti vojenského či teroristického útoku na AKW, vzhledem k nevyřešené otázce uložení vyhořelého paliva, závislosti atomových elektráren na vyčerpateľných zásobách uranu a vzhledem k tendenci státu utajovat okolnosti stavby a provozu AKW (tzv. *Atomstaat*), považovala část společnosti atomovou energetickou koncepci za příliš rizikovou a nezodpovědnou. Silově vedená vládní atomová politika (program výstavby sítě AKW) a despekt parlamentních stran (včetně opoziční CDU) k nastupujícímu ekologickému tématu zapříčinily nové spojení protestních skupin (nejen) z let 1967-69, které se

¹⁰⁸⁸ Vydavatelem a organizátorem této knihy byl *Club of Rome*. Na knize se podílel širší autorský kolektiv pod vedením manželů Donelly a Dennise Meadowsových. Kniha byla přeložena do 30 jazyků. V roce 1973 získala frankfurtskou Mírovou cenu německých knihkupeců.

rozpadly po roce 1970 (viz např. rozpuštění SDS). Ekologickým a energetickým tématem byl znovu-otevřen hodnotový a generační spor, který stál za událostmi konce 60. let a který v německé společnosti setrval. Neomarxismus i komunismus PH byl v 70. letech přebarven na zeleno. Očima (nejen) ex-PH bylo objeveno fatální provinění kapitalismu, které neodhalil ani Marx: kapitalismus a nekoordinovaná průmyslová výroba destruovala ekologickou a klimatickou stabilitu Země a ohrožovala udržitelnost života.¹⁰⁸⁹ Od poloviny 70. let tak Německo zažívalo nové vlny nepokojů, které početně převyšovaly protesty 60. let. V Bádensku-Wurtembersku měla být ve vinařské oblasti *Kaiserstuhl* nedaleko Schwarzwaldu postavena AKW Wyhl, na lüneburských vřesovištích úložiště vyhořelého paliva v Gorleбенu, taktéž v Dolním Sasku AKW Grohnde a další AKW v Brokdorfu, Kalkaru a na dalších místech. Koaliční vláda SPD-FDP schválila v roce 1977 atomový program, který předpokládal výstavbu dalších AKW. Pokročilá výstavba zejména v Dolním Sasku (Grohnde, Gorleben) aktivizovala a politizovala občanskou společnost. V letech 1977-81 se opakovaly místy až statisícové demonstrace (např. v Bonnu, Hamburku, Brokdorfu, Gorleбенu, Hannoveru) a blokády, které doprovázely střety s policií.¹⁰⁹⁰

Vzniku a politickému úspěchu Zelených nahrávala i další skutečnost spojená s vojenským využitím atomu. Jednalo se o tzv. *NATO-Doppelbeschluss* („dvojí rozhodnutí NATO“) z prosince 1979 o rozmístění raket středního doletu na území SRN. Situace posledního ostrého kola studené války (rozmístění raket středního doletu, nové závody ve zbrojení, vpád SSSR do Afgánistánu, aj.) vyvolala masové pacifistické hnutí. V roce 1981 protestovalo v Bonnu 300 000 osob, při návštěvě prezidenta Raegana tamtéž (1983) 500 000 osob. Německá

¹⁰⁸⁹ Viz např.: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., Der lange Weg der Grünen. Verlag C. H. Beck, München 2003, str. 15-51. Srovnej s: SCHMIDT, Giselher, Die Grünen: Portrait einer alternativen Partei, Sinus-Verlag, Krefeld, 1986, str. 41-55, DORMANN, Franz, Die Grünen. Representationspartei der Neuen Linken, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Bonn, 1992, str. 104-114, KRAUSHAAR, Wolfgang, Achtundsechzig, str. 230-239.

¹⁰⁹⁰ Viz např.: RASCHKE, Joachim, Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind, Bund Verlag, Köln, 1993, str. 894-899, SCHROEREN Michael (Hrsg.), Die Grünen. 10 bewegte Jahre, Ueberreuter Verlag, Wien, 1990, str. 12-22. Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 20-23, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 230-233, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 52-55.

společnost a politika přelomu 70. a 80. let nabrala novou dynamiku, otevřena byla nová témata. V tomto kontextu je třeba posuzovat vznik Zelených.¹⁰⁹¹

Nová témata ekologie a atomové energie se stala od druhé poloviny 70. let politicky neobsazeným tématem a byl o něj sveden tvrdý boj mezi pravíci a levíci. V roce 1978 se v Dolním Sasku ustanovila konzervativní ekologická strana *Grüne Liste Umweltschutz* („Zelená kandidátka ochrany životního prostředí“, GLU), která oponovala stavbě AKW z pravicových konzervativních pozic. V zemských volbách sice nepronikla do zemského sněmu, ale získala 3,9% a z toho vyplývající finanční příspěvek. Z opačných pozic se k oběma tématům postavila hamburská alternativní levicová scéna a tamní K-skupina *Kommunistischer Bund*. V Hamburku, kde rovněž probíhaly zemské volby, sestavila levice z kruhů ex-PH pod vlivem *Kommunistischer Bund* kandidátku nazvanou *Bunte Liste-wehrt euch* („Barevná kandidátka -braňte se“). Porazila tamní odnož konzervativní GLU a získala 3,5%. Zemské volby v Dolním Sasku a v Hamburku spustily vlnu zakládání konzervativních a levicových ekologických stran a volebních kandidátek. Na scénu také vstoupil dlouholetý poslanec *Bundestagu* z CDU Herbert Gruhl, který se stal známý konzervativně-ekologickou knihou *Ein Planet wird geplündert* („Planeta je plundrována“; publikováno 1975).¹⁰⁹² Gruhl po střetu o atom a AKW (byl proti) vystoupil z CDU a v roce 1978 založil konzervativně ekologickou stranu *Grüne Aktion Zukunft* („Zelená akce budoucnost“; GAZ). Předpokládal, že integruje GLU, a nacionálně ekologickou stranu *Aktionsgemeinschaft Unabhängiger Deutscher* („Akční společenství nezávislých Němců“; AUD, založeno 1965), která reprezentovala německou novou pravici s kořeny a kontakty sahajícími až k neonacistické NPD, která se v 70. letech přeorientovala na ekologicko-spirituální tematiku. Hlavním představitelem AUD byl pozdějších spolu-předseda Zelených August Haußleiter. Za AUD kandidoval i známý antroposoficky zaměřený avantgardní umělec

¹⁰⁹¹ Viz např.: RASCHKE, Joachim, c. d., str. 898-899. Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 22-23, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 234-239, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 54-55.

¹⁰⁹² Gruhl byl členem Spolkového sněmu za CDU od roku 1969 a členem CDU od roku 1954. Svými ekologickými názory se dostával do stále větší izolace v rámci CDU, definitivně jej odstavil Helmut Kohl. Po vystoupení z CDU působil jako nezařazený poslanec. Díky bohatým politickým zkušenostem a zmíněnému eko-bestselleru dominoval německé ekologické politice do sjezdu v Saarbrückenu (1980), kde byl prosazen levicový zelený program. Srovnej např. s: SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 57.

Joseph Beuys. Na druhé stranu v Berlíně vznikla *Alternative Liste* („Alternativní kandidátka“) vedená tamní K-skupinou KPD, za kterou kandidoval veterán německé nové levice Dieter Kunzelmann.¹⁰⁹³ V Brémách ožil Rudi Dutschke, který podporoval „brémský model“ spočívající v společném postupu konzervativního GLU a umírněné levice (bez *K-Gruppen*), který se ukázal jako úspěšný. Právě v Brémách v roce 1979 ekologická kandidátka poprvé překročila 5% klauzuli a pronikla do zemského sněmu. V Hesensku se dožadoval pozicí na ekologické kandidátce z Francie vykázaný Daniel Cohn-Bendit, světově známý vůdce francouzských událostí máje 1968, v té době blízký spolupracovník budoucího německého ministra zahraničí Joschky Fischera. Současně pokračoval politický boj o ekologické a energetické téma mezi novou levicí (*Bunte/Alternative Liste*), konzervativní pravicí (GAZ, GLU) a novou pravicí (AUD).¹⁰⁹⁴

V tomto střetu se nejprve prosadily spíše pravicové konzervativní ekologické síly. Při příležitosti prvních voleb do Evropského parlamentu v roce 1979 bylo založeno uskupení *Sonstige Politische Vereinigung – Die Grünen*¹⁰⁹⁵ („Další politické uskupení – Zelení“; dále SPV-G) složené z konzervativního Gruhlova GAZ, GLU a AUD. Na předním místě této kandidátky se objevila Petra Kellyová, dosavadní členka SPD a spolu-předsedkyně zastřešující organizace ekologických iniciativ *Bundesverband Bürgerinitiativen Umweltschutz* („Spolkový svaz občanských iniciativ pro ochranu životního prostředí“; BBU), budoucí přední politička Zelených. SPV-G ve volbách získalo 3,2% a nemalý finanční příspěvek za hlasy. Naopak levicové ekologické kandidátky se prosazovaly ve městech. V Berlíně získaly *Alternative Liste für Demokratie und*

¹⁰⁹³ Kunzelmann za KPD kandidoval ještě ve výkonu trestu (za terorismus *Tupamaros Westberlin*) v roce 1975 (zatčen byl v roce 1970). Později byl jedním z členů podstatné komise pro přípravu programu Zelených fungující v letech 1979-80. V roce 1983 byl zvolen na zelené kandidátce *Alternative Liste* do berlínského Senátu. Spolupracoval s levicovým advokátem a dlouhodobým poslancem Spolkového sněmu za berlínské Zelené Hansem-Christianem Ströbelem, který obhájil přímý poslancecký mandát v posledních spolkových volbách v roce 2009. Viz např. DORMANN, Franz, c. d., str. 118, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 43-44, KUNZELMANN, Dietrich, Leisen Sie Bitte keinen Widerstand.

¹⁰⁹⁴ SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 12-20, RASCHKE, Joachim, c. d., str. 894-896.

Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 37-40, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 230-233, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 51-55, DORMANN, Franz, c. d., 115-117.

¹⁰⁹⁵ Název *Sonstige Politische Vereinigung* vycházel z totožného pojmu v legislativní úpravě k volbám do EP, která – na rozdíl od voleb do německého Spolkového sněmu – umožňovala účast v těchto volbách i pro politické útvary, které nemusely mít charakter a právní náležitosti běžné politické strany. Viz SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 18.

Umweltschutz („Alternativní kandidátka pro demokracii a ochranu životního prostředí“) v roce 1979 3,7% a místní mandáty v některých čtvrtích jako Kreuzberg, Schöneberg a Tiergarten. Ekologická levice se prosazovala i ve městech v Severním Porýní-Vestfálsku, kde v komunálních volbách místně získala přes 5%. Relevance ekologické politické strany se ukazovala stále zřetelněji. SPV-G zahájila po faktickém úspěchu ve volbách do EP jednání s levicovými marxistickými a neomarxistickými ekology o možnosti společného postupu do spolkových voleb v roce 1980. Od září 1979 začala pracovat společná komise pro program. Počátkem roku 1980 měla být založena nová spolková ekologická strana integrující oba tábory.¹⁰⁹⁶

Úspěch konzervativců dosáhl vrcholu volbami do EP. Na sjezdu SPV-G v listopadu 1979 v Offenbachu (kde měl jeden z posledních veřejných projevů Dutschke, který po tomto sjezdu vstoupil do SPV-G a byl zvolen jako delegát na ustavující sjezd v Karlsruhe), bylo těsně zamítnuto usnesení o neslučitelnosti členství v SPV-G a jiných politických uskupení. Toto rozhodnutí mělo klíčový dopad a znamenalo faktické otevření SPV-G komunistickým *K-Gruppen*. Od prosince 1979 začal masový vstup členů *K-Gruppen* a levicových kandidátů z *Bunte/Alternative* do SPV-G s cílem získat co největší počet delegátů pro ustanovující sjezd nové strany v lednu 1980. Za několik týdnů vzrostl počet členů SPV-G z 2 500 na 10 000. Sem sahají kořeny proměny SPV-G – budoucí Strany Zelených - ze strany ekologické pravice ve stranu ekologického marxismu.¹⁰⁹⁷

I přes masový nábor členů z prostředí *K-Gruppen* disponovala levice na ustavujícím sjezdu Zelených 12. a 13. ledna 1980 v Karlsruhe jen třetinou delegátů. Tato třetina ale disponovala blokační menšinou. K ustanovení strany bylo třeba dvoutřetinové většiny. Levice zde odvrátila poslední pokus o zákaz dvojího členství v Zelených a *K-Gruppen* a vytvořila si pozice pro budoucí vývoj. V Karlsruhe tak byla na půdorysu SPV-G založena nová politická strana *Die Grünen* („Zelení“), ve které začínala mít stále silnější slovo radikální ekologická levice. Ta – vedená představiteli hamburského KB (hlavně Jürgenem Reentsem)

¹⁰⁹⁶ SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 12-20, RASCHKE, Joachim, c. d., str. 894-896.

Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 37-40, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 230-233, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 51-55, DORMANN, Franz, c. d., 115-117.

¹⁰⁹⁷ KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 40-41, SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 20-21. Srovnej s: RASCHKE, Joachim, c. d., str. 895, DORMANN, Franz, c. d., 115-116,

– dovedně takticky postupovala a zcela ovládla komisi pro přípravu programu (členem byl i předseda SPV-G Gruhl). Na sjezdu v Saarbrückenu 21. – 23. března 1980 levice prosadila (místy až komunistický) program, který počítal s možností zestátnění výrobních prostředků a s výstupem SRN z NATO. Gruhl složil kandidaturu na předsedu. Zelení se stali neomarxistickou ekologickou stranou. Z trojice *rote Grünen* („rudí Zelení“), *schwarze Grünen* („černí Zelení“) a *braune Grünen* („hnědí Zelení“) se definitivně prosadili prvně jmenovaní.¹⁰⁹⁸

V Spolkových volbách v roce 1980 strana neuspěla a získala jen 1,5%.¹⁰⁹⁹ Nedlouho po volbách Zelené opustila část konzervativních ekologů v čele s Gruhlem, kteří založili novou ekologickou stranu *Ökologisch-demokratische Partei* („Ekologicko-demokratická strana“; ÖDP). Tím byl definitivně uvolněn prostor pro levice v Zelených a rychle vypukly ostré střety mezi anti-kapitalisty, marxisty a maoisty z *K-Gruppen* (tzv. *Fundies*) a politickými pragmatiky (*Realos*).¹¹⁰⁰ Zelení – již jako zřetelně levicová strana – pronikli do Spolkového sněmu v předčasných volbách v roce 1983 se ziskem 5,6%. Svě pozice potvrdili ve volbách v roce 1987 výsledkem 8,3%.¹¹⁰¹

Zelení kontinuálně navázali na protestní levicové hnutí šedesátých let. Z výše jmenovaných 7 skupin (viz kapitola 5.4.7), na které se tehdejší protestní hnutí rozštěpilo, více či méně integrovala 5 z nich: *K-Gruppen*, feministická a pacifistická uskupení, části alternativních subkultur *Sponti-Szene* a *Blues* a část reintegroující se většiny, která původně podporovala Brandtovu SPD (nejviditelněji např. Petra Kellyová, ale i další). Logicky nenastala a nastat nemohla integrace teroristické složky protestního levicového hnutí - RAF, *Bewegung der 2 Juni*, aj. – které ovšem sdílely mnohé postoje s *K-Gruppen*.

¹⁰⁹⁸ SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 7-11, 21, DORMANN, Franz, c. d., 104-114. Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 40-41, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 234-236, RASCHKE, Joachim, c. d., str. 896.

¹⁰⁹⁹ Tento neúspěch byl nečekaný a je přičítán vyhocenému střetu Schmidt-Strauß. Viz např. KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 41.

¹¹⁰⁰ Tento střet ale nebyl novinkou. Spory mezi více a méně radikálními složkami alternativní post-APO scény byl známý už v 70. letech. Příkladná byla nenávisť mezi *K-Gruppen* (zejména KBW) a frankfurtskou spíše liberální *Sponti-Szene*. Tiskový orgán KBW požadoval uvalení nucených prací na Cohn-Bendita, tehdy vydavatele *Sponti* časopisu *Pflasterstein*. Viz např. SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 47-50, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 192-193.

¹¹⁰¹ DORMANN, Franz, c. d., 123-129, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 75-60. Srovnej s: SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 22, KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 41, RASCHKE, Joachim, c. d., str. 897-898.

Dramaticky je odlišovaly jen metody. Jen okrajově došlo k integraci početně silně spirituální větve ex-PH, oné skupiny, která po krachu let 1967-69 rezignovala na možnost politického osvobození (Marx) a přiklonila se k osvobození duchovnímu (Buddha) a odebrala se do jogínských center v Indii, nepálském Káthmándú a jinde. U Zelených se naopak prosadil neomarxistický materialismus. S duchovní, ale spíše tradičně křesťanskou tematiku, přicházela jen poražená konzervativní pravice Gruhla a jiných.¹¹⁰²

Zelení navázali na PH personálně i institučně. Zde se znovu setkala hybné duo nové levice od let *Subversive Aktion* Rudi Dutschke a Dieter Kunzelmann, ale i vůdčí duch francouzských událostí 1968 Daniel Cohn-Bendit.¹¹⁰³ *K-Gruppen* - elementární mocenský činitel přeměny Zelených z pravicové v levicovou stranu - v 70. letech institučně přemostili průrvu mezi SDS a Zelenými. Maoistické nebo marx-leninské *K-Gruppen* přímo vznikly z SDS. Dokladem kontinuity SDS-*K-Gruppen* jsou vedoucí funkcionáři jednotlivých K-skupin. Hlavou *Kommunistischer Bund Westdeutschlands*¹¹⁰⁴ byl Joscha Schmierer, člen posledního spolkového předsednictva SDS. Vlivnou berlínskou maoistickou *Kommunistische Partei Deutschlands* vedl taktéž dlouholetý člen spolkového vedení SDS Christian Semler¹¹⁰⁵. Členem KPD byl i Kunzelmann. Rovněž

¹¹⁰² Nejvýraznějším „ekologickým mystikem“ byl Baldur Springmann (1912-2003). V Šlesvicku-Holštýnsku provozoval již od padesátých let ekologické bio-hospodářství, byl členem unitářské církve a ve svých knihách spojoval ekologickou čistotu s esoterismem. Springmannovým slabým místem bylo jeho členství v SS a NSDAP. Po neomarxistickém obratu Zelených ze strany vystoupil a s Gruhlem spoluzakládal OVP.

¹¹⁰³ Daniel Cohn-Bendit pochází z německo-francouzské rodiny židovského původu. Narozen byl po emigraci rodičů z Německa v roce 1945 ve Francii, střední školu ale absolvoval po opětovném přestěhování ve Frankfurtu, kde získal německé občanství. Vysokou školu naopak studoval ve Francii (Nanterre), francouzské občanství mu bylo odmítnuto. Proto mohl být po francouzských bouřích roku 1968 jako jeden z jejích iniciátorů vyhoštěn z Francie. Od roku 1969 byl spjat s frankfurtskou alternativní scénou, tzv. *Sponti-Szene*. Zde byl mimo jiné vydavatelem časopisu *Pflasterstein*, okolo kterého se seskupilo jádro pozdějších zelených *Realos*, např. Joschka Fischer.

¹¹⁰⁴ *Kommunistischer Bund Westdeutschlands* – KBW – byl nejlépe organizovanou a početnou *K-Gruppe* s centrem v Heidelbergu. Vykazoval dogmatické až sektářské znaky. Jeho členové museli straně odvádět část platu. KBW vyvíjel i jinou výdělečnou činnost a v průběhu 70. let získal movitý majetek zahrnující domy ve Frankfurtu, Berlíně a Hamburku. Tyto se poté staly centry a zájemem pro vznik Zelených, i přes nevráživost KBW a librální *Sponti-Szene*. KBW celkově držel ortodoxní maoistickou linii. Jeho představitelé byli například v roce 1977 přijati v Číně. KBW podporoval i Pol Potův režim a Hodžův albánský komunismus. Schmierer KBW rozpustil v roce 1985. V druhé polovině 90. let působil za Fischera na ministerstvu zahraničí. Viz např. SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 47-50 a KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 190-193.

¹¹⁰⁵ Christian Semler založil berlínskou KPD v roce 1970 po zamítnutí návrhu na přetransformování SDS v politickou stranu. KPD tak přímo vzešla z SDS. Byla maoistická a praitisovětská, v roce 1977 byla také přijata v Číně. Pravidelně se účastnovala voleb. KPD

hamburský *Kommunistischer Bund*¹¹⁰⁶ se hlásil k tradici SDS a PH. Všechny tyto tři skupiny – jádro *K-Gruppen* – se po triumfu levice v Zelených buď rozpustily, nebo rozštěpily a do poloviny 80. let tak jako tak zanikly, neboť se staly nadbytečnými a ve vztahu k Zeleným redundantními. Přímou personální kontinuitu SDS a Zelených lze doložit jmény Dutschke, Kunzelmann, Bendit, Semler, Schmierer a mnoho dalších, instituční kontinuitu organizacemi: *K-Gruppen* a feministické a pacifistické spolky a hnutí. Radikální feministky a jejich sdružení tvořily od roku 1980 vlivnou skupinu v rámci Zelených. Podílely se na prosazení systému, který ženám garantoval pevný podíl ve funkcích a mandátech. Radikální feministky se původně rekrutovaly z frakcí SDS *Aktionsrat zur Befreiung der Frau* („Akční výbor pro osvobození ženy“) a *Weiberräte* („Ženské rady“). Po rozpadu SDS se přeskupily do feministických skupin bojujících proti §218 (potraty) a obecně za práva a emancipaci žen.¹¹⁰⁷ Kontinuitu s protestním hnutím dokládala i renesance pacifistického *Ostermarschbewegung*, které bylo jeho otcovským hnutím s kořeny v *Kampf dem Atomtod* konce 50. let. Také *Ostermarschbewegung* zaniklo v roce 1970. K jeho obnovení v nové síle došlo v roce 1979 opět v souvislosti s bojem proti AKW a později proti rozhodnutí NATO o rozmístění atomových raket. Počátkem 80. let dokonce nabylo svého historicky největšího rozmachu. Zelení integrovali i části velkoměstských levicových alternativních subkultur, které rovněž vznikly

podporovala násilí jako metodu politického boje. Byla rozpuštěna v souvislosti s přechodem členstva do Zelených již v roce 1980. Semler se později (v roce 1986) stal poradcem Zelených v Evropském parlamentu. Viz SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 46-47 a KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 190-193.

¹¹⁰⁶ Hamburský marxleninský *Kommunistischer Bund* – KB – se stal nejvlivnější *K-Gruppe*. Jeho členové – zejména členové tzv. *Z-Gruppe* – nejvíce ovlivnili program strany Zelených a byli motorem proměny Zelených v neomarxistickou stranu. Jeho představitelé – Thomas Ebermann, Rainer Trampert, Jürgen Reents – se stali hlavními představiteli radikálního křídla *Fundies* s vysokými funkcemi ve straně a poslaneckém klubu Zelených. KB fúzoval se stranou Zelených v roce 1984. Členem KB byl také bývalý německý spolkový ministr životního prostředí a současný leader zelené frakce v Spolkovém sněmu Jürgen Trittin. Viz DORMANN, Franz, c. d., 115-122, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 50, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 190-193.

¹¹⁰⁷ Feministické hnutí bylo v 70. letech svázáno zejména s bojem za povolení a liberalizaci potratů (§218) pod heslem „*Mein Bauch gehört mir*“ („Mé břicho náleží mně“). Feministické spolky vytvářely vlastní kluby, školky, obchody, tiskoviny, atd. V boji proti §218 postupovaly společně s *K-Gruppen* a celkově spoluvytvářely alternativní scénu 70. let (*Neue soziale Bewegungen*). K nejnámějším ženským aktivistkám patřila Alice Schwarzerová, společensky známé byly časopisy *Courage* a zejména *Emma*. Jednou z hlavních představitelk radikálních feministek v Zelených v 80. letech byla Regina Michalíková, která v letech 1987-89 zastávala předsednickou funkci (byla jednou ze 3 kopředsedů a předsedkyň Zelených). Viz KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 226-230 a KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. str. 23.

z protestního hnutí šedesátých let. Jednalo se zejména o frankfurtskou *Sponti-Szene* a i berlínský *Blues*. Liberálnější frankfurtská *Sponti-Szene* se později stala pod dominancí dua Fischer-Cohn-Bendit hybnou silou zelených *Realos*, kteří se po vítězství ve stranickém boji v 90. letech prosadili do vrcholných státních funkcí a struktur EU. Celkově lze postavit linii SDS, *Subversive Aktion* – Zelení, kterou spojovala nejen jména Dutschka a Kunzelmanna, ale především pokus o reinterpretaci marxismu a neomarxismu a o nové pojetí levicového myšlení, které si osvojilo ekologickou tematiku.¹¹⁰⁸

8.3 Receptivní vztah kritické teorie a politického uskupení *Sonstige politische Vereinigung* – *Die Grünen*

Nyní bude analyzován receptivní vztah kritické teorie a programů strany Zelených od roku 1979. Program konzervativního uskupení SPV-G z roku 1979 nepřinášel mnoho motivů KT. Byl antipodem pozdějšího neomarxistického programu Zelených. SPV-G aplikoval na ochranu krajiny a života tradicionalismus spojený s (katolickým) křesťanstvím. Gruhlův program připomínal konzervativní reformisty konce 19. století, kteří volali po ochraně krajinného a duchovního bohatství, tradic a hodnot před hrozbou industrializace. SPV-G přistupoval k ekologii z latentně anti-industriálních pozic, což stálo v protikladu k východiskům KT: pokrok využít k emancipaci jednotlivce a společnosti. V programu SPV-G ale nalezneme kritiku jednostranného zaměření na ekonomický růst (kult růstu), která rezonovala v ekologické literatuře 70. let (viz *Die Grenzen des Wachstums* nebo *Ein Planet wird geplündert*), ale původem sahala k Marcusovi a jeho *One Dimensional Man*:

„Das sogenannte „wirtschaftliche Wachstum“, mit dem man bisher alle Probleme lösen wollte, steht am Ende seiner Möglichkeiten.“¹¹⁰⁹

Program stanovoval prioritu duchovních (křesťanských) hodnot nad konzumními hodnotami materialismu. Nabádal k spořivosti, vyslovoval se k návratu k využívání energie lidského těla a ducha před nadužíváním mechaniky a strojů.

¹¹⁰⁸ KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 15-36, SCHMIDT, Giseler, c. d., str. 41-56, KRAUSHAAR, Wolfgang, c. d., str. 183-239. Srovnej s: DORMANN, Franz, c. d., 104-129, SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 12-22, RASCHKE, Joachim, c. d., str. 894-899.

¹¹⁰⁹ Die Grünen. Alternative für Europa. Das Programm der Sonstigen Politischen Vereinigung (SPV) „Die Grünen“, 1979, str. 2; in: boell.de/stiftung/archiv (ověřeno k 1. 4. 2010).

Stavěl se proti výstavbě AKW jako *Pakt mit dem Teufel* („smlouva s ďáblem“) a požadoval re-orientaci finanční podpory od atomu k obnovitelným energetickým zdrojům (voda, vítr, slunce, biomasa, geotermální zdroje). Varoval před poruchami klimatu. Kritizoval koncentraci sídel do velkoměst a suburbií, která ohrožovala venkovský způsob života, zejména tradiční sedláky. Byla napadána chemizace zemědělství: plošné hnojení. Oproti pozdějším Zeleným vnímal SPV-G jako samozřejmost pluralitní zastupitelskou demokracii, sociálně-tržní ekonomiku a německou transatlantickou vazbu (NATO). Podporoval integraci menšin, občanskou společnost, celostní výchovu a vzdělávání a všeobecnou decentralizaci politické správy a moci. Motiv regionalizace procházel programem naskrz. Kritizován byl nespravedlivý obchod se Třetím světem a přemíra pracovní zátěže. V této souvislosti byl použit marcusovsky znějící pojem *Leistungsdruck* („nátlak na výkon“). Bylo poukázáno na ničivou betonizaci krajiny: preference silniční dopravy před kolejovou (*Straßenbauvandalismus* – „vandalismus stavby dálnic“). Program SPV-G přišel se základními hesly, které dlouhodobě provázely stranu Zelených: *ökologisch – sozial – basisdemokratisch – gewaltfrei* („ekologicky – sociálně – přímou demokracií – nenásilně“).¹¹¹⁰

8. 4 Receptivní vztah kritické teorie a Strany zelených na sjezdech v Karlsruhe, Saarbrückenu a Dortmundu

8.4.1 Sjezd v Karlsruhe: leden 1980

Strana Zelených vznikla na sjezdu 12. a 13. ledna 1980 v Karlsruhe. Byl dokončen proces politizace ekologického a energetického tématu a boje proti AKW, který začal v polovině 70. let. Hlavní tématem Karlsruhe ale nebyly programové otázky, nýbrž organizační sjednocení ekologické pravice a levice v jednu politickou stranu. Sjezd byl poznamenán chaotičností, debatu opakovaně narušovali mladiství a děti z norimberské *Indianenkommune*. Mezi řádně zvolené delegáty sjezdu patřili i Kunzelmenn a Dutschke, který ovšem tragicky zemřel o Vánocích 1979¹¹¹¹ na následky atentátu z dubna 1968.¹¹¹²

¹¹¹⁰ Program jako celek viz: Die Grünen. Alternative für Europa. Das Programm der Sonstigen Politischen Vereinigung (SPV) „Die Grünen“. 1979, str. 1-16; in: www.boell.de/stiftung/archiv (ověřeno k 1. 4. 2010).

¹¹¹¹ Rudi Dutschke zemřel 24. prosince 1979.

Smrt Dutschka a události roku 1968 provázely sjezd v Karlsruhe. Zápis z tohoto sjezdu byl doplněn přílohou, řečí přítele Dutschka Milana Horáčka k Dutschkově úmrtí. Horáček vzpomněl štvance *Springer-Presse* v letech 1967-68 proti APO a Dutschkovi a další souvislosti roku 1968. Dokládá, že se Dutschke zapojil do alternativního společenského dění 70. let, teoreticky rozvíjel myšlenky socialismu, zůstával ve styku s Marcusem. Aktivně se účastnil boje proti AKW: např. ve Wyhlu, Brokdorfu a na velkých demonstracích v Bonnu a Hannoveru. Podporoval brémskou zelenou kandidátku a v prosinci 1979 vstoupil do SPV-G a byl zvolen jako delegát na sjezd v Karlsruhe.¹¹¹³

Vzpomínka na Dutschka a rok 1968 byla jedinou neorganizační a netechnickou součástí sjezdu v Karlsruhe a rezonovala v průběhu celého sjezdu. Například delegát Hasenclever¹¹¹⁴ se dovolával Dutschka s použitím motivů KT:

„Nicht die Interessen von Industrie und Wirtschaft dürfen über den Menschen bestimmen. Der Mensch muß über die Formen von Wirtschaft und Industrie nach seinen Lebensinteressen selbst bestimmen. (...) Ich schließe mit einem Wort unseres Freundes Rudi Dutschke aus den letzten Wochen: „Zum ersten mal bietet sich die Chance, die verkrustete Parteienstruktur der Bundesrepublik von innen her aufzubrechen.“¹¹¹⁵

1112 Protokoll des Gründungsparteitags der Bundespartei „Die Grünen“ in Karlsruhe am 12. und 13. Januar 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B. I. 1, Akte Nr.: Bundesversammlung, u. a. Karlsruhe, Jahr 1980, str. 1-10. Srovnej s: SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 25-131. V této publikaci je otištěn komplexní *Redeprotokoll* ze sjezdu v Karlsruhe.

1113 Rede von Milan Horacek zu Rudi Dutschke am 12. Januar 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B. I. 1, Akte Nr. 528, Bundesversammlung, u. a. Karlsruhe, Jahr 1980, str. 1-2. Srovnej s: SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 27-28.

1114 Wolf-Dieter Hasenclever (*1945) se podílel na APO 1967-69 jako člen SHB a funkcionář *AStA*. Později vstoupil do Brandtovy SPD a z SPD vystoupil na protest proti atomové politice Helmuta Schmidta. Poté vstoupil do pravicově ekologického AUD a později do Zelených. Byl předsedou první zelené frakce v Spolkovém sněmu Bádenska-Württenberska. Jeho cesta z APO do Brandtovy SPD a poté do Zelených byla typická pro umírněnější část APO. Sdílel ji například s Petrou Kellyovou: přední osobností Zelených v 80. letech. Na sjezdu v Karlsruhe stál za přijatým kompromisem ohledně slučitelnosti členství v SPV-G a *K-Gruppen*.

1115 HASENCLEVER, Wolf-Dieter, diskusní příspěvek na sjezdu v Karlsruhe, in: SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 29-30. Srovnej s: HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und kritische Theorie* (kapitola 4.5.1), FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (kapitola 4.3.2) nebo MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (kapitola 4.6.1).

Dutschka a další aktéry let 1967-69 zmiňovali i další řečníci.¹¹¹⁶ Explicitní motivy KT zaznívaly dokonce i z úst předáků *K-Gruppen*, např. od Jürgena Reentse, který se stal hlavním stratémem ekologické levice.¹¹¹⁷ I Reents hovořil o využití pokroku pro emancipaci jednotlivců, ne jen pro vyvolené, identicky s Marcusem kritizoval kult růstu, což bylo leitmotivem diskusních příspěvků stejně jako motiv *Thanatos* o ohrožení života jako takového.¹¹¹⁸ Reents také použil známý Marcusův obrat z roku 1967 *Recht auf Widerstand* („právo použít násilí“).

S vazbou na Dutschka – a nepřímo i na Marcuse (viz kapitola 6.2.4) - a v opakovaném užívání motivů kritické teorie Zelení potvrzovali dílčí myšlenkovou kontinuitu s protestním levicovým hnutím šedesátých let.

8.4.2 Sjezd v Saarbrückenu a spolkový program *Die Grünen*: březen 1980

Na druhém sjezdu strany Zelených v Saarbrückenu ve dnech 21.- 23. března 1980 byl definitivně dokonán obrat od konzervativní strany v neomarxistické (místy marxistické) ekologické uskupení. Je paradoxem, že straně, která bývá minimálně v kontextu 80. let vnímána jako levicová, v prvních měsících existence – lednu až březnu 1980 - předsedal konzervativní ex-poslanec CDU Gruhl a stále platnému programu (SPV-G) dominovaly rysy tradicionalistického ekologického konzervatismu. Tento paradox byl ukončen v Saarbrückenu, kde byl výraznou většinou schválen neomarxistický program, který setrval v platnosti až do roku 2002.¹¹¹⁹

Z hlediska recepcí myšlenkových motivů a figur kritické teorie se v novém programu vyskytuje silný otisk KT ve všech jejích verzích (Marcuse, Fromm, Adorno, Horkheimer, Pollock). Již v preambuli se vyskytly motivy a pojmy odpovídající elementárním myšlenkám *Dialektik der Aufklärung*, *Eros and*

¹¹¹⁶ Např. HÄRISCH, Wolfgang in: tamtéž, str. 107-108 nebo DINNÉ, Olaf (z brémské skupiny, za kterou byl Dutschke do Karlsruhe delegován), str. 76.

¹¹¹⁷ Jürgen Reents (*1949) patřil k nejvýznamnějším zeleným politikům 80. let. původem z hamburského *Kommunistischer Bund*. Mocensko-technokraticky stál za ovládnutím komise pro přípravu programu a patřil k hlavním režisérům saarbrückenského sjezdu, který Zelené posunul výrazně doleva. Patřil k prvním poslancům BT za Zelené a byl typickým představitelem *Fundies*, ovšem schopným kompromisů. V 90. letech začal spolupracovat s PDS, do které později vstoupil. Dnes je šéfredaktorem levicové tiskoviny *Neues Deutschland*.

¹¹¹⁸ Opakování myšlenkových figur: *Bedrohungen für das Leben und alle Menschen* („Ohrožení pro život a všechny lidi“); viz např. diskusní příspěvek Dirka Schneidera (hlavního řečníka kruhu *Bunte/Alterantive*); in: tamtéž, str. 112.

¹¹¹⁹ Viz Die Grünen. Das Bundesprogramm 1980; in: www.boell.de/stiftung/archiv (ověřeno k 1. 4. 2010), str. 1-37.

Civilization, One-Dimensional Man a *Escape from Freedom*. První věty programu kritizovaly destruuující kult růstu jako *eine unendliche industrielle Produktionssteigerung* („nekonečný růst průmyslové výroby“)¹¹²⁰ a poukazovaly - ve shodě s DA - na proměnu zdánlivého pokroku v civilizační úpadek:

„Der Mensch droht inmitten einer späten Industrie und Konsumgesellschaft geistig und seelisch zu verkümmern.“¹¹²¹

V preambuli bylo konstatováno *Zerstörung der Lebens- und Arbeitsgrundlagen* („zničení životní a pracovní základny“)¹¹²² a ve shodě s KT – např. s Frommem a Horkheimerem - poukazováno na negativní zploštění subjektu v industriální společnosti kapitalismu a omezení seberealizačních možností:

„Wir halten es für einen Irrtum, daß die jetzige Verschwendungswirtschaft noch das Glück und die Lebenserfüllung fördere; im Gegenteil, die Menschen werden immer gehetzter und unfreier.“¹¹²²

Zelení požadovali vytvoření společenského rámce, který by umožnil komplexní rozvoj osobnosti *Selbstverwirklichung ermöglichen* („umožnění sebenaplnění“). S použitím marcusovského pojmu *jednorozměrnost* byl požadován celostní přístup:

„Gegenüber der eindimensionalen Produktionssteigerungspolitik vertreten wir ein Gesamtkonzept.“¹¹²³

Z celostního přístupu - založeném na kritice *jednorozměrnosti* – se odvíjely základní principy formulované již v programu SPV-G: *ökologisch, sozial, basisdemokratisch, gewaltfrei* (viz výše). V rozboru těchto čtyř výchozích hesel byla opakována teze formulovaná i Marcusem, že úsilí o stálý hospodářský růst je iracionální a ohrožuje přetrvání života a vede k (sebe)destrukci (jeho teze *Thanatos*). Některé formulace kombinovaly motivy Marcuse a Fromma (viz Frommova izolace subjektu a Marcuseho pojem *Leistungsprinzip*):

¹¹²⁰ Srovnej s: MARCUSE, Herbert, *One-Dimensional Man* (viz kapitola 4.6.2).

¹¹²¹ Tamtéž, str. 4. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (zde kapitola 4.5.3) nebo FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (zde kapitola 4.3.2).

¹¹²² Tamtéž. Srovnej např. s: FROMM, Erich, *Escape from Freedom* nebo *Zum Gefühl der Ohnmacht* (zde kapitoly 4.3.1 a 4.3.2), HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und kritische Theorie* (viz 4.5.1).

¹¹²³ Tamtéž. Srovnej s: MARCUSE, Herbert, *One-Dimensional Man* (viz kapitola 4.6.2).

„(...)bedarf es einer politischen Bewegung, in der menschliche Solidarität und Demokratie untereinander und die Absage an ein von lebensfeindlicher Konkurrenz bestimmtes Leistungs- und Hierarchiedenken grundlegend sind.“¹¹²⁴

Jinde se hovořilo o komerční manipulaci volného času (viz Marcuse):

„(...)die Kommerzialisierung des Naturgenusses und der Freizeit.“¹¹²⁵

Jiný motiv odpovídal Horkheimerova a Pollockově tezi o státním kapitalismu:

„Sowohl aus der Wettbewerbswirtschaft als auch aus der Konzentration wirtschaftlicher Macht in staats- und privatkapitalistischen Monopolen gehen jeme Wachstumszwänge hervor, in derer Folge die völlige Verscheuchung und Verwüstung der menschlichen Lebensbasis droht.“¹¹²⁶

Znovu byla opakována Frommova myšlenka o celostním harmonickém rozvoji:

„(...) freie Entfaltung jedes Menschen (...) ihren eigenen Wünschen und Bedürfnissen frei von äußerer Bedrohung kreativ gestalten können.“¹¹²⁷

Jiné obraty souzněly s Horkheimerem a požadavkem na „zrušení panství člověka nad člověkem“ a odpovídaly civilizační kritice KT:

„(...) in der die Unterdrückung von Menschen durch den Menschen und Gewalt von Menschen gegen Menschen aufgehoben ist.“¹¹²⁸

A:

„Unsere gesellschaftlichen Verhältnisse produzieren massenhaftes soziales und psychisches Elend.“¹¹²⁹

¹¹²⁴ Tamtéž, str. 5. Srovnej s: FROMM, Erich, *Escape from Freedom* nebo *Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie* (viz kapitoly 4.3.2 a 4.3.1) a MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* (viz kapitoly 4.6.1 a 4.6.2).
¹¹²⁵ Tamtéž. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3) nebo MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1).
¹¹²⁶ Tamtéž. Srovnej s: POLLOCK, Friedrich, *State Capitalismus* (viz kapitola 4.5.2) a HORKHEIMER, Max, *Die Juden und Europa* a *Autoritärer Staat* (viz kapitola 4.4.1 a 4.5.2).
¹¹²⁷ Tamtéž. Srovnej s: FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (viz kapitola 4.3.2).
¹¹²⁸ Tamtéž, str. 6. Srovnej s: HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und kritische Theorie* (viz 4.5.1).

Preambule tak až překvapivě silně odpovídala myšlení KT.¹¹³⁰

Ideové motivy a figury kritické teorie procházely všemi programovými kapitolami – *Wirtschaft und Arbeitswelt*, *Außen- und Friedenspolitik*, *Umwelt und Natur*, *Mensch und Gesellschaft*, *Polizeigesetze* („Hospodářství a práce“, „Zahraniční a mírová politika“, „Životní prostředí a příroda“, „Člověk a společnost“, „Policejní zákony“) – často dokonce redundantně.

V kapitole *Wirtschaft und Arbeitswelt* byla rozvíjena marcusovská teze o falešných umělých potřebách:

„Die Produktion richtet sich nicht nach den Bedürfnissen der Menschen, sondern nach den Interessen des Großkapitals.“¹¹³¹

Následovala kombinace motivů frommovských a marcusovských:

„Die Menschen sollen bei der Arbeit und in der Freizeit ihre vielseitigen Fähigkeiten und Initiativen frei entfalten können.“¹¹³²

V obecné shodě s KT bylo požadováno omezení manipulativní reklamy:

„Ersatz der auf Verbraucher-manipulation und Verbrauchssteigerung ausgerichteten privatwirtschaftlichen Werbung.“¹¹³³

V této kapitole se zároveň nejvíce promítl vliv levicově radikálních marx-leninských a maoistických *K-Gruppen*. Objevil se požadavek možného vyvlastnění a zestátnění podniků jako obrany proti sociální a ekologické exploataci a zakládání závodních rad, které by převzaly řízení výroby. V upravené verzi byla použita figura Marcuse o automatizaci:

¹¹²⁹ Tamtéž, str. 5. Srovnej např. s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3) nebo MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1) nebo FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (viz kapitola 4.3.2).

¹¹³⁰ Tamtéž, Präambel, str. 4-6.

¹¹³¹ Tamtéž, str. 6. U Marcuse tato teze na víc místech, srovnej např. s: MARCUSE, Herbert, *An Essay on Liberation* (viz kapitola 4.6.3).

¹¹³² Tamtéž, str. 7. Srovnej s: FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (viz kapitola 4.3.2) a MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1).

¹¹³³ Tamtéž, str. 7. Srovnej např. s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3) a FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (viz kapitola 4.3.2).

„Durch den Einsatz moderner Technologien wird heute vielfach eine Arbeitsproduktivität erreicht, die es bereits jetzt ermöglichen würde, die wöchentliche Arbeitszeit bei vollem Lohnausgleich erheblich zu verringern.“¹¹³⁴

Nové technologie měly být zaváděny tehdy, pokud polidští pracovní proces:

„(...) bei der Entwicklung von Technologien und Arbeitsorganisationen die Eigenschaften und Bedürfnisse der Menschen zu berücksichtigen.“¹¹³⁵

Znovu byla opakována marcusovská teze *Thanatos* (původně vycházející z Freuda) o cestě k sebe-destrukci:

„Hier wird die Unmöglichkeit, den Wachstumswahn fortzuführen, am deutlichsten sichtbar. Eine Fortsetzung des unbegrenzten Energiewachstums sprengt alle natürliche Grenzen und führt zur Selbsterstörung des ökologischen Systems.“¹¹³⁶

V programu se objevovaly pasáže varující před poruchami klimatu. Zelení konsekventně odmítali výstavbu AKW a požadovali „výstup z jádra“.¹¹³⁷

Kapitola *Außen- und Friedenspolitik* obsahovala další motivy KT, jinými formulacemi opakování teze *Thanatos* a požadavek na zrušení politických mocenských vztahů (Horkheimer). Zelení ve variacích na Marcuseho pojednání o 3. světě požadovali všeobecnou rozvojovou pomoc a přihlásili se k podpoře, ba i rozněcování tamních osvobozeneckých hnutí proti imperialismu.¹¹³⁸

Variace na tezi o sebe-destrukci *Thanatos* vinou konzumerismu a kultu růstu byly formulovány v kapitole *Umwelt und Natur*. Kritizováno bylo ničení venkova vlivem industrializace zemědělství, plošné poškozování půdy a spodních vod chemickým hnojením, vymírání živočišných a rostlinných druhů, betonizace krajiny nepromyšlenými silničními tahy, atd. Zelení se přihlásili k nezasahování do přírodních cyklů s důvěrou v regenerační schopnost biotopů. Požadováno bylo rozšíření chráněných krajinných celků, převod dopravy ze silnic na koleje,

¹¹³⁴ Tamtéž, str. 8. Srovnej s: MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1).

¹¹³⁵ Tamtéž, str. 9.

¹¹³⁶ Tamtéž, str. 10. Srovnej s: MARCUSE, Herbert, *One-Dimensional Man* (viz kapitola 4.6.2).

¹¹³⁷ Tamtéž. Viz kapitola *Wirtschaft und Arbeitswelt*, str. 6-16.

¹¹³⁸ Tamtéž. Kapitola *Außen- und Friedenspolitik*, str. 16-19.

omezení automobilové dopravy, technologické inovace do motorů a systematická podpora aplikovaného výzkumu obnovitelných energetických zdrojů.¹¹³⁹

I kapitola *Mensch und Gesellschaft* recipovala kritickou teorii, nejprve v podobě upraveného marcusovského *Recht auf sozialen Widerstand* („právo na sociální odpor“)¹¹⁴⁰, který ale byl zásadně¹¹⁴¹ pozměněn v přihlášení se k principu nenásilí a k proveditelnosti společenských změn pouze politicky. Vyslovena byla podpora rozšíření pravomocí OSN. Kritizováno bylo domnělé omezování základních demokratických práv a vytváření dohlížejícího autoritářského *Atomstaat* („atomový stát“).¹¹⁴² Pojem *Atomstaat* mohl být vnímán – také pro identické používání slova „totalitární“ – jako zmodernizovaná verze Horkheimerova pojmu *Autoritärer Staat*¹¹⁴³ („autoritativní stát“).¹¹⁴⁴

V poslední kapitole s názvem *Polizeigesetze* bylo vznesen požadavek na práva žen, téma, které mimo jiné rozvíjela také *Dialektik der Aufklärung*:

„Seit Jahrtausenden werden Frauen besonders unterdrückt und ausgebeutet (...)“¹¹⁴⁵

Volně rozvíjeny byly teze z *Studien über Autorität und Familie* o vlivu rodiny na smýšlení a o škodlivosti autoritářské patriarchální výchovy. Z pozdějšího Marcusova pojmosloví se v názvu jedné z podkapitol objevil pojem *Soziale Randgruppen* („společenské menšiny“). Teze o neemancipovaných radikálních minoritách (jako nový proletariát) zde byla rozvedena do požadavku na důslednou ochranu menšin:

„Konsequentes Eintreten für die Belange der Minderheiten in unserer Gesellschaft ist ein Hauptanliegen der Grünen.“¹¹⁴⁶

¹¹³⁹ Tamtéž. Kapitola *Umwelt und Natur*, str. 20-23.

¹¹⁴⁰ Srovnej např. s: MARCUSE, Herbert. Repressive Toleranz (viz kapitola 4.6.3)

¹¹⁴¹ Některé radikálnější levicové skupiny Zelených ovšem reinterpretovaly pojmy nenásilí a *Recht auf sozialen Widerstand* v právo na revoluční násilí. Jednalo se především o tzv. ekosocialisty s jádrem v bývalém hamburském *Kommunistischer Bund* (Trampert, Ebermann, aj.), ale i o další stranická křídla. Viz např. DORMANN, Franz, c. d., str. 285-311, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 97-98.

¹¹⁴² Tento obrat byl použit opakovaně. Viz např. *Marsch in den totalitären Atomstaat* („Cesta k totalitárnímu atomovému státu.“); in: Die Grünen. Das Bundesprogramm 1980, str. 11.

¹¹⁴³ Tamtéž. Srovnej s: HORKHEIMER, Max, *Autoritärer Staat* (viz kapitola 4.5.1 a 4.5.2).

¹¹⁴⁴ Kapitola *Mensch und Gesellschaft*, str. 23-26.

¹¹⁴⁵ Tamtéž, str. 26. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3).

Zmíněny byly genocidy minorit v nacistických koncentračních táborech, které v mnohém souzněly s poslední kapitolou DA o antisemitismu. Z psychoanalytického segmentu KT (zde ale spíše vliv Reicha a Freuda) byl připomenut význam sexuality a nebezpečí její tabuizace:

„In unserer Gesellschaft gibt es nicht nur eine Unterdrückung und Tabuisierung von Homosexualität, sondern von Sexualität überhaupt.“¹¹⁴⁷

Frommova KT a SAF (a myšlenky reformní pedagogiky) byly recipovány v podkapitole o výchově a vzdělávání s odkazem na nutnost výchovy ke *Gesamtpersönlichkeit* („celistvé osobnosti“) a *schöpferische Fähigkeiten* („kreativním dovednostem“):

„Die gegenwärtige Schul- und Hochschulbildung, die den Typ des angepassten Bürgers und Technokraten fördert, muß verstärkt um Bereiche ergänzt werden, die für die Entwicklung der Gesamtpersönlichkeit unerläßlich sind.“¹¹⁴⁸

Zároveň se zde objevovaly motivy pozdního Adorna o nutnosti výchovy k samostatnému kritickému myšlení (*Kraft zum Nichtmitmachen*):

„Sie sollen die Fähigkeit bekommen (...) eigene Interessen zu formulieren und ihnen durch gemeinsames Handeln Nachdruck zu verleihen.“¹¹⁴⁹

Dovršením komplexního receptivního vztahu tohoto programu a kritické teorie byla teze o masové kultuře, patrně přímo inspirovaná (a nepřímo opsaná) z kapitoly *Kulturindustrie* z *Dialektik der Aufklärung*:

„Besonders negativ zu beurteilen ist die Entwicklung einer Kulturindustrie: weil sie die Verbindung zwischen Kulturschaffenden und – aufnehmenden

¹¹⁴⁶ Tamtéž, str. 29.

¹¹⁴⁷ Tamtéž, str. 30. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3), MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1) nebo FROMM, Erich, *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie* a *Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie* (viz kapitola 4.3.1).

¹¹⁴⁸ Tamtéž, str. 31. Srovnej s: *Studien über Autorität und Familie* (viz např. kapitola 4.3.1) a FROMM, Erich, *Escape from Freedom* (viz kapitola 4.3.2).

¹¹⁴⁹ Tamtéž, str. 32. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., *Die Erziehung nach Auschwitz* (viz kapitola 4.5.4).

abreißt und so den bloßen „kulturkonsum“ entwickelt; (...) weil sie eine große Zahl von Menschen in weitgehender Passivität hält; - und weil sie den Starkult und die Kulturvermarktung fördert.“¹¹⁵⁰

Zdravotní stav obyvatelstva a nárůst civilizačních chorob měl být dán povahou industriální společnosti a znovu odpovídal tezi *Thanatos*, která procházela jako červená nit celým programem:

„Die Kräfte, die unsere Gesundheit und eine gesunde Umwelt zerstören, sind die gleichen, die das gegenwärtige wirtschaftliche System antreiben.“¹¹⁵¹

Na závěr byla kritizována - s použitím zřetelných motivů Fromma - sociální izolace v industriální a post-industriální společnosti vedoucí k poruchám osobnosti:

„Die Zerstörung von Nachbarschaftskontakten, leblose Neubaugebiete, sinnenleerte Arbeit, wachsender Konkurrenzdruck durch drohende Arbeitslosigkeit, immer höhere Leistungsanforderungen in der Schule, autoritärer Erziehung, immer weniger Möglichkeiten andere Menschen kennenzulernen, und damit wachsende Isolation; all dies führt zu einer Zunahme der psychosozial bedingten Krankheiten.“¹¹⁵²

Spolkový program Zelených přicházel se systematickou recepcí myšlenkových motivů a figur kritické teorie. Nejvíce zde rezonovala teze *Thanatos* o sebe-destrukci rozvedené Marcusem v *Eros and Civilization* a později přepracovaná v tezi o kultu růstu a konzumu v *One-Dimensional Man*. Opakovaně byly používány výchozí myšlenky DA o proměně civilizačního pokroku v úpadek, Marcuseho pojem *Leistungsprinzip* a jeho odvozeniny. Neméně pozornosti si vysloužilo myšlení Fromma, zejména o izolaci v moderní společnosti, o nutnosti výchovy k celistvosti a o re-orientaci společenských cílů

¹¹⁵⁰ Tamtéž. Srovnej s: ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung* (viz kapitola 4.5.3), ale i MARCUSE, Herbert, *Eros and Civilization* (viz kapitola 4.6.1).

¹¹⁵¹ Tamtéž, str. 34. Stále opakovaná základní teze o destruktivitě kultu růstu z myšlení KT nejvíce odpovídá Marcusově *One-Dimensional Man* (viz kapitola 4.6.2).

¹¹⁵² Tamtéž, str. 36. Srovnej s: FROMM, Erich, *Zum Gefühl der Ohnmacht* a *Escape from Freedom* (viz kapitoly 4.3.1 a 4.3.2).

k jednotlivci a k jeho individuálnímu sebe-naplnění, což ale lze označit za sdílený cíl KT vycházející také z Horkheimerovy eseje *Traditionelle und kritische Theorie*. Z marxistického a neomarxistického zázemí KT byla akcentována kategorie „svobody“ ve smyslu co největšího prostoru pro sebe-rozvíjení subjektu. Ani úzce související kategorie „moci“ a „zrušení moci“ – zde z hlediska změny vlastnické struktury výrobních prostředků – nebyla zapomenuta. Vlivem *K-Gruppen* se v programu objevil požadavek na možnost blíže nerozvedeného znárodnění výrobních prostředků a zavedení podnikové samosprávy pomocí závodních rad. Myšlenka demokracie rad – tak podstatná pro tvůrce KT, kteří v letech 1918-19 v boji za tento politický systém spolu-formovali vlastní identitu – rezonovala v celém programu. Také strana samotná byla v prvních letech své existence řízena podle principů demokracie rad (imperativní mandát, odvolatelnost, decentralizace rozhodování, průměrné platy nositelů mandátů, rotační princip, atd.). Tak byly v programu (a stanovách) strany Zelených recipovány nejen poměrně komplexní myšlenkové motivy KT, ale i praktický politický systém (demokracie rad), který měl význam i pro autory KT.

Oživení KT v kruzích německé nové levice a transformace teoretických východisek KT v politický program byla doprovázena dalšími souvisejícími událostmi na sjezdu v Saarbrückenu. Stejně jako byla v Karlsruhe věnována zvýšená pozornost Dutschkemu (a nepřímo tak i Marcusemu), v Saarbrückenu se intenzivně vzpomínalo na Fromma, který zemřel několik dní před sjezdem.¹¹⁵³ Zatímco teoreticky Zelení využívali motivy celé šíře KT, osobnostně se přihlásili pouze k Frommovi. Tato skutečnost měla své opodstatnění. Zatímco zbylí aktéři KT – Marcuse, Adorno, Horkheimer – měli více či méně problematické osobní vztahy s protestním hnutím (viz 5. kapitola), Fromm se do tehdejšího dění nezapojoval (působil v Mexiku). Frommovo dílo dále vyzářovalo mimořádnou integrační sílu: jako neomarxista a jako psycholog hledající osobnostní sebe-rozvojovou cestu byl přijímán jak zelenou levicí, tak pravicí.¹¹⁵⁴

¹¹⁵³ Erich Fromm zemřel 18. března 1980.

¹¹⁵⁴ Viz Protokoll zum Bundestag in Saarbrücken vom 21. bis 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I. 1, Akte Nr. 532. Srovnej s: GRUHL, Herbert, Persönliche Erklärung auf dem Partietag der Grünen in Saarbrücken am 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I. 1, Akte Nr. 532 a BRÄUNER, Isolde - KV Baden-Baden, Die Zerstörung

Přímé recepce Fromma měly mnoho podob. Stejně jako v případě sjezdu v Karlsruhe k zápisu ze Saarbrückenu připojena příloha, řeč odstupujícího předsedy Gruhla, ve které byl Fromm opakovaně zásadně recipován (viz níže). Dále prvním bodem na programu sjezdu v neděli 23. března bylo přečtení vzpomínky na Fromma. Mezi delegáty byl distribuován text připomínající význam Fromma a jeho vztah k Zeleným (viz odkazy v pozn. aparátu). Specifickou přímou recepci Fromma a KT zosobňoval veřejně známý člen Zelených a od roku 1982 člen předsednictva Rudolf Bahro¹¹⁵⁵ – původně východoněmecký myslitel a sociální ekolog -, který emigroval do západního Německa v roce 1979. Bahro emigroval i z důvodu publikace knihy *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*¹¹⁵⁶ („Alternativa. Ke kritice existujícího reálného socialismu“; vyšla 1977). Tuto publikaci analyzoval tehdy ještě žijící Marcuse,¹¹⁵⁷ a označil ji za jeden z nejlepších příspěvků k marxismu své doby:

„(...)der wichtigste Beitrag zur marxistischen Theorie und Praxis, der in den letzten Jahrzehnten erschienen ist.“¹¹⁵⁸

Bahro se tak stal do jisté míry nepřímým pokračovatelem kritické teorie. Po emigraci psal disertaci u Oskara Negta, bývalého člena SDS a představitele druhé generace kritické teorie a publikoval po boku Fromma¹¹⁵⁹ (byť posmrtně), u něhož se sbíhaly přímé recepce KT v Zelených.¹¹⁶⁰

der Illusionen ist die Bedingung aller wirklichen Veränderung (materiál k E. Frommovi); in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1. Akte Nr. 532.

¹¹⁵⁵ Rudolf Bahro (1935-1997) setrval v straně Zelených do roku 1985, když o rok dříve zde ztratil politickou podporu. Do té doby byl voleným členem spolkového předsednictva. Bahro propagoval „hlubinnou ekologii“, spojení radikálního ekologického neomarxismu s anti-industrialismem a křesťanskou spiritualitou, což ve zřetelně neomarxistické straně nenalezlo dostatečnou odezvu. Později Bahro rozvíjel v Německu obor *sociální ekologie*. Katedru tohoto oboru vedl na Humboldtově univerzitě v Berlíně. S jeho odchodem a s odchodem Baldura Springmanna (již v roce 1981) se Zelení nadobro vymezili jako filozoficky materialistická neomarxistická strana se spíše odmítavým přístupem k spirituální „hlubinné ekologii“.

¹¹⁵⁶ BAHRO, Rudolf, *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*, Europäische Verlagsanstalt, Köln-Frankfurt am Main, 1977.

¹¹⁵⁷ Herbert Marcuse zemřel 29. července 1979.

¹¹⁵⁸ MARCUSE, Herbert, *Über Bahro, Protozialismus und Spätkapitalismus - Versuch einer revolutionstheoretischen Synthese von Bahros Ansatz*; in: *Kritik* Nr. 19, 1978/6, str. 5-27.

¹¹⁵⁹ BAHRO, Rudolf, FOUORAINE, Jan, HOLL, Adolf und FROMM, Erich, *Radikalität im Heiligenschein. Zur Wiederentdeckung der Spiritualität in der modernen Gesellschaft*, Herzsclilag, West-Berlin 1984,

Z přímých recepcí Fromma a sjezdu v Saarbrückenu je třeba znovu připomenout oba výše citované dokumenty: řeč Gruhla a materiál o Frommovi distribuovaný delegátům. Gruhl ve svém projevu citoval z oficiální vzpomínky na Fromma, kterou přečetl Gerald Häfner, a která zmiňovala poslední Frommovu knihu *Haben oder Sein*¹¹⁶¹ („Mít nebo být“):

*„In seinem letzten Buch „Haben oder Sein“ beschrieb Erich Fromm zwei grundverschiedene Existenzmöglichkeiten des Menschen: Das Streben nach immer mehr Besitz, Wohlstand, Konsum, Macht und Prestige, das nie zu wirklicher Zufriedenheit führen kann, sondern immer nur zu Neid und Mißtrauen, zu Feindseligkeit und zum ständigen Kampf um Besitz, noch mehr Besitz oder Macht. Irgendwann stößt ein System, das derart am Haben, am materiellen Zuwachs um jeden Preis orientiert ist, auf seine naturbedingten Grenzen. In diesem Punkt stehen heute die Wachstumszwangssysteme in West und Ost.“*¹¹⁶²

Dále ale Gruhl použil Fromma politicky. S jeho pomocí a výslovnou citací obvinil stranickou levici zelených, která na tomto sjezdu prosadila levicový neomarxistický program, že se v přímém protikladu k Frommovi pohybuje v materialistickém modu „mít“, oproti kvalitativně vyššímu modu „být“:

*„Und die Seinsweise des Seins ist hier noch nicht genügend vertreten in diesem Saal.“*¹¹⁶³

S odkazem na Fromma Gruhl - zakladatel SPV- G složil předsednickou funkci a odmítl kandidovat na předsedu Zelených.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ Viz např.: Viz Protokoll zum Bundesparteitag in Saarbrücken vom 21. bis 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532. Srovnej s: GRUHL, Herbert, Persönliche Erklärung auf dem Partietag der Grünen in Saarbrücken am 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532 a BRÄUNER, Isolde - KV Baden-Baden, Die Zerstörung der Illusionen ist die Bedingung aller wirklichen Veränderung (materiál k E. Frommovi); in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532 a DORMANN, Franz, c. d., str. 234-349.

¹¹⁶¹ FROMM, Erich. To Have or to Be?. The World Perspective Series-Harper&Row, New York, 1976. V německém překladu jako *Haben oder Sein*, poprvé publikováno v roce 1976 v nakl. *Deutsche Verlags-Anstalt*. V českém překladu jako *Mít nebo být*, poprvé vydáno v roce 1992 (v nakl. *Naše vojsko*).

¹¹⁶² GRUHL, Herbert, Persönliche Erklärung auf dem Partietag der Grünen in Saarbrücken am 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532, str. 1.

¹¹⁶³ Tamtéž, str. 2.

Systematičtější recepci pak poskytl materiál o Frommovi distribuovaný delegátům, který byl aktivitou zemské organizace Zelených v Severním-Porýní Vestfálsku a souvisel s posledním rozhovorem Ericha Fromma s novináři před svou smrtí¹¹⁶⁵, ve kterém se přihlásil ke straně Zelených a vyjádřil podporu pro *Gegenmodelle* („alternativní modely“) a *alternative Lebensformen* („alternativní životní styly“)¹¹⁶⁶. Také v tomto dokumentu byly odkazovány základní teze Fromma a KT o nevyužitém pokroku proměněném v úpadek:

„Das „Glück“, dessen Illusion und vorgegaukelt wird, hat Fromm als das Scheinglück beschrieben, wie es uns Reklame und Masedien suggerieren, das Glück von Produktions- und Konsumptions-Steigerung.“¹¹⁶⁷

Fromm byl připomenut jako osobnost podporující Zelené:

„Erich Fromm hat im selben Interview auf die Frage, ob er in den Aktivitäteten der Grünen eigene Vorstellungen wiedererkennt, mit Ja geantwortet.“¹¹⁶⁸

A dále – což je z hlediska recepce KT jako celku podstatné – byl nepřímo připomenut jeho *Escape from Freedom* (publikovaný v roce 1941), který dovršoval Frommovo působení na IFS:

„Erich Fromm hat mit seinen Büchern schon seit 1940 alternative Modelle zum Konsum- und Verschleißstaat entwickelt!“¹¹⁶⁹

Autoři dokumentu označili Frommovo myšlení – a nepřímo také myšlení KT – za tradici, ve které Zelení stojí a kterou dále rozvíjejí:

„Lest seine Bücher. (...) und erkennt die große, die lebendige Tradition, in der wir stehen!“¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁴ Viz tamtéž. Srovnej s: Protokoll zum Bundesparteitag in Saarbrücken vom 21. bis 23. März 1980; in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532.

¹¹⁶⁵ Jednalo se o rozhovor pro SWF (*Südwestfunk*), později vysílaný v televizi S3 z 10. března 1980.

¹¹⁶⁶ Tyto Frommovy pojmy – *Gegenmodelle* a *alternative Lebensformen* – lze považovat za myšlenkové příbuzné pozdnímu Adornovi a Horkheimerovi a jejich pojům *Kraft zum Nicht mitmachen*, popř. *Die Welt ohne Unterschlupf* (viz kapitola 3).

¹¹⁶⁷ BRAUNER, Isolde - KV Baden-Baden, Die Zerstörung der Illusionen ist die Bedingung aller wirklichen Veränderung (materiál k E. Frommovi); in: Archiv Grünes Gedächtnis, Bestand B I, 1, Akte Nr. 532, str. 1.

¹¹⁶⁸ Tamtéž.

¹¹⁶⁹ Tamtéž.

8.4.3 Sjezd v Dortmundu, volební program: červen 1980

Poslední ze sjezdů Zelených v roce 1980 se konal 21-22. června v Dortmundu. Zde byla potvrzena identita strany jako levicově ekologické, jak se prosadila v Saarbrückenu a v novém spolkovém programu. V Dortmundu bylo především schváleno usnesení o účasti Zelených v podzimních spolkových volbách a byl schválen volební program.¹¹⁷¹

Zelení v tomto volebním programu potvrdili (novo)levicovou identitu. Volební program vycházel ze saarbrückenského obecného programu. Jeho název – *Ökologisch-Sozial-Basisdemokratisch-Gewaltfrei* – poprvé použit v roce 1979 v SPV-G. Ve vztahu ke kritické teorii tento program navazoval na výše analyzovaný saarbrückenský program. Již v druhém odstavci bylo použito Marcusovo kriticko-teoretické „zaklínadlo“ *eindimensional* („jednorozměrnost“). Oproti jednostrannému ekonomickému růstu byl požadován ohled na jednotlivce, což odpovídalo výchozí tezi KT:

„Der bisherigen eindimensionalen Wachstumspolitik setzen wir Grünen ein Programm entgegen, dessen Ziel die Wiederherstellung bzw. die Erhaltung des Wohlbefindens der Menschen ist.“¹¹⁷²

Leitmotivem byla kritika kultu růstu (viz výše). Ve shodě s Horkheimerem byla formulována snaha o zrušení „moci člověka nad člověkem“.¹¹⁷³ S *Dialektik der Aufklärung* korespondovaly výroky jako *psychisches und physisches Elend* („psychická a fyzická bída“) ve vztahu k civilizačnímu růstu. Frommovu myšlení odpovídal koncept *schöpfersichen Fähigkeiten der Menschen* („tvůrčích schopností člověka“) a výchova ke *Gesamtpersönlichkeit* („celistvé osobnosti“). Zazněl požadavek na vzdělávání k samostatnému úsudku (viz Adornovo *Kraft zum Nicht-mitmachen*). Marcusova mimořádně vlivná teze v 60. letech *Recht auf Widerstand* byla, stejně jako v saarbrückenském programu, přepracována na

1170 Tamtéž.

1171 Viz např. RASCHKE, Joachim, c. d., str. 896-897. Srovnej s: KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., c. d., str. 41-42, SCHMIDT, Giselher, c. d., str. 57-61, SCHROEREN Michael (Hrsg.), c. d., str. 22.

1172 Die Grünen: Ökologisch, Sozial, Basisdemokratisch, Gewaltfrei. Wahlplattform zur Bundestagswahl 1980; in: www.boell.de/stiftung/archiv (ověřeno k 1. 4. 2010), str. 2.

1173 Přesná formulace v programu zněla: „(...) *in einer gewaltfreien Gesellschaft die Unterdrückung von Menschen durch den Menschen und die Gewalt von Menschen gegen Menschen aufzuheben ist.*“; in: tamtéž, str. 3.

právo *ziviler Ungehorsam* („občanskou neposlušnost“) a nenásilný *sozialer Widerstand* („sociální odboj“). Marcuseho myšlení se vracelo v požadavcích výroby odpovídající opravdovým potřebám, využití nových technologií ve prospěch důstojné práce nebo v akcentování tématu společenských minorit jako *soziale Randgruppen*.¹¹⁷⁴

V částech a kapitolách volebního programu byly zopakovány základní programové body Zelených jako výstup z jaderné energie, podpora obnovitelných energetických zdrojů, nové financování vědy a výzkumu, zrušení vojenských paktů, odzbrojení, omezení automobilové dopravy, rozvoj ochrany krajinných celků, změny v zemědělství, přímá demokracie, decentralizace moci, reformy školství a zdravotnictví, podpora feminismu, ochrana menšin, atd. (viz výše).¹¹⁷⁵

V příloze nazvané *Erklärung zur ökologischen Politik* („Prohlášení k ekologické politice“) byl kritizován jak kapitalismus, tak reálný socialismus s tím, že se Zelení přihlásili k „lepšímu komunismu“, který měl být realizován v raně křesťanských komunitách, Pařížské komunitě, v Pražském jaru a některých národně-osvobozeneckých hnutích 3. světa. Tento postoj odpovídal pozdní KT a Horkheimerově textu *Theismus-Atheismus* (1963). Sovětský reálný socialismus zase zkritizoval Marcuse v knize *Soviet Marxism* (1958). Vybrané teze zopakoval v *One-Dimensional Man*, aniž by šetřil kapitalistický systém. Cesty k „lepší společnosti“ hledal i Adorno v pozdních esejích jako např. v *Erziehung nach Auschwitz* (1966).¹¹⁷⁶

Ve straně Zelených v roce vzniku celkově docházelo k nepřímým – programovým –, ale i přímým recepcím kritické teorie. Zelení se po třenicích v letech 1979-80 profilovali jako levicová neomarxistická ekologická strana, poté co byli mocensky poraženi stoupcem konzervativního ekologismu. Zelení personálně (Dutschke, Kunzelmann, Bendit, aj.), institucionálně (*K-Gruppen*, feministické spolky, *Ostermarschbewegung*) a subkulturně (*Sponti-Szene*, z části *Blues*) kontinuálně navázaly na SDS a protestní levicové hnutí šedesátých let, které bylo v počáteční fázi teoreticky vedeno zejména kritickou teorií. Tyto recepce byly v nové podobě přeneseny do roku 1980 a do programu Zelených.

¹¹⁷⁴ Tamtéž, str. 2-14.

¹¹⁷⁵ Tamtéž, str. 2-14.

¹¹⁷⁶ Tamtéž, str. 15.

Strukturální změnou nové levice byl vstup ekologické tematiky. Ne nadarmo se o raných Zelených psalo, že jsou jako melouny: navenek zelení, uvnitř rudí. Vstup ekologismu nebyl v rozporu s KT, naopak ji doplňoval a rozvíjel, KT ekologické téma předjímal. Dobře viditelné to bylo na základní myšlence „hranic ekonomického růstu“, kterou filozoficky rozvedl Marcuse již v *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man* (viz kapitoly 4.6.1 a 4.6.2). Motivy KT byly systematicky recipovány v spolkovém programu Zelených a i v programu volebním. Na ustavujících sjezdech v Karlsruhe a Saarbrückenu docházelo k unikátním přímým a nepřímým recepcím KT. V Karlsruhe byla výjimečná pozornost věnována památce zemřelého Dutschka, který byl znám jako leader PH a přítel Marcuse. Sjezd v Saarbrückenu byl zase poznamenán úmrtím Fromma, jehož osobnost a dílo zde rezonovala ještě silněji než v případě Dutschka. Strana Zelených se otevřela nové generaci nonkonformních intelektuálů, jako byl například Bahro, kteří dílčí aspekty myšlení KT nově rozvíjeli. Zelení obecně tendovali nikoliv k nekritickému opakování KT, naopak některé reinterpretovali (viz např. Marcuseho *Recht auf Widerstand* nebo jeho tezi o automatizaci). Zároveň ale myšlení KT – primárně zaměřené na využití pokroku pro subjekt a jeho tvořivý potenciál a rozvoj oproti jednostranné orientaci na materiální výrobu při zachování marxismem kritizovaných výrobních vztahů – procházelo celým programem, všemi kapitolami, a nabylo politickou a společenskou relevanci, zejména po vstupu Zelených do Spolkového sněmu v roce 1983, kde se etablovali.

Zároveň ani u Zelených nebyly recepce myšlení KT jednotné. Zejména vlivní členové maoistických a marx-leninských *K-Gruppen* inklinovali k tradičnímu marxismu, popř. k maoismu a KT mohli vnímat ve smyslu pozdního PH: jako revizionismus vůči Marxovi a Mao ce Tungovi. Tak se navracely dozvuky střetu, zavržení a negace KT od konce roku 1968 (viz kapitola 6). Celkově se ale dostalo myšlení KT ve fenoménu Zelených renesance, zároveň ale i „konkurence“ v nástupu ekologické tematiky, kterou KT - tak jak zde byla definována – a její doba neznala, pouze ji v některých aspektech předznamenala.

9. Závěr a shrnutí

Závěr studie je rozčleněn do tří okruhů: 1) diskursivní a receptivní analýza založená na empirických zjištěních: zde bude zopakována myšlenková struktura kritické teorie v jejích hlavních podobách – Theodora W. Adorna, Maxe Horkheimera, Herberta Marcuseho, Ericha Fromma (popř. Waltra Benjamina a Freidricha Pollocka) – a struktury fenoménů, které kritickou teorii recipovaly a jsou analytickým předmětem této studie: protestní levicové hnutí šedesátých let (v základním členění na *Subversive Aktion*, *Sozialistischer deutscher Studentenbund* (SDS), revoluční komuny), Frakce Rudé armády a Zelení. Poté budou ozřejmena pravidla komunikace a zlomy mezi uvedenými strukturami. Dále bude provedena receptivní analýza: ukázání myšlenkových motivů kritické teorie, které byly nejvíce recipovány; 2) interpretativní okruh, který nabízí interpretace a komentáře k tématu; 3) zodpovězení úvodem pokládaných otázek.

9.1 Diskursivní a receptivní analýza

9.1.1 Diskurs kritické teorie

První ucelenou podobou kritické teorie podal Erich Fromm v letech 1932-40. Vytvořil obraz emancipovaného spontánního a seberealizujícího se subjektu a požadoval hodnotovou a politickou změnu společnosti, neboť liberální kapitalismus nevytvářel podmínky k seberealizaci. Protestantismus a průmyslový kapitalistický systém podle Fromma přispěly k negativnímu rysu ve vývoji mentality, k *sadomasochistickému charakteru*, který na potlačení individuality reagoval příklonem k totalitám: masochisticky se vzdal osamělé svobody za iluzi nového sjednocení. Kompenzačním mechanismem byl sadismus proti slabým a lišícím se (např. proti židovskému etniku). Fromm navrhl systém „demokratického socialismu“ a „plánovitého hospodářství“, ve kterém měly dominovat hodnoty emancipace a individuace. Frommova myšlenková struktura dále obsahovala: obohacení marxismu o psychoanalýzu (pojem „sociální psychologie“), zkoumání společenských tříd pomocí psychoanalýzy. Empiricky doložil, že proletariát se svou mentalitou blíží střední třídě a není již revoluční. Tento poznatek byl zlomový vůči tradičnímu marxismu a otevřel prostor k

neomarxismu a hledání nové revoluční síly (později Marusova teze o neemancipovaných menšinách). Tradiční rodinu a výchovu vnímal jako semeníště sadomasochistických charakterů, blokujících emancipaci a individuaci. Jedinec v kapitalismu měl být formou zboží. Konformitu a vzdání se individuality považoval za projev sadomasochistické mentality v netotalitních systémech liberálního kapitalismu, které měly být z pozadí vedeny manipulacemi masových médií a reklamy.

Struktura Horkheimerova myšlení z doby *Zeitschrift für Sozialforschung* (1932-41) vytvářela mentální síť: karteziánské a baconovské myšlení vedlo k osvícenství, pokroku, k „století páry a rozumu“ a nadvládě matematického pozitivistického myšlení. Tato tradice uspěla, ale opominula subjekt (člověka). „Znovu-objevením“ subjektu se Horkheimer vylomil z karteziánské tradice a založil kritickou teorii s centrální otázkou: vede vědeckotechnický pokrok k rozvoji, emancipaci, naplnění a harmonii subjektu a společnosti? Požadoval změnu společenského systému: zrušení moci vlastníků (výrobních prostředků) nad pracujícími a zaměstnanci. Dále načrtl vývojovou linii: osvícenství (nadvláda instrumentálního rozumu) – kapitalismus – fašismus. Celkově položil základy kritické teorie také jako civilizační kritiky. V kooperaci s Pollockem zavedl pojem *státní kapitalismus*, který spočíval v tezi, že subjekt byl v epoše fašismu potlačen a oloupen o emancipaci dvojmo: v ekonomice (pokračování výrobních vztahů kapitalismu) i v politice (totalitní systém).

Adornova a Horkheimerova *Dialektik der Aufklärung* pokročila v rozporování osvícenství. Pohledem Adorna a Horkheimera mělo osvícenství slibovat osvobození subjektu a společenského celku vytržením z pout přírody silou rozumu, ale obrátilo se v opak: v zneužití instrumentálně použitého rozumu v nové mocenské konstelace, v typologicky jiné a masovější ovládnutí a rozdělení společnosti na vládnoucí a ovládané. Rozumové poznání bylo dogmatizováno (pozitivismus) a stalo se formou totalitarismu *sui generis* s vnitřní vazbou na pozdější totality politické. Instrumentalizované osvícenství mělo degradovat společenské hodnoty (viz např. sadovský exkurz *Julietta* a teze o masové kultuře, zde také myšlenkový vliv Benjamina) a tyto byly udržovány mediálními manipulacemi. Racionalizovaná společnost vytvořila hráz mezi *insidery*, kteří se

adaptovali na požadavky nové doby, a *outsidery*, kteří byli vyloučeni a v extrémní podobě i obětováni (např. holocaust). Moc, která měla být zlomena, byla posílena a emancipace, která byla slibována, nenastala. Poroba se naopak prohloubila a osvícenství se odhalilo jako podvod. Přesto u Adorna a Horkheimera nedošlo k zatracení osvícenství (vyřešilo hmotný nedostatek), ale byl vznesen požadavek na jeho dokončení („osvítit osvícenství“) v opravdovou emancipaci společnosti a subjektu nikoliv pouze pro privilegované elity. Konečné vyznění *Dialektik der Aufklärung* bylo ale skeptické: cesta od nerozumu k rozumu a zase zpět sejevila jako orákulum.

V polovině 60. let vyzval Adorno ke *Kraft zum Nicht-Mitmachen* („síle nepodílet se“), kritizoval tradiční rodinu a autoritativní typ výchovy a požadoval reformu vzdělávání. Poukazoval na dehumanizační aspekt technizace života. Na kritickou teorii 30. a 40. let kontinuálně navázal. Také Horkheimer setrval na prioritním požadavku emancipace, nyní variantně i emancipace teistické.

Marcusovo dílo *Eros and Civilization* přineslo nové momenty do korpusu kritické teorie. S oporou ve Freudovi rozvinul motiv *Dialektik der Aufklärung* o „sebezničení osvícenství“ v „sebezničení civilizace“ a hrozbě zániku identického jednotlivce. Podle Marcuse byl vědeckotechnický pokrok založen na kanalizacích nevědomého *Id*, zejména pudové síly *Eros*, v (odcizenou) práci. Tím v nevědomí převážila tabuizovaná síla *Thanatos*, směřující k návratu do anorganického stavu (smrti). Tak byla narušena přirozená struktura nevědomí (porušení dominance *Eros* jako předpokladu života). Systematická exploatace přírodních sil, štěpení atomu a jiná destruktivní jednání předpovídaly podle Marcuse sebe-destrukci industriální civilizace. Marcuse také argumentoval, že pokrok dosáhl již tak daleko, že je možné jej udržovat silou strojové techniky a automatizované práce: odcizenou prací spoutaný *Eros* by byl osvobozen a reaktivován. Tomu ale zabraňoval systém *nadreprese*: zájmy kapitalismu, který s pomocí manipulovaných médií udržoval naučené normy a hodnoty včetně (nyní již nadbytečné) odcizené práce a principu výkonu. Oporou *nadreprese* měla být mentálně konzervativní střední třída, která neprohlédla své zneužívání. Na ni byla zaměřena vábnička falešných potřeb a kult růstu a produktivity. Marcuse

navrhl alternativní systém založený nikoliv na principu výkonu, ale na principu estetiky, reaktivizovaného *Eros* a uspokojené harmonické a tvořivé seberealizace.

Knihou *One Dimensional Man* Marcuse dokončil latentní „ekologizaci kritické teorie“ tezí: pokud nebude zastaven liberálně-kapitalistický kult růstu a produktivity založený na exploataci přírodních sil, ocitne se v ohrožení život a přežití jako takové. Moderní společnost, osvícenská a pozitivistická nadvláda rozumového poznání byly označeny za „jednorozměrné“ (jazyk, myšlení, kultura, hodnoty). Marcuse požadoval „kolektivizaci“ pokroku (společné vlastnictví výrobních sil) a rozumem řízenou emancipační společnost. Osvícenství tak mělo být dokončeno „druhým kolem“ aplikace rozumu, než se mocenský „samospád“ osvícenství stane fatální. Sovětský komunismus označil za zohavení marxismu a kritická teorie se tím definitivně emancipovala od sovětského komunismu.

V polovině šedesátých let Marcuse radikalizoval a „globalizoval“ diskurs kritické teorie. Zavedl pojem *nová levice*, který označoval neomarxistickou levicí mimo Sovětský svaz a jeho satelity i reformní západní sociáldemokratismus. Opozici přiřkl právo na násilí v zájmu lepšího společenského uspořádání. Protestní skupiny (studenty, etnické minority, části inteligence) označil za novou hybnou sílu změny v situaci, kdy již nebylo možné považovat proletariát za revoluční. Volal po rozničení politické a ekonomické nestability a krize, šíření myšlenek revoluce a po změně vědomí (a uvědomění). Opoziční síly vyspělých metropolí měly být spojeny s neemancipovanými a imperiálně exploatovanými masami Třetího světa.

Myšlenkovou síť kritické teorie by bylo možné zhustit: civilizační kritika, rozpor osvícenství, kritika pozitivismu a totalitarismu, kritika liberálního kapitalismu, revize marxismu, neomarxismus, humanismus, psychoanalýza, kritika tradiční výchovy a vzdělávání, kulturní degradace, mediální manipulace, požadavek emancipace, seberealizace a automatizace práce, teze neemancipovaných minorit jako nové revoluční síly, hrozba sebedestrukce civilizace a ztráta identity, konstrukt alternativy, systémová opozice, požadavek změny společenského uspořádání.

9.1.2 Diskursy protestního levicového hnutí šedesátých let, Frakce Rudé armády a strany Zelených

Nyní bude rekonstruován diskurs fenoménu, které se ke kritické teorii vztahovaly a ji recipovaly: protestní levicové hnutí šedesátých let, RAF a Zelení. Protestní hnutí bude rozčleněno stejným způsobem a ve stejném pořadí jako v textu: SDS bude dělen na: periodika *Das Argument* a *neue kritik*, *Kritische Universität* a berlínský SDS, Dutschka a Krahla, revoluční komuny a pre-terroristická fáze na: *Subversive Aktion*, Kunzelmann, *Kommune I*, *Kommune 2*, *Blues* a *Tupamaros Westberlin*. Současně budou rekonstruovány přímé recepcce tvůrců kritické teorie a *Institut für Sozialforschung* v protestním levicovém hnutí šedesátých let.

Pro *Das Argument* byla kritická teorie a její myšlení jednoznačně signifikantní v letech 1962-65, KT zde byla kompletně a ve všech podobách rekonstruována, interpretována a rozvíjena. Zlomem se ukázal být rok 1966, kdy do hry vstoupil nový kód: požadavek nejen teorie, ale i revoluční praxe: recipování nově byli praktičtí levicoví revolucionáři a psychoanalytici (praktická individuální emancipace). Diskurs se pozvolna lomil od kritické teorie k Vietnamu, Che Guevarovi, Mao Ce Tungovi a Reichovi. KT ovšem zůstávala pevnou součástí diskursu až do roku 1968. Od roku 1969 přestala být sledována.

Jiný receptivní diskurs se ustanovil v *neue kritik*. Od roku 1960 do roku 1965 *nk* nezakomponovávala kritickou teorii do svého korpusu. Zabývala se tradičním marxismem (Marx, Engels), stranickým reformním marxismem (Kautsky, Bernstein) a aktuálními dobovými tématy (neokolonialismus, atomové zbraně, fašismus, aj.) K částečnému zlomu došlo v roce 1965: KT v omezené podobě (zejména Marcuse a Habermas) byla doplněna k výše uvedeným jednotkám. Již od roku 1967 se ale *nk* navracela ke své tradici a i zde byl otevřen nový kód: nikoliv teoretici, ale praktici revoluce: Mao ce Tung, Che Guevara, Lenin, Trockij, Stalin, a v nové síle otec-zakladatel Marx. A i zde psychoanalytik Reich. Částečně nesystémově byla KT navrácena do diskursu krátce v letech 1969-70.

Vnitřní konstrukcí byl shodný diskurs v západoberlínském SDS a na *Kritische Universität*. Také zde nebyla KT do roku 1965 součástí recepcí. Zlom

nastal s příchodem ex-*Subversive Aktion* Dutschka a Rabehla do berlínského SDS. KT poté byla rychle zakomponována do teoretického vybavení, stejně jako Freud a Reich. Ale i zde tito byli od roku 1967 nahrazováni praktiky změny a revoluce: Mao Ce Tungem, Che Guevarou a v Berlíně výrazně Spartakovci (Rosou Luxemburgovou a Karlem Liebknechtem) a i recepcí sovětských komunistů 20. let (Lenin, Trockij). Na *Kritische Universität* v roce 1967 KT silně reprezentoval Marcuse a byly zde viditelně (jako názvy přednášek) používány jazykové obraty blízké kritické teorii: *verschüttete Aufklärung* („rozvalené osvícenství“), *Kulturindustrie* („kulturní průmysl“) nebo *Antiautoritäre Erziehung* („antiautoritativní výchova“); naznačující teoretickou přítomnost *Dialektik der Aufklärung* i *Studien über Autorität und Familie*. Také zde se struktura lomila o rok později zvýrazněním momentu praktické politické, společenské a individuální změny. Také zde byla odhalena silná vnitřní propojenost diskursů *Das Argument* a *Kritische Universität*.

Myšlení hlavního reprezentanta SDS a protestního hnutí Rudiho Dutschka vycházelo z recepcí kompletní kritické teorie, nejvýrazněji pak z Marcuseho. V roce 1965 se Dutschke v rámci *Subversive Aktion* oprostil od myšlení tradičního marxismu a provedl zlom ve svém myšlení: „Marxův marxismus“ nahradil kritickou teorií a „starého Marxe“ z diskursu do jisté míry dokonce vyloučil a nahradil kritickou teorií (a anarchismem i utopickým socialismem). Tento koncept převedl a prosadil i v rámci SDS a výrazně přispěl k obratu i na jeho půdě. Teoreticky za ním stála kritická teorie v kombinaci s teoretiky 20. let (Lukács, Bloch, Korsch), sovětskými komunisty (Lenin, Trockij, Bucharin) a revolučními praktiky jako byli Mao Ce Tung a Che Guevara. Dutschke provedl významný obrat v komunikaci diskursů: teoretické recipování kritické teorie transformoval v praktické a politicky-revoluční. Dutschke tak „politizoval a revolucionalizoval kritickou teorii“. Jednoznačně s ní sdílel také konečný cíl: emancipovaný subjekt v emancipované společnosti. Dutschke vlivem atentátu odešel ze scény v procesu vylučování kritické teorie (v letech 1967-69) a s tímto procesem se nestihl vyrovnat.

Proces vylučování kritické teorie naopak zachytil Hans-Jürgen Krahl, nástupce Dutschka. Krahl se strukturálně opíral zejména o Marxe a Lenina,

případně o Sartra a praktiky revoluce Mao Ce Tunga, Che Guevaru, Castra, Ho Či Mina. Recipoval ty, kteří dodržovali jednotu teorie a praxe. Autory kritické teorie považoval za oportunisty, kteří možná teoreticky obohatili levicové myšlení, ale selhali ve snaze o jeho politické a společenské naplnění. Jeho postoj odpovídal vývoji let 1967-69: procesu vylučování kritické teorie, které bylo zapříčiněno osobním poměrem autorů kritické teorie k levicovým bouřím. V receptivní odlišnosti Dutschke-Krahl se také ozýval jejich odlišný instituční základ: Krahlovo ukotvení v SDS (s dominantními recepcemi Marxe, Lenina a stranického marxismusu) a Dutschkovo v *Subversive Aktion* (recepce kritické teorie, anarchismu a psychoanalýzy).

Mimořádně silný byl ohlas kritické teorie v *Subversive Aktion*. V textech *Unverbindliche Richtlinien I. a II.* byla komplexně pojímaná kritická teorie ustanovena jako výchozí teoretický pramen pro praktickou revoluční změnu společnosti. Z myšlenkové struktury kritické teorie byl odvozen úmysl přímých podvratných akcí a založení revolučních komun. Latentně zde došlo k „terorizaci kritické teorie“ a bezesporu k předznamenání pozdější Dutschkeho „politizace a revolucionizace KT“. KT byla použita k záměru celkové a systematické dekonstrukce obecně sdílených společenských hodnot a státního celku. Analýza *Subversive Aktion* také doložila datování zlomu v recepcích. V roce 1965, kdy se SA rozpadla, nebyla v jejích textech ani zmínka o praktických revolucionářích jako Che Guevara a Mao Ce Tung. Tato situace se ale změnila již o rok později, v roce 1966, kdy se kruh ex-SA organizovaně sešel na Kochelském jezeře. Zde byl již započat proces receptivní diverzifikace: KT ztrácela exkluzivní receptivní postavení, stále sice zůstávala významným pramenem, ale již v kombinaci s praktiky revoluce Che Guevarou, Maem, Fanonem, psychoanalýzou Reicha a Freuda a s anarchismem. Stejná konfigurace platila i pro Kunzelmannův text oznamující založení reálných revolučních komun z konce roku 1966.

Kommune I (založena v roce 1967) byla dokladem dokonání naznačeného zlomu. O kritické teorii zde již nebyla ani zmínka: v diskursu byla plně nahrazena maoismem, sekundárně Reichovou psychoanalýzou založenou na uvolnění sexuálního pudu a anarchismem. Zároveň byly započaty pokusy o revoluční či proto-revoluční činy: recepce již nebyly teoretické (jako do roku 1966),

ale nabyly podoby reálných provokací, útoků a mystifikací. Pokus o opravdovou revoluci doprovázenou revolučními činy započal a kritická teorie v tomto diskursu – vyvíjejícím se od teorie k praxi – již nezaujímal žádný významný postavení.

Diskurs *Kommune 2* vzorově ukazoval konfiguraci let 1967-68. KT již nadobro pozbyla výsadní postavení, diskurs se otevřel a diverzifikoval: zakomponováni byli (úspěšní) praktici revoluce: maoismus, Che Guevara a „individuální revolucionizace“ s pomocí Reichovy psychoanalýzy. Poté začala být kritická teorie dokonce difamována a napadána (Horkheimer v květnu a Adorno v červnu 1967). V *Kommune 2* pak ve zvláštním uspořádání koexistovaly všechny tyto recepty: stále výrazný teoretický ohlas KT (zejména dílo *Studien über Autorität und Familie*), zároveň ale i ostré napadání jejích tvůrců, celkové nahrazování KT maoismem a razantní vstup požadavku nejen na celospolečenskou, ale i individuální proměnu s pomocí Reicha.

Zlom pokračoval od počátku roku 1969 v subkulturním prostředí *Blues* a v teroristickém uskupení *Tupamaros Westberlin*, které vzešly z revolučních komun. Kritická teorie byla v tomto prostředí již zapomínána a vytěšňována. Ve vulgarizované podobě po ní zůstávaly jen dílčí neodkazované teze, hlavně Marcusovy: o roli militantních menšin a o koordinaci revolučního postupu s masami Třetího světa. Novými kódy se definitivně stali Mao Ce Tung a Che Guevara, Bakunin a ozbrojené guerilly jako palestinský *Al Fatah*, uruguayští *Tupamaros* nebo (afro)američtí *Black Panthers*.

Zlomový posun od recepty teorie (zde byla centrálním pramenem kritická teorie) k požadavku revoluční praxe (novým centrálním pramenem se stal maoismus a později ozbrojené guerilly) se ozýval od let 1965-66 a souvisel s postupnou změnou společenské a politické situace a s pozvolným vznikem „proto-revoluční situace“ v letech 1967-68. Části veřejnosti začaly požadovat hlubší politické a hodnotové změny. Kritická teorie a její představitelé se mohli udržet v centru tohoto nového vývoje jen tehdy, pokud by se do něho aktivně zapojili. Neučinili tak, a proto byli jako receptivní pramen nahrazeni. Proces nahrazování mohl nabýt mnoho podob, kritická teorie ale byla ve výsledku z diskursu protestního hnutí přímo vyloučena, a to vlivem osobního postoje tvůrců KT k tomuto hnutí a k jeho cílům. Horkheimer v květnu 1967 pochválil

„imperialistické“ USA a podpořil válku ve Vietnamu. Protestním hnutím byl obratem označen za apologeta fašismu a imperialistu. Adorno v červnu 1967 odmítl změnit téma své klasicistní přednášky a debatovat se studenty o nové společenské situaci a odmítl napsat dobrozdání pro (neoprávněně) zatčeného komunarda Teufla. Získal nálepku „intelektuální impotence“ a jeho vztah k protestu se stal ambivalentní. Habermas označil Dutschkeho koncept přímých akcí za „levicový fašismus“ a protestním hnutím byl zcela zavržen. Marcuse se sice načas stal dobovým guru, ale od května 1968 začala i jeho aura pohasínat. V prosinci 1968 a lednu 1969 bylo okupováno instituční sídlo kritické teorie: frankfurtský *Institut für Sozialforschung*. Došlo zde k dramatickým střetům, slovním a náznaky i fyzickým útokům na symboly kritické teorie (Adorna, Habermase) a nakonec k policejním zásahům. Pro protestní hnutí se z kritické teorie definitivně stal „tmel fašizoidního státu“ a z jejich tvůrců *Scheißkritische Theoretiker* („podělaní teoretici“). Diskursy (revolučně-praktického) protestního hnutí a (revolučně-teoretické) kritické teorie se dramaticky oddělily a odloučily.

Ab origine odlišným diskursem byla formována Ulrike Meinhofová a časopis *Konkret*. Na rozdíl od kritické teorie a větší části protestního hnutí (např. Dutschke, *Kommune 1*, aj.), které byly k Sovětskému svazu kritické či přímo odmítající, Meinhofová byla členkou ilegální KPD a jako redaktorka *Konkret* byla placena z východního Německa. Kritickou teorii – očima sovětské marxistické ortodoxie revizionistickou a oportunní – nerecipovala. Dále ji formovalo hnutí *Kampf dem Atomtod* z konce 50. let, ke kterému se IFS tehdy reprezentovaný Horkheimerem postavil kriticky. IFS se nezapojil ani do petičních podpisových akcí *Konkret*. Pro Meinhofovou tak patrně IFS a jeho představitelé nebyli od počátku dostatečně radikální. Dále Meinhofová jako novinářka se zájmem o denní politiku a sociální témata výrazněji nerecipovala žádného teoretika marxismu či neomarxismu. Od samého počátku stála v diskursu blízkém sovětskému ortodoxnímu marxismu, i přes intelektuální autonomii. Celkově v mnohém předznamenala receptivní situaci v RAF.

Také druhý vůdčí ideolog RAF Horst Mahler se pohyboval v myšlenkových strukturách zcela jiných, než byla kritická teorie. (Ultra)konzervativně věřil v proletariát a v lidové milice a armádu, které u něho nabývaly podoby jediné

možné reálné reprezentace společenské změny. KT ale již v 30. letech empiricky doložila, že se proletariát zásadně přiblížil nerevoluční střední třídě. Mahler pak diskurs kritické teorie ignoroval a identifikoval se s myšlenkami maoismu a marxismu-leninismu. Tento poměr byl obecně příznačný pro receptivní vztah RAF a kritické teorie. Pouze ve velmi raných manifestech RAF přiznávala KT alespoň dílčí teoretickou podnětnost. Později začala být KT rozporována, difamována a ve výsledku označena přímo za nepřátelskou: za oportunistus ve službách kapitalismu. Celkem se jednalo o komunikaci dvou odlišných struktur: praktického revolučního marxismu Mao Ce Tunga, Lenina a Marxe (vzory RAF) a neomarxismu kritické teorie, která státní sovětský a čínský komunismus odmítala jako neemancipační a která vytvořila nové neomarxistické teze a pojmosloví.

Velmi zajímavým diskursem byla strana Zelených (v roce vzniku). Zelení ve svých centrálních textech – politických programech – komplexně recipovali kritickou teorii. Zároveň – po Dutschkeho „revolucionizaci“ a Kunzelmannově „terorizaci“ kritické teorie našli účinnější kód komunikace a nakládání s jejím myšlenkovým dědictvím – politizaci v rámci systému – její naplnění nikoliv revoluční, ale reformní cestou. Zelení disponovali také kontinuálním vztahem k SDS a *Subversive Aktion* - v personální kontinuitě v symbolických osobnostech Dutschka a Kunzelmanna - a i ke kritické teorii v postavení Ericha Fromma jako hlavního vzoru. Zelení myšlení kritické teorie také tvůrčím způsobem rozvíjeli i revidovali: například Marcusovu proto-ekologickou tezi o sebezničení civilizace, otázku práva na násilný odpor, aj.

9.1.3 Pravidla diskursivní komunikace a zlomy

Po rekapitulaci a receptivním vymezení diskursů bude zaměřena pozornost na pravidla jejich vzájemné komunikace, pravidla vylučování a (re)integrace. Centrální pravidlo zde sledovaných diskursů vycházelo z jimi sdílené *nadstruktury* – neomarxistického a i marxistického myšlení – která definovala základní postoje: požadavek emancipace společenské i individuální, opozice vůči liberálnímu kapitalismu, snaha tento systém svrhnout a nahradit jiným. Sdíleným neomarxistickým kódem byla i kritika Sovětského svazu, neboť naplnil

pouze jedno z maxim marxismu: dobyl (buržoazní) stát, ale naopak selhal v konečném cíli marxismu: ve vzniku emancipované (beztrždní) společnosti. Z těchto výchozích pravidel vyplývala také pravidla vylučování: kdo se postavil na stranu kapitalistického systému (nepřítele), byl vyloučen. O něco problematičtější vztah panoval ke (kritickým) podporovatelům sovětského marxismu a v mnohém se vyjasnil až po srpnové invazi do Československa. Pravidlo (re)integrace naopak umožňovalo vstup a návrat, pokud se diskurs (i přes předchozí vyloučení) nově ukázal jako smysluplný a potřebný.

Jak se tato pravidla promítla do receptivního nakládání s kritickou teorií? Kritická teorie figurovala jako centrální bod neomarxistického diskursu pouze v době, kdy se začal ustanovovat teoreticky (1963-65). Upozadována začala být od chvíle, kdy se teorie lámala v první pokusy o revoluční praxi. V ten moment povstaly nové vzory: praktičtí revolucionáři. Zatím došlo ale jen k přeskupení signifikantů. Zlom a vyloučení nastaly tehdy, když kritická teorie v očích protestního hnutí dramaticky překročila práh diskursu, zahájila komunikaci a různými formami podporovala vládnoucí liberálně-kapitalistický systém. Když Horkheimer veřejně podpořil USA a Vietnam a Habermas a Adorno za vyhraněných okolností na protestující aktivisty zavolali policii, pak tito – očima protestního hnutí – opustili sdílený diskurs a jeho pravidla. Provinili se kooperací s „nepřítelem“, přešli na druhou stranu barikády a byli – svým způsobem logicky – vyloučení.

V rámci RAF k žádnému dramatickému zlomu v komunikaci s kritickou teorií nedocházelo, neboť RAF a její teoretické zázemí a tradice nikdy neměla k neomarxistickému myšlení blízko a poměrně záhy se vůči ní vymezila z pozic sovětské a čínské státní komunistické ortodoxie (a od počátku se tak pohybovala v jiné struktuře).

V průběhu jednoho desetiletí (1969-79) se nicméně ukázalo, že pro neomarxisty nebyla reálně schůdná ani cesta pokusu o revoluční mocenský střet se „systémem“ (protestní hnutí, 1967-68), ani cesta teroru (RAF). Jedinou funkční cestou se ukazovala reforma nikoliv vně, ale v rámci systému. Tím se otevřela cesta k procesu diskursivní (re)integrace kritické teorie, neboť volba reformního kódu v sobě obsahovala předpoklad komunikace s etablovanou společenskou

majoritou. Tím se diskurs neomarxistického protestu sám přelomil a změnil a sám se náhle ocitl v pozici, kterou zastávala v letech 1967-69 kritická teorie (a kvůli které byla vyloučena). Kritická teorie se tak opět mohla navrátit a znovu se stát centrálním receptivním pramenem a teoretickou oporou politického programu strany Zelených.

Z uvedené analýzy vyplývá také časové vytyčení receptivních fází vůči kritické teorii: v letech 1962-65 se stala centrálním elementem teoretického vznikání neomarxistického diskursu (*Das Argument*, *Subversive Aktion*, Dutschke, aj.). V letech 1966-68 docházelo k diverzifikaci. Novým silným a progresivním znakem se stali reální revolucionáři (Mao Ce Tung, Che Guevara) i revolucionáři dob uplynulých (Lenin, Luxemburgová, Trockij, aj.). Ohlas kritické teorie v této fázi slábl. Kritická teorie byla definitivně vyloučena z diskursu protestního hnutí od konce roku 1968, neboť jím byla vnímána jako součást autoritativního liberálně-kapitalistického systému. Do diskursu se v nové síle navrátila až v zcela jiné fázi a době; s proměnou struktury samotného neomarxismu v sedmdesátých letech a z ní vyplývajícího vzniku strany Zelených (1980), která zvolila reformní cestu k dosažení svých cílů a nově se otevřela tradici kritické teorie.

9.1.4 Receptivní analýza

Dále budou přiblíženy základní motivy a myšlenkové figury – a sémantické a pojmoslovné shody - které byly protestním hnutím, levicovým terorismem RAF a Zelenými recipovány (podrobně viz základní text).

Das Argument systematicky sahal po knihách *Eros and Civilization* (Marcuse), *Dialektik der Aufklärung* (Adorno, Horkheimer) a *Studien über Autorität und Familie* (kolektivní monografie s určujícím vlivem Fromma), což přejímalo zdejší základní ohlasová témata: motiv selhání osvícenství (Adorno, Horkheimer)¹¹⁷⁷, analýza nacismu, psychoanalýza aplikovaná na společnost, teze automatizované práce jako osvobození *Eros* při udržení civilizačního pokroku (Marcuse), motiv sebezničení civilizace a spojitost kultu růstu a produkce s

¹¹⁷⁷ Jména uvedená v závorce u jednotlivých motivů jsou orientační. Naznačují, který z autorů kritické teorie je v rámci marxistické a neomarxistické tradice nejvíce rozvíjel.

exploatací přírodních sil, pojmy *Leistungsprinzip* (princip výkonu; Marcuseho pojem) a *nadrepese* (Marcuse), požadavek nové emancipované společnosti, kritika pozitivismu, kritika mediálních manipulací, kulturní a morální degenerace (Adorno), vyloučení neemancipovaných menšin až ke genocidě, autoritativní výchova a vzdělávání (Fromm), sadomasochistická mentalita, totalitarismus, nerevolučnost proletariátu. Dále také otázka práva opozice na násilí a uvědomělá veřejnost jako předpoklad emancipace.

Neue kritik sledovala zejména Marcusova díla *Eros and Civilization* a *One Dimensional Man*, tedy motivy výše rozvedené s opětovnou akcentací pojmu *Leistungsprinzip*. Dále sledovala figury o manipulacích společenského vědomí a o možnostech řízené společnosti a společenského převratu (pozdní Marcuse). Později se vrátila k Horkheimerovu rozporu karteziánské tradiční teorie poznání.

Dutschke využíval kompletní myšlenkovou a pojmoslovnou „nabídku“ kritické teorie: přezkoumání tradičních tezí Marxe, odhalení nerevolučnosti proletariátu, jeho nahrazení neemancipovanými menšinami (Marcuse), požadavek emancipované společnosti a spontánní tvořivé seberealizace (Fromm), figuru o člověku-zboží a člověku-stroji v industrializovaném kapitalismu (Fromm), motiv „automatu konformity“ (Fromm), vědomé mediální a reklamní manipulace, pojem státní kapitalismus (Horkheimer, Pollock), požadavek automatizované práce, tezi koordinace revolučního postupu se Třetím světem (Marcuse), pojem *Eindimensionalisierung* („jednorozměrnost“), právo opozice na násilí (Marcuse).

Hans-Jürgen Krahl, i přes zavržení kritické teorie, využíval významnou část jejího instrumentária: selhání osvícenství, z toho vyplývající „bestializace“ společnosti (Adorno, Horkheimer), manipulované vědomí, člověk v kapitalismu jako zboží, potlačení spontánnosti, devastace mezilidských vztahů, víra v neemancipované menšiny, silný ohlas knihy *One Dimensional Man*, pojem *Eindimensionalisierung*, požadavek automatizované práce, vize alternativních společenských konceptů, právo opozice na násilí, kritika SSSR jako neemancipované společnosti.

Také *Subversive Aktion* a Dieter Kuzelmenn pracovali s celou myšlenkovou šíří kritické teorie: vycházeli z *Dialektik der Aufklärung* a *Eros and*

Civilization a pracovali s motivy: proměna osvícenství v barbarství, kritika kultu konzumu (Marcuse), kritika neemacipované společnosti a kontroly volného času, požadavek uvolnění nevědomých sil, zejména reaktivizace *Eros*, opakované používání pojmů *Leistungsprinzip* a automatizovaná práce, teze o manipulaci vědomí, motiv devalvace mezilidských vztahů, člověk v kapitalismu jako zboží, zploštění jazykových prostředků, kritika pozitivismu (Horkheimer), proměna umění v kulturní průmysl, pojem *Lustprinzip*, požadavek rozkladu tradiční autoritativní rodiny, právo na revoluci.

V době předcházející založení revolučních komun (Kochelsee, *Lieberaktion*) kruh ex-*Subversive Aktion* využíval teze *One Dimensional Man*, ilegálně tiskl *Dialektik der Aufklärung* a Fromma, pracoval s figurami o významu radikálních menšin jako opodstatnění samotného založení revolučních komun, tezi o společném revolučním postupu se Třetím světem, motiv příbuznosti kapitalismu a fašismu, pojem státní kapitalismus, Marcusův výrok, že o revoluci dnes usiluje ten, kdo chce ještě zůstat člověkem, a pojem *Naturrecht auf Widerstand* („přirozené právo a odpor“; Marcuseho pojem), spojený s právem na násilí.

Kommune 1 teoreticky navazovala a vycházela ze *Subversive Aktion*, v době své existence ale kritickou teorii již nerecipovala. Jako první v praxi usilovala o přechod z teoretické fáze k reálnému revolučnímu pokusu o změnu.

Kommune 2 silně recipovala celého Fromma a pokusila se v praxi o realizaci některých motivů jeho kritické teorie: o rozbití tradiční rodiny a výchovy (*völlige Ausrottung der Institution Familie* – „úplné vyhlazení instituce rodiny“), o reaktivizaci nevědomé struktury: zejména *Eros*, o změnu mezilidské komunikace a vztahů, o aplikaci psychoanalýzy do všedního dne. Zásadně vycházela z kolektivního díla „Institutu pro sociální výzkum“ *Studien über Autorität und Familie*, používala Frommovy pojmy a teze: *sadomasochistický charakter*, automat konformity, nedostatek psychologie u Marxe, proměna člověka v kapitalismu ve zboží a stroj, sociální psychologie, aj.

Rozporuplně nakládala s myšlenkovým dědictvím kritické teorie RAF, zejména proto, že odmítala její neomarxismus a hlásila se k tradičnímu marxismu. RAF vnímala neomarxismem teoreticky formované protestní hnutí jako své *Vorgeschichte*. Později KT označila za nepřátelský „levicový

oportunismus“. Nepřímo i nevědomě ale i ona pracovala s motivy kritické teorie: s pojmem státní kapitalismus, s adornovským pojmem *Nicht-Mitmachen*, s termíny *Massenkonsum* („masový konzum“) a *Massenmedien* („masová média“: téma mediální manipulace), s požadavkem revoluční kooperace se Třetím světem, aplikací psychoanalýzy na zkoumání společnosti. Odmítala ale hodnocení proletariátu ze strany kritické teorie, které odbyla jako „žvásty“. Později doputovalo Marcuseho pojmosloví z *One Dimensional Man* až do roku 1982 k poslední generaci RAF v požadavku na: *die Wiederherstellung der vollen Dimension des Menschen* („obnova všech dimenzí člověka“).

Komplexně zakomponovala motivy a myšlení kritické teorie do svého teoretického genetického kódu strana Zelených. Novým rysem se stalo její dovytváření a revize tezí vycházejících z KT. Již první konzervativní zelený program oživil Marcusův pojem *Leistungsprinzip* ve variantě *Leistungsdruck*, požadavek na celostní výchovu, a zdůrazněn byl i motiv kritiky kultu růstu, konzumu a produkce vnitřně přímo spojený se systematickou exploatací přírodních zdrojů a tím i s ohrožením ekologické a klimatické rovnováhy (Marcusův *Thanatos*, zde pojem *Selbstzerstörung* – „sebezničení“). Tento motiv se stal leitmotivem všech dalších zelených programů. Neomarxistický program ze Saarbrückenu recipoval celou šíři kritické teorie: proměnu civilizačního pokroku v úpadek (DA), nemožnost seberealizace a spontánnosti v kapitalistické společnosti, požadavek prostoru k plné subjektivní emancipaci (*Lebenserfüllung*; Fromm), sociální izolace a narušení mezilidských vztahů, pojmy státní kapitalismus a autoritativní stát (Horkheimer), falešné potřeby (Marcuse), mediální manipulace a manipulace volného času, požadavek kolektivní správy výrobních prostředků, emancipace od všech podob nadvlády, teze o automatizované práci revidovaná do požadavku na zkrácení pracovní doby, Marcusova teze koordinace revoluce s Třetím světem revidovaná do podoby podpory tamních emancipačních hnutí, marcusovský *Recht auf Widerstand* revidovaný do práva na nenásilnou „občanskou neposlušnost“, teze o neemancipovaných minoritách vnímaných nyní nikoliv jako nová opora revoluce, ale jako předmět zájmu a nápomoci k procesu jejich emancipace, znovu a opakovaně pojmy *Eindimensionalisierung* a *Leistungsprinzip*, požadavek

liberalizace a detabuizace sexuality (Marcusho freudovský *Eros*), reforma výchovy a vzdělávání, zamezení autoritářství ve výchově, podpora odvahy k *Nicht-Mitmachen* (Adorno), teze *Dialektik der Aufklärung* o proměně umění v masový průmysl (pojmy *Kulturindustrie* – „kulturní průmysl“, *Kulturkonsum* – „kulturní konzum“, *Kulturvermarktung* – „kultura jako zboží“), požadavek společnosti umožňující seberealizaci a individuaci (*Gesamtpersönlichkeit*, Fromm), dominance modu „být“ nad modem „mít“ (Fromm), distance od sovětského komunismu a požadavek „lepšího komunismu“ zahrnující také rané křesťanské komuny (pozdní Horkheimer).

9.2 Interpretační roviny

Zde sledovaný neomarxistický a liberálně-kapitalistickou společnost kritizující diskurs významným způsobem změnil západní evropskou a americkou společnost. Primárně v kontextu sociálním a kulturním, sekundárně (a s časovým zpožděním patnácti až třiceti let) pak i v kontextu politickém (např. „invaze“ bývalých osmašedesátníků do západoevropské a americké exekutivy v devadesátých letech a i na počátku milénia). Dané téma se stalo předmětem společenskovědního výzkumu a analýz a je možné jej posuzovat v mnoha interpretačních rámcích.¹¹⁷⁸ V následující pasáži budou rozvedeny některé podstatné kontexty, pohledy a zamyšlení.

Úvodem bude proveden návrat na počátek: ke kritické teorii. Bylo myšlení kritické teorie moderní nebo již „postmoderní“ a dekonstruktivní ve smyslu poststrukturalismu? Jaký byl vztah kritické teorie a jejích následovníků k osvícenství? Jak bylo zmíněno, kritická teorie předcházela myšlení, které dekonstruovalo zaujetí subjektem (a rozumem) a v některých diskurzech dokonce tradici evropské osvícenské racionality a vědeckého a technického pokroku. Na druhou stranu vždy stála na pozicích modernity ve faktickém (byť možná nezřetelném) přítakání osvícenství, které bylo jen třeba nově „osvítit“ a dokončit. Kritickou teorii, většinu protestního hnutí šedesátých let, v zvrácené podobě RAF

¹¹⁷⁸ V tomto ohledu je aplikován vědomý metodologický odklon od strukturální analýzy, která se – jako „archeologie“ – interpretacím straní. Foucaultovský strukturalismus zde ale nikdy nebyl chápán dogmaticky, ale pouze inspirativně jako tématu dobře vyhovující metodologická technika a pomůcka.

a Zelené lze celkově považovat za fenomény *moderní*, nikoliv *postmoderní*, pokud je jako kritérium mezi „modernitou“ a „postmodernitou“ uznán vztah k osvícenství.

Touto úvahou lze volně překročit k další interpretační rovině. Centrálním pojmem a kódem sledovaných fenoménů byl pojem „emancipace“. Pojetí emancipace ovšem získalo svou silnou vnitřní dynamiku, která ve výsledku přispěla k rozštěpení protestního hnutí šedesátých let a k vyloučení kritické teorie. Na počátku stál Marx a požadavek na emancipaci celospolečenskou. Kritická teorie rozšířila tento diskurs akcentem na emancipaci individuální a subjektivní: také zakomponováním psychoanalýzy a Freuda. Tak vznikl freudomarxismus: kombinace emancipace celospolečenské (Marx) a individuální (nevědomí). Systematicky byl tento koncept rozveden Marcusem v *Eros and Civilization*. Pokud bude tento teoretický diskurs převeden do zhmotněné podoby - k protestnímu hnutí šedesátých let – poměrně rychle zde nastalo uvědomění, že celospolečenská emancipace není na pořadu dne a neexistuje k ní vůle rozhodujících (většinových) společenských sil. V tento moment nastal zásadní zlom. Od roku 1968 po citelných porážkách protestního hnutí (např. atentát na Dutschka, nouzové zákony, francouzský máj 1968) byl upozaděn primát (nedosažitelné) emancipace celospolečenské a do popředí vystoupila subjektivní emancipace, která se ohlašovala již od roku 1966 zvýšenou recepcí (orgiastické) psychoanalýzy Wilhelma Reicha. V letech 1968-69 se do té doby jednotný diskurs orientovaný na emancipaci společnosti jako celku rozpadl a rozštěpila na zcela nové od sebe se dramaticky lišící diskursy: většina aktérů protestu přechod k požadavku na individuální emancipaci odmítla a přimkla se k brandtovskému sociálně-demokratickému reformismu. Zbylé části se štěpily podle kódů, jak dosáhnout subjektivně individuální emancipaci. Až v tento moment (v západním Německu) byl otevřen prostor pro vznik subkulturních prostředí dnes známých jako *neue soziale Bewegungen* („nová sociální hnutí“). Lámaly se na tom, podle jakých pravidel měla být dosažena individuální emancipace: nejviditelnější byl akt násilí jako emancipační síly,¹¹⁷⁹ spontánní umělecká tvorba,¹¹⁸⁰ experimenty

¹¹⁷⁹ Viz například Andreas Baader nebo v amerických podmínkách Charles Mason a jeho věrní.

¹¹⁸⁰ V německých podmínkách uměleckou transcendenci na vysoké úrovni reprezentoval Joseph Beuys, jehož svébytné antroposofismem a křesťanskou liturgií ovlivněné plastiky, akce a

s halucinogenními látkami zejména s LSD (emancipace silou drog)¹¹⁸¹ a také přelomení struktury: transcendentní mystika (emancipace silou ducha). Z tohoto hlediska by bylo možné šedesátá léta náboženským slovníkem interpretovat i jako „otevřenost“, kdy se dočkalo nové konjunktury slovo *transcendence* a v podobě zde vznikajícího hnutí *New Age* byly hledány různé cesty ke kontemplativnímu osvobození duchovnímu. Jen v tomto kontextu lze chápat poměrně početný provoz zejména v první polovině 70. let, kdy i nejčelnější prominenti své doby (např. The Beatles, aj.) odjízďeli do Indie a praktikovali zde duchovní cvičení u guru typu Yogi či Osho, studovali Krishnamurtiho, Bhagavadgítu, atd. Podobně se rozvinul zájem o mystiku křesťanskou (mistr Eckhart, sv. Jan z Kříže, sv. Terezie z Avily, Jakob Böhme), v mnohých kruzích byl Freud nahrazen Jungem a diskurs se prudce otočil z neomarxistické levice někdy až v hluboký duchovní konzervatismus. Pokud bude toto téma zpátky vztaženo k modernitě a osvícenství, ukazuje se, že mnohé fenomény vzešlé z protestního hnutí, které po letech 1968-69 opustily myšlenku celospolečenské emancipace a přiklonily se k emancipaci, individuální latentně či vědomě zastávaly spíše již dekonstruktivní vztah k pokroku a osvícenství: považovaly je za překážku na cestě ke kontemplaci.

Práce s lidským vědomím a nevědomím byla v diskursu počínajícím kritickou teorií přítomna od samého počátku. Již Frommův pojem *sadomasochistický charakter* analyzoval v tomto charakteru předpokládané slabé *Ego*, potlačené *Id* a hypertrofované a autoritami řízené *Superego*. Také Marcusův freudomarxismus stál na analýze poměru mezi pudovými silami *Thanatos* a *Eros* a myšlenka osvobození spoutaného *Eros* (rozváděná také Reichem) již byla vykročením k diskursu individuální subjektivní emancipace. Podobným způsobem lze ale číst i přelomovou knihu *Dialektik der Aufklärung*. Pojem *Aufklärung*-osvícenství je zde možné také interpretovat jako analýzu

instalace, *erweiterter Kunstbegriff* („rozšířený pojem umění“: život jako forma umění) a provokativní společenská angažovanost přímo vycházely z „ducha doby“.

1181 Výzkum LSD byl významným tématem šedesátých let. Timothy Leary, svého času profesor a vedoucí vědeckého pracoviště na Harvardu, se domníval, že skrze LSD je možné dosahovat „vyšších stavů vědomí“ dříve dosažitelných jen celoživotní meditační praxí. Výzkum LSD dosahoval vysoké úrovně i v Československu pod vedením Stanislava Grofa, který později po zákazu vědecké práce s LSD vytvářel koncept transpersonální psychologie a dechové techniky nahrazující LSD. Specifickou ikonou duchovní emancipace pomocí přírodních halucionogenních látek se stal také Carlos Castaneda a jeho „mystifikační“ pozvednutí šamanských tradic.

společenského *Ega*, exkurz o Odysseovi jako cesty tohoto *Ega* dějinami, sadovský exkurz o Juliettě jako proměny *Id* v moderní společnosti, kapitolu *Kulturní průmysl* jako proměny *Superega* tamtéž a kapitolu Prvky antisemitismu jako vražedný dopad takových transformací lidského vědomí v dějinách. Pak lze číst *Dialektik der Aufklärung* nejen jako variace na Marxe a Freuda, ale například i na Fromma a jeho pojmosloví vyvinuté na IFS v třicátých letech.

V těchto kontextech je dále možné se zamyslet nad postavením Fromma v korpusu kritické teorie, kde bývá leckdy podceňován (viz např. analýza encyklopedií a lexik v kapitole 1)¹¹⁸². Byl to ale Fromm, kdo zavedl pojem *sociální psychologie*, který byl ovšem jednou z prvních průkopnických forem freudomarxismu a jedním z prvních pokusů o skloubení marxismu a freudismu, na který později navázal – byť z jiných pozic – Marcuse. Fromm dále na základě empirických šetření doložil, že proletariát již není explicitně revoluční a spíše se podobá nerevoluční střední třídě. Tím otevřel dveře pro základní tezi nové levice, kterou dokonal opět Marcuse rozvedením myšlenky o revolučních minoritách jako nové základny společenské změny, pokud proletariát „selhal“. Dále Frommův koncept *sadomasochistického charakteru* patrně ovlivnil Adorna a Horkheimera, kteří s Frommovými pojmy a metodologií teoreticky a empiricky pracovali (nejen v DA) až do padesátých let. Adorno také Frommovo pojmosloví explicitně využil v díle *The Authoritarian Personality* zavedením s vysokou pravděpodobností z Fromma odvozeného pojmu *uzurpátorský komplex*, který se obsahově mnoho nelišil od *sadomasochistického charakteru*. Nakonec možná nebylo náhodou, že strana Zelených – nejlivnější realizátor myšlenek kritické teorie – si z „těla“ kritické teorie nezvolila za svůj vzor ani Adorna, ani Horkheimera, ani Marcuse, ale právě Fromma.

Na závěr je možné položit provokativní otázku. Pokud kritická teorie hovořila o „sebezničení osvícenství“, není možné také postavit otázku na „sebezničení kritické teorie“? Nedostihl kritickou teorii stejný osud jako v její interpretaci osvícenství? Horkheimer lkal nad tím, že velké dějinné myšlenky mají tendenci obracet se v opak. Křesťanství se podle něho proměnilo z hluboce emancipačního obrazu Krista v církevní instituční útlak, osvícenství se změnilo

¹¹⁸² Také viz: FUNK, Rainer, c. d., str. 52.

v mocenský instrumentalizovaný rozum a v nový neemancipační projekt i podvod, myšlenka komunismu se zvrátila v totalitární byrokratickou represi. Aplikovaná kritická teorie ovšem také narazila na mnohá rizika. Individuální naplnění a emancipace vnímaná materiálně a pudově¹¹⁸³ se mohla proměnit (a leckdy subkulturně proměnila) v rezignaci na život a v sebezničení doprovázející plné uvolnění pudových libidinózních sil. Nechtěným a nečekaným vedlejším efektem destrukce (autoritativních) tradičních hodnot a norem, které iniciovalo protestní hnutí šedesátých let, se stala konjunktura antropologicky poněkud pokleslého konzumerismu a neoliberalismu¹¹⁸⁴. Reformně pojatou aplikovanou kritickou teorií v pojetí Zelených zase někteří interpretují jako pohlcení „systémem“ a rezignaci na opravdovou emancipační společenskou změnu. (Tato úvaha je zde nicméně uváděna jako otázka, nikoliv jako odpověď.)

9.3 Pokládání otázky a jejich zodpovězení

Úvodem byla položena následná problematika a otázky:

Jaký byl receptivní vztah německého protestního hnutí levicového šedesátých let, Frakce Rudé armády (RAF) a strany Zelených v době vzniku (1980) ke kritické teorii Frankfurtské školy? Jaké bylo mentální zázemí německé nové levice jako celku a jaký další typ myšlení mimo kritickou teorii a v jaké míře a v kontextech byl recipován? Má myšlení kritické teorie i dnes co říci a je stále aktuální nebo je spíše předmětem dějin myšlení?

První otázka byla rozvedena výše. Stručně zrekapitulováno: kritická teorie byla centrálním pramenem německého neomarxismu – protestního levicového hnutí – v jeho ustavující teoretické fázi v letech 1962-65. V letech 1966-68 docházelo společně s přechodem k praktické (revoluční) fázi k receptivní diverzifikaci. Kritická teorie přestala být pramenem protestního hnutí nejpozději od přelomu let 1968-69, kdy se její tvůrci v očích protestujících přiklonili k nepřátelskému (kapitalistickému) táboru a odmítli se prakticky zapojit do

¹¹⁸³ V tomto ohledu je zajímavý Marcusův pojem *Nirwanaprinzip* z *Eros and Civilization*, který vnímal stav „nirvány“ z čistě materiálních pozic: jako úplné a dokonalé uspokojení všech pudových potřeb.

¹¹⁸⁴ Na nečekaný vztah mezi neoliberálním „vulgárním konzumerismem“ a revoltou šedesátých let poukázala např.: GASCHKE, Susanne, Eine „ganz subjektive“ Sicht. in: *Neue Gesellschaft Frankfurter Hefte*, 3/2008, str. 48.

pokusů o společenskou změnu. KT byla nahrazena jinými receptivními zdroji: maoismem, tradičním marxismem, anarchismem a revolučními guerillami Třetího světa (Che Guevara, *Al Fatah*, *Tupamaros*) nebo guerillami v metropolích (*Black Panthers*). RAF kritickou teorii nerecipovala, její reprezentanti se vnímali jako tradiční revoluční marxisté, nikoliv neomarxisté. Strana Zelených kritickou teorii komplexním způsobem nově integrovala, zároveň ji politicky vsadila do reformního (nikoliv revolučního) rámce a částečně revidovala některé výchozí teze kritické teorie.

Zodpovězení druhé otázky zní: mentální zázemí německé nové levice bylo v teoretické rovině centrálně tvarováno kritickou teorií, která se ale v tomto diskursu nenacházela osamocena. Sama byla součástí *nadstruktury* marxismu, která byla určujícím „pra-vzorem“ i pro levice novou. Sama kritická teorie vycházela a také rozvíjela teoretiky nedogmatického marxismu dvacátých let: Lukácse, Blocha a Korsche, kteří se receptivně navraceli i v prostředí protestního hnutí. Diskurs protestního hnutí dále recipoval: utopický socialismus (Proudhon, Blanqui), anarchismus (Bakunin), psychoanalýzu (Freud, Reich), sovětské komunisty 20. let (Lenin, Trockij), Spartakovce (Luxemburová, Liebknecht), existencialistický marxismus (Sartre) a se stále vzrůstající silou ikony spojené s emancipačním a revolučním bojem Třetího světa (Mao Ce Tung, Che Guevara, Ho Či Min, Fanon). Mimo to v prostředí SDS koexistovaly diskursy levice staré i nové, kdy ta tradiční byla reprezentována mimo zakladatelské dvojice Marx-Engels osobnostmi jako Abendroth, Schweezy, Baran, a i stranickými marxistickými reformisty 19. století, jako byli Bernstein nebo Kautsky.

Do otázky, tak jak byla položena, nelze zakomponovat RAF, která se definovala jako levice stará se vzory v Mao Ce Tungovi, Leninovi a Marxovi.

Strana Zelených byla kritickou teorií velmi silně zasažena. Mimo ní, v míře stále vzrůstající, zakomponovala do svého rámce enviromentální tematiku (implicitně ale přítomnou již v kritické teorii), která byla v době vzniku Zelených reprezentována například studií *The Limits of Growth*.

Odpovědí na poslední pokládanou otázku o současné aktuálnosti myšlení kritické teorie je existence a v zásadě kontinuální preferenční růst strany Zelených, jejíž teoretický genetický kód zde byl ozřejmen. S pomocí křesťanské

terminologie by bylo možné kritickou teorií označit jako *depositum fidei sui generis* jako rezervoár myšlení, které je usazeno v dílčích společenských a politických vrstvách a které je – často v nových a nečekaných konstelacích a spojenectvích – nově rozvíjeno a reinterpretováno. V kontextu „nových spojenectví“ je třeba poukázat na soudobý trend v Německu, ale i Rakousku: na sblížení Zelených (v teoretickém i praktickém slova smyslu) a konzervativních stran (CDU, ÖVP).¹¹⁸⁵ To lze interpretovat i jako potvrzení názorů, které poukazují na jistou spřízněnost (novo)levicové a konzervativní kritiky liberalismu a neoliberalismu a i jako doklad nového „přelomení diskursu“, které se odehrává v posledních letech.

Také dnes zcela aktuální, stále znovu vedené debaty a disputace o „poruchách klimatu“, „ekologické destabilizaci“, „narušení biodiverzity“ a o ohrožení a udržitelnosti života v podmínkách industriální civilizace mají svůj kořen v otázce, kterou systematicky začala pokládat kritická teorie Frankfurtské školy: vede evropská (a americká) tradice osvícenství, racionality, vědy a techniky k pokroku nebo k civilizační sebe-destrukci?

¹¹⁸⁵ Na zemské úrovni došlo v letech 2008-09 k vytvoření prvních vlád CDU-Zelení (Hamburk, Sársko – zde i s FDP jako „*Jamaika-Koalition*“). V Rakousku působí v konzervativní ÖVP křídlo podporující koalici se Zelenými. K té bylo na spolkové úrovni poměrně blízko po volbách v roce 2002.

10. Seznam pramenů a literatury

Metodologické prameny a literatura:

CORNELIBEN, Christoph (Hg.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Fischer Verlag, 2000

DESCOMBES, Vincent, *Stejné a jiné. Čtyřicetpět let francouzské filosofie (1933-1978)*, OIKOYMENH, Praha, 1995

FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění*, Herrmann&synové, Praha, 2002

FOUCAULT, Michel, *Myšlení vnějšku*, Herrmann&synové, 2003

FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, Computer Press, Brno, 2007

IGGERS, Georg, G., *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivitivy k postmoderní výzvě*, Nakladatelství Lidové noviny, 2002

LYOTARD, Jean-Francois, *O postmodernismu. Posmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*, Filosofický ústav AV ČR, Praha 1993

OCHRANA, František, *Metodologie vědy. Úvod do problému*, Karolinum, Praha, 2009

PETŘÍČEK, Miroslav, *Úvod do (současné) filosofie*, Herrmann a synové, Praha, 1992

POPPER, Karl, R., *Logika vědeckého bádání*, Oikoymenh, Praha, 1997

Encyklopedie a dějepisné přehledy:

ALISCH, Katrin (Hg.), *Gabler Wirtschaftslexikon (IV Bd.)*, Gabler Verlag, Wiesbaden, 2004

BARTEL, Horst (Hg.), *Wörterbuch der Geschichte*, Pohl-Rugenstein Verlag, Köln, 1984

BEHNEN, Michael (Hg.), *Lexikon der deutschen Geschichte von 1945 bis 1990*, Kröner Verlag, Stuttgart, 2002

BEHNEN, Michael (Hg.), *Lexikon der deutschen Geschichte. Ereignisse, Institutionen, Personen in geteilten Deutschland. Von 1945 bis 1990*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Stuttgart, 2002

- BETZ, Hans, D., BROWNING, Don, S., JANOWSKI, Bernd, JÜNGEL, Eberhard (Hg.), Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft (VIII Bd.), Siebeck, Tübingen, 2001
- BORGATTA, Edgar, F., (Ed.), Encyclopedia of Sociology (IV Ba.), Macmillan Publishing Company, New York, 1992
- BOUDON, Raymond (Hg.), Soziologische Stichworte, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1982
- BROWN, Stuard, COLLINSON, Diane, WILKINSON, Robert (Ed.), Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers, Routledge, London-New York, 1996
- BRUNNER, Otto, CONZE, Werner, KOSELLECK, Reinhard (Hg.), Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Klett-Cotta, Stuttgart, 1972-1997
- Die Psychologie des 20. Jahrhunderts (XV Bd.), Kinder Verlag, Zürich, 1981.
- DRECHSLER, Hanno, HILLIGEN, Wolfgang, NEUMANN, Franz, Gesellschaft und Staat, Lexikon der Politik, Verlag Franz Vahlen, München 1992
- DÜLMEN, Richard, von, Das Fischer Lexikon Geschichte, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2003
- EATWELL, John (Ed.), The New Palgrave Dictionary of Economics (IV Bd., Macmillan Press), London, 1987
- EICHER, Peter (Hg.), Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe (VI Bd.), Kösel, München, 2005
- ELIADE, Mircea (Hg.), The Encyklopedia of Religion (XVI Ba.), Macmillan Publishing Company, New York, 1987
- FUCHS-HEINRITZ, Werner (Hg.), Lexikon zur Soziologie, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994
- GÖRLITZ, Axel, Handlexikon zur Politikwissenschaft, Ehrenwirth, München, 1972
- Görres-Gesellschaft (Hg.), Staatslexikon. Recht. Wirtschaft. Gesellschaft (Bd. V), Verlag Herder, Freiburg, Basel, Wien, 1987
- Handelsblatt (Hg.), Wirtschaftslexikon (XII Bd.), Schäfer-Poeschel Verlag, Stuttgart, 2006

- HOGEN, Hildegard, Die Brockhaus Psychologie, F. A. Brockhaus, Mannheim-Leipzig, 2001
- HOLTMAN, Everhard (Hg.), Politik-Lexikon, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 2000
- HÖSCHL, Cyril, LIBIGER, Jan, ŠVESTKA, Jaromír, Psychiatrie, Tigris, Praha, 2002
- KASPER, Walter (Hg.), Lexikon für Theologie und Kirche (XI Bd.), Herder, Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1997
- KORFF, Wilhelm (Hg.), Handbuch der Wirtschaftsethik (IV Bd.), Gütersloher Verlaghaus, 1999
- KŘEN, Jan, Dvě století střední Evropy, Agro, Praha, 2005
- MÜLLER, Hans, Dějiny Německa, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1995
- NAKONEČNÝ, Milan, Encyklopedie obecné psychologie, Academia, Praha, 1997
- REHFUS, Wulf, D. (Hg.), Handwörterbuch Philosophie, Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 2003
- REINHOLD, Gerd (Hg.), Soziologie-Lexikon, Oldenbourg Verlag, München/Wien, 2000
- REINHOLD, Gerd (Hg.), Soziologie-Lexikon, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1997
- SANDKÜHLER, Hans, Jörg (Hg.), Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften (IV Bd.), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990
- SCRUTON, Roger, Dictionary of political Thought, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007
- SMELSER, Neil, BALTES, Paul (Hg.), International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences (XXVI Bd), Elsevier, Amsterdam, Paris, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, 2001
- STÄDTLER, Thomas, Lexikon der Psychologie, Kröner Verlag, Stuttgart, 2003
- TEWES, Uwe, WILDGRUBE, Klaus (Hg.), Psychologie Lexikon, Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1990
- TOTOK, Wilhelm (Hg.), Handbuch der Geschichte der Philosophie (VI Bd.), Klostermann, Frankfurt am Main, 1990

- TROMMSDORF, Gisela, Enzyklopädie der Psychologie. Theorien und Methoden der kulturvergleichenden Psychologie, Verlag für Psychologie, Göttingen-Bern-Wien-Toronto-Seatlte-Oxford-Prag, 2007
- VIERKANDT, Alfred (Hg.), Handwörterbuch der Soziologie, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1959
- WENNINGER, Gerd (Hg.), Lexikon der Psychologie (V Bd), Akademischer Verlag, Heidelberg, Heidelberg, 2001
- Winkler, Heinrich August: Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte 1933-1990, C. H. Beck Verlag, Bonn, 2002
- WINKLER, Heinrich August: Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte 1933-1990 (Bd 2), C. H. Beck Verlag, Bonn, 2002
- WOLFRUM, Edgar, Zdařilá demokracie, Barrister&Principal, Brno, 2008
- ZIEGENFUSS, Werner (Hg.), Handbuch der Soziologie, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1956

Prameny archivní:

Archiv:

Freie Universität Berlin, Universitätsarchiv FU Berlin, Archiv APO und soziale Bewegungen:

Bestände: Landesverband Berlin, 1967, SDS; LV Berlin, 1959-61; LV Berlin 1962-65, SDS; BV IX, Seminare, 1964, SDS; FU, SDS, Berlin, 1960-66; LV, Berlin, 1967, SDS; LV Berlin, Rundschreiben, 1965; SDS – Berlin, 1968-1973; SDS, Gruppen, 1968-69; Vietnam. „Analyse eines Exemples“; Kommune I.

Kritische universität der studenten, arbeiter & schüler (seznam přednášek; nezařazeno v žádné složce).

Kritische universität. Sommer 68 (seznam přednášek; nezařazeno v žádné složce).

Archiv:

Archiv Grünes Gedächtnis:

Bestand B. I. 1

Prameny publikované:

- ADORNO, Theodor, W., FRENKEL-BRUNSWIK, Else, LEVINSON, Daniel J., SANFORD, Nevitt, R., *The Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York, 1950
- ADORNO, Theodor, W., *Gesammelte Schriften*, Bd 20.1. Suhrkamp, 1986
- ADORNO, Theodor, W., *Gesammelte Schriften*. Band 10/2, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1977
- ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, *Dialektik der Aufklärung*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1984 (první vydání Amsterdam, 1947)
- ADORNO, Theodor, W., *Minima Moralia*. Reflexionen aus dem beschädigten Leben, Frankfurt am Main, 1950
- BAHRO, Rudolf, *Die Alternative*. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus, Europäische Verlagsanstalt, Köln-Frankfurt am Main, 1977
- BENJAMIN, Walter, *Výbor z díla I., Literárněvědné studie*, Oikoymenh, Praha, 2009
- BERGMANN, Uwe, DUTSCHKE, Rudi, LEFEVRE, Wolfgang, RABEHL, Bernd, *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1968
- DUTSCHKE, Rudi, *Gespräche mit Herbert Marcuse*, Frankfurt am Main, 1978
- FREUD, Sigmund, *Das Ich und das Es*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig, 1923
- FROMM, Erich, *Escape from Freedom*, Rinehart&Comapany, New York-Toronto, 1941
- FROMM, Erich, *Lidské srdce*, Mladá fronta, Praha, 1969
- HABERMAS, Jürgen, *Student und Politik*, Luchterhand Verlag, Neuwied, 1961
- HORKHEIMER, Max, *Gesammelte Schiften*, Band 4: *Schriften 1936-1941*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1988
- HORKHEIMER, Max, *Gesammelte Schiften*, Band 5: *„Dialektik der Aufklärung“ und Schriften 1940-1950*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1988
- HORKHEIMER, Max, *Zur Kritik der instrumentallen Vernunft*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1967
- Institut für Sozialforschung (Hrsg.), *Studien über Autorität und Familie*, Libraire Félix Alcan, Paris, 1936

- JASPERS, Karl, Wohin treibt die Bundesrepublik? Tatsachen. Gefahren. Chancen., CO Verlag, München, 1966
- KOMMUNE 2 (Hrsg.), Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums, Oberbaumverlag, Berlin 1969
- KOSÍK, Karel, Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa, Praha, Akademie věd, 1965
- LANGHANS, Rainer, TEUFEL, Fritz, Klau mich, Edition Voltaire, 1968
- MARCUSE, Herbert, Das Ende der Utopie, Verlag Maikowski, Berlin, 1967
- DUTSCHKE, RUDI, Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1980
- KRAHL, Hans-Jürgen, Konstitution und Klassenkampf, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1971
- MARCUSE, Herbert, Eros and Civilization, Beacon, Boston, 1956
- MARCUSE, Herbert, One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society, Routledge & Kegan Paul, London, 1964
- MARCUSE, Herbert, One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society, Routledge & Kegan Paul, London, 1964
- MARCUSE, Herbert, psychoanalýza a politika, nakl. Svoboda, Praha, 1969
- MARCUSE, Herbert, Repressive Toleranz; in: Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969. Versuch über die Befreiung, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984
- MARCUSE, Herbert, Soviet Marxism. A Critical Analysis, Columbia University Press, New York, 1958
- MARCUSE, HERBERT, Triebstruktur und Gesellschaft. Ein philosophischer Beitrag zu Sigmund Freud, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979
- MARX, Karl, ENGELS, Bedřich, Manifest komunistické strany, Svoboda, Praha, 1950
- MITSCHERLICH, Alexander a Margareta, Die Unfähigkeit zu trauern, R. Piper Verlag, München, 1969
- NEGT, Oskar (Hg.) Die Linke antwortet Jürgen Habermas, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt am Main, 1968
- NIETZSCHE, Friedrich, Also sprach Zarathustra, Anaconda Verlag, Köln, 2005
- WEBER, Max, Metodologie, sociologie a politika, Oikoymenh, Praha, 1998

WOLFF, Georg (Hg.), Wir leben in der Weltrevolution. Gespräche mit Sozialisten, List Verlag München mit Genehmigung der Spiegel-Verlag, München, 1971

Memoáry:

BAUMANN, Michael, Bommy, Wie alles anfang, Rotbuch Verlag, Berlin, 1975,
ENZENSBERGER, Ulrich, Die Jahre der Kommune I, Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2004

DUTSCHKE-KLOTZOVÁ, Gretchen (Hrsg.), Rudi Dutschke: Jeder hat sein Leben ganz zu leben. Die Tagebücher 1963-1979, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 2003

DUTSCHKE-KLOTZOVÁ, Gretchen, Rudi Dutschke. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben. Eine Biographie, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1996

KUNZELMANN, Dieter, Leisten Sie keinen Widerstand. Bilder aus meinem Leben, Transit, 1998,

LANGHANS, Rainer, Ich bin´s. Die ersten 68 Jahre, Blumenbar Verlag, 2008

MOSLER, Peter, Was wir wollten, was wir wurden. Studentenrevolte – zehn Jahre danach, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1977

Pramenné edice:

BÖCKELMANN, Frank, NAGEL, Herbert, Subversive Aktion. Der Sinn der Organisation ist ihr Scheitern, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 1976

HOFFMANN, Martin (Hg.), Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF, ID-Verlag, Berlin, 1997

KRAUSHAAR, Wolfgang, Frankfurter Schule und die Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995. Bande 1- 3, Gogner& Bernhard, Hamburg, 1998

SCHEIDEROVÁ, Christiane (Hg.), Ausgewählte Dokumente der Zeitgeschichte: Bundesrepublik Deutschland – Rote Armee Fraktion, Verlagsgesellschaft Politische Berichte, Köln, 1988

SCHROEREN Michael (Hrsg.), Die Grünen. 10 bewegte Jahre, Ueberreuter Verlag, Wien, 1990

Suhrkamp (Hg.), 1968. Eine Encyklopädie, 2004

TLUSTÁ, Milena (ed.), Antologie textů soudobé západní filozofie V., Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1969

TLUSTÁ, Milena (ed.), Antologie textů soudobé západní filozofie, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1965

Politické programy:

DIE GRÜNEN. Alternative für Europa. Das Programm der Sonstigen Politischen Vereinigung () „Die Grünen“, 1979

DIE GRÜNEN. Das Bundesprogramm 1980

DIE GRÜNEN: Ökologisch, Sozial, Basisdemokratisch, Gewaltfrei. Wahlplattform zur Bundestagswahl 1980

Literatura:

ADORNO, Theodor, W., HORKHEIMER, Max, Dialektika osvícenství. Filozofické fragmenty, Oikoymenh, Praha, 2009

ADORNO, Theodor, W., Minima Moralia. Reflexe z porušeného života, Academia, Praha, 2009

Akademie společenských věd při ÚV KSSS (ed.), Sociální filozofie Frankfurtské školy, nakl. Svoboda, Praha, 1977

ALBRECHT, Clemens, BEHRMANN, Günter, C., BOCK, Michael, HOMANN, Harald, TENBRUCK, Friedrich, H., Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 2000

AUST, Stefan, Der Baader Meinhof Komplex, Goldmann Verlag, München, 1998

BAUSS, Gerhard, Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin. Handbuch, Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1977

- BIALAS, Wolfgang, Gechichtsphilosophie in kritischer Absicht im Übergang zu einer Teleologie der Apokalypse. Die Frankfurter Schule und die Geschichte, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1994
- BRIEM, Jürgen, Der SDS. Die Geschichte des bedeutendsten Studentenverbandes der BRD seit 1945, Buchverlag, Frankfurt am Main, 1976
- RENNER, Jens, 1968, Europäischer Verlagsanstalt, Hamburg, 2001
- DANKOVÁ, Šárka, RAF – Frakce Rudé armády, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006
- DITFURTHOVÁ, Jutta, Ulrike Meinhof. Die Biografie, Ullstein, Berlin, 2007
- FICHTER, Tilman, LÖNNENDONKER, Siegward, Kleine Geschichte des SDS, Der Sozialistische Deutsche Bund Studentenbund von Helmut Schmidt bis Rudi Dutschke, Klartext Verlag, Essen, 2007
- FUNK, Rainer, Erich Fromm, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1994
- GILCHER-HOLTEYOVÁ, Ingird, Hnutí '68 na Západě. Studentské bouře v USA a západní Evropě, Vyšehrad, Praha 2004
- HAUSER, Michael, Adorno: moderna a negativita, Filosofía – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha, 2005
- HAUSER, Michael, Prolegomena k filosofii současnosti, Filosofického ústavu AV ČR, Praha, 2007
- HOCKENOS, Paul, Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic. An Alternative History of Postwar Germany, Oxford University Press, Oxford-New York, 2008
- JAY, Martin, Dialektische Phantasie. Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozial Forschung, Fischer Taschen, Frankfurt am Main, 1976
- KELLNER, Douglas, Critical Theory, Marxism and Modernity, Polity Press, Oxford, 1989
- KLEIN, Markus, FALTER, Jürgen W., Der lange Weg der Grünen, Verlag C. H. Beck, München 2003
- KRAUSHAAR, Wolfgang, 1968 als Mythos, Chiffre und Zäsur, Hamburger Ed., Hamburg, 2000
- KRAUSHAAR, Wolfgang, Achtundsechzig. Eine Bilanz, Propyläen, Berlin, 2008

- LANGGUTH, Gerd, Die Protestbewegung in der Bundesrepublik Deutschland 1968-1976, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1976
- MÜNTER, Michael, Grüne Alternativen für Europa? Die Europapolitik der Grünen bis 1990, Berlin, Logos Verlag, 2001
- RASCHKE, Joachim, Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind, Bund Verlag, Köln, 1993
- ROHRMOSER, Günter, Das Elend der kritischen Theorie. Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau, 1970
- ROTH, Roland, RUCHT, Dieter, Die sozialen Bewegungen in Deutschland seit 1945, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2008
- SCHMIDT, Giselher, Die Grünen: Portrait einer alternativen Partei, Sinus-Verlag, Krefeld, 1986
- TÜRCKE, Christoph, BOLTE, Gerhard, Einführung in die kritische Theorie, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1994
- WASCHKUHN, Arno, Kritische Theorie. Politikbegriffe und Grundprinzipien der Frankfurter Schule, R. Oldenburg Verlag, München/Wien, 2000
- WIGGERSHAUS, Rolf, Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988
- WINKLER, Willy, Die Geschichte der RAF, Rowohlt, Berlin, 2007
- WOLFF, Frank, WINDAUS, Eberhard, Studentenbewegung 1967-69, Verlag Roter Stern, Frankfurt am Main, 1977

Studie:

- ADORNO, Theodor, W. (pod pseudonymem Hektor Rottweiler), Über Jazz; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang V/1936
- ADORNO, Theodor, W., On Popular Music; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-41
- BENJAMIN, Walter, Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang V/1936

- FROMM, Erich, Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang I/1932
- FROMM, Erich, Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang I/1932
- FROMM, Erich, Zum Gefühl der Ohnmacht; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang VI/1937
- HORKHEIMER, Max a MARCUSE, Herbert, Philosophie und kritische Theorie; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang VI/1937
- HORKHEIMER, Max, Die Juden und Europa; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume VIII/1939
- HORKHEIMER, Max, Traditionelle und kritische Theorie; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang VI/1937
- HORKHEIMER, Max, Zum Problem der Wahrheit; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang IV/1935
- MARCUSE, Herbert, Der Kampf gegen den Liberalismus in den totalitären Staatsauffassung; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang III/1934
- MARCUSE, Herbert, Some Social Implications of Modern Technology; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-41
- NEUMANN, Franz, Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft; in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jahrgang VI/1937
- POLLOCK, Friedrich, State Capitalism; in: *Studies in Philosophy and Social Science*, Volume IX/1940-41
- SIOSTRZONEK, Pavel, Česká recepce Frankfurtské školy. Ohlédnutí za třicátými, šedesátými a sedmdesátými léty, in: *Filozofický časopis*, č. 5/2007

Sborníky

- FAULSTICH, Werner, Die Kultur der sechziger Jahre, Wilhelm Fink Verlag, München, 2003

Periodika

- Agit 883: ročníky 1969-72

Das Argument: ročníky 1959-69

Geschichte und Gesellschaft: ročníky 1975-2007

Konkret: ročníky 1960-69

neue kritik: ročníky 1960-70

Studies in Philosophy and Social Science: ročníky 1939-41

Zeitschrift für Sozialforschung: ročníky 1932-41

Internetové zdroje:

www.krahl-seiten.de (ověřeno k 1. 4. 2010)

www.krahl-archiv.de (ověřeno k 1. 4. 2010)

www.krahlstudien.de (ověřeno k 1. 4. 2010)

www.boell.de/stiftung/archiv (ověřeno k 1. 4. 2010)

www.idverlag.com (ověřeno k 1. 4. 2010)

www.bpb.de (ověřeno k 1. 4. 2010)

Denní tisk

Die Tageszeitung

Der Spiegel

Frankfurter Rundschau

Die Welt

Die Bild-Zeitung

11. Resume

Die Revolution auf der Tagesordnung. Die kritische Theorie der Frankfurter Schule und ihre Rezeptionen bei der deutschen linken Protestbewegung der sechziger Jahre, der Roten Armee Fraktion und den Grünen: eine Diskursanalyse

Die hier zu besprechende Dissertationsschrift bietet eine Analyse der rezeptiven Beziehung der kritischen Theorie der Frankfurter Schule (u. a. Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Max Horkheimer) und der westdeutschen neuen Linken. Durch eine diskursive Methode einer Komparation der primären Quellen wird der Anfang und die Entwicklung des nicht-sowjetischen neomarxistischen Denkens vorgestellt. In gesellschaftlichen und politischen Kontexten ist die Rezeption der kritischen Theorie der Frankfurter Schule bei der deutschen linken Protestbewegung der sechziger Jahre, der Roten Armee Fraktion und den Grünen im Gründungsjahr (1980) erfolgt. Die Analyse kommt zum Schluss, dass die kritische Theorie der Frankfurter Schule das Denken der linken Protestbewegung der sechziger Jahre in ihrer Theoriephase (1962-65) zentral beeinflusst hat. Im Kontext des kommenden Versuchs der Protestbewegung über eine reale Revolution (1967-68) und im Kontext der komplizierten, persönlichen Beziehungen zwischen den Protagonisten der kritischen Theorie und der Protestbewegung und ausserparlamentarischen Opposition hat ihren Einfluss rasch reduziert und hat sich sogar in eine Negation und Ablehnung verwandelt (1967-69). Revolutionäre Praktiker wie Mao Zedong oder Che Guevara sind alle zu neuen rezeptiven Vorbildern geworden. Die Rote Armee Fraktion hat die kritische Theorie der Frankfurter Schule nicht rezipiert. Sie hat aus einem traditionellen revolutionären Marxismus geschöpft (Lenin, Mao Zedong). Allerdings ist eine neue Renaissance des kritisch-theoretischen Denkens bei den Grünen (1979-80) erfolgt, wo sie eine erhebliche Spur in den politischen Programmen dieser Partei hinterlassen hat. Die Analyse hat im Allgemeinen belegt, dass die kritische Theorie der Frankfurter Schule bei der Revision und Modernisierung des Marxismus und der linken Denkmodelle im 20. Jahrhundert eine wesentliche Rolle gespielt hat: im Sinne der Theorie, sowie im

Sinne einer aus dieser Theorie kommenden neuen politischen Praxis, die bis heute aktuell ist.

—
Revolution on a Schedule of the Day. The Critical Theory of the Frankfurt School and its' Receptions in the German Leftist Protest Movement of the Sixtieth, in the Terroristic Group Red Army Faction and in the German Green Party: a Discursus Analyses.

The Submitted Academic Dissertation Looks for the Answers for the Questions about Receptive Relationship between the Critical Theory of the Frankfurt School (i. a. Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Max Horkheimer) and the West-German New Left Movement. Through the Discursus Methode of the Comparation of the Primare Sources is Introduced the Beginning and the Development of the Non-Soviet Neo-Marxist Thinking. There are, in the Political and Social Contexts, Followed the Receptions of the Critical Theory in the German Leftist Protest Movement of the Sixtieth, in the Terroristic Group Red Army Faction (RAF) and in the German Green Party in the Year of its Foundation (1980). The Analyse Draws Conclusions that the Critical Theory of the Frankfurt School Significantly Constituted the Thinking of the Leftist Protest Movement, First of All in its Theoretical Stage (1962-65). Because of the Real Revolutionary Attempts of the Protest Movement and Because of the Complicated Relationship of the Authors of the Critical Theorie to the Protest Movement the Receptive Responce Sank Very Fast and it Gradually Changed into the Negation and Rejection of the Critical Theory (1967-69). The New Ideals Became the Empiric Revolutionaries like Mao Ce Tung or Che Guevara. The RAF Had No Direct Connections to the Neo-Marxist Critical Theory: it was Influenced by the Revolutionary Marxism (Lenin, Mao Ce Tung). But a Strong Renaissance of the Thinking of the Critical Theory of the Frankfurt School Came Again with the Establishment of the German Green Party (1979-80). That Thinking Was Notably Incorporated in it's political Programs. The Analyse Generally Exposes that the Critical Theory of the Frankfurt School Acted an Important Part in a Redefinition of the Marxism a it Was Involved in the Uprise of a New Leftist Thinking, which is Still Actual.

12. Seznam zkratek

- AKW – *Atomkraftwerk* (atomová elektrárna)
AL – *Alternative Liste* (Alternativní kandidátka)
APO – *Auserparlamentarische Opposition* (mimoparlamentární opozice)
ARG – *Das Argument* (Argument; periodikum)
AUD - *Aktionsgemeinschaft Unabhängiger Deutscher* (Skupina nezávislých Němců)
CDU – *Christlich Demokratische Union Deutschlands*
CSU – *Christlich-Soziale Union in Bayern*
DA – *Dialektik der Aufklärung* (Dialektika osvícenství, Adorno a Horkheimer)
EA – *Erziehung nach Auschwitz* (Výchova po Osvětimi, Adorno)
EC – *Eros and Civilization* (Eros a civilizace, Marcuse)
EF – *Escape from Freedom* (Strach ze svobody, Fromm)
FB – *Flugblatt* (tiskové sdělení ve formě letáku)
FDP – *Freie Demokratische Partei* (Svobodná demokratická strana)
FS – *Frankfurter Schule* (Frankfurtská škola)
FU – *Freie Universität* (Svobodná univerzita Berlín)
GAZ - *Grüne Aktion Zukunft* (Zelená akce pro budoucnost)
GG – *Geschichte und Gesellschaft* (Dějiny a společnost; periodikum)
GLU - *Grüne Liste Umweltschutz* (Zelená kandidátka ochrany životního prostředí)
IFS – *Institut für Sozialforschung* (Institut pro sociální výzkum)
K2 – *Kommune 2* (Komuna 2)
KI – *Kommune I* (Komuna I)
KPD – *Kommunistische Partei Deutschlands* (Komunistická strana Německa)
KT – *kritische Theorie* (kritická teorie)
KU – *Kritische Universität* (Kritická univerzita)
nk - *neue kritik* (nová kritika; periodikum)
NL – nová levice

NPD – *Nationaldemokratische Partei Deutschlands* (Národně-demokratická strana Německa)

ODM – *One Dimensional Man* (Jednorozměrný člověk, Marcuse)

PH – protestní levicové hnutí šedesátých let

RAF – *Rote Armee Fraktion* (Frakce Rudé armády)

SA – *Subversive Aktion* (Subverzivní akce)

SAF – *Studien über Autorität und Familie* (Studie o autoritě a rodině)

SDS – *Sozialistischer Deutscher Studentenbund* (Socialistický německý svaz studentů)

SED – *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Jednotná socialistická strana Německa)

SPD – *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*

SPSS - *Studies in Philosophy and Social Sciences* (Filozofické a společenskovedné studie; periodikum)

SVP-G – *Sonstige politische Vereinigung – Die Grünen* (Jiné politické uskupení – Zelení)

TW – *Tupamaros Westberlin* (Tupamaros západní Berlín)

URI – *Unverbindliche Richtlinien* (Nezávazné směrnice; tiskovina)

ZFS – *Zeitschrift für Sozialforschung* (Časopis pro sociální výzkum)

13. Obrazová příloha

Seznam vyobrazení:

- 1) Herbert Marcuse
- 2) Erich Fromm
- 3) Max Horkheimer
- 4) Theodor W. Adorno
- 5) Budova Institut für Sozialforschung (za doby Výmarské republiky)
- 6) Karl Marx: duchovní otec kritické teorie
- 7) Sigmund Freud: duchovní otec kritické teorie
- 8) Obálka k Marcuseho knize *Eros and Civilization* (1956)
- 9) Herbert Marcuse jako guru revolty šedesátých let
- 10) Plakát SDS (1968)
- 11) Logo kampaně *Enteignet Springer* (1967)
- 12) Rudi Dutschke
- 13) Kritická univerzita v západním Berlíně (1967-68)
- 14) Pouliční agitace v roce 1968
- 15) *Kommune I*
- 16) SDS a *International Vietnam-Kongres* (1968)
- 17) Duch revoluce v roce 1968
- 18) Mao Ce Tung: vzor levicové revolty
- 19) Obálka berlínského subkulturního časopisu *Agit 883* (1970)
- 20) „Nová sociální hnutí“: *New Age* – za Marxe hinduismus
- 21) „Nová sociální hnutí“: vznik městských alternativních subkultur
- 22) Mladá Ulrika Meinhofová
- 23) Obálka časopisu *Der Spiegel* v kontextu RAF (1977)
- 24) Emblém kampaně proti atomovým elektrárnám (druhá polovina 70. let)
- 25) Ekologické hnutí 70. a 80. let
- 26) Volební plakát strany Zelených (1979)
- 27) Volební plakát strany Zelených (1983)

Obr. 1 – Herbert Marcuse

Obr. 2 – Erich Fromm

Obr. 3 – Max Horkheimer

Obr. 4 – Theodor W. Adorno

Obr. 5 – Budova *Institut für Sozialforschung* (za doby Výmarské republiky)

Obr. 6 – Karl Marx: duchovní otec kritické teorie

Obr. 7 – Sigmund Freud: duchovní otec kritické teorie

E_{ros}
and
civilization

**HERBERT
MARCUSE**

A Philosophical Inquiry into Freud

Obr. 8 – Obálka Marcuseho knihy *Eros and Civilization* (1956)

Obr. 9 – Herbert Marcuse jako guru protestního hnutí

Obr. 10 – Plakát SDS (1968)

Obr. 11 – Logo kampaně *Enteignet Springer* (1967)

Obr. 12 – Rudi Dutschke

Obr. 13 – Kritická univerzita v západním Berlíně (1967-68)

Obr. 14 - Pouliční agitace v roce 1968

Obr. 15 – *Kommune I*

Obr. 16 – SDS a International Vietnam-Kongres (1968)

Obr. 17 – Duch revoluce v roce 1968

Obr. 18 – Mao Ce Tung: vzor levicové revolty

Obr. 19 – Obálka berlínskeho subkulturného časopisu Agit 883 (1970)

Obr. 20 – „Nová sociální hnutí“: *New Age* – za Marxu hinduismus

Obr. 21: „Nová sociální hnutí“: vznik městských alternativních subkultur

Obr. 22 – Mladá Ulrika Meinhofová

Obr. 23 – Obálka časopisu *Der Spiegel* v kontextu RAF (1977)

Obr. 24 – Emblém kampaně proti výstavbě atomových elektráren (druhá polovina 70. let)

Obr. 25 – Ekologické hnutí 70. a 80. let

Obr. 26 – Volební plakát strany Zelených (1979)

Obr. 27 – Volební plakát strany Zelených (1983)